

O R O S Z L Á S Z L Ó

TUDOMÁNY ÉS POLITIKA

Fritz Valjavec (1909–1960) a két
világháború közötti magyar–német
tudománypolitikai kapcsolatokban

RÁCIÓ KIADÓ

OROSZ LÁSZLÓ
TUDOMÁNY ÉS POLITIKA

KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA
Történeti Műhelyének Kiadványai

8.

Sorozatszerkesztők:

UJVÁRY GÁBOR és CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF

A sorozat eddigi kötetei:

Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”, szerkesztette Császtvay Tünde, munkatárs Nagy József Zsigmond, 2010*

A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében, szerkesztette Ujváry Gábor, munkatárs Nagy József Zsigmond, 2011

Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus, szerkesztette Ujváry Gábor, munkatárs Csurgai Horváth József, 2011

K. Lengyel Zsolt: *Emigráció, szórvány, hungarológia. Válogatott írások 1985–2012,* 2012

Demeter Zsófia: *Egy hajdani nagybirtok. A munkaerő, a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870),* 2013

Ujváry Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet*

Csurgai Horváth József: *Székesfehérvár urbanizációja. A városfejlődés a kiegyezés korában.*

OROSZ LÁSZLÓ

TUDOMÁNY ÉS POLITIKA

Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti
magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban

Ráció Kiadó
Budapest, 2014

A kötet kiadását a Nemzeti Kulturális Alap

A borítót egy Fritz Valjavecet ábrázoló portéféfó (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg) és a Karte des deutschen Volks- und Kulturbodens című térkép (entworfen von Albrecht Penck, bearbeitet und gezeichnet von Arnold Hillen Ziegfeld = Otto BOELITZ, *Das Grenz- und Auslandsdeutschum. Seine Geschichte und seine Bedeutung, Oldenbourg, München–Berlin, 1930*², térképmelléklet) felhasználásával Arany Imre tervezte.

© Orosz László, 2014

© Ráció Kiadó, 2014

TARTALOM

Bevezetés	7
-----------------	---

I. FRITZ VALJAVEC ÉLETÚTJA

1. Az identitásalapozó ifjúkori évek	11
1. 1. A budapesti Reichsdeutsche Schule és hatása	12
1. 2. A Bleyerrel való kapcsolat	16
1. 3. A müncheni egyetemi tanulmányok.....	21
1. 4. A Forschungsgemeinschaft ösztöndíja.....	28
2. Valjavec munkásságának főbb területei.....	41
2. 1. Valjavec mint a Südost-Institut munkatársa – A karrierépítés politikai elemei.....	41
2. 1. 1. A Südost-Institut létrehozása	52
2. 1. 2. A Südost-Institut tevékenysége az 1930-as évek közepéig.....	54
2. 2. Valjavec szerepe az intézeti publikációs tevékenység kialakításában.....	59
2. 3. Valjavec önálló kutatói és publikációs tevékenysége	65
2. 4. Habilitáció a müncheni egyetemen	68
2. 5. Valjavec oktatói tevékenysége	85
2. 5. 1. A berlini egyetem (1940–1945)	87
2. 5. 2. A müncheni egyetem (1954–1960)	109
3. Valjavec tudományszervezői tevékenysége a II. világháborút követően	119
3. 1. A Südost-Institut talpra állítása 1945 után.....	120
3. 2. Az intézeti publikációs tevékenység bővítése	122
3. 3. Valjavec szerepe a Südost-Institut könyvtárának kialakításában.....	125
3. 4. A német délkelet-kutatás szerkezeti és intézményi struktúrájának kialakítása.....	129

II. FRITZ VALJAVEC ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLET

1. Valjavec magyarországi kapcsolatrendszere	133
1. 1. A tudománypolitikai kontextus	133

1. 2. A tudományos kapcsolatok	136
1. 2. 1. A történettudomány	138
1. 2. 2. A néprajztudomány	158
1. 2. 3. A nyelvtudomány	161
1. 2. 4. Az irodalomtudomány	165
1. 2. 5. A germanisztika	171
1. 2. 6. A művészettörténet	175
1. 2. 7. A stratégiai szempontok és a magyar tudomány.....	187
1. 3. A „volksdeutsch” kapcsolatok	194
2. A magyar–német tudománypolitikai kapcsolatok lecsapódása	
Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezésében.....	200
2. 1. A levelezés összefoglaló értékelése	200
2. 2. Kapcsolatteremtés. A bizalmatlan kezdetek	203
2. 3. A kapcsolat elmélyülése	215
2. 4. A Valjavec iránti bizalmatlanság fokozódása.....	227
2. 5. Az egymásrautaltság érzése	236
2. 6. Az utolsó évek együttműködése	245

III. FÜGGELÉK

1. Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése (1935–1944)	253
2. A Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerében fellelhető	
személyek, illetve levélváltások	327
2. 1. Alfabetikus bontás	327
2. 2. Évfolyamonkénti bontás	367
2. 3. Valjavec magyar kapcsolatainak és levélváltásainak	
összesítő áttekintése	399

BIBLIOGRÁFIA

1. Levéltári források	405
2. Valjavec publikációi	408
3. Nekrológok	419
4. Irodalom	420
Névmutató.....	457

BEVEZETÉS

A német történettudomány 1960-as évek óta tartó kritikus önvizsgálatában sajátos színfoltot jelent az úgynevezett *Südstforschung* kibontakozásában szerepet játszó intézmények és kutatók tevékenységének értékelése. A speciálisan Délkelet-Európával foglalkozó kutatási ág (Magyarországot is ide sorolják, jóllehet a német kutatók között is akadnak, akik elismerik, hogy Magyarországon ezt történeti-politikai előítéletek okán gyakran nehezményezik)¹ összjövelelein, konferenciák és szimpóziumok keretében a tudományterület *jelene*, aktuális helyzete és feladatai rendszeresen terítékre kerülnek. A tudományág *múltjának* és meghatározó jelentőségű személyiségeinek kritikus szemléletű vizsgálata és újragondolása azonban nem is oly régi keletű igény. A II. világháborút követően csak nagyon vontatottan beindult, s az ellenérdekelt tábor által a legkevésbé sem segített feltáró munka kezdetét a két világháború közötti német történettudomány egészének, illetve a legmagasabb politikai körökbe bejáratos, véleményformáló tudósok szerepének tisztázása képezte. A nemzetiszocialista tudománypolitika szolgálatába állott

¹ A fogalomhasználat ellentmondásait érzékelő Holm Sundhausen a szerinte indokolatlanul tág Délkelet-Európa térségmegnevezés ellenében a történelmi fejlődés különbözőségét jobban tükröző Kelet-Közép-Európa-, ill. Balkán-fogalom szétválasztásáért száll síkra több munkájában is; vö. Holm SUNDHAUSEN, *Osteuropa, Südosteuropa, Balkan. Überlegungen zur Konstruktion historischer Raumbegriffe = Was ist Osteuropa?*, szerk. Holm SUNDHAUSEN – Hans-Joachim TORKE – Klaus SEGBERS, Osteuropa-Institut der FU, Berlin, 1998, 4–22; Uő., *Europa balcanica. Der Balkan als historischer Raum Europas*, Geschichte und Gesellschaft 25. (1999), 626–653; Uő., *Der Balkan. Ein Plädoyer für Differenz*, Geschichte und Gesellschaft 29. (2003), 642–658; Uő., *Die Wiederentdeckung des Raums. Über Nutzen und Nachteil von Geschichtsregionen = Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, szerk. Oliver Jens SCHMITT, Oldenbourg, München, 2005, 13–34. Utóbbiban kijelenti: „A területileg kiterjesztett Délkelet-Európa-fogalom [...], mely a balkáni térségen kívül Romániát, a történeti Magyar Királyság területeit és Szlovéniát is felöleli, nélkülözi [a] strukturális koherenciát. Bizonyára létezik egy sor történetileg jelentős összefogó zsanér, mely a Szávától és Dunától délre és északra fekvő területeket (különösen az eseménytörténeti és etnikai aspektusokat tekintve) összeköti egymással, azonban strukturálisan különböző »világokról« van szó. Strukturális kritériumok alapján a Balkán elég jól megragadható, a tág Délkelet-Európa azonban nem.” (SUNDHAUSEN, *Die Wiederentdeckung des Raums*, 29.) A Délkelet-Európa-fogalom alakulásáról kitűnő áttekintést ad (jóllehet nem osztja Sundhausen nézetét, hanem Georg Stadtmüller, Mathias Bernath és Edgar Hösch irányvonalán haladva maga is a tágabb értelmezés híve) Karl KASER, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Böhlau, Wien–Köln, 1990, 92–119. Kaser ugyanakkor azt is leszögezi: „Egy »Délkelet-Európa története« szakirány létezése még nem bizonyítja egy különálló délkelet-európai történeti régió meglétét.” (KASER, *I. m.*, 9.)

német történetírás általános képének felvázolását követően a – tematikailag, illetve geopolitikailag – szűkebb szelvények, így ezek sorában a Délkelet-Európa-kutatás, csak az utóbbi évtizedekben kerültek előtérbe. A legfrissebb eredményeket egy Münchenben 2002-ben megrendezésre került konferencia² foglalta össze, amelyen – szerepének és jelentőségének megfelelően – különös súlyt és figyelmet szenteltek a térségünk kutatásában kiemelkedő szerepet játszó Súdost-Institut, valamint munkatársa, a vitatottságában is megkerülhetetlen jelentőségű Fritz Valjavec tevékenységének. A konferencia szellemiségében csatlakozott a 42. német történésztalálkozó (Frankfurt am Main, 1998) irányvonalához,³ amennyiben különleges hangsúlyt fektetett az önmagát a politika szolgálatába állító történetíró szerepére.

A témában 1998 óta folytatott – s időközben egy doktori disszertáció formájában is gyümölcsözőt – kutatásaim újraserkesztett változatát tartja kezében a tisztelt olvasó. Figyelmem szélesebb értelemben a német Délkelet-Európa-kutatás rendszerére, infrastruktúrájának megteremtésére és a német tudománypolitika szolgálatába állásának folyamatára irányult, szűkebb tekintetben pedig kiemelkedő jelentőségű egyénisége, Fritz Valjavec életművére, magyarországi kapcsolatrendszerére s gondolatainak hazai recepciójára. Ennek során arra a következtetésre jutottam, hogy Valjavec egyéni életsorsa, tudományos munkásságának alakulása a világháborús összeomlásig egy *hárompólusú erőmező* vonzásának függvénye: tevékenységében csaknem azonos súllyal és motivációs háttérrel képviselteti magát a sokoldalú ismereteket szerzett tudós szakmai korrektsége; a délkelet-európai német behatolás politikai céljainak szolgálatába álló német hazafi Harmadik Birodalom iránti elkötelezettsége; valamint a bánáti gyökereihez és „súdostdeutsch” származásához mindvégig lojális „Landsmann” patriotizmusa. Ugyanakkor – nemzetiszocialista kapcsolatainak és tudománypolitikai szerepének olykor erősen kritikus élű értékelései ellenére is – azon kevés nyugat-európai történész egyike volt, akik Délkelet-Európa népei történetének vizsgálatát nem bevált nyugat-európai skatulyák ráhúzására, s nem is a kérdésfelvetések tengerentúli koordinátákban gondolkodók általi *horribile dictu* értetlen elbagatellizálásra, hanem az érintettek közös gondolkodásba való bevonása és a tudományág legnevesebb képviselőinek eszmecsereje útján képelték. Úttörő jelentőségű volt az a kísérlet, ahogy lapja európai fórumot teremtett az érintett népek gyakran homlokegyenest eltérő nézeteinek kifejtésére, s ezáltal a két világháború közötti időszak kölcsönös sértődöttségének feloldására. Még akkor is

² *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004.

³ *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999.

elmondható mindez, ha e tudományos polémiák kontrollált mederbe tere-
lését (vagyis az eredeti célkitűzése szerint a német kultúrfölény igazolására
létrehozott Südost-Forschungen hasábjain történő lefolytatását) Valjavec
nyilvánvalóan a kor német tudánypolitikai céljainak szolgálatában tette.
S végül még egy – nekünk, magyaroknak igen fontos – szempontként Valja-
vec azon kevesek közé tartozott, akik a Kárpát-medence történetével magyar
nyelvtudás birtokában kíséreltek meg foglalkozni. Mindezt azonban Mün-
chenből próbálta, márpedig e város az európai háttér ellenére az elszigetel-
ődést is jelentette számára: bár a régió és Magyarország szellemi elitjének
képviselőivel tudósként és magánemberként is kapcsolatokat ápolt, térségünk
tudományos közéleté a két világháború között a terjeszkedő birodalmi német
eszme képviselőjét látta benne, a bipoláris időszakban pedig a vasfüggönyön
túli felforgatót. Így aztán az elismert tudósról halála után német nyelvterüle-
ten megjelent nekrológok – sokáig – nem egészülhettek ki magyarországi,
magyar szemléletmódú értékeléssel. A kötet ezt a hiányosságot pótolja, mi-
közben sajátosan magyar szempontrendszerrel vezérelve egészíti ki a Dél-
kelet-Európa-kutatás e meghatározó alakjával kapcsolatban az ezredforduló
környékén felpeszdlő érdeklődést.

Munkánk első, terjedelmesebb egysége Valjavec életrajzának összeállítása.
Tekintve azt, hogy a halálát követően napvilágot látott néhány rövid nekroló-
gon kívül nem jelent meg az életút egészével foglalkozó, annak összefüggő
felvázolását megkísérlő irodalom, jelen kötet ezen egysége (kifejezetten a for-
rásokat felkutatva és rájuk alapozva) megpróbálja azt legfontosabb vonalaiban
rekonstruálni. A magyar és nemzetközi szakirodalomban ez az első terjedel-
mes és átfogó Valjavec-életrajz. (Nem tekinthetjük ilyennek az életút egyes
epizódjait – karrierépítés, frontszolgálat – tudatosan polemikus cézzal
tárgyaló problémacentrikus tanulmányokat.) A munka második tematikai
egysége szintén önálló levéltári kutatások eredménye. A főszerplő szemé-
lye és a nemzetközi háttér felvázolása után konkrét példák segítségével térké-
pezi fel a magyarországi kapcsolatrendszert, illetve az egyes tudományágak
képviselői részéről tapasztalható fogadtatást, valamint egy esettanulmány
(a Mályusz Elemérrrel fenntartott kapcsolat) keretében azokat az eszközöket,
melyeket Valjavec az expanzív német tudánypolitika képviselőjeként a tér-
ség és hazánk irányában alkalmazott. A függelék a többéves kutatómunká-
nak nem csupán a legszemléletesebb eredményeit tartalmazza, de a további
vizsgálatok bázisa és segítője is kíván lenni, amennyiben Valjavec kiterjedt
korrespondenciájából a magyar partnereket, illetve a velük váltott leveleket
különböző bontásokban csoportosítja és rendszerezi, ezáltal az egyes kap-
csolatokat számszerűsíti és súlyozza.

Ezúton illeti köszönet a müncheni Südost-Institut részéről Karl Nehringer, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában elhelyezett Mályusz-hagyaték gondozóját, Soós Istvánt önzetlen segítőkészségükért, mellyel a forrásokhoz való hozzáférést biztosították, s hasznos utalásaikkal kiértékelésüket elősegítették. Hasonlóképp köszönettel tartozom a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde támogatásáért, valamint az intézet munkatársa, Fata Márta értékes útmutatásaiért a két világháború közötti magyarországi németiség törekvései és az ezeket is szolgálatába állító expanzív német tudománypolitikai irányzat tanulmányozása tekintetében. Tiszteletteljes hálám kísérvje H. Balázs Évát is, a témára irányuló kutatómunkám néhai iniciátorát, aki a maga közismeretlen ellentmondást nem tűrő módján utasított a historiográfiai kutatások világába – az ELTE doktori iskolájában már megkezdett korautjkori témám helyett. Eredeti témavezetőm, Poór János a témaváltást követően is tovább irányította munkámat; hálaival tartozom neki kitartó türelméért és a fontos pillanatokban mindenkor feltétlen segítőkészségéért, mellyel a dolgozat születésének kritikus pillanataiban is gyámolított, s a nehézségeken avatott tanácsaival átlendített. Doktori értekezésemet a megvédését követően is folyamatosan csiszoltam, amiben nagyszerű opponenseim, Tilkovszky Loránt és Ujváry Gábor igazán hasznos útmutatásai komoly segítséget jelentettek. Az általuk feltárt további lehetőségek kimunkálása érdemben gazdagította a most kiadásra összerendezett munkát. A Nemzeti Kulturális Alap által folyósított alkotói támogatás (2007) és a Habsburg Intézetől kapott kutatói ösztöndíj (2010) egyaránt e kötet megszületését segítette, ahogyan sokat köszönhetek a kutatásaim ezen szakaszában munkahelyi előjárómként számos lehetőséget és sokrétű támogatást nyújtó Balogh Margitnak is. Sokat hozzátett e kötet végleges képéhez az elmúlt években Ujváry Gáborral kialakított emberi kapcsolatunk, a beszélgetéseink során általa közvetített szellemiség és történeti látásmód. Mindezt nem kevésbé köszönöm neki, mint a kutatásaimhoz évek óta biztosított pozitív munkahelyi háttérrel. Végül szeretnék köszönetet mondani türelmes és megértő családomnak, különösen pedig a munkám stabil és nyugodt háttérét biztosító csodálatos feleségemnek.

Az olvasónak tisztelettel átnyújtott munkám esetleges erényei őket is dicsérik, hiányosságaiért kizárólag én tartozom felelősséggel.

Veszprém, 2014 késő nyarán

I. FRITZ VALJAVEC ÉLETÚTJA

1. Az identitásalapozó ifjúkori évek

Valjavec egy osztrák hivatalnok fiaként született Bécsben, anyai ágon azonban dunai sváb származású,⁴ s már gyermekként visszakerül a bánáti hazába, ahol elemi iskoláit Versecen végezte. Innen hozta magával egész életre szóló kötődését népcsoportjához és innen eredeztette identitását: mindenkor a *dél-kelet-európai német népcsoport*⁵ tagjának érezte magát. Öntudatos sváb családi háttér állt mögötte, ahol mindenkor szívesen emlékeztek vissza azokra az időkre, amikor telepes őseik a katonai határőrvidék lakóiként közvetlenül a császár alá tartozó alattvalónak érezték magukat.⁶ A korán bevésődött német öntudat mellett hamar megérezte a magyar valóság mindkét oldalát: a nagypolitika szintjén zajló s a külföld felé még inkább felnagyított vitákat a nemzetiségi kérdés körül, ám ugyanakkor a vidéki élet békés szimbiózisát, az egymásra utalt falusi együttélést dunai svábok, magyarok, délszlávok, románok és szlovákok között a dél-magyarországi hazában. Azaz megélte a magyar századelő hangulatát, beszívta a térség légkörét, érezni és érteni tudta a Kárpát-medence történeti lényegét. S mindeközben élt azzal, amit a soknemzetiségű vidék adhatott: elsajátította valamennyi ott együtt élő nemzetiség nyelvét, betekintést nyert életmódjukba, kultúrájukba. A könyvekből

⁴ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium, München, 1934. IX. 20. Édesapja Ludwig Valjavec pénzügyi tanácsos (sz. 1879, Laibach), akinek részéről nagyszülei: Andreas Valjavec vasutas (sz. 1850, Höflein/Krain) és Pauline Kamnikar (sz. 1843, Laibach). Édesanyja Marie Schiessel (sz. 1871, Korneuburg/Niederösterreich), akinek részéről nagyszülei: Friedrich Schiessel, a Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft hivatalnok (sz. 1833, Alibunár) és Anna Swaty (sz. 1845, Raigern/Olmütz). Mindnyájan római katolikus vallásúak.

⁵ A magyarországi (értsd: a történeti Magyarország területén élő) németek sajátos „deutsch-ungarisch” identitása az I. világháborút követő szétszóródattással értelmezhetetlenné vált. A megváltozott körülmények között immáron használhatatlan fogalom helyére a „südosdeutsch” kifejezés lépett, amely továbbra is tartalommal tudta megtölteni az addig használt egységes fogalomrendszert, s az utódállamok németiségének homogenitására is utalt (ezáltal akarva-akaratlanul segítve a hivatalos berlini népcsoport-politikát). Hasonló okok, nevezetesen az összetartozás-tudat hangsúlyozása keresendő a „Donauschwaben” terminus technicus megjelenése mögött. Vö. Karl NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szejkü Gyula 1934–1936*, *Südost-Forschungen* 50. (1991), 2; Anton TAFFERNER, *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. I. Teil* (Donauschwäbisches Archiv, Reihe III: Beiträge zur Volks- und Heimatforschung Nr. 24.), *Südostdeutsches Kulturwerk*, München, 1974, 74–77.

⁶ Hans DIPLICH, *Fritz Valjavec* 7, *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 9. (1960), 57.

nem nyerhető ismeretanyagot, a tulajdonképpeni alapokat nem megtanulta, hanem megélte és magába szívta.⁷

1. 1. A budapesti Reichsdeutsche Schule és hatása

Az I. világháború után elszakított területről 1919-ben anyjával és nővéreivel Budapestre költözött,⁸ ahol magyar nyelvtudása ellenére nem magyar gimnáziumba, hanem az ottani *Reichsdeutsche Oberschule*ba⁹ iratkozott be (1923–30), s ott is érettségizett. Ebben az iskolában – mint azt a Valjavec utolsó tanévének eseményeiről az évtizedes gyakorlathoz híven közzétett jelentésben az intézmény igazgatója tudatja – „a birodalmi német gyermekeket, fiúkat és lányokat, anélkül, hogy nélkülözniük kellene a szülői házat, német szellemiségben nevelik, felsőfokú tanulmányokra való érettségre vezetik és ennek során Magyarország régi becses kultúrájában jártassá teszik”.¹⁰ A Magyarországon tartózkodó német állampolgárságú szülők gyermekei mellett más országok polgárai, köztük (1921 óta) magyar nebulók is felvételt nyerhettek az iskolába. „Magyar barátaink gyermekei számára iskolánk annak lehetőségét nyújtja, hogy a német nyelvet és kultúrát kényelmesen és jól megismerjék.”¹¹

A századforduló táján hosszabb-rövidebb ideig Budapesten hivatali szolgálatot teljesítő birodalmi német állampolgárok számára komoly fejtörést okozott, hogyan tudnák hazatértük után gyermekeiket visszaintegrálni a német oktatási rendszerbe, illetve pótolgatni velük az otthoni tantervek követelményrendszere kapcsán törvényszerűen mutatkozó hiányosságaikat. Épp ezért a mégoly neves budapesti iskolákat is inkább mellőzték. Az igazi lehetőséget csupán az hozta meg, hogy a budapesti német református közösség lelkipásztora, Richard Klar 1908-ban kijárta a kultuszminisztériumnál, hogy – egyelőre még csak – megtűrjenek egy iskolát, pontosabban annak egyetlen

⁷ Harold STEINACKER, *Der Kulturhistoriker Fritz Valjavec (1909–1960). Ein Lebensbild*, Südostdeutsches Archiv 3. (1960), 3.

⁸ A három testvér és édesanyjuk állandó lakcíme a fővároshoz közeli Kistarcsán volt. Vö. BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium, München, 1934. IX. 20.

⁹ Reichsdeutsche Schule zu Budapest VII. Damjanich-utca 4–6., főreáliskola elemi iskolával, alapítva 1908-ban. Az iskola az 1910-es évek elejétől jelentette meg évkönyveit, melyek legteljesebb gyűjteményét (kisebb megszakításokkal az 1913/14-es és az 1936/37-es tanévek közötti időszak anyagát) az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum őrzi E 112 jelzet alatt. A Valjavec végzős évfolyamával kapcsolatos információkhoz lásd *Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30*, kiad. Friedrich-Karl HUBLITZ, Budapest, 1930. Az iskola történetéhez lásd *25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest” = Bericht über das 25. Schuljahr 1932/33*, 1–6; *Rede des Leiters der Anstalt, Oberstudiendirektor Friedrich Lange; 30 Jahre Reichsdeutsche Schule Budapest = 30 Jahre Reichsdeutsche Schule Budapest. Festschrift und Jahresbericht*, Budapest, 1938, 14–22; 22–29.

¹⁰ *Allgemeiner Bericht des Direktors = Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30*, 1.

¹¹ *Uo.*

Németországból hozott tanítóját a birodalmi német szülők 16 gyermeke számára. Zichy János kultuszminister aztán 1910 szeptemberében hivatalosan is engedélyezte az intézményt, az 1912/13-as tanévről pedig már az első nyomtatott *Jahresbericht* is napvilágot látott. 1913 tavaszától más államok német anyanyelvű polgárai is beíráthatták gyermekeiket: a tanulók száma az év végére 90-re ugrott. A 9. osztály elindításával az 1915/16-os tanévtől középiskolává bővült az intézmény, a tanulósám pedig nemsokára a kétszázat is meghaladta. A forradalmak éve, együtt a szénhiánnyal és a spanyolnáthajárvánnyal nemcsak a diákok létszámát felezte meg, de egy csaknem teljesen új tanári kar verbuválására is szükség volt az 1919/20-as tanév kezdetén. A gyors fejlődés nyomán a magyar kultuszminister, Vass József és a budapesti német követ, Egon Graf von Fürstenberg-Stammheim közös megállapodása alapján, az 1921/22-es tanévtől a birodalmi német iskola keretében egy négyosztályos elemi és egy nyolcosztályos főreáliskola működött.¹²

E változásokkal olyan kötelezettségek jártak együtt, amelyek a tantervre vonatkozó mélyreható módosításokat tettek szükségessé. Az iskola a magyar nemzetiségű diákjai számára a többi magyar középiskola diákjaiéval azonos mértékű ismereteket kellett nyújtson a magyar nyelv, irodalom, történelem, földrajz területén. Elsősorban a magyar nyelvnek kellett az addigiakhoz képest nagyobb érvényt szerezni, ily módon a magyar mint tantárgy heti óraszámát két és félszeresére, 12-ről 31-re emelkedett.¹³ (Az évtized folyamán még tovább nőtt.) Az egész magyar tematikájú oktatásban részt kellett vegyen az iskola minden osztályának minden tanulója, tehát a nem magyarok is. Ebből az iskola légkörének, szellemiségének átalakulása következett, s a magyar nyelv és kultúra terjesztése fontos faktorrá vált. Mindez természetesen, elkerülendő a tanulók túlzott megterhelését, más tantárgyak heti órászámának csökkentésével járt együtt.¹⁴

Valjavec az 1923/24-es tanévben már e megváltozott keretek közé, az újonnan kiépült struktúrába érkezett. Az iskola precízen vezetett statisztikai és áttekinthetően megszerkesztett éves értesítői (*Jahresbericht*) alapján pontosan követhetjük az itt töltött évei során az oktatói gárda összetételével, az iskolai tananyaggal és tantárgyankénti órabontással, a tanulói listákkal és statisztikákkal (tanulósám, anyanyelv, állampolgárság) s a tanév történéseivel kapcsolatos információkat.¹⁵ Ezekből az iskola nemzetközi karakterére

¹² 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest“ = Bericht über das 25. Schuljahr 1932/33, 1–4.

¹³ *Uo.*, 4.

¹⁴ *Wöchentliche Stundenzahl in den Klassen und Unterrichtsgegenständen* = Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30, 8.

¹⁵ Az iskola a 25. tanévéről kiadott jubileumi értesítőjében, visszatekintve az addig elvégzett munkájára, összefoglaló statisztikát készített, s éves bontásban összegyűjtötte az eladdig falai közt oktató tanárokat (érkezésük éve alapján, 1912/13-tól kezdődően), valamint az intézményben érettségi vizsgát tett tanulókat (köztük a sorrendben 83. Valjavecce). *Vö. Die an der Schule tätigen Lehrer;*

következtethetünk. Valjavec végzős (1929/30.) tanévében az iskola 12 osztályát 518 tanuló látogatta, szinte pontosan ugyanannyi lány, mint fiú (254/264). 19 nációt, létszámuk szerinti sorrendben magyar, birodalmi német, osztrák, cseh, holland, lengyel, román, svájci, orosz, lett, francia, olasz, görög, angol, dán, jugoszláv, török, bolgár és svéd gyermeket regisztráltak. Az egyetlen jugoszláv állampolgárságú (de német anyanyelvű) tanuló épp Valjavec volt. Anyanyelvük alapján 278-an tartoztak a német, 240-en a nem német kategóriába. (A négy nagyobb létszámú nációt tekintve német anyanyelvű volt 293-ból 82 magyar, 107-ből 107 birodalmi német, 45-ből 44 osztrák és 31-ből 28 cseh [!] állampolgár.¹⁶) A 12. osztály érettségi vizsgára bocsátott 22 tanulójáról (épp a fele magyar, közülük három izraelita) készített összegző táblázat a végzősök személyi adatain (születési idő, hely, állampolgárság) túl tartalmazza vallási hovatartozásukat és édesapjuk foglalkozását is (Valjavec osztálytársainak szülei közt volt mérnök, orvos, tanár, hivatalnok, katonatiszt, gyáros, nagykereskedő, igazgató, sőt budapesti osztrák követ is). Az összegzés még arra is figyelmet fordított, hogy az adott év írásbeli érettségi kérdéseinek, illetve feladatainak felsorolásán túl a végzősök tanulmányi továbbmenetelét figyelemmel kísérje. (Valjavecen kívül még ketten választották a történelmet egyetemi stúdiumuk céljául.¹⁷)

Az évtized folyamán a Reichsdeutsche Schule falai közt oktató és nevelő tanári kar a '20-as évek legelején megtörtént nagyszabású személyi változások óta jószerével stabilnak és állandónak tekinthető. Az iskola 25 éves fennállására visszatekintő jubileumi értesítője erről így ír: „az utóbbi években csupán igen csekély változások következtek be a tanárokat illetően, a német és a magyar tanerők a legszebb harmóniában dolgoznak együtt”.¹⁸ Ami a tanárok nemzeti hovatartozását illeti, erről is pontos kimutatásokkal rendelkezünk. Valjavec érettségiző osztályát 1930-ban egy 23 tagú tantestület patronálta, amelyből 9 magyar állampolgár volt, 1 osztrák, a többi 13 pedig – köztük az igazgató, Friedrich-Karl Hublitz – birodalmi német (porosz, szász, hesseni, bajor, württembergi).¹⁹ Legrégebb óta, már 1920-tól a magyar Dr. Helle Ferenc tanított az iskolában. Helle nem csupán elismert középiskolai tanár, a tantestület megbecsült tagja volt, amiről nyilvánvalóan tanúskodik példának okáért az, hogy 1932. október 13-án Klebelsberg Kuno kultuszminiszter gyászszertartásán az igazgató kíséretében ő képviselte iskolájú-

Verzeichnis der Schüler, die bisher an unserer Schule die Reifeprüfung bestanden haben, mindkettő = Bericht über das 25. Schuljahr 1932/33, 15; 16–21.

¹⁶ *Schülerstatistik = Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30, 9.*

¹⁷ *Die Reifeprüfung haben bestanden; Die Aufgaben der schriftlichen Reifeprüfung (April 1930) = Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30, 10; 11.*

¹⁸ *25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest“ = Bericht über das 25. Schuljahr 1932/33, 5.*

¹⁹ *Das Lehrerkollegium 1929–30 = Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30, 7.*

kat.²⁰ Emellett tudományos kutatóként is exponálta magát, mégpedig egy olyan témában (németiség és magyarság kulturális egymáshatása²¹), amelynek kapcsán nem nehéz felismernünk az ekkor még gyermek Valjavec későbbi orientációjára gyakorolt megtermékenyítő hatást. A tévedés veszélye nélkül állíthatjuk, hogy a Reichsdeutsche Schule oktatói gárdájából ő befolyásolta legközvetlenebb módon Valjavec életpályáját.

Itt azonban szükséges megállnunk egy pillanatra, hiszen azonnal feltűnhet, hogy a Valjavec által az 1930-as évektől képviselt történeti látásmód ellentmondásban áll azzal, amivel és amilyen szellemiséggel elismerten magyarbarát iskolája és karizmatikus tanára útravalóként ellátta. Történeti látásmódjának első mélyebb rétegét valóban még itt, a magyar fővárosban szívta magába, ahol megismerhette a Kárpát-medence múltjának magyar szemléletű interpretációját. Ennek hatása a későbbiek során is letagadhatatlan, elég, ha csupán arra gondolunk, hogy geopolitikai térségként a Kárpát-medencét a későbbiek során is egységként kezelte (1940-ben kiadott habilitációs munkájában²² a „naher Südost” meghatározás a történeti Magyarországot fedte le²³), vagy akár arra, hogy a magyar szakirodalmat mindvégig milyen megkülönböztetett figyelemmel forgatta, illetve gyűjtötte saját és

²⁰ *Chronik des Schuljahres 1932/33 = Bericht über das 25. Schuljahr 1932/33*, 7.

²¹ HELLE Ferenc, *A magyar–német művelődési kapcsolatok története*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. Ismertetése A. F. Ch. Wirthovontól [Tafferner Antal]: *Deutsche Forschungen in Ungarn* 9. (1944–1985) [Heft 1–4., 1985!], 394–396.

²² Fritz VALJAVEC, *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns* (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten 21. / Schriftenreihe der Deutschen Forschungen in Ungarn XV.), Max Schick, München, 1940.

²³ A munka „közeli délkelet” alatt a történeti Magyarországot értette, s tematikájában majdnem kizárólag ennek – a 18. század végéig vizsgált – viszonyaira korlátozódott. (Két esetben, nem konsekvens szerkesztésben és igen rövid terjedelemben „átmerészkedett” a „délkeletnek” a „közeli délkelettel” határos területeire, így módon – egészen vázlatosan és elnagyoltan – a szerb és román államok német kultúrbefolyásának bizonyos elemeit is érintette. Őket és a tőlük délebbre fekvő délkeleti – balkáni – népeket a témaválasztásában megadott keretknél bővebb geopolitikai egységbe tartozónak ítélte.) A „naher Südost” meghatározás szemléletes feloldását adja Valjavec közeli barátja, évtizedes Südost-Institut-béli munkatársa, majd nekrológírója, Karl August Fischer, a monumentális munka megjelenését üdvözlő levelében: „das ist eine schöne Umschreibung von Pannonien” (Fischer–Valjavec, Prag, 1940. VII. 17.). A levél lelőhelye, ahogyan a Valjavec-korrespondencia elkövetkezőkben hivatkozásra kerülő többi darabjé is, 2002 tavaszáig a müncheni Südost-Institut volt, ezt követően került át a Bayerisches Hauptstaatsarchiv állományába (Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz). A Valjavec-hagyaték átanulmányozása és a Münchenben őrzött levelek rendszerezése során e sorok írójának figyelme – az anyag méretét felmérve kényszerűen – a területi elvhez igazodott, vagyis a levelek teljességre törekvő összegyűjtése során a figyelem kizárólag a trianoni Magyarországon élő, illetve onnan külföldi tudományos intézetekbe delegált levelezőpartnerekre koncentrálnálódhatott. A müncheni Valjavec-hagyatékban folytatott kutatómunka számszerűsítésekor így módon tekintetbe vehető levelek száma 1335, a Valjavec kapcsolatrendszerében Magyarországon bizonyítható célszemélyeké pedig mintegy 125. E megállapítás kiegészítendő annyival, hogy e sorok írójának feltett szándéka szerint Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerének teljességre törekvő összeállítása s leveleinek statisztikai jellegű állományfelvétele folytatódik, így az érintett személyek magyarországi hagyatékaiknak átvizsgálása során ezen adatok minden bizonnyal módosulni fognak.

intézeti könyvtára számára.²⁴ A „közeli délkelet” geopolitikai térségként kezelése csakugyan nem áll ellentmondásban a Kárpát-medence történeti egységét valló magyar felfogással, az a megközelítés viszont már igen, amely a nyiladozó értelmű fiatallembert mérsékelt szellemiségű iskolája falain kívül, radikális gondolkodású baráti társasága körében elérte. A német identitásának öntudatos felvállalására ösztönző „völkisch” szemléletmód nemcsak politikai aktivitását élesztette föl (ami elvezette őt a magyarországi német nemzetiségi mozgalom körébe), de történelemfelfogása is új prioritásokat kapott. Az ily módon határozottan a németiség történelmi teljesítményének és küldetésének irányába fordult fiatalemberre ugyan képes volt még tudós gimnáziumi tanára, Helle Ferenc némi hatást, elsősorban megtermékenyítő ösztönzést gyakorolni, azonban sikertelen maradt igazi törekvése, hogy a nebulóból magyar érzelmű, a magyar célokkal feltétlen azonosuló felnőttet neveljen.²⁵ A Reichsdeutsche Schule Valjavecre gyakorolt hatásai közül ezért csupán annyit érdemes kiemelni, hogy történelmi érdeklődése és ismeretei itt mélyültek el, s a kortársai, valamint későbbi barátai által olyannyira becsült és irigyelt nyelvi és egyéb alapismeretei birtokában ekkor érlelődött meg elhatározása: életcéljává teszi a délkeleti térség népei történetének, kultúrájának tanulmányozását, eredendő elkötelezettségének megfelelően középpontba állítva a német népcsoport szerepét és teljesítményét a történeti Magyarországon.

1. 2. A Bleyerrel való kapcsolat

Mindehhez nem hiányzott más, mint egy a pályán elindító segítő kéz és a tudományos kutatásnak célt és irányt szabó átfogó koncepció. Valjavec ezt a segítséget a magyarországi németiség I. világháború utáni szellemi és politikai irányítójától, Bleyer Jakabtól (1874–1933)²⁶ kapta meg. A budapesti

²⁴ Vö. a későbbiek során az intézet könyvtárával kapcsolatban elmondottakkal.

²⁵ Helle megítélése és tudományos tevékenységének szakmai értékelése kapcsán – immár a Südost-Institut munkatársaként – kifejezetten kegyeletrombolóan nyilatkozott. A Südost-Forschungen számára rendszeresen magyar történeti vonatkozású tanulmányokat és recenziókat szállító Bernhard Hans Zimmermann kérdésére, miszerint érdemesnek tartja-e Helle Ferenc *A magyar–német művelődési kapcsolatok története* című könyvét lefordítani németre, ő ugyanis kedvet érezne ehhez (Zimmermann–Valjavec, Graz, 1942. XI. 27.), Valjavec, az egykori tanítvány így válaszolt: „A Helle-féle könyv lefordításától eltanácsolnám. A munkának semmilyen tudományos jelentősége nincs, úgyhogy kár volna az idejéért, amit erre szánna” (Valjavec–Zimmermann, München, 1942. XII. 2.).

²⁶ Bleyer működéséhez lásd Hedwig SCHWIND, *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums* (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B 14), München, 1960; Márta FATA, *Jakob Bleyer als politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*, egyetemi doktori értekezés, Pécs, 1992; Uő., *Bleyer Jakob nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933)*, Regio 1994/1., 175–190; *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933)* / *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)* (Schriftenreihe des St. Gerhard-Werkes Ungarn I.), szerk. HAMBUCH Vendel, St. Gerhads-Werk, Budapest, 1994.

egyetem germanista professzora figyelmét felkeltette a birodalmi német kolónia iskolájában tanulmányait évről évre jól teljesítő és ott láthatóan megfelelő alapokkal felvértezett középiskolás, amikor lelkes és a mozgalomban is aktív baráti köre beajánlotta őt, és munkát kért a számára. Tehetségét és lángoló ambícióit látva Bleyer kisebb feladatokkal bízta meg, így az agilis fiatalember részt vehetett a német népcsoport felvilágosítására, öntudatra ébresztésére irányuló munkálatokban, járta a vidéket, s eljutott gyermek-kora színhelyére, a jugoszláviai németséghez is.²⁷ Az érettségihez közeledve egyre nyitottabb szemmel élte meg mentora küzdelmét az elmagyarosodás útjára lépő német értelmiség megnyeréséért, figyelemmel követte az Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein (UDV)²⁸ belső törésvonalait, a Sonntagsblatt²⁹ tollal vívott harcait és a Deutsch–Ungarische Heimatsblätter (DUHBI)³⁰ megindítását (utóbbiban jelentek meg első magyarországi

²⁷ TILKOVSKY Lóránt, *Fritz Valjavec és a magyarországi németség (1935–1944)*, Századok 127. (1993), 603.

²⁸ Magyarországi Német Népművelődési Egyesület. 1924-ben Bleyer ügyvezető alelnökségével alakult mérsékelt irányvonalú, alapvetően kulturális irányultságú szervezet, mely integráló törekvéseinek megfelelően gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és németbarát nemzetiségi erőeknek is. A Bleyer halála után bekövetkező szakadás, majd az eljelentéktelenedő UDV kényszerű önfeloszlatása (1940) a Franz Basch (Basch Ferenc) vezetésével tovább radikalizálódó csoport (Volksbund) térnyerését tette egyértelművé. A szervezet kapcsán lásd legújabban Gerhard SEEWANN, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II., Herder-Institut, Marburg, 2012, 296–312.

²⁹ Sonntagsblatt – Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn: Bleyer által 1921-ben alapított német nyelvű országos hetilap, amely a korábbi, csupán néhány városra korlátozódó német nyelvű sajtó általános elérhetőségét tette lehetővé. A hangsúlyozottan keresztény és hazafias lap, mely idővel a megalakuló UDV szócsove lett, már indulásától a szélsőséges magyar körök céltáblája volt. Bleyer halála után a lap fölötti birtokjog vitája véglegesítette a frontvonalat a magyarországi németség erői között. A vitához értékes adalékok Valjavec és Basch 1935 őszén váltott levelei, lásd TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 605–609. A Sonntagsblatt kapcsán lásd Márta FATA, *Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt“: Gründung und Entwicklung des Wochenblattes von 1921 bis 1933 = Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels* (Materialien des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 8.), szerk. Horst FASSEL Tübingen, 1997, 9–21.

³⁰ Bleyer által 1929-ben elindított magyarországi német népiségtudományi folyóirat. A Basch által szerkesztett lap példaként szolgált Valjavec számára, amikor müncheni intézete megbízásából hasonló profilú tudományos vállalkozás megvalósításán fáradozott, olyannyira, hogy a Súdost-Institut 1936-ban elinduló periodikájának címe is innen eredeztethető: még Bleyer szándéka volt egykoron a Deutsch–Ungarische Heimatsblättert „Súdostdeutsche-Forschungen“-né átalakítani. Vö. NEHRING, *Zu den Anfängen der Súdost-Forschungen*, 2; TAFFERNER, *Donauschwäbische Wissenschaft*, 71. (Utóbbi kritikusan szemléli azt a nézetet, mely szerint nem átalakításról, hanem egy második folyóirat elindításának tervéről lett volna szó, mely kísérlet az érdektelenség miatt hiúsult meg. Ezen információ eredeti forrása a Valjavec által patronált Hedwig Schwind imént hivatkozott Bleyer-biográfia.) A DUHBI birtoklása körül Bleyer halála után a Sonntagsblattheoz hasonló heveségű harcok dúltak, végeredményben a DUHBI elsorvadt Basch saját, ennek alapjain elindított népiségtudományi folyóiratának (Neue Heimatblätter, 1935-től) szorító konkurenciájában. (Németország tudományos közéletében épp Valjavec szervezte a DUHBI-ben való publikálás elutasítására épülő kirekesztési-elsorvasztási taktikát.) A DUHBI kapcsán lásd EILER Ferenc, *Identität durch Geschichte. Die Zeitschrift „Deutsch–Ungarische Heimatsblätter“ (1929–1943) = Migration im Gedächtnis* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 16.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2013, 87–100.

publikációi 1931-től³¹). Német öntudatát pedig a mozgalom lelkes tagjainak szűk körben, Bleyerrel folytatott eszmecserei mélyítették még tovább.

Személyes találkozásaik során Bleyer hamar feltérképezte a rendkívül érett fiatalember motivációit, bizonyítási vágyát, s még képlékeny, de a helyes mederbe terelhető identitását. Osztrák hivatalnok édesapja – olykor talán szándékosan homályba veszni hagyott – személye³² helyett az identitásalakulás terén bánáti sváb édesanyja és a Versecen töltött gyermekévek gyakorolták az igazán maradandó hatást. A multikulturális környezetben felnövő gyermek itt ugyanis nem csupán az egymással együtt élő népek szokásait, felfogásmódját és szellemi kincseit (valamint későbbi munkássága során nélkülözhetetlen kutatói kvalitásként azok nyelvét) szívta magába észrevétlenül, de egyúttal hamar tudatára ébredt németségének is, s e korán bevésődött identitástudatához való hűség élethosszig tartó konzekvens vezérfonalat jelentett számára. Az I. világháborút követő békeszerződések rendezései nyomán identitásfejlődése újabb elemekkel gazdagodott: az elcsatolt területekről Budapestre költöző (s az eseményeket még mindig gyermekfejjel átélő) Valjavec a különböző nemzetiségek általa korábban tapasztalt – relatíve – békés szimbiózis helyett most egyszeriben megismerhette a háttárgyvonások által végzetes módon felkorbácsolt szélsőséges nacionalizmus(ok) hullámait. Új otthonából adódóan ő maga elsősorban a magyar sovinizmus jelenségeit volt kénytelen átélni, mely a győztes kisantant-államok hasonló jelenségeihez képest más minőségben, a legyőzött és tehetetlen áldozat elkeseredettségét is felvonultatva, a csonka országterületen maradt egyetlen számottevő kisebbségen, a németségen vezette le minden felgyülemlett indulatát.³³ A magyar politika motivációival ugyan tisztában levő,

³¹ *Zwei Briefe von G. H. Pertz an Stefan Horvát*, DUHBI 3. (1931), 63–66; *Ein Brief Schlözers an Gyarmathi über die ungarische Sprachvergleichung*, DUHBI 3. (1931), 333–337; valamint a későbbi munkásságának egyik fő vonulatát megelőlegező – folytatásokban leközlött – hosszabb tanulmány: *Der deutsche Kultureinfluß in Ungarn*, DUHBI 5. (1933), 5–22, 6. (1934), 35–77, illetve NHBI 1. (1935/36), 8–22, 126–140.

³² Édesapja egyébként már 1921-ben elhunyt. Vö. BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium, München, 1934. IX. 20.

³³ Ezek az indulatok különösen Bleyer 1933. május 9-i híres parlamenti beszéde nyomán szabadultak el: „Mi, hazai németek, a magyar hazának minden körülmények között hűséges fiai voltunk és vagyunk. [...] Valóban, aki ennek a népnek hazafias voltát meggyanúsítja, azért, mert anyanyelvéhez és népi kultúrájához ragaszkodik, az csak ürügyet keres arra, hogy ezektől megfoszthassa. Mi Deák Ferenc szellemében az egységes politikai magyar nemzet, vagyis az egységes magyar állam tagjainak valljuk magunkat [...]. Ebben a tekintetben mindig centripetálisak [befelé húzó] voltunk; mindig vallói a szentistváni magyar gondolatnak, amelyre a magyar állam ezer éven át építve volt. [...] Újabban a magyar politikában mind kevesebbet hallunk a magyar állameszméről és mind többet és mind szenvedélyesebben a magyar faj gondolatáról. Mi ezt az új ideológiát, amely másutt jó lehet, a magyar hazában veszedelmesnek, sőt végzetesnek tartjuk, mert ha a magyar államgondolatot a magyar faji gondolattal azonosítják, vagy ha a magyar államgondolat helyébe a magyar faji gondolatot iktatják, – nyíltan kimondjuk – nem lehetünk centripetálisak.” *Képviselőházi napló*, 1931. XV. kötet, 1933. május 2. – 1933. május 17., 213–214.

ám magát németiségében sértve érző Valjavec – egyebek mellett – ezért talált utat a magyarországi németek politikai mozgalmához.

A fiatalember kvalitásait és a történettudomány iránti érezhető vonzalmát felmérve Bleyer úgy döntött, hogy az éledező népiségi öntudatú Valjavec élénkülő politikai aktivitását inkább a tudományos pályafutás irányába fordítja. A térség németisége ugyanis nem nélkülözhetette azt, hogy értő és iránta nemzetileg is feltétlen elkötelezett szakemberek tudományos alapos-sággal igazolják az I. világháború után szétszaggatott néprészek kulturális összetartozását.³⁴ Ebben a tekintetben Bleyer regionális látásmódja nemigen különbözött a Kárpát-medencében gondolkodó korabeli magyar történettudományétól. Hiszen utóbbihoz hasonlóan a Valjavecet a Kárpát-medencei németiség vizsgálata felé orientáló Bleyer tevékenységében is tetten érhető az egységes történeti Magyarországon való gondolkodás üzenete.³⁵ A Valjavec történeti látásmódját a téma kapcsán ez idáig befolyásoló magyar kutatókhoz, köztük a birodalmi német iskolában őt eddig formáló tanárához képest a különbség annyiban mégis szembeötlő, hogy Bleyer a két nép részben közös területen megélt közös történetének vizsgálata során a magyar kutatókhoz és a kifejezetten „magyarón” gondolkodású Helléhez képest erőteljesebben koncentrált a németiségnek a magyarság felé végzett kultúraadó, kultúratovábbító missziójára.³⁶ Bleyer tehát egy árnyalattal más minőségben, ám még mindig a magyarországi évek alapvető indíttatását tükrözve, „Nagy-Magyarország” koordinátái között igyekezett tartani Valjavec kutatói

³⁴ Bleyer népiségtudományi folyóirata tematikai kereteit is ebben a szellemben jelölte ki: a folyamatba helyezett kutatások nem csupán a trianoni országterület német kisebbségére szorítottak, hanem az etnikai és történelmi összetartozás jegyében a teljes Kárpát-medence valamennyi német településterületét felölelték, mégpedig a lehető legszélesebb szakterületi paletta segítségével hívásával. Így aztán a szerkesztőség a történelem, a (lehető legtágabb értelemben vett, lásd szokásrendszer, viseletek, zenekultúra) néprajz, a nyelv- és az irodalomtudomány stb. körébe tartozó tanulmányokat, kisebb közleményeket és recenziókat publikált. Vö. EILER, *I. m.*, 87–88.

³⁵ Bleyer az I. világháborút követően a magyarországi németiség szószólójaként politikailag is ezt az irányt képviselte, a németiségnek a magyar területi integritás védelméhez fűződő érdekét hangoztatta, s később nemzetiségügyi miniszterként is ennek szellemében agitált, így például Nyugat-Magyarország megtartásáért is népgyűléseket szervezett. A magyar kormányzat és a hazai német nemzetiségi mozgalom Bleyer által fémjelzett irányzatának kezdeti érdekközösségét az magyarázta, hogy Bleyer hamar felismerte annak veszélyét, hogy „a nemzetiségileg öntudatosabb felvidéki, délvidéki, erdélyi és nyugat-magyarországi német tömbök nélkül csak egy mennyiségileg és minőségileg egyaránt igen megcsappant jelentőségű, s ezért a magyar kormány által is már nyilván kevésbé respektált német mozgalom” volna kitéve a revanshangulatól is tüzelt fokozódó asszimilációnak. Bleyer területi integritáshoz való viszonya kapcsán lásd TILKOVSKY Loránt, *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*, Kossuth, Budapest, 1989, 35–38; FATA Márta, *Jakob Bleyer und die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920) = Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1993 der Landsmannschaft der Donauschwaben Bundesverband – Heft 3*, Landsmannschaft der Donauschwaben, Sindelfingen, 1993, 129–138.

³⁶ Bleyernek a kultúrlejtő-elmélet kapcsán Valjavec-re gyakorolt hatásáról lásd TARNAI Andor, *Fritz Valjavec és a magyar irodalom*, Irodalomtörténeti Közlemények 1966/1–2., 235–236.

horizontját. A történeti látásmódot meghatározó földrajzi tér tekintetében ez volt a magyarországi németiség vezéregyéniségének útravalója Valjavec számára.

Sokat ígérő kapcsolatuk ellenére a fiatalember mégsem Budapesten kezdett egyetemi tanulmányokat, noha a lehetőség adott volt, hogy Bleyer tanítványa legyen, akinek tanszéke körül számos hasonló gondolkodású német és magyar származású diák gyülekezett,³⁷ köztük a későbbi népcsoportvezető Franz Basch.³⁸ Bleyer azonban germanista volt, Valjavec pedig történésznek készült. S azt is felismerte, ha a délkeleti térség történésze kíván lenni, meg kell tanulnia ezt a térséget nemcsak (a nála már adott módon) belülről, hanem kívülről is látni, s az előtanulmányaitól eltérő mércével mérni.³⁹ Úgy döntött, ezt a mércét német egyetemről hozza. Választása Bleyernek sem volt ellenére, aki felismerte, hogy a tehetséges és népiségileg is rendkívül elkötelezett fiatalember hasznos szolgálatokat tehet a magyarországi német mozgalomnak a Német Birodalomban is. Az 1920-as évek közepétől számos, megbízhatónak ítélt ösztöndíjas került már Bleyer ajánlásával hosszabb-rövidebb időre német egyetemekre (köztük Basch), hogy ott térségünk német prioritások alapján interpretált kultúrtörténetével ismerkedjen meg, és jártasságot szerezhessen a „népiségi munka” ekkorra már kidolgozott módszereiben.⁴⁰ Valjavec számára is ez az út volt előkészítve, ám ő időközben már fokozatosan túllépett mestere ideáin (politikai tekintetben mindenképpen), s mire a budapesti egyetem tekintélyes germanista professzora egy németországi ösztöndíjat biztosított a számára, Valjavec már Bleyer mozgalmának radikális felfogású s a mérsékelt nemzetiségi politizálást később nemzetiszocialista irányba elmozdító fiatal értelmiségével ápolt igazán élénk kontaktust.⁴¹

³⁷ EILER, I. m., 89.

³⁸ Franz Anton Basch (Basch Ferenc, 1901–1946) a magyarországi németiség Bleyer halála után radikalizálódó szárnyának vezéralakja, majd a nemzetiszocialista alapokon nyugvó népcsoport-szervezet (Volksbund) vezetője. A II. világháborút követően népbírói ítélet alapján kivégezték. Baschhoz lásd *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 37), szerk. Gerhard SEEWANN – Norbert SPANNENBERGER, Oldenbourg, München, 1999; SEEWANN, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II., 232–237.

³⁹ STEINACKER, *Der Kulturhistoriker Fritz Valjavec (1909–1960)*, 4.

⁴⁰ Emellett a Németországba küldött ösztöndíjasoknak az is feladatát képezte, hogy rendszeres és a „tényleges állapotokat” tükröző információkkal lássák el a német sajtót, a különböző népiségi egyesületeket és az állami szerveket a magyarországi németiség helyzetével kapcsolatban. Valjavec Németországba irányításánál többek között az is motiválhatta Bleyert, hogy környezetében túlzottan is kevés szakértő és megbízható történész volt, akik megfelelő módon irányíthaták volna a fiatalember „felkészítését”. Bleyer körében tudniillik nagyobb számban leginkább germanistákat és néprajzosokat találunk. Vö. Stefan STEYER, *Treue Bewahrung, tapfere Bewahrung*, Suevia Pannonica 6. (1988), 3–21.

⁴¹ Mindehhez lásd TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, Valjavec és Basch kapcsolatának kezdeteihez, korai szerepléseik párhuzamához: 602–603. Basch fiatal éveire lásd SPANNENBERGER Norbert, *Izzó lelkű hazafiból „pángermán agitátor”? Basch Ferenc útja a Volksbund alapításáig = „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*, szerk. GEBEL Sándor

Bleyerrel való kapcsolata azonban nem szakadt meg, sőt más minőségben – tudományos partnerré emelkedve – még tovább erősödött. Ebből pedig, magától értetődően, inkább Valjavec profitált. Bleyer ösztöndíjával és ajánlásával ellátva, Bleyer szellemiségétől áthatva, Bleyer által adott témát kutatva érkezett Valjavec a müncheni egyetemre, a szünidőket pedig Magyarországon töltve, Bleyerrel rendszeresen konzultálva, kutatási eredményeit Bleyer lapjában publikálva, s mindvégig Bleyer Németországban is elismert egyéniségét patrónusként maga mögött tudva egyengette saját szakmai előmenetelét.⁴²

1. 3. A müncheni egyetemi tanulmányok

Tekintélyes magyarországi patrónusának köszönhetően az 1930/31-es tanév őszi félévét már Münchenben, a Ludwig-Maximilian-Universität ösztöndíjas hallgatójaként kezdhette meg Valjavec. Forrásaink szerint Nr. 2703 alatt, 1930. november 14-én jelentkezett be az egyetemen.⁴³ Az itt töltött évek során a Magyarországról magával hozott történelmi alapismeretei egy más szellemiség és eltérő felfogásmód által alakítva, neves szakemberek irányítása alatt mélyültek tovább. Nem lehetnek kétségeink afelől, hogy a valóban mély történelmi elhivatottságú fiatalember tudatosan kereste az intézmény tekintélyes, nagy hatású professzoraival való találkozás minden módját, vagyis a szakmai fejlődésnek azt a lehetőségét, amit otthon, a Bleyer körül csoportosuló germanisták nem – vagy nem ilyen mértékben – tudtak biztosítani a számára.⁴⁴ Erre vonatkozóan azonban csak nagyon hiányos információkkal rendelkezünk. Áttételesen tudunk következtetni azon tanárok személyére, akiknek óráit előszeretettel látogatta, hiszen Valjavec későbbi utalásai, illetve az egyetemi éveket követő kapcsolatrendszerének vizsgálata némiképp megkönnyíti ennek rekonstrukcióját. Ennek alapján bizonyosan megállapíthatjuk, hogy az egyetemen kora kiváló történéseit (Arnold Oskar Meyer,⁴⁵ Karl Alexander von Müller⁴⁶) hallgatta, s életre szóló barátságokat kötött, köztük a szintén

– ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János, Líceum, Eger, 2011, 436–450. Valjavec és Basch kapcsolatának elmélyülését a Bleyer halála utáni időszakban az 1935/36 során váltott levelek mennyisége és tartalmi gazdagsága bizonyítja.

⁴² Bleyernek Valjavecre gyakorolt hatását és a német kultúrbefolyás vizsgálatára irányuló ösztönzését igazolja az is, hogy korábban ő maga is elmélyülten foglalkozott a kérdéskörrel, s 1926. július 5-én, a müncheni Deutsche Akademie keretében előadást is tartott *Von der Erforschung des deutschen Kulturinflusses im südöstlichen Europa* címmel. Vö. TAFFERNER, *Donauschwäbische Wissenschaft*, 68–73.

⁴³ UAM, Studenten-Kartei-I: Karte Valjavec.

⁴⁴ Vö. STEYER, *I. m.*, 3–21.

⁴⁵ Arnold Oskar Meyer (1877–1944) történész, a Római Porosz Történelmi Intézet tagja, egyetemi tanár Rostockban, Kielben, Göttingenben, Münchenben (itt lesz hallgatója Valjavec) és Berlinben. Munkásságának súlypontjai az angol történelem a reformáció és ellenreformáció időszakában, valamint Bismarck és kora.

⁴⁶ Karl Alexander von Müller (1882–1964) történész, az egyik első Cecil-Rhodes-ösztöndíjas Oxfordban. 1914–1933 között a *Südostdeutsche Monatshefte* társkiadója, 1935–1945 között a *Historische*

kiváló történész Harold Steinackerrel, az innsbrucki egyetem későbbi rektorával.⁴⁷ Másrészt – igaz, nagyon korlátozottan – források is rendelkezésünkre állnak a témában: a hallgatói leckekönyvek. Sajnos a müncheni egyetem Belegblätter-állománya a II. világháború során igen számottevő veszteséget szenvedett (az 1920–1933 közötti anyag elégett), így Valjavec egyetemi éveinek korai szakaszáról semmiféle információnk nincs. Utolsó két szemeszterének bizonylatai azonban fennmaradtak, s ezekből jól látható, hogy a kötelező pedagógiai és latinkurzusokon kívül mely tanárok milyen témájú óráit látogatta. Az 1933/34. tanév őszi félévében, a szakmai tárgyakat tekintve, Stolberg professzor⁴⁸ előadása (*Deutsche Geschichte, 1860–90*) mellett két kurzust is fölvelt későbbi mentora és munkáltatója, az imént említett von Müller professzor kínálatából (*Deutsche Geschichte auf bayrischem Boden, Übungen zur bayrischen Geschichte*).⁴⁹ A következő, a tavaszi félév során – egyebek mellett – két igen aktuális Stolberg-kurzusra is járt (*Das Friedensdiktat von Versailles*, illetve a hozzá tartozó gyakorlat). Günter professzor⁵⁰ egyetemes középkori történeti órája (*Weltgeschichte: Mittelalter*) mellett megkülönböztetett figyelemre tarthatott számot Aloys Fischer⁵¹ előadása is (*Deutscher Bildungsgedanke*).⁵² A Valjavecre szakmai és ideológiai szempontból fontos

Zeitschrift kiadója. 1930-tól 1936-ig a müncheni Südost-Institut vezetője, innen emelkedik a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé (1936–1944). 1945-ben kényszerszabadságotlák, emlékezései három kötetben jelentek meg (1951–1966). Működése kapcsán lásd legújabban Matthias BERG, *Karl Alexander von Müller. Historiker für den Nationalsozialismus*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2014.

⁴⁷ Harold Steinacker (1875–1965), Edmund Steinackernek, a magyarországi német nemzetiségi mozgalom vezéralakjának fia. Budapesti diákéveit követően Bécsben folytat egyetemi tanulmányokat (klasszika-filológia, történelem, jog). Egyetemi tanár Prágában, Innsbruckban (rektor 1938–1942). Munkásságának főbb területei: történeti segédtudományok (oklevéltan), középkori történelem, a Habsburgok története, Délkelet-Európa és a nemzetiségi kérdéskör. A Südostdeutsche Historische Kommission társalapítója (1958), haláláig a Südostdeutsches Archiv kiadója. Valjavecvel folytatott 1935 és 1944 közötti (majd rövid megszakítással a világháború után is folytatódó) terjedelmes és rendkívül adatgazdag levelezésük a Valjavec-hagyaték becses része. Jelentőségét a két egymással igen közeli barátságban álló tudós őszinte, fölösleges magyarázó körmondatoktól mentes, politikai elkötelezettségüket sem rejtő, s bizonyos időszakokban csaknem heti rendszerességű eszmecserején túl az is növeli, hogy a korrespondencia számos magyar vonatkozású tudománypolitikai részinformációval is bír, egyebek mellett például az Edmund Steinacker visszamelekezéseinek megjelentetése körüli előkészítő munka kapcsán.

⁴⁸ Otto Graf zu Stolberg-Wernigerode (1893–1984) történész. Münchenben habilitált 1931-ben, s ott is tanított 1935-ig, ezt követően rendkívüli egyetemi tanár lett Rostockban 1945-ig, majd 1949-ben tért vissza Münchenbe. Kutatási területe az újkori német történelem, a 19. század második fele, illetve az I. világháborúhoz vezető fejlődés.

⁴⁹ UAM, Stud-BB-1026: Belegblätter. Winter-Halbjahr 1933-34. T-Weir.

⁵⁰ Heinrich Günter (1870–1951) történész. Münchenben habilitált 1897-ben (középkori és újkori történelem). 1902 óta Tübingenben rendkívüli, majd 1923–35 között Münchenben rendes egyetemi tanár. Kutatási területe: a sváb területek és a középkori császárság története, reformáció, hagiográfia. Legfontosabb munkája a *Das deutsche Mittelalter I–II* (1936–1939). A Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft kiadója.

⁵¹ Aloys Fischer (1880–1937) pedagógus. Lipszében habilitált 1907-ben filozófiából, majd 1907–18 között Luitpold és Albrecht bajor hercegek nevelője volt. A Pädagogisch-Psychologisches Institut des Münchner Lehrervereins alapítója, 1918-tól rendes tanár a müncheni egyetemen.

⁵² UAM, Stud-BB-1039: Belegblätter. Sommer-Halbjahr 1934. T-We.

hatást gyakorolt többi oktató tekintetében egyetlen további forrással rendelkezünk még, egy általa összeállított listával, mely a saját mérlegelése szerint tanulmányaiban őt kiemelkedően segítő tanárai nevét tartalmazza. A névsor, amely az államvizsga-eljárás kapcsán benyújtott önéletrajzában⁵³ olvasható, a már említett Müller, Meyer, Stolberg-Wernigerode, Günter és Fischer professzorokon túl tartalmazza a következő neveket is: Borchardt,⁵⁴ Brecht,⁵⁵ Distel,⁵⁶ Franz,⁵⁷ Haushofer,⁵⁸ Hönigswald,⁵⁹ Carl von Kraus,⁶⁰ Rehm⁶¹ és Spindler.⁶²

Fönnmaradtak a dokumentumok a Valjavec egyetemi tanulmányai lezárását jelentő államvizsgával és a doktori eljárással kapcsolatban is. 1934. június 8-án nyújtotta be a karhoz a doktori eljárásra bocsátásra vonatkozó folyamodványát.⁶³ A hozzá csatolt kézírásos, mindössze kilencsoros önélet-

⁵³ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Lebenslauf.

⁵⁴ Hans Heinrich Borchardt (1887–1964) germanista. 1913-ig a weimari Goethe-und-Schiller-Archiv munkatársa. 1915-ben habilitált német irodalomtörténetből, 1926-tól a müncheni egyetem Színház-történet Intézetének vezetője. 1932-ben és 1934-ben vendégprofesszor New Yorkban és Athénben. 1947-től a Seminar für Deutsche Philologie vezetője. *A Das Europäische Theater im Mittelalter und der Renaissance* (1935) szerzője.

⁵⁵ Walter Brecht (1876–1950) germanista. Habilitációját (1906) követően a német filológia professzora Göttingenben, majd Posenben, Bécsben, Breslauban, s 1927-től Münchenben. A náciak idő előtt nyugdíjazták. Barátja, Hugo von Hofmannsthal hagyatékának gondozója.

⁵⁶ Ludwig Distel (1874–1945) geográfus, kartográfus. Münchenben és Berlinben tanult, majd az I. világháborúban hosszabb ideig orosz hadifogságban volt. 1914-től magántanár a müncheni egyetemen, majd 1920-tól rendkívüli egyetemi tanár.

⁵⁷ Eugen Franz (1892–1946) történész, levéltáros. Münchenben tanult, ahol 1920-ban doktorált (közben önkéntesként harcolt az I. világháborúban), majd 1929-ben habilitált. 1925 óta levéltárosként dolgozott, előbb Nürnbergben, majd a müncheni Bayerisches Hauptstaatsarchivban. 1929-től az egyetemen a közép- és koraiújkori történelem magántanára.

⁵⁸ Karl Haushofer (1869–1946) geográfus, „a német geopolitika megalapítója”. Katonai karriert követően 1913-ban doktorált, 1919-ben habilitált Münchenben, ahol 1921-től egyetemi tanár. 1934–37 között a Deutsche Akademie elnöke, 1938–41 között a Volksbund für das Deutschtum im Ausland elnöke. A Zeitschrift für Geopolitik kiadója (1924–44). Már a '20-as évek óta jelentős befolyást gyakorolt az NSDAP politikájára, a „Lebensraum”-fogalom elterjesztője. Befolyása 1941-től visszaesett, miután tanítványa és barátja, Rudolf Hess Angliába menekült. Öngyilkos lett. Működéséhez lásd *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 2 Bde.*, szerk. Michael FAHLBUSCH – Ingo HAAR, K. G. Saur, München, 2008, 235–239.

⁵⁹ Richard Hönigswald (1875–1947) filozófus. Orvostudományt tanult Bécsben (1902-ben doktorált), majd filozófiát Halléban és Grazban (1904-ben doktorált). 1906-ban Breslauban habilitált, ahol kezdetben magántanár, majd 1919-ben tanszékvezető. 1930-tól a müncheni egyetem professzora, ám zsidó származása miatt 1933-ban kényszernyugdíjazták, s 1938-ban Dachauba internálták. 1939-ben Svájcra át az USA-ba menekült. Tekintélyes méretű hagyatéka 1957–77 között a bonni Hönigswald-Archiv által 10 kötetben került kiadásra.

⁶⁰ Carl von Kraus (1868–1952) germanista, „a filológia művésze”. Bécsben tanult, ott is doktorált (1890), majd habilitált (1894). Bécsben, a prágai Német Egyetemen, Bonnban, majd (1917-től) Münchenben tanított. Kutatásai a középkori udvari költészetre összpontosítottak. Az Osztrák, a Bajor és a Porosz Tudományos Akadémia tagja.

⁶¹ Albert Rehm (1871–1949) klasszika-filológus. 1906-tól a müncheni egyetem professzora, 1930/31-ben rektor. 1936-ban emeritált, ám a II. világháború után ismét az egyetem meghatalmazott rektora lett és a tanítást is újra kezdte. 1925-től a Bajor, 1947-től a Német Tudományos Akadémia tagja.

⁶² Max Spindler (1894–1986) történész. 1930-ban habilitált, 1937-től a Kommission für bayerische Landesgeschichte tagja. 1946-tól az általa alapított Institut für Bayerische Geschichte vezetője, a Bajor Tudományos Akadémia tagja. Fő műve a *Handbuch der Bayerischen Geschichte I–IV* (1967–1975).

⁶³ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Gesuch um Zulassung zur Promotion.

rajza csupán születése adatait, a budapesti birodalmi német iskolát és az érettségit, valamint a müncheni egyetemen őt oktató professzorok neveit tartalmazza.⁶⁴ (Bleyer neve és iránymutató szerepe egyáltalán nem jelenik meg.) Disszertációként a még Bleyertől kapott témát, a 18. század végén élt pozsonyi polgármester életművét dolgozta ki (*Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südstädtischen Bürgers der Aufklärungszeit*),⁶⁵ melyben – csírájában – már minden későbbi témája megtalálható, úgymint a német népcsoport élete, szerepe és teljesítménye a történelmi Magyarországon, a *Kultureinfluß*, a felvilágosodás és a jozefinizmus. A disszertáció a bölcsészkar dékánja, a Valjavecet felkaroló Karl Alexander von Müller irányítása alatt készült. Ugyanő 1934. június 12-én – dékáni minőségében – útjára bocsátotta a doktori eljárást, s az államvizsgára főszakként a *Bayerische Geschichte in Verbindung mit neuerer Geschichte* témakört, mellékszakként pedig az (1.) Pädagogik és a (2.) Mittlere Geschichte témákat határozta meg. A dolgozat bírálatát saját maga vállalta, korreferensként Meyer professzort kérte fel.⁶⁶

Az államvizsgára 1934. július 19-én került sor. A jegyzőkönyvhöz csatolták a két bíráló írásos véleményét is.⁶⁷ Müller professzor igen pozitívan értékelte védence tudományos szárnypróbálgatását, méltatta a disszertáció úttörő jelentőségét, valamint kiemelte a megelőző kutatómunka nehézségeit. Nem mulasztotta el azt sem, hogy utaljon a magyarországi németiség néhai vezetője, Bleyer Jakab professzor iniciátori szerepére, s elismeréssel szólt arról, hogy Valjavec hű maradt a témához annak ellenére is, hogy az a feldolgozás során rendkívül fáradtságos és nemegyszer hálátlan feladat elé állította. Ennek oka az volt, hogy Windischnek „sem irodalmi hagyatéka, sem levelezése nem volt fellelhető. Életrajzát a szerzőnek mozaikszerűen, darabkáról darabkára kellett összekeresgélnie és összeállítania, s minden egyes darabka hitelességét előbb még nagyon alaposan meg kellett vizsgálnia. Ezt a munkát mintaszerűen kínos lelkiismeretesség és figyelemreméltóan önálló kritikai megítélés birtokában végezte, az eddigi kutatás nem kevés tévedését helyreigazította, s – messze túltéve a tárgykör összes kisebb előmunkálatait – valamennyi elérhető német és magyar forrás alapján, első ízben adott megbízható Windisch-életrajzot.” Müller ugyanakkor azt sem hallgatta el, hogy a munka olvasásakor bizonyos stilisztikai hiányosságok azért szemet szúrtak neki, ezek fölött azonban jótékonyan továbbsiklott, látván az összkép és a nyújtott teljesítmény tudományos szempontból mégis rendkívül meggyőző mérlegét: „A források természetének sajátosságából

⁶⁴ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Lebenslauf.

⁶⁵ Megjelent: München, 1936.

⁶⁶ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Promotionsgesuch. 1934. VI. 12.

⁶⁷ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Müller: 1934. VI. 24.; Meyer: 1934. VII. 2.

fakad, s talán magából a szerzőből is, hogy az ábrázolás egészében véve némiképp száraznak, gazdagabb paletta nélkülinek hat; ám e hiányosságért kárpótol a szerző kimondottan tudományos alapelgondolása, kutatásának alaposága, világossága és megbízhatósága.”⁶⁸

A bírálót elismerésre készítette a felvilágosodás korabeli pozsonyi polgármester jelentőségének, a németiség kultúrmissziójában betöltött szerepének pontos megragadása. Megítélése szerint Valjavec disszertációjában ez két területen domborodik ki leginkább. Egyrészt annak feltárásában, hogy Windisch volt az, aki felvilágosító szellemi törekvéseitől vezérelve elindította a magyarországi folyóirat-kiadást (neki köszönhető Magyarország legrégebbi tudományos folyóirata), valamint hogy a jelentéktelen kezdetektől eltekintve ugyancsak ő, illetve lapja, a *Preßburger Zeitung* tekinthető a magyarországi hírlapírás úttörőjének. A *Zeitschriftenwesen* és a *Zeitungswesen* meghonosítása terén felmutatott érdemei mellett tevékenysége másik maradandó hatása a német nyelv előtérbe állítása kapcsán fedezhető fel. Németül írott történeti és földrajzi könyveivel „döntő lépést tett afelé, hogy a magyarországi tudomány a latin nyelv bilincseiből megszabaduljon: vele kezdődik a délkeleten a német nyelvű tudományos írásbeliség, mely önmagában előfeltételét képezi a későbbi magyar írásbeliségnek”. A bírálat szerint Valjavec nehézségeit növelte a biográfia készítése során az a tény is, hogy „maga Windisch sem személyiségét tekintve, sem pedig saját művei által” nem kelti egy „kiemelkedő” egyéniség benyomását. A kor géniuszai között tulajdonképp kiszzerű jelenség volt, akinek tevékenységében Valjavec (Bleyer iránymutatása nyomán) mégis felfedezte, és kimutatta a nagyságot, ami az ő esetében épp abban mutatkozott meg, hogy magasabb célok érdekében háttérbe szorította személyes kvalitásai erőltetését, s inkább integráló, szervező szerepkört öltött magára. Az értekezés alapján Müller nem az eredetiségében magával ragadó tudományos életművet látja, Windisch jelentőségét a német kultúra számára sokkal inkább tevékenysége földrajzi koordinátái adják: a délkelet-európai német felvilágosodás és a magyarországi németiség fontos figurája volt. S épp ez az, amit „Valjavec úr hőisével kapcsolatban egy első szerzeményhez képest szokatlanul biztos kritikával dolgoz ki. A kor általános szellemi áramlatai, a felvilágosodás magyarországi befolyása nagyon világosan megrajzolásra kerültek. A munka tömörsége ellenére az olvasó lényegesen többet kap, mint pusztán Windisch életrajzát. Bevezetést nyer Magyarország korabeli szellemi életébe, áttekintést kap a délkelet-európai németiség jelentőségéről és fokozatos visszaszorulásának okairól.” A dolgozat értékelésekor Müller a legértékesebb osztályzatot teljesen megérdemeltnek látta.⁶⁹

⁶⁸ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Müller: 1934. VI. 24.

⁶⁹ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Müller: 1934. VI. 24.

Meyer professzor is osztotta a disszertációt részletesen értékelő Müller véleményét, legyen szó akár annak tartalmi erényeiről, akár nyelvi-stilisztikai hiányosságairól: „A munka megérdemli a neki juttatott elismerést, úgy a részletek és apróságok terén való gondossága miatt, mint ahogy az életrajznak és a személyes életműnek a felvilágosodás korabeli szellemtörténetébe való jól sikerült beépítése okán. A színtelen nyelvezet ellenére, melynek oka nem csupán az erőteljes személyi jegyekkel bíró források hiányában, hanem sokkal inkább a szerző szépírói adottságainak korlátaiban keresendő, olvasmányos a munka, s a világos és megfontolt ábrázolásnak hála, szemléletes képet nyújt az emberről és a korról.” Meyer megítélése szerint azt is teljes joggal emelte ki bíráló kollégája, hogy Valjavec a Windischhez való viszonyában valóban megtartotta a szükséges távolságot, s az annak személyiségében rejlő korlátokra is helyesen figyelt fel.⁷⁰ A bírálók egybehangzó véleménye alapján a munka a legjobb minősítésre (valde laudabilis) jogosult. Valjavec az államvizsga szóbeli részét is sikerrel vette: a főszak „summa cum laude”, az 1. mellékszak (Fischer professzornál) „summa cum laude”, a 2. mellékszak (Günter professzornál) „magna cum laude” minősítést kapott. A szóbeli vizsga összesített eredménye „summa cum laude” lett.⁷¹

Doktori oklevelének megszerzésével⁷² Valjavec lezárta a müncheni egyetemen végzett tanulmányait. A Magyarországról hozott szakmai és szellemi alapokra Németországban az egyetemi évek és az (otthoni német mozgalom iránymutatása szerinti) politikai aktivizálódás hozadékaként újabb rétegek és megváltozott prioritások rakódtak. Így végeredményben a hivatalos magyar történeti felfogáshoz fűződő viszonyát is sokkal inkább ez utóbbi tényezők alakították, mintsem a gyökerek, tehát az előképzettség, illetve a történeti, majd a csonka Magyarországon eltöltött identitásalapozó ifjúkori évek. A sajátosan magyar szemléletmódú kutatás közegéből kiszakadva, s a folyamatokat más (immár németországi) koordináták között vizsgálva következett be Valjavec látásmódjában az a minőségi változás, amely disszertációja alapkoncepciójában⁷³ is világosan kiütözik: a térség németségére pillantva Deutsch-Ungartum helyett immáron Südostdeuschtumot látott maga előtt. Ez pedig nem csak pusztá retorika. Az új megközelítés szerint a szétesett

⁷⁰ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Meyer: 1934. VII. 2. E distancia következetes fenntartása érdekében ajánlja Valjavec figyelmébe (részletesen nem kibontva a felvetést), hogy talán „túlzottan is jószagosan kíméletes” Windisch megítélésében, amikor az idegen irodalmi tulajdon átvételét elfogulatlanságként állítja be vele kapcsolatban.

⁷¹ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Protokoll über das Examen rigorosum.

⁷² UAM, M-VII-4: Jahrbuch der Ludwig-Maximilian-Universität München für das Jahr 1934/35 (vom 27. Juni 1934 bis 26. Juni 1935). IV. Promotionen in der philosophischen Fakultät I. Sektion, 115. Tag des Doktorbriefes: 19. Juli 1934.

⁷³ A munka magyarországi fogadtatásához lásd Pukánszky Béla a későbbiekben tárgyalandó recenzióját: Századok 71. (1937), 354–356.

Habsburg-monarchia utódállamaiban rekedt német kisebbségek életben tartása és megerősítése céljából a történettudományt a politika eszközévé kellett tenni, s a térségben élő németiség törést szenvedett hungarus-identitása helyére a nagy és egységes német néphez tartozás tudatát kellett állítani. Ez nem a németországi évek újdonsága és úttörő felismerése volt, mindezt Bleyer is hirdette már egy ideje, s még csak nem is magyarellenességből. Ha már egyszer nemzetiségügyi miniszterként, az I. világháborút követően nem sikerült a felgyorsult politikai eseményeket feltartóztatnia és a szeparatizmusra hajló német néptársait centripetális politikai mozgalmak táborába gyűjtenie, így megállítva a kisállami keretek közt törvényszerűen felgyorsuló asszimilációt, akkor a fejleményeket látva (a fölerősödött magyar sovinizmussal a háttérben) valamilyen hatékony önvédelmi reflexet kellett kialakítani a délkelet-európai németiségben. Erre pedig legkézenfekvőbb eszköznek a németiség – új határokkal nem törődő – összetartozását zászlajára tűző népközösségi elv bizonyult. Az ezt tudatosan használó történetírói terminológia szokatlan és túlzottan harcias volt a térség államainak amúgy szintén identitásproblémákkal küzdő tudományos elitje számára. Valjavec azonban nem törődött a magyar történettársadalom érzékenységével, mert felismerte néhai mentora tudománypolitikai koncepciójának használhatóságát,⁷⁴ s ennek alapjain küldetést teljesített: össznémet nemzeti célok érdekében mozgósította szakmai felkészültségét, és hangsúlyozottan „délkelet-európai német népcsoportban” gondolkodott. Így vált tollán a 18. század végi „hungarus” Windischből az aktuális politikai koordináták közé illeszthető „südstdeutscher Bürger”. Ez lett az az új alap, melyet a két világháború közötti magyar történettudomány nem akceptálhatott, hisz ezáltal az úgynevezett Szent István-i állameszme, azaz a magyarság és a nem magyar etnikumok („politikai magyar nemzet”-ként történő) együttélését hirdető hivatalos magyar állameszme kapna a történettudomány segítségével torpedótalálatot. Az ily módon kialakuló tudományos polémia hozta magával azt az új szerepkört, melyet Valjavec (meglátva a benne rejlő lehetőségeket) az elkövetkező években tudatosan magára öltött, s melynek kereteit messzemenően kitölteni igyekezett, vagyis a *kämpfende Wissenschaft* (harcoló tudomány)⁷⁵ részeként elkötelezett és a németiség céljaiért küzdeni képes tudós archetípusát.

⁷⁴ A Bleyertől kapott, majd idővel továbbfejlesztett koncepció kapcsán lásd Krista ZACH, *Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen = Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster* (Tübinger Geographische Studien 128), szerk. Horst FASSEL – Christoph WAACK, Geographisches Institut der Universität Tübingen, Tübingen, 2000, 295–296.

⁷⁵ Ingo HAAR, „*Kämpfende Wissenschaft*”. *Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, 215–240.

Ebben az értelemben és ezzel a motivációval valóban Valjavec is a két világháború között felemelkedő „völkisch” történetírás követőjévé szegődött, amely aztán az ideológiai rokonulás következtében hamar megtalálta a közös nevezőt, s így az átjárást a nemzetiszocialista tudománypolitika lobogójához. Világosan kell azonban látni a különbséget a hithű, elkötelezett nácik és a délkelet-európai német népcsoportja iránt feltétel nélkül lojális s a náci háttérrel ennek érdekében felhasználó Valjavec szemlélete és motivációi között. S ezen még az sem változtat, hogy a lendületesen futó szekérre fölülve saját karrierje gyors kiépítésének lehetőségét is remélhette. Jól ismert eljárás volt ez 1945 előtt és után is. Ám hogy e szövetség törekény volt (még ha az adott helyzetben egyedül reményekkel kecsegtető is), az tényekkel támasztható alá. Munkába állását követően, az 1930-as évek közepétől a Südost-Institut általa újjáprofilírozott tevékenységében vezérfonalként ismerhető fel a törekvés, hogy az évtized első felében világosan tetten érhető *tisztán politikai* irányvonalhoz képest megváltozott prioritások alapján, s persze a lehetőségek és a szűkre szabott mozgástér függvényében, de azért *szakmai-tudományos* arculatot építsen ki az intézmény. Ezt a modern szakirodalom, az intézeti utódok értékelése sem igen vitatja.⁷⁶ Másrészt az is tény, hogy saját boldogulása és hierarchiai előmenetele, valamint önnön, a népcsoportja számára biztosítandó hasznossága okán Valjavec már 1933-ban csatlakozott ugyan az NSDAP-hez,⁷⁷ sőt az SS-hez is,⁷⁸ utóbbiból azonban a várható konzekvenciák ellenére hamarosan ki is lépett.⁷⁹ A habilitációs eljárása során ez pedig komoly nehézségeket jelentett számára...

1. 4. A Forschungsgemeinschaft ösztöndíja

Az egyetemen megismert, nagy befolyású professzora, Karl Haushofer, aki ekkor épp a müncheni Deutsche Akademie⁸⁰ elnöke is volt (1934–1937),

⁷⁶ Vö. NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 4, 7.

⁷⁷ BArch B, (ehem. BDC). NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909.

⁷⁸ BArch B, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec. Lásd még BArch K, R 73/15320. Nr. Val 1/01/1. Anhang zum Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium der Notgemeinschaft. Utóbbi szerint 1933 júliusa óta tagja az SS-nek (illetve ezt megelőzően, áprilistól az SA-nak), fokozata: SS-Mann.

⁷⁹ Az ösztöndíjkérvényéhez csatolt – az előző jegyzetben hivatkozott – adatlap 1934. IX. 20-i keltezésű, ekkor tehát még érvényben volt SS-tagsága. Kilépése 1935-re tehető, minden bizonnyal ez játszhatott közre az elkötelezett nemzetiszocialista Haushoferrel való viszonya megromlásában, s végsősoron a Deutsche Akademiétől történt kilépésében (lásd a következő fejezetet). A kilépés kapcsán lásd még UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wilhelm von Kloeber – SS Gruppenführer Wolff, München, 1937. V. 4.

⁸⁰ A Deutsche Akademie in München 1925. május 5-én jött létre a külföldi németiség tudományos kutatásának és ápolásának céljával. (Bleyer az alapítástól kezdve szenátora volt.) A szervezethez lásd TAFFERNER, *Donauschwäbische Wissenschaft*, 68–73; ERICH SIEBERT, *Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und*

arra ösztönözte a tehetséges fiatalembert, hogy az intézményén keresztül a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft⁸¹ keretéből megpályázott anyagi források felhasználásával folytassa, illetve bővítse megkezdett kutatásait a délkelet-európai németiség alaposabb megismerése céljából. Ennek megfelelően Valjavec az egyetemi tanulmányai lezárását követően azonnal, már július folyamán levélben fordult a Deutsche Akademiéhez, segítséget kérve egy évi 1800 (havi 150) márka (RM) összeget kitevő stipendium megszerzéséhez. Témaként a *Die südstdeutschen Städte im Zeitalter des erwachenden Nationalbewusstseins (1780–1914)* címet jelölte meg, „nyomatékosan” hangsúlyozva, hogy „az anyag feldolgozása során gondosan ügyelni fog arra, hogy az érintett délkelet-európai nemzetek nézeteivel és érzéseivel való minden konfliktust elkerüljön”. Tekintve, hogy „megfelelő előtanulmányok hiányában” kiterjedt levéltári kutatások szükségesek, az anyaggyűjtés és a feldolgozás nagyjából két évet fog igénybe venni. „A tervezett levéltári kutatások mértékét alátámasztja e téma általánosan elismert jelentősége és az a tény, hogy csupán egy csakugyan kimerítő tárgyalásnak lehet maradandó értéke.”⁸²

Ungarn in den Jahren 1938–1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wieder aufgenommene auswärtige Kulturpolitik, Diss., Berlin/Ost, 1971, 322–335; Tammo LUTHER, *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten* (Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft, szerk. Jürgen ELVERT – Michael SALEWSKI, 55.) Franz Steiner, Stuttgart, 2004, 55–56; legújabban Eckard MICHELS, *Von der Deutschen Akademie zur Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960*, Oldenbourg, München, 2005. Haushofer és a Deutsche Akademie kapcsolatához lásd Hans-Adolf JACOBSEN, *Auswärtige Kulturpolitik als „geistige Waffe”. Karl Haushofer und die Deutsche Akademie 1923–1927 = Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur. Referate und Diskussionen eines interdisziplinären Symposiums* (Beiträge zur Geschichte der Kulturpolitik 1.), szerk. Kurt DÜWELL – Werner LINK, Böhlau, Köln–Wien, 1981, 218–256.

⁸¹ A Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftot 1920 októberében hozták létre a tudomány, illetve a kutatások támogatására. A szervezetet 1929-ben átkezesztették Deutsche Gemeinschaft zur Erhaltung und Förderung der Forschungra, és ezután, rövidítve, többnyire csak *Forschungsgemeinschaft*ként emlegették. 1949-ben Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft névvel újjáalapították, ugyanebben az esztendőben, főleg tudománypolitikai céllal, létrehozták mellette a Deutscher Forschungsratot is, majd a két intézményt 1951 augusztusában összevonták. Ettől kezdődően viseli a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) nevet. A számos névváltoztatásból és a nem mindig konzekvens névhasználatból adódható ellentmondások elkerülésére e sorok írója a Forschungsgemeinschaft alak használatánál marad, míg a lábjegyzetekben a későbbiek során következő forráshivatozások az eredeti levélváltások címzésformuláit veszik át. E tekintetben jól látszik, hogy Valjavec a szervezettel fennálló hivatalos kapcsolatában 1934/35 fordulójáig a Notgemeinschaft formát használja, ezt követően pedig majd a Deutsche Forschungsgemeinschaft alakot. Ugyanez érvényes a szervezettől érkező levelek fejléc- és aláírásformuláira is, jöllehet utóbbi megnevezés a II. világháború után lesz majd csak hivatalos. A szervezethez lásd Thomas NIPPERDEY – Ludwig SCHMUGGE, *50 Jahre Forschungsförderung in Deutschland. Ein Abriss der Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1920–1970*, Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bonn – Bad Godesberg, 1970; Notker HAMMERSTEIN, *Die Deutsche Forschungsgemeinschaft in der Weimarer Republik und im Dritten Reich. Wissenschaftspolitik in Republik und Diktatur*, C. H. Beck, München, 1999; Lothar MERTENS, *Die „Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft / Deutsche Forschungsgemeinschaft“ im Dritten Reich 1933–1936 = Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 53.), szerk. Frank-Rutger HAUSMANN, Oldenbourg, München, 2002, 21–38.

⁸² BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–Thierfelder, München, 1934. VII. 27.

Folyamodványát Valjavec részletes munkatervvel támogatta meg, mely megvilágítja a tervezett projekt háttérét, térbeli lefedettségét és az időintervallum okait.⁸³ Valjavec szerint a délkelet-európai németiség történetében fontos fejezetet képez a német városszervezet 18. s még inkább 19. századi hanyatlása. Ha e kérdésnek sok figyelmet szenteltek is már, az mégsem talált mindeddig megfelelő tudományos lecsapódásra. „Kaindl munkája⁸⁴ a Kárpát-medencei németsegről nem kielégítő. A többi rendelkezésre álló irodalom is hiányos és nem elégséges. Ezért az egész vonalon vissza kell menni az első forrásokig.” Ebből adódik a kiterjedt levéltári kutatások szükségessége a délkelet egyes városaiban. A téma földrajzi behatárolása során Szlovákia, Magyarország, Románia (Erdély) és Jugoszlávia (Bánát, Bácska, Szlavónia, Horvátország, Krajna és Dél-Stájerország) német városait kívánja figyelembe venni. Hangsúlyozza, hogy Cseh- és Morvaország német városszervezete egy önálló vizsgálat tárgyát kell képezze. Őszintén elismeri, nincs rá lehetősége, hogy az egyes országok összes levéltárát áttanulmányozza, ezért válogatásra kényszerül. A munkát a délszláv állam következő archívumaival kívánja kezdeni: Cilli, Marburg, Laibach, Gottschee, Bischoflack, Pettau, Zágráb, Zimony, Ruma, Pancsova, Fehértemplom és Versec. Magyarországon a legfontosabb Budapest (itt egy egész sor levéltár szolgálhatja céljait), továbbá Győr, Szombathely, Sopron, Kőszeg, Pécs és Székesfehérvár (szigorúan csakis a német változatát használva e városok nevének, mint ahogy a többinek is). Románia esetében Temesvár és Resicabánya jön szóba, s a kézenfekvő felvetésnek rögtön elébe is megy azzal, hogy „mivel az erdélyi szászok városai jobban felkutatottak, így csupán Nagyszebenben és Kolozsvárott fogok levéltári kutatásokat végezni, s a továbbiakkal kapcsolatban a nyomtatott forrásokra korlátozódok.” Ennél persze nagyobb lesz a Szlovákiában felkeresendő városok száma, s még messzemenő önkorlátozás esetén is szükségesnek látszik legalább Pozsony, Körmöcbánya, Selmechánya, Késmárk, Lőcse, Rozsnyó és Újbánya (utóbbi esetében a magyar nevet is feltüntetve a Königsberg mellett) archívumait meglátogatni.⁸⁵

Arról, hogy a munkaterv elkészítésének idején az említett levéltárak tülnyomó részét még nem ismerte, s állományukra nézve nem volt fogódzója, az tanúskodik, hogy bevallja, nem tudja előre megítélni az ott rendelkezésre álló anyagok méretét, s csupán találgatásokba kellene bocsátkoznia az egyes városokban eltöltendő idő tartamára vonatkozóan. Az mindenesetre biztos, hogy a levéltári kutatásokat a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv állományá-

⁸³ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Arbeitsplan (1934).

⁸⁴ Raimund Friedrich KAINDL, *Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern*, I–III., Perthes, Gotha, 1907–1911.

⁸⁵ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Arbeitsplan (1934).

val kell zárnia. A munka megadott időbeli határaival kapcsolatban kijelenti, „amiatt választottam az 1780-as esztendő, mert a jozefinista reformok indítják meg a mozgalmat [a nemzeti ébredést]. 1914-ig azért kellett elmenni, mert a délkelet népi életében a világháború a nagy cezúra.” Célkitűzésével kapcsolatban azt is leszögezi: „Éppenséggel nem az a célom, hogy minden szóba jöhető város történetét megírjam. Csakis arra korlátozódhatom, hogy egy valamennyi jelentősebb német várost tekintetbe vevő, lehetőség szerint teljeskörű anyag alapján ábrázoljam a német polgárság viszonyát az ébredő magyar és szláv nemzeti tudathoz, amely vagy a népiség feladásához, vagy pedig a népi érzület megerősödéshez [Selbstbesinnung] vezetett.” Alkalmanként bizonyára rákényszerül arra is, hogy a 17. és 16. századig, sőt akár a későközépkorig is visszanyúljon, hogy az összefüggéseket és a történeti folyamatokat világosan szemléltetni tudja.⁸⁶

A projekt felvázolásában semmi kivetnivalót nem talált a Deutsche Akademie, így azt a támogatásáról biztosító levél kíséretében Haushofer továbbküldte Berlinbe. Fontosnak tartotta a kutatásokat finanszírozó szervezetet (közkeletű nevén a Forschungsgemeinschaftot) tájékoztatni a következőkről: „Valjavec úr az elhunyt Jakob Bleyer professzor (Budapest) legjobb tanítványainak egyike. Igen szorult helyzetben, mindazonáltal kitűnő promócióval zárta müncheni tanulmányait, és most szeretné e nagy, s még Bleyerrel érintkezésben megkezdett munkát a délkelet-európai német városokról folytatni és befejezni. Egy ilyesfajta vizsgálat Németországnak a dunai térségben betöltött egyedülálló kulturális állása bizonyítására nagy jelentőséggel bír, minthogy a városi jellegű települések mindezüdig messze kevésbé szisztematikusan voltak vizsgálva, mint a parasztok által alapítottak. A Valjavec urat időlegesen tanulmányai folytatásában segítő Deutsche Akademie sajnos nincs abban a helyzetben, hogy kutatási ösztöndíjat biztosítson számára, mivel csupán külföldiek ösztöndíjait (s nem külföldi németekét) állhatja.”⁸⁷ Miután Valjavec október folyamán továbbította Berlinbe az őt igen részletesen feltérképező személyi ívét is,⁸⁸ már csak a megfelelő ajánlásokról kellett gondoskodnia.

Ebben ismét egykori professzorai siettek segítségére. Előbb Stolberg biztosította a berlini döntéshozókat a támogatás odaítélésének megalapozottsá-

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Haushofer–Notgemeinschaft, München, 1934. VIII. 18.

⁸⁸ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–Notgemeinschaft, München, 1934. X. 4. Ennek melléklete a „Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium”, München, 1934. IX. 20. A tudományos támogatását és irányítását firtató rovatban maga is megerősítette, hogy munkaterve még jórészt Budapesten, Bleyer irányítása alatt állt össze, nyilván összefüggésben a magyarországi németiség kultúrbefolyását vizsgáló tematikájával, amelynek egyes szeletei még Bleyer lapjában láttak napvilágot, a '30-as évek elejétől, folytatásokban.

gáról: „Mivel Valjavec urat évek óta ismerem, s vele mind személyesen, mind a gyakorlatok során együtt dolgoztam, kérelmét a legmelegebben támogatom. Valjavec úr már bizonyította különböző, immár nyomtatásban is megjelent munkák által, ám különösen a magyarországi német íróról, Windischról szóló disszertációjában, hogy éppúgy szorgalmas, mint ítéletében független tudományos munkás. Mindezen felül sokoldalú nyelvi ismeretei teszik különösen alkalmassá arra, hogy a délkelet-európai németiség történetének kutatása kapcsán pionírmunkát teljesítsen.”⁸⁹ Ezt követően pedig a néhai Bleyert felváltó új mentora, a későbbi előmenetele során állandóan rendelkezésére álló jóakarója, Müller professzor postázta támogató sorait. Ő úgyszintén támogatásáról biztosította a Deutsche Akademie részéről Valjavec érdekében felterjesztett kérvényt. Utalt Bleyer szerepére Valjavec témaválasztása kapcsán, valamint a már megvédett disszertációra, s a fiatalembert mint módszertanilag biztos, fáradhatatlan és a feladatra hivatott kutatót ábrázolta. Dicsérte nyelvismeretét és „népinémet érzületét”, továbbá megerősítette, „a feladat, amit maga elé állított, néppolitikailag fontos, s én megfelelő embernek tartom őt arra, hogy ezt keresztülvigye”.⁹⁰

Leveléhez Müller egy nagyon hatásos függelékkel is csatolt, mégpedig épp a néhai Bleyernek Valjavec érdekében (alighanem még a müncheni tanulmányait lehetővé tévő ösztöndíj kapcsán) írott ajánló sorait. Eszerint a budapesti egyetem neves germanistája és egyben a magyarországi német mozgalom vezéralakja „már régóta mint törekvő és fölöttébb tehetséges” fiatal szakembert ismeri Valjavecet. Érdeklődése a régi, nagymagyar térség német kultúrbefolyásának hatásai iránt már több cikket is eredményezett, melyek egy része Bleyer népiségtudományi folyóiratában, a Deutsch–Ungarische Heimatsblätterben jelent meg. Valjavec „buzgó tevékenysége annál is jelentékenyebb, minthogy a magyarországi német kultúrbefolyás szerepét elsősorban a német tudománynak kell vizsgálnia, olyan kutatóknak, akik a magyar nyelvet és a magyar szellemi életet pontosan ismerik. Tekintve azt a körülményt, hogy a német tudományra még nagy feladatok várnak Délkelet-Európa kutatása kapcsán, s hogy másrészt az erre alkalmas szakemberek köre természetszerűleg csekély, még nagyobb súllyal esik a latba, hogy Valjavec úr nemcsak jó módszertani iskolázottsággal rendelkezik, hanem – szláv nyelvismerete mellett – a magyar nyelvet is tökéletesen bírja, és megbízható ismerője a magyar szakirodalomnak. Képességei és tudományos alapismeretei ezért nemzeti szempontból fölöttébb fontosak, s összhangban állnak öntudatos német magatartásával és népi beállítottságával.”⁹¹

⁸⁹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Stolberg–Notgemeinschaft, München, 1934. X. 3.

⁹⁰ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Müller–Notgemeinschaft, München, 1934. X. 16.

⁹¹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Gutachten Bleyers, Budapest, 1932. X. 31.

Tekintélyes támogatóinak köszönhetően Valjavec elnyerte az ösztöndíjat, amiről immár a Forschungsgemeinschaft elnöke értesítette december folyamán, kilátásba helyezve azt is, hogy a kezdetben csupán 3 hónapra megítélt támogatás 12 hónaposra hosszabbítható.⁹² Ez valóban meg is történt, ily módon Valjavec kutatásainak anyagi fedezete 1935. december 31-ig biztosítottá vált.⁹³ Ezt kihasználva már a nyár folyamán magyarországi levéltárakat keresett fel, és megkezdte a régi szívügye (a Kultureinfluß-tematika) kapcsán a 19. századig kifutó vizsgálatai kronológiai bővítését az I. világháborúig, amiről nemcsak Kistarcsáról (édesanyja révén állandó magyarországi bázisáról) datált levelei tanúskodnak, de azon levelezőpartnerek is, akikkel (már meglévő partnerein túl) kapcsolatba lépett, hogy a századforduló nemzetiségi problémáiról, s különösen a német mozgalom Trianonnal összefüggő tevékenységéről információkat szerezzen. Utóbbi kérdés kapcsán különösen fontosnak tartotta, hogy ne csupán egykori budapesti mentora, az 1918/19-ben feltűnően magyarbarát politikát folytató Bleyer, hanem a „népcsoporton” belüli ellentábor, a szeparatista törekvéseket tápláló erdélyi szász politikusok álláspontját is megismerje.⁹⁴

⁹² BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Stark–Valjavec, [Berlin], 1934. XII. 17.

⁹³ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Stark–Valjavec, [Berlin], 1935. VI. 27.

⁹⁴ Ezt célozta levélváltása egyebek mellett Guido Gündischsel 1935 őszén. Bizonyos dokumentumok beszerzése érdekében még azt is megengedhetőnek tartotta, hogy egykori mestere és mentora, Bleyer tevékenységét kifejezetten rossz színben tüntesse fel az egykori politikai rivális jóindulatát elnyerendő. Gündisch 1918/19-es tevékenységével kapcsolatban megjegyzi: „biztosíthatom Önt, hogy működését teljesen egyetértőleg ítélem meg. Nagy népi szerencsétlenségnek tartom, hogy akkoriban Bleyer a »vezérszerepet« magához ragadhatta. Ez alapján gondolhatja, milyen nagy súlyt helyezek arra, hogy minél több anyagot kaphassak munkám számára a népinémet szárny működéséről és nézeteiről (amelyhez persze Bleyer és köre nem tartozott hozzá).” (Valjavec–Gündisch, München, 1935. X. 25.; idézi [részben]: TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 633.) Valjavec 1936-ban kapcsolatba lépett Lutz Korodival és Rudolf Brandschsal is. Utóbbi levelében arról tájékoztatta, hogy az előző nyáron a Bleyer-hagyatékot már teljes egészében feldolgozta, s az 1918/19-es eseményekhez sok anyagot gyűjtött. Világos azonban – írja –, hogy ez csupán az események egyik oldala. Kevésbé használ például, hogy a Deutsch-Ungarischer Volksrat jegyzőkönyveit megkapta, mikor a Deutscher Volksratról, amelyet Brandsch vezetett, úgyszólván semmi egzakt anyag nincs. Ezért a kutatás, de mindnyájuk „völkisch” ügye érdekében anyagot kér (Valjavec–Brandsch, [München], 1936. III. 7.). Brandsch válaszában így fogalmaz, miután melegen üdvözli Valjavec vonatkozó munkálatait: „a délkelet-európai németiség legújabbkori történetének elhomályosítására irányuló kísérleteket tekintve szükséges, hogy megállapítást nyerjen a történeti valóság” (Brandsch–Valjavec, Bukarest, 1937. III. 16.). (Valjavec és Brandsch kapcsolatához lásd TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 634–636.) Ugyanebben az ügyben folytatódott személyes találkozásért a Heiligenkreuzba települt Karl Wollingernél. Mint írja, tekintettel arra, hogy a délkelet-európai németiséggel foglalkozó készülő munkában „mindenekelőtt az egykori Magyarország németiségének a nemzeti ébredésért folytatott harcát” kívánja ábrázolni, hozzá fordul, hiszen tudja, hogy „épp ő” milyen szerepet vitt ebben (Valjavec–Wollinger, München, 1937. VIII. 3.). További, a századforduló politikátörténetére vonatkozó információkkal, nevezetesen Ferenc Ferdinánd trónörökös reformterveiről látta el Valjavecet Dr. Friedrich Müller-Langenthal, a szebeni Verein für siebenbürgische Landeskunde előljárója, annak idején a Kronstädter Zeitung vezetője. A Steinacker által kiszivárogtatott információkat – mint írja – Brandsch osztotta meg vele (Müller-Langenthal–Valjavec, Hermannstadt, 1939. IV. 3.).

A magyarországi németiséget a magyarsághoz fűződő viszonya tekintetében a 19–20. század fordulóján megosztó politikai ellentét vizsgálata olykor szembeötlően eltérő viselkedésmódokat (szász–sváb, erdélyi–szepesi szász, polgárság–parasztság, katolikus–protestáns stb.) mutatott, melyek motivációinak, illetve gyökereinek megértéséhez szükségesnek látszott, hogy a Valjavec által vállalt projekt – elsősorban is szélesebb társadalmi rétegeknek a vizsgálatba történő bevonása által – kibővített alapokra helyeződjön. Ennek a felismerésnek Valjavec gyorsan hangot is adott. Egy Magyarországról datált levelében arról tájékoztatta a Forschungsgemeinschaftot, hogy „témámat (Das südstdeutsche Städtewesen im Zeitalter des erwachenden Nationalbewusstseins, 1780–1918)⁹⁵ bővítenem kell. Munkám során ugyanis kiderült, hogy a délkelet-európai német városok népi fejlődése csakis a falusi településekkel együtt tárgyalható. Munkámban emiatt a német városok mellett ugyanolyan mértékben fogom figyelembe venni a vidéki németiséget is (új cím: Das Südstdeuschtum im Zeitalter des erwachenden Nationalbewusstseins, 1780–1918).”⁹⁶ A Forschungsgemeinschaft azonnal kérdést intézett Müllerhez, vajon szakmailag indokoltnak tekinthető-e Valjavec módosítási kérelme,⁹⁷ amit ő végeredményben megerősített, mondván „egy a délkeleti német térség [Volksraum] városaira korlátozódó ábrázolás egyoldalú lenne: a fejlődés súlypontja fokozatosan egyre inkább a falura helyeződött. Ez helytálló.”⁹⁸ Ezt követően a Forschungsgemeinschaft is egyetértéséről biztosította Valjavecet.⁹⁹ A bővülő kutatási profiltól adódó, s így korábban nem kalkulált többletmunkával természetesen megmagyarázható lett Valjavec újabb hosszabbításra vonatkozó kérelme,¹⁰⁰ amit azonban már egy munkabeszámolóval, a kutatás aktuális helyzetét körvonalazó referátummal, valamint újabb ajánlásokkal is alá kellett támasztani.

Beszámolója szerint 1936 januárjáig Valjavec áttekintette a bécsi, pozsonyi, győri, óbudai és budapesti levéltárakat. Két nagyon értékes hagyatékot is sikerült feldolgoznia: Jakob Bleyerét és Edmund Steinackerét,¹⁰¹ ami által

⁹⁵ Itt, ellentétben az eredeti pályázatával, már nem az I. világháború kezdete, hanem a vége képezi a vizsgálat időbeli határát.

⁹⁶ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–DFG, Kistarcsa, 1935. VIII. 23.

⁹⁷ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, DFG–Müller, [Berlin], 1935. IX. 11.

⁹⁸ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Müller–DFG, München, 1935. X. 1.

⁹⁹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, DFG–Valjavec, [Berlin], 1935. X. 5.

¹⁰⁰ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–DFG, München, 1936. II. 18.

¹⁰¹ A magyarországi német mozgalom elindítója (1839–1929) kapcsán lásd MADARAS Éva, *Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewusstseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*, Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica 3. (1964), 111–140; TOKODY Gyula, *Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világművelési terveiben, 1890–1918*, Akadémiai, Budapest, 1963; Günter SCHÖDL, *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1978; Ingomar SENZ, *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg*, Oldenbourg, München, 1977; Harold STEINACKER, *Edmund Steinacker 1839–1929* = Uó, *Austro–Hungarica*,

mindenekelőtt az 1880–1918 közötti korszakkal kapcsolatos anyagokat nyert, „tehát egy olyan időszakét, amelyre vonatkozóan a levéltárak még kivétel nélkül zároltak”. Ezenkívül egy sor, a német mozgalom még élő harcosa (*Vorkämpfer*) bocsátott rendelkezésére feljegyzéseket és egyéb okmányokat. „Mindezek következtében munkám számára az anyaggyűjtés várakozáson felül kedvezően alakult. Különösen fontos az a tény, hogy magánszemélyek által a világháborút közvetlenül megelőző és az alatti időszak vonatkozásában is betekintést nyertem aktákba, úgyhogy az egész munka számára az okiratszerű megalapozás biztosítottnak tűnik.” Valjavec ismét utal rá, hogy az elmúlt évben végzett munka során kiderült, hogy a délkelet-európai német városszervezet története csupán egyik oldala a német népi harcnak (*Volkskampf*), ily módon elengedhetetlenül szükséges a paraszti németiséget is alaposan megvizsgálni, „amely már nagyjából a 19. század közepe óta a népesség tulajdonképpeni hordozója”. Ezért érezte annak kényszerét, hogy bővítsé az eredeti témát és az egész délkelet-európai németiséget vizsgálatai körébe vonja.¹⁰² Mindez természetesen feladatai jelentős megszorodását hozza magával, mégis úgy hiszi, egy-másfél év alatt lezárhatja a munkát. Ehhez kéri a további támogatást.¹⁰³

A támogató ajánlást ezúttal már munkahelyi főnöke, Fritz Machatschek¹⁰⁴ biztosította, lévén, hogy Valjavec 1935 ősze óta – Müller professzor meghívására – immár a müncheni Südost-Institut munkatársaként dolgozott.¹⁰⁵ Machatschek támogató soraiban elsősorban Valjavec szorgalmát és a téma iránti elkötelezettségét emelte ki, továbbá utalt az intézetet vezető elődje, Müller töretlen bizalmára iránta.¹⁰⁶ A Forschungsgemeinschaft hamarosan a stipendium további – 1936. szeptember végéig szóló – kitolását tudatta Valjavecvel,¹⁰⁷ aminek ő a lejártát meg sem várva, a nyár végén máris újabb

Oldenbourg, München, 1963, 312–325; Barbara GRONWEG, *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*, Schick, München, 1941; Edmund STEINACKER, *Lebenserinnerungen*, Schick, München, 1937 (utóbbi kettőt épp a Südost-Institut kiadványsorozatában jelentette meg Valjavec: SOA 25, illetve 13.).

¹⁰² Azt, hogy elhatározása már az előző év tavaszán körvonalazódott, egy Szeffű Gyulának írott 1935. májusi levele is bizonyítja. Ebben a magyar professzorról is tudatja, hogy a projekt (amely már korábbi levelekben is szóba került) a vidéki német települések bevonásával bővül, s ily módon „egyfajta délkeleti német ösztörténet” kerekedik belőle az adott időszak vonatkozásában. „A munka kényes – írja Valjavec –, és tárgyilagosságom próbaköve lehet” (Valjavec–Szeffű, München, 1935. V. 12.).

¹⁰³ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Anlage (Bericht von Valjavec), München, 1936. II. 18.

¹⁰⁴ Fritz Machatschek (1876–1957) osztrák geográfus. Turkesztáni utazásait (1911–1914) követően, 1915-től egyetemi tanár Prágában, majd Zürichben, Bécsben, s 1935-től a müncheni egyetemen. 1936–1951 között állt a Südost-Institut élén. Lásd róla Gustav Fochler-Hauke nekrológját: *Petermanns Geographische Mitteilungen* 102. (1958), 1–5.

¹⁰⁵ Ennek kapcsán lásd a következő fejezetet.

¹⁰⁶ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Machatschek–DFG, München, 1936. II. 19.

¹⁰⁷ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, DFG–Valjavec, [Berlin], 1936. III. 25.

hosszabbításért folyamodott.¹⁰⁸ Machatschek újabb ajánlásában további fél-évi anyagi támogatást látott szükségesnek, amiért viszont kilátásba helyezte Valjavec újabb jelentését az eddig végzett tevékenységéről.¹⁰⁹ Minthogy erre a Forschungsgemeinschaft igényt is tartott,¹¹⁰ Valjavec csatolta azt – mint „a munka harmadik felévé” kapcsán készített jelentést – szeptemberi leveléhez.¹¹¹

Az újabb munkabeszámolóból kiderül, hogy Valjavec, miután az előző évben végzett magyarországi és szlovákiai levéltári kutatásai során az 1880-at megelőző időszak vonatkozásában – értékelése szerint – kielégítő mennyiségű új anyagot nyert, következő feladatának azt tekintette, hogy az 1880 utáni korszak dokumentumait is feldolgozza. Mint tudósít, „a nehézség abban áll, hogy az utóbbi korszakra vonatkozó levéltári anyag nem hozzáférhető, másrészt viszont az idevágó folyóiratok, tanulmányok és könyvek adatai sok tekintetben túl pontatlanok ahhoz, hogy akár csak valamelyest elegendő alapot adjanak”. Ezt felismerve arra törekedett, hogy a térség már elhunyt vezető német személyiségeinek hagyatékaiba betekintést nyerjen, illetve a magyarországi német mozgalom még élő munkatársait is kérte a történetileg jelentőséggel bíró levelezésük átengedésére. Ily módon sikerült a mostani jelentése időintervallumát kitevő hónapokban áttekintenie Jakob Bleyer és Edmund Steinacker hagyatékait, s kiértékelnie olyan aktákat és egyéb leveleket, amelyek megbízható képet adnak a magyarországi német mozgalom 1880 és 1919 közötti időszakáról. Ezek értékes kiegészítést jelentette számára a bánáti „népiségi harcos”, Franz Wetzel¹¹² levelezése, amelyből különösen az Adam Müller-Guttenbrunnal¹¹³ folytatott terjedel-

¹⁰⁸ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–DFG, München, 1936. VIII. 20.

¹⁰⁹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Machatschek–DFG, München, 1936. VIII. 29.

¹¹⁰ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, DFG–Valjavec, [Berlin], 1936. IX. 4.

¹¹¹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–DFG, München, 1936. IX. 8.

¹¹² Franz Wetzel (1854–1938) bánáti német történész, kiadó, népiségi harcos. A pesti és bécsi kereskedőgyakornoki évek után Versecen, majd Temesváron nyitott könyvkereskedést, ahol 1910-ben a Délmagyarországi Könyvnyomdát is felvásárolta. Időközben kapcsolatba került a német mozgalommal, s Edmund Steinacker és Ludwig Kremling társaként részt vett az Ungarländische Deutsche Volkspartei megalapításában (1906). Steinackerrel közösen hozta létre a Deutsche Tagblatt für Ungarn (1900), amelynek egyik, a bánáti svábok kivándorlásáról szóló cikke miatt sajtóeljárás indult a lap ellen. (A cikk szerzőjét – Alwin Cramert – 99 évre kitiltották Temesvárról.) Később *Ein Dokument der Banater Schwaben* című cikke miatt őellene is eljárást kezdeményezett a temesvári államügyészség pángermán izgatás miatt. (Ez volt az utolsó sajtóeljárás a Trianon előtti Magyarországon, amit német származású személy ellen folytattak.) Wetzel tiszteletbeli tagja volt a Vereinigung schwäbischer Hochschulüler in Wien, a Bund Südostschwäbischer Hochschulüler és a Deutsch-Schwäbischer Volksrat egyesületeknek, illetve 1926-tól tiszteletbeli vezetője a Banater Deutscher Kulturvereinnak. 1936-ban a müncheni Deutsche Akademie ezüst érdemrenddel tüntette ki.

¹¹³ A bánáti német író és kultúrpolitikus, az „Erzschwab” (1852–1923) kapcsán lásd Adam MÜLLER-GUTTENBRUNN, *Der Roman meines Lebens, aus dem Nachlaß zusammengestellt von seinem Sohne*, szerk. Roderich MÜLLER-GUTTENBRUNN, Staackmann, Leipzig, 1927; Ludwig ROGL, *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunn am völkischen Erwachen des Donauschwabentums*, Rohrer, München, 1943;

mes korrespondenciát tartja kiemelésre méltónak. A továbbiakban Roland Steinacker professzor¹¹⁴ (Pozsony) engedett betekintést különösen értékes, a magyarországi német mozgalom történetére vonatkozó röpiratgyűjteményébe, amely – Valjavec értékelése szerint – „munkám számára annál is fontosabb, minthogy számos olyan jelentős irat is található köztük, melyek eddig teljesen ismeretlenek voltak, s összefüggő képet adnak a sajtóharcról,¹¹⁵ melyet 1919-ig német részről a magyarországi németiség megtartása érdekében folytattak.” Nem kevésbé fontosnak ítéli az együttműködést Harold (Valjavec „Harald”-ot ír) Steinacker professzorral (Innsbruck), aki édesapja *Lebenserinnerungen*-kézirátát bocsátotta rendelkezésre, amely – a tulajdonképpeni Steinacker-hagyaték átvizsgálása mellett – megteremtette a lehetőségét annak, hogy pontosan kimunkálásra kerüljön a német mozgalom „élharcosának” jelentősége.¹¹⁶ „Az ma már mindenképpen bizonyos, hogy Edmund Steinacker a dunai svábok tulajdonképpeni nemzeti öntudatra ébresztőjeként tekintendő.” A felhalmozott forrásanyag legértékesebb és legösszefüggőbb egységét, Edmund Steinacker visszaemlékezéseit a beszámoló szerint épp most rendezi sajtó alá,¹¹⁷ hogy az megjelenhessen a Südost-Institut kiadványsorozatának részeként.¹¹⁸

A projekttel kapcsolatos további terveiről így nyilatkozik: „Az imént említett hagyatékok és gyűjtemények használata lehetővé teszi számomra, hogy összefüggően, maradéktalanul forrásokra alapozva ábrázoljam az 1880 utáni eseményeket. Mivel az előző év levéltári kutatásai alapján az 1880 előtti időszak kielégítően feldolgozottnak tűnik, az anyaggyűjtést nagyjából lezártnak tekinthetem. Az elkövetkezőkben még kiegészítésképp mindenekelőtt

Südostdeutsche Heimatblätter 1. (1952/1–2., Adam Müller-Guttenbrunn Fest-Nummer); Hans WERESCH, *Adam Müller-Guttenbrunn, sein Leben, Denken und Schaffen*, I–II., szerzői kiadás, Freiburg im Breisgau, 1975 (bibliográfiával). Adam Müller-Guttenbrunn műveit „magyarellenes beállítottságuk miatt” 1926-ban betiltották Magyarországon, vö. TILKOVSKY Loránt, *A Bleyer-portré problematikája vonatkozásai*, Történelmi Szemle 1993/3–4., 271.

¹¹⁴ Roland Steinacker (1870–1962) evangélikus lelkész, teológusprofesszor, Edmund Steinacker fia, Harold testvére. 1919/20-ban Nyugat-Magyarországnak a magyar állam keretein belüli autonómiájáért lépett fel. Az elcsatolást követően nem Burgenlandot, hanem Pozsonyt választotta, ahol a teológiai főiskolán az egyetlen német professzor volt. 1929-ben társalapítója a Karpatendeutsche Parteinak és a Karpathenland című folyóiratnak. 1943-ban (Johann Liptákkal együtt) Prinz-Eugen-díjban részesült. 1945 után a kitelepített németek baden-württembergi szervezeteiben és a Deutsch-Slowakische Gesellschaftban tevékenykedett.

¹¹⁵ Vö. PUKÁNSZKY Béla, *Német polgárság magyar földön* [Franklin, Budapest, 1940], Lucidus, Budapest, 2000, 89–103.

¹¹⁶ A politikus apa és történész fia munkássága és történelemszemlélete vonatkozásában, valamint a magyar történetírás és a német délkelet-kutatás részéről tapasztalható eltérő megítélésük kapcsán lásd TOKODY Gyula, *Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban*, Századok 131. (1997), 677–722.

¹¹⁷ STEINACKER, *Lebenserinnerungen* (Südosteuropäische Arbeiten 13.).

¹¹⁸ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–DFG, Tätigkeitsbericht, München, 1936. IX. 8.

a Steinacker-hagyaték további részeit fogom kiértékelni, s remélem, kb. november-től, hozzáfoghatok munkám megjelentetéséhez. Az I. kötet, mely a fejlődés alapjait 1780-ig fogja tárgyalni (e vizsgálat különösen szükséges, ha meg akarjuk érteni a városi jellegű települések 19. századi magyarizálását [Madjarisierung]), talán már 1937 őszen megjelenhet a »Schriftenreihe der neuen Heimatblätter«¹¹⁹ tagjaként.” A mostani jelentési kötelezettségét kitevő hónapokkal kapcsolatban egyébként több, a projekt eredményét felölelő publikációjáról is beszámol. *Zur Geschichte der Nationalitäten in Ungarn* címmel régi népinémet harcostársa, Basch budapesti lapjában jelentetett meg egy tanulmányt.¹²⁰ Saját, a müncheni Südost-Institut megbízásából elindított folyóiratában a bácskai német mozgalom kezdeteiről szóló cikke már sajtó alatt van,¹²¹ ahogyan a berlini Ungarische Jahrbüchernél megjelenő munkája is,¹²² amely a magyarországi német mozgalom felvilágosodás korabeli gyökereihez vezeti vissza az olvasót.¹²³ Az elvégzett munka mennyiségét és a benne rejlő további lehetőségeket látva a Forschungsgemeinschaft az ösztöndíj folytonosságának fenntartása mellett döntött, biztosítva Valjavec anyagi támogatását 1937. március 31-ig.¹²⁴

Időben ugyan némiképp előreszaladva, ám a Forschungsgemeinschaftal fenntartott hosszútávú együttműködést végigkövetve szükséges leszögezni, hogy a több mint két éven át támogatott projekt¹²⁵ – bizonyos rész-eredmények publikálásától eltekintve – lényegében lezáratlan maradt, pontosabban nem született meg a nagyszabású levéltári kutatómunkát összegző átfogó összefoglalás sem a délkelet-európai német városoknak, sem a térség egész németiségének a nacionalizmus eszmeáramlatához fűződő viszonya vonatkozásában. Kiteljesedett viszont ezalatt az a koncepció, amely Valjavec mindvégig igazán szívügyként kezelt témája, a magyarországi német kulturbefolyás végigkövetése kapcsán egy sokkal összefogottabb (és végül habilitációs munkává érő)¹²⁶ kutatómunkát eredményezett. A koncepció gyökere

¹¹⁹ Basch budapesti népiségtudományi folyóiratának kiadványsorozatáról van szó. Valjavec doktori disszertációja is (Windischról) egyidejűleg jelent meg Baschnál Budapesten és a Südost-Institut sorozatában, Münchenben (1936). A frissen elindított folyóirat németországi fogadtatásához adalék a Publikationsstelle Berlin-Dahlem számára készített feljegyzés. Vö. BArch B, Bestand R 153, Nr. 1415. Bericht über die „Neuen Heimatblätter“, 1935. XII. 31.

¹²⁰ Fritz VALJAVEC, *Zur Geschichte der Nationalitäten in Ungarn*, Neue Heimatblätter 1935–36/3–4., 321–327.

¹²¹ Fritz VALJAVEC, *Die Anfänge der deutschen Widerstandsbewegung in Neusatz*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 254–255.

¹²² Fritz VALJAVEC, *Die Preßburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (1761–1762)*, Ungarische Jahrbücher 16. (1936), 264–267.

¹²³ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Valjavec–DFG, Tätigkeitsbericht, München, 1936. IX. 8.

¹²⁴ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, DFG–Valjavec, [Berlin], 1936. IX. 24.

¹²⁵ A pontos összesítés a Reichsforschungsrat Valjavec-kartonjában található: BArch B, (ehem. BDC). RFR-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909.

¹²⁶ VALJAVEC, *Der deutschen Kultureinfluß im nahen Südosten*, Schick, München, 1940 (a teljes címléírást lásd Bibliográfia, Valjavec publikációi).

még a magyarországi évekre vezethető vissza, amikor Valjavec Bleyer magával ragadó egyéniségének hatása alatt megkezdte az erre vonatkozó anyaggyűjtést, és első eredményeit publikálta is mestere lapjában.¹²⁷ Az egyetemi évek már tárgyalt prioritásmódosulása, s különösen most, a Forschungsgemeinschaft által anyagilag támogatott széleskörű forrásgyűjtés lehetővé tette számára, hogy a Forschungsgemeinschaft-projekt mellett (néha talán helyett) valóra váltsa régi vágyát, a Kultureinfluß-tanulmányok szisztematikus összerendezését. Összességében ez egy még bővebb profilú terület, s a térség államainak levéltáraiban elvégzett kutatómunka végeredményben ennek is szolgálatába állítható volt. Valjavec utalt is erre munkabeszámolóiban, nevezetesen hogy sokkal átfogóbbnak érzi a 19. század közepéig terjedő időszak forrásaiban való jártasságát (nyilván összefüggésben a kultúrbe-lyás-tematikával, mely majd könyvként megjelenve is csak a nemzeti ébredés koráig fog feldolgozásra kerülni), míg a 19. század, s különösen a századvég eseményeit, valamint a rájuk vonatkozó kompaktabb hagyatéki és egyéb forrásanyagot önmagában is vizsgálhatónak látja. Összefoglalva tehát mégsem kell a Forschungsgemeinschaft-projekt eredménytelenségét, illetve meg nem valósulását konstatálnunk, sokkal inkább arról van szó, hogy a téma (bizonyos szeleteiben és időintervallumában) felszívódott, illetve integrálódott egy még nagyobb volumenű vállalkozás részeként. A 19–20. század fordulója kapcsán pedig, amelyre a Kultureinfluß-vizsgálódás csakugyan nem terjedt már ki, s ily módon e területen nem fedhette le a Forschungsgemeinschaft által szorgalmazott tematikát, Valjavec egy sor kisebb projektet, disszertációt továbbított a müncheni egyetemről hozzá forduló nagyszámú diákság felé.¹²⁸ Ezek közül nem egy csakugyan jól sikerült munka született, s látott napvilágot a Südost-Institut kiadványsorozatának részeként.¹²⁹

Megfigyelhető azonban egy további hiányosság, amely Valjavec munkabeszámolóiban a térség országainak már felkeresett levéltárai kapcsán ütközik szemünkbe az eredeti, 1934-es munkatervéhez¹³⁰ képest. Nevezetesen arról

¹²⁷ VALJAVEC, *Der deutsche Kultureinfluß in Ungarn*.

¹²⁸ A Südost-Institut 1937. évi tevékenységéről szóló jelentés szerint: „pillanatnyilag 25 disszertáció irányítását látja el az intézet”. Vö. BArch B, Bestand R 153, Nr. 125, Tätigkeitsbericht des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten für das Haushaltsjahr 1937, München, 1938. II. 18.

¹²⁹ Ludmilla SCHLERETH, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*, Südosteuropäische Arbeiten 18. (1939); Isolda SCHMIDT, *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*, Südosteuropäische Arbeiten 19. (1939); Karl Hans ERTL, *Eduard Glatz (1812–1889). Beiträge zu den Anfängen der deutschen Bewegung in Ungarn*, Südosteuropäische Arbeiten 22. (1940); GRONEWEG, *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*, Südosteuropäische Arbeiten 25. (1941); Gertrud RESCHAT, *Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs. Unter besonderer Berücksichtigung der Umbruchperiode 1918/20*, Südosteuropäische Arbeiten 26. (1942); ROGL, *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns...*, Südosteuropäische Arbeiten 33. (1943).

¹³⁰ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Arbeitsplan (1934).

van szó, hogy a bécsi, a magyarországi és a szlovákiai archívumok valóban lelkiismeretes átvizsgálása mellett mindaddig elhanyagolta a román és délszláv állam korábban megcélzott intézményeit. E mulasztás pótlására Valjavec a Forschungsgemeinschaft részéről további juttatások, ösztöndíj helyett immáron rendszeres útiköltség-támogatás folyósításával látott lehetőséget. Mindezt azonban már a kibővített projekt, a „közeli délkelet” német kultúr-befolyásának vizsgálata kapcsán kezdeményezte, utolsó megítélt ösztöndíja leteltét követően jó másfél évvel.¹³¹ A már közvetlenül lezárása előtt álló nagy munka egyes forrásbeli hiányosságait szeretné – mint írja – romániai könyvtárak és archívumok felkeresésével pótolni. Az 1930-as évek első felében anyagi okokból nem volt rá lehetősége, hogy romániai könyvtárakban dolgozzon, ám az azóta eltelt idő meggyőzte, hogy az anyag teljessé tétele érdekében kolozsvári, szebeni és bukaresti kutatásokra is szüksége van, ha az általa eddig végzett munka valóban be akarja tölteni hivatását. A továbbiakban utal még „a téma rendkívüli kultúrpolitikai jelentőségére, tekintve azt a fontos szerepet, amit számunkra Európa délkeleti része egyre növekvő mértékben betölt”, valamint kiemel egy igen jellemző körülményt, amit a térséggel foglalkozó valamennyi tudós szeme előtt kell tartson: „Tény, hogy a délkelet-európai népek részéről lehetőség szerint mérsékelni szeretnék az oly döntő fontosságú német kulturális befolyás vizsgálatainak eredményességét. Ezért bizonyosan arra lehet számítani, hogy az idegen kutatás minden, az anyag felhasználásában mutatkozó hiányosságot kihasználva arra, hogy kétségbe vonja a munka eredményeit. Ezek után szükséges számomra, hogy az anyag egészének lehetőleg hiánytalan bevonása által jó előre elejét vegyem minden lehetséges támadásnak.”¹³²

Ezt az argumentációt a Forschungsgemeinschaft berlini vezetése is minden bizonnyal osztotta, így az elkövetkezőkben, egészen a monumentális *Kultureinfluß*-kötet megjelenéséig, rendszeresen útiköltség-támogatásban részesítette Valjavecet annak gyakori térségbeli utazásai (1939, Románia;¹³³ 1940, Magyarország;¹³⁴ 1941, Magyarország, Románia, Jugoszlávia)¹³⁵ során.

¹³¹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/2, Valjavec–DFG, München, 1938. X. 17.

¹³² Uo.

¹³³ Vö. BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/2.

¹³⁴ Vö. BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/3.

¹³⁵ Vö. BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/4.

2. Valjavec munkásságának főbb területei

2. 1. Valjavec mint a Südost-Institut munkatársa – A karrierépítés politikai elemei

A müncheni egyetemen folytatott tanulmányai lezárását (1934) követően Valjavec számára nem okozott komoly fejtörést az álláskeresés. Már egyetemistaként széleskörű és addigra jól kamatozó kapcsolatrendszerrel épített ki évfolyamtársain túl tekintélyes és befolyásos tanárai, valamint a különféle birodalmi népiségi szerveződések és intézmények irányába. Korábbi budapesti politikai kapcsolatait is élénken ápolta az egyetemi évek alatt, így támogatólag maga mögött tudhatta a magyarországi német mozgalomban ekkorra befolyásos személyiségekké előlépett baráti körét. Magyarországhoz pedig régi tudományos szálak is kötődtek: levelezésének korai, a Südost-Instituthoz kerülését megelőző szakaszát vizsgálva olyan neves hazai tudósokkal kialakított kontaktusa is bizonyítható, mint Angyal Dávid, Császár Elemér, Farkas Gyula, Gréb Gyula, Lám Frigyes, Schmidt Henrik, Váczy Péter, sőt a Szekfű Gyulával váltott levelei még régebbre, egyetemi tanulmányai kezdetéig, 1930-ig mennek vissza.¹³⁶ Ha az előzőekben megnevezett kapcsolati tőke a délkelet-európai németiséget pártfogoló népiségi szerveződések körében tárhatta szélesre előtte a kapukat, úgy ez utóbbi nevek a térség felé tudományos alapon közelítő intézmények szemében jelenthettek jól csengő ajánlólevelet a pályája elején álló népinémet *Nachwuchswissenschaftler* számára. Végeredményben viszont mindennél többet nyomott a latban Valjavec korán kiépített nemzetiszocialista kapcsolatrendszere: a fiatalember még egyetemistaként, 1933. május 1-jén belépett az NSDAP-be.¹³⁷

Egyelőre azonban nem szentelhette egész figyelmét az álláskeresésnek, ugyanis legfőbb prioritásként ennek elébe tolakodott egy sokkal fenyegetőbb probléma leküzdése. Nevezetesen azé, hogy vajon sikerül-e egyáltalán az egyetemi évei alatt megérlelődött elhatározásához híven letelepednie Németországban, s ott véglegesen berendezkednie. A letelepedés engedélyezésének a szabályok szerint épp a még Bleyer segítségével megszerzett VDA-ösztöndíj állotta útját. Valjavec ugyanis az 1930-as évek elején a Verein für das Deutschtum im Ausland¹³⁸ támogatásával kezdhette meg müncheni ta-

¹³⁶ Vö. BaHStA, Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz; EK Kt. (Budapest), Szekfű-hagyaték. Ezek a kapcsolatok (Váczy kivételével, erről lásd később) nyilván összefüggésben állhattak Valjavecnek a német kultúrbefolyás témakörében folytatott kutatásaival, illetve a '30-as évek legelején megjelentetett magyarországi publikációival.

¹³⁷ BArch B, (ehem. BDC). NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909. (Mitglieds Nr. 3202280).

¹³⁸ A szervezetről lásd Gerhard WEIDENFELLER, *VDA. Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im*

nulmányait,¹³⁹ s mint minden ösztöndíjas, ő is kötelezte magát arra, hogy tanulmányai végeztével visszatér hazájába, hogy megszerzett tudását otthon, saját német népcsoportja hasznára fordíthassa.¹⁴⁰ E kötelezettség vállalása alól kibújni csak kivételes esetben lehetett, így annak bizonyítása, hogy ez valóban kivételes eset, mindjárt érdemi próbáját adhatta a Valjavec által kiépített kapcsolatrendszer használhatóságának.¹⁴¹ Ezúttal a magyarországi német mozgalom radikális szárnyához tartozó baráti köre, a Népinémet Bajtársak¹⁴² siettek segítségére. A később népcsoportvezetővé emelkedett Franz Basch azonnal tollat ragadott, s a VDA-n belüli munkamegosztás folytán Magyarországot illetékességi körében tudó württembergi tartományi szervezet vezetőjének, Alfred Krehlnek 1935 őszén hivatalosan megerősítette, hogy az ifjú Valjavecet Bleyer eleve azzal a szándékkal látta el egy müncheni ösztöndíjjal, hogy ő majd tanulmányait befejezve Németországban fog letelepedni. „Amennyire én Bleyer professzor ismételt kijelentései alapján tudom, Valjavec bajtársat németországi működésre szánták. Bleyer azt a nézetet képviselte, hogy ő [Valjavec] tudósként és népcsoportunk birodalom-beli összekötőjeként messze hasznosabb lehet, mint egy külföldi német állomáshelyen.” Basch a továbbiakban utalt arra, hogy maga is osztja Bleyer nézetét Valjavecvel kapcsolatban, akinek Magyarországon a „népinémet tevékenység lehetőségei” csak igen csekély mértékben biztosítottak, ezzel szemben „a Birodalomban értékes, egyenest pótolhatatlan szolgálatokat teljesíthetne”. Végül a befolyásos Krehl közbenjárását kérte a letelepedés engedélyezése ügyében, és még annak lehetőségét is megelőlegezte (nem mulasztva el gesztusértékűen legyezgetni a stuttgarti VDA-vezető hiúságát), hogy a „németiségünk megmentéséért” Krehl által végzett „fáradhatatlan munkában” Valjavec is szerepet vállalna.¹⁴³ Krehl valóban lehetőséget látott arra, hogy

Kaiserreich (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 66.), Peter Lang, Frankfurt am Main, 1976.

¹³⁹ BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium, München, 1934. IX. 20. Ugyanitt számolt be egyéb jövedelemforrásairól is, úgymint édesanyja rendszeres támogatása (1932-ig), 1933 szeptemberében a Südostdeutsche Arbeitsgemeinschaft-Wien juttatása (140 RM) és 1934 februárjában 200, júliusában 500 RM a müncheni Südost-Instituttól. „Egy bizonyos mellékbevételek ered még a folyóirat-honoráriumokból, évente mintegy 200 RM.”

¹⁴⁰ Basch–Krehl, Budapest, 1935. IX. 5. Basch is tisztában van a szigorú feltétellel: „Ismeretes, hogy e stipendium azzal a kötelezettséggel jár együtt, hogy a tanulmányok befejeztét követően vissza kell térni a szülőhazába.”

¹⁴¹ A Valjavec letelepedése érdekében végzett háttértámogatáshoz vö. TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 604.

¹⁴² A Volksdeutsche Kameradschaft kapcsán lásd BELLÉR Béla, *A Volksbildungsvereine-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938*, Új Mandátum, Budapest, 2002; TILKOVSKY, *Hét évtized...*, 73–92; Norbert SPANNENBERGER, *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler*, Oldenbourg, München, 2002, 95–116; SEEWANN, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II., 260–274.

¹⁴³ Basch–Krehl, Budapest, 1935. IX. 5.

az ügy felkarolásával saját befolyását, szerepkörét és klientúráját bővítse, ezért megmozgatta kapcsolatait, és már a következő hónapban arról értesítette Valjavecet, hogy letelepedési kérelme kedvező mederbe terelődött.¹⁴⁴ Krehlrel Valjavec a továbbiakban intenzív kapcsolatot ápolt, rendszeresen ellátta őt magyarországi helyzetjelentésekkel, illetve előadóként többször fellépett VDA-rendezvényeken (elsőként mindjárt a letelepedési ügy rendeződését követően, 1935. november 14-én, a stuttgarti Haus des Deutschtumsban),¹⁴⁵ Krehl pedig saját jól felfogott érdekeit is követve egyengette a tehetséges és politikailag is kikezdhethetetlen fiatal tudós útját.

Ekkorra már az új hazájában véglegesen megkapaszkodó Valjavec állásügye is elrendeződött. Előbb rövid, néhány hónapos munkaviszonyban állt a müncheni Deutsche Akademiénél,¹⁴⁶ ahová még egyetemi éve alatt, Bleyer közvetítésével talált utat. (Feladatát a Südostausschuß tagjaként a szerb-horvát és román sajtó szemléje képezte.¹⁴⁷) Innen 1935 júliusában kilépett (távozásának oka a közte és az intézmény vezetője, Karl Haushofer közti feszültség lehetett).¹⁴⁸ Ezt követően egykori professzora, Karl Alexander von Müller – egy a kereteit épp formáló, újonnan alakított intézet megbízott vezetője – talált munkát számára: 1935. október 1-jével Valjavec a Südost-Institut alkalmazásába lépett.¹⁴⁹ A csupán félévűzides múltra visszatekintő,

¹⁴⁴ Krehl–Valjavec, Stuttgart, 1935. X. 26.

¹⁴⁵ Krehl–Valjavec, Stuttgart, 1935. XI. 9. és 1935. XII. 5.

¹⁴⁶ UAM, E-II-3406. Personalbogen für Beamte (Valjavec); UAB, NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.; BaHStA, MK 44452. Personalbogen für Beamte (Valjavec). 1934 július/augusztusa és 1935 júliusa között (az egyes források a pontos napok tekintetében eltérő adatokat hoznak) tudományos munkatársként dolgozott a müncheni Deutsche Akademiénél. Az állás kezdetben csak egy távol lévő kolléga helyettesítésére irányult, mint azzal Valjavec maga is tisztában volt: „Állásom a Deutsche Akademiénél (Südostausschuß) csupán rövid tartamú, egy urat helyettesít, aki pillanatnyilag még Belgrádban lektor.” Vö. BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium, München, 1934. IX. 20.

¹⁴⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Lebenslauf (zum Auftrag auf Zulassung zur Habilitation), München, 1937. I. 8.; BArch K, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium, München, 1934. IX. 20.

¹⁴⁸ Vö. Michael FAHLBUSCH, *Im Dienste des Deutschtums in Südosteuropa. Ethnopolitische Berater als Tathelfer für Verbrechen gegen die Menschlichkeit = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches*, 204, különösen pedig 55. jegyzet. Fahlbusch megállapítását a mi – általa egyébként nem használt – forrásaink is megerősítik, ezek alapján a viszony megromlása mögött Valjavec SS-ből való kilépését gyanítjuk. Sűrűlódásaik aztán oda vezettek, hogy az évtized közepén Haushofer többször is intrikált Valjavec ellen magasabb birodalmi hivatalt betöltött személyiségeknél, egyebek mellett például megkérdőjelezvén Valjavec kvalitásait, s tudományos téren csupán kisebb feladatokra tartván őt alkalmasnak. Vö. Ingo HAAR, *Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung = Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich*, szerk. Lucia SCHERZBERG, Schöningh, Paderborn, 2005, 107.

¹⁴⁹ BArch B, Bestand R 4901, Nr. 13279, Hochschullehrerkertei: Karte Valjavec. Az intézet történetéhez lásd Valjavec egykori beszámolóját: Fritz VALJAVEC, *Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955 = Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955*, München, 1956, 1–4 (folyóiratban: *Südost-Forschungen* 15. [1956], 1–4); Karl NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts = Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*

s egyelőre még nem letisztult profilú intézet a felemelkedés, a tudományos és hivatali karrier lehetőségét kínálta Valjavecnek, annak ellenére is, hogy a fiatal és agilis tanítványát maga mellé vevő Müller már 1936-ban leköszönt az intézet éléről (mert a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé választották).¹⁵⁰ Utóda, a földrajztudós Fritz Machatschek (1951-ig) nem tudta nélkülözni Valjavecet sem mint történészt, sem mint az intézet ügyeit kezdetektől vállán vivő, rátermett, irányító egyéniséget, így aztán a fiatalember már 1937-ben ügyvezetővé, 1942-ben pedig helyettes vezetővé emelkedett (1955-ben lett az intézet igazgatója). Az üstökösként felfelé ívelő karrier kiépítésében vitathatatlan rátermettsége, tettereje, szervezőkészsége és szorgalma mellett fontos szerepet játszottak az egyetemi évei óta aktívan ápolt népiségi és nemzetiszocialista kapcsolatai is.

A nemzetiszocialista hatalomátvétellel párhuzamosan nagyszabású átalakulás vette kezdetét Németországban, amely természetesen kihatott az egyetemi élet addig bevett struktúráira, de ugyanúgy a tudományos élet egészére is.¹⁵¹ A megindult folyamatok kerékkötőjeként feltűnni nem bizonyult szerencsés taktikai húzásnak, s mégoly nagynevű tudósok karrierjét is derékba törhette.¹⁵² Nem egy ilyen példával találkozott a fiatal Valjavec is, s ha máshonnan nem, hát magyarországi kapcsolatrendszerre, például Szekfű Gyula egy-egy tudóstárs sorsáért aggódó levele¹⁵³ nyomán könnyen képet alkothatott a fennálló erőviszonyokról. Ám Valjavecnek nem is volt szüksége rá, hogy felnyissák a szemét, lévén hogy az NSDAP és egyes hozzá kötődő szervezetek tagjaként maga is alakítója volt már azoknak a folyamatoknak, amelyek növekvő mozgásteret kínáltak a hozzá hasonló ambiciózus és skrupulusokkal nem küzdő fiatal tudósoknak. Elsőként – még egyetemistaként – azt ismerte föl Valjavec, hogy Hitler hatalomátvételét követően szinte azonnal hatalmi harc kezdődött meg az egyetemeken belül az addigi oktatói elit, valamint a Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund (NSDDB) illetve a Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund (NSDStB) helyi funkcionáriusai között.¹⁵⁴ Nem is lehetett kérdés a számára, hogy melyik oldalhoz célszerű

(Südosteuropa-Bibliographie: Ergänzungsband 2.), kiad. Südost-Institut München, szerk. Karl NEHRING, Oldenbourg, München, 1990, 21–31; Gerhard SEEWANN, *Das Südost-Institut 1930–1960 = Südstforschung im Schatten des Dritten Reiches*, 49–92.

¹⁵⁰ A már intézeti kolléga Valjavec „verehrender Schüler”-ként gratulál Müllernek kinevezéséhez. (Valjavec–Müller, München, 1936. III. 13.)

¹⁵¹ A témához kapcsolódó monumentális – majd ezeroldalas – alaplunka: Frank-Rutger HAUSMANN, *Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich”*. Klostermann, Frankfurt am Main, 2011.

¹⁵² Michael GRÜTTNER, *Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945*, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 2007/1., 123–186.

¹⁵³ Lásd Szekfű Hermann Oncken el lehetetlenítése kapcsán írott levelét: Szekfű–Valjavec, Budapest, 1935. X. 30. (közli NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 20–21).

¹⁵⁴ Michael GRÜTTNER, *Wissenschaft = Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, szerk. Wolfgang BENZ – Hermann GRAML – Hermann WEISS, Klett-Cotta, Stuttgart, 1997, 135.

közelednie. Helyzetéből adódóan Valjavec az NSDStB-nek lett a tagja, s csakhamar szoros kapcsolatot sikerült kiépítenie a gyorsan náci befolyás alá került Deutsche Studentenschaft müncheni szervezetével (például személy szerint Franz Ronnebergerrel) is.¹⁵⁵ A müncheni egyetemi Studentenschaft egyik jelentéséből¹⁵⁶ arra is fény derül, hogy Valjavec a diákszervezet által működtetett számtalan munkaközösség egyikének vezetőjeként is szerepet vállalt.¹⁵⁷ Az állandó munkakapcsolat és a bennfentesség hatása úgy jelentkezett Valjavec levelezésében, hogy az „Arbeitsgemeinschaft des Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbundes” és az „Außenamt des Reichstudentenführers” megjelölések gyakorta köszönnek vissza iratai fejléceként. Már 1933-ban az „Amtsleiter für das Auslandsdeutschtum in der Kreisleitung 7 (Bayern) der Deutschen Studentenschaft” pozíciójába kerül, 1938-tól pedig a Reichstudentenführung a magyar ügyek referensévé tette az Außenstelle Süd-Ost keretében, amelynek feladata a diákság ez irányú érdeklődésének céltudatos összehangolása volt.¹⁵⁸ A nemzetiszocialista diákszervezettel való állandó kapcsolattartást a munkahelyein, a Deutsche Akademie, majd a Südost-Institut keretében ellátott feladatok is biztosították számára.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Ronneberger–Valjavec, München, 1935. VIII. 28. A szervezet kapcsán lásd Michael GRÜTTNER, *Studenten im Dritten Reich. Geschichte der Deutschen Studentenschaften*, Schöningh, Paderborn, 1995.

¹⁵⁶ StArch W, Bestand RSF, I 30g 113, Willi Weiss–Aussenamt der Deutschen Studentenschaft, München, 1935. VI. 21.

¹⁵⁷ Például Geopolitik des fernen Ostens und des Pazifischen Ozeans (vezető: Dr. Fochler-Hauke), Politische und staatsrechtliche Probleme des englischen Kulturkreises (vezető: prof. Koellreutter, Kamerad Ronneberger), Faschismus und Nationalsozialismus (vezető: Willi Weiss), Zwischeneuropa (vezető: Dr. Norbert Gürke), Auslandsdeutschtum, Nationalsozialismus und Nationalitätenrecht (vezető: Georg Mörtel), Pressestimmen des Auslandes (vezető: Carlheinz Sennhenn), Der Deutsche Volksboden in Südtirol (vezető: Peter Press), Der Deutsche Volksboden im Osten – Tschechoslowakei, Polen, Danzig, Baltikum (vezető: Dr. von Kloeber), Der Deutsche Volksboden im Südosten – Jugoslawien, Ungarn, Rumänien (vezető: Dr. Valjavec [itt helytelenül Valjavek alakban írva]) stb. A jelentés a Valjavec által vezetett foglalkozásról beszámolva közli, hogy annak 17 résztvevője van, továbbá a vezetőről tudatja: „Dr. Valjavek [!] maga is bácskai eredetű sváb [ez is tévedés, hiszen bánáti], és a Deutsche Akademie munkatársa, kiváló ismerője a Duna menti németiség kérdéseinek. Munkaközösségében az e vidékeken élő néptársak kulturális helyzetét és politikai jelentőségét hangsúlyozza.” Vö. StArch W, Bestand RSF, I 30g 113, Willi Weiss–Aussenamt der Deutschen Studentenschaft (Anlage), München, 1935. VI. 21.

¹⁵⁸ Mindkét adat forrása: UAB, NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozenten-schaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.; BArch B, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec.

¹⁵⁹ A Deutsche Studentenschaft „Aussenstelle Südslawien” részlegének vezetője, Kurt Marschelke egyik jelentésében rendszeres eszmecserekről számol be a Deutsche Akademie Valjavecet is foglalkoztató „Südostausschuss” részlegével, illetve annak vezetőjével, Dr. Hanns Jobsttal. Vö. StArch W, Bestand RSF, I 30g 113, Marschelke–Auswärtiges Amt/Kulturabteilung, Halle, 1935. V. 31. (Marschelkével később Valjavec igen bizalmas, baráti kapcsolatba kerül, erről a hagyatékában megtalálható levelezése tanúskodik.) A Deutsche Akademie és a Studentenschaft állandó munkakapcsolatát egy más jellegű, inkább a személyi összefonódás miatt említésre érdemes tény is bizonyítja. Jobst ugyanis nemcsak a Südostausschuss, de egyúttal az egyetemi hallgatók cserekapcsolatát (magyar–német viszonylatban) koordináló Deutsch-Ungarischer Austauschdienst vezetője is volt. Az ő és a budapesti német követség szervezőmunkája folytán évente, az iskolai jelentetben német egyetemeken szervezett hallgatói csoportjai tehettek hivatalos (vagyis nem

Nemzetiszocialista háttere, valamint régóta ápolt népiségi kapcsolatai, például a Deutsche Akademie (DA) és a Volksbund (1933-ig Verein) für das Deutschtum im Ausland (VDA) további ajtókat nyitottak meg előtte, így a bajor kormány kultuszminisztériuma és a Münchener Főiskolák Külhivatala (Aussenamt der Münchner Hochschulen) felé is kapcsolatokkal rendelkezett. Utóbbi megbízásából – immár a Südost-Institut munkatársaként – felkészítő tanfolyamokat vezetett az úgynevezett *Wandervögel*-mozgalom keretében nyaranta a délkelet-európai országokba induló német fiatalok számára.¹⁶⁰ Mint a délkeleti térség specialistája, a VDA szervezésében előadásokat tartott különféle ifjúsági szervezeteknél, köztük a nemzetiszocialista leányszervezet, a Bund Deutscher Mädel (BDM) előtt. Az úgynevezett *Mädelarbeit* földrajzi reszortok szerinti megosztásában a halle-wittenbergi egyetem felelt a magyarországi felvilágosító tevékenységért. E feladatok ottani koordinátorával, Irma Steinschel Valjavec állandó kapcsolatot tartott,¹⁶¹ ami azonban nem volt épp zökkenőmentesnek nevezhető, különösen azt követően, hogy a kisasszony leválván a Valjavec által felügyelt munkacsoport kötelékéről, egyénileg is megpróbált felvilágosító tevékenységet kifejteni, illetve ezzel párhuzamosan egy – a magyar hatóságok ébersége miatt – rövid életű saját felkészítő kurzust elindítani Magyarországon.¹⁶² A VDA bajor tartományi szervezetével

a Wandervögel-mozgalomhoz kötődő látogatást Magyarországon. A würzburgi levéltár a tübingeni egyetemisták 1933 nyarán tett látogatásának – a csoport egyes hallgatói (Erhard Ebser, Theo Hornberger) által készített – beszámolóját őrzi: StArch W, Bestand RSF, I 35p 2.

¹⁶⁰ A németországi egyetemi hallgatók nyári szüneteikben szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célországgal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” (Landesdienststeinsatz) vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok szinte vadásztak rájuk, többségüket hamar kiszupplták az országból. (Vö. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, összeáll., s. a. r., bev. RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula, Kossuth, Budapest, 1968, 183.) A szóban forgó egyetemisták igen alapos felkészítéséről, a munkaterületekre vonatkozó beosztásáról és munkatervéről (annak legfontosabb prioritásaival), a kapcsolattartásukról, az őket patronáló szervezetek földrajzi alapú csoportosításáról, a várható eredményekről stb. lásd StArch W, Bestand RSF, I 30g 113, Marschelke–Auswärtiges Amt/Kulturabteilung, Halle, 1935. V. 31., illetve Bericht von Marschelke, Halle, 1935. VI. 25. Lásd továbbá StArch W, Bestand RSF, I 30g 115/1, Plan über die Ausgestaltung der Deutschtumsarbeit der Deutschen Studentenschaft in Südost-Europa (Volker Dick, d. n.).

¹⁶¹ Kapcsolatukat a Valjavec-levelezés feldolgozása során sikerült rekonstruálni. Irma Steinschel tevékenységének Valjavec általi egyengetését (például valódi céljainak tudományos fedőtevékenységet biztosítván beajánlását Szekfű Gyulához) tárgyalja TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 610–611, 615–616.

¹⁶² StArch W, Bestand RSF, I 33g 187/3, Irma Steinschel – Deutsche Studentenschaft (Aussenstelle Ungarn), D. n. [1936]. Steinschel beszámol a Budapesten 1935. december 8–15. között lebonyolításra kerülő *Mädchenschulungslager* programjairól, az eredményekről és tapasztalatokról. A táborot ő vezette, „bevonva Else Kiltzet, aki majd a magyarországi »Mädelarbeit«-ot tovább folytatja”. A beszámolója végén tett megállapítást, miszerint ők, lányok észrevétlenül és mégis biztosan végezhetik a munkát, megcáfolni látszik, hogy a magyar hatóságok már 1936 folyamán kitoloncolták őt és hallei csoportját az országból. Lásd ehhez Mackensen budapesti német követ jelentését a külügyminisztériumnak, Budapest, 1936. XII. 8. = *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 180–186.

már jóval a Südost-Instituthoz kerülése előtt rendszeres munkakapcsolatban állt, így kérésükre 1935 legelején Délkelet-Európa és Magyarország német, illetve részben német származású közismert személyiségeiről listát állított össze.¹⁶³ A VDA-n belül a württembergi szervezettel (nevezetesen Alfred Krehllel) kialakított – főntebb már említett – különösen szoros együttműködés gyümölcsözőnek bizonyult karrierépítése további lépcsőfokai tekintetében is. Az általuk a Deutsches Ausland-Institut¹⁶⁴ közösen szervezett és a stuttgarti Németség Házában 1935 őszén tartott előadásán (*Német néphalál Magyarországon?*) a népiségi munkában érdekelt körök mellett a város összes prominens személyisége megjelent.¹⁶⁵ Így a következő nagyszabású feladat sem váratott magára: a VDA keretei közt működő Volkswissenschaftlicher Arbeitskreis ülésén a Balti-tenger melléki Kalkhorstban Valjavec számolhatott be a *Südostforschung* aktuális helyzetéről (1937).¹⁶⁶ A szakirányú tevékeny-

¹⁶³ Graf-Valjavec, München, 1935. II. 25. Wilhelm Graf leveléhez mellékelte a szorgos kutatómunkája során eddig már fellelt 11 (!) magyar vonatkozású személy neveit. A sovány lista jól szemlélteti azt a tájékozottsági fokot, amely még az egyébként népiségi vonatkozásokban különösen érdekelt szervezetet is jellemezte: Adam Müller-Guttenbrunn, Nikolaus Lenau, Erwin Guido Kolbenheyer (Literatur); Ignaz Philipp Semmelweis (Heilkunde); Franz Liszt, Josef Haydn (Musik); Julius Gömbös, Dr. Karl Wolff, Stefan Ludwig Roth (Politik); Georg Daniel Teutsch, Friedrich Teutsch (Wissenschaft). E lista kiegészítése képezte Valjavec feladatát. Jóval bővebb listát tartalmaz: Johann WEIDLEIN, *Die verlorenen Söhne. Kurzbiographien großer Ungarn deutscher Abstammung*, Ueberreuter, Wien, 1960.

¹⁶⁴ A szervezetről lásd Ernst RITTER, *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen* (Frankfurter Historische Abhandlungen 14.), Franz Steiner, Wiesbaden, 1976; Martin SECKENDORF, *Kulturelle Deutschumpflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie = Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, hrsg. von Wolfgang JACOBET – Hannjost LIXFELD – Olaf BOCKHORN, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994, 115–135; újabban Katja GESCHE, *Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945*, Böhlau, Köln, 2006; *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 140–149.

¹⁶⁵ Krehl-Valjavec, Stuttgart, 1935. XI. 9. és 1935. XII. 5.

¹⁶⁶ Minden bizonnyal ennek az előadásnak az anyagát tartalmazza az a (datálatlan, Dr. F. V.-vel szignált) dokumentum, amely *Aufgaben und Ergebnisse Münchner Südostarbeit* címmel Valjavec levelezésében utólag (tévesen) az 1936-os anyaghoz lett lefűzve, ám benne két utalás is az 1937-es keletkezést bizonyítja. Az előadás-tervezet nyitó gondolata szerint München az aktív délkeleti munka természetes középpontja, s míg az elmúlt időkben e ténynek a gyakorlati munka során kevés érvényt szereztek, addig az utóbbi néhány évben alapvető változások történtek. A diákság bevonása a Südostarbeit feladataiba az Außenamt der Münchener Studentenschaft felé kialakított kiváló kapcsolatok révén sikeresnek mondható, s mindez a birodalmi diákszervezet vezetésén belül létrehozott Außenstelle Süd-Ost által intézményi kereteket is öltött. Az igazán nagy lépés a feladatok koordinálásában a Südost-Institut létrejötte (1930) volt. Saját szerepéről szerényen hallgatva, ám munkába állásának dátumára utalva kijelenti: „1935 óta tervszerű és szisztematikus a Südostarbeit kiépítése az intézetben”, aminek eredményeként az „a birodalombeli tudományos Délkelet-Európa-kutatáson belül centrális helyzetre tett szert”. A következőkben az intézeti infrastruktúra fejlesztését vázolja (könyvtár, sajtógyűjtemény), majd pedig a felhalmozott anyagnak a nemzetiszocialista tudomány, illetve a német nép politikai érdekeivel harmonizáló kiértékelése terén elért érdemeket summázza. A térségre vonatkozó 15 történelmi témájú doktori munkát felülvizsgálva az intézet az adott időpontban, szem előtt tartva a Münchener Südostarbeit fő célkitűzését: „döntő fontosságú a fiatal bajtársak bevonása egy tervszerűen irányított »Wissenschaftsfront«-ba”.

ség mellett az NSDAP-n belül is egyre több feladatot bízta rá, különböző parthivatalokat is kapott. A Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums munkatársa lett,¹⁶⁷ valamint a Hauptamt für Volkswohlfahrt (Reichsleitung) keretében működő Amt für Wohlfahrtspflege und Jugendhilfe tevékenységében is szerepet vállalt.¹⁶⁸

Időközben az aktivizálódó nemzetiszocialista kül- és tudománypolitikát kiszolgáló, a VDA-n keresztül a folyamatos információszállítás feladatkörét is magára vállalta Valjavec. Ez egyrészt azt jelentette, hogy tudományos megalapozottságú „nyersanyagot” szolgáltatott egy alkalmas időben esetleg politikailag is hasznosítható kérdéskörben: ennek jegyében kínálta fel Krehlnek központi szervekhez való továbbításra és (valamilyen különleges státus reményében) politikai kiaknázásra az I. világháborút követő magyarországi forradalmi kormányoknak a németiségre vonatkozó autonómiarendelkezéseit,¹⁶⁹ valamint ezt szolgálta a politikailag is releváns délkelet-európai szakirodalom folyamatos recenzeálása a különböző népiségi szerveződések megbízásából. Másrészt pedig azt is jelentette, hogy kiterjedt térségbeli kapcsolatrendszere segítségével a délkelet-európai német „népcsoportra” nézve fontos, ám Németországban nehezen hozzáférhető tisztán politikai háttérinformációk begyűjtésében, rendszerezésében és – sajtópropaganda céljaira – továbbításában is közreműködött.¹⁷⁰ A híryanag megfelelő szemléletmódú sajtótermékekben való közzététele során prioritást élveztek a nemzetiszocialista szócsóként működő lapok,¹⁷¹ köztük a stuttgarti NS-Kurier

---

Kiemelésre kerül a továbbiakban az intézeti évkönyv (később folyóirat), a Südostdeutsche Forschungen jelentősége is, amennyiben azt a német délkelet-tudomány központi orgánusaként ismeri el mind a népinémet, mind pedig a térségbeli idegen kutatás. Bizonyítja ezt, hogy a birodalmi és a népinémet kutatók mellett „a legmértvadobb külföldi szakemberek is közreműködnek” benne. Valjavec értékeli ezt az együttműködést, minthogy „nem lehet egy efféle munka érdeke, hogy ellentéteket alakítson ki és mélyítsen el”. Végeredményben a Münchener Südostarbeit eddigi eredményeit bizonyítják, hogy tudatosan törekedve a politikai kérdésselvetésekkel és a népiségi feladatokkal való kapcsolatokra, ám a tudományos alapossgót sem elveszítve, látványos eredmények érhetők el.

¹⁶⁷ UAB, NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941. A bizottságnak rendszeres jelentéseket is szállított, így 1942 tavaszán például *Bericht über die Verbreitung eines einseitigen magyarischen Geschichtsbildes in deutschsprachigen Publikationen* címmel (Valjavec – Dr. Gerhard Krüger, Oberbereichsleiter, München, 1942. III. 13.).

¹⁶⁸ BArch B, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec; UAB, NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.

¹⁶⁹ Valjavec–Krehl, München, 1935. XI. 26.

¹⁷⁰ Például 1937 novemberében – a jövő hónapban esedékes romániai parlamenti választások kapcsán – egyik erdélyi szász kapcsolatán keresztül szerzett be az ottani német népcsoport helyzetére vonatkozó terjedelmes áttekintést. (Oswald Teutsch – Valjavec, Kronstadt, 1937. XI. 15., Die Parlamentswahlen und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien.)

¹⁷¹ A stuttgarti Deutsches Ausland-Institut egyik munkatársa ezzel kapcsolatban így fogalmaz Valjavecnek, 1935 decemberében írott levelében: „Szörnyű nagy baj, hogy a birodalmi német sajtó

és a Völkischer Beobachter. A stuttgarti VDA-vezetővel való kapcsolatában Valjavec tartotta magát az erőviszonyokhoz: ő bocsátja rendelkezésre a délkeleti térség vonatkozásában hírértékkel bíró információkat, ám Krehl az, aki megfelelő összeköttetései birtokában azokat közvetíti a kormányzat „mértékadó helyeire”. Még akkor is így volt ez, ha Valjavec olykor meg is próbálta tudatni Krehlrel, más információs csatornák is rendelkezésére állnak a felső vezetés tájékoztatására. Így egyik levelében utalást tett arra, hogy a rendkívül kritikus belpolitikai helyzetben létéért küzdő magyarországi német mozgalom megsegítése ügyében az általa gyűjtött információk magához Ribbentrophoz jutottak el a VDA bajor tartományi vezetője, Fischer miniszteri osztályfőnök tolmácsolásában.¹⁷² Szintén Krehl kikapcsolásával, közvetlenül nyújtott információt a Reichssicherheitshauptamt (RSHA) VI. részlegének (Auslandsnachrichtendienst) vezetője, Walter Schellenberg számára,¹⁷³ ahogyan a II. részleg (Gegnerforschung) vezetője – későbbi berlini egyetemi főnöke – Franz Alfred Six számára is.¹⁷⁴ Időközben Valjavec a VDA további tartományi szervezeteinek (Baden, Thüringia) is kiemelt hírszolgáltatójává vált.¹⁷⁵ Fontos presztízsnövekedést jelentett

nem kíván tudomást venni a magyarországi német népcsoport elnyomásáról. Ennek persze megvan a maga külpolitikai oka, ám talán visszafogott formában mégis szóba lehetne hozni a dolgokat. Nem tudna nekünk segíteni, hogy württembergi újságok és folyóiratok Magyarországról megfelelő tanulmányokat hozhassanak le? Dr. Krehl már megtette a lépéseket ebben az irányban az NS Kuriernál.” (Hermann Maurer – Valjavec, EBlingen, 1935. XII. 18.)

¹⁷² Valjavec–Krehl, München, 1935. XII. 28.

¹⁷³ Valjavec–Schellenberg, München, 1940. VII. 18. A levél egy, a délszláv közigazgatásjog témájával foglalkozó cikk kapcsán született. Valjavec és Schellenberg kapcsolatához lásd SEEWANN, *Das Südost-Institut 1930–1960*, 79–81.

¹⁷⁴ 1939 decemberében az SD egy ügynököt küldött Romániába a belpolitikai helyzettel kapcsolatos tájékozódás céljából. Szakértőként őt kísérte el útjára Valjavec, s maga is alapos politikai információgyűjtésbe kezdett, elsősorban egy lehetséges német–román egyezmény megkötése, valamint II. Károly király és a Vasgárda viszonya tekintetében. Útjáról készített jelentésében abból indult ki, hogy Románia tudatában van fölöttébb veszélyeztetett helyzetének (területi igények mind Magyarország, mind a Szovjetunió oldaláról), ezért célirányos politikával fölerősíthető Románia Németországgal kapcsolatos függőség-, illetve rászorultságérzése, ily módon intenzívebben kiaknázható a német célok szolgálatában. Alkalmas eszközként ajánlja Budapest területi követeléseinek visszafogását és Moszkva hasonló igényeinek elhárítását, valamint az általa cselekvőképes erőnek leírt Vasgárda felkarolását, miközben II. Károly uralmát korrupt rendszernek nevezi, s megjósolja bukását. Az RSHA illetékes referense felfigyelt a jelentésre, továbbította azt a részleg vezetőjének. (Six ekkor figyelt fel Valjavecre, ami végeredményben a felkarolásához, s később közvetlen beosztottjaként való alkalmazásához vezetett.) Valjavec beszámolója végül Six közvetítésével Heydrich íróasztalán landolt. Vö. HAAR, *Friedrich Valjavec*, 109.

¹⁷⁵ A VDA thüringiai szervezetének vezetőjéhez írott egyik levelében a birodalom részéről Burgenland „felkarolása” érdekében végzendő munkálatokhoz ajánlotta fel saját és intézete segítségét. Ebbe jól illeszkedne a Südost-Institut részéről Edmund Steinacker tevékenységének már folyamatban lévő feldolgozása, aki maga is aktív munkát végzett a „burgenlandi-nyugatmagyarországi térségben”. Ő „teremtette meg fáradhatatlan politikai tevékenysége által az 1918 előtti években egy német Burgenland keletkezésének alapfeltételeit”. A politikai aktualitásra utalva Valjavec így folytatja: „Szabadjon végtül még arra utalnom, hogy tekintettel a magyar revíziós törekvésekre [...], egy szisztematikuss és céltudatos tudománypolitikai elhárítómunka szükségesebb, mint bármikor.” (Valjavec – Peter Schneider, München, 1937. IV. 10.)

számára az is, amikor a Stab des Stellvertreters des Führers¹⁷⁶ külpolitikai kérdésekért felelős megbízottja, Büttner jelentéseket rendelt tőle, s ily módon újabb kapukat nyitott meg előtte az NSDAP külföldisajtó-osztálya, valamint a propagandaminisztérium irányában.¹⁷⁷ Hasonlóképpen értelmezhető az az 1938 őszen érkezett megkeresés, amelyben az NSDAP Oktatási Főhivatala Elméleti Oktatási Hivatalának vezetője, Zilcher a Valjavecvel való együttműködés lehetőségét firtatja, illetve egy olyan beszámolót kér tőle a délkelet-európai népiségkutatás és egyáltalán a térség történelme kapcsán, melynek célja „képet felvázolni azokról a tudományos irányzatokról és áramlatokról, amelyek a mi befolyásunkkal szemben dolgoznak”.¹⁷⁸ Összességében tehát mindkét típusú hírszolgáltató tevékenysége azt célozta, hogy a kompetens tudományos szakértő, valamint a megbízható politikai hírforrás szerepkörét

¹⁷⁶ Vö. Peter LONGERICH, *Hitlers Stellvertreter. Führung der Partei und Kontrolle des Staatsapparates durch den Stab Heß und die Parteikanzlei Bormann*, Saur, München, 1992.

¹⁷⁷ Az adat forrása Norbert SPANNENBERGER, *Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz 1934–1939 = Südstadtforschung im Schatten des Dritten Reiches*, 232, 224–226.

¹⁷⁸ Zilcher–Valjavec, München, 1938. XI. 19. Zilcherrel, illetve az NSDAP főnti szervével a továbbiakban is rendszeres kapcsolatban maradt. A térségre vonatkozó legújabb irodalom szakmai és politikai szempontú értékelése (Románia, Jugoszlávia és Magyarország vonatkozásában) képezte jelentései tárgyát. Ebben a tekintetben a német szerzők pontatlan, illetve támadható, esetleg már politikailag sem aktuális kijelentéseire is kíméletlenül felhívta a figyelmet. Egy-egy példa: Otto Lies *Rumänien als politische Kraft in Europa* című tanulmányát (NS-Monatshefte, 1939. június) kiábrándítóan találta, tele szakmai hibákkal (Baia nevű katolikus püspökség sohasem létezett; a havasalföldi fejedelemség alapítása nem a „Fogarasi hercegség”-ből kiindulva történt; a 14. század a román fejedelemségek számára nem hanyatlást hozott, hanem épp az első politikai virágkört; téves a fanarióta-uralom megítélése; a francia orientáció III. Napóleon kora előtt kezdődött; a franciák itteni németellenes propagandája nem csupán 1914-ben kezdődött; a „kiemelkedő német kultúrbefolyás” tárgyalása nem kielégítő stb.). Emellett a jelen állapotok, az aktuálpolitikai helyzet taglalása is „kínos tévedéseket” mutat. Nem lehet egy nemzetiszocialista lapban „Numerus Valachicus” (ez is helytelenül leírva) tevékenységét pozitívan értékelni, hiszen ellene épp a német népcsoport küzdött elkeseredetten. Codreanu és a Vaszárda működése sem épp üdvözlendő német szempontból. „Teljesen világos, hogy manapság Codreanun mi nem ünnepehetjük. De legalábbis hallgathatna az ember.” Végeredményben Valjavec szerint „feineres politisches Fingerspitzengefühl” lett volna szükséges. (Valjavec–Zilcher, München, 1939. VII. 11.) A délszláv állammal kapcsolatban Egon Heymann *Balkan. Kriege, Bündnisse, Revolutionen* című könyve Valjavec szerint a legjobb ugyan, ami német nyelven az utóbbi időben megjelent, mégis számos helyen komoly ideológiai kritika érheti. Először is a szerző egyoldalúan délszláv-barát, másrészt egy „pánbalkáni együttműködés” törekvésének követője. Különösen az utóbbi „tény” rontja le a mű értékét. Valjavec szerint: „Itt volna az ideje, hogy végre leszámoljunk a Balkán-romantika ezen formájával, amely Németországban még mindig sok követőre talál, és egyenesen elárulását jelenti délkeleti érdekeinknek.” (Valjavec–Zilcher, München, 1939. VII. 14.) Zilcher és az NSDAP illetékes szerve hálás volt az együttműködésért, s mind újabb megbízásokkal látták el Valjavecet. Magyarország vonatkozásában Zilcher egyik levele például a következő feladatot közvetíti: tudomásra jutott, hogy „az utóbbi időben Magyarországon egy rendkívül németellenes brosúra terjed”, amelyet veszélyesnek ítél a „pillanatnyi hangulatban”. A pécsi egyetemi könyvtár munkatársa, Dr. Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című munkájáról van szó (Dunántúl Nyomda, Pécs, 1939), amelyet Valjavecnek alaposan tanulmányoznia kellene, különösen azzal kapcsolatban, hogy „van benne egy hivatkozás egy előadásra, amelyet állítólag 1933-ban a müncheni egyetemen egy bizonyos Benno Graf tartott, s melyben az hangzott el, hogy Németország határai a Balatonnál vannak és a magyar politikáról végsősoron Németország dönt. Úgy tűnik számomra, hogy a brosúra hivatalos támogatással jött létre.” (Zilcher–Valjavec, München, 1939. VII. 1.) Az említett Benno Grafnak a Barcaságról szóló könyvecskéjét épp a Südost-Institut adta ki 1934-ben.

egy személyben kínálhassa.¹⁷⁹ Ily módon önmagát tudatosan „felépítve” szívos munkával igyekezett saját nélkülözhetetlenségéről meggyőzni a karrierjét továbblandíteni képes befolyásos kapcsolatait.¹⁸⁰

Nemzetiszocialista kötődéseinek elmélyítésében további lépést jelentett az, hogy a Südost-Institutban végzett tevékenysége mellett az 1930-as évek legvégétől egyetemi oktatóként is feladatot vállalt. Habilitációját követően (1938) csatlakozott a Nationalsozialistischer Lehrerbund (NSLB) szervezetehez, nyaranta pedig részt vett az oktatók nemzetiszocialista világnézetét elmélyíteni hivatott táborozásokon (*Dozentenlager*).¹⁸¹ 1940-ben a berlini egyetemen – Prof. Dr. Franz Alfred Six¹⁸² SS-Standartenführer irányítása alatt – „Auslandswissenschaftliche Fakultät” szerveződött egyebek mellett azzal a céllal, hogy a háborús viszonyok között a kelet- és délkeletkutatás koncentráálásával minden, a politikai vezetés expanzív törekvései által felmerülő aktuális kérdés megvitatásához tudományos alátámasztást adhasson.¹⁸³ Valjavec a müncheni intézetben ellátott állandó tevékenysége mellett állást vállalt a berlini egyetemen, s a kar kiszolgálását ellátó intézet egyik részlegének (Abteilung Südosteuropa) vezetője is lett. Ezzel párhuzamosan SS-rangbesorolást kapott, SS-Untersturmführerként említik.¹⁸⁴ A berlini egyetemi te-

¹⁷⁹ Valjavec hírszolgáltatói tevékenységével kapcsolatban (Franz Ronneberger hasonló tevékenységével összevetve) lásd Carsten KLINGEMANN, *Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009, 244–248.

¹⁸⁰ Hírszolgáltató tevékenységet természetesen nemcsak Valjavec végzett, a térséggel és Magyarországgal kapcsolatos helyzetértékelések készítése, illetve a német közvélemény és a befolyásos politikai körök tájékoztatása feladatát képezte valamennyi Németországban tanuló volksdeutsch származású ösztöndíjasnak. Bleyer is különleges figyelmet fordított milderre. Az egyes német szervezeteket azonban saját, a térség államaiba valamilyen fedőtevékenységgel kiküldött informátorai is rendszeresen tájékoztatták. Ily módon egymástól független hírszolgáltatóktól lehetett értesüléseket beszerezni. Nagyon alaposan dokumentált például a Deutsche Studentenschaft információs hálózatának magyarországi képviselője, Klaus Schickert tevékenysége, akinek rendszeres jelentései Berlinbe, a diákszervezet *Auslandsamtsleiterje* számára (különösen a Bleyer halála körüli időszak magyarországi népiséggypolitikai helyzetéről, vagy akár a temetés lefolyásáról, az azon magukat képviseltető németországi szervezetekről stb.) a würzburgi levéltár anyagában hozzáférhetőek. Ennek kiemelkedően értékes darabja az igen hosszú és rendkívül részletes *Vertraulicher Bericht über die Lage des Deutschtums in Ungarn 1933 decemberéből*, amelyet még – mint a jelentés utal rá – Bleyer is látott és megjegyzéseivel ki is egészített (csatolva). Vö. StArch W, Bestand RSF, I 30g 114. A temetés kapcsán: Schickert – Gerhard Gräfe, Budapest, 1933. XII. 6., XII. 10. Lásd még Schickert további magyarországi jelentéseit: Bericht Nr. 3 (Budapest, 1933. IX. 20.), Bericht Nr. 4 (Budapest, 1933. X. 25.), StArch W, Bestand RSF, I 31g 158/1.

¹⁸¹ TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 602.

¹⁸² Six működéséhez lásd Lutz HACHMEISTER, *Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-Führers Franz Alfred Six*, C. H. Beck, München, 1998.

¹⁸³ Erich SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945)*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* XV. (1966/1.), 19–34; Gideon BOTSCH, „Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940–1945, Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 2006.

¹⁸⁴ UAB, NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.

vékenység azonban Valjavec számára csupán másodállás volt. A fő prioritást mindig, minden körülmények között a Südost-Institutban ellátott szerzteágazó feladatköre képezte. E nagyszabású szervezőmunka, amit Valjavec 1935 ősztől az intézet meghatározó jelentőségű munkatársaként végzett, rövid idő alatt átformálta a Südost-Institut arculatát, és az évtized elején még kifejezetten politikai háttérmunkát ellátó intézményt az évtized végére a délkeleti térséggel foglalkozó, nemzetközileg is respektált tudományos műhellyé tette. Ám az is igaz, hogy a mindezt körbeölelő politikai aurát egész a II. világháború végéig nem sikerült eltüntetnie.¹⁸⁵

2. 1. 1. A Südost-Institut létrehozása

A már kezdetektől leegyszerűsített nevén *Südost-Institut*nak nevezett, eredetileg *Institut zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten*ként 1930-ban alakult intézmény központi szervek, nevezetesen a birodalmi belügyminisztérium kezdeményezésére jött létre, s alapítványi formában működött a szponzorálását végző állami igazgatási szervek, az intézet vezetője és a meghívott neves tudósokkal kiegészített alapítványi tanács (*Stiftungsrat*) felügyelete alatt.¹⁸⁶ Már a húszas évek végén felmerült a weimari demokrácia kormányában az a gondolat, hogy hasonlóképp a lipcsei (*Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung*),¹⁸⁷ a breslauer (*Osteuropa-Institut*)¹⁸⁸ és

¹⁸⁵ Nemcsak az intézetet lengte körbe mindvégig a politikai ellenőrzés árnyéka, de maga Valjavec is több, a személyes megbízhatóságára vonatkozó átvilágítást kellett megélnen. 1938 decembere és 1942 októbere között öt alkalommal vizsgálták meg alaposan politikai háttérét. A megbízó minden esetben ugyanaz, a Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Gauleitung München-Oberbayern, Gaupersonalamt-Hauptstelle politische Beurteilungen. Az okok különbözőek voltak, azért is lekádereztek (1938 decemberében), mert Magyarországon élő édesanyjának egy jelentősebb pénzüsszeget kívánt átutalni, de azért is (1942 őszen), mert berlini professzori kinevezéséhez ezt szükségesnek látták. A dokumentumokon mindig ugyanaz a fejléc, ugyanaz a kitöltendő nyomtatvány, a végén ugyanaz az „Ausführliches Gesamturteil” rovat. Utóbbiban érdekes megjegyzés található az 1942. szeptember 1-jén elindított eljárás kapcsán. Miután kimutatták Valjavec politikai feddhetetlenségét (mint minden alkalommal), ezúttal kiegészítették a következő megjegyzéssel: „mangelt es ihm an selbstbewußtem und geschlossenem Auftreten. Er ist keine Führernatur, zeigt aber politischen Instinkt und Kämpferische Veranlagung.” („hiányzik belőle az öntudatos és következetes fellépés. Nem igazán vezetői természet, ám megvan benne a politikai érzék és a küzdőszellem”. BArch B, [ehem. BDC], Personalakte Valjavec, Fritz.) Lásd még (a valutaátutalás kapcsán folytatott vizsgálathoz): BArch B, (ehem. BDC), REM#5. Akte zu Borodajkewicz und Valjavec.

¹⁸⁶ Vö. NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts*, 21. Létrehozásának évében az intézet alapítványi tanácsa a következő delegáltakból állt össze: a bajor állam oktatási és kultuszminisztériumának képviselője (mint elnök), a bajor állam külügyminisztériumának képviselője, a birodalmi belügyminisztérium képviselője, a müncheni egyetem képviselője, a müncheni Deutsche Akademie képviselője és végül maga az intézet vezetője. A szabályzás nyitva hagyta a lehetőségét annak, hogy a tanács választása alapján további alkalmas személyekkel bővüljön a testület. Az intézmény felügyeletét ellátó Stiftungsratnak a megnevezett állami igazgatási szervek delegáltjaival történő feltöltése már önmagában is kérdésessé teszi, vajon az intézet valóban végezhetett-e tisztán tudományos, politikamentes tevékenységet.

¹⁸⁷ Az intézményről lásd Michael FAHLBUSCH, „*Wo der deutsche ... ist, ist Deutschland!*” *Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933*, Brockmeyer, Bochum, 1994.

¹⁸⁸ Az intézményről lásd Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Das Osteuropa-Institut in Breslau 1930–1940. Wissenschaft, Propaganda und nationale Feinbilder in der Arbeit eines interdisziplinären Zentrums der Ost-*

egyéb, a versailles-i határmegvonások során a birodalom keleti tartományait ért károk vizsgálatára specializálódott tudományos műhelyekhez, létre kellene hozni egy hasonló profilú tudományos intézetet a Németország délkeleti határai mentén fekvő területekre szakosodva. A kormány szándékai szerint Münchenbe telepítendő intézmény feladatát az „Erforschung des Volks- und Kulturbodens an der Südostgrenze” (a délkeleti határok menti nép- és kultúrtalaj vizsgálata) képezné. A kiszemelt vezető, a müncheni egyetem professzora, Karl Alexander von Müller a célkitűzést a névválasztásban is világossá tevő javaslattal állt elő: „Institut zur Erforschung des Volks- und Kulturbodens im Süden und Südosten”. Mivel azonban a kormánysszervek az imént említett lipcsei intézettel való névkeveredést feltétlenül el kívánták kerülni, a fenti körülményesen megfogalmazott, ám már a kortársak által leegyszerűsített formájában használt megnevezésre esett a választás. Ennek szellemében született meg 1930. június 23-án az intézet alapító okirata, mely az intézményt működtető alapítvány céljaként „a német nyelvterület déli és délkeleti részén kialakult népiség és kultúra alapjainak tudományos kutatásával foglalkozó intézet létrehozását és üzemeltetését” határozta meg.¹⁸⁹

A Südost-Institut tudományos karaktert hordozó intézmény, ám létrehozása során döntő szempontként jelentkezett a politikai szükségszerűség. A tulajdonképpeni iniciátor, a szomszédos államok nemzeti és tudományos propagandatevékenységét már régóta figyelemmel kísérő birodalmi belügyminisztérium, amely a kesztyűt felvéve maga is „a német tudomány egységfrontjának” kiépítésére törekedett, illetve arra, hogy „a német tudományt a célirányos »Deutschtumsarbeit« érdekében fölrázza”. Ezért vette fel a kapcsolatot „egy a délkeleti térségre irányuló tudományos elhárítóintézet létrehozása” érdekében a bajor állam oktatási és kultuszminisztériumával. A bajor kormányzat nyitottnak mutatkozott a felvetésre, és hamarosan maga állt elő az intézet leendő vezetőjének személyére vonatkozó javaslattal. Müller professzor nemcsak a müncheni egyetem oktatójaként és kiváló történészként szerzett magának tekintélyt, de a felállítandó intézet nyilvánvalóan nacionalista szellemiségéhez is tökéletesen illeszkedőnek mutatkozott az ő konzervatív politikai magatartása.¹⁹⁰

A sikeres előkészítést követően a Südost-Institut hivatalos megnyitására 1930. november 28-án került sor. A megnyitó beszédek a kinevezett vezető,

europaforschung in Deutschland = Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre”, szerk. Michael GARLEFF, Oldenbourg, München, 1995, 47–72.

¹⁸⁹ NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts*, 21.

¹⁹⁰ Dorothea WILLKOMM, *Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropahistoriographie*, Magisterarbeit, Hannover, 1979, 124–125.

Karl Alexander von Müller és a nagynémet hitvallását sosem véka alá rejtő innsbrucki történész, Harold Steinacker tartotta. A rendezvényen a sajtó képviselői is jelen voltak, így aztán lefolyásáról pontos képpel rendelkezünk.¹⁹¹ Müller érzékletesen festette le, miként kerül el körös-körül Németország mentén az elszakított vagy épp önálló területek széles övezete, amelyekben számbelileg a birodalom német lakosainak egynegyede él. Ebben a helyzetben az újabban rendkívül felerősödött német közösségi érzés gondolatát ajánlotta a jelenlévők figyelmébe. Steinacker előadásában (*Österreich und die deutsche Südostfront*) egy német uralom alatti Mitteleuropa vízióját rajzolta föl, amelybe betagolandónak ítélte Délkelet-Európát. A megszólalók ünnepi gondolatai hűen tükrözték az induló intézet eszmei hátterét.

2. 1. 2. A Südost-Institut tevékenysége az 1930-as évek közepéig

Bátran állíthatjuk, hogy Valjavec megérkezéséig az intézeti munka a későbbiekben oly látványos spektrumon érvényesülő tudományos tevékenység háttérbe szorulásával, túlnyomórészt politikai természetű volt.¹⁹² Két munkatársa, a történész Kurt Trampler és a germanista Bruno Schweizer előadásokat tartott, „felvilágosító” kurzusokat vezetett, harcos szellemiségű broszúrákat jelentetett meg, és persze kapcsolatokat épített ki más, rokon indíttatású tudományos intézetekkel, illetve a népiségi szerveződésekkel. Utóbbit annál is könnyebben teheték, mivel mindketten más szervezeteknél is alkalmazásban álltak: Trampler a Bund Deutscher Ostennél,¹⁹³ Schweizer pedig a müncheni Deutsche Akademiénél.¹⁹⁴ A későbbi évek során kiteljesedő *kämpfende Wissenschaft*, vagyis a tudományosan fundált politikai harc az intézet felállítását követően azonnal lehetőséget kapott arra, hogy bemutassa eszköztárát. Már az 1930/31-es tanév őszi szemeszterében előadás-sorozatot szervezett a Südost-Institut, melynek keretében referátumok hangzottak el *Die Kulturbedeutung des Deutschtums in Südosteuropa*, *Das Deutschtum in den unteren Donauländern*, *Das Deutschtum im Alpenraum*, *Das Deutschtum in der Tschechoslowakei*, *Die Gefahrenlage der Bayerischen Ostgrenze* címmel. A rákövetkező félév során, az 1931-es tavaszi szemeszterben folytatódtak a rendezvények és *Der Raum der Alpen und der Donau im Schicksal des deutschen Volkes*, *Das Schicksal der Deutschen bei der Aufteilung der Donaumonarchie*, *Österreichertum und Reichsgedanke im Wandel der Geschichte, Ausbreitung und Kulturleistung des*

¹⁹¹ *Deutscher Südosten. Eröffnung des Instituts zur Erforschung des Deutschtums im Süden und Südosten*, Münchener Zeitung 1930. november 30.

¹⁹² A következőkhöz lásd WILLKOMM, *I. m.*, 131–149.

¹⁹³ A szervezet az összes keleti német egyesületet tömörítő birodalmi szövetség volt, mely az aktív *Grenzarbeit*ot aktív *Volkstum*sarbeitsal próbálta segíteni. A szervezetről lásd Helmut SCHALLER, *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*, Friedrich Pustet, Regensburg, 2002, 142–143.

¹⁹⁴ *Uo.*, 273–275.

bayerischen Stammes im Süden und Südosten, Rechtliche und tatsächliche Lage des Deutschtums in den Nachfolgestaaten und in Italien címmel további előadások hangzottak el.¹⁹⁵ A témaválasztásokból és egyáltalán a címekben is előforduló szóhasználatból (*Gefahrenlage, Kulturleistung*) világosan előtör a referálók idomulása olyan „modern” eszmékhez, mint a *Volkstum*-gondolat és a *Blut und Boden* ideológia, s végsősoron a nemzetiszocialista eszmék hatása is, hiszen némelyik előadóról (például Karl Haushoferról)¹⁹⁶ pontosan tudjuk, hogy már jóval az 1933-as hatalomátvételt megelőzően az NSDAP lelkes támogatója volt.

A Südost-Institut által szervezett előadás-sorozat egymást követő referátumai odahaza sikert arattak, s egyetemi hallgatók seregeit vonzották, külföldön azonban az agresszív és revansista hangnem okán olykor zajos fogadtatásra találtak. A kedvezőtlen recepció egyik példáját épp Magyarország szolgáltatta. A kifogásolt előadást Hermann Rüdiger, a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut munkatársa tartotta Münchenben, 1931. január 16-án, *Das Deutschtum in den unteren Donauländern* címmel. A felháborodásnak a Milotay István szerkesztette napilap, a Magyarország adott hangot, amikor 1931. január 22-i számában Rüdigert pángermán becsmérléssel és magyarellenes agitációval vádolta meg. A lap munkatársa ugyanis végigülte az előadást, amelyről megállapította, a „gyalázkodásoknak olyan tömegét zúdította az előadó a magyarságra és a magyar kormányra, amelyet több mint tízesztendei németországi tartózkodásom óta még nem hallottam és nem olvastam”. A tudósító sérelmezte, hogy a müncheni egyetem egyáltalán otthont adott „a tudománnyal semmi kapcsolatban nem lévő” eseménynek, annál is inkább, minthogy „ez a Rüdiger dr. nevű ügynök most Németország egész területét be fogja utazni, egyrészt, hogy Magyarország ellen gyűlöletet szítson, másrészt, hogy a magyarországi németiség »visszanémetesítéséhez« újabb anyagi erőt gyűjtsön. De nem hallgatható el ez az orvtámadás azért sem, mert a magyar nemzetnek végül is meg kell tudnia, hogy kik azok a szelíd báránycákként Magyarországon utazó német professzorok és milyen célból látogatják meg a magyarországi németajkú községeket.” A beszámolót tömör konklúzió zárja: „Rüdiger dr. *tudományos* előadásának, úgy látszik, egyetlen célja az volt, hogy a magyarokra uszítsa a hallgatóságot, amely többször felháborodásának is adott kifejezést a magyarok ellen.”¹⁹⁷ Előadásában Rüdiger a magyarországi németiség politikai vezetését is kritikával illette, s „ma-

¹⁹⁵ WILLKOMM, *I. m.*, 134–135. Maguk az előadások nem maradtak fenn, csupán a referálók hasonló témában megjelentetett munkái kínálnak fogódzót az elhangzottak vonatkozásában.

¹⁹⁶ Vö. JACOBSEN, *Auswärtige Kulturpolitik als „geistige Waffe“; Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 235–239.

¹⁹⁷ CSABA György, *Példátlan rágalmaikkal izgatott Magyarország ellen a müncheni egyetemen egy német agitátor*, Magyarország 1931. január 22., 7.

gyarón”-nak nevezte, ezért ragadta meg a lehetőséget Bleyer, hogy – a lap megkeresésére – a Magyarország 1931. január 23-i számában kifejtse véleményét az elhangzottak kapcsán.¹⁹⁸

1931. július 2-án tartott ülésén a Südost-Institut alapítványi tanácsa úgy döntött, visszafogja szervezőmunkája intenzitását a felvilágosító előadások tekintetében. Ennek oka nyilván nem a negatív külföldi visszajelzésekben keresendő, hiszen az ilyen típusú visszhangok csak annál inkább növekedtek az intézet ázsióját a rokon szellemiségű népiségi szerveződések előtt, s amíg – egyelőre – nem az volt a fő prioritás a vezetés számára, hogy a nemzetközi tudományos vérkeringésbe respektálható szakmai tevékenysége útján nyerjen bebocsátást, addig tökéletesen elegendő volt a már megkezdett úton biztosítani az intézet létrehozását és fenntartását népiségpolitikai okokból támogató szervek jóindulatát. Az ülés jegyzőkönyve valóban nem ezt a magyarázatot igazolja, hanem a résztvevők azon felismerését, hogy az előadás-sorozat teljesítette feladatát, amennyiben e rövid idő alatt sikerült az intézetet úgymond bevezetni, valamint „a Studentenschaft körében érdeklődést kelteni az intézet feladatai iránt és iskolázni a határkérdésekben érdekelt köröket”.¹⁹⁹

A meghívott neves szakemberek által tartott előadások helyébe immáron az intézet munkatársai által vezetett kurzusok léptek, melyekhez segédanyagokat, jegyzeteket is összeállított az intézet. Trampler a déli és délkeleti németiség népiségi problémáival foglalkozó kurzusokat vezette, Schweizer honismereti foglalkozásokat tartott. Az összejövetelek mindig nagyszámú érdeklődőt vonzottak (Valjavec visszaemlékezése szerint ő is ekkor, 1931-ben, még kezdő egyetemi hallgatóként került kapcsolatba az intézettel²⁰⁰). A kurzusok résztvevőinek megfelelő összetételét különlegesen fontos eredményként értékelte az alapítványi tanács. Nagy jelentőséget tulajdonított ugyanis annak, hogy a Studentenschaft, a hallgatói korporációk, valamint az ország-szolgálati bevételeik előtt felkészülő (a térség államaiban a német kisebbség-

¹⁹⁸ Bleyer *Jakab elítéli a müncheni magyarellenos agitátor szereplését*, Magyarország 1931. január 23., 7. Az újság a nevezett előadásnak leginkább azon kijelentései kapcsán várta Bleyer állásfoglalását, miszerint „a német kisebbség iszonyatosan szenvedett a magyar uralom idején a mostani Erdélyben és Délvidéken, sőt azt is mondotta, hogy a szerbiai és romániai németiség helyzete sokkal jobb most, mint régebben volt. Rüdiger magyargyalázó előadásában a csonkamagyarországi német kisebbség vezetőit és képviselőit sem tartja eléggé intranzigenseknek és úgy tünteti föl őket, mint akik »tisztára magyarok«. Válaszában Bleyer elhatárolódik az előadótól, mondván: „nem tudom, hogy információit honnan vette, és hozzá egyáltalában semmi közöm nincsen. Ha azonban tényleg megtette azon kijelentéseket – amint azt a Magyarország tudósítója állítja –, akkor rossz szolgálatot tett a magyar–német barátság ügyének. Amit mond, a cikk szerint, abból bizonyos dolgok állandóan tárgyalás alatt állanak a kormány és közöttünk, de az egész beállítás magyarellenos és ennél fogva mi a leghatározottabban elítéljük.”

¹⁹⁹ WILLKOMM, *I. m.*, 138.

²⁰⁰ VALJAVEC, *Fünfundzwanzig Jahre...*, 4.

gek körében végzett felvilágosító és agitációs tevékenységet tudományos vállalkozásnak álcázó) egyetemista vándorcsoportok számára a Südost-Institut legyen az, amely útmutatást nyújt és ellátja őket anyaggal.²⁰¹

A kurzusok kísérőanyagaiként megjelentetett információs brosrák és tanulmányi segédletek feladata szintén az volt, hogy könnyen emészthető, populáris stílusban megfelelő népiségpolitikai látókört biztosítson a célközönség, vagyis széles társadalmi rétegek számára. Ennek megfelelően az intézet gondoskodott ezek továbbításáról a már kialakult „tudományos” kapcsolatrendszerén túl a hadsereg, a Nationalsozialistischer Studentenbund, a Bund Deutscher Osten, a Verein für das Deutschtum im Ausland stb. irányába. A bajor kultuszminisztérium pedig lépéseket tett, hogy Bajorország iskoláiba is megtörténjen a példányok kihelyezése.²⁰² Ennek a célközönségnek nem volt szüksége arra, hogy a tudományos kritériumokat kielégítő, megfelelő hivatkozásokkal ellátott korrekt szakkönyveket vegyen kézhez, ezért az említett kiadványok (egy kivétellel) szándékosan az érzelmekre ható válogatott képanyaggal és jegyzetapparátus nélkül láttak napvilágot: tudományos teljesítménynek semmi esetre sem tekinthetőek. Az 1935-ig megjelent kötetek mindegyikében aktív szerepet vállalt az intézet történész munkatársa, Kurt Trampler. Az első két gyűjteményes kötetet tanulmányokkal látta el,²⁰³ majd három füzetet saját neve alatt jelentetett meg.²⁰⁴ Egyikük előszavában – az intézet vezetője, Karl Alexander von Müller tollából – azokat a gondolatokat olvashatjuk, melyek alapvetően meghatározták az intézet addigi irányvonalát, s melyek az eljövendő munka programját is adhatták. A cél tehát „a német népi öntudatot elmélyíteni és fellobbantani, a határ menti és a külföldi németiség bajait és veszedelmeit a hon tudatába vésni, valamint küszködő néptársaink számára megerősíteni annak bizonyosságát, hogy egy nagy és bátor nép áll mögöttük”.²⁰⁵

E többnyire tudománytalan publicisztikai panelekből építkező munkák jórészt azonos érvrendszerből merítenek, melynek alapja az, hogy az egész történelem „népiségek” és „néptalajok” harcaként fogható fel. Erről az alapról kiindulva aztán (különösen az elveszített I. világháború és a versailles-i békerendezés következményei, a területi elcsatolások, a fojtogató jóvátétel,

²⁰¹ WILLKOMM, *I. m.*, 138.

²⁰² WILLKOMM, *I. m.*, 139.

²⁰³ KURT TRAMPLER, *Die Tschechische Gefahr für den bayerischen Osten = Bayerns Ostmark, ein gefährdetes Grenzland*, szerk. Georg Jacob WOLF, Bayerland, München, 1931 (a *Das Bayerland 1931/9.* füzeteként), 275–284; Uó., *Das Vorfeld des bayerischen Grenzmark = Süddeutsche Ostnot*, hrsg. von Friedrich HEISS – A. HILLEN ZIEGFELD, Berlin, 1932, 57–76.

²⁰⁴ KURT TRAMPLER, *Bayern im deutschen Grenzkampf*, München, é. n.; Uó., *Not und Aufbau der bayerischen Ostmark. Schicksal eines deutschen Grenzlandes*, München, 1934; Uó., *Die bayerische Ostmark bedroht!*, München, 1934.

²⁰⁵ TRAMPLER, *Die bayerische Ostmark bedroht!*, 4.

valamint a hadsereg kényszerű leépítése függvényében) könnyen felébreszthető az olvasóban annak az érzése, hogy a szeretett hon – Trampler munkái esetében Bajorország – fenyegetésnek van kitéve.²⁰⁶ Erre pedig a német nép csakis úgy reagálhat, hogy bátran felveszi az önvédelmi harcot. E nagy feladat megértéséhez csupán az első lépés az, amit – mások mellett – Müller professzor is patetikusan meghirdetett az intézet avatásakor, vagyis a népi összetartozás megélése, e kiélezett helyzetben a továbblépés is szükséges: a német nép élethalálharcát kell hogy megvívja, s ennek jegyében kell egész szellemiségét, hozzáállását átalakítania. „A bajor állam területén az kell legyen az intézkedések célja, hogy kialakuljon egy gazdaságilag teljesítőképes, kulturálisan magas színvonalon álló és célirányosan a népiségi harcra beállt határtartomány, melynek ereje a határon túli németek számára szellemi és lehetőség szerint anyagi támaszt is nyújt. [...] Csak egy olyan nép képes a hátraharcban helytállni, s tulajdonát és lelkét megóvni, amely a maga részéről a kicsiny napi harcokat is a lét és nemlét körül folytatott küzdelem komolyságával vívja.”²⁰⁷

Ezekkel a gondolatokkal és korai éveinek inkább politikai, mint tudományos brosúráival a Südost-Institut alkalmazkodott ahhoz a szellemiséghez, amely a kultúrát, annak terjesztését, s ezzel párhuzamosan a tudós munkáját is harci tevékenységként fogta fel. Részévé vált a *kämpfende Wissenschaft*nak, s ily módon a történettudomány eszköztárát és ismeretanyagát kellő rugalmassággal forgatva hasznára lehetett a német nép újrafelemelése, hittel és magabiztossággal való eltöltése kapcsán évek óta folytatott fáradozásoknak. Mert ez a nép – vallották – rászolgált arra, hogy visszanyerje nagyságát. „Kétezer év története alatt a Volgától a Brit-szigetekig, az Északi-tengertől az észak-afrikai Atlasz-hegységig nem volt olyan ország, amely egyszer ne tartozott volna egy germán birodalom jogára alá.”²⁰⁸ Ilyen nagyszerű múlttal a háta mögött a németiség azt is megteheti, hogy nagyívű pályát rajzoljon maga elé, amely következetes folytatása lesz eddigi, évszázados missziójának. „A déli és délkeleti német néptalaj elnyerése és átalakítása a múlt nagy teljesítménye. [...] Ennek a birtokállománynak a megvédése a jelen feladata. Az eljövendő idők hallatlanul nagy feladata pedig a dunai térség vezetése és újjárendezése.”²⁰⁹ S hogy ne legyen kétség afelől, mely vezérlő elv alapján fog megtörténni a jelenlegi állami keretek felülvizsgálata, egyik szóban forgó

²⁰⁶ Lásd ehhez újabban SCHALLER, I. m., különösen 83–88 (*Die Bayerische Ostmark als Bollwerk gegen die Slawengefahr* című fejezet).

²⁰⁷ TRAMPLER, *Die Tschechische Gefahr...*, 283.

²⁰⁸ TRAMPLER, *Bayern im deutschen Grenzkampf*, 1.

²⁰⁹ *Uo.*, 2. A Trampler elképzelései szerinti újjárendezést nem feladatom elemezni, ám a kifejezetten politikai ízű brosúra első lépésként Ausztria Németországgal való egyesülését szorgalmazza, ezután pedig a nemzetiszocialista „Großraumideologie” jegyében Délkelet-Európa gazdasági függőségének kiteljesítését. A munkát részletesen elemzi WILLKOMM, I. m., 146–147.

munkájában a Südost-Institut munkatársa ezt is rögzítette: „Mint ahogy minden délkeleti német terület esetében, itt sem az 1914-es birodalmi határokat kell az 1919-es birodalmi határokkal összevetni, hanem a zárt német nyelvterület határait kell a mostani birodalmi határokkal szembeállítani.”²¹⁰

Az eddig elmondottak tükrében összességében tehát azt állíthatjuk, hogy a Südost-Institut tevékenységének korai, az 1930-as évek közepéig tartó szakasza egyfajta „félíg politikai háttérintézmény” kategóriájának felel meg, s ezáltal igen kevés alapot teremt arra, hogy „tudományos intézet”-ként minősítsük. Indoklásként elegendő, ha akár az intézet túlnyomórészt népiségi szerveződésekkel fenntartott kapcsolatrendszerét, akár a népiségpolitikai tematikájú előadás-sorozatot, vagy akár az általa szervezett felkészítő kurzusokat, és az ezekhez kapcsolódó segédanyagok és brosúrák mondanivalóját, szakmai minőségét, nyelvezetét, célközönségét szemügyre vesszük. Az évtized közepén az intézet „szakkönyvtárában” fellelhető alig több mint félszáz kötet ugyancsak hasonló következtetésre enged jutnunk.²¹¹ Ez az állapot várta 1935 őszén Valjavecet, aki szívós munkával – nem túlzás állítani – minden téren új irányt adott az intézeti munkának, amivel persze legkevesbé sem szándékoztunk azt állítani, hogy a politika és a tudomány szoros kapcsolata meglazult volna.

2. 2. Valjavec szerepe az intézeti publikációs tevékenység kialakításában

Valjavec 1935 őszén – egyebek mellett – azzal a feladattal került az intézethez, hogy megalapozza, illetve koordinálja a dél és délkeleti német népiség kutatását végző intézmény publikációs tevékenységét. Könyvalakban megjelenő önálló munkákat az intézet már 1933-tól megjelentetett kiadványsorozatában (*Schriftenreihe*), mely számozott kötetek 1942 óta viselik a *Südost-europäische Arbeiten* sorozatmegjelölést.²¹² A két világháború között született kötetek legsikerültebb darabjai közül kiemelendő Valjavec 1936-ban megjelentetett disszertációja, a nagy elismerést arató Windisch-biográfia, vala-

²¹⁰ TRAMPLER, *Die Tschechische Gefahr...*, 276.

²¹¹ Gerhard SEEWANN, *Die Bibliothek des Südost-Instituts = Südost-Institut München 1930–1990*, 268. Az egyedüli, valóban tudományos igényű vállalkozásnak az a könyvsorozat tekinthető, amelyet a Südost-Institut 1933-tól bocsátott útjára a passau-i Institut für ostbairische Heimatforschung partnereként.

²¹² Az 1933-tól megjelenő kötetek első darabjainak (Band 1 – Band 15) sorozatmegjelölése: „Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des Deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau”. A 16. kötettől (1937) már nem jelzik a passau-i intézetet társkiadóként. A 19. kötettől (1939) ismét új címe van a sorozatnak: „Veröffentlichungen des Südost-Instituts”. Végül a sorozat a 26. kötetével (1942) kapja meg végleges, napjainkig használatos elnevezését: „Südosteuropäische Arbeiten”.

mint egy szakmai és politikai körökben is igen szorgalmazott kötet, amely Edmund Steinacker visszaemlékezéseit tartalmazza (*Lebenserinnerungen*).

Hihetetlen gyorsasággal, már 1936-ban napvilágot látott az intézeti publikációs tevékenység másik terméke, Valjavec munkásságának Magyarországon alighanem legismertebb produktuma, a napjainkban is nemzetközi tekintélynek örvendő *Südost-Forschungen*. Az intézet történeti folyóirata teljes mértékben Valjavec személyéhez kötődik, ő alapította, határozta meg irányvonalát (illetve lehetőségei szerint módosította azt megbízatása eredeti koncepciójához képest) és szerkesztette haláláig.²¹³ A kezdeti irányvonal, miként azt a lap (eredetileg „Jahrbuch”) eredeti címe (*Südostdeutsche Forschungen*) is kifejezi, a dél-délkeleti *németség* kutatására orientálódott.²¹⁴ Ezt a tematikát bővítette idővel Valjavec, saját koncepciójához igazítva a lapot, mégpedig úgy, hogy a délkeleti régió más népeire és kultúráira is kiterjesztette figyelmét. A megjelenő folyóirat első számához nem készült előszó, ehelyett Valjavec programadó tanulmányával (*Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung*)²¹⁵ bocsátotta útra,²¹⁶ majd további munkabeszámolóiban körvonalazta a kutatási terület általa megfogalmazott, bővített profilját.²¹⁷ A hangsúlytolódást még szemléletesebben fémjelzi, hogy a térség vizsgálatát nem, illetve nem csupán német történészek német irányvonala, hanem a térség államai szaktekintélyeinek eszmecsereje útján képzelte. Valjavec ezen irányvonalát alátámasztandó már az első számhoz egy-egy tanulmány formájában nevét adta többek között Szekfű Gyula²¹⁸ és Nicolae Iorga,²¹⁹ nem kis mértékben elősegítve ezzel a fiatal vállalkozás életképessé válását. A „valjavec-i” koncepció kis lépésekben történő térnyerésének látványos bizonyítéka,

²¹³ A Délkelet-Európa-kutatással és legfontosabb periodikájával foglalkozó tanulmányában Krista Zach mindezt illusztrálандó idézi Karl August Fischer Valjavecról írott nekrológját, ahol az egykori kolléga „Valjavec saját műveként” aposztrofálja a folyóiratot. Vö. ZACH, *l. m.*, 286.

²¹⁴ Ezt a célkitűzést fogalmazta meg az intézet vezetője, Karl Alexander von Müller professzor aláírásával ellátott, 1935. augusztus 6-án kelt, s minden, a közreműködésre felkért német és külföldi szaktekintély számára postázott körlevél. Valjavec is ebben a szellemben nyújtotta át Müllernek az első számot, amennyiben ekként fogalmaz: „Ma már pontosan tudom, hogy a délkeletkutatás csak akkor lesz életképes, ha össznémet keretekbe épül bele...” (Valjavec–Müller, München, 1936. VI. 29.)

²¹⁵ *Südostdeutsche Forschungen* 1. (1936), 1–14.

²¹⁶ A meghatározandó irányvonal kapcsán állandó kapcsolatban állt egykori mentorával és intézeti főnökével, Müller professzorral, akinek a bevezető tanulmány kefelevonatát is megküldte előzetes szemrevételezésre. (Valjavec–Müller, München, 1936. V. 14.)

²¹⁷ *Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand*, *Südost-Forschungen* 6. (1941), 1–37; *Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten*, *Südost-Forschungen* 7. (1942), 1–8. E tanulmányokban a „Südosteuropa”-fogalom kitégítését igényelte, beleértve ezentúl a Balkánt is.

²¹⁸ Gyula SZEFŰ, *Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter*, *Südostdeutsche Forschungen* 1. (1936), 16–26.

²¹⁹ Nicolae IORGA, *Fünf Perioden deutschen Einflusses in Südosteuropa*, *Südostdeutsche Forschungen* 1. (1936), 14–16.

hogy az 5. évfolyam (1940) már elhagyta címéből a leszűkítő jelentéstartalmú „deutsch” tagot, s egyidejűleg áttért a gyakorlatlan szem által nehezen olvasható *fraktur* betűfajtaról a térségünkben megszokott *antiquára*.²²⁰ Külső megjelenésében tehát előttünk áll a ma ismert Südost-Forschungen.

Nem kis eredmény ez a birodalmi erőviszonyok ismeretében, mint ahogy az sem, hogy a szerkesztőnek alapvetően sikerült megőriznie a lap tudományos karakterét és színvonalát,²²¹ ami persze az adott időszakban csupán azt jelentette, hogy amennyiben a *kämpfende Wissenschaft* jegyében, illetve a hivatalos politikai ideológia által elvárt szellemben zajlott az intézeti munka és a folyóiratban megjelentetésre kerülő tanulmányok tematikai prioritásainak kijelölése, úgy a direkt politikai beleszólást elkerülve, viszonylag szabad mederben folyhatott a tudományos tevékenység. A Südost-Institut jubileumi kötetében, az intézet 60 éves történetére visszatekintő Karl Nehring mindössze egyetlen olyan alkalmat tudott tetten érni, amikor kézi vezérléssel, közvetlen Berlinből érkezett utasítás alapján született az intézet érdemi tevékenységét befolyásoló döntés. 1938. május 24-én az Auswärtiges Amt szigorú hangú levélben utasította rendre a Reich külpolitikai szempontjairól megfelelkezett kutatóintézetet, s félreérthetetlen módon kijelölte számára a „déli és délkeleti német népiség vizsgálata” során járható kívánatos utat. A hivatal Hitler és Mussolini találkozását követően (a Gestapóval fenyegetőz-

²²⁰ Az áttérés technikai lebonyolításának kérdésében a lipcsei Hirzel kiadóval 1938 augusztusában váltott levelek tanúsága szerint a kiadó óvta Valjavecet e „bátor” lépéstől: „másképp viszont utalni szeretnék az ezen írásmód alkalmazásával szemben mostanság mindenütt uralkodó túlértékénységre”. 1938. augusztus 10-én kelt leveléhez a kiadó egy, a címére korábban küldött névtelen levelet is mellélt (a levelezőlap pecsétje alapján 1937. június 9-re datálható): „Hallatlan, hogy manapság a Harmadik Birodalomban egy »német« kiadó még egyáltalán megteheti, hogy újságot vagy folyóiratot latin betűvel jelentet meg. Remélhetőleg nincs már messze az az idő, amikor egy ilyen hazafiatlan cselekedet büntetőjogilag is súlyos megtorlásra kerül. Egy igaz Német.” A kor németországi kiadói részéről az uralkodó ideológiához tapasztalható idomulás kapcsán lásd Wiebke WIEDE, *Rasse im Buch. Antisemitische und rassistische Publikationen in Verlagsprogrammen der Weimarer Republik*, Oldenbourg, München, 2011.

²²¹ Valjavec elismerésre méltó taktikai érzékét ebben a tekintetben saját fölötteseivel szemben is alkalmazni kényszerült. 1940-et követően a Südost-Forschungen kiadását már nem csupán a müncheni intézet finanszírozta, hanem a költségeken megosztott a berlini Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut, amely szervesen összefonódott a berlini egyetemen újonnan megszervezett Auslandswissenschaftliche Fakultät szervezetével (ezzel egy későbbi fejezetben részletesen foglalkozunk), ahol Valjavec oktatóként másodállást vállalt. Ily módon új főnöke, Franz Alfred Six SS-Standartenführer (a kar dékánja és az intézet igazgatója) is fokozott beleszólást igényelt a müncheni vállalkozás profiljának alakításába. Six 1942 februárjában indítványozta, hogy a Valjavec által mindaddig kinos igyekezettel tudományos orgánunként kialakított Südost-Forschungen egy „nachrichtenpolitischer Teil” (politikai híreket közlő rovat) beiktatásával gazdagodjék. Válaszában Valjavec igen diplomatikus módon nem utasította el a lap átprofilizálását magával hozó kezdeményezést, „alapvetően kész”-nek mutatkozott, ám a részletek kapcsán további megbeszéléseket igényelt, s végeredményben erre az újításra nem is került sor. Vö. Six–Valjavec, Berlin, 1942. II. 23.; Valjavec–Six, München, 1942. II. 26.; valamint a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut vonatkozásában: BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., 20–21; DAWI-Berlin, Uo., 50–55; Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).

ve) megtiltotta az intézetnek, hogy a továbbiakban Dél-Tirolal foglalkozzon. Mint közölte, „a Dél-Tirol téma számunkra le van zárva”.²²² Ilyen körülmények között tovább folytatódhatott a Südost-Institut területi-tematikai orientálódásának a Habsburg-monarchia utódállamai irányába való céltudatos elmozdulása (amint ezt Valjavec már belépése óta fokozatosan elő is készítette), vagyis szerencsésen ötvözve a belső igényt a külső mozgástérrel, a nagypolitika kényszerítésére, illetve annak áldásával hátrálhatott ki az intézet a tevékenységét az 1930-as évek elején még döntő módon meghatározó tudományos projektek mögül. A dél-tiroli oklevelek és egyházi anyakönyvek feldolgozásáról, valamint az óbajor településtörténeti problémák és a passauai püspökség középkori urbáriumainak vizsgálatáról végképp áthelyeződhetett a hangsúly a dunai térségre, illetve a Balkánra, azaz a felsőbb politikai törekvésekhez tökéletesen igazodó térségmegjelölésre, Délkelet-Európára.²²³

A korszak Németországának tudománypolitikai mozgásterét rendkívül jól érzékeltető ukáz tehát nemhogy törést okozott volna a Südost-Institut tevékenységében, épp ellenkezőleg: új perspektívát nyitott a számára, pontosabban legalizálta az ambiciózus fiatal munkatárs ez irányú törekvéseit. Valjavec bátor lépései az intézeti munka, illetve a folyóirat profiljának fokozatos irányváltása tekintetében igazolást nyertek, ám mindez azzal járt, hogy a teljes függőségi viszonyt, a politikai elvárásokhoz való alkalmazkodást és a megfeszített tudományos munkán túlmenően immáron a politikai értelemben is vett permanens „teljesítménykényszert” nem csupán adottságként, de vezérelvként kellett kezelnie. S ebben a szellemben kellett cselekednie szerkesztőként is. Mégis, hangneme alapján a körülményekhez és a hasonló profilú német szaklapokhoz képest igazán európai szellemiségű orgánium volt a Südost-Forschungen: néhány „Blut und Boden” eszmeiségű tanul-

²²² NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts*, 24.

²²³ A délkelet-kutatás természetesen igen hamar szembesült azzal a problémával, hogy két történetileg és kulturálisan rendkívül egyenlőtlen adottságú alrégióval van dolga. Egyikük (északabbra) a dunai térség, mindenki számára világos módon az egykori történeti magyar országterület, a másikuk pedig (délebbre) a tulajdonképpeni Balkán. A magát újjáprofilírozó Südost-Institutnak a harmincas évek közepétől voltaképpen az vált a feladatává – amint erre imagológiai gyűjteményes kötete bevezető tanulmányában Fata Márta rámutatott –, hogy a történeti Magyarországot alkotó, nyilvánvalóan nem balkáni területeket történeti argumentációval próbálja a „Südostraum” részévé tenni. Erre a feladatra tökéletesen alkalmasnak mutatkozott Fritz Valjavec személye, aki többször említett habilitációs munkájában maga is megkísérelte ezt az egybemosást, az általa vizsgált dunai térséget hol „naher Südost”-ként (munkája címében), hol pedig „mitteleuropäisches Teilgebiet Südostraum”-ként (a munka előszavában: VI) aposztrofálva. E „közép-európai élettér” szembeötlő jellegzetessége, nevezetesen az igen erőteljes balkáni kultúrhatások jelenléte viszont (s erre ismét csak Fata Márta mutat rá) épp annak mond ellent, illetve azt a sugalmazást gyöngíti, amire valójában egész habilitációs munkáját felépíti Valjavec, vagyis a szinte kizárólagos s minden mást kiszorító német kultúrbebefolyás teóriáját. Vö. Márta FATA, *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Einleitende Fragestellungen = Das Ungarnbild der deutschen Historiographie* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 13.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2004, 11–22, 14–15.

mánytól eltekintve – melyek egyértelműen „marginális jelenségként” tűnnek elő²²⁴ – nem jelent meg antiszemitizmust hirdető cikk, sőt Valjavec tanulmányokat hozott le zsidó származású szerzőktől, valamint pozitív hangvételű ismertetések azokról műveiről.²²⁵ Időközben terjedelmes könyv- és folyóiratszemplét tagoltak a kötetekbe a térségünkkel foglalkozó, illetve ott megjelent munkákról.²²⁶ A lap terjedelme az induláshoz képest háromszorosára nőtt a háború első évére.²²⁷

Az intézeti publikációs tevékenység megszervezése ékes bizonyítéka annak a sikeres szervezőmunkának, amellyel Valjavec rövid néhány esztendő leforgása alatt alapvetően átalakította az intézmény arculatát. Az első látványos eredmények a Südost-Institut 1937. évi tevékenységét összefoglaló éves jelentésből is világosan kiolvashatóak, s a birodalmi belügyminisztérium, a Publikationsstelle Berlin-Dahlem,²²⁸ valamint a Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft²²⁹ számára is megküldött beszámoló egyértelmű kontrasztot mutat az intézmény 1935 előtti állapotához képest. Eszerint az 1935-ös és 1936-os háztartási évek egyértelmű feladatát a korábbi profilhoz képest „új feladatkörök feltárása” képezte. A publikációs tevékenység átalakítása mellett a további változások alapját az teremtette meg, hogy 1937 őszén sikerült átköltözni az egyetem közvetlen szomszédságába (Schellingstrasse). Ezáltal az intézeti infrastruktúra további bővítésére nyílt lehetőség. Az első égető feladat a csakugyan lehangoló állapotban lévő könyvtár rendbetétele volt. A szűkös anyagi lehetőségek miatt kiterjedt vásárlásokra nem kerülhetett sor, ezt Valjavec remek ötlettel, az intézet által frissen kibocsátott folyóirat és a kiadványsorozat példányait felhasználva cserekapcsolatok létrehozásá-

²²⁴ ZACH, I. m., 300. A szerző egy-egy Magyarországról, illetve Erdélyből felkért „külföldi német” cikkírókat hoz példaként (Aegidius Faulstich és Alfred Csallner).

²²⁵ NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 4. Hasonlóképp Krista Zach is az egyértelműen antiszemita tanulmányok hiányát konstatálja: ZACH, I. m., 300.

²²⁶ A Südost-Forschungennek különösen ezt az erényét méltatta Valjavec egykori tanára, Arnold Oskar Meyer professor, aki mindezt Valjavec nagyszerű szervezői teljesítményének tudja be: Meyer–Valjavec, Berlin, 1940. IV. 16.

²²⁷ A Südost-Forschungen 1936-os első évfolyama 312 oldal terjedelemben jelent meg, 1939-re már 996 oldalt számlált, 1940-ben pedig elérte legnagyobb terjedelmét (1038 oldal). Az első két évfolyam tanulmányokra, illetve kisebb közleményekre bontott tartalmi tagolódása 1938 óta könyv- és folyóiratszemplével bővült, mely évfolyamonként váltakozva hol alfabetikus rendben, hol országok szerinti bontásban recenzeálja a térséggel kapcsolatos szakirodalmat. 1941-től jelentkezett újabb tartalmi egységként a Nachrichten rovat, csokorba gyűjtve a délkelet-kutatás tudományos híreit, a különböző intézetek által szervezett eseményeket, valamint a személyi híreket, kinevezéseket és haláleseteket.

²²⁸ Az intézmény 1931–1945 között működött a Preußisches Staatsarchiv részlegeként (Albert Brackmann irányítása alatt). Lásd Thomas SCHÖBEL, *Albert Brackmann und die Publikationsstelle Berlin-Dahlem = Dahlemer Erinnerungsorte*, szerk. Jessica HOFFMANN – Anja MEGEL – Robert PARZER – Helena SEIDEL, Frank & Timme, Berlin, 2007, 229–243.

²²⁹ A szervezet kapcsán lásd Michael FAHLBUSCH, *Die „Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft”. Politische Beratung und NS-Volkstumspolitik = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, 241–264.

val pótolta. Ennek eredményeként azt jelenthette, hogy „nagyjából 2200 bibliográfiai egységgel már ma figyelemreméltó állományt sikerült teremteni, ami mindenekelőtt azért fontos, mert a könyvek egy jelentős része a birodalom más könyvtáraiban nem fellelhető”. A következő években elsősorban a még hiányzó alapvető kézikönyvek beszerzésére koncentráltak, hogy a könyvtári állomány zártsága és használhatósága tovább emelkedjen.²³⁰

A jelentés büszkeséggel számolt be az intézet újságcikkgyűjteményéről is. Ennek alapjait Edmund Steinacker hagyatékának (kölcsönként) az intézet számára átengedett vonatkozó része képezte, mely „egyedülálló gyűjtemény” az 1867–1929 közötti időszakból mintegy 5000 darabra tehető. Ezt egészíti ki a Südostpressebericht archívuma által rendelkezésre bocsátott 2500 tétel. A délkeleti térségből származó újságok közül is jelenleg (1937-ben) 28 féle olvasható az intézetben, így a tervszerű gyűjtőmunka fenntartásával komoly állomány építhető ki. A megfelelő regiszterek (név, címszó) összeállításával kényelmes és gyors használat biztosítható. Összességében a könyvtár ezen részlege 9500 tételt tartalmaz, s 2500-3000 tételes évi növekménnyel számolva egyedülállóan értékes gyűjtemény létrejött prognosztizálható. Az állománygyarapítás legfőbb eszköze, a csereviszony kiépítése kapcsán a munkabeszámoló elégedetten nyilatkozik. „Az intézet pillanatnyilag kereken 240 cserekapcsolatot tart fenn. A szám az elkövetkezőkben még jelentősen emelkedhet. Az intézet célja az egész közeli délkelet térségének valamennyi kultúr- és néptudományi, valamint néppolitikai folyóiratát és évkönyvét (beleértve Ausztriát és Csehszlovákiát) csereviszonyba vonni. Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia esetében e célt nagyjából már sikerült elérni. A következő évek feladata lesz a cserekapcsolatot Romániával és Jugoszláviával is ugyanilyen mértékben kiépíteni...” A mértékadó nyugat-európai szaklapok hasonló módon történő beszerzése kapcsán is bizakodó a jelentés, kiemelve, hogy a kapcsolatok már ebben az irányban is kiépültek.²³¹ Végeredményben pozitív mérleg vonható: „nemcsak a délkeleti térségben megjelenő német nyelvű újságok és hetilapok legnagyobb része jár rendszeresen az intézetnek, nemcsak a térség és Nyugat-Európa legfontosabb idegen nyelvű újságjai

²³⁰ BArch B, Bestand R 153, Nr. 125, Tätigkeitsbericht des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten für das Haushaltsjahr 1937, München, 1938. II. 18.

²³¹ Valjavec – több-kevesebb sikerrel – a nyugati történészekhez is megpróbált közeledni. A hagyatékában megőrzött levelezése tanúskodik kapcsolatáról olyan neves személyiségekkel, mint Robert William Seton-Watson (1936–37), Johan Huizinga (1941) stb. A nemzetközi legitímáció elnyerésének sikeres visszaigazolása, hogy George Vernadsky professzor (Yale, New Haven), 1940. március 26-i levelében még a Südost-Forschungen szerkesztői bizottságába való meghívásához is hozzájárulását adta, továbbá tanulmányt is kínált a folyóirat számára. (A közreműködés valóban létrejött, s a későbbiekben állandó munkatársként támogatta a lapot: 1945-öt megelőzően kettő, azt követően hat tanulmányt bocsátott a Südost-Forschungen rendelkezésére.)

kerültek feldolgozásra az újságarchívum számára, de a közeli délkelet valamennyi fontos folyóirata is megtalálható ma már az intézetben”.²³²

A jelentés szerint a Südost-Institut növekvő tudományos elismertségét bizonyítja az is, hogy az egyetemi munkából is egyre fokozódó mértékben veszi ki a részét. Munkatársa, Fritz Valjavec a „Gaustudentenführung” támogatásával munkaközösségek szervezésével tartja fenn az intézet kapcsolatát a délkeleti térség iránt érdeklődő hallgatói körökkel. Ennek eredménye, hogy pillanatnyilag 25 disszertáció témavezetését látja el az intézet, mégpedig nem csupán a bölcsészkar profiljában, hanem orvosi, jogi és államtudományi munkák tekintetében is. Tekintélyt kölcsönöz számára az is, hogy más egyetemek hallgatósága is gyakorta ide fordul, s legalább átmenetileg néhány hétre Münchenbe jön, ha Délkelet-Európával kapcsolatos témán dolgozik.²³³

2. 3. Valjavec önálló kutatói és publikációs tevékenysége

Valjavec kutatói, illetve önálló publikációs tevékenysége nemcsak mennyiségében, de szerteágazó mivoltában is lenyűgöző. Nyomtatásban megjelent munkáinak összeállításakor tíz könyvet (köztük van a világháború utáni első német nyelvű világtörténet, a tízkötetes *Historia Mundi* – Valjavec másodsorban e munka szerkesztésének köszönheti hírnevét), továbbá mintegy száz cikket, tanulmányt és ennél is több ismertetést találunk.²³⁴ Windischről írt doktori értekezését²³⁵ követően 1938-ban habilitált egy rendkívül szerteágazó témával, amely egyetemre kerülése óta foglalkoztatta, s amelyben ismét nem nehéz Bleyer hatását felfedezni. A délkelet-európai német kultúrbefolyásról írt értekezés, melynek előzetes kutatási eredményei még az 1930-as évek elején jelentek meg Magyarországon Bleyer Deutsch–Ungarische Heimatsblätterjében és Basch Neue Heimatblätterjében folytatásokban, kibővítve és összerendezve 1940-ben látott napvilágot a Südost-Institut kiadványsorozatának 21. köteteként.²³⁶ Téréségünkre vonatkozó kultúrtörté-

²³² BArch B, Bestand R 153, Nr. 125, Tätigkeitsbericht des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten für das Haushaltsjahr 1937, München, 1938. II. 18.

²³³ Uo.

²³⁴ Halála után munkatársai gyűjteményes kötetet állítottak össze, amely fontosabb tanulmányait tematikus módon rendszerezve próbál betekintést nyújtani kiterjedt munkásságának jelentősebb állomásaiba: Fritz VALJAVEC, *Ausgewählte Aufsätze* (Südosteuropäische Arbeiten 60.), szerk. Karl August FISCHER – Mathias BERNATH, Oldenbourg, München, 1963. A kötet függeléke Valjavec munkásságának válogatott bibliográfiája, Felix von Schroeder összeállításában.

²³⁵ Fritz VALJAVEC, *Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines süddeutschen Bürgers der Aufklärungszeit* (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten 11. / Schriftenreihe der Neuen Heimatblätter III.), München–Budapest, 1936.

²³⁶ VALJAVEC, *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*. Igen terjedelmes, csaknem 150 oldalnyi dokumentumot őriz a berlini Bundesarchiv a Kultureinfluß-kötet megjelentetésére vonatkozó előmunkálatokkal kapcsolatban. Az akta a jórészt technikai és szervezési kérdések kapcsán folytatott korrespondenciát tartalmazza. Vö. BArch B, Bestand R 4902, Nr. 13, 396–537.

neti ismereteinek összegzéseként e munkát a világháború után igen jelentősen átalakítva és kibővítve, s nyelvismeretét felhasználva a magyar, szerb, horvát, szlovén, szlovák és román irodalmat is áttekintve újraírta. Az ötkötetes *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa* (1953–1970) – melynek komplexitását kollégái nem győzték méltatni – 4. kötete már halála után jelent meg, az 5. (mutatókat és bibliográfiát tartalmazó) kötetet pedig munkatársai állították össze 1970-ben.²³⁷ Délkelet-Európa határain túllépő szellemtörténeti munkái közül a következők mindenképp megemlíthetők: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*,²³⁸ *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770 bis 1815*,²³⁹ és a szintén a hagyatékából összerendezett *Geschichte der abendländischen Aufklärung* (1961).²⁴⁰

Valjavec szándéka volt még e felvilágosodásról írt munkáját kiegészíteni egy a barokk és egy a 19. század szellemtörténetével foglalkozó művel,²⁴¹ melyek sajnos nem készültek el, mégis világosan mutatják tudományos célkitűzése messze nyúló kereteit, gondolatmenetük pedig visszaköszön a világtörténet vonatkozó köteteiben.²⁴² A politikai áramlatokról való gondolatai, illetve a jozefinizmusról szóló munkája egyenes folytatásaként készült a *Geschichte des*

²³⁷ Megjelent a Südosteuropäische Arbeiten 41–45. köteteként: *I. Mittelalter* (1953), *II. Reformation und Gegenreformation* (1955), *III. Aufklärung und Absolutismus* (1958), *IV. Das 19. Jahrhundert* (1965), *V. Anhang, Bibliographie, Register* (1970). A mű magyarországi fogadtatásához lásd TARNAI, I. m. (a címében jelzett területnél sokkal szélesebb összefüggésekbe ágyazott, alapos recenzió).

²³⁸ Megjelent: Rudolf M. Rohrer, Brunn–München–Wien, 1944. (Lényegesen bővített 2. kiadása: Max Schick, München, 1945.) A jozefinizmusról szóló munka kapcsán 1943-ban rendkívül adatgazdag levelezést folytatott tekintélyes kollégájával, Hugo Hantschsal. Egy apró részterület (a janzenista befolyás) kapcsán kért tanács indította el az eszmecsere, amelynek révén Valjavec születőben lévő munkája számos hiányosságát (például a 18. század végén a jozefinizmus mellett működő egyéb szellemi áramlatok tekintetében) korrigálta. Számos kérdésben viszont teljes összhang volt kettejük fel fogása között, amit Valjavec elégtétellel konstatahatott (például hogy az ún. politikai jozefinizmus kevésbé eredeti gondolat, inkább a felvilágosult eszmék egy változata, ami Valjavec szerint attól lett jozefinista, hogy e különböző eredetű szellemi áramlatok Ausztriában egy bizonyos egységgé álltak össze általa). Vö. Valjavec–Hantsch, [München], 1943. IV. 2. A közvetlenül megjelenés előtt álló könyv kéziratát is megküldte az osztrák tudós, aki rendkívül pozitívan nyilatkozott arról („Nagyon elégedett vagyok az Ön munkájával...”), vö. Hantsch–Valjavec, Ravensbach bei Stockerau, 1943. VIII. 11. A jozefinizmus-kötet kapcsán Friedrich Meinecke is történt (szintén elégedett hangvételű) levélváltás, mindez már az összeomlás pillanataiban: Meinecke–Valjavec, Berlin–Dahlem, 1945. I. 8.; Valjavec–Meinecke, München, 1945. II. 27.

²³⁹ Megjelent: Oldenbourg, München és Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1951.

²⁴⁰ Megjelent: Herold, Wien–München, 1961.

²⁴¹ Erre vonatkozó tervének már a két világháború közötti időszakban magyar kollégáival folytatott levelezésében is hangot adott: „Emellett a felvilágosodás történetére vonatkozó tanulmányaim sincsenek elásva. Ám jelenleg nálunk kevés érdeklődés mutatkozik ilyesmi iránt. [...] Meg vagyok győződve arról, hogy a fő feladatomban, s – ha szabad ilyet mondanom – hivatásomban áll, hogy feldolgozzam és megírjam a felvilágosodás, a romantika és a liberalizmus történetét.” Valjavec–Szekfű, München, 1934. XII. 4. (közli NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 13–14).

²⁴² A *Historia Mundi* sorozat munkálatai során Valjavec nemcsak a szerkesztői feladatkört látta el, hanem egy-egy fejezet elkészítését is magára vállalta: a 7. kötetben a *Kultur und Kunst des Barocks* (378–392), a 9. kötetben a *Die Aufklärung* (11–36), a 10. kötetben pedig a *Das kulturelle und geistige Leben im 19. und 20. Jahrhundert* (473–514) című egység fűződik a nevéhez.

österreichischen Konservativismus, amely azonban szintén kéziratban maradt.²⁴³ A délkelet-kutatás elméleti kérdéseit és a tudományterület aktuális helyzetét egész sor tanulmányban elemezte (melyek főleg saját lapjában láttak napvilágot).²⁴⁴ Több cikkében szolt hozzá a magyar historiográfia problematikájához,²⁴⁵ mint ahogy önálló fejezet szólhatna a délkelet-európai németiség történetét és jelentős alakjait vizsgáló tanulmányairól²⁴⁶ is. Foglalkozott a magyar történelem részkérdéseivel, tárgyalta többek között a polgárosodás vonatkozásait, a nemzetiségi kérdésre vonatkozó magyar szakirodalmat, az elbukott szabadságharc utáni konszolidáció folyamatát stb., s nekrológokban méltatta délkelet-európai, köztük magyar kollégái (Császár Elemér, Szekfű Gyula, Domanovszky Sándor, I. Tóth Zoltán, Farkas Gyula) munkásságát.

Élete utolsó évtizedében figyelme nagy részét a Fritz Kern²⁴⁷ által kezdeményezett nagyszabású vállalkozásnak, a tízkötetes világtörténetnek szen-

²⁴³ A készülő összefoglalásnak egyes rész tanulmányai láthatnak csupán napvilágot: *Die Entstehung des europäischen Konservativismus*, Ostdeutsche Wissenschaft 1. (1954), 255–277; *Die josephinischen Wurzeln des österreichischen Konservativismus*, Südost-Forschungen 14. (1955), 166–175; *Die Anfänge des österreichischen Konservativismus*. Leopold Alois Hoffmann = *Festschrift Karl Eder zum siebzigsten Geburtstag*, szerk. Helmut J. MEZLER-ANDELBERG, Wagner, Innsbruck, 1959, 169–179. Tervezett, de a megvalósításhoz már el nem jutó munkáiról, illetve csak töredékesen elkészült kéziratairól legközelebbi munkatársai és barátai tájékoztatnak: STEINACKER, *Der Kulturhistoriker Fritz Valjavec (1909–1960)*, 8; Felix von SCHROEDER, *Lebenslauf von Fritz Valjavec* (ez utóbbi nekrológ Valjavec 1961-ben megjelent *Geschichte der abendländischen Aufklärung* című posztumusz művéhez csatolva). Lásd továbbá a Hantschsal folytatott (már említett) eszmecsere 1943/44-ben: Valjavec már ekkor tudatja az osztrák tudóssal, hogy jozefinizmus-témájával párhuzamosan az „osztrák konzervativizmus keletkezéstörténetén” dolgozik (Valjavec–Hantsch, Berlin, 1943. VI. 23.), illetve megkezdte a felvilágosodás történetének feldolgozását is (Valjavec–Hantsch, München, 1944. XII. 4.). Az összeomlás pillanataiban még arról értesítette Franz Schnabel professzort, hogy folytatja munkáját az „Anfänge des deutschen Liberalismus” témakörében, sőt az eredetileg a *Historische Zeitschrift* számára szánt tanulmányt jelentősen kibővíti, mint írja: „három íven sem lehet kielégítően tárgyalni a dolgokat” (Valjavec–Schnabel, München, 1945. II. 22.).

²⁴⁴ *Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung*, Südostdeutsche Forschungen 1. (1936), 1–14; *Werdengang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand*, Südost-Forschungen 6. (1941), 1–37; *Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten*, Südost-Forschungen 7. (1942), 1–8; *Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 1055–1092; *Ranke und der Südosten*, Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums – Deutsche Akademie 1935, 1–24; *Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur*, Südosteuropa-Jahrbuch 1. (1957), 53–62 (utóbbi munka a hidegháború korabeli német tudományos élet sablonos Kelet-Európa-képének megváltoztatására és a Délkelet-Európa-kutatás önálló tudományterületként való elismertetésére irányuló törekvésnek is értékes bizonyítéka).

²⁴⁵ *Die Anfänge der Monumenta Germaniae Historica und die ungarische Geschichtsforschung*, Ungarische Jahrbücher 17. (1937), 129–138; *Die neue Széchenyi-Forschung und ihre Probleme*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 4. (1939), 90–110. (Utóbbi munka magyarországi fogadtatásához értékes adalék Angyal Dávid Valjavechez írott négyoldalas levele: Budapest, 1939. október 29.)

²⁴⁶ *Das deutsche Bürgertum und die Anfänge der deutschen Bewegung in Ungarn*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 376–384; *Zur Entstehung des deutschen Volksbewußtseins in Ungarn*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 628–630; *Das älteste Zeugnis für das völkische Erwachen des Donauschwabentums*, Historische Zeitschrift 159. (1939), 314–325; *Die kulturellen Leistungen des Südostdeutschtums in der Geschichte*, Südostdeutsches Archiv 1. (1958), 66–75; *Geschichte der Donauschwaben = Heimatbuch der Donauschwaben*, szerk. Hans Wolfram Hockl, Aalen, 1959, 11–36.

²⁴⁷ Fritz Kern (1884–1950) történész, egyetemi tanár 1914-től Majna-Frankfurtban, 1922-től Bonnban. Az I. világháborút követően Alfred von Tirpitz admirális publicisztikai tanácsadója, ő rendezte

telte. A *Historia Mundi* társszerkesztőjének megnyert Valjavec – kezdeményező kollégájának még a tervezés időszakában bekövetkezett halálát követően – évtizedes szerkesztői tapasztalataival és kapcsolatrendszerével maga vitte végig a tervezés és az egyes kötetek kiadásának nemzetközi munkálatait (1952–61).²⁴⁸

Valjavec publikációs tevékenységének kifejezetten magyarországi vetületeiről, munkái keletkezési körülményeiről, illetve azok ellentmondásos recepciójáról részletesen szót ejtünk még a magyarországi kapcsolatait tárgyaló fejezetben.²⁴⁹

2. 4. Habilitáció a müncheni egyetemen

Fritz Valjavec szakmai előmenetelének újabb fontos állomását jelentette habilitációs eljárásának megindítása. Az erre vonatkozó kérvényt 1937. január 19-én nyújtotta be a müncheni egyetem bölcsészkarának dékáni hivatalához.²⁵⁰ A kézírásos, rövid fogalmazvány az ehhez kapcsolódó szokásos ügymenet hivatalos nyitánya kívánt lenni, hogy aztán minél gyorsabban kezdetét vehesse a tényleges szakmai munka. Nem így történt, amiben jelentős része volt a Müller professzort a dékáni székben követő Walther Wüst²⁵¹ körülményes óvatosságának, mellyel az egész processzus elindítása előtt alaposan lekáderezte a jelöltet, nehogy bármilyen jellegű politikai aggály merülhesse fel a későbbiek során, ami aztán a karra és személyesen őrá visszautthat.

A politikai háttér-információk beszerzésének feladatát (természetesen csupán egy informális beszélgetés során, melynek írásos nyoma nem maradt) nemzetiszocialista párttársára, a kar történeti szemináriumának megbízott előadójára, Wilhelm von Kloeberre²⁵² bízta. Kloeber már 1937. április 24-én

sajtó alá a tengernagy *Visszaemlékezései* (1919). Habilitációs munkája (*Die Anfänge der französischen Ausdehnungspolitik*, 1910), majd a jogtörténet területére vezető főműve (*Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter*, 1914) általános elismerést arat, kultúrhistoriai vizsgálódásai pedig elvezetik egy szellemtörténeti irányultságú világtörténet megjelentetésének előkészítéséhez.

²⁴⁸ *Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden*, alapította Fritz KERN, szerk. Fritz VALJAVEC, A. Francke AG, Bern, 1952–1961.

²⁴⁹ Munkáinak jegyzékét a bibliográfiában közöljük.

²⁵⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Antrag auf Zulassung zur Habilitation.

²⁵¹ Walther Wüst (1901–1993) nyelvész. 1926-ban habilitált Münchenben (indoárja filológia), ahol előbb rendkívüli, majd rendes professzori státuszt kapott (1935, árja kultúr- és nyelvtudomány). 1935–41 között a bölcsészkar dékánja, 1941–45 között az egyetem rektora. 1933-tól az NSDAP, 1937-től az SS tagja, 1942-ben SS-Oberführer. 1937–39 között az SS-Forschungsgemeinschaft „Ahnenerbe” elnöke. 1940-ben a bajor kultuszminisztérium nyomására a Bajor Tudományos Akadémia rendes tagjává választja, 1944/45-ben a Reichsdozentenführung vezető testületének tagja. 1945–48 között internáltak. Működéséhez lásd *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 776–783.

²⁵² Wilhelm von Kloeber (1906–1960) történész. Egyetemistaként a történelmen kívül filozófiát, német filológiát, földrajzot és jogtudományt is tanult. 1932-ben doktorált Münchenben (*Die deutsche Frage 1859 bis 1871 in großdeutscher und antiliberaler Beurteilung*) a Walter Frankot és Valja-

jelentette, hogy a Sicherheitsdienst (SD) valóban őriz egy aktát Valjavecról. A rendelkezések értelmében azonban sem a dékán, sem az ő megbízottja nem nyerhet betekintést az iratokba, erre csupán a Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund helyi vezetője jogosult.²⁵³ A dékán a téma kényes mivoltából adódóan bizalmassá minősített levélben fordult az NSDDB illetékeséhez, akit az iratok áttanulmányozását követően állásfoglalásra kért.²⁵⁴ Időközben az informálódást rendkívüli buzgalommal végző Kloeber újra jelentkezett, s hogy hírforrásairól is tájékoztassa a kar vezetőjét, mellékelte két levelének másolatát, melyeket a birodalmi SS-vezető főadjutánsának, illetve a Deutsche Akademie korábbi ügyvezetőjének írt.²⁵⁵ A két személy, illetve általuk a nyomozás két szála ugyanazon pontban fut össze, nevezetesen Valjavec életének arra az időszakára kíváncsi, amikor a Südost-Instituthoz kerülését megelőzően tisztázatlan körülmények között kilépett a Deutsche Akademiénél betöltött állásából. A távozás minden bizonnyal személyes okokkal magyarázható, ugyanis az intézmény vezetőjével, Karl Haushoferrel érezhetően megromlott kapcsolatuk. A viszony elmérgesedése kapcsán Kloeber okkal feltételezte, hogy abban szerepet játszhatott az, hogy Valjavec elhagyta az SS kötelékét, mint írja: „Valjavec, aki 1933 után rövid ideig az SS tagja volt, abból újra kivált vagy kizárták”.²⁵⁶ Ennek körülményei valóban gyanúra, adott esetben Valjavec személyének kikezdésére teremtettek lehetőséget. Valjavec az 1930-as évek közepétől kezdve egyetlen általa kitöltött adatlapon vagy személyi íven sem számolt be arról, hogy 1933-ban az NSDAP mellett az SS-be is belépett. A kádervizsgálatot tartók szemében „gyanússá vált” életszakaszát megelőzően, 1934 szeptemberéből viszont van bizonyítható adat erre, amikor a Notgemeinschaftnál tudományos ösztöndíjért pályázott.²⁵⁷ Az SS-tagságtól való megválása tehát 1935-re tehető, s a legfelsőbb NSDAP-körökhöz igen közeli kapcsolatot ápoló, s egyébként „ösnemzetiszocialista” Haushofer neheztelése nyilván ezzel a lépésével függött össze. Kloeber a probléma rövidre zárása érdekében tehát mindkét érintett oldal, az SS és az egykori munkahely irányában is informálódni kezdett, s ily módon arra is választ várt, „vajon Dr. Valjavec politikai beál-

---

vecet is felkaroló Karl Alexander von Müllernél. 1933–45 között a müncheni egyetem megbízott előadója (*Lehrbeauftragter*). 1929 óta NSDAP- és SA-tag. 1934-től a Hochschulkommission der NSDAP tagja, 1935-től a Hauptstelle Weltanschauliche Schulung des Hauptamtes für Beamte in der Reichsleitung der NSDAP vezetője. 1945 után a megszálló hatalmak előadói megbízását visszavonták.

²⁵³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber–Wüst, München, 1937. IV. 24.

²⁵⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst – Walter Schultze, München, 1937. IV. 30.

²⁵⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber–Wüst, München, 1937. V. 4.

²⁵⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber – SS Gruppenführer Wolff, München, 1937. V. 4.

²⁵⁷ BArch K, R 73/15320. Nr. Val 1/01/1, Anhang zum Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium der Notgemeinschaft.

lítottága és jelleme alapján alkalmas-e arra, hogy egy német egyetemen oktatói állásba kerüljön”.²⁵⁸

Időközben azonban a bizalmas vizsgálódásoknak híre ment, ami nemcsak a dékánt érintette igen kellemetlenül, de a felszín alatti aknamunkának is hamar véget vetett. A már egyetemistaként kiépített s azóta is gondosan ápoltságú nemzetiszocialista kapcsolatok most meghozták gyümölcsüket Valjavec számára. Befolyásos, erős érdekérvényesítő erővel bíró támogatóra lett a Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund helyi funkcionáriusai körében, köztük is elsősorban Franz Ronneberger²⁵⁹ személyében. Az NSDStB minden követ megmozgatott, hogy eltávolítsa Valjavec útjából az adminisztratív akadályokat. Először a fő gáncsokodót, Kloeber vették össze az alátámasztás alá, Ronneberger 1937. április 21-én letaglózó erejű levelet írt neki. Ebben, mint a Studentenbund külhivatalának vezetője, felháborodottan konstataulta Kloeber Valjavecvel szemben tanúsított magatartását. Mint írja: „Személy szerint sajnálom, hogy az esetből a következő tanulságot kell levonnom: az Ön számára ismeretes, hogy Dr. Valjavec egyike a legjobb és legrégebbi munkatársaimnak, akivel évek óta a legnagyobb egyetértésben vagyunk. Továbbá az is ismeretes Ön előtt, hogy az egész délkeleti munkám során számítok Dr. Valjavecre mint tudományos tanácsadóra, s minden ez idáig el-
lene irányult vádaskodással szemben a leghatározottabban védekezem. Az Ön Dr. Valjavecvel szembeni eljárásában nem tudok mást látni, mint munkatársaim egyikének durva megsértését, amely ezért bizonyos értelemben énrám is visszahullik. Így tehát az Ön és a külhivatal között fennálló együttműködést a magam részéről felbontottnak tekintem. Kiváltképp föl kell mentsem az Ausztria-munkaközösség vezetése alól.”²⁶⁰

Hasonló értelmű és hasonló stílusban tolmácsolt levélben „kérte ki magának” a Valjavecvel szembeni eljárást a Studentenführung in der Gauleitung München-Oberbayern, illetve személy szerint maga a Gaustudentenführer, aki 1937. május 18-án kelt, Kloebernek címzett levelében „nyomatékosan aláhúzza” Ronneberger korábbi levelének tartalmát, továbbá a dékánnal folytatott megbeszélése alapján Kloeber azon kijelentését is „légből kapottnak” nyilvánítja, miszerint őt megbízták azzal, hogy tájékozódjon Valjavec politikai megbízhatóságával kapcsolatban. Ezek után – folytatja – helyénvalónak tűnik számára, hogy „Kamerad Ronneberger” a vele fennálló munkaközös-

²⁵⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Kloeber – Fehn (Deutsche Akademie), München, 1937. V. 4.

²⁵⁹ Franz Ronneberger (1913–1999) jogász, politológus. 1944–45 között a bécsi Hochschule für Welt-handel, 1952-től a gelsenkircheni Verwaltung- und Wirtschaftsakademie tanára, 1960 óta egyetemi magántanár Münsterben, illetve egyidejűleg a bielefeldi Pädagogische Hochschule professzora, majd az erlangeni egyetem politológia professzora. A Südosteuropa-Gesellschaft, a Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, a Deutsche Gesellschaft für Publizistik und Zeitungswissenschaft tagja.

²⁶⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Ronneberger–Kloeber, München, 1937. IV. 21.

seget megszüntette. Ami egyébiránt Kloeber vizsgálatainak érdemi részét illeti, azzal kapcsolatban siet leszögezni, hogy Valjavec személyét ők is a leg-
alaposabban megvizsgálták, majd hozzátette: „Tarthatatlan, hogy Ön minden alapot nélkülözve szabotálja Dr. Valjavec munkáját, csupán azért, mert az talán Önnek nem jön épp jól. Ha Ön a szükséges lépéseket nem teszi meg annak érdekében, hogy személyesen elnézést kérjen Dr. Valjavectól, kénytelen leszek Valjavec párttárs érdekében Gaustudentenführeerként még nyomatékosabban állást foglalni.”²⁶¹ S hogy a hálátlan szerepkörében megalázott Kloeber esetéből az egész kar számára nyilvánvaló legyen az NSDStB állásfoglalása s ugyanakkor döntésformáló pozíciója, a kíméletlen hangú levelet a címzett mellett megküldték a bölcsészkar dékánjának, Wüstnek, az egyetem rektorának, az egyetemen működő NS-Dozentenbund vezetőjének és a Gaudozentenbund vezetőjének is.

A kínos eset által vetett hullámok elérték a dékánt is, aki a számára mellékelt levélmásolat kíséretében a Studentenführung neki címzett feddő sorait is megkapta. A levélben a Gaustudentenführer nyomatékosan felszólítja, hogy „végre intézkedjen már, hogy tiszta víz kerüljön a pohárba, s hogy Dr. Valjavec, akinek kitűnő felkészültségét és munkáját becsülöm és akinek teljesítményéről magam győződtem meg, politikailag semmi kivetnivalót nem találva, immár az Ön részéről is támogatásra találjon. [...] Egyidejűleg azon kérésemet is kifejezem, hogy ezt a habilitációs munkát, amely immár hónapok óta Ön előtt hever, végre vizsgálják meg, mivel komoly érdekünk fűződik ahhoz, hogy Dr. Valjavecet továbbra is megtartsuk munkánknak és a Südost-Institutnak.”²⁶² Maga a dékán is nyomatékos intést kapott tehát, hogy ne akadékoskodjon tovább, engedje végre keresztül az ügyet, sőt egy esetleges passzív szerepkör felvétele helyett maga is képviselje az eljárásban érdekelt professzorok felé a jelölt érdekeit. A jelölt érdekei pedig a gyors ügymenet biztosítása mellett azt is megkívánták, hogy a vele és munkájával kapcsolatban személyes sértettség okán nyilvánvalóan ellenséges feleket a processzusból kikapcsolják. Így az – imént említett – levél a már felsoroltakon túl azt a kifejezett igényt is megfogalmazta, hogy személy szerint Dr. Kloeber „semmi esetre se” vegyen részt Valjavec munkájának elbírálásában, hanem csupán „pártatlan docensek”.

Tekintélyét és pozícióját megóvandó, az őt rendkívül kínosan érintő levelet meg sem várva, Wüst már a nyomozási ügy szárnyra kelése idejében hamar megpróbálta leinteni túlbuzgó mamelukját. 1937. május 10-én Kloeberhez intézett levelében határozottan megkéri, hogy „kérdezősködésedet némileg kevésbé feltűnően végezd, és ne mindig a »bölcsészkar dékánjád

²⁶¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gaustudentenführer–Kloeber, München, 1937. V. 18.

²⁶² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gaustudentenführer–Wüst, München, 1937. V. 18.

nak megbízásából« utalás kíséretében, hiszen valójában én semmiféle formális írásos felhatalmazást nem adtam, illetve hivatalos eljárást nem indítottam, csupán kötetlenül kértelek Téged, hogy Dr. Valjavecről feltűnés nélkül informáldj, mivel Te a külföldi és határ menti németiséggel foglalkozó megbízott előadóként közvetlenül érintkezel ezekkel a dolgokkal. A vaklármázás a dolog nyugodt lebonyolítását veszélyezteti.”²⁶³ A levél, amellyel hogy tudomást szerzünk belőle Kloeber Valjavec iránti engesztelhetetlen ellen-szenvének okáról, vagyis a hasonló munkaterületen dolgozó tehetséges konkurens iránt érzett féltékenységről, azért is különösen tanulságos, mert világosan megmutatja a Kloeberhez hasonlóan népszerűtlen feladatokra vállalkozó (s erkölcsileg megbízójuk szemében sem éppen megbecsült) személyek lehetséges sorsát: azt, hogy egy adott pillanatban könnyen letagadhatóvá válnak a megbízás körülményei, és ilyenkor már senki sem áll ki a magára maradt informátor mellett. A müncheni egyetem archívumában őrzött vonatkozó dossziében az ügy záróakkordjaként még egy irat található, amely ugyan anonim, ám a körülményekből és a benne foglaltakból könnyen azonosíthatóan a dékán feljegyzése a botrányos történet befejeződéséről. Eszerint a kínos felsülését a külvilág előtt rendkívül nehezen viselő Kloeber a ráosztott szerepkör kapcsán szemét felnyitó dékáni levél és a Studentenschaft két prominens személyiségének lesújtó állásfoglalása kézhezvételét követően, 1937. május 22-én, a titkárnőt is félresöpörve berontott a dékáni irodába. Egy pontosan nem tisztázott személyű párttársát tanúként magával hozva, annak jelenlétében követelte, hogy Wüst erősítse meg, hogy őt „a februári kari ülést követően formálisan megbízta azzal, hogy Valjavec habilitációs ügyében vizsgálatot indítson”. A dékán előbb felhívta a figyelmét arra, hogy nagyon különösnek találja a tanú jelenlétét (bár a feljegyzésben azt is őszintén hozzászéli, a maga részéről ő is ugyanezt tenné), majd így folytatta: „kijelenttem, hogy a kari ülés bezárása után én csupán bajtársias formában kértem arra, feltűnés nélkül járjon utána, milyen valóságtartalma van azoknak a politikai támadásoknak, amelyek Dr. Valjavecvel szemben felmerültek. Az újabb és újabb kérdésekre megállapítottam, hogy az én szememben lényeges különbség van e feltűnésmentes érdeklődésre irányuló bajtársi kérés és egy vizsgálat indítására vonatkozó formális megbízás között.” Kloeber azonban nem látott ebben semmi különbséget még akkor sem, amikor a dékán elmagyarázta neki, semmiféle formális megbízás nem történt és semmiféle eljárás nem indult, „hiszen máskülönben értesítenem kellett volna Dr. Valjavecet mint vádállapotban lévő”. Végül érvként Wüst azt is kijátszotta, hogy hivatalos keretek közt neki

²⁶³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst-Kloeber, München, 1937. V. 20.

mint a „Persönlicher Stab des Reichsführers SS” tagjának alkalma nyílt volna személyesen vagy akár telefonon kompetens személyeknél informálódnia. A datálatlan feljegyzés azzal zárul, hogy az indulatai fölötti uralmát teljesen elvesztett Kloeberrel való társalgást a dékán a maga részéről lezártan nyilvánította, mire a kolléga a megérkezéséhez hasonló udvariatlan módon, magából kikelve elvihartzott.²⁶⁴

A politikai aggályokkal kapcsolatos problémák áthidalásával párhuzamosan azért zajlott a habilitációval kapcsolatos hivatalos ügymenet is. 1937. február 24-én kelt levelével a dékán útjára bocsátotta a habilitációs eljárást. Tekintélyes a névsor, akiket a bírálóbizottság tagjaiként megbízott Valjavec munkájának értékelésével: köztük van hivatali előde, akkor már a Bajor Tudományos Akadémia elnöke, Müller professzor, továbbá Prof. Buchner,²⁶⁵ Doz. Dr. Crämer,²⁶⁶ Geh. Rat Otto,²⁶⁷ Prof. Gierach,²⁶⁸ Prof. Rohlf,²⁶⁹ Prof. Dölger²⁷⁰ és Prof. Robert Spindler.²⁷¹ A listán láthatóan szerepelt Kloeber neve is, akit azonban a formanyomtatvány szétküldése előtt vagy után tinctával lehúztak onnan.²⁷² Valjavec monumentális munkájának (*Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*) áttanulmányozása jelentős időt vett igénybe, amit nyilván meghosszabbított a jelölt személyével kapcsolatos politikai játszma eredményének kivárása, így csupán másfél év elteltével sikerült a

²⁶⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Zum Akt Valjavec.

²⁶⁵ Max Buchner (1881–1941) történész. 1919-ben habilitált Münchenben. Ott is tanított ezt követően, majd 1927-től Würzburgban, s 1936 óta ismét Münchenben, ahol 1940-ben emeritált. 1924 óta a Historisch-politische Blätter folytatásaként megjelenő Gelbe Hefte kiadója. Történészként a *Quellenfälschungen aus dem Gebiet der Geschichte* (1926) révén vált ismertté.

²⁶⁶ Ulrich Crämer (1907–1992) történész. Heidelbergben doktorált (1930), majd magántanár Jénában 1934-től, azután Münchenben 1936-tól, ahol 1940-től már professzor (1945-ig). A II. világháború után Wiesbadenben tanított közép- és koraiújkori történelmet.

²⁶⁷ Walter Otto (1878–1941) történész. Történelmet, klasszika-filológiát, keleti nyelveket tanult, 1907-ben habilitált Breslauban (ókortörténet). Ezután Greifswaldban tanít, majd 1914-től Marburgban s 1918 óta Münchenben. A Bajor Tudományos Akadémia tagja.

²⁶⁸ Erich Gierach (1881–1943) germanista. 1908-tól Reichenbergben tanít, 1921-ben már rendes professzor Prágában (régii német irodalom). 1931-ben hívták a müncheni egyetemre. Kutatási területe a középfelnémet költészet. Működéséhez lásd *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 193–198.

²⁶⁹ Gerhard Rohlf (1892–1986) romanista. Berlinben habilitált 1922-ben. 1926-tól Tübingenben, 1938–57 között Münchenben, 1958-tól újra Tübingenben tanít. Úttörő jelentőségű dialektológiai munkákat és nyelvatlaszokat adott ki. Az Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen (1931–54) társkiadója. A Bajor Tudományos Akadémia és több olasz tudományos társaság tagja.

²⁷⁰ Franz Dölger (1891–1968) bizantológus, könyvtáros. Klasszika-, ill. közép- és újgörög filológia szakon végzett Münchenben, 1919-ben. Előbb a Bajor Állami Könyvtár, majd az Egyetemi Könyvtár munkatársa. 1926 óta az egyetemen közép- és újgörög filológia magántanára, 1931–59 között rendes professzor, Bizánc történetével kapcsolatos alapvető munkák szerzője, 1928–63 között a Byzantinistische Zeitschrift kiadója.

²⁷¹ Robert Spindler (1893–1954) nyelvész, filológus. Münchenben és a párizsi Sorbonne-on tanult, 1923-ban doktorált, majd 1928-ban habilitált Münchenben. Ezután a müncheni egyetem magántanára, 1934-től az angol filológia rendkívüli, majd 1935-től rendes professzora, az Angol Szeminárium vezetője. A Bayerischer Neuphilologenverband tagja.

²⁷² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationgesuch, 1937. II. 27.

visszaérkezett bírálatokat csatolni a karnál vezetett Valjavec-dossziéhoz (Müller: 1938. IV. 1.; Buchner: 1938. V. 27.; Otto: 1938. VI. 5.; Gierach: 1938. VII. 7.; Rohlf: 1938. VII. 16.; Dölger: 1938. VII. 31.; Crämer: 1938. VIII. 24.; Spindler: 1938. IX. 16.).²⁷³

A mértékadó vélemény természetesen Karl Alexander von Müller állásfoglalása volt, mely nem csupán a bíráló kollégák felé jelentett iránymutatást, de különös jelentőséggel bírt Valjavec számára is, minthogy lassan évtizedes munkakapcsolatban állt a professzorral, aki kezdetben tanára, majd munkahelyi főnöke, s mindvégig jóakarató patrónusa volt. Müller – ellentétben Valjavecnek a doktori, majd habilitációs eljáráshoz csatolt önéletrajzaival – kiemelésre méltónak tartja a jelöltnek „a neves magyarországi német vezető és államminiszter”, a germanista Jakob Bleyer által nyert indíttatását. A mostanra méretes könyvvé összeállt kutatás előzményeként megemlítsérem érdemesíti Valjavec doktori disszertációját Windischról, s kimondottan tudományos igényű munkaként, lelkiismeretes, világos, megbízható kutatásként jellemzi, amely fáradságos témát tárgyal hiányos és elaprózott forrásanyagból kiindulva, ám mintaszerű alapossággal és figyelemre méltó önálló kritikai megítéléssel. A szép dicséret remek felvezetést nyújt e hasonlóan kiterjedt és alapos anyaggyűjtést követően megalkotott opus kedvező megítéléséhez, tekintve, hogy a témában tucatnyi egyéb, alapos rész tanulmányt is megjelentetett már Valjavec. E kisebb munkák – mint Müller írja – részint külföldi, részint németországi orgánumban (Deutsch–Ungarische Heimatsblätter, Neue Heimatblätter, Ungarische Jahrbücher [Berlin], A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, Mitteilungen der Deutschen Akademie) láttak napvilágot, és a „közeli délkelet”, különösen Magyarország német népiségével, illetve nemzetiségi kérdéseivel foglalkoznak, előtanulmányait képezve a most benyújtott összefoglalásnak.²⁷⁴

A hatalmas Kultureinfluß-kötet Müller megítélése szerint „kétségtelenül figyelemre méltó tudományos teljesítmény” A korábbi disszertációhoz képest sokkal nagyobb terület és rendkívül fáradságos munka az, amit a szerző magára vállalt az ezúttal már csaknem parttalanul gazdag forrásanyag feldolgozásával, mely vállalkozás a rendelkezésre álló szakirodalom hiánya, illetve elégtelen volta miatt leginkább egy terjedelmes mozaik építéséhez hasonlatos. A kép, amely kirakásra vár, „a német kultúra befolyása a közeli délkelet népeire, különösen Magyarországra, s emellett a régi Szerbiára és Romániára, évszázadokon át végigkövetve, nagyjából Szent István korától Ferenc József első évtizedeiig (1867).” Müller megítélése szerint az, ami képessé teszi Valjavecet e vállalkozás kivitelezésére, a gazdag és biztos nyelvismeret,

²⁷³ Uo.

²⁷⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller, 2.

mellyel a térségre vonatkozó magyar, román és szláv forrásokat is be tudja építeni. Megnyerő önkritikával azt is hozzáteszi: „Az utóbbiak használatával kapcsolatban én persze nem tudok saját ítéletet alkotni, legfeljebb benyomást, mely szerint ezek alkalmazása teljesen egyenértékűnek tűnik a német forrásokkal, amelyek felhasználása másfelől módszertanilag biztos, gondos és szakszerű.”²⁷⁵

Tartalmilag Müller logikusan felépítettnek látja a munkát. Négy, hozzávetőleg egyforma méretű fejezetet talált, úgymint középkor, reformáció és ellenreformáció, fejedelmi abszolutizmus és felvilágosodás, Vormärz (az 1848-at megelőző időszak) és liberalizmus (rövid kitekintéssel). Az egyes fejezetek hasonlóképp épülnek fel, élükön rendszerint néhány bevezető alfejezet az általános politikai, vallási és kulturális helyzetképpel. Ezt követik a tájegységenként tagolt események a német kultúrbefolyás vonatkozásában, amelyeket végül seregnyi tárgyi keresztmetszet zár, például a német kultúrbefolyás megjelenései az írásbeliségben, a zenében, a nevelésügyben, a színházi életben stb. E tagolás, mely természetesen számtalan átfedéshez vezet, Müller számára nem mindig tűnik meggyőzőnek, „olykor fiókok rendszeréhez hasonlít, amelybe az összegyűjtött eredmények szortírozva lesznek, olykor az organikus fejlődés hatalmas folyamának terhére”. Ez azonban nem von le a szorgos gyűjtőmunka értékéből, sőt éppen hogy „könyvében a legértékesebb a gyakran hosszú évek aprómunkájával kinyert anyaggazdagság, úgyszólván az első nagyon körültekintő, megbízható állományfelvétel... Ám ő már személyiségénél fogva is nyilvánvalóan inkább kutató, mint előadó. Hangvétele némiképp száraz egy ilyen nagy történeti áttekintéshez és stíluspalettája sem valami gazdag.”²⁷⁶ Hasonló nyelvi-stilisztikai hiányosságokra már doktori értekezése korreferense, Meyer professzor is utalt,²⁷⁷ ám akkor ő is, ahogy most Müller is az e készségekben mutatkozó hiányosságokat elenyésző problémának találta a mérleg ellenkező serpenyőjébe tartozó kutatói lelkiismeretességhez és szakszerűséghez képest.

Valjavec habilitációs munkájának érényei közt Müller különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy bár a jelölt „tulajdonképpen célja az, hogy a német kultúrának a tárgyalt területekre gyakorolt évszázadokon át folyamatosan erős befolyását felmutassa, ám nem tartózkodik más, emellett ható befolyások ábrázolásától sem, mint például a bizánci, a magyar történelem kezdetén, az itáliai, mindenekelőtt Romániában, illetve a messze ható francia befolyás, a 19. század első felében”. E kedvező megítélését a korabeli magyar történettudomány nyilvánvalóan nem osztotta, hiszen (amint erről

²⁷⁵ Uo.

²⁷⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationgesuch, Müller, 2–3.

²⁷⁷ UAM, O-Np-1934 (Valjavec), Meyer: 1934. VII. 2.

a későbbiekben bőségesen szót ejtünk) éppen azt nehezményezte Valjavec eredményeinek recepciója során, hogy az élet minden területén tetten érni kívánt német befolyás tárgyalása kapcsán végletekbe esik, minden kultúrjavat német közvetítés eredményeként láttat, s azt is német hatásnak tünteti fel, amihez valójában nem sok köze volt a németiségnek. Az arányok kapcsán persze nyilván nehezen lett volna közös nevezőre hozható a két világháború közötti német és magyar történetírás, s amit Müller előzékeny gesztusként, objektív kutatói nagyvonalúságként értelmezett, az az érintett államok, így Magyarország szakemberei számára elégtelennek, sőt kultúrnacionalizmusnak tűnt.²⁷⁸

Némiképp alátámasztani látszik a magyar tudományos élet aggályait, hogy rögtön az iménti gondolatai folytatásaképp Müller már nem a más népek kulturális befolyása iránt is érdeklődést mutató Valjavecet dicséri, hanem immár azt látja elismerésre méltónak a munka koncepciójában és ábrázolásmódjában, hogy ezek az idegen kultúrhatások „egészében véve messze elmaradnak az uralkodó német kultúrbefolyás mögött”, és sokszor még az idegen befolyások is (a lovagi kultúra, az ellenreformáció, a felvilágosodás egyes jelenségei) Németországon át kerültek a térségbe. Müller szeint „ez a bizonyítás különösen jól sikerült Dr. Valjavecnak”. A munka alapján a német befolyás tetőpontjainak a magyarországi városszervezet kialakulása, a reformáció és a felvilágosodás tekinthető. Legfontosabb betörési kapui pedig Ausztria, Szilézia, Morva- és Csehország (különösen a 14. században, a korai humanizmus idején), továbbá időnként a délnémet kereskedővárosok és Wittenberg. Nagyon fontos Valjavecnél annak a jelentős közvetítő szerepnek az ábrázolása is, amit a németiség a 18–19. században a térségben élő népek saját nemzeti kultúrájának kialakításában betöltött, különösen a magyar írásbeliség és a magyar költészet vonatkozásában.²⁷⁹ Bírálata zárásaként Müller kiemeli, hogy a jelölt tudományos érdeklődése egy mindeddig kevéssé művelt területre irányul, amelyen a már megszerzett jártassága a származására is visszavezethető motivációnak és mindenekelőtt széleskörű nyelvismeretének okán további hasznos kutatások kiindulópontja lehet. Erre vonatkozólag Müller azonnal meg is jelöl egy olyan projektet, amely Valjavec jelen munkájához kapcsolódva egy még szélesebb perspektíva felrajzolását ígéri: a jelölt már évek óta dolgozik a délkelet-európai németiség 1780–1918 közötti összefoglaló történetén.²⁸⁰ Végeredményben Valjavec eddigi teljesít-

²⁷⁸ Lásd mindehhez Szekfű Gyula Valjavechez írott levelét: Szekfű–Valjavec, Budapest, 1934. XI. 20. (közli NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 13), illetve a *Kultureinfluß*-kötetről Magyarországon megjelent recenziókat Csapodi Csabától: *Századok* 76. (1942), 463–472 és Kósa Jánostól: *Egyetemes Philológiai Közöny* 65. (1941), 214–229.

²⁷⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), *Habilitationsgesuch*, Müller, 3.

²⁸⁰ BArch K, R 73/15320, Nr. Val 1/01/1. A Notgemeinschaftnál megpályázott, s 1935 januárja óta futó (többször hosszabbított) tudományos ösztöndíjában meghatározott kutatási projektről van szó.

ményét figyelembe véve „fenntartások nélkül” támogatja a habilitációs eljárás további szakaszára bocsátását.²⁸¹

Müller mint *Hauptberichterstatter* (fő jelentéstevő) véleményével a bíráló-bizottság tagjai kivétel nélkül egyetértettek. Több-kevesebb kritikát majd mindegyikük megfogalmazott, ami azonban egyiküknél se ment el odáig, hogy kétségbe vonták volna a nagyjából egybecsengő összbenyomást: a munka „alapos és bátor tudományos teljesítmény, amely elsőként tár föl egy jelentős és a német kultúrtörténet szempontjából fontos területet”.²⁸² S ami igen fontos, a bírálatok (természetesen a kor ideológiai alapállását tükrözve, de döntően mégis) szakmai jellegű vélemények. A 8 bíráló közül 5 már a cím kapcsán (*Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*) az újragondolás megfontolását ajánlja Valjavecnek. Részint a vizsgálattal lefedett terület, részint a szóhasználat kapcsán gyakoroltak kritikát. Utóbbi szemügyre véve Gierach konkrét javaslattal is előáll. „A magyar térség fejlődése kapcsán »befolyás«-ról a Keletrómai Birodalom, az itáliaiak, a franciák stb. oldaláról beszélhetünk; amit azonban itt a németiségnek köszönhetnek, az messze több, mint pusztán »befolyás«. A munka tárgya sokkal inkább »A német kultúrtelemény a magyar térségben«.”²⁸³ Ami a vizsgálatnak a címben jelölt földrajzi kereteit illeti, az szinte minden bírálónak szemet szúrt. Buchner meg is jegyzi, hogy a munka túlnyomóan nagy része csak Magyarországgal és Erdéllyel foglalkozik, nem tárgyalja a többi délkeleti államot. A szerbiai és romániai német befolyás úgyszólván mellékesen és hozzátétőlegesen kerül szóba, távolról sem elégséges és kimerítő módon. A munkában tárgyaltak arányaihoz megfelelőbb lenne a következő cím: A német kultúrbefolyás Magyarországon, tekintettel a többi délkeleti államra is.²⁸⁴ Hasonló értelemben nyilatkozik Dölger is, hozzátéve, hogy valóban szerencsésebb volna egy ilyen megfogalmazás, „hacsak nem más okok követelik meg a címben a Magyarország megnevezés kerülését”.²⁸⁵

Szintén a címben talált kivetnivalót Crämer, ám ő a többiekétől eltérő problémát fedezett fel. „Azt, hogy a »Kultureinfluß« vagy a »Kulturleistung« részesüljön-e előnyben, inkább nem firtatnám, azonban a »naher Südosten« kifejezés képlékeny és történetileg tarthatatlan. Alighanem a Südost-Institutnál folytatott tevékenysége indította e kifejezés használatára Valjavecet, sőt talán még kötelességének is érezhette ezt. Valójában azonban a munkában csaknem kizárólag Magyarországról van szó, mégpedig az 1918-ig terjedő értelemben Nagy-Magyarországról vagy Régi-Magyarországról. Valjavec

²⁸¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Müller, 4.

²⁸² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger, 11.

²⁸³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Gierach, 7.

²⁸⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner, 4.

²⁸⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger, 11.

maga is megfogalmazza ezt a bevezetésben (II. oldal): »egy olyan terület, mely lényegében Szlovákiából, a mai Magyarországból, Erdélyből, a Bánáttól, a Bácskából, Horvátországból és talán Szlovéniából képződik«. Szeretném azt gondolni, hogy ez a dolognak előnyére válik és a kép egységességét szolgálja [...]» Crämer azon meglátásának is hangot ad, hogy talán jobb volna inkább elhagyni a német befolyást a régi Szerbia, Moldva és Havasalföld tekintetében vizsgáló apróbb (ám jól sikerült) fejezeteket, s azokat esetleg egy önálló vizsgálat keretében kamatoztatni.²⁸⁶ Buchner viszont nem javasolja a szóban forgó fejezetek elhagyását, tekintve hogy „a nem magyar délkelet figyelembevételéről való lemondás természetesen nem volna kívánatos, mivel összehasonlítva a németiség magyarországi kultúrbefolyásával, a szerző Szerbiával stb. kapcsolatos fejtegetései is rendkívül hasznosak és szükségesek; csupán annak látszatát kellene elkerülni, mintha ezen viszonyok tárgyalása hasonlóan erős figyelmet kapna, mint a magyaré”.²⁸⁷ Ám Crämer maga sem erőlteti felvetését, hiszen gondolati kalandozását követően belátja, a szerb és román területekkel foglalkozó részek elhagyása ellen szól, hogy „igazából az itáliai és francia befolyásról szóló fejezetek [amelyekben a két balkáni állam erősebben érdekelt] már csak azért is megtartandók, mert ezek alapján a német teljesítmény még nagyobbnak mutatkozik”.²⁸⁸ A kontraszt érzetének felnagyítása tehát ügyes szerkesztői fogás lehet egy olyan munkában, amely különböző kultúrhatások térnyerését, azokat egymáshoz viszonyítva igyekszik látványosan megjeleníteni.

Hasonló gondolat Rohlf's fejében is megfordult, aki szintén úgy látja, mérlegelni kellene annak lehetőségét, vajon nem volna-e célszerű egyszerűen kivenni a munkából azokat a részeket, amelyek nem német (bizánci, francia, itáliai stb.) befolyásokat tárgyalnak. A bíráló azonban nem valamiféle politikai megfontolással indokolja a felvetést, hanem egy szakmai hiányosságot fedezett fel, s ezeket az elhagyhatónak ítélt tematikai egységeket inkább a hiányolt kérdéskör kidolgoztatásával pótolná. Nevezetesen arról van szó, hogy „ezáltal hely lenne nyerhető a német kölcsönszavak elterjedése alapján a magyarra és a románra gyakorolt német nyelvi befolyás kimutatására, amelyről a munka mostani formájában csupán egészen elenyésző utalás található”.²⁸⁹ Valjavec nyelvészeti iránti fogékonyságát egy másik bíráló is kétségbe vonja. A munka nyelvileg nyújtott összképe – ahogy erre már Müller is utalt – Buchner szemében is bizonyos kétségeket ébreszt, s bár udvariasan csupán úgy fogalmaz, „némelykor erősen javításra szorul”, azért a bírálóban

²⁸⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer, 13

²⁸⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner, 4.

²⁸⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer, 13.

²⁸⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Rohlf's, 9.

összegyűjt néhány nyelvi pongyolaságot.²⁹⁰ Kollégáihoz hasonlóan Buchner is rendkívül tájékozottnak mutatkozik Valjavec – mindenki által egyedinek és úttörőnek mondott – kutatási területe szakirodalmában és forrásanyagában. Így nemcsak újabb, feldolgozásra érdemes munkákat ajánl figyelmébe (például Magyarország és Nürnberg kereskedelmi kapcsolatairól, vagy Verancsics Faustus kapcsán), de némely kifejezett bibliográfiai hiányosságára is utal (például a Nibelung-ének és Magyarország kapcsolatára vonatkozó forrásanyag) és még a 15. század végi pozsonyi írnok, Eggenfelder nevének írásmódja terén is kijavítja.²⁹¹ Hasonlóan kompetens szakember képét mutatja Crämer, aki szintén további szakirodalmi utalással gazdagítja Valjavecet, s – Rohlfshoz hasonlóan – maga is egy újabb, eddig nem kellő hangsúllyal tárgyalt témakört kibontó fejezet nyitását javasolja neki, mégpedig a dinasztikus házasságokról és kapcsolatokról. Valamint túlzottan háttérbe szorultnak látja II. József reformjainak jelentőségét is, pedig „ezek egy másik időpontban nagyobb jelentőségűek lehetnek volna, nevezetesen egy teljes germanizálás érdekében. Egyenest sorsszerű volt azonban, hogy idejét tekintve az ébredő nemzeti öntudattal találkozott össze, s ezáltal nemcsak hogy megghiúsulásra ítéltetett, de épp visszájára fordult.”²⁹²

Rendkívül érdekes és tanulságos azonban, hogy az egyébként nagy tudású Crämer mennyire nem értette az egykori Monarchiából érkezett, Magyarországon iskolázott Valjavec gondolkodásmódját és rutinszerűen bevésődött szakszókincset. Kiemeli például, hogy „a »Dunántúl« (Transdanubien) kifejezés félrevezető, mivel tisztázatlan marad, hogy Németországból vagy Magyarországról tekintendő. Hasonló érvényes az »Altreich«-ra, amelynél az ember nem tudja, vajon a régi Német Birodalomra, az egykori Dunai Monarchiára, avagy a Régi-Magyarországra vonatkozik; 1938 tavasza óta ráadásul a kifejezés egy egészen új értelmet kapott.”²⁹³ Másnak ez meg sem fordulna a fejében, csak egy született „belnémetnek”, Valjavec számára olyanmire egyértelmű a helyzet, hogy eszébe sem jut szemantikai magyarázkodásba fogni. Mindez – a korábbiakban már sokszor hangoztatott felfogásunkra szervesen rásimulva – Valjavec magyarországi iskoláztatásának, alapbeidegződéseinek nehezen levetkezhető hatását bizonyítja. Hasonlóképpen talányos jelenség Crämer szemében, hogy „az e területen keletkezett iratok legtöbbször eléggé vaktában összevissza dobálóznak olyan fogalmakkal, mint »deutsch«, »österreichisch«, »habsburgisch«, »kaiserlich«, megfontolás nélkül váltja ki egyik a másikat, jöllehet a különbség valójában elég

²⁹⁰ „Hof, Adel, Klerus waren ... *tonangebender*”; „eine italienische Novelle oder *dessen* Vorlage”; „Eneas Tractat ..., *das ... gerichtet war*”. UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner, 4.

²⁹¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner, 5.

²⁹² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer, 12.

²⁹³ Uo.

nagy; itt a gondos felülvizsgálat elengedhetetlenül szükséges”.²⁹⁴ Utóbbi megállapítás esetében sem szorul különösebb magyarázatra, mennyire megszokhatta Valjavec a korábbi évek kutatómunkája során e kifejezések szinonimaként való használatát.

Külön lapra tartozik az olyan típusú bírálói vélemény, amely Valjavec munkájából épp azt hiányolja, amit a magyarországi szakvélemények túlzottan is erőteljesnek éreztek benne, vagyis annak kidomborítását, hogy a németiség kultúraadó, kultúraközvetítő szerepe a térség államai felé csaknem kizárólagos jelentőségű az európai szellemi áramlatok keleti, délkeleti irányú vándorlása során. Gierach már a címadásban is markánsabb szóhasználatot igényelt, s bírálata többi részében is hangot adott ez irányú hiányérzetének. „Az igazából kielégítően van ábrázolva, hogy István magyar állama német minták alapján lett berendezve, ami azonban az ország történetét illeti, arra vonatkozóan ez nincs kidolgozva.” Sokkal erőteljesebben kellett volna hangsúlyozni a kontrasztot a lovas-nomád magyarokhoz képest, azt, hogy a kereszténység elterjesztése nagyrészt német szerzetesek és papok műve, s hogy a kolostoralapítások is Németországból kiindulva történtek, így érthető, hogy az olyan szellemi szükségleteket, mint a könyvek, Németországból elégitették ki. E kolostorok a kultúra szigeteiként egzisztáltak a még kultúra nélküli országban, s a földművelés, a művészet, a tudomány, valamint az írásbeliséget nélkülöző államban az írás elterjesztésében kiemelkedő szerepet vittek. Ezek nem egyszerűen „élénk kapcsolatokat” mutatnak, ez küldetés, ez kultúrmisszió.²⁹⁵ Hasonlóképp nem elég karakteres Valjavec ítélete Gierach szerint a francia kulturális befolyás ábrázolásában. A jelölt azt írja munkája 12. oldalán: „A magyar királyi udvarra gyakorolt francia kulturális befolyás következtében talált bebocsátást Magyarországra az udvari-lovagi kultúra.” Gierach felháborodottan konstatálja: „egy ilyen mondat, még ha ezt követően vissza is vonják, egyáltalán nem írható le. Az egész udvari-lovagi kultúra Magyarországon német alapokon született. [...] Igazából sok, nagyon sok részlet megmutatkozik, azonban a német kultúráradat összképe nincs megragadva.”²⁹⁶

Dölger számára is úgy tűnik, hogy a munka kultúrpolitikailag fölöttébb fontos hatását jelentős mértékben csorbítja, hogy az egyes részleteket a jelenségek megvilágítása helyett „a szerző nagy óvatossággal sokszor csupán mint a német befolyás »szimptomáit« értékeli (lásd a fölöttébb gyakori »wohl«, »sicherlich«, »muss ... gewesen sein« kifejezéseket), ami a pozitív összbonyomást a kritikus olvasóban inkább gyöngíti, mint erősíti, s az is mérlegelendő, vajon nem kellene-e a túlzottan is többértelmű részjelenségek elhagyásával

²⁹⁴ Uo., 13.

²⁹⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Gierach, 7.

²⁹⁶ Uo., 8.

inkább a biztosabb összhatásra törekedni”. E kihúzások azonban nem érinthetnek olyan területeket, amelyek hiánya miatt részrehajlás gyanújával támadhatóvá válik a munka. Ezért aztán elhatárolódik Rohlf's álláspontjától, miszerint „a lelkiismeretesen és gondosan megrajzolt nem-német befolyások kivétele által nyerhetne a munka”, ugyanis éppen az volna a cél, hogy ezen hatásokat sem elhallgatva kifogható legyen a szél a kritikusok vitorlájából és ez „már eleve megfossa őket annak lehetőségétől, hogy a munkát az egyoldalúság vádjával illessék”.²⁹⁷ A kedvező szakmai visszhang elérése érdekében azonban az sem elhanyagolható, hogy a németiség valóban hatalmas teljesítménye előtt az annak kijáró elismeréssel adózzon a munka. Márpedig ezen a téren Gierach további kifogásokat emel. Nézete szerint a német kultúrbefolyás egyes területeit szisztematikusan kellene ábrázolni: a költészetet, ahogy azt a birodalomból érkező németek magukkal hozták, s ahogy a magyar nyelvű irodalmat saját műveik alapján lánggra lobbantották; a német művészetet, benne az építészetet (templomok, várak, városok), a szobrászatot, a festészetet, az iparművészetet, s mindent, amit a németektől átvéve a magyarok és a szlávok lemásoltak; a tudományt, az írást, az okleveleket, a könyveket; s ugyanúgy szélesebb alapokon a földművelést, a házat, a háztartások felszereléseit, a viseletet, a kézműipart, a kereskedelmet, a közlekedést, a pénzügyet, a jogot, a társadalmi állapotokat városban és falun stb. S nem Szerbiával és Romániával, hanem Lengyelországgal és Csehországgal kell összehasonlítani a fejlődést. Végül Valjavec figyelmébe ajánlja, hogy ezt a problémát „az idős Aeneas Silvius sokkal jobban megragadta, amikor azt mondta: »Magyarországon nincs semmi figyelemreméltó a német városokon kívül.«”²⁹⁸ Gierach nemegyszer túlon túl sarkos summázata nyilvánvaló ideológiai elfogultságával magyarázható. Az ilyen elvárások ismeretében Valjavec Kulturreinfluß-munkája még igenis visszafogottnak nevezhető.

A bírálóbizottság mindezen kritikák mellett is elismeréssel adózott a gigászi munkateljesítmény előtt. Többen kiemelték, hogy a mű rendkívül figyelemre méltó eredményeket mutat fel úgy az általános, mint a német történelem, valamint az egyes területeket illetően egyaránt. Buchner különösen fontosnak tartja annak bizonyítását, hogy a térségben felébredő humanista érdeklődés arra az ösztönzésre vezethető vissza, amely a német lélettérből (*Lebensraum*) érkezett ide, továbbá hogy a magyar humanizmus közelebbi rokonságban áll a némettel, mint az itáliai humanizmussal.²⁹⁹ Crämer szerint is seregnyi új felismerést közvetít a munka, s mint bevallja, órá két új eredmény gyakorolt igazán mély benyomást. Az egyik, hogy Magyarországra a

²⁹⁷ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger, 10.

²⁹⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Gierach, 8.

²⁹⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Buchner, 5.

humanizmus nem Itáliából, hanem Csehország felől nyomult be, mégpedig a német kancelláriákból, a másik pedig a Herdernek tulajdonított túlzott szerep elutasítása a magyar nemzeti öntudat és önálló kultúra felébresztése kapcsán. Utóbbi bizonyítása Crämer szemében különösen sikeresnek tűnik, s csatlakozik Valjavec álláspontjához, hogy Herder, jelentőségének túlbecsülése helyett, foglaljon csak helyet Francke, Gottsched, Adelung, Klopstock és Wieland oldalán.³⁰⁰ Elismerte azonban, hogy volt olyan kollégája is, aki kétkedésének adott hangot, s nem érezte magát meggyőzve, sőt nemegyszer ellentmondásokat vélt felfedezni a munka vonatkozó részében.³⁰¹

Összességében tehát a nyolc bíráló egyöntetűen, s egymástól még a meleg hangvételi dicséret tónusaiban sem igen különbözve javasolta a munka és Valjavec továbbengedését a habilitációs eljárás további állomásaira. A hivatalos ügymenet részeként 1938. december 1-jére tűzték ki a kar tekintélyes professzorai jelenlétében megtartandó kollokviumot, amelynek során Valjavec szóban is számot ad általános felkészültségéről és az előírányzott tudományos fokozat megszerzésére való alkalmasságáról. Az ügyiratokhoz csatoltak még két szakvéleményt, az egyiket Valjavec újonnan kinevezett Südost-Institut-beli főnöke, Fritz Machatschek készítette,³⁰² a másikban Karl Alexander von Müller a habilitációs eljárásra benyújtott munkával kapcsolatban megfogalmazott bíráló bizottsági véleményeket summázta egy „összértékelés” keretében.³⁰³

A kitűzött időpontban lebonyolításra került „Wissenschaftliche Aussprache” dokumentációja szintén megtalálható a müncheni egyetem archívumában. E szerint a meghallgatáson Müller, Crämer, Buchner, Dölger, Rohlf, Spindler és Lehmann³⁰⁴ professzorok vettek részt. Az iratok szerint Valjavecnek a következő kérdésekre kellett választ adnia: a német városfejlődés, összehasonlítva az itálieival, franciával, angollal; áttekintés a német „Volksraum” keleti irányú terjeszkedéséről; az osztrák államfejlődés szakaszai; a német egységmozgalom viszonya az osztrák államhoz; a német egység története; a Német Birodalom viszonya Magyarországhoz a 11. században; a német állam kialakulása; Bizánci kultúrbefolyás Magyarországon az 1000. év után; kérdések a francia történelemből (Burgundia, Korzika); a mai német államhatárokon

³⁰⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Crämer, 12.

³⁰¹ Vö. UAM, O-VII-349 (Valjavec), Habilitationsgesuch, Dölger, 10–11.

³⁰² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gutachten von Fritz Machatschek, 1937. II. 19.

³⁰³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Gesamtgutachten von Karl Alexander von Müller. 1938. XI. 26.

³⁰⁴ Paul Lehmann (1884–1964) klasszika-filológus. Göttingeni, berlini, müncheni tanulmányok után 1911-ben habilitált Münchenben, ahol 1921–53 között a középkori filológia rendes professzora. Kutatási területe a latin paleográfia, a könyvtártörténet és a középkori irodalomtörténet. 1907-től a Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz projekten dolgozott, 1929 óta jelentette meg saját sorozatát (Mitteilungen aus Handschriften). Ismert még *Geschichte der Fuggerbibliotheken I–II*. (1956–60) című művéről is. A Bajor Tudományos Akadémia tagja.

belüli idegen ajkú kisebbségek. A kollokvium több mint egy órát vett igénybe, s a végén a következő *Gesamturteil* (konszenzusos ítélet) született: „A jelölt nagyon biztos általános áttekintéssel és precíz részismeretekkel rendelkezik. Válaszai megfontoltak és ügyesen megfogalmazottak. A kar igen elégedett a vitával.”³⁰⁵

A résztvevő kollégákat felkérték, hogy véleményeiket írásban is nyújtsák be, ezeket aztán csatolták a vita anyagához. A mérvadó Müller professzor állásfoglalása ismét rendkívül pozitív hangvételi: „A széleskörű megbeszélés figyelemreméltóan biztos általános áttekintést és nagyon pontos részismereteket, igen világos történelmi ítéletet és lélekjelenlétet mutat. Az egyes területek kapcsán megfogalmazott válaszok örvendetesen határozottak és megfontoltak voltak, s ahol kényes kérdések adódtak, ott is ügyesnek és nem erőtlennek mutatkoztak. Ahol lehetőség adódott némiképp részletesebben megnyilatkozni és nagyobb összefüggéseket önállóan kifejtenie, ott gazdag ismeretek és jártasság birtokában oldotta meg a feladatot. Ez volt nézetem szerint az egyik legjobb és legörvendetesebb vita, amit az utóbbi időben láttunk.”³⁰⁶ Hozzá hasonlóan kollégái sem találtak semmi kifogásolnivalót Valjavec verbális meggyőzőerejében. Crämer külön kiemelte, hogy Heinrich Ritter von Srbik³⁰⁷ *Deutsche Einheit* című, néhány évvel azelőtt megjelent könyve kapcsán feltett kérdéseit milyen körültekintően és kielégítően válaszolta meg a jelölt. Csatolt véleményében Crämer pontosan idézi a Srbik könyvével kapcsolatos kérdéseit is. A nyolc, szándékosan igen kényes felvetés között például olyanok szerepelnek, mint „Nem arról van-e szó, hogy a könyv inkább a Habsburgok rehabilitálásának kísérlete, mint a német egység története?”; „Hová jutnánk, ha e szemléletmód alapján rebellisnek tekintenénk olyan személyiségeket, mint Luther vagy Nagy Frigyes?”; „Miben mutatkoznak a könyv hiányosságai és tárgyyszerű tévedései?” stb.³⁰⁸ A Harmadik Birodalom történettudományában tág teret hódított *kleindeutsch* (kisnémet) történelemszemlélet provokatív kihívására a gyökerei folytán nyilvánvalóan erőteljes *gesamtdeutsch* (össznémet) szemlélettel „fertőzött” Valjavecnek minden bizonnyal rendkívül taktikus megnyilatkozásra volt szüksége, hogy ne vesszítse el a jelenlévők jóindulatát.³⁰⁹

³⁰⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec.

³⁰⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Müller, 1938. XII. 1.

³⁰⁷ Srbik kapcsán lásd Michael DERNDARSKY, *Der Fall der gesamtdeutschen Historie: Heinrich von Srbik im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik = Kultur und Politik in Österreich und Ungarn (Begegnungen an der Donau, hrsg. vom Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut und vom Institut für Geschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften)*, szerk. Péter HANÁK–Waltraud HEINDL – Stefan MÁLFÈR – Éva SOMOGYI, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994, 153–176.

³⁰⁸ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Crämer, dátum nélkül.

³⁰⁹ A kisnémet, nagynémet, össznémet történelemszemlélet kapcsán lásd TOKODY Gyula, *Az első világháború utáni forradalmi változások hatása a nagynémet történetírásra*, Századok 103. (1969), 990–1020.

A 11. századi német–magyar kapcsolatokat firtató Buchner³¹⁰ és a francia történelemmel foglalkozó kérdések „gazdája”, Rohlf³¹¹ is egyetértett abban, hogy a jelölt részéről helyes és kielégítő válaszok születtek. Az egyetem közép- és újjörög szemináriumát képviselő Dölger kérdései természetesen a bizánci kapcsolatokra vonatkoztak. Ő szintén kellemetlen helyzetbe hozta Valjavecet, amikor azt a kérdést szögezte neki: fenntartja-e azon állítását, melynek benyújtott munkájában hangot adott, hogy a bizánci befolyás Magyarországon Szent István uralkodásától, úgy az 1000. év tájától, lényegében véve kikapcsoltnak tekinthető? Valjavec azonban talpraesett és folyékony válaszban korrigálta álláspontját, mondván, „időközben megállapította, hogy a bizánci befolyás a továbbiakban is, még legalább két évszázadon át hatékony és időnként igazán erős is volt”. A példákat, melyeket erre nézvést hozott, fölöttébb találónak és megfelelő szakismeretről tanúskodónak ítélte Dölger. Arra a további kérdésre, nem tűnik-e a jelölt számára úgy, hogy a 12. században még egy utolsó tetőpontja volt a bizánci kultúrbefolyásnak, Valjavec azonnal kiemelte III. Béla király tevékenységét. Dölgerre a válaszadó kitűnő benyomást tett.³¹² Kollégájához hasonlóan Lehmann is a jelölt önkritikája és a hiányosságain való felülemelkedés képessége ragadta meg. A vita során fölvetette ugyanis, hogy Valjavec a Németországból a délkelet felé irányuló középkori kolonizáció folyamatának ábrázolásakor szóba sem hozta az egyház, a kolostorok (köztük a bajor és osztrák bencések, ciszterciek és Ágoston-rendiek) vitathatatlan gazdasági és szellemi hozzájárulását. Valjavec azonban a felvetésre rövid, ám pontos ábrázolásban „pótolta mulasztását”.³¹³ Végül az egyetem angol filológiai szemináriumát képviselő Robert Spindler is úgy látta, hogy a délkelet-európai államok jelenlegi határai között élő nem németajkú kisebbségek ismerete kapcsán sincs semmi kifogásolnivaló Valjavec ismereteiben.³¹⁴

Ezután már csupán a kötelező adminisztratív eljárás számára elengedhetetlen dokumentumok benyújtása és kiértékelése vett igénybe némi időt. 1939. március 13-án kelt s a dékáni hivatalhoz intézett leveléhez Valjavec csatolta a szükséges dokumentációt: születési és keresztelési anyakönyvi kivonatát Bécsből, szülei házassági kivonatát Mödlingből, s a részletes (politikai

³¹⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Buchner, 1938. XII. 5.

³¹¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Rohlf, 1938. XII. 12.

³¹² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Dölger, 1938. XII. 17.

³¹³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Lehmann, 1938. XII. 5.

³¹⁴ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wissenschaftliche Aussprache mit Dr. Fritz Valjavec, Spindler, 1938. XII. 12.

kapcsolatrendszerét és fölmenőit – egész a négy nagyszülőig – feltérképező kérdőívet.³¹⁵ Makulátlan származásának igazolását követően a politikailag releváns információk begyűjtését az egyetem lezártnak tekintette, így a kar dékánja, Wüst 1939. augusztus 9-én levélben értesítette a birodalmi oktatási minisztert, hogy a müncheni egyetem bölcsészettudományi kara 1938. december 1-jén kelt oklevelével a „Dr. habil.” fokozat használatára jogosította Fritz Valjavecet.³¹⁶

2. 5. Valjavec oktatói tevékenysége

Fritz Valjavec tudományos munkásságában – saját értékítéletét is tekintetbe véve – megkülönböztetett figyelem illeti oktatói tevékenységét. Már az 1930-as évek közepétől vezetett egy délkelet-európai kérdésekkel foglalkozó munkacsoportot az egyetemi ifjúság számára, mely a Südost-Institut szervezésében, a Gaustudentenführung München-Oberbayern közreműködése mellett 1935–1938 között tevékenykedett.³¹⁷ Habilitációját követően (1938) pedig arra is lehetőséget kapott, hogy a müncheni Ludwig-Maximilian-Universität történéshallgatóinak az általa figyelemmel kísért térséggel kapcsolatos kutatómunkáját vezesse, illetve disszertációikat felügyelje.³¹⁸ 1940-től aztán a berlini egyetemen (Friedrich-Wilhelm-Universität) vállalta Délkelet-Európa történetének, nép- és országismeretének oktatását. Müncheni lakhelyét és intézeti állását ezután sem adta fel, inkább hetente ingázott München és Berlin között. A berlini külföldtudományi kar feloszlata (1945) után évekig katedra nélkül maradt, ami pedig előfeltétel lett volna egy a személye körül gyülekező elkötelezett, Délkelet-Európával foglalkozó kutatói gárda kiépíté-

³¹⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Valjavec–Dekanat, München, 1939. III. 13.

³¹⁶ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst–REM, München, 1939. VIII. 9. A habilitációs eljárás hivatalos lezárását követően a müncheni egyetem könyvtárának disszertációkkal foglalkozó munkacsoportja még levélben értesítette a dékánt, hogy Valjavec habilitációs munkájának kötelezpéldányait a miniszteri rendelkezés értelmében meghatározott négy könyvtár számára (Staatsbibliothek Berlin, Universitätsbibliothek Berlin, Staatsbibliothek München, Deutsche Bücherei Leipzig) hivatalból megküldték (Uo., Nigl–Wüst, München, 1940. X. 10.).

³¹⁷ BArch B, Bestand R 153, Nr. 125, Tätigkeitsbericht des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten für das Haushaltsjahr 1937, München, 1938. II. 18.; UAM, O-VII-349 (Valjavec), Machatschek–Wüst, München, 1939. XII. 7.

³¹⁸ Ezúton szeretném korrigálni a nekrológíróitól származó (s nyomokban néhányak által átvett) tévedést, miszerint Valjavec habilitációját követően intézeti főállását megtartva óraadó lett volna a müncheni egyetemen, amelyet aztán 1940-ben a berlini tanszékvezetői állásra cserélt. Valójában nemhogy levéltári dokumentumok nem támasztják alá e megállapítást, de az 1938–40 közötti müncheni oktatói állását kifejezetten cáfoló adatok állnak rendelkezésre. A berlini egyetemre hívását kísérő szervezési munkálatok során derült ki, hogy még 1939 legvégén sem teljesítette a kötelező nyilvános tanítást – vö. UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst–Six, München, 1939. XI. 15. –, s ugyanekkor saját intézeti főnöke is kénytelen elismerni egy Valjavecről frott szakvéleményben, hogy „mindaddig hivatalos oktatói megbízásban még nem részesült”: UAM, O-VII-349 (Valjavec), Machatschek–Wüst, München, 1939. XII. 7.

séhez. Méltatlanul későn, 1954-ben kapott csak meghívást a müncheni egyetem bölcsészkarára, ahol megbízott előadóként foglalkozott a dunai térség történetével, s csupán 1958-ban kapott saját tanszéket az egyetem államgazdasági karán.

Tanári pályafutásától függetlenül már a kezdetektől szívügye volt fiatal kutatók megnyerése a délkelet-kutatás számára. Az intézet kutatási projekteivel összhangban számtalan témát adott ki feldolgozásra, számtalan ifjú kollégát segített (levelezéséből világosan követhetően) tanácsaival, utalásaival, s munkáik megjelentetésében is közreműködött.³¹⁹ Magyarországról való eltávozta óta különleges figyelmet szentelt az egykori mentoráról és a térség németiségének további jelentős alakjairól szóló biográfiák készítésének.³²⁰

³¹⁹ Valjavec levelezésében már a Südost-Institutban eltöltött első évtől nyomára bukkanhatunk a doktori értekezésüket író, s más fiatal kutatók irányában mutatkozó állandó segítőkészségének. A müncheni egyetemről hozzá irányított fiatalok mellett más egyetemek érdeklődőit is támogatta. 1936-ban az öt levélben (Jéna, X. 19.) felkereső karlócai születésű, magyarul is beszélő Anton von Schmidnek Max Hildebert Boehmnél készülő disszertációja (*Der magyarische Nationalismus bis 1867*) elkészítéséhez az intézeti mellett még saját könyvtárát is felajánlja. 1938. június 21-én kelt levelében a *Die Rechtslage der deutschen Volksgruppe in Ungarn* című doktori értekezésével Stuttgartból hozzá irányított Richard Grotmann számára nyújt fogódzót. Ugyanekkor az öt Wittenbergből megkereső (1938. I. 8.) Heinrich Kramm munkája – *Deutsche Bibliotheken unter dem Einfluß von Humanismus und Reformation. Ein Beitrag zur deutschen Bildungsgeschichte* – kapcsán is igen előzékeny módon viselkedik, s a még meg sem jelent *Kultureinfluß*-kötetnek a magyarországi és erdélyi diákokra vonatkozó fejezetét megküldi a fiatalembernek (Valjavec–Kramm, München, 1938. VIII. 26.). 1939-ben a stuttgarti Deutsches Ausland-Institutból kifejezetten hozzá irányított berlini Hans Schmidtel folytat több hónapos levelezést, s mivel a választott téma (*Volkspolitische Bestrebungen vor der Gründung der Ungarländischen Deutschen Volkspartei*) a Südost-Institut egyik patronáltja által már kidolgozásra került (Isolde Schmidt által, lásd később), új témát ajánl neki (*Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens von 1914 bis 1924*), amely mintegy folytatása lehet az előzőnek (Valjavec–Schmidt, München, 1939. IV. 19.). A fiatalembert müncheni tartózkodása idejére tekintélyes mennyiségű anyaggal látta el (Steinacker-hagyaték), s még mielőtt októberben maga is tanulmányútra utazott volna a délkeletre, újabb dokumentációt (Bleyer-bibliográfia) készített ki számára az intézetben. A müncheni intézet körül gyülekező és Valjavecvel állandó kontaktusban álló ifjú nemzedék értékesebb disszertációit pedig a Südost-Institut kiadványsorozatába is felvette. Lásd SCHLERETH, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*, *Südosteuropäische Arbeiten* 18 (1939); SCHMIDT, *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*, *Südosteuropäische Arbeiten* 19 (1939); RESCHAT, *Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs. Unter besonderer Berücksichtigung der Umbruchperiode 1918/20*, *Südosteuropäische Arbeiten* 26 (1942).

³²⁰ Egykori mentora, Bleyer tudományos és politikai szempontból is emblemikus jelentősége kapcsán Valjavec a Südost-Forschungen szerkesztőjeként is igen egyértelműen nyilatkozott. A lap 1938-as évfolyamában a drezdai Dr. phil. habil. Karl Valentin Müller tanulmánya is megjelent (*Die Bedeutung des deutschen Blutes in Südosteuropa*, *Südostdeutsche Forschungen* 3. [1938], 582–623). A munka megjelentetésével kapcsolatos előkészítő tevékenység során Valjavec nem egy olyan helyet talált a cikkben, ahol a félreérthetőségre tekintettel változtatásokat javasolt, köztük épp a Bleyerre vonatkozó részek kapcsán sarkosabb, egyértelműbb megítélést ösztönözve (ehhez Müller hozzájárulását adta). „Bleyerrel a dolog rendben van. Nem azért változtattam meg azt a részt, mert én igen közel álltam Bleyerhez, hanem mert azt előreláthatólag kifogásolta volna a magyarországi népcsoportvezetés. Mindnyájan tudjuk, hogy néppolitikai pályafutása kezdetén Bleyer még rendkívül ingadozó és zavaros álláspontot képviselt. Másrészt azonban számunkra Bleyer neve néppolitikai tőke, s meg kell akadályoznunk mindent, ami a magyarokat arra indíthatná, hogy azt mondják, Bleyer magyar érzelmét immár német részről is elismerik.” (Valjavec–Müller, München, 1938. XII. 9.)

Az általa patronált, illetve témával ellátott kutatók munkái közül kiemelést érdemelnek az Adam Müller-Guttenbrunnról,³²¹ Eduard Glatzról,³²² Edmund Steinackerről³²³ és Jakob Bleyerről³²⁴ készített életrajzok. Egykori hallgatói közül néhányan Délkelet-Európa történetének nemzetközileg elismert kutatói lettek, közülük is kiemelkedik a Valjavecet az intézet élén 1960-ban követő (egyébként szintén bánáti származású) Mathias Bernath.³²⁵

2. 5. 1. A berlini egyetem (1940–1945)

Az 1930-as évek végére Valjavecnek sikerült fiatal korát meghazudtolóan impozáns eredményekkel felhívnia magára a figyelmet. Néhány év alatt a Südost-Institut életében nélkülözhetetlen, arculatformáló személyiséggé nőtte ki magát, amit a súlyának és komplex feladatkörének megfelelő ügyvezetői címmel honorált az intézmény kuratóriuma. Nemzetközi ismertséget és ennek megfelelő regionális tudománypolitikai befolyást hozott számára az általa elindított és szerkesztett Südost-Forschungen. E minőségében – a környezetében lévő idősebb tudós kollégák körében is elismerést kiváltó – hibátlan taktikai érzékkel mozgatta a szálakat a délkelet-európai kisállamok tudományos közéletét rendszeresen borzoló aktuális polémiák napirenden tartásával, illetve egyes kényes témáknak a német történetírás számára otthonos vizekre terelésével. Saját kutatásai, valamint önálló publikációs tevékenysége is a rendkívül szorgalmas és az új német történetírói irányzat tematikájával s persze terminológiájával azonosuló ambiciózus szakember képét támasztotta alá. S mindezek mellé immáron a megfelelő tudományos fokozatnak is birtokába jutott, semmi sem akadályozta tehát, hogy képességeit és érvényesülési vágyát újabb területeken kamatoztassa.

Az új kihívást a berlini egyetemen épp szerveződő, s a Friedrich-Wilhelm-Universität³²⁶ eddigi struktúráját kivételezett helyzetével alapvetően felboly-

³²¹ ROGL, *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns...*, Südosteuropäische Arbeiten 33. (1943).

³²² ERTL, *Eduard Glatz (1812–1889)*, Südosteuropäische Arbeiten 22. (1940).

³²³ GRONWEG, *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*, Südosteuropäische Arbeiten 25. (1941).

³²⁴ SCHWIND, *Jakob Bleyer* (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, B sorozat 14), 1960. E Valjavec által különösen szorgalmazott és támogatott Bleyer-életrajz az elkészültét követően csaknem két évtizednyi késéssel jelenhetett csak meg. Az ezzel kapcsolatos körülményekről részletesebben: TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 632–643.

³²⁵ Mathias Bernath (1920–2013) bánáti születésű (Segenthau/Németség) történész, egyetemi tanár. A berlini egyetemi éveket követően (ahol Valjavec óráit is látogatta) 1952-ben doktorált (*Die auswärtige Politik Nassaus 1805–1812*). Későbbi kutatási területei Délkelet-Európa története, felvilágosodás a Habsburg-monarchiában, jozefinizmus, román nemzeti mozgalom. 1960–1990 között a Südost-Institut vezetője és a Südost-Forschungen kiadója, emellett 1971–1985 között a berlini Freie Universität Délkelet-Európa történetével foglalkozó professzora.

³²⁶ Az egyetem két világháború közötti történetéhez lásd Michael GRÜTTNER (Christoph JAHR – Sven KINAS – Anne Chr. NAGEL – Jens THIEL közreműködésével), *Die Berliner Universität zwischen den Weltkriegen 1918–1945 (Geschichte der Universität Unter den Linden, 2., szerk. Rüdiger vom BRUCH – Heinz-Elmar TENORTH)* Akademie, Berlin, 2012.

gató új kar, az Auslandswissenschaftliche Fakultät (AF) hozta meg Valjavec számára. A beinduló kar kiszemelt dékánja s a kar kiszolgálását – egyéb feladatai mellett – ellátó, szintén frissen létrehozott Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut (DAWI)³²⁷ igazgatója, Franz Alfred Six professzor, SS-Standartenführer³²⁸ érdeklődést mutatott a fiatal müncheni tudós iránt. Six 1939. november 8-án kelt s a müncheni egyetem bölcsész dékánjának címzett levelében kifejezésre juttatta azon szándékát, hogy Valjavecet a berlini egyetem jövendő „külföldtudományi karán” megszerzendő Délkelet-Európa-tanszék élére meghívja. Terve megerősítéseként arra kérte kollégáját, mihamarabb foglaljon állást Valjavec tudományos teljesítménye és pedagógiai képességei vonatkozásában.³²⁹ Válaszában Wüst készségét fejezte ki a kért információk továbbítására, ám a nemrég habilitált fiatal kolléga iránti érdeklődést igyekezett hamar le is hűteni: „Szabadjon azonban Önt óvatosságból arra figyelmeztetnem, hogy Dr. Valjavecet mindezidáig még nem bocsáthaták a nyilvános tanítás teljesítésére, mivel ő még mindig külföldi, jugoszláv állampolgárságú, s a részemről érő legkülönfélébb felszólítások ellenére láthatólag még semmiféle döntő lépésre nem vállalkozott a német birodalmi állampolgárság megszerzése tekintetében.”³³⁰ Nyilván fogalmazhatott volna tapintatosabban, Valjavecet kevésbé előnytelen színben feltüntetve, ám mindez berlini kollégáját már nem befolyásolta, Six kész tényként számolt Valjavec megnyerésével, s hajlandónak mutatkozott a felmerülő adminisztratív akadályokat az erő pozíciójából elhárítani. Válaszlevelében biztosította párttársát, hogy a felmerült probléma kapcsán magától értetődően azonnal állásfoglalásra kéri Valjavecet, hogyan halad honosítási ügye. Egyúttal Wüst akadé-

³²⁷ BAArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., 20–21: DAWI-Berlin.; Uo., 50–55: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.). Az intézet kapcsán lásd *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 149–156.

³²⁸ Franz Alfred Six (1909–1975) sajtótörténész. Heidelbergben tanul szociológiát és politikatudományt, ott is doktorált (1934), majd habilitált (1936). Nemzetiszocialista kapcsolatai koraiak és igen aktívak. 1929-től az NS-Studentenbund, 1930-tól az NSDAP, 1932-től az SA tagja. Egyetemi éveit alatta a helyi Studentenschaft sajtó- és propagandahivatalának vezetője, 1934/35-ben e szervezet birodalmi vezetésében a sajtó-, könyv- és propaganda-főhivatal vezetője. 1935-ben átlép az SA-ból az SS-be, ez évtől főállású az SD-nél, ahol az Amt Presse und Schrifttum vezetője, 1936-tól a Zentralabteilung I 3 (Presse und Museum) vezetője, 1937-től a Zentralabteilung II 1 (Weltanschauliche Gegner) és II 2 (Lebensgebietsmäßige Auswertung) vezetője. 1937-től a königsbergi egyetemen tanít, majd a berlini egyetemen 1939/40-ben megszervezett Auslandswissenschaftliche Fakultät dékánja és a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut igazgatója (majd saját kérésére elnöke). 1941–45 között az RSHA-ban működő Amt VII (Weltanschauliche Forschung) főnöke. 1941-ben a Vorkommando Moskau vezetője, amely a szovjet archívumokat vette volna birtokba a város bevétel után. 1943-tól az Auswärtiges Amt-nél dolgozik (Ministerialdirigent, Gesandter I. Klasse), a kultúrpolitikai részleg vezetője. A berlini egyetemen ezután addigi témáját (Außenpolitik und Auslandskunde) címzetes egyetemi tanárként látja el. A háború után eltűnt, de az amerikai titkosszolgálat elfogta, s a nürnbergi perben 20 évre ítélték. Már 1952-ben szabadon bocsátották, 1953-tól egy darmstadti kiadó ügyvezetője, majd 1957-től a Porsche-Friedrichshafen reklám-főnöke. Six működéséhez lásd HACHMEISTER, I. m.

³²⁹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Six–Wüst, Berlin, 1939. XI. 8.

³³⁰ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst–Six, München, 1939. XI. 15.

koskodását is hamar helyre tette, amennyiben közölte vele: „Mivel tudomásom szerint egy tervszerű [planmässig] tanszékre történő minden meghívás szükségyszerűen magával vonja a német birodalmi állampolgárságot, erről az oldalról megoldható volna e kérdés.” Ám természetesen ha bármiféle politikai aggály lenne Valjavec személyével kapcsolatban, arra kérte, azt is külön közölje vele, s a körülményekre tekintettel mellékeljen egy szakvéleményt Valjavec tudományos teljesítménye és oktatói rátermettsége vonatkozásában is.³³¹

Wüst ennek megírásával Valjavec közvetlen fölöttesét, a Südost-Institut vezetőjét, Fritz Machatscheket bízta meg.³³² A Machatschek által készített „Gutachten über die wissenschaftlichen Leistungen und die pädagogischen Fähigkeiten des Herrn Dr. phil. habil. Fritz Valjavec” (szakvélemény Dr. phil. hab. Fritz Valjavec tudományos teljesítményéről és pedagógiai képességeiről) néhány nap múlva meg is érkezett a dékáni hivatalba,³³³ így azt Wüst azonnal továbbíthatta Berlinbe, Six számára. Machatschek rendkívül hízelgő képet festett fiatal bosztottjáról, ami bizonyára hozzájárulhatott a Valjavec személye kapcsán felmerült esetleges kételyek eloszlatásához. Hangsúlyozta, hogy ugyan nem történész szakemberként [ő maga geográfus volt] alkot véleményt, ám már négy éve vezeti az intézetet, így volt ideje alaposan megismerni munkatársát. Valjavec a kezdetektől a délkelet-európai németiség kutatására orientálódott, amire származásából fakadó motivációja és rendkívül gazdag nyelvismerete különösen hivatottá teszi. A „nagy kultúrnyelveken” kívül szóban és írásban kiismeri magát a magyar, román és délszláv nyelvekben is, így képes a vonatkozó szakirodalmat rendszeresen követni és megítélni. Véleménye szerint Valjavecnek a magyarországi német kultúrbe-folyásról írott hatalmas és közvetlenül megjelenés előtt álló műve első ízben nyújt kimerítő és mélyreható, mindazonáltal objektív ábrázolást e tárgykör-ről, s bizonyítja egyúttal a szerzőnek a történettudomány módszereiben való jártasságát. Különösen dicséretesnek tartja beosztottja példás teljesítményét az intézetük működtetése körüli teendők, s ugyanúgy az egyéb járulékos – egyetemi – feladatok ellátása kapcsán. „Ügyvezetői minőségében és ezáltal a Südost-Institut tulajdonképpeni tudományos vezetőjeként [!] Dr. Valjavec, jóllehet mindeddig hivatalos oktatói megbízásban még nem részesült, ösztönözte és patronálta a Délkelet-Európa-kutatás területébe tartozó nagyszámú disszertáció elkészítését,³³⁴ s mindezzel saját pedagógiai rátermettségét

³³¹ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Six–Wüst, Berlin, 1939. XI. 17.

³³² UAM, O-VII-349 (Valjavec), Wüst–Machatschek, München, 1939. XII. 2.

³³³ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Machatschek–Wüst, München, 1939. XII. 7.

³³⁴ Lásd a Südost-Institut körül tömörülő fiatal kutatók és disszertációjukat készítő egyetemi hallgatók támogatása tekintetében korábban elmondottakat, illetve az ennek kapcsán hivatkozott munkákat.

is bizonyította.” Hasonlóképp Valjavec érdeméért ismerte el az 1930-as évek közepe óta megjelenő intézeti periodika, a *Südostdeutsche Forschungen* életre hívását, amellyel beosztotta „egy a területen általánosan is egyenest vezető szerepűnek elismert orgánusot teremtett, amikor sikerült közreműködésre megnyernie számos, vele szoros tudományos kapcsolatban álló külföldi tudóst”. Valjavec tudományos teljesítményével és rátermettségével kapcsolatosan azonban alighanem az jelenti a legnagyobb elismerést, amikor tevékenységét summázva főnöke kijelenti: „egyáltalán a müncheni Südost-Institut mai jelentősége teljességgel az ő érdeme”. Végül Machatschek a szakvéleményét kérők figyelmébe ajánlja azt is, hogy Valjavec ismeretei és képességei a nagy történelmi és politikai összefüggések felismerése és megítélése tekintetében nem korlátozódnak csupán a saját szűkebb munkaterületére, a délkeleti térségre. Fiatal kora ellenére kiérlelt történelmi ítélőképességgel és átfogó tudással rendelkezik, vagyis mindazokkal az előfeltételekkel, melyek elvárhatóak egy tudományos és pedagógiai téren is színvonalas egyetemi oktatótól.³³⁵

Six professzor, a berlini egyetem szervezés alatt álló új karának vezetője a személyi állományra vonatkozó kiterjedt előkészítési munkálatok során természetesen magát Valjavecet is megkereste. 1939. november 17-én kelt levelében tájékoztatást kért a Wüst által felvetett állampolgársági problémákról is.³³⁶ Valjavec bő terjedelmű válaszában³³⁷ vázolta kálváriáját, s biztosította, a legkevésbé sem az ő ellenkező szándékai akadályozzák a honosítási eljárást. Természetes – írja –, hogy egy ideje már fáradozik a német állampolgárság megszerzésén, ám az is igaz, hogy pillanatnyilag még, persze tisztán formálisan nézve, valóban jugoszláv állampolgár. Erről még a tavasszal tájékoztatta Dr. Beyert³³⁸ is, akitől először hallott a kínálókozó berlini lehetőségről. Valójában e sajnálatos akadály az oka annak, hogy miért szenved késedelmet a számára már beígért müncheni docentúra. És épp emiatt jelent számára különös örömet e berlini kezdeményezés, hiszen ebből a különleges helyzete iránti megértésre következett. Valjavec szerint a dolgok úgy állnak, hogy a szükséges formalitások, valamint a származási igazolások kiállítására körüli gyakran igen nehézkes nyomozások végérvényesen ez év tavasza előtt

³³⁵ UAM, O-VII-349 (Valjavec), Machatschek–Wüst, München, 1939. XII. 7. Valjavec személyének alapos lekaderézése ügyében Six további lépéseket is tett. A délkeleti térségre vonatkozóan szintén alapos ismeretekkel rendelkező Harold Steinackert (ekkor épp az innsbrucki egyetem rektora) is a jelölt véleményezésére kérte. Steinacker válaszlevelében (Innsbruck, 1939. XI. 29.) mind politikai tekintetben, mind pedig a szakterület avatott kutatójaként nyomatékosan ajánlotta Valjavec alkalmazását. Vö. HAAR, *Friedrich Valjavec*, 112.

³³⁶ A levél nem került elő, dátuma és témája Valjavec válaszleveléből rekonstruálható.

³³⁷ Valjavec–Six, München, 1939. XI. 21.

³³⁸ Hans-Joachim Beyer, a prágai Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és a birodalmi tudományos kutatások támogatására létrehozott Reinhard-Heydrich-Stiftung vezetője. Működéséhez lásd *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 65–68.

nem zárultak le. Amikor aztán az illetékes müncheni hivatalnál honosítását kérelmezte, bizonyos bürokratikus akadályokat támasztottak apai nagyszülei házassági anyakönyvét illetően. Emiatt megtagadták kérvénye átvételét, majd pedig a háború kitörésekor rendelkezés született, hogy az állampolgársági kérelmek ezt követően már nem fogadhatók el. Mégis némi reményt lát felszillanni Valjavec, amikor így folytatja: „Ez az egész ügy azonban, úgy tűnik, időközben amúgy is tárgytalanná válik, mivel a délszláv hatóságok részéről az állampolgárságtól való megfosztásom folyamatban van. Ezen intézkedések alapja a következő körülmény: 1928-ig osztrák állampolgár voltam, ami iránt aztán a délszláv hatóságok kifogást emeltek, s az osztrák kormányzat sajnos nem tanúsított ellenállást. Ám a belgrádi belügyminisztérium mostanság az akkori követelésének okait mégsem tartja helytállónak. Ez azt jelentené, hogy én tulajdonképp egész idő alatt osztrák állampolgár maradtam, s ezáltal most [az Anschluss után] német állampolgársággal rendelkezem. Nekem kell utánajárnom, tisztázni a jogi helyzetet.” Hasonlóképp nem látja reménytelennek a helyzetét a nyilvános tanítás vonatkozásában sem. Utánajárva a kérdésnek, vajon tovább akadályozhatják-e ezt a kötelező, bár inkább formális aktus lebonyolítását, precedensértékű információkra bukkan: „szabadjon megjegyezni, hogy népinémetek már idáig is megtarthatták próbaelőadásait, anélkül, hogy rendelkeztek volna már német állampolgársággal”. Példát is említ (az éppen a müncheni egyetemen tanító Gustav Fochler-Hauke esetét), bár azt is rögtön hozzát teszi, tisztában van vele, hogy ilyen esetekben az illetékes helyek személyes elbírálása dönt. S némi képp Six segítő szándékára apellálva hozzát teszi: „Mindenesetre azonban nyilván létezik egy nagyvonalú rendezés a paragrafusszerű lehetőségek határain belül is.”³³⁹

1939. december 5-én kelt soraiban Valjavec, utalva a megoldás sürgető szükségességére, immár nyíltan a befolyásos Six segítségét kérte az admi-

³³⁹ Valjavec–Six, München, 1939. XI. 21. Valjavec állampolgársági ügyének kálváriája kapcsán terjedelmes dossziét nyitott a birodalmi belügyminisztérium, amelyet ma a berlini Bundesarchiv őriz. A bürokratikus akadályok támasztásának oka az volt, hogy Valjavec honosítási kérelme kapcsán egy müncheni történész, Alois Auer kifogást emelt, ami a hivatalos kivizsgálás elhúzódnása folytán valóban hosszasan késleltette az ügymenetet. Auer a '30-as évek közepén, a honosítási eljárás ügyében tett panaszát 1940-ben is megismételte (Auer – Regierungspräsident von Oberbayern, München, 1940. VII. 26.; Auer–Polizeipräsident, München, 1940. VIII. 2.), aminek folytán az elhúzódo ügy részesévé vált a birodalmi belügyminiszter, a Reichsführer SS, a rendőrség vezetője és az SD vezetője is. Végül Schellenberg a belügyminisztérium honosítási részlegéhez írott levelében (Berlin, 1941. III. 7.) lezárta a kérdést: „Dr. Valjavec honosításával szemben semiféle aggály nincs.” A konfliktus hátterét Valjavec világítja meg Schellenberghez írott levelében (München, 1941. III. 3.). Eszerint Auer 1936 tavaszán a munkáját és jellemét illető problémák miatt eltávolításra került a Südost-Institutból. Az újabban fölmelegített rágalmak már akkor elhangzottak Auertől, melyek alaptalansága már akkor kiderült. Valjavec, aki „patológiai esetnek” tartja rosszakaróját, a saját személyével kapcsolatos megbízható információk beszerzése végett közeli munkatársait, Karl August Fischert és Fritz Machatscheket ajánlja. Vö. BArch B, Bestand R 1501, Nr. 6952, 112–124.

nisztratív akadályok leküzdésében. Tömören ismét összefoglalta a honosításával kapcsolatos problémákat, s emlékeztetett arra, hogy a belgrádi hatóságok nem ragaszkodnak állampolgári kötelei fenntartásához, sőt az ügy újabb fejleményeként arról is beszámolt, hogy a jugoszláv belügyminisztérium 1939. augusztus 3-i (III Nr. 24412/39) levelében megállapítja, Valjavec illetősége a délszláv állam egyetlen településén sem kimutatható, azaz állampolgárságának törlése de facto adottnak tekinthető. Érvelését megtámogató, Valjavec végül a politikai kártyát is kijátszotta. „Szabadjon utalnom arra, hogy ez az intézkedés [jugoszláv részről], mint már említettem, nép- és pártpolitikai tevékenységem, vagyis NSDAP-tagságom (Nr. 3202280), illetve egy a délkelet-európai német népiségi kérdésekben mértékadó tudományos intézet sokévi ügyvezetői pozíciójának következményeként tekinthető.”³⁴⁰ A körülmények utólagos ismeretében megkockáztatjuk, tulajdonképpen fölösleges is volt megkísérelnie, hogy ily módon gyakoroljon valamiféle presziót Sixre, a berlini egyetemen megszerveződő Auslandswissenschaftliche Fakultät dékánjának ugyanis már a kapcsolatfelvétel pillanatában feltett szándéka volt, hogy a tehetséges és ambiciózus fiatal tudóst megszerzi a kar és a mellette működő DAWI még hiányzó, illetve lefedetlen szakterülete (Délkelet-Európa-kutatás) számára.³⁴¹

A kiterjedt előkészítő munka és az ezt mindvégig támogató legfelsőbb politikai akarat eredményeképpen 1940. január 5-én valóban hivatalosan is közzétették a Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung rendelkezését a berlini egyetem új kara, az Auslandswissenschaftliche Fakultät, valamint a mellette működő Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut felállítására.³⁴² Szerkezetét és személyi állományát tekintve a két intézményt a legszorosabb kapcsolatok fűzték össze, gyakorlatilag egymás megfelelői voltak az oktatási tevékenység, illetve a kutatási feladatkör ellátásában, azonban igazán nagy különbséget jelentett kettejük státusát illetően az a körülmény, hogy a kar az egyetem kötelekébe tartozott, az intézet viszont – engedve a politikai akaratnak – közvetlenül az őt életre hívó birodalmi minisztérium fennhatósága alatt állt. Ez nem csupán a finanszírozást,

³⁴⁰ Valjavec–Six, München, 1939. XII. 5.

³⁴¹ Ennek szellemében Valjavec is rajta volt azon a listán, amelyet Six tájékoztatóképpen megküldött az egyetem rektora számára, aki aztán a névsort továbbküldte véleményezésre a berlini egyetemen illetékes Gaudozentenführernek. Vö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 44; Hoppe–Willing, Berlin, 1939. XII. 13. Az NS-Dozentenbund nevében Willing (egynemely esetben fenntartásait hangoztatva) lényegében jóváhagyólag küldte vissza a listát. Vö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 66–78; NS-Dozentenbund–Gaudozentenbundsführer: Stellungnahme zu den Besetzungsvorschlägen für die Auslandswissenschaftliche Fakultät der Universität Berlin, Berlin, 1939. XII. 30.

³⁴² Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. Amtsblatt des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung (1940), 72–73. A két intézmény működéséhez lásd BOTSCH, *Politische Wissenschaft*.

praktikusan tehát a felügyelet jogkörét vonta el az egyetemről, de a tudományos prioritások kijelölése is a szakma helyett a mindenkori politikai elvárások függvénye lett. Nem meglepő ily módon, hogy az egyetem csak hosszas alkudozások és a nyomásgyakorlás bizonyos eszközei hatására adta be a derekát. A végeredmény, a megosztott felügyeleti struktúra tehát egy kényszerű kompromisszum eredménye, amelyben az egyetem is lemondott arról, hogy „kéretlen gyermekének” (az új karnak) bizonyos témákban a többi (például bölcsész-, állam- és jogtudományi) kar munkájával történő szükségszerű átfedéseit kontrollálja, ám Six is engedett eredeti szándékából, miszerint az intézeten kívül a kar is teljes autonómiával rendelkezzen az egyetemen belül, illetve hogy dékánná őt ne a rektor, hanem a miniszter nevezze ki, s ily módon közvetlenül neki tartozzon felelősséggel.³⁴³

A megegyezés eredményeként a berlini egyetem nyolcadik karaként létrehozott új *Auslandswissenschaftliche Fakultät* szervezeti és intézményi hátterét tekintve két, már létező főiskolai formáció összeolvasztásával keletkezett. Az egyik, az 1935 óta működő *Auslandshochschule* (ennek közvetlen jogelődje pedig az 1887–1935 között fennállott *Seminar für Orientalische Sprachen* volt), melynek feladatát az képezte, hogy a jövőbeli diplomaták, valamint az ipari és bankszektor külső országokba telepített képviselői számára a szükséges nyelvi és országismereti képzést megadja. Voltak ugyan tervek arra nézvést is, hogy az *Auslandshochschule* egy diplomataképzést ellátó birodalmi főiskolává alakuljon, ám mivel e törekvést az állami és a párt-szervek kompetenciavitaí megghiúsították, végül 1938 decemberében a berlini egyetem kötelékébe került át,³⁴⁴ s így lett egyik alkotóeleme az új, integratív karnak. Már maga az *Auslandshochschule* létrehozása az 1930-as évek közepén is egyfajta agresszív irányba tolódást jelentett a nyelvi képzésre koncentráló elődintézményhez képest. Ez utóbbinak 1892 óta volt orosz nyelvi lektora, majd professzora a poseni származású Anton J. Palme,³⁴⁵ aki már az

³⁴³ Vö. SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 24. Végeredményben 1940. április 1-jei hatállyal az egyetem rektora nevezte ki Sixet az AF dékánjává. Vö. UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/1846 A.2, K 39 (Akte Six), Hoppe–Six, Berlin, 1940. III. 28.

³⁴⁴ Már ez a lépés is kiváltotta az egyetem ellenállását, mivel úgy érezte, nemigen található olyan megoldás, amellyel a csatolandó intézménynek az egyetem tudományos állásától és természetétől alapvetően idegen képzési formája összhangba hozható volna a már bevett egyetemi gyakorlattal. Az ügyet az SS egyértelmű közbeavatkozása lendítette tovább a holtpontról, s Heydrich döntése értelmében nem csupán a főiskola betagozása történt meg, de még önálló karakterének megőrzése sem képezhetett vita tárgyát, fenntartva így annak lehetőségét, hogy idővel mégis önálló birodalmi főiskolává nője ki magát. Ugyancsak saját hatáskörben döntött az SS az új szervezet irányítójáról: ekkor került a képbe Six, az SD „Fremde Weltanschauung” osztályának vezetője. Six és az SS, illetve SD kapcsolataihoz vö. UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/1846 A.2, K 39 (Akte Six).

³⁴⁵ Anton J. Palme (1872–?) szlavista. Lektor, majd professzor Berlinben a *Seminar für Orientalische Sprachen* alkalmazásában. Az I. világháborúban önkéntes, tolmácként tevékenykedett, közreműködött a breszt-litovszki béke orosz nyelvű változatának elkészítésében. 1935-től az *Auslandshochschule* rendes professzora (orosz nemzettudomány), 1937-ben emeritált, addig a berlini egyetem kötelékébe integrált *Auslandshochschule* vezetője.

I. világháborút megelőzően szorgalmazta a „külföldtanulmányok” koncentrációját, s most, 1935 áprilisában egy olyan emlékiratot nyújtott be a birodalmi oktatási minisztériumnak, amely tulajdonképpen a náci által felkarolt *Auslandswissenschaft* programjának tekinthető. Palme hármas követelményt támaszt az új tudományág elé: 1. Igény az egyes idegen nációkat alaposan ismerő szakemberekre, akik felhasználhatók a politikai, gazdasági és katonai kérdések megoldásánál. 2. A külföldi németiség megőrzése az idegen környezetben való feloldódástól. 3. Más nemzetek megismerése mint katonai és politikai fegyver a népek egymás közti harcában. Palme szerint e kihívásoknak csak akkor lehet megfelelni, ha nem követik a porosz tudománypolitika által helytelenül lefektetett utat, vagyis a külföldtudományoknak a birodalom peremvidékein, az érintett országok szomszédságában elhelyezkedő egyetemeken történő művelését, hanem koncentrálják, centralizálják azokat a birodalom szívében, ahol szükség esetén a politika számára is rendelkezésre állnak. Ugyancsak nem szabad elkövetni azt a hibát, amely megint Bismarck külpolitikai koncepciójából táplálkozik, hogy a kutatás (Palme itt saját szűkebb szakterületét, a Kelet-Európa-kutatást emeli ki) csaknem kizárólag az aktuális államhatárok és állami képződmények alapján közelít tárgyhöz, ily módon marginalizálja azt a körülményt, hogy ezeket az államokat többnyire „centrifugális törekvésű nemzetek” alkotják. Márpedig „minden kétségen fölül áll, hogy a jelenlegi erőviszonyok terén történő első komolyabb törés esetén Kelet-Európában a nemzetek fontos szerepet játszanának”.³⁴⁶

Az *Auslandswissenschaftliche Fakultät* másik elődformációja a *Deutsche Hochschule für Politik* (1920–1940). A weimari rendszer még demokratikus gondolkodású politológusai által alapított intézmény újságírókat, szakszervezeti vezetőket, pártfunkcionáriusokat képzett,³⁴⁷ míg aztán alapvető profilváltáson nem ment át azzal, hogy 1933-ban az újonnan felállított *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* hatáskörének rendelték alá. Ezután egyértelmű feladatát a nemzetiszocialista vezető elit kitermelése képezte. A Goebbels által „megfelelő irányba” terelt intézmény végzősei azonban az álláskereső során azzal szembesültek, hogy államilag nem elismert diplomával bocsátották útra őket. Csak a párt (persze folyamatosan terjeszkedő) hivatalai, a minisztériumok, illetve egyéb szervek kifejezetten a náci káderek számára fenntartott szolgálati helyei álltak nyitva előttük. A problémát felismerve 1938/39 fordulójától diákok és tanárok egyaránt szorgalmazták az intézmény teljes jogú, a doktorálást is lehetővé tevő főis-

³⁴⁶ Vö. SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 20–21, az idézet helye: 21.

³⁴⁷ A későbbi NSZK első köztársasági elnöke, Theodor Heuss is tanított itt.

kolává alakítását, megoldás helyett azonban a propagandaminisztérium ki-
hátrált az iskola mögül, s a Hochschule für Politik illetékes főhatóságaként
a birodalmi oktatási minisztériumot ismerte el. A nyitva hagyott kérdés el-
lenére a főiskola rendkívül jól dotált, magas költségvetésű intézmény volt,
az imént tárgyalt Auslandshochschule felemás és a kortársak által is vitatott
profiljához, oktatási szerkezetéhez képest kiérlelt tematikával és szigorú
struktúrával, valamint 70 ezres állományt is meghaladó könyvtárral, sajtó-
archívummal. És persze jelentős számú (88) oktatóval, akik komoly befo-
lyást biztosító főtevékenységük mellett látták el itteni feladataikat: érkeztek
a legkülönbélebb nemzetiszocialista főhivatalokból, az államapparátusból,
vagy akár valóban tudományos berkekből, a helyi egyetemről, illetve kutató-
intézetekből. Az mindenképp közös volt bennük, hogy csaknem kivétel nél-
kül kipróbált régi harcosok, aktív nácik voltak.³⁴⁸ Az intézmény jól működő
szervezetét, „megbízható” oktatói karát és teljes infrastruktúráját (nem utol-
sósorban épületét), továbbá harcos politikai felfogását és tudománypolitikai
koncepcióját hozta örökségként azt követően, hogy másik alkotóelemként
integrálódott a berlini egyetem újonnan megszervezett karába.³⁴⁹

A II. világháború kitörése nemhogy akadályozta volna, de kifejezetten
gyorsította az 1939 végén teljes gőzzel folyó szevezési munkálatokat. A birod-
almi oktatási minisztérium levélben tudatta az egyetem rektorával: „adott
ténynek tekinti, hogy a berlini egyetem külföldtudományi kara január elején
megkezdte az oktatási tevékenységet”.³⁵⁰ Az állami és pártszervek egyetértet-
tek abban, hogy a fokozott diplomáciai tevékenység és a megkezdődő harci
események egyaránt igénylik bizonyos államok nyelvének, kultúrájának s egy-
általán komplex országismeretének alapos elsajátítását, illetve a kormányzat
céljainak rendelkezésére bocsátását. Emiatt a kitüntetett jelentőségű kar és
intézet a többi (inkább elvonásokkal sújtott) tudományos bázisintézményhez
képest kiemelkedő támogatásban részesült. Hasonlóképpen kedvező irányba
hatottak a kezdeményező szervezetek, így az SS egyéni presztízszempontjai,
hiszen nem hagyhatták, hogy iniciatívájuk és fáradságos lobbitevékenységük
eredménye bármiféle anyagi nehézség folytán zátonyra fusson. 1939 késő
őszén tehát Six azzal a biztos tudattal végezhetette a két betagolt főiskola okta-
tói gárdája által még nem lefedett személyi kérdések (köztük Valjavec ügyé-
nek) intézését, hogy stabil háttér és megfelelő politikai akarat áll mögötte.

³⁴⁸ Vö. SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 23–24.

³⁴⁹ UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 28: REM–Hoppe, Berlin, 1939. X. 10. A birodalmi oktatási miniszter tájékoztatja az egyetem rektorát, hogy 1939. IX. 13-i rendelete értelmében, miután a legfelsőbb birodalmi szervek és a Führer képviselője is hozzájárultak a tervhez, a Hochschule für Politik, amely ily módon megszűnik, végérvényes döntésként átkerül az AF keretébe.

³⁵⁰ Uo.

A birodalmi oktatási minisztérium már említett 1940. januári engedélye azonban még nem jelenthette az oktatási tevékenység maradéktalan beindítását. Az egyes tanszékek oktatóinak kinevezése és a még hiányzó posztok betöltése korántsem volt befejezettnek tekinthető,³⁵¹ így a diákok számára az elődintézmények kifizető kurzusait betudták a tanév I. trimeszterének teljesítéséeként, míg a tényleges munka a II. trimeszter indulásával, 1940 áprilisában vette kezdetét.

Ami a kar és az intézet felépítését,³⁵² strukturális berendezkedését és az oktatási tevékenységet illeti, erre nézvést bőséges forrással rendelkezünk. A gondosan szerkesztett kari kurzuskínálat³⁵³ áttanulmányozása során megállapítható, hogy az oktatott területek között differenciált és hierarchikus rend uralkodott, ami magától értetődően az érintett tanszékek, illetve oktatóik különleges súlyát és befolyását, valamint a többi szakterülethez és szaktanszékhez képest privilegizált helyzetét jelentette. Ennek alapján a legfontosabb szerepet az úgynevezett „alaptudományok” (*Grundwissenschaften*) közvetítése játszotta. Ezt a területet – például külpolitika és külföldismeret, külgazdaságtan, népiségismeret és népcsoportkérdések – az oktatói kar

³⁵¹ UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 66–78: NS-Dozentenbund–Gauzozentenbundsführer: Stellungnahme zu den Besetzungsvorschlägen für die Auslandswissenschaftliche Fakultät der Universität Berlin, Berlin, 1939. XII. 30. A hosszás dokumentumban Willi Willing Gauzozentenbundsführer az állások betöltése kapcsán egyenként véleményezi a felterjesztett személyeket, mégpedig a következő bontásban: *I. Ordinarien* – Prof. Dr. Six, Dr. Bruno Kiesewetter, Min. Rat Dr. Wilhelm Ziegler, Prof. Dr. Egmont Zechlin, Dr. Albrecht Haushofer, Dr. Karl C. von Loesch, Dr. A. Klemmt, Prof. Dr. Fritz Berber, Prof. Dr. Kurt Knoll, Prof. Dr. F. Schönemann, Dr. habil. Albert Prinzing, Dr. phil. Ernst Wilhelm Eschmann, Prof. Dr. Hans Uebersberger, Dr. Fritz Valjavec, Prof. Dr. Michael Achmeteli, Prof. Dr. Clemens Schar Schmidt; *II. Extraordinarien* – Prof. Dr. Gotthard Jäschke, Prof. Dr. Gerd von Mende, Prof. Dr. Martin Heepe; *III. Ernennung zu beamteten Dozenten* – Dr. Heinz Lehmann, Dr. Hans-Joachim Beyer, Dr. Hermann Greife, Prof. Dr. Richard Meckelein, Prof. Walter Trittel, Prof. Pernitzsch, Prof. Dr. Walther Björkman, Prof. Dr. Walter Braune, Prof. Sebastian Beck; *IV. Lehraufträge* – Prof. Dr. Karl Bömer, Gesandter von Hentig, Oberregierungsrat Dr. Scurla, General Horst von Metzsch, Konteradmiral Reinhold Gadow, Oberstleutnant Hans Krebs, Oberst Dr. Hans Nuber, Diplomvolkswirt Heinrich Rocholl, Dr. Helmut Lüpke, Major Paul Schnoeckel, Dr. Friedrich Schack, Oberstabsarzt Dr. Fritz Ronnefeldt, Dr. Wilhelm Grewe, Legationssekretär Dr. Werner Schmidt-Pretoria, Dozent Karl Franz Jurda, Lektor und Lehrer Adolf Lane, Prof. Dr. Martin Ramming, Prof. Dr. Otto Quelle, Prof. Dr. Albert Herrmann, Prof. Dr. Dietrich Westermann, Dr. phil. Marcel Breyne. Willing nem egy esetben – különösen a megbízott előadók (*Lehraufträge*) körében – fenntartásainak adott hangot, ám a számunkra most fontos Six és Valjavec esetében nem emelt kifogást, mindkettejüket nagyon röviden elintézi. Sixról ezt írja: „Six kinevezésével szemben sem politikai, sem tudományos aggályok nem állnak fenn. Ezt részemről ismételtén kifejezésre juttatom. Kinevezésével fenntartás nélkül egyetértek.” Valjavec kapcsán pedig így fogalmaz: „A Valjavecéről itt fekvő vélemények alkalmasnak mutatják őt egy professzúrára. Mivel csupán a professzúra gyakorlásával [Wahrnehmung der Professur] volna megbízva, hozzájárulást kérek. Végleges állásfoglalás később történhet.”

³⁵² BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., 20–21: DAWI-Berlin.; Uo., 50–55: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).

³⁵³ A konkrét oktatási tevékenység beindulásához, illetve a kurzuskínálatához: UAB, Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät für das II. Trimester 1940.

szűkebb elitje fedte le, természetesen itt kaptak helyet a Six által kínált órák is.³⁵⁴ A következő, jóval szélesebb tanári kar által ellátott területet a „külföldtudományok” (*Auslandswissenschaften*) képezték, vagyis az egyes államok – országonként, illetve nagyobb földrajzi tájegységekként tagolt – nép- és országismerete; idetartoztak többek között Valjavec kurzusai, a Délkelet-Európával foglalkozó előadások és szemináriumok is.³⁵⁵ Végül a kari kínálat integráns részét képezte a „nyelvi és tolmácsképzés” (*Sprachenkunde und Dolmetscherwesen*) is, melyet Six konglomerátuma még az Auslandshochschulétől örökölt meg.³⁵⁶ E széleskörű profil lefedését ellátó 27 szaktanszék

³⁵⁴ Az alaptudományokat 8 tanszék, illetve általuk felügyelt szak fedte le. Mindezek középpontjában, a korabeli terminológia által „mag”, illetve „vezető” szakként aposztrofált Außenpolitik und Auslandskunde, vagyis Six saját (később még részletezendő) területe állt. Jelentőségében második-ként egyértelműen Kiesewetter Außenwirtschaftskunde szakja követte, mely a nagytérségként újjászervezendő Európa gazdasági kérdéseinek szentelte magát. A Politische Geschichte der Gegenwart szak Lüpke, majd Frauendienst professzorok irányítása alatt állt, míg az Überseegeschichte und Kolonialpolitik a Meinecke-tanítvány Zechlin professzorhoz tartozott. Albrecht Haushofer, a geopolitika alapjait lefektető és Hess közvetlen bizalmasának számító Karl Haushofer fia állt az élen a Politische Geographie und Geopolitik szaknak. „Jóllehet szakja a náci tudomány egykori alapját képviselte, az intézeti nyilvánosságban ómaga alig szerepelt előadásokkal vagy tanulmányokkal.” (SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 29.) Régi, elkötelezett népiségi harcos, Karl C. von Loesch fémjelezte a Volkstumkunde und Volksgruppenfragen szakot, aki azzal is kitűnt, hogy kari viszonylatban talán a leginkább ápolta a kapcsolatot a népinémekkel, illetve a délkelet-európai államokból származó külföldiekkel. Loeschtlől származik egyébként az egyetem külföldi hallgatói számára a németiség nép- és országismerete tekintetében összeállított vizsgakövetelmény (vö. BArch B, Bestand R 4902, Nr. 12, 76–77; K. C. von Loesch: *Plan für Prüfung der Ausländer im Fach „Deutsche Landes und Volkskunde”*, Hagenberg, Juni 1944.). A Staats- und Kulturphilosophie (Abel és Wagner területe) mellett a sort a Rechtsgrundlagen der Außenpolitik zárja, ahol Friedrich Berber és Wilhelm Grewe irányítása alatt a hallgatók által talán leginkább látogatott és az állam- és jogtudományi karon is meghirdetett kurzusok voltak fölvehetőek. Vö. UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät 1940–1945; UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 66–78; SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 27–30.

³⁵⁵ A külföldtudományok tág spektrumán mozogtak a nép- és országismereti kurzusokat nyújtó, jórészt az Auslandshochschule kebeléből átemelt és a hiányzó területeken megfelelő személyekkel kiegészített tanszékek, melyek működését nemegyszer egy-egy hatalmas munkabírási előadó vitte a vállán. Az oktatás során arra törekedtek, hogy a képzés ne csupán az elődöntésmény által is nyújtott nyelvi ismeretek elsajátítására szorítkozzék, de a hallgatók valóban jó ismerőivé váljanak az adott országnak. A diákok a következő tanszék-, illetve szakkínálatból választhattak: Nagy-Britannia és a világbirodalom (Karl Heinz Pfeffer), Franciaország (Ernst Wilhelm Eschmann), Olaszország (Albert Prinzing), Spanyolország és Spanyol-Amerika (Otto Quelle), Portugália és Brazília (Ivo Dane), Hollandia és Dél-Afrika (Marcel Breyné), Skandinávia (Walter Iwan), Kelet-Közép-Európa (Hans-Joachim Beyer), Délkelet-Európa (Fritz Valjavec), Törökország (Gotthard Jäschke), arab területek (Walther Björkman, Walter Braune), Perzsia (Sebastian Beck), Afrika (Dietrich Westermann, Martin Heepe), Sziám (Walter Trittel), Japán (Clemens Scharschmidt), Kína (Max Gerhard Pernitzsch), Szovjetunió (Michael Achmeteli, Gerhard von Mende), Egyesült Államok (Friedrich Schönemann). Vö. UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät 1940–1945; UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 66–78; SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 31–32.

³⁵⁶ 24 nyelv és 8 afrikai dialektus elsajátításának lehetőségét kínálták a nyelvi kurzusok, melyek egyébként a nem egyetemista, külső érdeklődők előtt is nyitva állottak. A kar nyelvi képzésének teljes palettáját összefogta az Institut für Sprachenkunde und Dolmetscherwesen, amely nagyszámú, részben külföldi származású lektort alkalmazott, valamint bizonyos hiányterületeken – a távol-

(s ebbe nem tartozik bele a nyelvi képzésért felelős, elkülönített részleg oktatói gárdája), pontosabban tehát a 8 alaptudományi és a 19 külföldtudományi tanszék, illetve ezek vezetői egyidejűleg megfeleltek az intézet (DAWI) ezzel azonos struktúrájának is, azaz ott pedig a vonatkozó részlegeket, illetve ezek vezetőit alkották (az intézeti alkalmazottak teljes létszáma 107 fő volt).³⁵⁷ Ezek alapján sem szorul már további bizonyításra az a tény, hogy eltérő felületi szerveik ellenére az AF és a DAWI, a vezetésüket perszónalunióban ellátó Six személye, valamint a személyi állományukban, eszmeiségükben és szerkezeti felépítésükben jól látható rokonság okán szervezen összeforrott. A kari és intézeti szervezet részét képezte egyébként a könyvtár és a sajtóarchívum is,³⁵⁸ továbbá a többnyire igen költséges könyvek, brosúrák és folyóiratok megjelenéséért felelős Publikations- und Forschungsabteilung,³⁵⁹ valamint a még a Hochschule für Politik gyakorlatából átvett „Ausländer“-kurzusok szervezését végző Auslandstelle.³⁶⁰

A közvetlen oktatási tevékenységet illetően az egyes tanárok – így az olykor több napot is Berlinben tölteni kénytelen Valjavec³⁶¹ – meglehetősen leterheltek voltak. Ez alól csupán épp a kari tevékenységet döntő módon profilírozó, a „vezető szakot” fémjelző Six volt kivétel. A kar dékánja és az intézet igazgatója (később saját kérésére elnöke) bokros teendői miatt kevés időt tudott szakítani az oktatási feladatokra, így ezeket mindinkább két – még az SD-től magával hozott, s itt asszisztenseiként alkalmazott – segítőjére hárította.³⁶² Six különböző óráinak tematikus súlypontja három kérdéskör körül összpontosult. Különösen fontosnak tekintette az első téma, a „Reich und

keleti, afrikai és a szláv nyelvek esetében – nemegyszer az adott nép országismereti kurzusait vezető oktatókat is munkára fogta.

³⁵⁷ BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., Bl. 20–21.: DAWI-Berlin. (Mivel az egyes részlegvezetők egyben az egyetem vonatkozó tanszékei élén állottak, így ők adminisztratív az egyetem, s nem az intézet alkalmazottjának számítottak.) Lásd még *Uo.*, Bl. 50–55.: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).

³⁵⁸ A Seminar für Orientalische Sprachen, illetve az Auslandshochschule, valamint a Hochschule für Politik állományának egyesítésével és a további beszerzésekkel (melyből Valjavec is kivette részét) 1943-ra közel 200 000 kötet alkotta a könyvtárat. A könyvtár és sajtóarchívum felépítéséről, állományáról részletes beszámoló: BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., 38–43: Übersicht über die Bestände der Bibliothek und des Pressearchivs des Instituts; *Uo.*, 44–47: Übersicht über die voraussichtlich noch vorhandenen und somit zu rettenden Bestände der Bibliothek und des Pressearchivs (Berlin, 1945. VIII. 1.).

³⁵⁹ A többnyire kifejezetten propagandisztikus célokat követő kiadványok közül kiemelt érdemmel a *Jahrbuch der Weltpolitik* (1942-től), amelyben Valjavec is publikált.

³⁶⁰ 1940 és 1945 között 6 ilyen kurzus került megrendezésre, így például 1943 márciusában 200 résztvevő megjelenésével.

³⁶¹ Az 1940-es III. trimeszterben a hét első három napját töltötte Berlinben, az 1943/44-es tanév őszi félévében a kedd-szerda-csütörtök volt itt betáblázva. Szerencsésebb esetben (többségében azért) elég volt a keddi és a szerdai napot Münchentől távol töltenie. Vö. UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät 1940–1945.

³⁶² Rudolf Levin és Horst Mahnke, előbbi az SD-nél a Six által vezetett Amt VII-ben a „tudományos különmegbízások” referense, utóbbi ugyanott a „marxizmus” referense, egyébiránt Six tanítványa.

Westen” kapcsán közvetíteni kívánt mondanivalóját, vagyis azt, hogy a náci európai hegemon törekvése egyenes folytatása a nagy birodalmak (Nagy Sándortól Hohenstauf II. Frigyesen át a 20. századig ívelő) törekvéseinek. A német birodalmiságot időnként érő kudarcok és a Nyugat ezzel párhuzamos felemelkedései (1648, 1919) után a nemzetiszocialista forradalom végére helyreteszi az erőviszonyokat. Második súlyponti témája az „Außenpolitik der Weltmächte”, illetve a „Bildung der europäischen Staatensysteme” (1870-től) inkább egy másik kari alaptudomány, a *jelenkor politikatörténete* tárgykörébe volna sorolható. Minthogy saját, vonatkozó publikációkat a tanszék nem tett le az asztalra, előadásaiiban voltaképp inkább a náci történetírás interpretációjára szorítkozhatott. A harmadik témakör („Fremdüberlagerungen des deutschen Geistes”) igen közel állhatott a szívéhez, mivel maga is a nemzetközi szabadkőművesség szakértőjének számított. Az egyházak, a szabadkőművesek, a zsidók, a marxisták kártékony hatásának kimutatása; nagyjából ez képezte szűkebb feladatkörét az SD, illetve RSHA Weltanschauliche Forschung und Auswertung (Amt VII) részlegének vezetőjeként is.³⁶³

A berlini egyetem külföldtudományi karának 1940–1945 közötti kurzuskínálatából rekonstruálható Valjavec oktatói tevékenysége is. Ebben a kar – már említett módon – pontos hierarchiai rendbe foglalt egységei között az „Auslandswissenschaften” címszó alatt felsorolt 10. tanszék foglalkozik Délkelet-Európával, a pontos megjelölés szerint „Volks- und Landeskunde Südosteuropas”-ként. Valjavec kurzusainak lefolyásáról, az órák hangulatáról, pontos tartalmáról – egy a későbbiekben tárgyalandó botrányos eset kivételével – nem rendelkezünk közelebbi információkkal, ezért meg kell elégedjünk pusztán felsorolásukkal, amelyből önmagában véve is képet kaphatunk azok tematikájáról, kérdésfelvetéseiről, illetve a korabeli terminológiához illeszkedő szóhasználatukról.

1940. III. trimeszter:³⁶⁴

Volks- und Raumgeschichte Südosteuropas [Délkelet-Európa nép- és térségtörténete; előadás]

Übungen zum innenpolitischen Aufbau der Südoststaaten (für Anfänger)
[a délkelet-európai államok belpolitikai felépítése – kezdőknek; gyakorlat]

³⁶³ Vö. SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 27–28. A Six által képviselt témák mellett a „vezető szak” hallgatói olyan kurzusokkal is találkozhattak (jórészt az egykori Hochschule für Politik átvett oktatóitól), mint például Wehrpolitik, Kulturpolitik des Auslands, Zur Geschichte der nationalen Bewegungen in Europa, Probleme der Geschichte der deutschen Diplomatie, Pressegeschichte und Pressefragen des westlichen Auslands (utóbbiban természetesen a németellenes hazugságok és hecckampány bemutatásával).

³⁶⁴ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, III. Trimester 1940.

Die politischen Ideensysteme des Südostens (für Fortgeschrittene) [a délkelet politikai eszmerendszere; gyak.]

Die Entstehung des Nationalbewußtseins in Südosteuropa [a nemzetudat létrejötte Délkelet-Európában; gyak.]

*1941. I. trimeszter*³⁶⁵

Staat und Gesellschaft in Südosten [állam és társadalom Délkelet-Európában; ea.]

Übungen zur Landeskunde Südosteuropas (für Anfänger) [délkelet-európai országismeret – kezdőknek; gyak.]

Übungen zur Politik der Achsenmächte in Ostmittel- und Südosteuropa (gemeinsam mit Prinzig, Beyer) [a tengelyhatalmak politikája Kelet-Közép- és Délkelet-Európában – Prinzig és Beyer közreműködésével; gyak.]

1941. tavaszi szemeszter:³⁶⁶

Die kulturellen Kräfte Südosteuropas [Délkelet-Európa kulturális erői; ea.]

Übungen zur Geschichte Südosteuropas (für Anfänger) [Délkelet-Európa történetéről – kezdőknek; gyak.]

Übungen zur Kulturorientierung Südosteuropas [Délkelet-Európa kulturális orientációjáról; gyak.]

1941/42. őszi szemeszter:³⁶⁷

Die wirtschaftliche Struktur Südosteuropas [Délkelet-Európa gazdasági szerkezete; ea.]

Übungen zur Wirtschaftspolitik der südosteuropäischen Staaten [a délkelet-európai államok gazdaságpolitikájáról; gyak.]

Verwaltungsprobleme des ehemaligen südslawischen Staates (für Fortgeschrittene) [az egykori délszláv állam igazgatási problémái – haladóknak; gyak.]

1942. tavaszi szemeszter:³⁶⁸

Die politischen Strömungen der südosteuropäischen Staaten (unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zum Ausland) [politikai áramlatok a délkelet-európai államokban – különös tekintettel a külföldhöz való viszonyukra; ea.]

Übungen zur Außenpolitik Südosteuropas (für Fortgeschrittene) [Délkelet-Európa külpolitikájáról – haladóknak; gyak.]

Übungen zur Geschichte des Sozialismus in Südosteuropa [a délkelet-európai szocializmus történetéből; gyak.]

³⁶⁵ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, [I.] Trimester 1941.

³⁶⁶ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, SS 1941.

³⁶⁷ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, WS 1941/42.

³⁶⁸ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, SS 1942.

*1942/43. őszi szemeszter:*³⁶⁹

Grundlagen der südosteuropäischen Landeskunde: Volk, Rasse, Raum
[a délkelet-európai országismeret alapjai: nép, rassz, tér; ea.]

Assimilation und Dissimilation in Südosteuropa [asszimiláció és disszimiláció Délkelet-Európában; gyak.]

Übungen für Doktoranden [doktoranduszi gyakorlatok; gyak.]

*1943. tavaszi szemeszter:*³⁷⁰

Volks- und Raumgeschichte Südosteuropas [ea.]

Übungen zur Raumgeschichte Südosteuropas [gyak.]

Übungen zur Volksgeschichte Südosteuropas (für Fortgeschrittene) [gyak.]

*1943/44. őszi szemeszter:*³⁷¹

Staat und Gesellschaft in Südosteuropa [ea.]

Regierungssysteme der südosteuropäischen Staaten (gemeinsam mit Prof. Meckelein) [a délkelet-európai államok kormányzati formái – Meckelein professzor közreműködésével; gyak.]

Die Sozialpolitik der südosteuropäischen Länder (für Fortgeschrittene) [a délkelet-európai országok szociálpolitikája – haladóknak; gyak.]

Besprechung wissenschaftlicher Arbeiten [egyeztetés a tudományos munkákról, szakdolgozatokról]

*1944. tavaszi szemeszter:*³⁷²

Die kulturellen Kräfte Südosteuropas [ea.]

Deutsch-südosteuropäische Kulturbeziehungen [német–délkelet-európai kulturális kapcsolatok; gyak.]

Übungen zur Kulturorientierung Südosteuropas [gyak.]

Besprechung wissenschaftlicher Arbeiten

*1944/45. őszi szemeszter:*³⁷³

Die wirtschaftlichen Kräfte des Südostraumes [ea.]

Übung für Anfänger [gyak.]

Übung zur Wirtschaftsgeschichte Südosteuropas (für Fortgeschrittene) [gyak.]

Besprechung wissenschaftlicher Arbeiten

Valjavecet kiegyensúlyozott személyisége, valamint a levelezéséből és kapcsolattartásából is követhető kimért és óvatos fogalmazásmódja³⁷⁴ minden

³⁶⁹ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, WS 1942/43.

³⁷⁰ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, SS 1943.

³⁷¹ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, WS 1943/44.

³⁷² UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, SS 1944.

³⁷³ UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät, WS 1944/45.

³⁷⁴ Lásd a habilitációs eljárása során egyes bírálói részéről felhozott egyedüli érdemi kritikát, vagyis

bizonytalán gyakorta megvédte a kurzusokon előadódható kellemetlen incidensektől. Egyetlen ilyen botrányos eseményről van tudomásunk, amely azonban az egyetem keretein is túlcsapó hullámokat kavart. Az eset az 1942/43. tanév őszi (Németországban „Winter-”, azaz 'téli') szemeszterében történt, amikor az egyik nagy érdeklődést kiváltó, s a német hallgatók mellett a volt Monarchia utódállamaiból érkező diákok által is látogatott szemináriumán (Assimilation und Dissimilation in Südosteuropa) Valjavec nem mutatott elég erélyt a különböző nemzetiségű hallgatók között egyes kérdések kapcsán fellángoló indulatok lecsillapításában. A több egymást követő foglalkozáson is keresztülvonuló parázs viták híre a berlini magyar követséghez is eljutott, amely aztán jegyzékben fejezte ki tiltakozását a történetek kapcsán az Auswärtigen Amtnál (a német külügyminisztériumnál).³⁷⁵

A szemináriumon hallgatói referátumok hangzottak el a térségben tapasztalható asszimilációs törekvésekkel kapcsolatban, melyek során a jelen lévő magyar hallgatók túréhatárát meghaladó mértékben került előtérbe az erőszakos magyarosító törekvések taglalása. „E szemináriumi gyakorlatok keretében már december folyamán beszélt egy román hallgató a magyarosításról általában, majd egy másik alkalommal egy szlovák a szlovákok magyarosításáról. A jelen lévő magyar diákok mindkét alkalommal kifogást emeltek e témák felvetése, illetve tárgyalásuk magyarelles hangneme miatt.”³⁷⁶ Az egyensúly megteremtésére láthatóan hangsúlyt fektető Valjavec lehetőséget adott a magyar hallgatók számára is, hogy helyrebillentsék a mérleget, illetve saját asszimilációs veszteségeikről beszámolhassanak. Ennek eredményeként „február 17-én a szeminárium keretében »a székelyek románosítása« téma került tárgyalásra. E referátumot követően a bánáti népinémet származású Hans Herrschaft³⁷⁷ – a beszámoló témájától eltérve, illetve azon messze túllépve – a magyarországi német népcsoport viszonyaira terelte a szót. Egy magyar diák, Gosztonyi³⁷⁸ azonnal utalt arra, hogy nem

hogy nem eléggé hangsúlyosan domborítja ki a német kultúrfölény oly nyilvánvaló tényeit. Más kérdés, mint már utaltunk rá, hogy ami a német szakmai körökben esetleg finomkodó megfogalmazásnak tűnhetett, az egyenest kultúrnacionalizmusnak minősülhetett az érintett (s különösen érzékeny) délkelet-európai államok közönsége számára.

³⁷⁵ BaHStA, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz, Aufzeichnung der ungarischen Gesandtschaft an Frhr. von Weizsäcker, Berlin, 1943. II. 24.

³⁷⁶ Uo.

³⁷⁷ Hans Herrschaft (1919–1994) helytörténeti kutató, gazdasági tanácsadó, SD-tag, VoMi-munkatárs, SS-Untersturmführer. A temesvári gimnáziumi érettségi után filozófiát és államtudományokat tanult Breslauban és Berlinben, ahol a Bund Auslandsdeutscher Studenten tagja volt. A háború után, a britek általi internálást követően Münchenben tevékenykedett gazdasági területen. A hatvanas évek közepén a figyelem középpontjába kerül a Franz Josef Strauß akkori védelmi miniszterrel is kapcsolatba hozott Fibag-affér kapcsán.

³⁷⁸ A kézenfekvő feltevést, hogy az 1956 után Svájcba emigrált Gosztonyi Péter történésszel (1931–1999) való azonosság állhat fenn, a látható életkori adottságok miatt rögtön cáfolnunk kell. Az adott

ildomos e témát a szeminárium keretei között tárgyalni, és Dr. Valjavec is hangsúlyozta, nem kell érinteni a jelenkor politikai ügyeit. Ennek ellenére Hans Herrschaft kifejezetten magyarellenes hangnemben folytatta fejtegetéseit. Anélkül, hogy állításait részletesen indokolta volna, kijelentette, hogy az erdélyi németiség sokat szenvedett a magyarságtól. Folytatásként a mai magyar népiségpolitikát illette kritikával. Kijelentette, hogy a magyarság a Kárpát-medence különböző népcsoportjainak elnyomásában ugyanazokat a módszereket alkalmazza ma, mint korábban. Magyarország külpolitikája nem őszinte, csak az aktuális európai helyzetre, illetve a háborúra való tekintettel kevésbé expanzív és németellenes. Magyarország az 1940. évi kisebbségi egyezményt csak kényszerből kötötte meg Németországgal, ám azt rafinált módon kijátssza, nem teljesíti annak szellemét, s még arra sem hajlandó, hogy a jövőben értelemszerűen teljesítse a szerződést. Egy Jenőffy³⁷⁹ nevű magyar egyetemista közvetítő szándékú megjegyzésére, miszerint a népiségi problémák a háború után békés egyetértéssel lesznek rendezve, Hans Herrschaft még a Führer személyét is bevonta a vitába, amennyiben Jenőffy fenti megjegyzésére azt válaszolta, a népiségi kérdések a háború után a Führer parancsának megfelelően lesznek megoldva.”³⁸⁰

Az Auswärtiges Amt a magyar követség panaszát továbbküldte a berlini egyetem Valjavecet foglalkoztató karának dékánja, Six számára,³⁸¹ aki az ügygel kapcsolatban rendkívül kellemetlen vizsgálatra kényszerült. A magyar nagykövet ugyanis szóvá tette, hogy „vajon nem kellene-e mérlegelni, hogy a jövőben egyáltalában mellőzzék az olyan témával kapcsolatos szemináriumi gyakorlatokat és eszmecsereket, melyek tárgyalása során ilyen nemkívánatos, végsősoron a légkörre nézve is zavaróan ható viták keletkezhetnek, annál is inkább, minthogy épp most, a közösen viselt háború idején a legkínosabban kerülni kellene mindent, ami a szövetséges népek kölcsönös egyetértését zavarólag befolyásolhatná”.³⁸² Six semmiképpen sem akarhatta megrontani a két ország tudományos élete között fennálló (látszat)békességet, sem pedig a berlini egyetem kiváló és intenzív magyarországi kapcsolatait, ami – egyebek mellett – a vendéglőadások, illetve professzorcsere

---

szemeszterre beiratkozott külföldi hallgatók sorában egyébként nem akadtunk nyomára Gosztonyi nevű magyar diáknak. Vö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 1154 (Immatrikulation ausländischer Studenten).

³⁷⁹ A hallgató neve helyesen Jenőfi Nándor, aki az 1942/43-as tanév őszi félévére október 19-i dátummal iratkozott be. Vö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 1154 (Immatrikulation ausländischer Studenten).

³⁸⁰ BaHStA, Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz, Aufzeichnung der ungarischen Gesandtschaft an Frhr. von Weizsäcker, Berlin, 1943. II. 24. Lásd még TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 631.

³⁸¹ BaHStA, Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz, Schäfer-Rümelin–Six, Berlin, 1943. III. 6.

³⁸² BaHStA, Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz, Aufzeichnung der ungarischen Gesandtschaft an Frhr. von Weizsäcker, Berlin, 1943. II. 24.

rendszeres bonyolításában is megmutatkozott.³⁸³ Ezért azonnali jelentéstételre szólította fel Valjavecet, hogy tisztázhatóak legyenek az óráján történetekkel kapcsolatos nézeteltérések, valamint állásfoglalását kérte azzal kapcsolatban is, helytállóak-e a magyar követség azon észrevételei, miszerint Herrschaft, akinek a Bánáttal foglalkozó, csak nemrég megjelent könyvét³⁸⁴ Magyarországon azonnal be is tiltották, „az ő Magyarországgal szembeni egyoldalú és nem objektív beállítottságát félreérthetetlenül kifejezésre juttatta”, ezért „kívánatos volna őt nyomatékosan figyelmeztetni viselkedésének a német–magyar baráti viszony számára ártalmas következményeire, különös tekintettel arra, hogy fent említett Magyarország-ellenes kirohanásaival a jelenlegi magyar kormánypolitika Németországgal szembeni jóakarátát és őszinteségét is kétségbe vonta”.³⁸⁵

Valjavec, aki a vitatott kérdés kapcsán nem mehetett szembe a kar vezetése által is követett és a hallgatóságtól is nyilvánvalóan elvárt ideológiai irányvonallal, maga is tisztában volt azzal, hogy kérdőre vonása – s az egész vizsgálat – tulajdonképpen csupán egy Six számára is kellemetlen színjáték, mely elsősorban a diplomáciai bonyodalmak megelőzését szolgálta. Ennek megfelelően fogalmazta meg jelentését, s a konfliktusért a magyar hallgatókat felelőssé téve, dorgálás helyett védelmébe vette a bánáti német hallgatót: „Miután már az elmúlt gyakorlatokon kijelentések történtek magyar hallgatók részéről, melyek megkísérelték, hogy hamis képet fessenek a Kárpát-medence kisebbségpolitikájáról, nyilatkozott meg Herrschaft – kapcsolódva egy, az 1918–1940 közti román kisebbségi politikáról szóló referátumhoz – abban az értelemben, hogy a magyar állam 1918 utáni népcsoport-politikai nehézségeire utalt, s ennek során aláhúzta, hogy ez a probléma még nem talált megnyugtató megoldásra, mivel a magyar állam néppolitikai helyzete sok tekintetben ugyanaz, mint 1918 előtt volt. Arra is utalt, hogy például a német népcsoport részéről panaszok hangoznak el, s fejtegetései végén kifejezést adott azon várakozásának, hogy ez a kérdés a háború után a Führer szellemében fog megoldást találni.”³⁸⁶

Semmiképp nem vonhatjuk le azonban azt a következtetést az említett ügy kapcsán, hogy Valjavec a magyarokat, illetve a magyar történetírás álláspontját (ha az nem ütközött német érdekekkel) a délkelet-európai térség többi népével, illetve történeti teóriáikkal szemben kifejezett hátrányban

³⁸³ UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 159 (Professoren-Austausch mit Ungarn). Lásd például a berlini egyetem professzorának, Farkas Gyulának (Julius von Farkas) a német–magyar professzorcsere keretében 1940-ben, a budapesti egyetemen tartott előadás-sorozatát, illetve részvételét 1940. IV. 5-én Berlinben a Német–Magyar Társaság alapításán Szily államtitkár társaságában.

³⁸⁴ Hans HERRSCHAFT, *Das Banat*, Grenze und Ausland, Berlin, 1942.

³⁸⁵ BaHStA, Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz, Aufzeichnung der ungarischen Gesandtschaft an Frhr. von Weizsäcker, Berlin, 1943. II. 24. Lásd még TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 631.

³⁸⁶ Valjavec–Six, Berlin, 1943. III. 23.

részesítette volna. Ennek még a látszatát is igyekezett elkerülni, s nem csupán berlini oktatási feladatköre, de a müncheni intézeti teendők ellátása kapcsán is. Egyértelműen, s a főnti konfliktus fényében igen tanulságos módon jön elő hangsúlyozottan objektivitásra törekvő és a magyarsággal szemben semmiképpen sem tendenciózusan elmarasztaló felfogásmódja például annak a kérdésnek a megvilágítása kapcsán, melyben a román és a magyar nép európaisága, gondolkodásmódjuknak a nyugati kultúrkörrel való harmonizációja kapcsán fejtette ki véleményét. Állásfoglalását Hans-Joachim Beyer,³⁸⁷ a Prágai Német Károly Egyetem bölcsészkarának dékánja, egy személyben a birodalmi tudományos kutatások támogatására létrehozott Reinhard-Heydrich-Stiftung³⁸⁸ vezetője kérte erre vonatkozóan, minthogy „kétség” merült fel azzal kapcsolatban, vajon e népek „egyáltalán elég erős európai tudattal rendelkeznek-e”.³⁸⁹ Valjavec válasza szerint a két nép esetében egészen eltérő mérleg vonható. „A Balkán ortodox és muzulmán népessége általánosságban nem áll szorosabb viszonyban Európával. A Balkán nem tartozott a nyugati világhoz, amelyet történetileg Európa protestáns–katolikus részei határoztak meg, hanem egy kultúrszférát alkotott. Bizáncnak a területről való kiszorulásával azután a Balkán társadalmának felső rétege – a 19. század folyamán – szorosabb viszonyba került az európai nyugattal, ám nem jutott el Európához mint szellemi egységhez. Ezzel egyúttal jeleztük a román nép viszonyát Európához. A román társadalom felső rétegei a nemzeti ébredést követően római alapjaik és a kései felvilágosodás, ám mindenekelőtt a liberális áramlatok jegyében keresték és találták meg a szellemi csatlakozás lehetőségét az európai nyugathoz, elsősorban Franciaországhoz, gyöngébb mértékben Olaszországhoz. Nem európaizálódni akartak, hanem kulturálisan emelkedni, lehetőség szerint szorosan követve az európai nyugat vezető kultúrnépeit. Személyes benyomásom alapján a regáti [Altreich] román vezető rétegeknek nem volt európai tudata. A többi réteg esetében

³⁸⁷ Az Ukrajna-specialista Hans-Joachim Beyer kapcsán lásd Karl Heinz ROTH, *Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums” und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer = Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*, szerk. Peter SCHÖTTLER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999, 262–342.

³⁸⁸ A szervezet kapcsán lásd *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, 584–589.

³⁸⁹ Beyer–Valjavec, Prag, 1945. III. 7. Beyer egyébként már a korábbi években is rendszeresen fordult felvilágosításért Valjavechez ilyen jellegű problémákkal. 1944 nyarán például arról érdeklődött, „lehetséges volna-e Önnek azonnal a rendelkezésemre bocsátani negatív magyar megnyilatkozásokat a magyarokról?” (Beyer–Valjavec, Prag, 1944. VI. 28.) Válaszában Valjavec arra hívta fel figyelmét, hogy Széchenyi István irataiban bőségesen található ilyen kijelentéseket, különösen a németül írott *Naplóban*. További „gazdag tárházat” jelent Szekfű Gyula *Három nemzedék* című munkája (Valjavec–Beyer, München, 1944. VII. 5.). Utóbbi munkával kapcsolatban egy ideig szó volt arról is – minthogy ezt maga Szekfű is ambicionálta –, hogy német nyelven is napvilágot lásson. Vö. UJVÁRY Gábor, *Kis magyar história – nagy magyar történetstől = A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 261.

ez úgyszintén hiányzott. Ezeknél talán a városi–nyugat-európai civilizáció bizonyos formái utáni törekvés föllelhető, de több nem. Némileg kedvezőbbek lehetnek »a Kárpátokon inneni« román részek viszonyai. Itt kulturálisan a Közép-Európához tartozás lényegesen erősebb hatást fejt ki az európai vonulatok és szemléletmód terén. Bár az erdélyi román felső és középrétegek »európaiabbak« a Kárpátokon túli társaiknál, azért erősebb európai tudatuk nekik sincs. Mindazonáltal itt legalább a kulturális előfeltétel adott a román néphatárokon belüli európai közös jegyek és célkitűzések hangsúlyozására.³⁹⁰ A magyarság esetében – folytatja Valjavec – „lényegesen más” a helyzet. „A magyar nép vezető rétegei nagyjából-egészében mindig tudatában voltak nyugati peremhelyzetüknek. Az a gondolat, hogy a (latin) kereszténység talpkövei, a nyugat védőbástyái az oszmán fenyegetéssel szemben, már a 15. század óta erőteljes mértékben meghatározó eleme a magyar nemzetudatnak, s egész napjainkig változatlanul jelen van. Erről az oldalról nézve a magyar felső és középrétegek körében különösen adott a felvevőkészség az európai jelszóra.”³⁹¹

A szemináriumon bekövetkezett incidens ellenére Valjavec és Six kapcsolata a korábbi években megszokott mederben folytatódott, amiről főbb vonalakban az 1939 és 1944 közötti bőséges levelezésük alapján tájékozódhatunk. A berlini kar és intézet munkatársaként Valjavecnek főnökével kialakított állandó munkakapcsolatát 1940-től egy újabb kapocs fonta még szorosabbra, ez évtől ugyanis a Südost-Forschungen, amelynek megjelentetését addig kizárólag a Südost-Institut finanszírozta, de immáron a müncheni és a berlini intézetek közös kiadásában látott napvilágot.³⁹² A személyi és intézményi összefonódások révén tehát Six a berlini Auslandswissenschaftliche Fakultät és a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut irányítása mellett a müncheni Südost-Institut koordinálására is lehetőséget kapott,³⁹³ ily

³⁹⁰ Valjavec–Beyer, München, 1945. III. 19.

³⁹¹ A magyar társadalom problémáinak tökéletes ismerete (és egyúttal a német viszonyok önkritikus megítélése) tükröződik a levél folytatásában: „A parasztság és az elnyomott viszonyok közt élő városiakok persze kevésbé fogékonyak az efféle szempontokra. (Kétlem, hogy ez nálunk másként volna.) A paraszti elemek szellemileg kevésbé éberek ahhoz, hogy ilyen kérdésekről gondolatokat fogalmazzanak meg. A munkásságon belül erős szociális elégedetlenség látható és az a törekvés, hogy szociálisan és civilizatórikusan emelkedjenek.” (Uo.)

³⁹² Vö. NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 5. Rövidesen a Südost-Institut kiadványsorozata (Südosteuropäische Arbeiten) is a két intézet közös kiadásában jelenik meg, ami aztán a sorozatcímbe is feltüntetésre kerül. Ily módon sikerült azért München kezében megtartani a sorozatot, s taktikusan megghiúsítani azt a törekvést, hogy a DAWI hasonló profilú saját sorozatot hívjon életre. Valjavec szerint „a mostani szabályzással lényegesen több érhető el, mint ha berlini intézetünk egy Délkelet-Európával foglalkozó külön kiadványsorozatot adna ki”. A megoldáshoz végeredményben Six is egyetértését adta. Vö. Valjavec–Six, München, 1942. VIII. 15.; Six–Valjavec, Berlin, 1942. VIII. 18.

³⁹³ Valjavec ez ügyben 1940 őszén kész tervvel kereste meg. Amint arról Six is értesülhetett, „fennállna a lehetőség, hogy a müncheni Südost-Institutot a Deutsches Auslandswissenschaftliches

módon (politikai funkciói mellett) csakugyan beteljesítve régi ambícióját, a német „külföldtudomány” mind nagyobb szeletének személyes hatásköre alá vonását. A tisztségek és befolyással járó feladatkörök halmozása tekintetében Valjavec újabb lehetőségek felkínálásával igyekezett főnöke szemében további jó pontokat szerezni. 1940 februárjában például így ír: „A müncheni Südost-Institut 1939-ben tudományos tanácsot [Forschungsrat] hozott létre, amely konkrét alapot jelent egy délkelet-európai tudományos társaság számára, s idővel azzá is kellene kiépíteni. Javasolnám, hogy ez a tudományos tanács immáron úgy kerüljön átalakításra, hogy többé ne csupán müncheni intézeti funkciója maradjon, hanem az Auslandswissenschaftliche Fakultät és az Auslandswissenschaftliches Institut délkelet-munkájával is kapcsolatot teremtsen. Ezáltal lehetőség adódna egy olyan eszközállomány megteremtésére, amely mindeddig sem a birodalomban, sem pedig Nyugat-Európában nem létezett, ily módon csaknem »konkurens nélkül« állna. Meg vagyok győződve arról, hogy egy ilyen szerv [...] a német délkelet-munka értékes tudományos-kultúrpolitikai faktorává emelhető.”³⁹⁴

Az a körülmény, hogy ilyen és ehhez hasonló valóban nagyszabású projektek felkínálásával újabb távlatokat nyitott berlini főnöke ambíciói előtt, aki ezáltal saját – magasabb – köreiben is innovátori szerepkörben tetszeleghetett, továbbá az a tény, hogy Valjavec a már Münchenben is igazolt kitűnő szervezői adottságait azonnal a DAWI rendelkezésére bocsátotta, egyebek mellett a könyvtár állományának (délkelet-európai szempontú) fejlesztése, illetve a publikációs tevékenység bővítése kapcsán,³⁹⁵ hamar ráébresztette Sixet munkatársa rendkívüli képességeire és használhatóságára. Ezért aztán,

Instituttal szorosabb kapcsolatba hozzák. Az ebből adódható előnyök abban láthatók, hogy ezáltal a DAWI a délkelettel foglalkozó munka területén egyértelműen vezető helyzetet nyer, amivel a délkeleti munkának a politikai fejlődés által sürgetően szükségesnek látszó intenzívebb tétele érhető el, illetve hogy ezáltal végeredményben példa is adható az egyes munkaközpontok együttműködése – a munkatervezés előfeltétele – tekintetében, amely a fennálló szétaprózódást és dupla munkát látva alapvető jelentőségűnek tűnne.” Valjavec ezért a müncheni és a berlini intézetek közötti munkaegyezmény megkötését javasolta, s ennek egyes pontjait is körvonalazta: a Südost-Institut szervezeti különállásának megőrzése – szoros tudományos együttműködés a két intézet között – a müncheni intézet tudományos munkaprogramját a jövőben a DAWI-val egyetértésben alakítja ki és végzi – a DAWI tudományos feladatokkal látja el a SOI-t – a DAWI számára a müncheniek teljes infrastruktúrája rendelkezésre áll –, a SOI valamennyi személyi kérdésében a DAWI-val egyetértésben kell eljárni. Valjavec arra is utalt, hogy a vázolt eljárás a Südost-Institut vezetésének és bajor részről a minisztériumi főhatóságnak is a hozzájárulását bírja. Vö. Valjavec–Six, München, 1940. IX. 30.; illetve a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut már meglévő struktúrája és munkatevékenysége vonatkozásában: BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., 20–21: DAWI-Berlin.; Uo., 50–55: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).

³⁹⁴ Valjavec–Six, München, 1940. II. 29.

³⁹⁵ Valjavec–Six, München, 1940. II. 29. (Azonos dátumú, de másik levélről van szó, melyben a DAWI általi megjelentetésre javasol bizonyos munkákat.) Ami pedig a berlini intézet nagyszabású – ám végül meghiúsult – projektjét, a *Südosteuropa-Handbuch* szerkesztését illeti, az ennek kapcsán végzett kiterjedt szervezőmunkára egy későbbi fejezetben még kitérünk.

gondosan kivárva Valjavec állampolgársági ügyének végleges rendeződését,³⁹⁶ már 1941-ben szóba kerül az addig megbízott tanszékvezetőként dolgozó Valjavec státusának rendezése.³⁹⁷ Ez ugyan Valjavec frontszolgálat miatt némi késedelmet szenvedett,³⁹⁸ de miután 1942. április 16-án a Reichs-

³⁹⁶ Valjavecnek a berlini egyetemi archívumban őrzött személyi anyagában található az a „Fragebogen” (kérdőív, 1941. júliusi állás szerint), amelyben már a Reich állampolgáraként tüntetik fel (Einbürgerungsurkunde vom 10. 6. 41). Vö. UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Fragebogen. Vö. Uo., Six–Landt, Berlin, 1942. IV. 29.

³⁹⁷ UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Gaudozentenführer-Rektor, Berlin, 1941. IX. 1.: „Gegen die Ernennung von Dr. phil. habil. Fritz Valjavec zum außerordentlichen Professor bestehen von meinem Standpunkt aus keine Bedenken” („Részemről nem merülnek fel kételyek dr. phil. habil. Fritz Valjavec rendkívüli professzori kinevezése kapcsán”). Itt kell megjegyezni, hogy már 1941 tavaszán szóba került Valjavec meghívása egy a bécsi egyetemen újonnan felállítandó tanszék (Lehrstuhl für frühmittelalterliche Geschichte des Balkans [a Balkán koraközépkori története tanszék]) élére. Valjavec ezt július elején (még a frontról) írott levelében visszautasította, majd a müncheni NS-Dozentenbund újabb felkérése hatására 1942. január 23-án – ismét elhárítva a felkérést – részletesen megindokolta aggályait. Elsősorban azt látta kérdésesnek, célszerű-e egyáltalán önálló tanszéket felállítani a téma számára, hiszen feladatait kielégítően elláthatja a bizantinisztika, valamint a régészet és a philológia (szlavisztika, romanisztika, indogermanisztika). Másik – súlyosabb – aggálya a Balkán mint térségmegjelölés. (Erre a Südost-Forschungenben rendszeresen megjelentetett kutatás-módszertani cikkeiben is többször visszatér.) „Eltekintve attól, hogy a Balkán-fogalmat politikai ellenfeleink támogatják, mint egy németellenes vagy legalább Németországtól független délkelet-európai hatalmi koncentráció kísérletét, szakmailag is kifogásolható, hogy ez a térségfogalom nem eléggé átfogó és figyelmen kívül hagyja az egész Kárpát-medencét (északra a Száva–Duna vonaltól). A Balkán-fogalom újrabevetése az átfogó Délkelet-Európa megjelölés helyére azzal a következménnyel kellene járjon, hogy a Kárpát-medence külön térség-egységgé válna, mégpedig a német érdekek számára ártalmas értelemben.” Összefoglalva aggályait megállapította, sem szakmailag nem célszerű, sem politikailag nem képviselhető, hogy egy német egyetemen „Balkán-kutatásnak” engedjenek teret. Az ajánlat visszautasításával azonban régi vetélytársa, Georg Stadtmüller előtt nyitotta meg az utat, így Valjavec az ő személyére is kitért. Kinevezése ellen szól – érvelt Valjavec –, hogy ő bizantinista, Délkelet-Európának nem szakértője, így specializációja folytán „Délkelet-Európának épp a politikailag legfontosabb területe, a dunai térség és a magyar állam problémáira szentelhetne kevesebb figyelmet, mivel ő ezen e területen nem dolgozik és érdeklődésétől is távol áll”. Végeredményben Stadtmüllert nem tartja alkalmasnak a feladatra. (Valjavec–NS-Dozentenbund, [München], 1942. I. 23.) Hasonló panelekből építkezve fejtegette ki Sixnek is a Südostforschung és a Balkanforschung egymást kizáró elvi alapjait. A kérdést úgy teszi fel főnökének, hogy van-e létjogosultsága délkelet-kutatás mellett egy önálló Balkán-kutatásnak, hiszen „minden Balkán-kutatás arra irányul, hogy a Balkánt egységként tekintse, ami politikai célkitűzésünknek nem felel meg”. Azt is világossá tette Six számára, hogy „egy önálló Balkán-kutatás felemelkedése a mi Délkelet-Európára irányuló tevékenységünkre érzékeny csapást mérne, s ahhoz vezetne, hogy a dunai térség problémáinak vizsgálata, amely elsőrendű jelentőséggel bír a birodalom politikai szükségletei szerint irányított »Südostarbeit« tekintetében, egyre inkább háttérbe szorulna” (Valjavec–Six, Berlin, 1942. VII. 7.). A Valjavec oktatói tevékenysége iránti további ausztriai érdeklődést jelzi, hogy a bécsi egyetem mellett Grazban is gondoltak odacsábítására, amint erről az 1942 tavaszán Walter Kienast professzorral váltott levelei tanúskodnak. Kienast ajánlatát, miszerint felcserélve Berlint, jöjjön Grazba, a tervbe vett „Lehrstuhl für südeuropäische Geschichte” élére (Graz, 1942. IV. 14.), Valjavec udvariasan elutasítja (München, 1942. IV. 16.).

³⁹⁸ A berlini egyetem napi működését rendkívül megterhelte az a körülmény, hogy a harci cselekmények eszkalálódása folytán a legfelsőbb politikai és katonai szervek mind nagyobb mértékben vették igénybe oktatóik bizonyos területekre specializálódott szaktudását. Ez praktikusán az adott tanárok hosszabb-rövidebb ideig tartó frontszolgálatát jelentette, ami viszont az egyetemi tevékenységet lehetetlenítette el. Ez ügyben a rektor 1941 júliusában magát az illetékes minisz-

dozentenführer a helyileg illetékes Gaudozentenführerhez írott levelében egészen egyértelműen állást foglalt a kérdésben,³⁹⁹ a kinevezés ügye véglegesen rendeződni látszott. Utóbbi a hivatalos eljárásnak megfelelően „részletes véleményezést” kért Sixtól,⁴⁰⁰ aki postafordultával meg is küldte azt, s a politikai feddhetetlenségen túl hangsúlyozta benne, hogy Valjavecet tudományos körökben „napjainkban a legkitűnőbb szakemberként tartják számon a délkelet-európai nép- és országismeret tekintetében”, így ő „a történeti szaktudomány köreiből általános elismerésnek örvend”.⁴⁰¹ Bár a dékán által írott igen elismerő jellemzés azonnal továbbításra került az NS-Dozentenbund birodalmi vezetése számára,⁴⁰² a várva várt értesítés csak a következő év februárjában érkezett meg arról, hogy 1943. január 1-jei hatállyal a birodalmi oktatási miniszter rendkívüli egyetemi tanárrá [a.o. Prof.] nevezte ki Valjavecet.⁴⁰³

2. 5. 2. *A müncheni egyetem (1954–1960)*

A berlini egyetemen a II. világháború kitörésekor politikai okokból létrehozott, s 1945-ben ugyanilyen indokkal felosztatott Auslandswissenschaftliche Fakultät megszűnése után – későbbi önéletrajza szerint – Valjavec visszahúzódott Bajorországba, s teljes energiáját az újrakezdekori csaknem ellehe-

tériumot kereste meg. „Magától értetődő szükségszerűség, hogy az egyetem tantestületének egy részét behívták, illetve szolgálatra kötelezték. Az Auslandswissenschaftliche Fakultät esetében mégis e szám, mint a mellékelt lista bizonyítja, aránytalanul magasnak tűnik, s kötelességemnek tartom a minisztériumot az így fellépő nehézségekre figyelmeztetni.” A rektor arra is utalt, hogy a mellékelt hosszabb listán szereplők némelyikét egyáltalán nem sikerült pótolni, így az ő óráik „teljesen kiestek”. E szűkebb kör tagjai: Six, Hentig, Xyländer, Bartz, Abel, Dane, Iwan, Leibbrand, Beyer, Valjavec, Greife (s még két nyelvoktató). A rektor megjegyezte továbbá, hogy véleményét a kar dékánhelyettese (Six is távol van!) is osztja. A munkatársak közül ily módon kieső tagok: *I. Dozenten* – Six [Waffen SS], Hentig, Xyländer, Bartz, Abel, Lüpke, Loesch, Berber, Dane, Iwan, Mende, Leibbrandt, Lehmann, Beyer, Valjavec [SS], Greife, Björkman, Breyne, Prinzing. *II. Sprachlehrbeauftragte und Lektoren* – Knüpfner, Schobert, Papajewski, Baillie-Stewart, Maurer, Lane, Temir, Kuziela, Abeghian, Schlobies. *III. Assistenten bezw. wiss. Hilfskräfte* – Hilpert, Papke, Mahnke, Rosenkranz, Roos, Lubbenau, Knott, Moser, Metnitz, Urban, Wolf, Mohrdieck, Erfurt, Holzheimer, Döring, Plaggemeier, Petzold, Rossipaul. *IV. Angestellte* – Suthoff, Roth, Fiebig, Jentsch. Vö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät), 105–107; Hoppe–REM, Berlin, 1941. VII. 9.

³⁹⁹ UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Reichsdozentenführer–Gaudozentenführer, Berlin, 1942. IV. 16.

⁴⁰⁰ UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Landt–Six, Berlin, 1942. IV. 27.

⁴⁰¹ UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Six–Landt, Berlin, 1942. IV. 29.

⁴⁰² UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Gaudozentenführer – Reichsamtsleitung des NS-Dozentenbundes, Berlin, 1942. V. 7.

⁴⁰³ BaHStA, MK 44452: REM–Valjavec, Berlin, 1943. II. 1. A kinevezés egyúttal megerősítette Valjavecnek a DAWI-nál betöltött státusát is, mint a Volks- und Landeskunde Südosteuropas részleg vezetője. Lásd még UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Universitätskurator–Dozentenbundführer, Berlin, 1943. II. 5.

tetlenült müncheni intézet felélesztésére fordította.⁴⁰⁴ Oktatói megbízást természetesen nem kapott az új rendszertől, sőt még a Südost-Institut élén sem ő váltotta az 1951-ben leköszönt Fritz Machatscheket, hanem csupán 1955-ben cserélhette (1937 óta ügyvezetői, 1942 óta helyettes vezetői) pozícióját az intézet igazgatói státusára.⁴⁰⁵ Az új viszonyok közé történő beilleszkedés a vártnál is nehezebben sikerült, évekig ellenőrzés alatt tartották, s még az 1950-es évek első felében is az őt szigorú előírások betartására kötelező „Unterbringungsschein” bemutatásával tudta csak hivatalos, illetve személyes ügyeit intézni.⁴⁰⁶ Valjavec az 1952. február 19-én Kölnben kiállított, „az alap-törvény 131. cikkelye alá eső személyek biztonsági őrizetben való részvételét” igazoló papírja szerint Nordrhein-Westfalen tartomány „felügyeleti listájába” volt bejegyezve,⁴⁰⁷ tekintve, hogy 1952 júliusáig minden dokumentumban Bad Godesberget tüntette fel állandó lakcímeként. Így történt ez az 1950. október 6-án, a bonni tartományi körzet számára kitöltött „Melde- und Personalbogen” esetében is, amelyből tudomást szerzünk a világháborút követő átvilágítása eredményéről is. A kiindulási helyzetnek tekintett időpontban (1945. május 8.) lakhelye egy kis település (Altenmarkt) Regensburg kerület Vilshofen körzetében. Valjavecet az eljárásban illetékes szerv, a vilshofeni ítéletábla (Spruchkammer Vilshofen) 1947. április 9-i döntésében a „nicht betroffen” (nem érintett) kategóriába sorolta.⁴⁰⁸ További személyi íveiből (például 1952-ből) arra is fény derül, hogy – mivel Berlinből húzódtott a nyugati

⁴⁰⁴ UAM, O-N-14 (Valjavec), Lebenslauf, München, 1954. IX. 21.; ugyanez: BaHStA, MK 44452.

⁴⁰⁵ BaHStA, MK 44452. Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus – Valjavec, München, 1955. VI. 20. A kinevezés július 1-jével lépett hatályba. Arra nézve csak sejtéseink lehetnek, hogy az 1945 előtt fontos szerepet vitt szakembereknek az új rendszerben fellépő egzisztenciális elbizonytalanodása még Valjavec közvetlen munkatársai, a Südost-Institut működtetését végző kollégák körében is bizonyos feszültségek kialakulásához vezetett. Ennek vonatkozásában sem a korábbi ismereteinket megalapozó munkák, sem pedig (természetes módon) Valjavec nekrológjainak szerzői nem közöltek utalásokat. A szűkebb munkatársi gárda feltétlen összetartását a bajor állami levéltárban őrzött Valjavec-akta cáfolja meg. Ebben egy olyan – sajnos a körülményeket nem részletesen kibontó – levél található, amelyben a bajor oktatási és kultusz-minisztérium államtitkára a szövetségi kormány belügyminisztériuma számára tesz jelentést annak a vizsgálatnak az eredményéről, melyet a Südost-Institut frissen kinevezett igazgatója, Valjavec ellen a korábbi vezető, Karl August Fischer vádjai (*Beschuldigungen*) alapján indítottak. (Fischer lett 1960-ban Valjavec egyik nekrológírója.) A gyaníthatóan a vezetőváltás miatt létrejött konfliktussal a háttérben lefolytatott vizsgálat nem tudott mulasztást kimutatni, ezek után – mint az államtitkár fogalmaz – „nem marad semmi, ami Valjavec urat bárhogyan terhelhetné”. Ily módon szükségesnek látszik, hogy a vele szemben megfogalmazott vádaskodások „minden formában visszavonásra kerüljenek”. BaHStA, MK 44452, Meinzolt-Hübinger, München, 1956. IV. 30.

⁴⁰⁶ Ennek megfelelően több példánya is fellelhető az említett dokumentumnak, vö. BaHStA, MK 44452. A szigorú előírások azt jelentették, hogy minden változást, amely személyes viszonyaiban bekövetkezett, esetleges közalkalmazotti újrafoglalkoztatását, s az ezen belül vagy kívül eső bármilyen munkatevékenység felvételét vagy befejezését, lakcímváltozását haladéktalanul jeleznie kellett. Vö. Uo., Regierungspräsident–Valjavec, Köln, 1951. V. 25.

⁴⁰⁷ BaHStA, MK 44452. Unterbringungsschein, Köln, 1952. II. 19.

⁴⁰⁸ BaHStA, MK 44452. Melde- und Personalbogen, Bad Godesberg, 1950. X. 6.

hatalmak megszállási övezetébe – jogállását tekintve „Ostzonenflüchtling”-nek (keleti zónából menekültnek) tekintették.⁴⁰⁹ A „felügyeleti listáról” – Nr. 18 I V 7284⁴¹⁰ – nem törölték (csupán a területileg illetékes szervhez továbbították) azt követően sem, hogy az 1950-es évek elején állandó lakhelyét áthelyezte előbb a Chiemsee melletti Prienbe, majd Münchenbe.⁴¹¹ Lassan konszolidálódó helyzete, a Südostforschung intézményrendszerének újjászervezése kapcsán kifejtett széleskörű tevékenysége, valamint intézetének újra visszanyert tekintélye, s a világháborús időszakhoz képest nemcsak hangvételükben, de tematikájukban is megújult publikációi, illetve projektjei⁴¹² az 1950-es évek közepére meghozták számára a lehetőséget, hogy újra felvegye az egyetemi munkát, ezúttal immár a müncheni Ludwig-Maximilian-Universität oktatójaként.

A kapcsolatot a helyi bölcsészkarhoz (a levelezésében már a háború idején is kimutatható)⁴¹³ Franz Schnabel⁴¹⁴ professzor, az egyetem történeti szemi-

⁴⁰⁹ BaHStA, MK 44452. Personal- und Feststellungsbogen, Köln, 1952. II. 19.

⁴¹⁰ BaHStA, MK 44452. Bundesstelle für Verwaltungsangelegenheiten (Bundesausgleichsstelle) – Bayerisches Staatsministerium für Finanzen (Landesunterbringungsstelle), Köln, 1959. IV. 21.

⁴¹¹ BaHStA, MK 44452. Abschrift der Bundesausgleichsstelle, Köln-Deutz, 1952. VII. 1.; Bayerisches Staatsministerium für Finanzen (Landesunterbringungsstelle) – Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus, München, 1956. XI. 23.

⁴¹² A délkeletkutatás megújítása kapcsán végzett tudományszervezői tevékenységével és a Südost-Institut újjáélesztésével egy későbbi fejezetben foglalkozunk. Nem Valjavec neve alatt futott, ám jelentős részben az általa összegyűjtött dokumentáción alapult (Magyarország, Románia és Jugoszlávia vonatkozásában) a II. világháborút követően a szovjet zónából kitelepített németek kálváriáját feldolgozó nagyszabású vállalkozás, az ún. „Bonner Dokumentation” (*Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I–V., összeáll. Theodor SCHIEDER, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Bonn, 1953–1962). A monumentális vállalkozás kapcsán lásd Mathias BEER, *Politik und Zeitgeschichte in den Anfängen der Bundesrepublik. Das Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa”*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1998/3., 345–389. Valjavecnek a vállalkozásban vitt szerepével kapcsolatosan lásd HAAR, *Friedrich Valjavec*, 113–117. Lásd továbbá Krisztina KALTENECKER, *Die Beurteilung Jakob Bleyers in der BRD der 1950er Jahre. Die Weidlein–Schieder Kontroverse = Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker. Akten der JBG-Tagung vom 5. Dezember 2003* (Sonntagsblatt-Bücherei 3.), Jakob Bleyer Gemeinschaft, Budapest, 2004, 27. Schieder kapcsán a legújabb, igen alapos biográfia: Christoph NONN, *Theodor Schieder. Ein bürgerlicher Historiker im 20. Jahrhundert*, Droste, Düsseldorf, 2013.

⁴¹³ Schnabel–Valjavec, Heidelberg, 1941. VII. 22. A levélben Schnabel melegen gratulál a Kultureinfluß-kötethez, s méltatja azt, továbbá véleményét kéri a magyar kultúrpolitika befolyásos alakítójáról, Kornis Gyuláról. Az épp frontszabadságát töltő Valjavec hosszas levélben fejti ki nézeteit (Valjavec–Schnabel, München, 1941. VIII. 23.).

⁴¹⁴ Franz Schnabel (1887–1966) történész. Heidelbergben és Berlinben tanult (történelem, germanisztika, latin, francia). Hermann Onckennél doktorált 1910-ben (*Zusammenschluß des politischen Katholizismus in Deutschland im Jahre 1848*). Habilitációját (1920) követően magántanárrá nevezték ki, 1922-től Karlsruheban tanított kényszerű felmentéséig (1936). A weimari időszakban meggyőződéses republikánus Schnabel ettől kezdve 1945-ig a Frankfurter Zeitung számára írott esszékből tartotta fenn magát. A háború után azonnal rehabilitálták, 1947-től emeritálásáig (1962) a müncheni egyetemen tanított újkori történelmet. Lásd Thomas HERTFELDER, *Franz Schnabel und die Deutsche Geschichtswissenschaft. Geschichtsschreibung zwischen Historismus und Kulturkritik (1910–1945)*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1998.

náriumának vezetője jelentette. Schnabel a kar dékánjának írott 1954. június 16-i levelében, a Valjavec alkalmazásának lehetőségét vizsgáló bizottság ülése számára mellékelte a jelölt tudományos munkásságával kapcsolatos fontosabb információkat. Személyét könnyebben elfogadhatóvá igyekezett tenni azzal, hogy utalt rá, Valjavec intézetét a bajor és a szövetségi kormányzervek is anyagi támogatásra érdemesítik, valamint hogy annak kuratóriumában a müncheni egyetem két professzora is (az egyik épp saját maga) szerepet vállalt. Valjavec nemzetközi elfogadottságát pedig azzal is megpróbálta alátámasztani, hogy az irányítása alatt folyamatosan napvilágot látó tízkötetes világtörténeti sorozatot (*Historia Mundi*, a II. világháború utáni első német nyelvű világtörténet) számos külföldi szaktekintély is megtisztelte közreműködésével.⁴¹⁵

A dékánnak írott következő levelében Schnabel már az ügyben felállított bizottság állásfoglalásáról referálhatott. A bizottság kijelölt tagjai közt olyan szaktekintélyek szerepeltek, akik közül nem eggyel már a két világháború között is kapcsolatokat ápolt Valjavec, sőt némelyik még a habilitációs eljárásból is kivette részét.⁴¹⁶ A beszámoló először a jelölt szakmai előmenetelét taglalta, kiemelve a tudományos fokozata megszerzéséhez vezető lépcsőket és a berlini egyetem oktatójaként megszerzett gyakorlatát. Ezt a Südost-Institutnál kifejtett tevékenységének vázolója követte, ismét utalva a finanszírozó állami szervek legitimitást kölcsönző jelentőségére és a kuratórium tagjai révén az egyetemmel már fennálló kapcsolatokra. Az intézet működése kapcsán a profilváltást tartotta kiemelésre méltónak, azaz hogy míg „1945-ig az intézet célja a délkelet-európai németiség történetének és kultúrájának vizsgálata volt”, addig manapság a történeti kutatások fenntartása mellett, „amennyire ez lehetséges, információkat gyűjt azon területek mai sorsáról”. A bizottság a jelölt publikációs tevékenységét is szemrevételezte. A két világháború közötti időszak hatását fémjelző tematikából a doktori disszertációt és a („nagyszabású mű”-nek nevezett) habilitációs munkát tartotta kiemelésre méltónak,⁴¹⁷ utóbbi kapcsán azt is megjegyezve, hogy ennek alapjain az újabban felbukkant anyagok beledolgozásával folyamatosan adja közre a *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa* egyes köteteit. Tanulságos, hogy a már maguk mögött hagyott korszaknak a Valjavec vállalkozását méltató értékeléseihez hasonlóan most is kifejezett érdemként tűnik fel, hogy „e műveket csak egy olyan ember írhatta meg, aki tudja olvasni a magyar forrásokat”. Mint ahogy a munka aktualitása is megmaradt, csak

⁴¹⁵ UAM, O-N-14 (Valjavec), Schnabel–Stauffenberg, München, 1954. VI. 16.

⁴¹⁶ A tagok: Babinger, Dölger, Koschmieder, Schmaus, Schnabel, Werner és természetesen a dékán, Stauffenberg.

⁴¹⁷ A Windisch-életrajzról és a Kultureinfluß-kötetről van szó.

éppen más, modernebb koordináták közé helyezve a benne bizonyított folyamatokat, illetve a szisztematikusan összeszedett tényanyagot: „A tudományos hozadék nagy, mivel számos forrás ma már nem hozzáférhető, és a német történelem szempontjából jelentős, hogy részleteiben fel lett térképezve, milyen sokban járult hozzá a német kultúra Magyarország felépítéséhez, s Magyarország már a középkorban is milyen erősen kötődött a nyugati világhoz.”⁴¹⁸

A magyaron kívül Valjavec egyéb, a délkeleti térséghez kötődő vizsgálódásai is jó pontot jelenthettek értékelése, s így az oktatói testületbe emelése vonatkozásában. A szlovén származású szlavista, Bartholomäus Kopitar levelezésének összegyűjtése és kiadásának megkezdése⁴¹⁹ szintén jól illeszkedett a német kutatások megfelelő vonulatába. A bizottsági véleményt összefoglaló Schnabel szerint az, hogy „Kopitar milyen erősen kötődött a német romantikához és a belőle kinőtt filológiai és történeti tudományokhoz, mindig is ismert volt; Jakob Grimm-mel való levelezését már Max Vasmer kiadta 1938-ban.⁴²⁰ Ám azt csak Valjavec professzor tárta fel Kopitar bécsi hagyatéka alapján, hogy milyen bőséges kapcsolatokkal rendelkezett a bécsi könyvtáros a német tudósok felé, a délszlávok szellemi ébresztőjeként milyen mértékben követte a német patrióták által adott példát, s nyelvészként és a kéziratok kutatójaként mennyire a német módszerek szerint tevékenykedett.” Valjavec további témái közül „az újkor általános szellemtörténete” kapcsán folytatott kutatások tettek még jó benyomást a bizottságra, így a jozefinizmusról⁴²¹ és a 18–19. század fordulója Németországának politikai áramlatairól⁴²² készített munkáit emelték ki, amennyiben azok „nagy mennyiségű publicisztikai anyagot dolgoznak fel, számos elfeledett íróat szólaltatnak meg, s ezáltal számos új vonással gazdagítják a felvilágosodás képét, ami ily módon még komplikáltabb lett, mint amilyen eddig volt. Ám Valjavec teljesen úrrá lett a nehéz témán, s a közölt anyag teljességében felismerhető, hogy a szerző a legfontosabb problémákkal jól megismertkedett, s meglelte a dolgok velejét.”⁴²³

A pozitív benyomások ellenére mégis feltűnően óvatosan fogalmaz Schnabel a publikációs teljesítmény értékelése kapcsán: „Valjavec professzor tuda-

⁴¹⁸ UAM, O-N-14 (Valjavec), Schnabel–Stauffenberg, München, 1954. VI. 28.

⁴¹⁹ Bartholomäus KOPITARS *Briefwechsel. I. Teil. Kopitars Briefwechsel mit Karl Georg Romy*, kiad. Fritz VALJAVEC, Max Schick, München, 1942.

⁴²⁰ Bartholomäus Kopitars *Briefwechsel mit Jakob Grimm*, kiad. Max VASMER, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Leipzig–Berlin, 1938 [reprint kiadása: Böhlau, Köln–Wien, 1987]. A munka kapcsán levélváltás zajlott 1938 augusztusában Vasmer és Valjavec között, s utóbbi ígéretet tett arra, hogy mivel maga is „személyesen érdekelt a Kopitar-levelezésben”, a Südost-Forschungenben ismertetést jelentet meg róla.

⁴²¹ Fritz VALJAVEC, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, Oldenbourg, München, 1945².

⁴²² Fritz VALJAVEC, *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770–1815*, Oldenbourg, München, 1951.

⁴²³ UAM, O-N-14 (Valjavec), Schnabel–Stauffenberg, München, 1954. VI. 28.

mányos publikációi, amint az látható, mennyiségileg rendkívül kiterjedtek. [...] Azt, hogy vannak-e ebben az egész terjedelmes anyagban olyan művek is, amelyek a tudomány számára maradandónak bizonyulnak, én nem merem megítélni. A gyűjtő inkább előtérbe kerül ezekben a könyvekben, mint a kutató, illetve a véleményformáló történetíró. Valjavec professzor munkabírása és buzgalma révén is kitűnik, ennek során egyáltalán nem kicsinyes, ám igazából kevés hajlandóságot mutat a részletek kidolgozására”, hanem inkább „egy magasan képzett, energikus és fölényes szelleme folytán gyors felfogású ember” benyomását kelti, aki főként remek szervezői készsége folytán képes komoly tudományos eredmények felmutatására. Ezzel szemben fenntartások nélkül és kifejezetten elismerően nyilatkozik Valjavecnek a „kollektív tudományos vállalkozásokban” való részvételéről és a legkülönbözőbb tudósok irányában mutatott együttműködési készségéről, amelyek végsősoron igen alkalmassá tehetik őt az egyetem oktatói testületében való szerepvállalásra. Alátámasztja ezt Valjavec kétévtizedes sikeres szerkesztői tevékenységével, mellyel a Südost-Institut tudományos vállalkozásait koordinálja, továbbá legújabb, ezen a területen felmutatott érdemeivel, vagyis hogy a svájci Francke kiadó épp őt bízta meg tízkötetes világtörténete, a *Historia Mundi* kiadásával. Schnabel kiemeli, hogy a vállalkozás kezdeményezője, a már elhunyt bonni történész, Fritz Kern a vállalkozás levezénylésére „végredefeltesen Valjavec professzort ajánlotta a kiadónak”. Hangsúlyozta továbbá, hogy miután a már megjelent első két kötethez nevüket adták az „egész tudományos világ jelentős tudósai” (németek, angolok, spanyolok, olaszok, svájciak, svédek, észak- és dél-amerikaiak), ily módon bizonyítva látja, hogy „Valjavec nem ismeretlen név már Nyugat-Európában”.⁴²⁴

A bizottság véleményét összegezve Schnabel kijelentette, hogy Valjavec számára lehetővé kellene tenni az egyetemi oktatásba való visszatérést, „mivel ő számos ismeretet, a tanítás iránti buzgalmat és tudományos érdemeket is hozna magával, továbbá erejének teljében áll, úgyhogy még képes arra, hogy szakjának mesterévé érjen”. A bizottság tehát – többségi véleményét tekintve, mint Schnabel hangsúlyozta – úgy döntött, ajánlja a karnak Valjavec felvételét az oktatói testületbe. Rögtön hozzátette azonban, hogy professzúra szóba sem jöhet, a tantestület túl sok tagja rendelkezik már az övénél régebbi igényekkel erre vonatkozóan, másrészt Valjavecnek a berlini egyetemen már betöltött pozícióját úgysem tudnák itt felkínálni (ennek aláakínálni pedig nem volna méltányos), úgyhogy mindezt mérlegelve címzetes egyetemi tanárként (*Honorarprofessor*) kívánják foglalkoztatni. Munkaterületként – az ismét megoszoló vélemények okán újra csak a többségi álláspontot közvetítve – a „Geschichte des Donaupraumes” téma mellett döntöttek.⁴²⁵

⁴²⁴ UAM, O-N-14 (Valjavec), Schnabel–Stauffenberg, München, 1954. VI. 28.

Az állásfoglalást látva a bölcsészkar dékánja, Stauffenberg⁴²⁶ személyes találkozást kezdeményezett Valjavecvel, aki aztán beszélgetésüket követően 1954. július 2-án kelt levelében immár hivatalosan is kérvényezte a karnál, hogy terjesszék fel a foglalkoztatására vonatkozó javaslatot a bajor oktatási minisztériumhoz. A bizottság által számára meghatározott oktatási feladattal egyébként teljesen egyetértett.⁴²⁷ A bölcsészkar július végén meghozott végleges döntésére hivatkozva a dékán el is indította az eljárást, s a szükséges dokumentációt mellékelve 1954. szeptember 24-én kérvényezte a minisztériumnál Valjavec kinevezését.⁴²⁸ A válasz csak hónapokkal később érkezett meg az illetékes államtitkártól, s Valjavec gyors előrelépési lehetőségeit meglehetősen behatárolta. A minisztérium áldását adta ugyan címzetes egyetemi tanári kinevezésére, ám mint a hivatal fogalmazott, „kinevezése által nem szerez jogot és várományosságot tanszék ráruházására. Arra jogosult, hogy a tudományos területéhez tartozó témákban előadásokat és gyakorlatokat tartson.”⁴²⁹ 1955. január elején az egyetem rektora, Marchionini⁴³⁰ arról értesítette a bölcsészkar dékánját, hogy a vonatkozó okmányokat személyesen fogja kézbesíteni Valjavecnek,⁴³¹ majd ennek megtörténtét megerősítette a minisztérium felé tett jelentésében is.⁴³²

Alig néhány esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Valjavec átfogó ismeretei a Délkelet-Európa-kutatás teljes spektrumának – kissé talán perifériára szorult – területén meggyőzzék az egyetem illetékeseit arról, hogy képességeit az addigi pozíciójánál előkelőbb státusban is kamatoztathatná.⁴³³

⁴²⁵ Schnabel tájékoztatása szerint „egy erős kisebbség”, a bizottság 3 tagja, köztük ő maga is, azon a véleményen volt, hogy Valjavecet az újkori történelem területén kellene foglalkoztatni. Vö. Uo.
⁴²⁶ Alexander Graf Schenk von Stauffenberg (1905–1964) történész, a Hitler elleni merényletkísérletéért kivégzett Claus bátyja. Ókortörténetet, klasszika-filológiát és régészetet tanult Tübingenben, Heidelbergben, Jénában és Halle/Wittenbergben. 1928-ban doktorált, 1931-ben habilitált (*König Hieron der Zweite von Syrakus*). 1934-től Berlinben, 1936-tól Würzburgban tanított, ahol 1941-ben saját tanszéket kapott. 1942–45 között Straßburgban professzor. Öccse merényletkísérlete után koncentrációs táborba került, ahonnan csak a fegyverszünet után szabadult. 1948-ban átveszi a müncheni egyetem ókortörténeti tanszékét. Haláláig itt tanít.

⁴²⁷ UAM, O-N-14 (Valjavec), Valjavec–Stauffenberg, München, 1954. VII. 2.

⁴²⁸ UAM, E-II-3406, Stauffenberg – Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus, München, 1954. IX. 24.; ugyanez: UAM, O-N-14 (Valjavec); BaHStA, MK 44452.

⁴²⁹ UAM, E-II-3406, Meinzolt–Rektorat, München, 1954. XII. 29. Ugyanez fellelhető: UAM, O-N-14 (Valjavec). (A kinevezési okirat másolata az előbbiben, illetve BaHStA, MK 44452 alatt.)

⁴³⁰ Alfred Marchionini (1899–1965) dermatológus. Königsbergben, Lipcsében és Freiburgban tanult orvostudományt. 1924-ben doktorált, 1928-ban habilitált (dermatológia). 1934-től a freiburgi egyetem rendkívüli professzora. 1938-ban Törökországba emigrált, s az ankarai bőrklinika igazgatója lett. 1948-ban tért vissza Németországba, Hamburgban professzor, majd 1950-től a müncheni egyetemi bőrklinika professzora és igazgatója. 1954/55-ben az egyetem rektora.

⁴³¹ UAM, O-N-14 (Valjavec), Marchionini–Stauffenberg, München, 1955. I. 5.

⁴³² UAM, E-II-3406, Marchionini – Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus, München, 1955. I. 13.; ugyanez: BaHStA, MK 44452.

⁴³³ A bajor oktatási minisztérium már 1958 tavaszán „mérlegelte” ezt a lehetőséget, s lépéseket tett a gazdasági vonatkozások adminisztratív előkészítésére: BaHStA, MK 44452, Bayerisches Staats-

A kezdeményezés erre nézve nem is bölcsészkörökből, hanem az egyetem államgazdasági karának vezetése részéről érkezett. Már az 1957/58-as tanév végére felismerték, hogy karuk hallgatói állományának a térségre vonatkozó speciális ismeretei meglehetősen hiányosak. Szükség volt tehát egy olyan, komoly szakmai múltra visszatekintő, elismert professzorra, aki az érdeklődő diákságot maga köré gyűjthetné, s bár a kar oktatási profilját szem előtt tartva, ám a Délkelet-Európára vonatkozó lehető legszélesebb körű általános ismereteket tudna felkínálni. 1958 júniusában ezért a Staatswirtschaftliche Fakultät dékánja, Kollmann⁴³⁴ hivatalos megkeresésben fordult az egyetem rektorához, amelyben kezdeményezte, hogy Valjavec számára saját tanszéket nyithassanak karukon. Utalva az ügy sürgető elrendezésére, kérte, hogy még a következő szenátusi ülésen szülessen döntés a kérdésben.⁴³⁵ Mellékelve megküldte továbbá a kar részéről a bajor oktatási tárcának előző napi keltezéssel készített vonatkozó kérvényt. Utóbbi – különösen Valjavec méltatása és szakmai előmenetelének felvázolása terén – semmi újat nem tartalmaz az általunk már megismertekhez képest, talán kissé emocionálisabbra sikerült hangvétele érdemelhet kiemelés. A záró sorok biztosítják a minisztériumot, „semmi kétség, hogy ő [Valjavec] a professzúra ráruházásával az elkövetkezőkben kitűnő teljesítményt fog nyújtani. Prof. Dr. Valjavec elhivatott, kiváló tanár és egy igen kellemes, szimpatikus kolléga.”⁴³⁶

A minisztériumi felterjesztéshez csatolták Valjavec már megszokott, jellemzően rövid, s az elmúlt években csupán igen minimális mértékben módosított (inkább csak a publikációi terén aktualizált) önéletrajzát, valamint Koschmieder professzor⁴³⁷ szakvéleményét. Utóbbiban, nem meglepő módon, munkásságának komplexitása, illetve annak jól látható gazdaságtörténeti

ministerium für Unterricht und Kultus – Finanzmittelstelle München des Landes Bayern, München, 1958. IV. 8.; Uo., Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus – Bayerische Staatsministerium der Finanzen, München, 1958. VII. 10. Utóbbi levélben a minisztérium – némiképp leegyszerűsítve – összegzi a Valjavec vezetése alatt létrehozandó tanszék felállításának motivációját: „A müncheni egyetem államgazdasági kara és szenátusa indítványozta, hogy Valjavec professzort egy a hazájukból előzőtt oktatók elhelyezésére szánt tanszékre (Südosteuropa, Wirtschaft und Kultur), az államgazdasági karra hívják.”

⁴³⁴ Franz Kollmann (1906–1987) erdőgazdász. Münchenben, a Technische Hochschule hallgatójaként végzett 1929-ben, majd Berlinben doktorált (1932). 1931–34 között Münchenben a Holzforschungsstelle der Technischen Hochschule vezetője, 1934–45 között az eberswaldeai Reichsanstalt für Holzforschung igazgatója, 1942-től címzetes professzor a berlini Technische Hochschulén. 1949-től a hamburgi egyetem tanszékvezetője, egyidejűleg a Bundesanstalt für Forst- und Holzwirtschaft igazgatója, 1954-től a müncheni egyetem professzora, s emeritálásáig az egyetemi Institut für Holzforschung und Holztechnik vezetője.

⁴³⁵ UAM, Sen-I-77, Kollmann–Rektor, München, 1958. VI. 10.

⁴³⁶ UAM, Sen-I-77, Kollmann – Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus, München, 1958. VI. 9.

⁴³⁷ Erwin Koschmieder (1896–1977) szlavista. Tanulmányait (klasszika- és szláv filológia) Breslauban végezte. 1922-ben doktorált, 1926-ban habilitált (szlavisztika). 1931-től a wlnai egyetem professzora, 1939-től Münchenben tanított. 1942-től a Bajor Tudományos Akadémia, 1970-től az Osztrák Tudományos Akadémia tagja, 1973-ig az NSZK képviselője a Nemzetközi Szlavista Bizottságban.

vetületei kerülnek kidomborításra. A bölcsészkaron addig betöltött – inkább szerénynek nevezhető – státusát és megbecsülését a referens Valjavec „tudományos érdemei elismerése”-ként méltatja. Publikációi közül (a korábbiakban már említett) jozefinizmus-kötetet a „közismert, sokat idézett mű” rangjával ruházza fel, a Kulturbeziehungen-kötetek kapcsán pedig „kimagasló teljesítmény”-ről beszél. A Valjavec munkásságának véleményezésével a korábbiakban megbízott szakemberek nem sok figyelmet szenteltek az általa írott kisebb cikkek és a valóban számtalan recenzió felidőzésének, Koschmieder azonban nagyra értékeli ezeket is. Az utóbbiak, „többek között a magyar, román és délszláv szakirodalomról, azt mutatják, hogy ő [Valjavec] az ottani kutatásról is állandóan tájékozódik és arról kritikusan állást is foglal”. A kar profiljához való idomulás sem okozhat gondot Valjavecnek, aki „már régóta gazdaságismereti érdeklődést is táplál” magában. Ebben az összefüggésben a referens felidézi a berlini egyetemi éveket, amikor Valjavec ezzel kapcsolatos előadásokat is tartott, továbbá kiemeli a Südost-Institut publikációs tevékenységének a II. világháború után Valjavec által útjára indított új vonulatát, vagyis a térség aktuális gazdasági és politikai eseményeit figyelemmel követő Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropas című periodikát. Koschmieder Valjavec meghívását egyértelmű nyereségnek nevezné.⁴³⁸

A kar igényét látva az egyetem rektora, Wiberg⁴³⁹ meglepően rövid átfutási idővel, már a hónap végén elküldte a minisztériumnak az üggyel kapcsolatos felterjesztését.⁴⁴⁰ Tehette ezt annál is inkább, mivel éppen a megelőző napon az egyetem szenátusa is támogatta az államgazdasági kar ez irányú kérését. 1958 késő őszen a bajor oktatási tárca jóváhagyta a Valjavec előléptetésére vonatkozó kezdeményezést,⁴⁴¹ s erről levélben tájékoztatta az egyetem rektori hivatalát.⁴⁴² Néhány nappal korábban, magától a minisztertől, Valjavec is értesült minderről.⁴⁴³ Kinevezése a rendelkezés értelmében 1958. december 1-jei hatállyal lépett életbe. Az új rektor, Pascher⁴⁴⁴ ezen a

⁴³⁸ UAM, Sen-I-77, Gutachten (Koschmieder), Vaterstetten, 1958. VI. 8.

⁴³⁹ Egon Wiberg (1901–1976) kémikus. Karlsruhe-ban tanult, ott is doktorált (1927) és habilitált (1931). 1940-től rendkívüli professzor ugyanott, majd 1951-től tanszékvezető Münchenben. A Német Kémikusok Társaságának elnöke, a Bajor Tudományos Akadémia tagja.

⁴⁴⁰ UAM, Sen-I-77, Wiberg – Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus, München, 1958. VI. 20.

⁴⁴¹ A dokumentumokat a hosszas állami adminisztratív ügymenetről, a bajor oktatási és pénzügyminisztérium, valamint a szövetségi belügyminisztérium egymás között bonyolított kiterjedt előkészítő munkájáról, amely még Valjavec 1958. őszi, igen alapos orvosi felülvizsgálatát is magában foglalta, a bajor állami levéltárban őrzik (BaHStA, MK 44452).

⁴⁴² UAM, M-IX-53, Bachl-Rektorat, München, 1958. XI. 27.; UAM, Sen-I-77.; BaHStA, MK 44452. A rendelkezés élethosszig tartó professzúrát és az okmányban részletesen körülírt javadalmazást biztosított Valjavec számára.

⁴⁴³ UAM, M-IX-53, Maunz-Valjavec, München, 1958. XI. 18.; ugyanez: BaHStA, MK 44452.

⁴⁴⁴ Joseph Pascher (1893–1979) katolikus teológus. Fuldában tanult filozófiát és teológiát, 1916-ban szentelték pappá. 1928-ban teológiai doktorátust tett, majd habilitált a következő évben. 1936-tól

napon személyesen nyújtotta át a vonatkozó okmányokat Valjavecnek, melynek tényét azonnal meg is erősítette a minisztériumnak küldött jelentésében.⁴⁴⁵

Státusának rendeződését követően Valjavec azonnal hozzálátott, hogy az új szakterületet méltóképpen illeszthesse be a kar oktatási struktúrájába. Ennek során kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy amíg a Staatswirtschaftliche Fakultät új tanszékének megfelelő infrastrukturális háttere és tematikai kínálata kialakul,⁴⁴⁶ addig, kihasználva a bizonyos területeken mutatkozó átfedéseket, a bölcsészkarral kooperáljanak a közös profil lefedése céljából. A bölcsész dékáni hivatalnak küldött levelében előzeny módon még azt is felajánlotta, hogy adott esetben hajlandó lenne a karon a vizsgáztatási feladatokból részt vállalni, továbbá indítványozta, hogy a bölcsészek doktori szabályzatának értelmében, élve az abban biztosított lehetőséggel továbbra is felügyelhesen készülében lévő ottani doktori munkákat. Új – egy másik karon betöltött – pozíciója ellenére kérvényezte, hogy folytathassa tevékenységét a bölcsészkaron korábbi státusában, címzetes egyetemi tanárként. Végül kijelentette: „Az általam az államgazdasági karon képviselt szakterület és egy sor, a bölcsészettudományi karon jelen lévő téma számos helyen tapasztalható érintkezése nézetem szerint igen kívánatosná tenné, hogy ezen összefüggéseknek érvényt szerezzünk.”⁴⁴⁷

A bölcsészkar részéről azonban egyértelmű visszautasításra talált kezdeményezése. A dékán, Franke⁴⁴⁸ 1959 májusában arról értesítette, hogy „a címzetes egyetemi tanári minőséget az ugyanazon felsőoktatási intézményben átvett tanszékvezetői tisztség törli”. Ennek megfelelően azt is Valjavec tudtára adta, hogy az 1959/60. tanév őszi félévének előkészületben lévő kurzuskínálatában már nem fog a bölcsészkar címzetes egyetemi tanáraként szerepelni.⁴⁴⁹

rendkívüli professzor Münchenben. 1940-től Münsterben tevékenykedett, majd 1946–1960 között a liturgia tanszék vezetője ismét Münchenben, ahol 1958/59-ben rektor.

⁴⁴⁵ UAM, E-II-3406, Pascher – Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus, München, 1958. XII. 5. A kinevezési okmány: BaHStA, MK44452: Urkunde, München, 1958. XI. 27.

⁴⁴⁶ Valjavec az általa az 1959-es tavaszi félévre kínált órákról levélben tájékoztatta a kar dékánját. Eszerint előadásként a „Donauraum zwischen den beiden Weltkriegen unter besonderer Berücksichtigung seiner Wirtschaft und Kultur” (A Duna-térség a két világháború között, különös tekintettel annak gazdaságára és kultúrájára), míg gyakorlatként a „Die wirtschafts- und kulturpolitische Publizistik im Donauraum zwischen 1919 und 1939” (Gazdaság- és kultúrpolitikai publicisztika a Duna-térségben 1919 és 1939 között) témát határozta meg. Vö. UAM, M-IX-53, Valjavec–Dekanat, München, 1958. XII. 10.

⁴⁴⁷ UAM, M-IX-53, Valjavec – Dekan der Philosophischen Fakultät, München, 1959. I. 24.

⁴⁴⁸ Herbert Franke (1914–2011) nyelvész, történész, sinológus. 1949-től magántanár a kölni egyetemen, 1952-től a müncheni egyetemen a kelet-ázsiai kultúr- és nyelvtudomány professzora, 1958-tól a Bajor Tudományos Akadémia tagja, 1980–85 között elnöke. 1974–80 között a Deutsche Forschungsgemeinschaft elnökhelyettese.

⁴⁴⁹ A doktori képzésben a két kar közötti átjárhatóság útjába azonban nem kívánt akadályt gördíteni, s azon bölcsészhallgatóknak, akik korábban Valjavec felügyelete alatt kezdték meg doktori munkájuk elkészítését, biztosította annak lehetőségét, hogy „a korábbi módon zárják le tanulmányaikat”.

Lesújtó híreket tartalmazó levelét pedig azzal a Valjavec számára különösen fájó közléssel zárta, hogy a délkelet-európai témák örököse a régi rivális, Georg Stadtmüller⁴⁵⁰ lesz a bölcsészkaron.⁴⁵¹ Az utolsó dokumentum, amelyet Valjavecvel kapcsolatban az államgazdasági kar személyi aktája őriz, a régi jó barát, Harold Steinacker megindító levele a kar dékánjához, amelyben köszönetét fejezi ki a nem sokkal az imént tárgyalt eseményeket követően tragikus hirtelenséggel elhunyt Valjavec temetési szertartásán elmondott meleg hangú beszédéért, valamint azért, hogy a tanári pályafutásában oly sok „csalódáson” keresztülment barátja élete utolsó szakaszában, az államgazdasági kar kebelében végre megértő fogadtatásra talált.⁴⁵²

3. Valjavec tudományszervezői tevékenysége a II. világháborút követően

Fritz Valjavec szerteágazó működési körének legkiterjedtebb és legnehezebben áttekinthető területét minden bizonnyal tudományszervezői tevékenysége alkotja. A II. világháború után újrakibontakozó Südostforschung napjainkra is maradandó szervezeti kereteinek, szerkezeti és tematikai tagolódásának, keletkező orgánumainak, s egyáltalán új koordinátáinak kialakítása jelentős részben Valjavec nevéhez fűződik.⁴⁵³ Kezdetben persze a fő feladatot a tudományág távlati céljai és a háború utáni állapota közötti kiáltó ellentmondás feloldása képezte.

⁴⁵⁰ Georg Stadtmüller (1909–1985) történész. Freiburgban és Münchenben tanult (történelem, germanisztika, klasszika-filológia, jogtörténet), 1932-ben doktorált. 1931–34 között a Bayerische Staatsbibliothek munkatársa, 1935–38 között a breslauer Osteuropa-Institut részlegvezetője. 1937-ben habilitált (bizánci és délkelet-európai történelem). 1938-tól Lipcsében rendkívüli egyetemi tanár (Délkelet-Európa története és kultúrája). 1950-től címzetes egyetemi tanár Münchenben, 1958-ban saját tanszéket kapott (Kelet- és Délkelet-Európa története). 1960–63 között a müncheni Osteuropa-Institut igazgatója, 1960–65 között a Jahrbücher für Geschichte Osteuropas kiadója, 1969-től a müncheni Ungarisches Institut vezetője. Valjavec és Stadtmüller kapcsolatához lásd Gerhard GRIMM, *Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec. Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches*, 237–256. Szintén párhuzamot von köztük ZACH, I. m., 288–289.

⁴⁵¹ UAM, O-N-14 (Valjavec), Franke–Valjavec, München, 1959. V. 25.

⁴⁵² UAM, M-IX-53, Steinacker–Laatsch, Innsbruck, 1960. III. 10. A bajor állami levéltár Valjavec-re vonatkozó személyi aktájában megtalálhatóak a hátrahagyott családnak (feleség és két gyermek: Veronika, sz. 1941 és Fritz, sz. 1947) szóló részvétnyilvánítások az egyetem rektorától, valamint a bajor oktatási minisztertől, továbbá a megözvegyült Therese Valjavec köszönetnyilvánító levele a minisztérium felé: BaHStA, MK 44452.

⁴⁵³ Vizsgálataink kifejezetten Valjavec 1945 előtti tevékenységére, a két világháború közötti időszak magyar–német tudománypolitikai kapcsolataiban játszott szerepének tisztázására irányultak. 1945 utáni – célkitűzésünk keretein túlmutató – tevékenységét ezért csupán tájékoztató jelleggel, röviden tárgyaljuk.

3. 1. A Südost-Institut talpra állítása 1945 után

Az összeomlást követően úgy tűnt, a Südost-Institut megszűnt. „Az 1945-ös esztendő sajtóságos helyzetet eredményezett az intézet számára, amennyiben az intézetet, mely mindig a szigorú tárgyilagosság szellemében végezte munkáját, a megszálló hatalom nem oszlatta ugyan föl, azonban az intézeti tevékenység eszközök hiányában a végletekig korlátozódott” – panasolja Valjavec a Südost-Forschungen (az intézet 25 éves fennállásának alkalmából kiadott) ünnepi számában megjelent, s az intézet történetét összefoglaló tanulmányában.⁴⁵⁴ Hivatalosan tehát nem számolták föl – bár okkal vonhatjuk kétségbe a Valjavec által sugallt állítást, miszerint a Südost-Institut tevékenységében távol tartotta magát a Harmadik Birodalom ideológiájától –, ám a működését finanszírozó alapítvány tőkéje időközben elolvadt. Így aztán a kezdetben Valjavec lakásán székelő s tevékenységét csak 1951-ben újraindító Südost-Institut egyetlen célkitűzése folyóirata és kiadványsorozata kontinuitásának megőrzésére irányult.⁴⁵⁵

A két világháború közötti időszakban már létezett kiadványok sikeres életben tartása ellenére az intézet az 1950-es évek derekáig még igencsak ingatag lábakon állt.⁴⁵⁶ S ennek oka nem csupán az anyagi ellehetetlenülés volt. 1945 után a Kelet-Európa-kutatás egésze hatalmas törést szenvedett. A kérdéskörben igazán érdekelt úgynevezett „keleti egyetemek”, úgymint Breslau, Posen, Königsberg s még inkább a Prágai Német Egyetem (amelyet mint a cseh nép számára ellenséges szerveződést 1945-ben örök időkre bezártak) egy csapásra elvesztek, s velük veszett kiépített infrastruktúrájuk és tudományos kapcsolatrendszerük. Ezt az űrt az 1949 után megszerveződő mindkét Németország csak igen nehezen tudta kitölteni, az NDK valamivel hamarabb (hiszen ott a kelet-európai történelem, illetve a szláv filológia s különösen a ruszisztika hamarosan elsődleges prioritássá vált), az NSZK némileg később. Utóbbiban a legtöbb egyetemen csupán az 1960–1970-es évek során bővítették (horribile dictu: vezették be újonnan) a kelet-európai történelmet és a szlavisztikát mint oktatási, illetve kutatási területet.⁴⁵⁷

Az anyagi jellegű gondok mellett tehát tudományszervezési problémák is nehezítették a kelet- és délkelet-kutatás érvényesülését. Ráadásul egy további tehertétel is jelentkezett, amelyet nyilvánvalóan nem oldhatott meg az

⁴⁵⁴ VALJAVEC, *Fünfundzwanzig Jahre...*, 2.

⁴⁵⁵ NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts*, 25.

⁴⁵⁶ Az újraindulás kapcsán lásd Tillmann TEGELER, *Ein Weckruf, der fast verhallte. Das behäbige „Wiederanlaufen“ des Südost-Instituts nach 1945 = Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive* (Regensburger Studien 13.), szerk. Katrin BOECKH – Roman SMOLORZ, Stadtarchiv, Regensburg, 2008, 46–57.

⁴⁵⁷ SCHALLER, *I. m.*, 289.

ország pénzügyi, valamint egyetemi életében gyorsan megindult konszolidáció. Az intézet tevékenysége – tudósít Valjavec – „már azáltal megnehezült, hogy a német Kelet- és Délkelet-Európa-kutatás többéves tétlensége Németországban az addigi gazdag tapasztalatokat ezen a területen egyelőre eljászotta. Intézetünk számára, mely ezen kutatási ág egyetlen tudományos intézményeként átvészelte a német összeomlást, mindebből semmiképp sem egyszerű helyzet adódott. Mindenekelőtt azáltal léptek fel nehézségek, hogy a Délkelet-Európa-kutatás önállóságát több helyütt nem ismerték el, s tévesen csupán a Kelet-Európa-kutatás egy függelékének tekintették. Az efféle félreértéseket ugyan sikerült leküzdeni néhány év múltán, azonban a nehézségek és mellőztetések, amelyek e körülmények folytán előálltak, némi idővesztéssel és további akadályoztatással jártak, amelyek később már nem voltak jóvátehetőek minden további nélkül.”⁴⁵⁸ Ma már alig gondolnánk, milyen hihetetlen erőfeszítésekre volt szükség ahhoz, hogy a közvéleményt s vele együtt az állami szerveket meggyőzzék Délkelet-Európa egyedi sajátosságairól, regionális különállásáról. Valjavec a tőle megszokott lendülettel és elszántsággal vette ki részét ebből a – sokszor hálátlan – munkából, mindvégig evidenciának tekintve a térség és a vele foglalkozó tudományterület létét.⁴⁵⁹ A nemzetiszocialista rezsim bukása után sem gyöngülő emocionális kötődése szülőföldjéhez élete utolsó másfél évtizedében is továbbhajtotta őt a bipoláris világ politikailag bizalmatlan, s tudományos téren is kedvezőtlen viszonyai közepette Délkelet-Európa különállásának, sajátos viszonyainak fel- és elismertetése útján. Szöges ellentétben a hidegháború korának uralkodó gondolatvilágával – mely szerint minden, ami a vasfüggönyön túl van, az egy egységes blokk, egy homogén Kelet-Európa – Valjavec egész munkássága által képviselte az 1950-es évek tudományos berkeiből csak igen bátor-talanul előszívargó nézetet, a speciálisan térségünkre irányuló kutatások létjogosultságának beláttatására és a Südostforschung önállóságának kivívására megfogalmazott igényt.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ VALJAVEC, *Fünfundzwanzig Jahre...*, 2–3.

⁴⁵⁹ A többéves szünet után 1952-ben újra megjelenő Südost-Forschungen rövid előszavában Valjavec a következőket mondja: „Die Südosteuropaforschung, als in sich geschlossenes wissenschaftliches Forschungsgebiet, hat sich gegenüber allen Schwierigkeiten der vergangenen Jahre behauptet. Ihr Vorhandensein und ihre Notwendigkeit ist eine Tatsache, der die »Südost-Forschungen« auch zukünftig Rechnung tragen werden” („A Délkelet-Európa-kutatás, mint jól körülhatárolható tudományos kutatási terület, az elmúlt esztendőök minden nehézsége ellenére is helytállt. Léte és szükségessége immáron tény, s ennek a »Südost-Forschungen« a jövőben is elkötelezettje lesz”, Südost-Forschungen 11. [1946/52], 1.)

⁴⁶⁰ A Südost-Institut kutatási profilja által lefedett terület hovatarozásáról, még elnevezéséről is, napjainkig tartanak a viták Németországban. A szovjet tömb felbomlását követően az addigi uniformizált „Ostblock”-felfogás révén szőnyeg alá söpört viták újból fellángoltak, megkérdőjelezvén a II. világháború után – a kérdés érdemi rendezése helyett – egyszerűen továbböröklődött „Südeuropa”-fogalom létjogosultságát. A problémát vita gerjesztésének szándékával feszegető Holm SUNDHAUSSEN egyik tanulmányában (*Osteuropa, Südosteuropa, Balkan*) épp a történeti magyar

Az intézeti munkatevékenység szempontjából kedvezőtlen irányt vett közgondolkodás, a maga számtalan – gyakran a felszín alatt megbúvó és bizonyos előítéletekben jelentkező – hátrányos következményével ahhoz vezetett, hogy az intézet számára nemegyszer úgy tűnt, az előző érában teljesítetthez képest jóval átfogóbb feladatok előtt áll. Az 1950-es évek közepéről való Valjavec következő helyzetértékelése: „Míg korábban a Német Birodalom határain belül München mellett Lipcsében és Berlinben is léteztek Délkelet-Európa-intézetek, az utóbbi két helyen délkelet-európai történelemmel foglalkozó egyetemi tanszékek is létesültek, addig 1945 után a müncheni intézet egyedülként maradt meg, s ily módon a Délkelet-Európa-kutatás összes feladatát neki kellett teljesítenie, jóllehet a feladatok nyomasztó sokasága, illetve a rendelkezésre álló eszközök már-már siralmas aránytalanságot mutattak.” Valjavec intézeti vezetővé emelkedése (1955. július 1.) után aztán – finansiális téren mindenképp – sokat javult a helyzet, tekintve hogy „a Szövetségi Köztársaság a Délkelet-Európa-kutatás folyamatos támogatását sürgős feladatának ismerte el”.⁴⁶¹

3. 2. Az intézeti publikációs tevékenység bővítése

A Südost-Institut II. világháború utáni tevékenységének újrafelvételekor jelképes jelentőségű volt az 1936-ban elindított, s a nemzetiszocialista szócsővé válástól Valjavec áldozatos (és taktikus) szerkesztői munkássága által megkímélt Südost-Forschungen sorsa. Az emblemikus folyóiratot az intézet mindenképpen meg akarta tartani, s valahogyan utalni próbált – a többévi kihagyás ellenére – kontinuitására is. Az e törekvésnek megfelelően folytatólagosan számozott, s különleges módon 1946/52-es évfolyamként újrainduló (egyelőre még igen csekély terjedelmű) Südost-Forschungen jelképesen rövid előszavában Valjavec az addigi irányvonal továbbviteléről biztosította olvasóit.⁴⁶² 1953-tól aztán immáron újra éves rendszerességgel következtek a számok, úgyszintén ez évtől kiegészülve a hasonlóképp folytatólagos számozással megjelenő kiadványsorozattal (Südeuropäische Arbeiten [SOA]). A SOA II. világháború után megjelent kötetének tematikája (kezdve a 40. sorszámot viselő 1953-as munkával) alátámasztja az intézet történeti folyóirata, a Südost-Forschungen párhuzamos évfolyamainak áttekintésekor is keletkező benyomásunkat, miszerint a térség vizsgálata során Magyarország jelentősen

---

országterület példáján keresztül szállt síkra a használhatatlan (s a két világháború között is inkább gazdasági/politikai okokból patronált) Délkelet-Európa térségmegnevezés ellenében a történelmi fejlődés különbözőségét jobban tükröző Kelet-Közép-Európa-, illetve Balkán-fogalom szétválasztásáért. Vö. FATA, *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*, 14–15.

⁴⁶¹ VALJAVEC, *Fünfundzwanzig Jahre*, 3.

⁴⁶² Südost-Forschungen 11. (1946/52), 1.

veszített súlyából a két világháború közötti időszakhoz képest, mégpedig elsősorban a balkáni államokhoz képest, ami természetesen a magyar, illetve magyar vonatkozású témák képviselőjének jelentős mértékű visszaesésében csapódott le. A Südosteuropäische Arbeiten sorozatnak a világháború után napvilágot látott 113 kötetéből ugyanis csupán 17 (15%) választott szoros értelemben vett magyar témát (47., 57., 64., 68., 70., 72., 78., 85., 91., 94., 99., 103., 115., 117., 125., 132., 137. kötet).⁴⁶³ Ezzel szemben az 1945-öt megelőző bő évtized 39 kötetéből 23-at (59%) szenteltek (nagy)magyarországi tematikának (2., 6–7., 8., 11., 13., 14., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 29., 30., 31., 33., 35., 36. kötet).⁴⁶⁴ Nem is beszélve a Südost-Forschungenről, amelynek

⁴⁶³ George VERNADSKY, *Lebedia*; Michael de FERDINANDY, *Almos. Studien zur ungarischen Frühgeschichte* (47. kötet, 1957); Denis SILAGI, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II.* (57., 1960); Johann WEBER, *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*, (64., 1966); László RÉVÉSZ, *Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus* (68., 1968); Adalbert TÓTH, *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848 bis 1892* (70., 1973); Karl NEHRING, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum* (72., 1975); Karl NEHRING, *Adam Freiherrn zu Heibersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok* (78., 1983); Rolf FISCHER, *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose* (85., 1988); Géza Andreas von GEYR, *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie* (91., 1993); *Technologie-transfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik*, szerk. Holger FISCHER – Ferenc SZABADVÁRY (94., 1995); Anikó KOVÁCS-BERTRAND, *Der ungarische Revisionismus nach dem ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon 1918–1931* (99., 1997); *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*, szerk. Holger FISCHER (103., 1999); Joachim von PUTTKAMER, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914* (115., 2003); Árpád von KLIMÓ, *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im Europäischen Kontext 1860–1948* (117., 2003); *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*, szerk. Holger FISCHER (125., 2006); Andreas SCHMIDT-SCHWEIZER, *Politische Geschichte Ungarns von 1985 bis 2002. Von der liberalisierten Einparteienherrschaft zur Demokratie in der Konsolidierungsphase* (132., 2007); *Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Außenministers Gustav Gratz (1875–1945)*, szerk. Vince PAÁL – Gerhard SEEWANN (137., 2008).

⁴⁶⁴ Benno GRAF, *Die Kulturlandschaft des Burzenlandes. Ein geographischer Beitrag zur auslanddeutschen Volks- und Kulturbodenforschung* (2. kötet, 1934); Konrad SCHÜNEMANN, *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia* (6–7., 1935); Heinrich RÉZ, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn vom Beginn bis 1918* (8., 1935); VALJAVEC, *Karl Gottlieb von Windisch* (11., 1936); STEINACKER, *Lebenserinnerungen* (13., 1937); Ernst KLEBEL, *Siedlungsgeschichte des Deutschen Südostens* (14., 1940); Lotte BUSSHOFF, *Wandlungen in Landschafts- und Siedlungsbild der Banater Schwäbischen Heide* (17., 1938); SCHLERETH, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19* (18., 1939); SCHMIDT, *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914* (19., 1939); Herbert WEINELT, *Das Stadtbuch vom Zipser Neudorf und seine Sprache* (20., 1940); VALJAVEC, *Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten* (21., 1940); ERTL, *Eduard Glatz (1812–1889)* (22., 1940); Grete LANG, *Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter* (23., 1941); Franz J. BERANEK, *Die deutsche Besiedlung des Preßburger Großgaus* (24., 1941); GRONEWEG, *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892* (25., 1941); RESCHAT, *Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs. Unter besonderer Berücksichtigung der Umbruchperiode 1918/20* (26., 1942); Herbert WEINELT, *Deutsche mittelalterliche Stadnanlagen in der Slowakei* (29., 1942); Fritz VALJAVEC, *Bartholomäus Kopitars Briefwechsels mit Karl Georg Romy* (30., 1942); Elemér CSÁSZÁR, *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des 18. Jahrhunderts* (31., 1942); ROGL, *Der Anteil Adam Müller-Güttenbrunns...* (33., 1943); Georg FRANZ, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie* (35., 1943); Gerhard EIS, *Die Groß-Schützenser Gesundheitslehre. Studien zur Geschichte der deutschen Kultur im Südosten* (36., 1943).

különösen a nyitó számában (1936) feltűnően fölülreprezentáltak a magyar történeti vonatkozású események.⁴⁶⁵

A Südost-Institut anyagi helyzetének konszolidációjával párhuzamosan munkatevékenységének szélesebb alapokra helyezése is kezdetét vette. Az intézet Délkelet-Európa *történeti* kutatására szakosodott szárnya mellett elkülönült vizsgálódási területként körvonalazódott egy úgynevezett jelenkor-kutató részleg (Abteilung für Gegenwartforschung), melynek kiadványait Valjavec a történeti szekció publikációinak mintájára alapította és szervezte meg. A részleg folyóirataként jött létre 1952-ben a Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa (1982 óta címe: Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartforschung; majd 2005-ben újabb névváltás: Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft). Létrehozásának az volt a célja, hogy a „jelenkor” Délkelet-Európájáról szélesebb körnek hozzáférhető tudományos igényű hírekkel szolgáljon, „kritikusan átnézve és megszűrve a térség politikai, gazdasági, szociális, államjogi, kultúrpolitikai stb. helyzetével kapcsolatos gyakran egyoldalú és propagandisztikus anyagot”.⁴⁶⁶ Rendszeresen közölt és közöl híreket Albánia, Bulgária, Jugoszlávia (és utódállamai), Magyarország és Románia vonatkozásában, valamint alkalmanként Görög- és Törökországgal kapcsolatban. Ennek során az egyes országok aktuális eseményeit és fejlődését is kommentálja, analizálja.⁴⁶⁷ Az új folyóirat 1957-től egészült ki a jelenkor-kutató részleg kiadványsorozatával (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas).⁴⁶⁸ A tematikai prioritások eltolódásával kapcsolatos korábbi meglátásunkat egyébként alátámasztja az intézet e részlegének kiadványsorozata is, mely a (2002-ben történt lezárásáig) megjelent 37 kötetéből mindössze hármat szentelt Magyarországnak.⁴⁶⁹

Az intézet Valjavec által újjáformált és áttekinthető egységekké szerkesztett publikációs tevékenységének értékes eleme lett a harmadik kiadványsorozatként 1956-ban útjára indított (majd 1992-ben lezárt) Südosteuropa-Bibliographie, amely egyetlen nemzetközi standardbibliográfiaként tárta elénk a térségünk egyes országaiból származó, illetve ezekre vonatkozó soknyelvű irodalmat, mindenkor hű képet tükrözve ezáltal a nemzetközi dél-

⁴⁶⁵ A nyitó évfolyam 17 tanulmányából 12 (71%) foglalkozott valamilyen, a történeti Magyarország területéhez köthető témával. Ráadásul 7 munkát magyarországi (ám nem feltétlenül magyar érzelmű) szerző írt. (A kérdéshez részletesebben lásd a Mályusszal foglalkozó fejezetet.)

⁴⁶⁶ Karl August FISCHER, *Fritz Valjavec (1909–1960)*, Südost-Forschungen 19. (1960), 10–11.

⁴⁶⁷ Vö. Franz-Lothar ALTMANN, *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartforschung = Südost-Institut München 1930–1990*, 239–260.

⁴⁶⁸ Vö. Franz-Lothar ALTMANN, *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas = Südost-Institut München 1930–1990*, 261–263.

⁴⁶⁹ Ernő KIRÁLY, *Die Arbeiterselbstverwaltung in Ungarn. Aufstieg und Niedergang 1956–1958* (3. kötet, 1961); Holger FISCHER, *Politik und Geschichtswissenschaft in Ungarn. Die ungarische Geschichte von 1918 bis zur Gegenwart in der Historiographie seit 1956* (19., 1982); Herbert KÜPPER, *Das neue Minderheitenrecht in Ungarn* (36., 1998).

kelet-kutatás helyzetéről. Tette mindezt egy internet nélküli világban, amikor a hidegháborús körülmények között igencsak nehézkes volt a vasfüggönyön túli tudományos élet eredményeinek pontos könyvészeti adatait beszerezni. E hatalmas vállalkozás – annotált könyv- és tanulmányadatbázisa révén – az átfogó orientálódás lehetőségét kínálta azon kutatók, intézetek és könyvtárak számára, akik és amelyek térségünk egyes államaival (északon Szlovákiával, délen Bulgáriával bezárólag), illetve Délkelet-Európa egészével (mint régióval) foglalkoztak. A Südosteuropa-Bibliographie 1945–1970 közötti időszakot tárgyaló kötetei (részkötetekben) ötéves bontásokban jelentek meg, s a vizsgált országoknak a 6. századtól napjainkig terjedő történetére vonatkozó tudományos irodalmat gyűjtötték csokorba, mégpedig úgy, hogy tartalmazták minden, a történettudományhoz kapcsolható részdiszciplína (politika, gazdaság, társadalom, jog, vallás, néprajz, nyelv, irodalom, kultúra, művészet) tárgykörében napvilágot látott monográfia, illetve valamely gyűjteményes kötetben vagy folyóiratban közölt tanulmány címanyagát (mintegy 22 ezer tételt).⁴⁷⁰

3. 3. Valjavec szerepe a Südost-Institut könyvtárának kialakításában

Szükséges néhány szót ejteni még Valjavecnek a Südost-Institut impozáns könyvtárának kiépítésében betöltött szerepéről. Gerhard Seewann, a Südost-Institut könyvtárának egykori vezetője a müncheni intézet hatvanéves fennállására visszatekintő jubileumi kötet vonatkozó fejezetét a következő megállapítással indítja: „A könyvtár története Fritz Valjavecnek a Südost-Instituthoz való 1935. októberi belépésével veszi kezdetét.”⁴⁷¹ A Ludwig-Maximilian-Universitättről csak nemrég kikerült tehetséges fiatalembert egykori professzora, az intézetet is vezető Karl Alexander von Müller valóban – egyebek mellett – a könyvtárosi feladatkörrel bízta meg. Valjavecet elszomorító állapotok várták. A már öt éve fennálló intézmény gyakorlatilag nem rendelkezett egy könyvtár kiépítésére vonatkozó koncepcióval, a meg-

⁴⁷⁰ Vö. SEEWANN, *Die Bibliothek des Südost-Instituts*, 280–281. A következő időszak (az 1971–1980 közötti évtized) irodalmára vonatkozó gyűjtés annyiban változott, hogy az anyag immár tízéves bontásban került feldolgozásra, és a jobb áttekinthetőség kedvéért az egyes országokat önálló részkötetekben kívánták publikálni. Ez azonban már csak Románia esetében történt meg (kiadva 1992-ben), ám mivel az internet segítségével történő keresgélés hamarosan kiszorította a korábbi nehézkes bibliográfiai kutatásokat, nemigen volt már értelme a vállalkozás további működtetésének. A Südost-Institut könyvtára által kibocsátott további bibliográfiai gyűjteményekről (például *Historische Bücherkunde Südosteuropa*, *Bestandskatalog der Bibliothek des Südost-Instituts*, *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*) nem feladatom tájékoztatni, tekintve, hogy ezen valóban nagyszabású projektek életre hívása már nem Valjavec életében történt, hanem intézeti utódai nevéhez fűződik.

⁴⁷¹ SEEWANN, *Die Bibliothek des Südost-Instituts*, 268.

lévő állomány pedig siralmas képet mutatott. Belépésekor mindössze 116 leltárba vett könyvvel rendelkezett az intézet, ám ebből 50 darab már nem volt föllelhető. Valjavec első jelentésében pontos helyzetértékelésről tesz tanúbizonyságot: „Kijelenthető, hogy bizonyos méretű könyvállomány hiányában az intézet által figyelemmel kísért határmenti területek vonatkozásában tervszerű és elmélyült munka nem folytatható. Mindez annál is kevésbé, minthogy az érintett területekről szóló legfontosabb művek gyakorta még a müncheni közkönyvtárakból is hiányoznak.”⁴⁷² Mivel az intézeti büdzsé megterhelése szóba sem jöhetett, az egyedül kínálózó lehetőséget ragadta meg Valjavec, amikor felismerte, hogy intézete szakkönyvtárának minőségi és mennyiségi bővítéséhez az általa megcélzott kiadványokat kibocsátó intézményekkel való cserekapcsolatba lépés a járható út. Ez többszörösen is megtérülő megoldásnak bizonyult. A Südost-Institut kiadványsorozata (a későbbi Südosteuropäische Arbeiten) ekkorra már tucatnyi darabbal rendelkezett, 1936-tól pedig – ebben az összefüggésben már nem is oly meglepő sietséggel – napvilágot látott a történeti folyóirat, a Südostdeutsche Forschungen. Az elismert nemzetközi szaktekintélyekkel megtámogatott kiadványok csábító csere lehetőségét kínálták a kiszemelt partnerek számára. Ily módon elkerülhető lett a müncheni intézet anyagi erőforrásainak direkt módon könyvek, folyóiratok beszerzésére való fordítása, másrészt viszont a német délkelet-kutatás e későbbi fellegvárának nyilvánvaló politikai törekvése, azaz a *kämpfende Wissenschaft* jegyében kifejtett propagandatevékenység és a külpolitikai törekvések tudományos eszközökkel történő alátámasztása, az intézet tudományos produktumainak szétszórása által megfelelő közönséget kapott. A könyvtári stratégia egyidejűleg egy harmadik nyereség forrása is lett: motiválni tudta az intézet munkatársait a minél színvonalasabb önálló tudományos teljesítmény felmutatására, Valjavecet pedig szerkesztői minőségében egy nemzetközileg is minél „eladhatóbb” periodika felfuttatására, mivel egy olyan tudományos bázisintézménnyel cserekapcsolatba kerülni, amely már letette a névjegyét, bármely európai állam tudományossága számára vonzerőt jelenthetett.

Az intézet könyvtárának a szükséges szakirodalom beszerzése során tanúsított profilváltása is nyilvánvalóan Valjavec személyes hatása. Az ő alkalmazását megelőző fél évtized során az intézet a birodalom perem- és határterületeire koncentrált mind a könyvbeszerzés, mind a tudományos munka, illetve a publikációs tevékenység vonatkozásában. (A Südosteuropäische Arbeiten sorozatának első négy kötetéből három egy-egy Passaut érintő téma feldolgozása.) Valjavec megérkezésével lerakta a máig sem revideált

⁴⁷² Munkajelentés, 1936. IV. 6. Idézve *Uo.*

alapokat az intézet tudományos érdeklődésének és szakirodalmi beszerzéseinek a Duna-medence és Délkelet-Európa irányába való tovább-bővítésére. Csehország és a Szudéta-vidék, a csonka Ausztria és Dél-Tirol helyett immáron Magyarország, Románia és a délszláv állam, valamint a Habsburg-monarchia mint egész jelentették a könyvbeszerzések prioritásait.⁴⁷³ Mindez természetesen az illető népek nyelvén megjelent szakmunkák özönét eredményezte. A fellendülésnek a II. világháború Németországot is elérő tüze vetett véget, 1944-ben az intézetet több bombatalálat is érte.⁴⁷⁴ A pusztítás a könyvtárat különösen súlyosan érintette, az 1950-es évek elején, az intézet újjáélesztése idején csupán az eredeti állomány 15%-a (kb. 600-700 könyvtári egység) került elő. Az épségben megmaradt leltárkönyvek segítségével aztán rohamléptekben megindult az intézeti könyvtár állományának pótlása, regenerálása, s hála a lassan megeredő központi forrásoknak, valamint az itt eltöltött 20 évi munkaviszony után végre az intézet vezetőjévé emelkedett Valjavec tetterejének, az évtized végére (Valjavec haláláig) elérték, sőt túllépték az eredeti állomány méretét.⁴⁷⁵

Az intézeti könyvtár kötetei között megkülönböztetett figyelem illeti az úgynevezett történeti könyvállomány példányait. A könyvtár korábbi vezetője többször is hivatkozott beszámolójában az 1945 előtt napvilágot látott munkákat sorolja ebbe a körbe. Érthető módon az indokolja a világos és egyértelmű cezúrát, hogy a térség államaiban a két világháború közötti időszakhoz képest az új korszak kitörölhetetlen nyomot hagyó társadalmi és politikai változásokat hozott, mely változások a könyvészet és egyáltalán a tudományos kutatás területére is hatást gyakoroltak. Szavai mögött a nyugat-európai történelemszociológia abbéli véleménye (is) tükröződik, hogy a vasfüggönyön inneni történeti szakmunkák jelentős része az új érában bizony nem feltétlenül volt megbízható. Elkerülve azt a csapdát, hogy az 1945 előtt megjelent tudományos szakirodalmat a megkérdőjelezhetetlen hitelesség mércéjéül állítanánk, azt mégis megállapíthatjuk, hogy a két korszak nyilvánvalóan meglévő politikai felhangjainak és elvárásainak ismeretében igenis jogos megkülönböztetéssel illetni e kétségtelen korszakhatár előtt és után megjelent műveket. Nos, e „történeti könyvállomány” még feltűnőbbben viseli Valjavec keze nyomát, az intézet vizsgálódási köréről alkotott elképzelései

⁴⁷³ *Uo.*, 269.

⁴⁷⁴ Valjavec több levelében is beszámolt a bombatámadások következményeiről. Ezek sorában például a prágai Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánját és a birodalmi tudományos kutatások támogatására létrehozott Reinhard-Heydrich-Stiftung vezetőjét többször és részletesen tájékoztatta arról, hogyan égett le az intézet épülete, s pusztult el az ott őrzött anyagok és a könyvtár állományának jó része: Valjavec – Hans-Joachim Beyer, München, 1944. V. 5., V. 20.

⁴⁷⁵ A könyvtár állományának Valjavec halálát követő, egész napjainkig tartó változásairól nem feladatomból tájékoztatást nyújtani. Lásd mindehhez SEEWANN, *Die Bibliothek des Südost-Instituts*, 270–274.

hatását. A nevezett állomány – természetesen – a még Valjavec irányításával a világháborús összeomlásig beszerzett könyveket tartalmazza (ezek nagy része a 80%-ot meghaladó veszteségek utólagos pótlásának eredménye), másrészt pedig kronológiai okokból idesorolandók azok a kötetek is, melyek az 1945 előtti hivatalos beszerzésektől függetlenül, neves tudósszemélyiségek hagyatékaként, már a világháború után kerültek ide. E hagyatékok közül mind méretét, mind minőségét tekintve kiemelkedik Valjavecé, aki ily módon még halála után is jelentősen közreműködött a Südost-Institut könyvtára állományának alakításában.⁴⁷⁶ Kiterjedt szolgálati levelezésén túl a 2300 darab kötet is hűen tükrözi tudományos életműve súlyponti kérdéseit, melyek döntően a Habsburg államkonglomerátum népeinek sorsával foglalkoznak. Nyelvi tekintetben a magyar nyelvű szakirodalom vitathatatlan túlsúlya jellemzi Valjavec egykori házi könyvtárát.

Ha nem tekintenénk az 1950-es évektől kezdődően a „történeti könyvállomány” kötelékébe bekerült egyéb hagyatékok (elsősorban a balkáni államokra koncentráló) köteteit, hanem csupán az 1945 előtti időszak Valjavec által koordinált hivatalos intézeti beszerzése útján idekerült munkákat, még egyértelműbb volna az állomány magyar, illetve történeti magyarországi vonatkozásainak túlsúlya. A statisztika azonban még így is magáért beszél. A könyvek összállományából a történeti (de Horvátország nélküli) Magyarország történetének szakirodalma 43%-ot (3422 monográfia) tesz ki, s további 331 periodika foglalkozik hazánkkal. Ettől messze elmaradva a „jugoszláv” állam tartományainak és népeinek történetét 1683 monográfia és 205 periodika tárgyalja. Egy újabb, viszonylag jelentős szakadék után Románia következik 608 monográfiával és 158 periodikával, majd immár kevésbé szignifikáns különbséggel Bulgária (573 monográfia és 26 periodika), illetve maga a Habsburg Monarchia, pontosabban az összbirodalom, illetve Ciszlajtánia (525 monográfia és 196 periodika). A Scheiger-hagyaték jóvoltából Albánia is szépen képviseli magát (247 monográfia és 11 periodika). Délkelet-Európa mint régió vizsgálatára 196 monográfia koncentrál, Németország és a térség kapcsolatait 193 monográfia tárgyalja (ezen könyvek beszerzése kapcsán persze nem nehéz felfedeznünk az összefüggést azzal, hogy Valjavec habilitációs munkáját a délkelet-európai német kultúrbefolyás témakörében készítette). Végül pedig azon 395 darab monográfia mellett, melyek egyéb európai országoknak a térséghez fűződő kapcsolatait elemzik, a jelentőségéhez képest elhanyagolható, mindössze 112 kötet foglalkozik Csehszlovákiával,

⁴⁷⁶ A Südost-Institut 1956-ban szerezte meg a Balkán-kutatás egyik atyja, Carl Patsch (1865–1914) tudományos hagyatékát. 1957-ben került ide Brassó város levéltárnoka, Friedrich Wilhelm Stenner (1851–1924) hagyatéka, 1962-ben pedig Franz von Scheigeré (1891–1960), balkáni (Albánia) gyűjtőkörrel. 1965/66-ban került elhelyezésre az intézetben a Valjavec-hagyaték, a többiekét jóval meghaladó méretű könyvállománnyal. *Vö. Uo.*, 275–277.

74 Görögországgal és 67 Törökországgal.⁴⁷⁷ A különösen Csehszlovákia esetében meglepő alulreprezentáltság oka nyilvánvalóan abban keresendő, hogy a szlovák tagállam történetileg a magyar Szent Korona részeként amúgy is képviselőt nyert, a Vencel-korona országai viszont nem tartoztak bele az intézet, illetve személyesen Valjavec által vallott és kidolgozott Súdost-fogalomba. (Egyébként is nagyrészt már a Reich kötelékébe tartoztak.) Másrészt Csehország, illetve Csehszlovákia más birodalmi tudományos intézetek profiljába illeszkedett, ily módon az Ostforschungtól elkülönülő Súdostforschung és maga a Súdost-Institut a saját maga által választott kutatási terület lefedésére koncentrálhatott.

3. 4. A német délkelet-kutatás szerkezeti és intézményi struktúrájának kialakítása

Fritz Valjavec hatalmas szervezői érdeme, a Súdost-Institut II. világháború utáni újjáépítése, a két világháború közötti időszak által rávetett árnyékból való kilépés és az intézet nemzetközi rangjának – immáron másodszori – kivívása, kiegészülve kiterjedt szerkesztői, széleskörű kutatói és publikációs tevékenységével, valamint mindvégig lelkiismeretes tanári munkásságával, még a rövid világháborús frontszolgálat⁴⁷⁸ óta magával cipelt gyenge egészségi állapota ellenére sem jelentette elképesztően gazdag életműve tudománysszervezői oldalának kimerülését. Nagyszámú, a Súdostforschung irányában elkötelezett intézmény neki köszönheti születését, illetve tevékenységi irányának kijelölését. Valjavec az 1930-as évek közepe óta következetesen végigvitt koncepciója, a délkelet-kutatás feladatainak felismerése és tevékenységének szélesebb körben történő elismertetése szempontjából talán különös és szomorú, ám jól érzékelhető módon katalizáló ereje volt egy a kor viszonyait messzemenően tükröző eseménysorozatnak, a leszűkített határu anyaországon kívül rekedt németiség hazája elhagyására kényszerítésének.

A szétrombolt Németországba milliós nagyságrendben érkező kelet- és délkelet-európai német menekültek és kitelepítettek „új” hazájukban továbbra is ápolni akarták évszázados hagyományaikat, kulturális örökségüket. Az általuk e célból alapított „Landsmannschaft”-ok munkájába a térség avatott ismerőjeként Valjavec is korán bekapcsolódott. E közös német kultúrjavakat ápoló, ám szétszórtan működő társaságok összefogásában a tudós kezdeményező szerepet játszott. Így alakult meg 1951-ben (Valjavecet igazgatójává választva) a Súdostdeutsches Kulturwerk (SOKW), melynek deklarált célja volt, hogy a délkeleti német kultúrörökség megtartásával a kitelepített

⁴⁷⁷ Lásd *Uo.*, 277.

⁴⁷⁸ Erre vonatkozó utalás: Valjavec – Paul Wentzcke, München, 1941. augusztus 2.

délkeleti németiséget és a belnémetiséget összekötő szálakat erősítse. E szervezet jogutóda 2002 nyarától az Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas.⁴⁷⁹ Kiadványai közül említést érdemelnek gondosan tagolt könyvsorozatai,⁴⁸⁰ továbbá nem kisebb jelentőségű az indulása óta többször átnevezett folyóirata: 1952-től Südostdeutsche Heimatblätter, 1958-tól Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 2006 óta pedig Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas.

A délkelet-európaihoz hasonlóan szoros kapcsolatok fűzték Valjavecet az elcsatolt keleti tartományokból elűzött németiség szervezeteihez is. Társalapítóként és elnökségi tagként szerepet vitt az 1950-ben életre hívott Ostdeutscher Kulturrat (OKR) munkájában, melynek 1954–1964 között Münchenben megjelentetett évkönyvénel (Ostdeutsche Wissenschaft) társkiadóként működött. A délkelet-európai németiség kulturális emlékezetét felkaroló testvérszervezetéhez hasonlóan az (1975 óta alapítványi formában működő) OKR is nevet váltott, s 2008-tól Stiftung Deutsche Kultur im östlichen Europa – OKR néven működik.⁴⁸¹

A Südost-Institut egymagában nem láthatta el a térségünkre vonatkozó tudományos kutatás és a vele való kapcsolattartás komplex feladatkörét. Az intézet tehermentesítése, ugyanakkor vállalt tevékenységi körének kiegészítése további szervezetek alapítása által égető szükségként lépett fel. A Délkelet-Európa egészével, egyes népeinek történetével (és az intézet újonnan szerveződő részlege által jelenével) foglalkozó kutatások épp azt a részterületet nem fedték le, amelyre vonatkozó igények az intézetet 1930-ban életre hívó eredeti koncepcióból világosan előtörnek, s mely igények az ötvenes években a kitelepített németek hatalmas felvevőbázisával még inkább alátámasztást nyertek. E részterület, nevezetesen a délkelet-európai *németiség* történetének tanulmányozására (illetve a párhuzamosan életre hívott társ-szervezetekhez képest kevesebb emocionalitást megcélzó, tisztán szaktudományos vizsgálatok folytatásárára) hozta létre Valjavec Harold Steinackerrel és Balduin Sariával⁴⁸² karöltve, a Südostdeutsche Historische Kommissiont

⁴⁷⁹ A szervezettel kapcsolatban lásd www.ikgs.de.

⁴⁸⁰ A SOKW által eredetileg használt A, B, C, D és E sorozatjelzés a következő tematikai tagolódást takarja: A = Kunst und Literatur (művészet és irodalom); B = Wissenschaftliche Arbeiten (tudományos munkák); C = Erinnerungen und Quellen (emlékek és források), D = Kleine Südost-Reihe (kis délkelet-sorozat), E = Miscellanea (vegyes).

⁴⁸¹ A szervezettel kapcsolatban lásd www.kulturportal-west-ost.eu/okr.

⁴⁸² Balduin Saria (1893–1974) Stájerország Jugoszláviához csatolt részéből származó (s felesége révén bácskai kötődésű) régész, történész. Valjavechez hasonlóan erős „südostdeutsch”-identitást táplált. Eredeti szakterülete az antik történelem és régészet volt, innen fordult érdeklődése élete második felében népcsoportja vizsgálata irányába. A '20-as évek elején a Jugoszláv Nemzeti Múzeum régészeti és numizmatikai gyűjteményének vezetője. Ókortörténetet tanított Belgrádban, majd 1926-tól Ljubljánban, miközben ásatásokat is végzett. 1942-től tanszékvezető a grazi egyetemen, ahol már dékán, amikor tanszékét 1945-ben feloszlatták. 1952-ben Valjavec hívására a Südost-

(1957). A Münchenben alapított szervezet, melynek irányító testületében Valjavec haláláig szerepet vitt, 1988 óta Tübingenben székel, az Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde épületében. Tevékenysége, ha célkitűzéseiben nem is, de spektrumában sajnos érezhetően korlátozódott azóta, hogy a hetvenes évek közepétől a szövetségi belügyminisztérium anyagi támogatása elapadt. Tanácskozásai, szemináriumai és előadássorozatai megritkulása ellenére azonban a szervezet továbbra is fenntartja a korábban említett társaságokéhoz hasonló szerkezetben kialakított publikációs tevékenységét: könyvsorozata mellett 1958 óta jelenik meg (haláláig Valjavec társkiadói felügyelete alatt) tekintélyes folyóirata, a *Südostdeutsches Archiv*.⁴⁸³

Szintén a feladatok megosztásának, illetve összehangolásának szükségességétől vezérelve született meg 1952-ben – az iniciátor természetesen ez esetben is Valjavec – a Südosteuropa-Gesellschaft. A Délkelet-Európa megismerésével foglalkozó szerveződések közül mindaddig hiányzott egy olyan társulás, amely a térségre vonatkozó ismereteket szélesebb körben közvetítve, mindekenélőtt „a délkelet” kulturális és tudományos életével, társadalmi nyilvánosságával kialakított és kialakítandó *kapcsolatok ápolására* helyezi a hangsúlyt. E társaság a lehetőségek bőséges tárházát kínálta a délkelet államaival való találkozásra, személyes tudományos kontaktus kialakítására, különösen azt követően, hogy az intézet által már addig is szervezett tudományos találkozók immáron a Südosteuropa-Gesellschaft ülésorozataként (*Tagungen*) folytatódtak, mindig igen kellemes környezetben, télen többnyire Klein-Walsertalban, nyáron a Chiemseenél. A történészek, közgazdászok, publicisták stb. részéről elhangzó színvonalas előadások, a rendezvények keretei között megszülető barátságok végsősoron egy célt szolgáltak: a térségre irányuló tudományos pezsgés elősegítése által közös táborba gyűjteni a Délkelet-Európa megismerésében érdekelt szellemi erőket.⁴⁸⁴

Az 1930-as évek közepétől a nemzetközi kulturális vérkeringésébe tevékenységével közvetett módon hazánkat is bekapcsoló Fritz Valjavec napjaink Magyarországon kevéssé ismert. 1945 után – érthető okokból – a minimumra redukálódott a két világháború között még élénk magyarországi (és térségünkbeli) kapcsolatrendszere, ezért csupán ennek részletes feltárása révén kerülhet életműve a valódi jelentőségéhez méltó helyre a magyar–német tudánypolitikai kapcsolatok történetében.

Institut munkatársa, tevékenykedik a kitelepített németek szervezeteiben, a Südostdeutsches Kulturwerkben, az Ostdeutsche Kulturratban, társalapítója a Südostdeutsche Historische Kommissionnak, társkiadója e szervezetek kiadványainak.

⁴⁸³ A szervezethez lásd www.ahf-muenchen.de/Mitglieder/Institutionen/SuedOstHistKomm.shtml.

⁴⁸⁴ FISCHER, *Fritz Valjavec (1909–1960)*, 11. A szervezethez lásd www.suedosteuropa-gesellschaft.com/.

II. FRITZ VALJAVEC ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLET

1. Valjavec magyarországi kapcsolatrendszere

1. 1. A tudománypolitikai kontextus

Az I. világháborút lezáró békeszerződések során létrehozott rendezés, a megváltozott politikai konstelláció és az alapvetően új nemzetközi kapcsolatrendszer a győztes és vesztes államok tudományos életét egyaránt újszerű kihívások elé állította. Az új viszonyokban történő mihamarabbi megnyugvást kívánó, illetve az azokba beletörődni nem tudó, s a történelmi igazságtalanságok rendszeres napirenden tartásával az újragondolás szükségességét hirdető szemléletek egymásnak ellentmondtak ugyan, ám végsősoron azonos gyökérből táplálkoztak, s tudománypolitikai konzekvenciáik is azonosak voltak: a feleket fokozott ideológiai hadviselésre, tudományos agilitásra és aktivitásra sarkallták. Különösképp így volt ez az akkor még ki sem alakult (s napjainkban sem konzekvensen használt) elnevezésű, definiálatlan határú térség, az egykori Habsburg-monarchia újonnan alakult államai esetében. A legyőzött vagy diadalmasan megszülető utódállamok egymás tudományos közéletét és Európa köztudatát egyaránt állandó kultúrpolitikai offenzíva alatt tartották, s a mégoly apró tudományos részsikerek kicsikarása érdekében is hatalmas energiákat mozgósítottak. A tudománypolitika stratégiai kérdéssé vált, s a nagypolitika szintjére emelkedett; taktikus felhasználása által kellett ugyanis a nagyvilág számára meggyőzően bizonyítani egész országok létét megalapozó államideológiák létjogosultságát, vagy akár ellenkezőleg, kikezdeni ezek betontalapzatát, s valami régi, bevált államegység kontinuitását igazolni.

A térség pezsgő tudományos szellemisége (jobban, mint bármikor azóta) ideirányította a nemzetközi szakmai és politikai közélet figyelmét. Állandó téma lett a Habsburgok egykori államkonglomerátumának jövője. Szó sem volt ekkor – a két világháború közti időszakban – az itt élő népek összemosásáról s a későbbi bipoláris világ egységesen kezelt „Ostblock”-felfogásának sablonjairól. Annál jóval erősebb volt a megismerés igénye Európa részéről, az elkülönülés vágya és az egyedi sajátosságok megismertetésének szándéka pedig a térség államainak oldaláról. Így aztán az információk áradatáról

épp az érintett országok gondoskodtak legintenzívebben parázs vitáikkal, s esetenként ideológiailag motivált tudományos teóriáikkal. A bizonytalan nemzetközi légkör, a revíziógondolat mint politikai aktualitás Európa-szerte kiiktathatatlan jelenléte a történettudomány jelentőségének megnövekedését, hatékony harci eszköz gyanánt történő felvonultatását készítette elő. Minden érintett fél számára az élénk figyelem és aktivitás, a térség sorsával kapcsolatban megfogalmazott saját (többnyire konfrontatív, tehát másokétól megkülönböztethető) nézetrendszerének propagálása, s egyáltalán az összes elérhető nemzetközi fórumon való permanens jelenlét volt az egyedül üdvös megoldás.

Az európai tudományos élet részéről megnyilvánuló érdeklődés legszervezettebb módon Németország szakmai köreiben jelentkezett. Az egykori Monarchia, a Török Birodalom és a cári Oroszország erőteréből egyszerre megszabadult, s az immáron egymás ellenében levezetett nacionalista indulatok tengerében szövetségest kereső kisállamok természetesen fordultak az európai nagyhatalmak irányába. Közülük is elsősorban a térség történéseit hagyományosan alakító Németországra tekintettek, amely a politikai átrendeződés veszteseként az újragondolt „auswärtige Kulturpolitik” (kulturális külpolitika)⁴⁸⁵ jegyében (egyelőre a kultúra és a tudomány kapcsolatrendszerét szorosra vonva) az Európa keleti, délkeleti felében keletkezett hatalmi vákuum betöltésére törekedett, s a világháborút követő francia előretörést megfékezendő maga is fokozott jelenlétet és – egymás hatását erősítve – kulturális-gazdasági-politikai expanziót irányzott elő.⁴⁸⁶ A kultúrpolitikát

⁴⁸⁵ A korabeli kultúr- és tudománypolitika irodalmából lásd Karl GRIEWANK, *Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1927; Heinrich KONEN, *Amtliche deutsche Politik und Kulturpolitik*, Süddeutsche Monatshefte 28. (1930/31), 229–234; *Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstage*, szerk. Heinrich KONEN – Johann Peter STEFFES, Gilde, Köln, 1932 (ebben különösen Adolf MORSBACH, *Deutsche Kulturpolitik im Ausland*, 237–265; Karl GRIEWANK, *Aus den Anfängen gesamtdeutscher Wissenschaftspflege*, 208–236); Georg SCHREIBER, *Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn*, Westdeutscher Verlag, Köln–Opladen, 1954; Manfred ABELEIN, *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme*, Westdeutscher Verlag, Köln–Opladen, 1968; Kurt DÜWELL, *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente*, Böhlau, Köln–Wien, 1976; NIPPERDEY–SCHMUGGE, *I. m.*; HAMMERSTEIN, *I. m.*; MERTENS, *I. m.*; Michael GRÜTTNER, *Die nationalsozialistische Wissenschaftspolitik und die Geisteswissenschaften = Literaturwissenschaft und Nationalsozialismus*, szerk. Holger DAINAT – Lutz DANNEBERG, Max Niemeyer, Tübingen, 2003, 13–40; MICHELS, *I. m.*; Kurt DÜWELL, *Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen auswärtigen Kulturpolitik = Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, szerk. Kurt-Jürgen MAASS, Nomos, Baden-Baden, 2009, 61–111; *Die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1920–1970. Forschungsförderung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik*, szerk. Willi OBERKROME – Karin ORTH, Franz Steiner, Stuttgart, 2010; HAUSMANN, *I. m.*; Frank TROMMLER, *Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert*, Böhlau, Köln, 2014.

⁴⁸⁶ A térségre irányuló német diplomáciai tevékenység, illetve a magyar külpolitika és a magyar–német kapcsolatok vonatkozásában lásd Pritz Pál, Romsics Ignác és Gulyás László munkáit a bibliográfiában.

az 1920-as évektől kezdve nem csupán belügyként kezelték, annak immáron külpolitikai vetületei is voltak. „Ez az egyetlen terület, amelyen Németország még valóban szuverén maradt a háború után” – mondta a későbbi porosz kultuszminiszter, Carl Heinrich Becker 1919-ben a német kultúrpolitika jövőbeni jelentőségére utalva.⁴⁸⁷ A német kormányzat Versailles után tapasztalható kezdeti külpolitikai passzivitásának feladását hatalmas belső nyomás kényszerítette ki, ami világossá tette a mindenkori berlini vezetés számára, hogy a saját elvesztett keleti területein élő és a Habsburg-monarchia jogfolytonosságának megszakadásával az utódállamok területén rekedt németiség megtartása és ápolása terén történelmi hivatás nehezedik reá. E „kulturmisszióknak” eleget tenni, s ezáltal persze az eredendő német politikai érdekeknek is szolgálni – ez volt a gombamód szaporodó (s a háttérben maradó hivatalos politika által kényszerűen leplezett szimpátiával tolerált) népiségi szerveződések fő célkitűzése. S ugyancsak ez a magyarázata a többi európai állam kutatásához képest sokkal átgondoltabb és szervezettebb, valamint az azokéhoz képest jóval jelentősebb infrastruktúrát teremtő s kiterjedtebb apparátust mozgató német Ostforschung (s az ettől lassan elkülönülő, mintegy önálló kutatási ágként körvonalazódó Südostforschung) kialakulásának.⁴⁸⁸

A szerteágazó felépítésében gondosan organizált, ezért rendkívül hatékony német délkelet-kutatás egyik fellegvára a müncheni Südost-Institut lett.⁴⁸⁹ Az intézet profilját kezdetben – az eredeti koncepciónak megfelelően – a Südostraum németiségére orientálódó tevékenység jellemezte, aztán idővel, a térség aktuál- és tudománypolitikai jelentőségének felértékelődésével, valamint az intézmény arculatán kitörölhetetlen nyomot hagyó új munkatársak (például Fritz Valjavec) bekapcsolódásával számos tekintetben módosult, s földrajzi értelemben is bővült. A *Südostdeutschum* mellett hamarosan bevonták

⁴⁸⁷ C[arl]. H[einrich]. BECKER, *Kulturpolitische Aufgaben des Reiches*, Quelle&Meyer, Leipzig, 1919, 16. Idézi UJVÁRY Gábor, *Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet*, Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára, Győr, 1996, 40.

⁴⁸⁸ A határmegvonások által szétszabdalt német népiség ápolására, valamint tudományos kutatására szerveződött intézményrendszer működését vizsgáló kiterjedt szakirodalomból lásd RITTER, *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945*; JACOBSEN, *Auswärtige Kulturpolitik als „geistige Waffe“*; Willi OBERKROME, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 101.), Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1993; *Völkische Wissenschaft*; FAHLBUSCH, „*Wo der deutsche ... ist, ist Deutschland!*”; Uó., *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*, Nomos, Baden-Baden, 1999; *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*; Ingo HAAR, *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 143.), Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2000; Martin BURKERT, *Die Ostwissenschaften im Dritten Reich. Teil I.: 1933–1939* (Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte, szerk. az Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin von Holm Sundhaussen, 55.), Harrassowitz, Wiesbaden, 2000; LUTHER, *I. m.*; GESCHE, *Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten; Handbuch der völkischen Wissenschaften*.

⁴⁸⁹ Az intézet történetéhez lásd VALJAVEC, *Fünfundzwanzig Jahre*; NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts*; SEEWANN, *Das Südost-Institut 1930–1960*.

vizsgálódási körükbe azokat a népeket is, melyek az Osztrák–Magyar Monarchia romjaiból önálló államalakulatokat szerveztek, majd pedig azokat is, amelyek ugyan soha nem tartoztak a Habsburgok jogara alá, azonban megismerésüket indokolta a Balkánnak a német Súdost-fogalomban elfoglalt szerepe. A későbbiek során mégsem ebből, hanem a térség északi határainak megfoghatatlanságából adódtak inkonzekvenciák. Az Ostforschung és a Súdostforschung közötti elméleti határvonal meghúzásának alapja – némi leegyszerűsítéssel – az egykori Német Birodalomhoz tartozó, illetve a Habsburgmonarchia konglomerátumát alkotó területek sorsának vizsgálata. Részint ez magyarázza a kettő közti átfedéseket, egyebek mellett például azt, hogy a cseh korona országai (s mintegy legújabb szerzeményként az ezek kötelékébe átkerült Szlovákia) mindkét kutatási körbe, illetve ezek reprezentáns folyóirataiba felvételt nyertek.⁴⁹⁰ Ám a Súdost is, mint térség, idővel egyre bővülő fogalomkörre terebélyesedett, s e folyamat (vagyis a Balkánnak a Habsburgok nem német koronartományai mellé illesztése) legtisztábban épp Fritz Valjavec elméleti kérdéseket feszegető, illetve kutatómódszertani munkáiban követhető figyelemmel.⁴⁹¹

1. 2. A tudományos kapcsolatok

A müncheni intézet publikációs tevékenységének koordinálásával megbízott, s az 1936-ban útjára indított Súdost-Forschung⁴⁹² (kezdetben Súdost-deutsche Forschungen) szerkesztő Valjavec a folyóiratban való közreműködés és az intézet nemzetközi elismertetése kapcsán évről évre kiterjedtebb szolgálati levelezést folytatott Magyarország és természetesen az egész délkeleti térség elismert szaktekintélyeivel.⁴⁹³ Mindeközben saját szakmai respek-

⁴⁹⁰ Az I. világháborút követő években körvonalazódott új térségmegjelölésekben Kelet-, pontosabban Kelet-Közép-Európa azt a térséget jelölte, amellyel, illetve annak bizonyos részeivel kapcsolatban a németek revíziós igényeket tápláltak, továbbá ahol – a Németországgal közvetlen határos területeken – az ún. *Grenzlanddeutschum* (határvidéki németiség) révén bírtak érdekeltséggel. Magyarország nyilvánvalóan kívül esett e területen (a mi németiségünk *Auslandsdeutschum*nak számított), ezért tudományos téren sem tartoztunk az Ostforschung vizsgálódási körébe, holott hazánk Kelet-Közép-Európához való tartozása (történeti, illetve strukturális tekintetben) igazából nem kérdőjeleződött meg. E terület, a dunai térség, történelmileg osztrák érdekszféraként, jól beilleszthető volt azonban az újonnan konstituálódó, s politikailag is remekül felhasználható Súdostforschung terebélyesedésébe. Vö. FATA, *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*, 11. A kelet- és délkelet-kutatás kapcsán lásd HAUSMANN, I. m., 709–740.

⁴⁹¹ Vö. *Wege und Wandlungen deutscher Súdostforschung; Werdegang der deutschen Súdosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand; Súdosteuropa und der Balkan; Zur Kritik und Methodik der Súdosteuropaforschung*, Súdost-Forschungen 7. (1942), 218–223; *Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Súdosteuropaforschung; Die Eigenart Súdosteuropas in Geschichte und Kultur*.

⁴⁹² A folyóiratról részletesen lásd ZACH, I. m.

⁴⁹³ Mint már szó volt róla, Valjavec szerteágazó kapcsolatrendszerét bizonyító terjedelmes szolgálati levelezése (Dienstkorrespondenz) a müncheni Súdost-Institutból került át 2002 tavaszán a hagyatékkal együtt a Bayerisches Hauptstaatsarchiv állományába (Abteilung V – Nachlässe und Samm-

tusának építését sem hanyagolta el, amiben nemcsak az segítette, hogy a német történetírás új utakra lépő és felemelkedő, markáns karakterű népiségtudományi irányzatának egyik legsikeresebb orgánumát irányította, hanem az is, hogy saját kutatási eredményei, illeszkedve az új eszmeiség iránymutatásához, hazájában alapvetően pozitív fogadtatásra leltek. Az érintett országok, így Magyarország hivatalos történetírása részéről érkező esetleges szemléletmódbeli kritikák pedig csak még inkább segítették németországi érvényesülését, publikációinak a német tudomány általi recepcióját.⁴⁹⁴

E szemléletmódbeli különbségek, melyek az 1930-as években megkapaszkodó politikai kurzus elvárásaihoz igazodva esetleg meg is könnyíthették nem egy feltörekvő, fiatal tudós számára a boldogulást, egy tudományos folyóirat nemzetközi karakterének kialakításán fáradozó szerkesztő számára viszont éppen nem az áhított kooperáció megteremthetőségének előmozdítása irányába hatottak. Jól példázza ezt az ellentmondást Valjavec kiterjedt korrespondenciája, amelyben a célszemély politikai hovatartozásának gondos feltérképezését követően a legkifinomultabb manőverek felvonultatása követhető nyomon, aszerint, hogy a folyóiratban való közreműködés kicsikarását stratégiai feladatként szívügyének tekintő, s e célnak valóban lelkiismeretesen (akár személyes averzióit is félretéve) eleget tenni kívánó szerkesztő a kiszemelt tudós megnyerése céljából mely irányvonal kidomborításának célszerűsége mellett határozott. E rendkívül kényes egyensúlyozás nagyfokú precizitást és összehangoltságot követelt meg, melynek folyamatos és zökkenőmentes fenntartása a feladatkör vállalásával tulajdonképpen mélyvízbe csöppent Valjavec kivételes talentumát és munkabírását igazolja. A gyanakvó

lungen). Az anyag egy jelentős – az 1934 és 1940 közötti időszakra vonatkozó – része (még Valjavec által bekötötve) 20 vaszkos kötetet tesz ki, a későbbi időszak levelei kötetlenül, de rendszerezve dobozokban állnak. A levelezés sajnos hiányosan maradt fenn, ami részben a nem Münchenből, illetve nem hivatalos intézeti úton továbbított válaszok másolatainak időnként következtelen lefűzéséből ered (ezek a címzettek hagyatékaiból szerencsés esetben visszakereshetőek, ahogyan ezt a Mályusz Elemérrel folytatott levelezés rekonstruálása bizonyítja), részben pedig München bombázása idején, 1944-ben semmisültek meg.

⁴⁹⁴ A gyors ütemű németországi karrierépítést jelentős mértékben elősegítették azok a negatív magyarországi megítélést tükröző recenziók, melyek Valjavec munkáiban az előretörő „völkisch” gondolkodásmód tettenérhetőségét nehezítették, s bennük a német népiségtudomány sablonjaira, köztük pl. Valjavec közeli barátjának, Harold Steinackernek bizonyos gondolataira ismertek rá. Lásd mindehhez a későbbiekben tárgyalandó bírálatokat Mályusz Elemér, Pukánszky Béla, Csapodi Csaba, Kósa János stb. tollából. – Harold Steinacker történetírói munkásságához lásd TOKODY Gyula, *Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban*, Századok 131. (1997), 677–722; Anna SCHADER, *Harold Steinacker (1875–1965). Sein Weg in den Nationalsozialismus*, Dissertation, Klagenfurt, 1997; Renate SPREITZER, *Harold Steinacker (1875–1965). Ein Leben für „Volk und Geschichte”* = Karel HRUZA (Hrsg.), *Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2008, 191–223. – Valjavec magyarországi recepciójához lásd OROSZ László, *Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországnán*, Közép-Európai Közlemények 2015/1., 34–48.

és a német völkisch-kutatás szekerét tolni nem kívánó délkelet-európai kollégák bevonása (s ezáltal a tudományos életben megkapaszkodni vágyó lap nemzetközi legitimálása) céljából a szerkesztő fokozott figyelmet fordított arra, hogy szerteküldött toborzóleveleiben, majd később, a közreműködő készségeket visszaigazolól potenciális partnerekkel fenntartott kontaktus gondos ápolása során mindenkor a folyóirat „nyílt szemléletmódját” és „streng wissenschaftlich” (szigorúan tudományos) jellegét hangsúlyozza.⁴⁹⁵ Mint a rövidesen tárgyalásra kerülő levélváltások is igazolják, nem riadt vissza attól sem, hogy amennyiben a leendő munkatársi gárda egyes tagjainak személyes ellentéteiről értesülése volt, azokat hibátlan taktikai érzékkel saját céljai szolgálatába állítsa, s esetleg egymás ellen kijátszva a rivalizálókat (önmaga részéről mindig pártatlanságot mutatva, ám szimpátiájáról feltétlen az adott személyt biztosítva) a rájuk bízandó feladat vállalásának mindkettejüket megnyerje.

1. 2. 1. A történettudomány

A szóban forgó – a korszak német politikájára általánosan is jellemző – taktikai eljárás Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerében (eltekintve most a román–magyar tudományos ellentétektől, például a művészettörténet terén⁴⁹⁶) a történettudomány belső törésvonalainak kihasználásában, nevezetesen a Szekfű és Mályusz közötti konfliktus kiaknázásában jelentkezik leglátványosabban. A felektől igyekeznek a másikra nézve denunció megjegyzést, vagy akár az ellenfél munkásságát tudományos megalapozottsággal vitató tanulmányt kicsikarni. Tekintve, hogy mindkét magyar történész (igaz, saját s egymáséhoz képest is eltérő szellemi indíttatása okán) szemben állott a müncheni szerkesztő által követett *német szempontrendszerű* népiségtörténettel,⁴⁹⁷ e szakmai bírálatok megfelelő alkalommal Valjavec számára is kijátszható adut jelenthettek ellenükben. Olyat, amivel megkímélhette magát a két elismert szaktekintéllyel való vitába keveredés kockázatától (ezt nekik tartva fönn), s amellyel egyúttal más minőségben, a civakodó felek közti közvetítő előnyös és kívülálló pozíciójában tüntethette fel saját szerepét. A két rivális erkölcsi tartását s ugyanakkor szakmai felelősségérzetüket is jelzi,

⁴⁹⁵ Az 1935/36 folyamán, a lap elindítása körüli szervezőmunkálatok idején Valjavec által nagy számban szétküldött egyenfoglalmazványú levelek minden esetben e formulákat, illetve szófordulatokat alkalmazva igyekeztek előre eloszlatni a Südostdeutsche Forschungen irányvonala kapcsán esetleg felmerülhető aggályokat.

⁴⁹⁶ Lásd Valjavec levélváltásait Coriolan Petranuval, illetve Hekler Antallal és Hoffmann Edithel. (Erről részletesebben a későbbiekben.)

⁴⁹⁷ Szekfű elutasítása magára a népiségtörténet-írásra, annak veszélyes politikai háttértöltetére, míg Mályusz fenntartása inkább csak az új módszer – a magyarság ellenében is felhasználható – német szempontrendszerére vonatkozott. Utóbbi a módszert magát speciális magyar szemléletmóddal ötvözve követésre s hazájában is meghonosításra méltónak vélte.

hogy Valjavec ismételt felkéréseire sem voltak hajlandók a külvilág elé tárni a magyar történeztársadalmat megosztó belső frontvonalakat. Egymás iránti mély ellenszenvükre csupán a másik fél ismételt „piszkálódásait”⁴⁹⁸ a hazai sajtóban visszautasító – rendszeresen megküldött – dokumentáció, valamint a levelek szövegében előforduló utalások alapján derül fény. A két magyar történésszel váltott leveleiben Valjavec taktikus módon igyekezett minél több „magas labdát feladni”, s ily módon egymás ellenében karakán állásfoglalásra ösztönözni kollégáit.⁴⁹⁹ Ezzel a módszerrel olykor sikerült is eredményt (például a riválisra vonatkozó gúnyos megjegyzést) elérnie. Asztalos Miklós könyvének⁵⁰⁰ Valjavec által készített recenziója⁵⁰¹ kapcsán a következő – nyilvánvalóan Mályuszra vonatkozó – megjegyzést ejtette el Szekfű: „Az Asztalos-ismertetés formáját tekintve pompás kis darab, tartalmilag igen mélyreható elemzés a különböző magyar álláspontok (mint bizonyára tudja, legalább kettő ismeretes köreinkben, az Asztalos, illetve »Herr Omnes« által képviselt, valamint a miénk) és a német vélemények vonatkozásában.”⁵⁰²

Az alapvetően bizalmatlan s a müncheni vállalkozással szemben fenntartásokat tápláló délkelet-európai tudósok közé tartozott a magyar történetírás vitatottságában is megkérdőjelezhetetlen tekintélye, Mályusz Elemér. Az újtárra induló Südost-Forschungen számára közreműködőként való megnyerése épp ezért tűnt az elfogadottságát őáltala is prezentálható lap számára igazi fegyverténynek, s egyben a szerkesztői találékonyság és taktikai érzék érdemi próbájának. A Südostdeutsche Forschungen közreműködői gárdájának Mályusszal való gazdagítása ugyanis – az alapvető elvi szembenállás dacára – nem látszott eleve reménytelen próbálkozásnak. Valjavec előtanulmányai, illetve időközben napvilágot látott kutatási eredményei fogadtatása folytán tisztán látta a magyar történetírás berkein belül feszülő törésvonalakat, s azt is jó érzékkel sejtette meg, hogy a magát kirekesztettnek érző s belső indulatoktól is tüzelt magyar kollégája számára éppen azokon a területeken kell fórumot kínálnia, ahol az a hivatalos felfogástól eltérő, esetleg szándékosan azal szemben megfogalmazott tézisei alapos kibontásának lehetőségét látja.

⁴⁹⁸ Váczy Péter kifejezése, vö. Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. IV. 24.

⁴⁹⁹ Szekfűnek például azt írta a Mályusz által Magyarországon meghonosítani kívánt, ám Szekfű által teljességgel elvetett nemzetfogalom kapcsán: „A magyarság számára valóságos sorscsapás volna, ha körében meghonosodna egy teljesen új népiségfogalom [Volkstumsbegriff], amit egy szomszédjánál épp elesett.” (Valjavec–Szekfű, München, 1935. IV. 1.) Ezzel szemben Mályusz számára épp Szekfű megtámadásának lehetőségét kínálta fel, amikor – közreműködésre kérve őt a Südost-Forschungenben – tudatosan olyan témát javasolt neki, amely kollégájával szembeni polemikus hangvételű tanulmány írására adott (volna) módot: Valjavec–Mályusz, München, 1935. XI. 18. (Minderről részletesen a Mályusz-fejezetben.)

⁵⁰⁰ ASZTALOS Miklós, *A nemzetiségek története Magyarországon*, Lantos, Budapest, 1934.

⁵⁰¹ VALJAVEC, *Zur Geschichte der Nationalitäten in Ungarn*.

⁵⁰² Szekfű–Valjavec, Budapest, 1936. VII. 2. (Kiadva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 28–29.)

Kettejük levelezésének – mint a következő fejezetben látni fogjuk – mindvégig állandó vezérfonala marad Mályusznak a magyar történettudományon belüli úttörő (ha tetszik: békebontó) szerepe, s az is végig nyilvánvaló, hogyan próbált Valjavec – egy szerkesztőtől el nem ítélt módon – saját lapja számára tőkét kovácsolni a Mályusz által időről időre kirobbantott polémiák tudományos lecsapódásából. Valjavecnak azonban arra is tekintettel kellett lennie, hogy a magyar szaktekintély nemcsak saját kollégáival fenntartott nexusa terén ásott – némely esetben áthidalhatatlannak bizonyuló – lövészárkokat, de a müncheni lap által felvállalt német népiségtudományi szemlélettel szemben is kiélezte fegyvereit.⁵⁰³ Az ezen a téren tanúsított előzékenység és tapintat, a német álláspont olykor szembeötlően konfrontatív, sarkos megállapításainak szalonképessé tétele, ám ugyanakkor Mályusz közismerten nyers (Valjavecnak egy Szekfű Gyulához írott levelében „rück-sichtslos”-ként [tapintatlan] aposztrofált⁵⁰⁴) stílusának és nem kevésbé nacionalista elkötelezettségének tolerálása, valamint a levelezésük során időnként kitapintható feszültségek nagyvonalú feloldása ismételten Valjavec szerkesztő-koordinátori kvalitásait példázza.

A népiségtörténeti kutatásnak német, illetve magyar szemléletmódú (ennek megfelelően az adott nemzet érdekeit prioritásként kezelő) eltérő megközelítéséből fakadó – már említett – alapvető elvi szembenállás ellenére az együttműködés mindkét fél számára gyümölcsöző eredményekkel is kecsegtetett. Valjavecnak a rábízott lap nemzetközi elfogadtatását, illetve az önnön szakmai előmenetelének útját minél kiterjedtebb kapcsolatrendszer kiépítése által kikövező motivációit már ismerjük. Azonban – ha ambivalens módon is, de – Mályusz számára is fogódzót, s törekvéseinek hazai legitimálása szempontjából nemzetközi visszaigazolást jelentett a feltörekvő német tudományos folyóirattal való partnerség. Hogy kapcsolatuk fogadtatása terén mégis ambivalens megítélést konstatálhatunk, annak oka az, hogy Mályusz-

⁵⁰³ MÁLYUSZ Elemér, *Az új német nacionalizmus történetírása*, Magyar Szemle 1932/3., 241–253; Uő., *Három folyóirat*, Századok 68. (1934), 45–65; Uő., *A mai német történetfelfogás és a magyarság = Az Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve az 1940/41-es évekről*, szerk. REMPORT Elek, Budapest, 1942, 19–38. E munkák a népiségtörténeti szemléletmódnak csupán a német történetírás által politikai-ideológiai célok szolgálatába állított válfaja ellen protestáltak, s azt próbálták világossá tenni, hogy a térség társadalmi és kulturális folyamataiban minden téren német kultúrbefolyást kimutatni igyekvő „volksdeutsch”-kutatás (ezen összefüggésben ajánlja Mályusz a hazai közvélemény figyelmébe Fritz Valjavec munkásságát is!) leghatékonyabb ellenszere éppen a hasonló módszerek felvonultatásával vitába szállni képes magyar népiségtörténet-írás lenne. Ezen elvi alapú polémia felvállalása során követhető hatékony eszközrendszerhez maga ad mintát a német irányvonal egy elhíresült követőjének nagy port kavart munkáját – OTTO-ALBRECHT ISBERT, *Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum* (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung, Abhandlungen Nr. 1.), Julius Beltz, Langensalza–Berlin–Leipzig, 1931 – recenziálva: Századok 66. (1932), 329–333.

⁵⁰⁴ Vö. Valjavec–Szekfű, München, 1934. VI. 4. (Kiadva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 10.)

nak a népiségtörténeti kutatásokat meghonosítani szándékozó, az új idők szellemiségétől megihletett történetírói iskolája⁵⁰⁵ egyébként is elvi aggályokat és aktuálpolitikai félelmeket váltott ki a hivatalos magyar történetírás követői számára iránymutatónak tekintett szakmai körök szemében, e lépésével pedig még inkább táptalajt adott azoknak a vádaknak, melyek a „völkisch gyökerekből táplálkozás”-t rótták szemére.⁵⁰⁶ A kritika jogos is meg nem is. Valóban, az újszerű kihívások megoldására újszerű módszerekkel válaszadó német kutatás inspirálta elsősorban Mályuszt valami hasonló, a magyar történetírás addigi gyakorlatában forradalminak ható koncepció következetes végiggondolására és alkalmazására. S az is tagadhatatlan, hogy – aggodalommal és fenntartásokkal vegyes – őszinte csodálattal tekintett a kibontakozó német kutatások, valamint a háttérükben álló szervezeti, intézményi keretek, gombamód szaporodó orgánumaik, s a mindezek fenntartását lehetővé tevő finanszírozási rendszer hálózatának bonyolult, ám tökéletesen összehangolt organizációjára. A hasznosítható mintákat és tapasztalatokat azonban a hazai viszonyokra adaptálva, a magyar tudományos (és politikai – lásd revízió) érdekek szolgálatába kívánta állítani.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Iskolateremtő megszólalásai – s főképp harcias recenziói – koherens gondolatmeneté formálásával Mályusz először az úgynevezett „Hóman féle gyűjteményes kötetben” (*A magyar történetírás új útjai*, szerk. HÓMAN Bálint, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931) definiálta, hogy mit is ért „népiség”, illetve „népiségtörténet” alatt. A népiség fogalmába „beletartozik mindaz, ami nem az állami politika része: az illető nép demográfiai jellemzői, a helyi közösségek településtörténete és együttélésük mindennapjai, az asszimiláció és a disszimiláció jelensége, lelki életük és kultúrájuk stb. A tárgyát ily módon felfogó népiségtörténet pedig nem az államtörténet »függeléke« vagy egy »fejezete«, hanem azzal »teljesen egyenértékű, mellérendeltségi és nem alárendeltségi viszonyban vannak egymással, s egymást kölcsönösen kiegészítik.« (ROMSICS Ignác, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kötekintéssel*, Osiris, Budapest, 2011, 326.) Vö. ERŐS Vilmos, *Mályusz Elemér népiségtörténete* = Uő., *A szellemtörténettől a népiségtörténetig. Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról*, Egyetemi, Debrecen, 2012², 9–26; Uő., *Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola* (*Szabó István*), *Néprajzi Látóhatár* 2009/1., 5–39; Uő., *Utak a „Népiségtörténethez”*: *Mályusz Elemér és Szabó István*, *Századok*, 147. (2013), 33–62.

⁵⁰⁶ Vö. SZEKFŰ Gyula, *Népek egymás közt a középkorban* = Uő., *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdéssel*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1942, 69–84. Szekfű Mályusz nemzetfogalmát aktuálpolitikai koordináták közé illesztve „Volkstum-romantikaként” jellemzi, s számos, a „korszerű” terminológiában meghonosodott fogalom (Rasse und Raum, Volksboden und Kulturboden) alkalmazásával vádolja (Uő., 84). Vö. BELITZKY János, *A magyar helytörténetírás problémái*, *Vigilia* 1935/2., 91–108; a bírálat alapja itt is a Mályusz által követett munkamódszer német analógiája.

⁵⁰⁷ Mályusznak a népiségtörténeti kutatások eredményeit közzétevő *Magyarország és Nemzetiség*, illetve *Település- és Népiségtörténeti Értekezések* című sorozatról Bárdossy László miniszterelnök tájékoztatása céljából készített feljegyzésében (1941. IV. 17.) a következő olvasható: „munkaközösség szerveztetett meg azzal a feladattal, hogy a Csehszlovákiához tartozó határterület utolsó négy évszázadának népi viszonyaiban bekövetkezett eltolódásokat, változásokat s azok okait a levéltári forrásanyag alapján pontosan megállapítsa. A legelső cél a forrásadatok összegyűjtése és oly elrendezése volt, hogy szükség esetén – tárgyalásokat tételezve fel – azok azonnal rendelkezésre álljanak [...]. A népi jelleg megállapítása a településtörténeti adatok, a dűlőnevek és családnevek vizsgálata alapján történt. Az összegyűjtött anyag nagy szolgálatokat tett a komáromi tárgyalásoknál, amidőn a Nyitra és Kassa vidéki népi eltolódásokat igen rövid idő alatt sikerült térképre vetíteni. [...] A vállalkozás, az Ugocsa megye [SZABÓ István, *Ugocsa megye* (Magyarország és Nemzetiség, Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből, HÓMAN Bálint és DOMANOVSKY

Ez pedig azt jelentette, hogy e módszer és a segítségével kiaknázható más minőségű ismeretanyag nem csupán a szomszédos államok konfrontatív történetírása, de adott esetben a német tudományosság ellenében is kijátszható. Mályusz tanítványa, Barta István a II. világháború után (Barcsai Géza álneven) megjelentetett munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy a német népiségtudomány módszereinek felhasználása épp a német expanzió elleni harc jegyében történt. „Tudjuk, a német történetiszemlélet egyik alappillére a népi gondolat volt, az a törekvés tehát, hogy a német népet állítsák a történelem középpontjába, tekintet nélkül az országhatárookra. A magyar történeszek között voltak, – így elsősorban Mályusz Elemér – akik arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a magyar történettudománynak is át kell venni a népi (»völkisch«) történetírás módszereit, részben azért, mert a »népiségtudomány« a magyar nép történetét is új megvilágításba helyezhetné, főleg azonban azért, mert a német történettudomány megállapításaival s az ezek alapján adódó valószínű német igényekkel csak akkor szállhatunk szembe eredményesen, ha saját fegyvereivel vesszük fel ellene a harcot.”⁵⁰⁸

A német történettudomány megállapításaiból adódható politikai igények tekintetében nemcsak Mályusz és iskolája, valamint a szellemiségéhez a veszélyezettetés felismerése okán közel állók – így a vonatkozó német tudományos műveket rendszeresen recenzáló Komjáti (Kring) Miklós – hallatták hangjukat, hanem a Mályusz által meghonosítani szándékozott irányzattal következetesen szemben álló szellemtörténészek, köztük Deér József is. Mint utóbbi a saját szakterületébe tartozó legfrissebb német szakirodalom áttekintésekor maga is megállapította, azok eredményei aktuálpolitikai megfontolásokból születtek, s a hitleri behatolási törekvések igazolására szolgálnak. Hóman Bálint kultuszminiszterhez írott levelében (Szeged, 1934. XI. 24.) még ezek analógiáját is felvázolta: „legyen szabad Kegyelmes uram figyelmét egy magyar szempontból rendkívül fontos és egyben aggályos meg-

Sándor közreműködésével szerk. MÁLYUSZ Elemér, I. sor., 1. köt.), MTA, Budapest, 1937] kritikáiból kitűnően, osztatlan elismerésben részesült. A további kötetek kiadására tudományos szempontból szükség van. De nemzeti politikai érdekből is fontos a magyarlakta területek magyar eredetét és jellegét adatszzerűen igazolni, [...] a belvederei döntés ellenére további óvatosságra és munkára van szükség.” Idézi: ERŐS Vilmos, *A Szekfű–Mályusz vita*, Csokonai Új História Könyvek, Debrecen, 2000, 192.

⁵⁰⁸ Vö. BARCSAI Géza [BARTA István], *A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen*, Athenaeum, Budapest, 1946, 42. A szerző ugyanakkor azt sem hallgatta el, hogy „a történetírók többsége azonban óvatosságot ajánlott az új történeti iránnyal szemben”. Jól látták ugyanis, hogy a „völkisch” gondolat, „amellyel együtt járt a Birodalom határain kívül élő németiség kulturális és politikai öntudatosítása és megszervezése, már sokkal nagyobb gondokat okozott a magyar felelős köröknek, de a magyar történetírásnak is. Bár német részről a mozgalmat úgy igyekeztek beállítani, mintha az megmaradna kulturális téren, nem volt nehéz felismerni a tendenciát, amely a magyarországi németiség politikai szervezkedésére s ezzel az állameszme iránt való elhídegülésre irányult.” *Uo.*, 43–44.

nyilatkozásra felhívnom. Albert Brackmann berlini egyetemi tanár⁵⁰⁹ legutóbb tanulmányt írt »Kaiser Otto III. und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns« címmel (Berlin, 1939),⁵¹⁰ mely az eddigi német és magyar felfogástól eltérő képet rajzol Szent István királyságáról, a magyar állam és egyház szervezéséről. Szerinte a koronát és a lándzsát, mint a királyi hatalom jelvényeit egyedül a császár küldte Istvánnak, s e jelvények nem mások, mint »Ehrenzeichen der kaiserlichen Beamten« [a császári hivatalnok díszjelvényei]. [...] Fontos volna tehát a választ ezekre a feltevésekre megfelelő formában mielőbb megadni, nehogy Br. érvelése alkalmat adjon bizonyos téves hiedelmek és Magyarországot illető vélt igények meggyökeresedésére. A fenti nézetnek különös súlyt Br. személye ad, aki nemcsak elismert szakember, de a mai Németország szinte hivatalos historikusa is. Ő szerkesztette és írta az 1933-ban megjelent híres Deutschland und Polen könyvet,⁵¹¹ mely nem más, mint a Lengyelországra vonatkozó német igény tudományos alátámasztása.”⁵¹²

Mályusz ebben a kérdésben valóban a fenyegető veszély felismerőjének és a védekezés egyik lehetséges útja kidolgozójának szerepkörét látta el. „A német településtörténeti vizsgálódások hatására bizonyos mértékig németellenes éllel bontakozott ki a településtörténeti és népiségtörténeti ku-

⁵⁰⁹ Albert Brackmann (1871–1952) történész. Göttingenben tanult, azután a Monumenta Germaniae Historica munkatársa, majd a Germania Pontificia kiadója lett. 1905-ben már professzor Marburgban, majd Königsbergben, végül Berlinben. 1929-től a Preußisches Staatsarchiv igazgatója, 1935-től a Reichsarchiv vezetője. 1936-tól a Deutschland und der Osten sorozat kiadója. Valjavec kapcsolatrendszerében is kimutatható. Személyéhez lásd SCHÖBEL, I. m.; Ingo HAAR, *Osteuropaforschung und „Ostforschung“ im Paradigmenstreit. Otto Hoetzsch, Albert Brackmann und die deutsche Geschichtswissenschaft = Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft* (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas 68.), szerk. Dittmar DAHLMANN, Franz Steiner, Stuttgart, 2005, 37–54.

⁵¹⁰ Albert BRACKMANN, *Kaiser Otto III. und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns* (Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 1939/1.), de Gruyter, Berlin, 1939.

⁵¹¹ Albert BRACKMANN, *Deutschland und Polen. Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen*, Oldenbourg, München, 1933.

⁵¹² Idézi: ERŐS, *A Szeffü–Mályusz vita*, 100–101. DEÉR vonatkozó munkája: *III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban*, Századok 78. (1944), 1–35. Brackmann személye és a koraközépkori magyar történelemmel kapcsolatos „áértékelő” tevékenysége Barta/Barcsai inémt idézett munkájában is előkerül, szintén a magyar királyság német patronátus alatt történt megalapítása összefüggésében: „A legközelebbi következtetés ebből, hogy a Német Birodalom a Szent István-kori Magyarországgal szemben hűbéri igényekkel léphetett fel, a távolabbi cél pedig kétségtelenül az, hogy – mint Csehország és Lengyelország esetében történt – a Harmadik Birodalomnak történeti jogokat próbáljanak biztosítani egy tervezett későbbi, Magyarországgal szembeni erőszakos fellépéshez.” (BARCSAI, I. m., 50.) Végül utalni szeretnék arra is, hogy közvetlenül a II. világháború után közreadott munkájában Barta/Barcsai „a német szellemi imperializmus elleni harc” jegyében kiemelte „a magyar múlt kisajátítása” tárgyában megvívott küzdelmet is, ahol is – Isbert mellett – külön kiemeli Fritz Valjavec személyét, mondván, az utóbb említett „általánosan ismert” kutató „több tárgyilagossgal és igazságszeretettel, mint az előző, de ő sem mentes fajtájának, s főleg a feladatait kitűző politikai rendszernek az elfogultságától és előítéleteitől. Részletmunkáiban fel dolgozott problémáira a magyar kutatás részéről mindenkor megkapta a választ...” (Uo., 48.)

tatás” – fogalmazza meg tömören az iniciatívából fakadó ellentmondást az ezredfordulón kiadott historiográfiai tankönyvünk,⁵¹³ s hasonlóképp látja mindezt a legfrissebb magyar historiográfiai szintézis is: „a német szupremáciát történeti érvekkel alátámasztó német *Volksgeschichte* szakmai ellensúlyozása a magyar történetírás megkerülhetetlen feladata. A német módszerek átvételének szorgalmazása mögött tehát korántsem a német politikai célok elfogadása húzódott meg. Éppen ellenkezőleg. Mályusz mindvégig úgy gondolta, hogy a német ideológiai expanzióra leginkább saját fegyvereinek ki-sajátításával, vagyis a magyar népiségtörténeti kutatásokkal adható adekvát nemzeti válasz.”⁵¹⁴

A Valjavec és Mályusz által – ellenkező előjellel – követett azonos munkamódszerben rejlt potenciális konfliktusforrás a tartós kapcsolat, az állandó eszmecserék és – a közös irányvonaluk megkérdőjelezett voltából adódó – közös sérelmek eredendően békítő hatása következtében egymás véleményének hallgatólagos tolerálásává szelídült. A tudatos politikai irányultságtól vezérelt szubjektív hozzáállásuk⁵¹⁵ és az ebből fakadóan eleve predesztinált nézetkülönbség ésszerű (a tényekkel megbékélő) kezelésének bizonyítéka, hogy amennyiben egymás publikációinak olvasásakor saját, a témában megfogalmazott véleményük visszacsengésének elmaradását kellett konstatálniuk, bölcs önmérséklettel distanciájuk további felhánytorgatása helyett az esetleges jövőbeli nézetközeledés reményének adtak hangot.⁵¹⁶ E békülékeny gesztusok nem az egyébként is rendkívül diplomatikusan fogalmazó Valjavec, hanem különösen a korábbi években oly harcias Mályusz esetében szembe-

⁵¹³ GUNST Péter, *A magyar történetírás története*, Csokonai, Debrecen, 2000, 241. A település- és helytörténeti kutatás németországi párhuzamaihoz lásd Márta FATA, *Elemér Mályusz und die Begründung der modernen ungarischen Lokalggeschichte = Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven*, 225–233.

⁵¹⁴ Vö. ROMSICS, *Clio búvőletében*, 327.

⁵¹⁵ A két történész egymás emocionális kötődéseinek és nemzeti elkölteleztségének pontos ismeretében vállalta a kapcsolatfelvételt, s tartotta fenn a pábeszédet az elköltelező évek élénk levelezése során. A másik fél eredményeinek recepciója során azonban kritikus szemmel szűrték ki a szubjektivitás alig elkerülhető csapdáit. Erről – a szubjektív hozzáállás buktatóiról – beszélt a leköszönt porosz kultuszminiszter, Carl Heinrich Becker is 1930. VII. 5-én, díszdoktorrá avatása alkalmából Szegeden tartott előadásában. A neves orientalista szerint a tudós mindig „szubjektív talajon áll, és a legtöbb, amit elérhet az, hogy akar objektív lenni” (idézi UJVÁRY, *Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika*, 9). Becker kiváló magyar kapcsolataihoz lásd UJVÁRY Gábor, *Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése, Hungarológia 2000/3., 99–120 (kötetben, újraserkesztett szöveggel, Gragger Róbert, Klebelsberg Kuno és Carl Heinrich Becker baráti háromszöge. A magyar–német kapcsolatok baráti szemüvegen keresztül címmel: Uő., Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében, I. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek, Ráció, Budapest, 2013, 183–229); Uő., *Auswirkungen Preußens auf die ungarische Wissenschaftspolitik in den 1920er Jahren: Friedrich Schmidt-Ott, Carl Heinrich Becker und Graf Kuno Klebelsberg = Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandsaufnahmen zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts*, szerk. Rüdiger vom BRUCH, Steiner, Stuttgart, 2002, 180–192.*

⁵¹⁶ Lásd például Mályusz–Valjavec, Budapest, 1940. X. 3.

öltő jelek, melyek a hivatalos magyar történettudománnyal szembeni egymásra utaltság fokozatos felismerése mellett az egymás iránt táplált előítéletek oldódásának, s némiképp az összecsiszolódásnak is kitapintható ismérvei. Levelezésük értékelésekor mindez – főként a kiinduló alaphelyzet ismeretében – nem kevés tanulsággal szolgál. A magyarországi történésztársadalom igazán nagynevű tagjai közül még leginkább Mályusz volt az, aki a világháború éveiben egyáltalán hajlandó volt „szóba állni” s huzamosabb időn keresztül (egész az összeomlásig) kapcsolatot tartani az agresszív német tudománypolitika, illetve a történetírás emblematisz irányzatával és annak képviselőjével. Ám e kapcsolat a kezdetektől bizonyos mértékig a leszűkített mozgástérben való óvatos puhatolózás stratégiai játéka volt: a két lapátjával ugyan két ellenkező irányba húzó, ám (a népiségtörténeti orientáció okán) mégis közös csónakban a kooperáció egyedül üdvös voltát az igazolta, hogy az a tenger, amin hajózni kényszerültek, a közös irányvonalukat – kettejük distanciájának finom megkülönböztetése nélkül – elvető, a völkisch gondolkodás ellen elvi alapon egységfrontba tömörült hivatalos magyar történeti felfogás volt. Egymás ellen, de egymásért is dolgoztak ily módon. Az ambivalens jelző tehát, amit kettejük kapcsolatának magyarországi fogadtatására használtunk, ugyanúgy megállja a helyét egymás közti viszonyuk szemléltetése kapcsán is.

Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerének másik igazán jelentős történészszemélyisége Szekfű Gyula volt. Szekfű és Valjavec kapcsolatának vonatkozásában szerencsés helyzetben vagyunk, mert levelezésüknek egy rövid, ám igen tartalmas szakaszáról forráspublikációval is rendelkezünk,⁵¹⁷ ami – a Valjavec igen kevésé feldolgozott hagyatékában rejlő lehetőségek ellenére – sajnos kuriózumnak számít.⁵¹⁸ Ezenkívül csupán még egy, kifejezetten

⁵¹⁷ Karl Nehring adta ki a harmincas évek közepén folytatott levelezésüket egy értékes kísérőtanulmánnyal ellátva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*.

⁵¹⁸ A Nehring kifejezetten figyelemfelkeltőnek szánt közleménye hatására felpeszdlülő érdeklődés eredménye magyar oldalról Tilkovszky Loránt terjedelmes és igen gazdag tanulmánya (TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*), mely elsősorban Valjavec magyarországi politikai és népinémet kapcsolataira koncentráll, továbbá Spannenberger Norbert előadása a 2002. évi müncheni Südostforschung-konferencián (SPANNENBERGER, *Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler...*), valamint OROSZ László közleményei (*Fritz Valjavec [1909–1960] és a Délkelet-Európa-kutatás*, *Századok* 135. [2001], 635–648; *Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközéspontjában*, *Századok* 137. [2003], 43–99; *Die Verbindungen der deutschen Südostforschung zur ungarischen Wissenschaft zwischen 1935 und 1944. Ein Problemaufriss anhand des Briefwechsels zwischen Fritz Valjavec und Elemér Mályusz = Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*, 126–167). Elismeréssel szeretnénk utalni e helyütt arra is, hogy a Valjavec térségünkbeli kapcsolatrendszerére vonatkozó vizsgálatok sorában a magyar mellett a román kutatás is látványos eredményeket tud felmutatni, s – minket e téren megelőzve – már publikálta is (két kísérőtanulmánnyal ellátva) Valjavecnek a kor román tudósaival folytatott gyakorlatilag teljes korrespondenciáját (473 levél; a szerkesztők utalnak rá, hogy néhány ismert, mert már kiadott levelet nem vettek föl a gyűjteménybe): *Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935-1944) / Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec's Briefwechsel mit rumänischen Gelehrten (1935-1944)*, szerk. Stelian MANDRUȚ – Rudolf GRÄF, Academia Română, Cluj-Napoca / Klausenburg, 2010. E sorok írója már 1997/98-ban, az akkor még a müncheni güllstrassei épületében székelő

forrásközleménynek szánt munka igyekszik hozzáférhetővé tenni Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerét, amely – e sorok írója által sajtó alá rendezve – a Mályusz Elemérrel folytatott levelezést gyűjti össze.⁵¹⁹ A két forrás-publikáció egymás paraleljének tekinthető, amennyiben ugyanannak a problémakörnek egy másik szegmens felől történő megközelítésére vállalkozik. Arra nevezetesen, hogy a népiségtudományi szemléletmódot következetesen elutasító, s ezen nézetével a hivatalos magyar történettudomány – csaknem – egészének utat mutató Szekfűhöz képest milyen más hozzáállással közelít a népiségtörténeti irányzatot felvállaló, sőt azt meghonosítani kívánó Mályusz a német népiségtudomány prominens folyóiratához, illetve annak szerkesztőjéhez. Míg Szekfű tisztán szellemtörténeti orientációja a hagyományos német historizmus⁵²⁰ lassan háttérbe szorított, illetve ellehetlenített képviselőivel szimpatizált, s elvi alapon (politikai aggályoktól is kísérve) utasította el a Valjavec lapját is mozgató irányzat közeledését, addig Mályusz a módszerintelligens ugyan rokonnak érzett, ám politikai-ideológiai végkicsengésében tőle (is) mérföldes távolságra lévő német népiségtudomány orgánuma irányába kellett hogy véleményt formáljon. Ennek ellentmondásai és buktatói jól kiegészítik azt a képet, amit Szekfű konzekvensen tartózkodó magatartásának dokumentálása alapján Karl Nehring munkájából nyerhettünk.

A Szekfűvel való kapcsolat jóval régebbi a Mályusszal kialakítottnál. Míg utóbbi megnyerését Valjavec kifejezetten a Südost-Forschungen „felfuttatásában” és nemzetközi legitimálásában való szerepvállalása érdekében kezdeményezte, addig Szekfűhöz már az 1930-as évek legelején megpróbált (igen alázatos közeledéssel, hiszen még csak elsőéves egyetemista volt) kontaktust kiépíteni.⁵²¹ Szekfű igen humánusan, sőt érdeklődően fogadta a fia-

Südost-Institutban őrzött Valjavec-hagyaték feldolgozásakor szemelgetett a magyar kapcsolatrendszer összeállítására kapcsán számunkra is érdekes román kapcsolatokról (így például a Petranuval és Giurescuval váltott levelek előjönnek a Mályusszal foglalkozó 2003-as tanulmányunkban és 2004-es forráskiadásunkban). Most azonban már e szép és igényes román kötet alapján kerülnek hivatkozásra az e munkában is felhasznált román levelek. A Valjavec román kapcsolatait vizsgáló további munkákra vonatkozóan lásd *Între știință și politică*, 139–140.

⁵¹⁹ OROSZ László, *A két világháború közötti német „délelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához: Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése*, I–II., Levéltári Közlemények 2004/1., 105–137; 2004/2., 117–154.

⁵²⁰ Lásd ehhez ERŐS Vilmos, *A 19. századi német historizmus*, Valóság 2007/12., 1–15; *Deutsche Geschichtsphilosophie in dem kurzen 20. Jahrhundert / Német történetfilozófia a rövid 20. században. Ausgewählte Abhandlungen / Válogatott tanulmányok*, szerk. KALMÁR Zoltán, Veszprémi Egyetem Társadalomtudományi tanszéke, Veszprém, 1996.

⁵²¹ Levelezésük első fellelhető darabja még 1930-ból való (Valjavec–Szekfű, Budapest, 1930. VIII. 10.), s csupán Budapesten, az Egyetemi Könyvtárban hozzáférhető, mivel a müncheni Südost-Institutban összerendezett Valjavec-korrespondencia csak az 1934-es évvel veszi kezdetét. A kapcsolatteremtés eszközként az szolgált, hogy az ifjú Valjavec (legelső publikációi gyanánt) rendszeres beszámolókkal, értékelésekkel látta el a berlini Magyar Intézet évkönyvét Szekfű aktuális publikációiról. Lásd a következő munkáit: *Die Bethlenbiographie Julius Szekfús*, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 119–122; *Die neuen Wege der ungarischen Geschichtsschreibung*, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 424–428;

talemler közeledését, rendkívül segítőkésznek mutatkozott, tanácsokkal látta el az ifjú kutatótársat, s biztatta még akkor is, amikor az kényes témája (a magyarországi németiség kultúrközvetítő szerepe a Kárpát-medencében) kapcsán konfliktusba keveredett a magyar történészsakma egyes képviselőivel.⁵²² Jellemző módon e konfliktus épp Mályusszal alakult ki, amint erről Valjavec és Váczy Péter levelezéséből tudomást szerezhetünk.⁵²³ Szekfű azonban ekkor még nem érzett veszélyt ebben a törekvésben, eleinte talán a nagymagyarországi kultúrmozaik újabb építőelemének kimunkálására, a politikai magyar nemzet részeként fellépő németiség hungarus-tudatának továbbéltetésére tett kísérletet láthatott Valjavec vonatkozó munkálataiban. Mindezt abban a szellemben, ahogyan maga is megkísérelte a Schittenhelm Ede-féle szerepkör glorifikálásával,⁵²⁴ illetve ahogyan tudós germanista kollégája, Pukánszky Béla is tevékenykedett.⁵²⁵ Alátámasztani látszott e feltételezését a fiatalember előélete, magyarországi, magyar szellemű iskoláztatása, s az a tény, hogy egy német egyetemen tanulva is vele, a magyar történész szaktekintéllyel igyekszik állandó kontaktusban maradni. Mályusz ebben a kérdésben éleslátóbbnak bizonyult, amikor a fiatal kutatót a feltörekvő német kultúrnacionalizmus zászlóvivőjeként értelmezte, s törekvését, illetve a háttérben álló „volksdeutsch” tudományosságot többször is megtámadta.

Ungarische Geschichte des 18. Jahrhundert in neuer Schau, Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 117–122; *Zu den Richtlinien der ungarischen Aufklärungsforschung*, Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 215–234.

⁵²² Szekfű–Valjavec, [Budapest, 1934. V. 16.]. A levél nem került elő, csak a levelezés kontextusából, illetve Valjavec válaszlevelének utalásából rekonstruálható. 1934. V. 3-án Valjavec Szekfű állásfoglalását kérte abban a konfliktusban, melynek során Mályusz a német és magyar tudomány együttműködésének kerékkötőjeként jelölte meg Valjavec és a háttérben álló német népiségtudomány tevékenységét. Mint a fiatalember írta: „Nagy megnyugvás volna tudnom, hogy Ön továbbra is értékeli tevékenységemet, s hogy az Ön személyében a jövőben is kutatásaim jó szándékú kritikusat és támogatóját láthatom.” Szekfű vélhetően pozitív válaszáért Valjavec 1934. április 4-én mondott köszönetet, s mint fogalmazott, Mályusz véleménye voltaképpen „immár lényegtelen. Nekem az Ön véleménye számít, mely számomra mérvadó. A bizalom, amelyet Ön személyem és működésem iránt tanúsít, a legőszintebben megörvendeztet.” Egyik későbbi levelében ismét Szekfűnek az iránta mutatott jóindulatáért mondott köszönetet, utalva nehéz helyzetére a pályára kilépve, s arra az ellentmondásra, amely elképzelései és a vele szemben támasztott elvárások között feszül: „fiatal emberként nem tudok fejfel menni a falnak. Persze kompromisszumoknak még sohasem adtam be a derekam, s ezt a jövőben is minden körülmények között el fogom kerülni. [...] Amit pillanatnyilag végzek, az végsősoron csupán előjáték és nyitány, amely iskoláz és megérlel engem, ám semmiképp sem elégít ki teljes egészében. A valóban nagy történésznek rendelkeznie kell az időt kezelni tudó adottsággal, s azzal, hogy képes az adott korhoz való kötődéstől megszabadulni. Ha mégsem volna meg bennem a naggyá válás képessége, úgy azt kell és azt tudom csak tenni, ami a meggyőződés.” (Valjavec–Szekfű, München, 1934. XII. 4.)

⁵²³ Vö. Váczy–Valjavec, Budapest. 1934. IV. 24. Levelében Váczy egy oldalon keresztül idézi Mályusz *Három folyóirat*-cikkének a fiatal müncheni kutatóra vonatkozó állításait.

⁵²⁴ SZEKFŰ Gyula, *Schittenhelm Ede*, Magyar Szemle 1937. július, 223–231. Lásd ehhez még SZABÓ Dezső, *Ede megevé ebédem* (Ludas Mátyás füzetek 31–32.), Budapest, 1937. A probléma kapcsán vö. TILKOVSKY Loránt, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Debrecen, 1998, 61–69.

⁵²⁵ Vö. PUKÁNSZKY Béla, *A magyarországi német irodalom története*, Budapest, 1926. Pukánszky életművéhez lásd Lajos NÉMEDI, *Béla Pukánszky (1895–1950)*, Arbeiten zur deutschen Philologie [Debrecen] I. (1965), 9–28.

E helyzetében Valjavec természetesen Szekfű iránta mutatott jóakaratra apellált, s 1934 májusában hozzá intézett levelében így méltatlankodott: „Amint azt barátilag megtudtam [Váczy Pétertől], Mályusz professzor leereszkedő jósággal górcső alá vette a magyarországi német kultúrbefolyásról készített munkámat.⁵²⁶ »Három folyóirat« címmel egyebek mellett arról ír, hogy munkám bizonyos mértékben megghiúsítja a német és magyar tudomány között e területen kívánatos együttműködést. Ez akár teljesen hidegen is hagyna engem, minthogy Mályusz nem szakember ezen a téren. Azonban Mályusz és egynehány követője egy idő óta örömet lelnek abban, hogy rámutassanak egyfajta német »kultúrnacionalizmus« fenyegető veszélyére. Hogy mennyiben adnak okot más német személyiségek az ilyen állásfoglalásra, nem az én dolgom. Másrészt azonban az már az én kötelességem, hogy saját személyemre vonatkozóan tisztázzam a helyzetet. Mélyen tisztelt Professor Úr, Ön tudja, hogy én mindig is feltétlen magyarbarát voltam. A magyar történelemmel kapcsolatos tanulmányaimra már eddig is tetemes sumrát áldoztam, anélkül hogy akár a legcsekélyebb hasznom lett volna ebből. Idáig azonban annyi elégtételelem lehetett, hogy tevékenységemet a magyar történészek méltányolták, s ez most megváltozna? Immáron többé-kevésbé alattomos támadások céltáblája lennék, ugyanúgy, mint Schünemann és Isbert.⁵²⁷ Efelől bizonyosságot szeretnék. Nyilvánvaló, hogy minden országban vannak, akár még a tudósok között is, nemzeti heveskedők, akik minden adandó alkalommal túlkapásokat észlelnek a másik oldalról. Az ilyenek ítélete egyáltalán nem számít. Számomra csupán egy olyan kutató véleménye fontos, aki a tényszerűség feltétlen híve. [...] Az általános nemzeti felindulás korát éljük manapság, ami a tudomány számára nem mindig jön jól. Kölcsönös türelem, a megértés és megbékélés óhaja; ezek a ma európai kutatójának legnemesebb kötelességei. Persze épp a történelem területén sok súrlódási felület adódik. Az egyetlen modus vivendinek az tűnik számomra, ha tiszteljük az ellentétes álláspontokat. Vannak kérdések, ahol egy magyar kutatónak egyszerűen másképp kell gondolkodnia, mint egy német tudósnak, s fordítva, léteznek esetek, ahol a német oldal sohasem csatlakozhat a magyar felfogáshoz. Rontson neki ezért az egyik a másiknak? Anélkül hogy a megkérdőjelezhetetlen valóságba vetett hitünket feladnánk, olyan felfogásbeli különbségek között találjuk magunkat, melyek az eltérő nemzeti hovatartozásból adódnak. Azt gondolom, hogy nézetemmel Ön is egyetért ebben a kérdésben.”⁵²⁸

⁵²⁶ Ez még nem a későbbi habilitációs munkája, a monumentális *Kultureinfluß*-kötet volt, hanem az annak előtanulmányaként Bleyer DUHBl-jében leközölt tanulmányosorozat első darabja.

⁵²⁷ A berlini Magyar Intézet két munkatársa ebben az időben.

⁵²⁸ Valjavec–Szekfű, 1934. V. 3. (Kiadva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 8–9.)

Mint a levélből kitűnik, az 1930-as évek elején Valjavec még Mályusz szakmai kompetenciáját vonta kétségbe, s Szekfűt tekintette a megkérdőjelezhetetlen szakértelmű kutatónak, akinek véleményét mérvadónak lehet tekinteni, míg ezzel szemben a türelmes s az ellenvéleményt is akceptálni tudó történetíró ideáltípusát nyilvánvalóan Mályusznak címzett intésként értelmezte.⁵²⁹ Az 1930-as évek végére e felállás pontosan az ellenkezőjére fordult, amennyiben a német veszély valódi jelentőségét felismerő Szekfű⁵³⁰ az évtized legeleje óta fennálló levelezést kiüresedésre ítélte, s a rendkívül megritkult levélváltásokat pusztán az udvariassági minimumra korlátozta, ily módon a Mályusszal fenntartott kapcsolat jelentősége és az örök Szekfű-rivális történész professzor személye értékelődött fel Valjavec szemében. Az évtized közepén Szekfű még meleg hangvétellő levélben méltatta⁵³¹ Valjavec akkor megjelent doktori disszertációját, s „mesterműnek”, „iskolapéldának” nevezi a felvilágosodás korabeli hungarus-érmű Windisch portréjának felrajzolását (jóllehet Valjavec épp ezt a vonását akarta háttérbe szorítani, s „Deutsch-Ungar” helyett inkább „südosddeutscher Bürger”-t rajzolt belőle, vagyis a nagy német nép itteni népcsoportjának előretolt bástyáját⁵³²). Ezzel szemben ugyanez a Szekfű az 1930–1940-es évek fordulóján nemhogy a méltatástól tartózkodott, de még értékelni, akár kritikus véleményét megfo-

⁵²⁹ A két rivális pozitív és negatív pólusba történő behelyettesítésének őszinteségét – úgy érezzük – okkal vonhatjuk kétségbe. A Mályusz eljárása miatti felháborodás érthető, ám a Szekfű irányában kinyilvánított őszinte tisztelet hangjai valójában a vele és az általa fémjelzett irányzattal szemben táplált fenntartást próbálják taktikusan palástolni.

⁵³⁰ E veszély egyik legfőbb forrásának a délkelet-európai német behatolás szolgálatába állított, tudatosan radikalizált térségbeli német kisebbségek irányában folytatott berlini politikát tekintette Szekfű. Ekkoriban írta: „Míg a középkorban Germánia anya számlálatlanul szórta szét gyermekeit a keleti országokban és az eltávozókról mindörökre levette kezét, kiszolgáltatta őket a Kárpátok, a lengyel, a volgai, a tiszai síkság ismeretlen veszedelmeinek és az ottani urak jó- vagy rosszindulatának, addig most féltő szeretettel hatalmas szervezetet teremt, mely számba vegye a birodalom határain kívül élő legkisebket is és elhalmozza őket anyai szeretetének jeleivel, kulturális segítség, politikai védelem formájában, a rég megszakadt nemzeti kapcsolatok helyreállításával, valamint szokatlanul erélyes tudatosításával. [...] A számos és hatalmas, művelt és nagy szervező erővel bíró németiség e törekvései már eddig is elérték azt, hogy a tőle különváltak, idegen országokban élő németek számára a határok »spiritualizálódtak« [...]” Ám a nemzettársak védelmének „»népi« és »faji« megvalósítása, melyet a Németbirodalom megkezdett és folyton növekvő nemzetközi befolyásával támogat, gyöngye és kis nép számára nem valósítható meg; ebből a szemszögből mondhatjuk, hogy a »völkisch« gondolat ép[p] a németiség fejlődésére és felemelkedésére a legnagyobb jelentőségű találmány, s a német hegemonia terjeszkedésének legcélszerűbb eszköze.” A tudatos disszimiláció erőltetésével „a régi német kolonizáció ellentétjéről, a szétszórta németiség visszacsatolásának nagy történeti folyamatáról van szó, melynek során megszűnik a »deutschungar«, a szász, a sváb elnevezés és mindenki uniformizált tagjává lesz a birodalmi központtól egységesen vezetett német népnek. Azaz a gazdanépekkel való megöly mély és bensőséges történeti kapcsok felbomlanak, a német kisebbségek véglegesen disszimilálódnak, s a gazdanépekkel kizárólag államjogi viszonyban maradnak, melynek természete a politikai érdek, az anyaország politikai céljai szerint fog változhatni. A fejlődés ez irányát fel nem ismernünk: történeti jelentőségű rövidlátás volna.” SZEKFŰ, *Schüttenhelm Ede*, 224–225.

⁵³¹ Szekfű–Valjavec, Budapest, 1936. VII. 2. (Kiadva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südos-Forschungen*, 28–29.)

⁵³² Ez a legfőbb kifogás a munkával kapcsolatban Pukánszky Béla recenziójában: Századok 71. (1937), 354–356.

galmazni sem volt hajlandó Valjavec monumentális opusával, a Kultureinfluß-kötettel kapcsolatban. Így aztán a szóban forgó habilitációs munka kézhezvételét (Valjavec ugyanis postázta neki) csupán egy rövid levelezőlap jelentéktelen utalásával nyugtázta.⁵³³

A kapcsolat elhidegülésének kezdeteként az a levél mutatkozik, amelyben Szekfű tisztázva kavargó érzelmeit (mint írja, „belső harcban áll”), végképp leszámol a német történettudománnyal kapcsolatos illúzióival, és konstatálja, hogy az a jelen állapotában immár félelemmel tölti el. Figyelemre méltó a levélben az a körülmény, hogy – érzékeltetvén lelki tusáját – az amúgy németül írott levélben az erre vonatkozó gondolatait magyar nyelvre átváltva adja vissza: „Igen tisztelt kedves Doktor Úr legjobban tudja, mi mindent köszönök én a német tudománynak és műveltségem mennyire német gyökerekből táplálkozott azóta, hogy fiatalkorom francia kapcsolataitól bécsi életem következtében eltávolodtam. Ha van valaki köztünk, aki a német műveltséget nagyrabecsüli, akkor talán az ilyenek sorában egyik legelső helyet igényelhetem magamnak. Mindebből érthető, hogy mennyire fájnak egyes dolgok. A nyáron elolvastam H[ermann] Oncken⁵³⁴ Cromwelljét⁵³⁵ és arra kellett rájönnöm, hogy ha ilyen munka szerzője nem taníthat többé,⁵³⁶ akkor a mi szaktudományunkban nehéz helyzet fog előállni. Aki, mint én, szinte személy szerint is tanítványnak érzi magát Georg v[on]. B[e]low-val,⁵³⁷ Meinecke-vel,⁵³⁸ vagy akár Lamprechttel⁵³⁹ és Dietrich Schäferrel⁵⁴⁰ szemben is, s aki beleélt

⁵³³ Szekfű–Valjavec, [Budapest], 1940. VII. 16.

⁵³⁴ Hermann Oncken (1869–1945) történész. Heidelbergben és Berlinben tanult, ahol 1891-ben doktorált, 1898-ban habilitált. Rövid ideig vendégprofesszor Chicagóban, majd 1906-tól tanszékvezető Gießenben, 1907-től Heidelbergben. Többször szót emelt a fegyverkezési politika ellen. 1923-tól tanszékvezető Münchenben, majd 1928-tól (1935-ig, kényszeremertitálásáig) Berlinben. Számos német és külföldi tudományos akadémia tagja.

⁵³⁵ Hermann ONCKEN, *Cromwell. Vier Essays über die Führung einer Nation*, Grote, Berlin, 1935.

⁵³⁶ A neves kollégák eltávolítása kapcsán lásd GRÜTTNER, *Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945*.

⁵³⁷ Georg von Below (1858–1927) történész. 1886-ban Marburgban habilitált, 1888-tól Königsbergben, majd 1891-től Münsterben, 1897-től Marburgban, 1901-től Tübingenben, 1906-tól Freiburgban tanított. Különösen érdeklődött a területiális államok alkotmányos helyzete és a középkori birodalom állami karaktere iránt, illetve megpróbálta a gazdaság- és társadalomtörténetet önálló diszciplínává tenni. Erőteljes „deutschnational” irányvonalat képviselt.

⁵³⁸ Friedrich Meinecke (1862–1954) történész. Berlinben és Bonnban tanult, 1886-ban doktorált, levéltári szolgálatba lépett, majd 1896-ban habilitált. 1901-től Straßburgban, 1906-tól Freiburgban, 1914-től Berlinben tanít újkori történetet egészen 1930-as emeritálásáig. 1896–1935 között a *Historische Zeitschrift* kiadója, 1928–1934 között a *Historische Reichskommission* elnöke, mindkét tiszteből a nemzetiszocialisták nyomására távozott. *Die Entstehung der Historismus* című művével (1936) a politikai szellemtörténet vezető alakjává vált. *Die deutsche Katastrophe* című könyve (1946) egész a vilmosi korig vezeti vissza a német fejlődés tétvútra jutását. 1945 után emblematikus figurája a megújuló német történettudománynak, 1948-tól a berlini Freie Universität első rektora. Az egyetem történeti intézete 1951 óta viseli nevét.

⁵³⁹ Karl Gotthard Lamprecht (1856–1915) történész. Göttingenben és Lipcsében tanult, 1878-ban doktorált, 1880-ban habilitált. 1890-től Marburgban tanított, 1891-ben saját tanszéket kapott (közép- és újkori történelem) Lipcsében. *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* (1–IV., 1885–86)

magát abba a végtelen sokoldalú történeti szemléletbe, melybe a német tudományosság a múlt [!] század 90-es éveitől kezdve bevezette az idegeneket is (ez a tudományosság megtanulható és alkalmazható volt a németiség körén kívül is, s mint ilyen legalább is nagy középeurópai hivatással bírt), az kénytelen alapos kétségeket táplálni az iránt, hogy a minden mást félreszorító »Volkstums« tudományosság képes lesz-e a történeti múlt (és jelen) végtelen változatosságát felfogni és interpretálni. Ha nem képes, akkor igenis kár neki oly predomináns és kizárólagos helyzetet biztosítani. Mint ezekből láthatja kedves Doktor Úr, én egy elmaradott ember vagyok – passé [a múlt], aki nem érzi jól magát többé azon új célok után törő munkakörben, melyben résztvenni engem szívesen felszólított. Nem akarok arról beszélni, hogy az ember mint tudós belsejében némi szolidaritást érez Onckennel és másokkal, annál inkább, mert ugyanaz a sors Középeurópa dunai térségein is elérheti azon tudósokat, kik hajlani nem tudnak vagy nem akarnak többé. Igen kérem tehát kedves Doktor Urat, hagyja el az én részvételemet új folyóiratából, – melyről természetesen meg vagyok győződve, hogy a maga nemében jó és értékes dolgokat fog produkálni.⁵⁴¹ Sokat mondó a tény, hogy míg Szekfű az évtized közepén a Südost-Institut útjára induló folyóiratát – rögtön annak nyitó évfolyamában – aggályai ellenére mégis közreműködésével tisztelte meg,⁵⁴²

című művével gazdaságtörténészként aratott általános elismerést, a *Deutsche Geschichte* (I–XIX., 1891–1901) pedig a német történetírás módszertani kérdéseiről szóló ún. *Lamprechtstreit* elindítója lett. A helytörténetírás is alapvető ösztönzést nyert tőle.

⁵⁴⁰ Dietrich Schäfer (1845–1929) történész. Jénában, Heidelbergben és Göttingenben tanult, 1872-ben doktorált. 1877-től rendkívüli egyetemi tanár Jénában, majd rendes tanár 1885-től Breslauban, 1888-tól Tübingenben, 1896-tól Heidelbergben és 1903-tól Berlinben. Hangsúlyosan nemzeti irányultságú történetírást folytatott Heinrich von Treitschke szellemében. 1926-ban jelentette meg visszaemlékezéseit *Mein Leben* címmel.

⁵⁴¹ Szekfű–Valjavec, Budapest, 1935. X. 30. A levélben szóba hozott folyamatokról, a nagynevű történész társak háttérbe szorításáról, illetve ellehetetlenítéséről, a német történettudomány gleichschaltolása korabeli megítéléséről lásd DEÉR József, *A német nemzetiszocialista történetírás*, Századok 81. (1947), 152–177.

⁵⁴² Az említett aggályai ellenére mégis hozzájárult ahhoz, hogy a Südost-Forschungen nyitó évfolyama német fordításban lehozza egyik, a Magyar Szemlében megjelentetett tanulmányát (*A magyarság és kisebbségei a középkorban. Vázlatok egy hazai kisebbségtörténethez*, Magyar Szemle 25. [1935], 5–13; németül: *Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter*, Südostdeutsche Forschungen I. [1936], 16–26). Kétségei eloszlátását (akkor még) elérte Valjavec azzal, hogy válaszelemben teljes véleményazonosságukról biztosította a kifogásolt jelenségekkel kapcsolatban, illetve megnyugtatta: „egyáltalán nem az lebeg a szemeim előtt, hogy a »Südostdeutsche Forschungen«-nel egy olyan orgánumot teremtesek, amely teljesen és egészen népiségtudományi beállítottságú”. Azt is hozzátette, a már addig beérkezett tanulmányok nagy része olyan, „hogy azok jó 50 évvel ezelőtt is megjelenhettek volna”. Végül azt a kártyát is kijátszotta, hogy Szekfű érthető szolidaritásérzése s ebből fakadó elutasítása az általa sérelmezett ügyben teljesen ártatlanokat sújtana, s persze „épp az értékes elemek távolmaradása csak tovább nehezíti a dolgokat” (Valjavec–Szekfű, München, 1935. XI. 8.). Viszontválaszában Szekfű hozzájárulását adta tanulmánya közléséhez, s nem vonta kétségbe Valjavec induló lapjának „szigorúan tudományos irányítását”, aggályait csupán „az ismert tények idézték elő, hogy manapság minden egy bizonyos hivatalos karaktert kell hordozzon” (Szekfű–Valjavec, Budapest, 1935. XI. 13.). Szekfű gyanúja végül beigazolódtott, s ez a későbbiekre nézve csakugyan a további – érdemi – kontaktus befejezését jelentette.

s ezáltal legitímálta azt a magyar szakmai közvélemény előtt, addig a következő időszakban már szó sem lehetett semmiféle együttműködésről. Szekfű tudományos partnerként végleg elveszett Valjavec számára.

Az Angyal Dáviddal való kapcsolat szintén a régebbiek közé tartozik, még Valjavec egyetemi éveire vezethető vissza, ráadásul a levelek mennyisége (44 db) és időbeli kiterjedése alapján is a gondosan ápoltságok sorába illeszkedik. Angyal⁵⁴³ a tekintélyes idős tudós kolléga előzékenységevel követte figyelemmel a fiatal kutató szárnypróbálgatásait, és biztatta őt rendszeresen az 1930-as évek első felében írt leveleiben, majd pedig úgy féltucatnyi kisebb cikk berlini és budapesti publikálását⁵⁴⁴ követően maga is lehetőséget adott a fiatalembernek, hogy a Bécsi Magyar Történeti Intézet⁵⁴⁵ általa kiadott évkönyvében is elhelyezhesse egy munkáját.⁵⁴⁶ Az ifjú Valjavec rendszeres szolgálatokkal hálálta ezt meg (egyebek mellett recenziókat közölt német szaklapokban, köztük a bécsi magyar történeti intézet Angyal által kiadott évkönyvéről),⁵⁴⁷ s a kontaktus melegen tartását is szolgálva állandóan tájékoztatta idős tudóstársát aktuális kutatási terveiről, bevonva őt munkálataiba azáltal, hogy bizonyos kérdések kapcsán véleményt, illetve tájékoztatást kért tőle. Így aztán Angyal nemegyszer értékes utalásokkal segítette Valjavec munkáját, 1934 decemberében például annak épp megjelenés előtt álló Ranke-tanulmánya⁵⁴⁸ kapcsán kínált adalékokat a német történetíró Magyarországhoz fűződő viszonya vonatkozásában.⁵⁴⁹ További előrelépést jelentett amúgy is kiváló kapcsol-

⁵⁴³ Életrajzi monográfia híján a személyéről és munkásságáról szóló legjobb áttekintés *A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde – HALÁSZ Ferenc – UJVÁRY Gábor, Argumentum, Budapest, 2009, különösen pedig az ebben található – amúgy Paksa Rudolf vonatkozó recenziójában [Kommentár 2009/2., 118–126] „kismonográfiának beillő tanulmány”-nak nevezett – összefoglalás: UJVÁRY Gábor, „Gyötör az a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget.” *Angyal Dávid, a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézetigazgató*, 96–191.

⁵⁴⁴ 1931-től kezdve jelentek meg Valjavec kisebb publikációi a berlini Magyar Intézet Gragger Róbert által alapított s ekkor már Farkas Gyula által kiadott *Ungarische Jahrbücher*-ben, illetve Bleyer budapesti *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter*-ben.

⁵⁴⁵ Az intézet kapcsán lásd UJVÁRY, *Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika*; Uő., *Das Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien und die auswärtige Wissenschaftspolitik Ungarns in der Zwischenkriegszeit*, *Österreichische Osthefte* 39. (1997), 223–243.

⁵⁴⁶ Fritz VALJAVEC, *Briefe deutscher Gelehrter und Schriftsteller an Ludwig Schedius*, *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve* 3. (1933), 258–302.

⁵⁴⁷ Angyal nem mulasztotta el, hogy köszönetét nyilvánítsa ezért az ismertetésért: Angyal–Valjavec, *Wien*, 1934. XII. 05.

⁵⁴⁸ VALJAVEC, *Ranke und der Südosten*.

⁵⁴⁹ Angyal–Valjavec, *Wien*, 1934. XII. 5. Angyal kiemeli Ranke fordítója, Lehr Albert szerepét, akit egyébként a legnagyobb magyarországi filológusok egyikének nevez. (Külön kiemeli Goethe *Hermann és Dorotheájának* általa készített magyar fordítását hexameterekben.) Ranke hatásának továbbviteléről első magyar tanítványa, Marcali [!] Henrik gondoskodott leginkább, „akinek stílusa és felfogásmódja feltűnően bizonyítja Ranke befolyását”. Végül Angyal azt is kénytelen megjegyezni, hogy „Ranke dicsőségét Magyarországon messze beárnyékolja Macaulay dicsősége. M[acaulay] szenvedélyes kiállása jóval népszerűbb Magyarországon, mint Ranke objektivitása.” Végül Ranke magyar vonatkozásaival kapcsolatban Valjavec figyelmébe ajánlja saját publikációját (*Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*, Pestü Lloyd-Társulat, Budapest, 1925).

latukban⁵⁵⁰ Valjavec doktori munkája, a Windisch-kötet, amelyről Angyal így nyilatkozott: „Bleyer – a jobb világban – elégedett lesz vele”, s biztosította a fiatalembert, nagy szolgálatot tett a magyar kultúrtörténetnek.⁵⁵¹ Kapcsolatuk elmélyülését szolgálta Valjavec Südost-Institut-beli tevékenysége is, melynek során elsősorban az intézeti könyvtár állományának bővítése, nevezetesen a bécsi Magyar Intézet publikációival való cserekapcsolatba lépés, illetve más magyarországi intézményekkel való hasonló csereviszony megteremtése érdekében folyamodott Angyal támogatásáért.⁵⁵² Napvilágot látott munkáik rendszeres kicserélése is mindig lehetőséget teremtett a kontaktus melegen tartására. Az idős kolléga érdeklődését különösen Valjavec Széchenyi-tanulmánya⁵⁵³ keltette fel az 1930-as évek végén: „Széchenyiről szóló munkáját nagy érdeklődéssel és élvezettel olvastam. Csodálom a Széchenyi-irodalomban való jártasságát. Senki idegen nem tudja ezt Ön után csinálni, e tekintetben Ön Magyarországon is rara avis [fehér holló]. Valaki talán megjegyyezhetné ugyan, hogy nem vett tudomást Szekfűről, de talán ez is jó okból történt.”⁵⁵⁴ Valjavec habitációs munkája, a Kultureinfluß-kötet szintén pozitív visszhangra talált Angyalnál: „Kitűnő a könyve. Gyakorta fogom olvasni és használni. Alapvető az érintett kutatásokban. Az Ön ismeretei csodálatra méltóak a speciális magyar kérdésekben. Megjegyzései mindig találóak, s rosszabb esetben igen figyelemreméltóak.”⁵⁵⁵ Kapcsolatuk egészen Angyal haláláig fennmaradt, aki bár egyre többször utalt életkorából fakadó testi gyöngeségére,⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Valjavec kérésére (München, 1936. III. 11.) Angyal dedikált fényképet is küldött magáról ifjú kollégájának (Wien, 1936. III. 13.). Levele mögé lefűzve ez ma is megtalálható a Valjavec-korrespondenciában.

⁵⁵¹ Angyal–Valjavec, Wien, 1936. VI. 16.

⁵⁵² Valjavec–Angyal, München, 1936. VI. 29.

⁵⁵³ VALJAVEC, *Die neue Széchenyi-Forschung und ihre Probleme*.

⁵⁵⁴ Angyal–Valjavec, Budapest, 1939. X. 29. Hosszú, négyoldalas levele mindvégig pozitív tónusban íródott, még a tanulmányból kiemelt öt apróbb részterület kapcsán is inkább egyetértését fejezte ki, s Valjavec helyes meglátásait dicsérte (például helyesen ábrázolta Széchenyi Angliához fűződő viszonyát, Széchenyi gondolatainak előfutárait, a Széchenyi és követői közötti amúgy nem is szembevetendő eltéréseket), s csupán apróbb pontosításokat tartott szükségesnek (az 1711 utáni viszonyokat a magyar történetírás igenis már 1920 előtt is tekintetbe vette, például Marczali, Horváth Mihály). Megfontolandónak tartotta Valjavec azon megállapítását is, hogy Széchenyi meglátásainak hordereje „a katasztrófa után más megvilágításban tűnt fel”. Angyal szerint mindez helyes, és vonatkozhat „az 1849-es katasztrófára. Azt követően látta csak a magyar közvélemény, mit jelentettek Széchenyi és az ő munkái. (Lásd Kemény írásait Széchenyiről.) Am az 1919-es katasztrófa még inkább elmélyítette e felismerést.”

⁵⁵⁵ Angyal–Valjavec, Budapest, 1941. VII. 31. Ezúttal is csupán néhány megjegyzést, elsősorban a tavábbi orientálódást lehetővé tevő szakirodalmi utalásokat fűzött elismerő véleményéhez. A 17. százi Eperjes tekintetében Valjavec figyelmébe ajánlotta saját könyvét Thököly Imréről, amelyben jól használható adalékok vannak „az egykori magyarok német nyelvismeretéről”, valamint „Thökölynek a német nyilvánossághoz való kapcsolatairól”. Elolvasni javasolta egykori disszertációját is Berzsenyiről, valamint a Kölcseyről írott tanulmányát Schiller hatásának vonatkozásában. Mind csekélység, írta, de talán érdekelheti Valjavecet.

⁵⁵⁶ Angyal–Valjavec, Budapest, 1943. I. 10. (85. életévét töltötte be az előző év novemberében – tudósít a levélben); Angyal–Valjavec, Budapest, 1943. X. 8. (gyöngeségére panaszkodik).

mindvégig aktív partnernek mutatkozott, segítőkész volt olyan részinformációk megszerzésében is, amelyekért Valjavec egyre inkább kiüresedő magyar kapcsolatrendszerét már nem akarta vagy nem tudta mozgósítani,⁵⁵⁷ s végig megmaradt publikációik rendszeres cseréje is,⁵⁵⁸ mert az idős tudós (levélváltásaikban legalábbis) nem mutatta a Valjavec iránt Magyarországon egyre fokozódó bizalmatlanság jegyeit. Az Angyal család iránti baráti érzelmekről tanúskodik, hogy a tudós fia, a művelődéstörténész Angyal Endre közeledését (és olykor bizony irreális kéréseit) is jóindulatúan fogadta Valjavec.⁵⁵⁹

A korabeli magyar történettársadalom többi neves tagjával kezdeményezett szisztematikus kapcsolatépítés a Südost-Institut publikációs tevékeny-

⁵⁵⁷ A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kommissziójáról érdeklődött Valjavec (München, 1943. IV. 8.), s Angyal továbbította is a kért információt a megalakulás évéről és a megfelelő hivatkozásról (Budapest, 1943. IV. 20.).

⁵⁵⁸ A Südostdeutsche Forschungen és a Budapesti Szemle cserekapcsolata mindvégig követhető. Valjavec intézete egyes kiadványai mellett postázta saját munkái közül egyebek mellett a Kopitar-levelezést és a *Der Josephinismus als politische und weltanschauliche Strömung* című tanulmányát, előrebocsátva, hogy már a témával kapcsolatos monográfiája is lezárásához közeledik, valamint Angyal is küldött egy (három tanulmányát tartalmazó) kötetet *Az ifjú Ferenc Józsefről* (1942) és több, közelebből nem megnevezett „könyvecskét”.

⁵⁵⁹ Az egyetemről épp kikerült fiatalemberrel Valjavec 1939 óta állt levelezésben. Figyelemmel követte annak németországi és olaszországi tanulmányútjait, sőt egy németországi ösztöndíj ügyében maga is segítséget ajánlott neki (München, 1940. IX. 10.). 1941 februárjában aztán – erősen túlbecsülve Valjavec lehetőségeit – Angyal Endre a következő ügyben fordult Valjavechez: „Nagyon szeretném az épp megüresedett debreceni germanisztika tanszéket valamilyen módon megkapni, legyen akár csupán megbízotti [Beauftragter] vagy extraordináriusi minőségben. 26. életévemben járok: ebben a korban kapta annak idején Hugo v. Meltzl a kolozsvári professzúrát. Thienemann Tivadar is csupán 28 volt, amikor Pozsonyban ordinárius lett. És alig néhány hónappal ezelőtt Szabó Árpád barátomat is, 27 évesen, úgyszintén Debrecenbe hívták és megkapta extraordináriusként az ófilológia tanszéket.” Mivel tudományos kutatásai érdekében mindenképp egyetemi pályára kívánna lépni, Valjavec háttértámogatását kérte az ügyben, mondván: „ismerem jó kapcsolatait Németország és Magyarország mértékadó kultúrpolitikai helyeizhez” (Angyal Endre – Valjavec, Budapest, 1941. II. 17.). Minthogy Valjavec jó szándéka nyilvánvalóan kevéseké bizonyult, következő levelében Angyal már újabb terveiről számolt be. Habilitálni szeretne, mint írja, de ügye egyelőre rosszul áll. „Eredetileg Pécsset akartam megpróbálni, de, mint Ön is tudja, az ottani bölcsészkar – ad majorem culturae gloriam [a kultúra nagyobb dicsőségére] – feloszlataásra került. Ezután a kolozsvári egyetemhez fordultam. Hiszen ott sok, nálam alig 1-2-3 évvel idősebb fiatal tudós még tanszéket és előadói megbízásokat is kapott! Az ajtók azonban csak rövid ideig voltak nyitva. Habilitációs kérelmemre Koszó professzortól gorombán elutasító, csaknem durva választ kaptam. Barátságosabban viselkedett Zolnai másfél hónappal ezelőtti levelében, azóta viszont semmilyen választ nem kaptam tőle. Quid agam, aut quo, infelix, adcedam?” Amint arról tájékoztatja Valjavecet, nem maradt más remény, mint egy magyar lektori állás Németországban (Angyal Endre – Valjavec, Budapest, 1941. XI. 19.). Valjavec csakugyan meg is próbálkozott ennek elintézésével, sikertelenül. 1941. XII. 4-én továbbítja a kérést Berlinbe, a Magyar Intézet vezetőjének, Farkas Gyulának, aki azonban válaszában nem lát erre lehetőséget: „Jelenleg a Német Birodalomban öt magyar lektorátus van, mégpedig Berlinben, Münchenben, Bécsben, Lipcsében és Hallében. Mindegyik lektorátus stabilan be van töltve” (Farkas–Valjavec, Berlin, 1941. XII. 12.). A sikertelen lobbitevékenység azonban nem árnyékolta be kapcsolatukat, Angyal Endre publikációs lehetőséget kapott Valjavectől a Südost-Forschungenben, ahol a II. világháború éveiben két tanulmánya – *Fürst Paul Esterházy (1635–1713)*, Südostdeutsche Forschungen 4. (1939), 339–370; *Karl Hugo von Meltzl, ein Vorläufer der neueren Religionsgeschichte und Kulturphilosophie*, Südost-Forschungen 7. (1942), 53–107; (majd 1957-ben még egy) – és számos recenziója is megjelent.

ségének koordinátoraként hivatalból is feladatát képezte Valjavecnek. A Südost-Forschungen megkapaszkodása és nemzetközi legitimálása érdekében kiterjedt korrespondenciája különösen nagy szeptét kellett szentelje a magyar történettudomány megnyerésének. Törekvése néhány – részben már említett – nagy név kivételével sikertelennek bizonyult. A kontaktusteremtésre irányuló kísérletei nem egy esetben megválaszolatlanok maradtak vagy egy-két udvariaskodó levélváltás után elhaltak. Az ilyen szempontból értékelhetetlen, pusztán névleges kapcsolat kategóriájába sorolhatók olyan nagy nevek, mint például Alföldi András,⁵⁶⁰ Belitzky János,⁵⁶¹ Csapodi Csaba,⁵⁶² Deér József,⁵⁶³ Domanovszky Sándor,⁵⁶⁴ Kniezsa István,⁵⁶⁵ Lukinich Imre,⁵⁶⁶ Miskolczy Gyula,⁵⁶⁷ Moravcsik Gyula,⁵⁶⁸ Paulinyi Oszkár,⁵⁶⁹ Szabó István,⁵⁷⁰

⁵⁶⁰ Valjavec egy Hekler-ről szóló nekrológ írására kérte, abban a reményben, hogy ez alapja lehet egy hosszútávú együttműködésnek: Valjavec–Alföldi, München, 1940. IV. 25. Alföldi válasza sem méltatta.

⁵⁶¹ A Belitzkyvel való kapcsolat igen rövid ideig tartott, ez kettejük, illetve lapjaik eredendően ellentétes érdekeire vezethető vissza. A Regnum rendszeres küldése a magyar partner által jól jött a müncheni intézeti könyvtár látványos bővítése során, ám amikor Belitzky és köre elindította a Történetírás című lapot (amelyben a közreműködésre Valjavec is udvarias ajánlatot tett), s ennek irányvonala már az első szám után nyilvánvalóvá lett, a kapcsolat sorsa megpecsételődött. Belitzky kísérletet tett arra, hogy egy nemzetközi munkatársi gárda kiépítése kapcsán a szóba jöhető szerb tudósok megnevezését kérje kollégájától, kedvező választ azonban alighanem maga sem remélt az ellenérdekelt, hiszen szerkesztőként hasonlóan gyilkos versenyre kényszerülő Valjavec részéről. Rövid kapcsolatuk zárásaként Belitzky hírül adta, hogy új lapjuk „első számában Kolléga Úrral is foglalkozott egy cikk”, amellyel kapcsolatban arra kéri, ha reflektálni kívánna erre, az nem egy válasz, hanem pozitívumokat hozó cikk keretében történjen. (Belitzky–Valjavec, Budapest, 1937. II. 15.) Válaszában Valjavec csupán annyit közölt, „Kósa úr cikkére” Belitzky lapjában nem kíván visszatérni. Mivel az egy sor kifejezett tévedést tartalmaz, helyre fogja igazítani, ezt azonban inkább egy német nyelvű lapban tenné. (Valjavec–Belitzky, München, 1937. II. 20.) A levelezés ezzel megszakadt.

⁵⁶² Csapodi egyetlen levele 1944 nyarán arról tájékoztatja Valjavecet, hogy kérését a Magyar Történettudományi Intézetben belül egy másik kollégára bízta: Csapodi–Valjavec, Budapest, 1944. VI. 12.

⁵⁶³ Deér, aki szellemtörténeti indítatása folytán Szekfűhöz hasonlóan irtózott a német népiségtörténeti irányvonaltól, rövid, tiszteletteljes hangú, s persze magyar nyelvű levélben utasította el Valjavec felkérését a Südost-Forschungenben való közreműködésre: Deér–Valjavec, Budapest, 1936. IX. 18.

⁵⁶⁴ Domanovszkyt az elsők között, 1935. október 5-én kelt levelével kereste fel Valjavec, rögtön azt követően, hogy október 1-jével a Südost-Institut alkalmazásába lépett, s feladatául kapta egy intézeti periodika életre hívását, illetve ehhez nemzetközi munkatársi gárda toborzását. Az elkövetkezőkben Valjavec a Südostdeutsche Forschungen minden soron következő évfolyama számára újra invitálta őt (Valjavec–Domanovszky, München, 1936. II. 26.; 1937. VIII. 9.; 1938. X. 24.), ám a Domanovszkytól fennmaradt mindössze két rövid válaszlevél (Budapest, 1936. II. 23.; 1938. XI. 1.) csupán semmitmondóan udvarias szándéknyilatkozatot tartalmaz. Valjavec 1939-ből és 1940-ből való levelei már csupán a Századok és egyéb, recenziálásra kizemelt kiadványok beszerzése terén folyamodott Domanovszky segítségéért.

⁵⁶⁵ Valjavec Fügedi Erik Nyitra megyéről szóló, a magyar–szlovák nyelvhatár tekintetében fontosnak tűnő munkájáról kért tőle recenziót, esetleg az eredmények kapcsán egy tanulmányban való reflektálást: Valjavec–Kniezsa, München, 1938. XII. 9. Nem kapott választ.

⁵⁶⁶ Folyóiratcsere kapcsán kereste Valjavec (München, 1936. III. 30.), nem kapott választ.

⁵⁶⁷ Öt levelet váltottak 1937 és 1939 között, ezek sorában Miskolczy részéről két esetben is pusztán udvariaskodó köszönetnyilvánítást találunk a bécsi Magyar Intézet évkönyvének ismertetéséért (Wien, 1937. XII. 15.; 1939. IV. 13.), egy ízben pedig egy semmi konkrétumot nem tartalmazó szándéknyilvánítást a Südostdeutsche Forschungenben való közreműködés ügyében (Wien, 1938. III. 12.).

⁵⁶⁸ A magyarországi görög filológia fejlődéséről szóló tanulmány megírására kérte Valjavec a Südost-Forschungen számára. Moravcsik elfoglaltságára hivatkozva elhárítja a kérést: Moravcsik–Valjavec, Budapest, 1943. I. 15.

Szent-Iványi Béla.⁵⁷¹ Eckhart Ferenc még azt is megengedte magának, hogy nyíltan közölje Valjavecvel, semmi olyan témával nem foglalkozik, ami a Südostdeutsche Forschungen számára alkalmas lenne.⁵⁷² Ez volt egyébként az egyetlen (s feltűnően rövid) levele, amit a müncheni kollégára vesztegetett.

Az imént felsoroltakkal ellentétben valós tudományos kontaktus alakult ki azokkal a történészekkel, akik legalább átmeneti időre hajlandóak voltak érdemi levelezést folytatni a müncheni kutatóval. E szakemberek, ha tovább

⁵⁶⁹ Paulinyi egyetlen Valjavecnek írott levele (Wien, 1938. II. 17.) azért nagyon érdekes, mert a végeredményben létre sem jött együttműködésük lehetőségét igen meleg hangon méltatja, mindezt pedig azért, hogy majd minden körmondatában hangoztathassa a kölcsönösséget, az egyenlőséget, a magyar tudomány partnerségét, amely cél érdekében ő természetesen hajlandó eleget tenni a meghívásnak. A tervezett munkakapcsolatot csöppet sem a német kultúrfőlny jegyében elképzelő, rendkívül körülményesen megfogalmazott (német nyelvű) levél ügyes stratégiáján Valjavec, illetve a német népiségtudomány nem is talált fogást. Paulinyi igen jól fejlett politikai érzéket árul el a levélben, evidenciáival nehéz volna vitába szállni, előzékeny, tisztelettudó, sikert kíván a lapnak, de azért oda is mond az első adódó alkalommal: „Megragadva a megtisztelő meghívása által nyújtott alkalmat, bátorkodom a legőszintébb örömmel köszönteni tettek révén már igazolt tervét, továbbá a legszebb sikert kívánom Önnek, amely biztos alkalmas lesz arra, hogy a nem eléggé megfontolt cselekedetek, az ingerültség, a szenvedély, az illúziók és az önteltség által – beszéljünk nyíltan – az utóbbi években itt is ott is nem ritkán előidézett komor fellegeteket ismét elűzze.” Valjavec a későbbiekben még megpróbálkozott ugyan egy senki által nem vállalt, kényes recenzió elkészíttetésével (Szabó István Ugocsa-könyvéről), ennek sikertelenségét követően azonban már maga sem forszírozta a kapcsolatot. (Valjavec–Paulinyi, München, 1939. V. 24.)

⁵⁷⁰ Érdemi szakmai kapcsolat nem jött létre, levélváltásuk a Südost-Forschungen és a Levéltári Közlemények cserekapcsolatba lépését rendezi 1936 nyarán.

⁵⁷¹ Valjavec 1938 nyarán tett kísérlete, hogy megnyerje őt közreműködésre a Südost-Forschungenben, (egy udvarias beleegyezéstől eltekintve) eredménytelen maradt. Kapcsolatuk többévi szünet után 1943-ban rövid időre újjáéledt, ám elsősorban abban merült ki, hogy Valjavec alkalmas személyek megnevezését kérte az akkor már a Collegium Hungaricum igazgatóhelyetteseként Berlinben tevékenykedő Szent-Iványitól különböző tervei (például tanulmány a Südost-Forschungenben, vendéglóadás a berlini egyetemen) kapcsán. Munkakapcsolatuk egyedüli gyümölcse Szent-Iványi postázott tanulmánya (*Religion und Kirchen Ungarns*) lett volna a DAWI megbízásából Valjavec által koordinált *Südosteuropa-Handbuch* számára, a projekt azonban a háború legvégén már nem valósulhatott meg. Szent-Iványi segítőkésznek mutatkozott a Valjavec számára nehezen hozzáférhető források, például Széchényi Ferenc egyik kézírata beszerzése kapcsán is. (Valjavec – Magyar Országos Levéltár, [München], 1943. III. 19.)

⁵⁷² Eckhart–Valjavec, Budapest, 1937. IX. 25. Valjavec kellőképpen meg is sértődött rá, s további olaj volt a tűzre az Eckhart testvére, Eckhardt Sándor által irányított Egyetemes Philologiai Közölny németellenes irányvonala és a benne lehozott Kósa-féle recenzió Valjavec Kultureinfluss-kötetéről, aminek eredményeként (Kósa mellett) az Eckhart/Eckhardt testvérpár is „persona non grata” lett Valjavec szemében. Így írt minderről Angyal Endrének, aki egy pontosan meg nem nevezett (de nyilván valamelyik Eckhart/Eckhardtól származó) munkáról kínált recenziót a Südost-Forschungen számára: „Nagyon köszönöm, hogy ismét lapunkra gondolt, de sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy a megküldött ismertetést lehozzam, mivel nem látok rá okot, hogy könyve részletes méltatása által tiszteljem meg lapomban azt a szerzőt, aki személyem ellen irányuló tisztességtelen támadásokkal tett ki magáért. Nézze csak meg, kérem, az általa irányított folyóirat legutóbbi évfolyamait és vegye észre a mindenekelőtt ellenem irányuló támadásokat. Meg fogja érteni, miért kényszerülök erre a magatartásra. Én képes vagyok megérteni és méltányolni a mégoly ellenkező tudományos nézeteket. Ha azonban valaki egy bizonyos néppel szembeni *politikai* ellenszenvét azáltal fejezi ki, hogy olyan tudósokon adja ki a mérgét, akik e néphez tartoznak, úgy egy ilyen eljárás visszaüt, és semmiképp nem maradhat büntetlenül. Meg fogja érteni, hogy magatartásom nem az Ön személye ellen irányul.” A levél végén kézírással ez szerepel: *bezieht sich auf Franz Eckhardt* [!] (Valjavec–Angyal, München, 1942. IX. 29.) Nemcsak a vezetéknev írásmódjával láthatóan helytelenül összepárosított keresztnév érdemel figyelmet, hanem az is, hogy a levél alapján (hibásan) Ferencet titulálta az EPhK szerkesztőjének, ezért nem beazonosítható, hogy a testvérpár melyik tagjának munkájáról felkínált recenziót utasította vissza Valjavec.

tipizáljuk Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerét a Szekfű, illetve Mályusz kapcsán már megkezdett szálon, egy harmadik csoportba sorolhatók: Amíg Szekfű (továbbá Deér és még néhányan) a Valjavec háttérében álló agresszív német történeti irányzatot az 1930-as évek közepétől még azzal sem kívánták legitimálni, hogy akár csak kapcsolatot tartanak vele, illetve amíg – e magatartás ellenpólusaként – a német veszedelemmel ugyan tisztában lévő, sőt azt tudományosan bíráló Mályusz épp a hasonló eszközökkel történő védekezés szükségességének hazai tudatosítása érdekében (személyes konfliktusokba is keveredve) tudatosan vállalta fel a német népiségtudománnyal és Valjavecvel való kontaktust, addig a magyarországi történésztársadalom egy újabb csoportja politikamentesen, tisztán szakmai kapcsolatot folytatott a Südost-Institut folyóiratával. Terjedelmes, hátsó szándék nélküli és szakmailag is gyümölcsöző levelezésben állt Valjavecvel például Iványi Béla.⁵⁷³ A fennmaradt 48 levelük alapján Iványi értékes tudományos partnert látott a müncheni lapban, így Valjavec 1938 őszén tett kezdeményezését⁵⁷⁴ követően szoros munkakapcsolat alakult ki köztük, amiről ismertetések, kisebb cikkek és Eperjes középkori németiségéről egy hosszabb tanulmány elkészítése is tanúskodik.⁵⁷⁵ A pécsi Babics András is (a lap számára stratégiai fontosságú) kutatása, nevezetesen a török kor utáni Pécs német telepeseiről szóló tanulmánya⁵⁷⁶ kapcsán állt 1936/37-ben levelezésben Valjavecvel,⁵⁷⁷ mint ahogy a Török Pállal fenntartott kapcsolatban sem találni semmi nyomát a politikának.⁵⁷⁸ Váczy Péterhez fűződő viszonyát egyik következő fejezetünkben vesszük szemügyre.⁵⁷⁹

⁵⁷³ 1938–40 között különösen gazdag, de egészen 1944-ig terjedő levélváltásaik további vizsgálatra érdemesek.

⁵⁷⁴ Valjavec–Iványi, [München], 1938. X. 17. Az Iványival való kapcsolat megerementését és fenntartását az is indokolhatta a müncheni lap szemében, hogy a népinémet értelmiség nem tekintett olyan bizalmatlanul rá, mint amennyire elfogadhatatlannak tartotta sok más, a magyarországi németiség történetével foglalkozó kollégáját. Nagyszébenből Friedrich Müller-Langenthal például így írt Valjavecnak: „Feltételezem, Iványi esetében Ön azt tartja szemmel, hogy ő Eperjes németiségét nem a magyar glóbusz szemszögéből ábrázolja.” (Müller-Langenthal–Valjavec, Hermannstadt, 1940. III. 14.)

⁵⁷⁵ *Das Deutschtum der Stadt Eperies im Mittelalter*, Südost-Forschungen 5. (1940), 361–402. Rövidebb cikkek Iványitól: *Munera Strennalia*, Südostdeutsche Forschungen 4. (1939), 173–176; *Die Preßburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (1752–1762)*, Südost-Forschungen 9/10 (1944/45), 249–259.

⁵⁷⁶ *Die ersten deutschen Ansiedler Fünfkirchens nach der türkischen Herrschaft*, Südostdeutsche Forschungen 2. (1937), 59–73.

⁵⁷⁷ Babicshoz még annak idején Belitzky irányította Valjavecet (Belitzky–Valjavec, Budapest, 1935. X. 17.), s a pécsi tanársegéddel váltott 19 levél kifejezetten a tanulmány megjelentetésére és a pécsi egyetemmel történő kiadványcserére korlátozódott, bármiféle politikai felhang nélkül.

⁵⁷⁸ 1938–1942 között 27 levelet váltottak, melyekben munkáikról, szakmai terveikről, ismertetésekről esett szó, valamint a magyar tudós közreműködéséről a berlini DAWI projektjében (a *Südost-europa-Handbuch* számára Török készítette volna a Magyarország újkori történetéről szóló fejezetet), amit végül visszamondott. (Török–Valjavec, Budapest, 1942. IV. 20.)

⁵⁷⁹ Váczy Péterrel még egyetemi éveitől állt igen közeli kapcsolatban Valjavec, majd hosszabb szünet után 1943-ból maradt fenn néhány levelük. Valjavec Mályusz Elemér megnyeréséért folytatott stratégiájában a feloldozásra kerülő egykori barát szerepe jutott Váczyinak.

1. 2. 2. A néprajztudomány

A néprajztudomány képviselői a történészekhez hasonlóan bizalmatlanul fogadta a müncheni lap és szerkesztője közeledését. Itt is nem egy olyan tudós akadt, aki válaszra sem méltatta Valjavec megkeresését, vagy pedig többé-kevésbé nyíltan visszautasította a munkatársi gárdába való belépést. Györffy István állásfoglalása jelzésértékűnek bizonyult kollégái számára. Pedig Valjavec nagyon taktikusan fogott hozzá a magyar szaktekintély megnyeréséhez, nem rohanta le azonnal egy tanulmány készítésére vonatkozó felkéréssel, csupán kiadványaik cseréjéhez kérte hozzájárulását.⁵⁸⁰ Györffy kimért válaszában felhívta Valjavec figyelmét arra, hogy az ő szerkesztésében megjelenő Ethnographia a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. A csere a társaság titkársága által történhet, így Valjavecnek talán inkább hozzájuk kellene fordulnia.⁵⁸¹ Valjavec még egy próbálkozást tett ugyan Györffy mozgósítására (tanulmányt kért tőle „über die Entwicklung und gegenwärtigen Stand der ungarischen Volkskundeforschung” [a magyar néprajztudomány fejlődéséről és jelenlegi állapotáról]); mint írja, nagyobb terjedelmű is lehet esetleg a munka, sőt akár magyarul is elkészítheti, ez esetben saját maga fordítaná le),⁵⁸² választ azonban többé már nem kapott. A tartózkodó hozzáállás miatt rövid életűnek bizonyultak kapcsolatai a többi magyar néprajztudóssal is. Csupán néhány levélváltás (nem több, mint 2-3) bizonyítja kapcsolatát olyan nagy nevekkel, mint Bartha Dénes,⁵⁸³ Bartucz Lajos,⁵⁸⁴ Ortutay Gyula.⁵⁸⁵

Nem volt érdemleges tudományos hozadéka a Gunda Bélával folytatott levelezésnek sem,⁵⁸⁶ mert a magyar kutató végül adós maradt úgy a beígért ismertetésekkel, mint ahogy annak a válaszcikknek az elkészítésével is, amelyet egy, a Tisza menti népiségi viszonyok témájában készített tudatosan konfrontatív román tanulmány⁵⁸⁷ viszonzása kapcsán bízott rá Valjavec, azt követően, hogy egy vonatkozó publikáció közlését a müncheni lapban rövid

⁵⁸⁰ [Valjavec–Györffy, München, 1938. március.] A levél a Valjavec-hagyatékban nem fellelhető, létrete csupán Györffy válaszlevele tesz utalást.

⁵⁸¹ Györffy–Valjavec, Budapest, 1938. IV. 2. Györffy mindenestre felajánlotta a térség németségének kutatására orientálódott lap számára a következő – egy kivételével – nyilvánvalóan nem a német tematikába passzolódó kiadványokat a Néprajzi Füzetek sorából: BALOGH I[lona], *Magyar fatornyok* (1935); FÉL Edit, *Harta néprajza* (1935); LÜKŐ G[ábor], *A moldvai csángók* (1936); TÁLASI [István], *A kiskunsági pásztorkodás* (1936); U. KERÉRGYÁRTÓ A[drienne], *A magyar női haj és fejviselet* (1937); TÁLASI [István], *A Kiskunság népi állattartása* (1936).

⁵⁸² Valjavec–Györffy, [München], 1938. IV. 7.

⁵⁸³ Valjavec a *Südsteuropa-Handbuch* „magyar zene” fejezetét kívánta rábízni. Bartha már 1942 tavaszán is egyéb elfoglaltságaira hivatkozott, majd 1943 januárjában arra kérte Valjavecet, „oldja föl” őt korábban tett beleegyezése alól: Bartha–Valjavec, [Budapest, 1943. I. 9.].

⁵⁸⁴ Mindössze egyetlen levélváltásból álló kapcsolatuk az Ethnographia és a Südostdeutsche Forschungen cserekapcsolatba lépésére vonatkozóan tisztán ügyviteli jellegű volt (1936).

⁵⁸⁵ Összesen három levél maradt fenn a Valjavec-hagyatékban kontaktusukból, a rövid levélváltások csupán a Magyarságtudomány beszerzését célozták (1939).

⁵⁸⁶ 1936 és 1939 között 8 levelet váltottak.

⁵⁸⁷ Vö. Laurean SOMEȘAN, *Die Rolle der physischen Faktoren bei der volklichen Entwicklung der Theisesebene*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 797–809.

úton visszautasította a feladatra eredetileg kiszemelt magyar földrajztudós, Bulla Béla.⁵⁸⁸ A kapcsolat elhalásában, illetve abban, hogy egy idő után Valjavec már nem is forszírozta annak fenntartását, szerepe volt a bécsi Südstdeutsche Forschungsgemeinschaft részéről Alfred Karasek gondos intésének Gundával kapcsolatban: „1. Mint azt Ön is tudja, Gunda, éppúgy, mint Fél E[dit], Györffy professzor szűkebb munkatársi köréhez és a néprajzi múzeum állományához tartozik. Emitt a németellenes szárny tagja, amit a magyar kutatók felé és a magyarországi németek felé is állandóan hangoztat. Az ő németellenes beállítottságára már legalább tucatnyian figyelmeztettek engem. 2. Ennek ellenére folyton arra törekszik, hogy jó viszonyba kerüljön nyugati és belnémet tudósokkal, s magát nélkülözhetetlenné tegye számukra. Nagyon rosszul tud németül, ám tanulmányokat, előadásokat stb. kínál a német kutatásnak ugyanúgy, mint ahogy a délszláv állam felé is élénk kapcsolatokat ápol. Amennyiben kontaktust teremt belnémet körökkel, úgy Budapesten folyton hivatkozik ezekre, és különösen stabilnak állítja be őket. E körök számára igyekszik németellenes beállítottságát elfedni, sőt magát akár a magyarországi német népkutatás szószólójaként ábrázolni. 3. Ezáltal azon magyar kutatók csoportjához tartozik, akik munkatársi közreműködésük révén igyekeznek a belnémetiség és a magyarországi németiség közötti közvetlen kapcsolatokat elzárni, illetve azokat külön utakra terelni. Ennek megfelelően tudományos területen – Fél Edithez hasonlóan – annak bizonyítására törekszik, hogy a magyarországi németiség anyagi kultúrformái (viselet, épületek, háztartási eszközök, falvak szerkezete) tekintetében messzemenően a magyarságnak alárendelődött, »magyar életformákat vett fel« és »külső megjelenési formáiban elmagyarosodott«, mint ahogy a szóban forgó kutatócsoport kulcsszavai is hangzanak. 4. Ezek alapján Dr. Gundának a belnémet tudományos folyóiratok számára rendelkezésre bocsátott tudományos munkái nagyon kritikusan szemlélendők, s csak különleges elővigyázattal fogadhatók. [...] Ez volna igazából a legfontosabb. Tisztában vagyok azzal, hogy Dr. Gunda egy igen készséges fiatal magyar kutató, ám ugyanúgy arról is meg vagyok győződve, hogy épp az ilyen gyakran veszélyesebb lehet, mint mondjuk a Schwartz E[lemér]-féle típus. Ő [Gunda] ugyanis sokkal szakszerűbben dolgozik, s támadásai jóval rejtettebbek, mint rendszerint. Nem tudom, milyen munkát kínált Önnek, ám ha valami magyar–német kapcsolatokat tárgyalót, arra kérném, rendkívül alaposan nézze át e tekintetben.”⁵⁸⁹

⁵⁸⁸ Bulla–Valjavec, Budapest, 1939. V. 8. A magyar földrajztudomány körében Bulla mellett Prinz Gyulával és Kogutowicz Károllyal próbált kontaktust teremteni Valjavec, kevés sikerrel. Prinzcel való kapcsolatából mindössze két levelet őriz hagyatéka (1936), Kogutowicz esetében ugyanennyi lelhető fel (1936, 1937). Lásd még Holger FISCHER, *Deutsch–ungarische Beziehungen in der Geographie der Zwischenkriegszeit = Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*, 291–352.

⁵⁸⁹ Karasek–Valjavec, Wien, 1938. VII. 9.

Válaszában Valjavec megköszönte az információt Gundáról, amely – mint írja – „igen értékes volt számomra. Egyáltalán nem lepődtem meg a tényálláson. Valóban németbarát magyar tudós alig van. Amennyiben beszélhetünk ilyenekről egyáltalán, ezek egy kézen megszámolhatóak. Mindez természetesen azzal van összefüggésben, hogy a felfogások terén tapasztalható ellentét erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta. Ez nézetem szerint belátható időn belül nem is fog változni, sőt nem is változhat. Ugyanígy világos, miként reagál a magyar kutatás munkába állásunkra, s hogy ezt megkísérli ellenirányú munkával elhárítani. Amint látom a dolgokat, ebben többé-kevésbé minden magyar kutató egységes nézetet vall. Még a németbarát csoport is csupán a módszerre által különbözik a másik szárnytól, nem pedig egy más irányú alapvető felfogása révén. Nem képezheti vita tárgyát, hogy e törekvések veszélyesek számunkra. Mindenekelőtt akkor veszélyesek, ha egy ügyes, kifinomult módszerrel látnak munkához. Ezek után az a feladat adódik számunkra, hogy tudományos túlsúlyunk és metodikai fölényünk révén elhárítsuk e tendenciózus támadásokat.”⁵⁹⁰

Sebestyén Károllyal is sokat ígérőnek indult a kapcsolat, idővel azonban kiüresedett és elhalt.⁵⁹¹ Voltak azonban a Südost-Institut lapjában publikációk formájában gyümölcsöző kapcsolatok is a magyar néprajztudomány köréből. Viski Károly a Valjavec által igen szorgalmazott *Forschungsberichte* (kutatási beszámolók) számát növelte a Südost-Forschungenben,⁵⁹² az akkor még rendkívül fiatal, a budapesti egyetem tanársegédjeként dolgozó (1945-ben Németországba települt) Bonomi Jenő pedig a két világháború közötti időszakban mindvégig a müncheni folyóirat (nemzetközileg is) leg-

⁵⁹⁰ Valjavec–Karasek, [München], 1938. VII. 14.

⁵⁹¹ 1936. augusztus 6-án Valjavec Moór Elemér tanácsára fordult Sebestyénhez, s biztosította őt, hogy különösen fontosnak tartja vizsgálatait (a városi házformák hatása a magyar parasztság házainak szerkezetére), s maga is szeretne hasonló témájú cikket közölni tőle. Válaszában (augusztus 22.) Sebestyén készségét fejezte ki, annál is inkább, mivel neki is kitűnő alkalom ez, hogy a hazai felfogástól eltérő nézetét a magyar parasztházak vonatkozásában Németországban is kifejtse. Sőt még azt is felcillantotta, hogy egy nemrégiben tett tanulmányútja eredményeként a bánáti románok háziról is szívesen írna. Valjavec sürgősen biztosította (augusztus 24.), hogy mindkét tanulmány érdekelne, még terjedelmi korlátokkal sem kell számolnia, akár 40 oldal is rendelkezésére áll. További fejlemény azonban nem történt, s csupán egy szeparátummal gazdagodott Valjavec évekkel később (1941, ezúttal a székely házakról). Utolsó levelében Sebestyén még azt az ígérte is visszamondta, hogy a Valjavec által szerkesztett *Südosteuropa-Handbuch* néprajzi fejezetében közreműködne: Sebestyén–Valjavec, Budapest, 1942. V. 1.

⁵⁹² *Forschungsbericht über die Entwicklung der ungarischen Volkskunde seit 1919*, Südost-Forschungen 11. (1946/52), 211–272. A terjedelmes beszámoló még az összeomlás előtt megérkezett Valjavec kezéhez (Viski–Valjavec, Budapest, 1943. II. 28.), de a háborús események és az 1945 utáni lassú talpraállítás miatt csak a nagy nehézségek árán újraindított lap első évfolyamában jelenhetett már meg. 1942/43-ban folytatott levelezésük (15 db) egyébként teljes mértékben a cikk elkészítésére vonatkozó munkakapcsolat, semmiféle más tudományos, esetleg politikai háttérinformációt nem tartalmaz.

szorgalmasabb munkatársaként ontotta a publikációkat: 12 tanulmányt közölt 1944/45-ig, ily módon az 1942-es kivételével minden évfolyamban képviselte magát.⁵⁹³ Terjedelmét tekintve messze ez volt Valjavec leggyümölcsözőbb magyarországi kapcsolata (127 db levél), és tudományosan, a magyarországi néprajzi kutatásokra, azok lehetőségeire vonatkozóan is számos igen értékes részinformációt hordoz,⁵⁹⁴ s mindezt anélkül, hogy annak akár csak minimális politikai felhangja, illetve Bonominak a magyarországi németiségre vonatkozó lelkes kutatómunkájával összefüggésben bármiféle német politikai szimpátiája kimutatható lenne.⁵⁹⁵ Ennek függvényében a levelezés további részletesebb vizsgálatokra érdemes.

1. 2. 3. A nyelvtudomány

A magyar nyelv-, valamint az irodalomtudománnyal meglehetősen ellentmondásos és végletes kontaktust sikerült kiépítenie Valjavecnek. Ami a nyelvészeket illeti, a kapcsolatfelvétel szokásos útjaként ezúttal is a kiadványcsere megszervezésére tett felhívás szolgált.⁵⁹⁶ Balassa József esetében azonban ennél tovább nem is jutott: 1936 nyarán egyetlen levélváltással el is intézték az ügyet (a Südost-Institut könyvtára tehát a Magyar Nyelvőrrel gazdagodhatott),⁵⁹⁷ s hosszú kihagyás után, 1944-ben is csupán azért történt még egy levélváltás, hogy Valjavec bizonyosságot szerezzen, 1940 óta azért késik

⁵⁹³ *Die Sage vom wilden Jäger und von der wilden Jagd in der Umgebung von Ofen (Ungarn)*, Südostdeutsche Forschungen 1. (1936), 275–286; *Deutsches Burschenleben im Ofener Bergland*, Südostdeutsche Forschungen 2. (1937), 308–363; *Tod und Begräbnis bei den Deutschen im Ofener Bergland*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 168–201; *Vertrag des Grundherrn Frhr. Johann Ignaz v. Kurtz mit den deutschen Siedlern zu Pesthidegkút*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 630–631; *Serbokroaten im Ofener Bergland*, Südostdeutsche Forschungen 4. (1939), 56–69; *Zur Besiedlung der Gemeinde Pilisvörösvár (Ofener Bergland)*, Südostdeutsche Forschungen 4. (1939), 792–807; *Die Ansiedlungszeit des Ofener Berglandes*, Südost-Forschungen 5. (1940), 403–472; *Der Nachtwächter im Ofener Bergland*, Südost-Forschungen 6. (1941), 273–277; *Die Pest im Ofener Bergland*, Südost-Forschungen 6. (1941), 498–535; *Kirchtagsnamen und Kirchtagspeisen im Ofener Bergland*, Südost-Forschungen 6. (1941), 655–657; *Siedlungskundliches aus den Kirchenbüchern der Stadt Stuhlweißenburg 1688–1743*, Südost-Forschungen 8. (1943), 178–210; *Bürgerrecht und Bürgertum in Stuhlweißenburg 1688–1848*, Südost-Forschungen 9/10. (1944/45), 260–361.

⁵⁹⁴ Különösen érdekes Bonomi azon levele, amely a néprajzi kutatás és általában az egyes kutatók helyzetét, nehézségeit ecseteli, mondván, „a délkeleti térségben a néprajzi kutatás nincs megszervezve: csupán néhány elkötelezett kutató létezik, s ezek is egymástól elkülönülve fejtik ki tevékenységüket” (Bonomi–Valjavec, [Budapest, 1939.] IX. 30.).

⁵⁹⁵ Vö. Eugen BONOMI, *Mein Weg als Volkskundler*, Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 8. (1964), 273–289. A magyarországi németiségre vonatkozó néprajzi kutatások kapcsán lásd FATA Márta, *Rudolf Hartmann – das Auge des Volkskundlers. Fotowanderfahrten in Ungarn im Spannungsfeld von Sprachinselforschung und Interethnik*, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1999; Uő., *A magyarországi németek néprajzi kutatása a két világháború közötti évek politikai és ideológiai változásainak tükrében*, Néprajzi Látóhatár 9. (2000), 27–43; Uő., *Die volkskundliche Erforschung der Ungarndeutschen vor dem politisch-ideologischen Hintergrund der Zeit zwischen 1918–1945 = Deutsche in Ungarn – Ungarn und Deutsche. Interdisziplinäre Zugänge* (Mitteleuropa-Studien; 6.), szerk. Frank ALMAI – Ulrich FRÖSCHLE, Thelem, Dresden, 2004, 107–133.

⁵⁹⁶ A kontaktusteremtés előre megtervezett útjával, ütemezésével kapcsolatban lásd ZACH, I. m., 296.

⁵⁹⁷ Valjavec–Balassa, [München], 1936. VIII. 6.; Balassa–Valjavec, Budapest, 1936. VIII. 15.

a magyar szaklap, mert az a 69. évfolyamában, 1940 szeptemberében leállította megjelenését.⁵⁹⁸ Még kevesebb sikerrel járt a kontaktusteremtés Melich János esetében, aki 1936-ban ugyan ígéretet tett arra, hogy közvetíti Valjavec kérését a Magyar Nyelv rendszeres Münchenbe juttatására vonatkozóan a Magyar Nyelvtudományi Társaság irányába,⁵⁹⁹ ám a csere minden bizonynyal mégsem jött létre, mert Valjavec – egy darabig pihentetve a dolgot – 4 év múlva ismét visszatért az ügyre, mondván, évekkel ezelőtt meg nem válaszolt ajánlatát továbbra is fenntartja a csere vonatkozásában.⁶⁰⁰ Ezzel egyidejűleg megfogalmazott kérésére pedig, miszerint magyar kollégája készítsen egy áttekintést „Entwicklung der ungarischen Sprachwissenschaft 1919–38” (a magyar nyelvészet fejlődése 1919–1938) címmel, válasz sem érkezett. Hasonlóképpen eredménytelenül próbálta meg mozgósítani 1943-ban Zsirai Miklóst⁶⁰¹ és Balázs Jánost⁶⁰² is.

A tudományág magyarországi képviselői közül egyedül Moór Elemér alakított ki érdemleges kapcsolatot Valjavecvel.⁶⁰³ Már első levelében⁶⁰⁴ kifejezte hajlandóságát a Südostdeutsche Forschungenben való közreműködésre, „amennyiben ezt abszolút politikamentes, tudományos lapnak szánják”. Mintha csak előre ismerte volna partnerének az elkövetkező években szerkesztődött toborzóleveleit, annyira tökéletesen ráhangolódott a tervezett irányvonalra. Mint fogalmaz, talán szélesebb alapokra kellene helyezni a lapot. Ő egy nemzetek feletti orgánusra gondol, amely Délkelet-Európa népeinek kapcsolatával, anyagi és szellemi kultúrájával foglalkozna. Egy ilyen jellegű folyóirat létrehozására egyébként már ő maga is gondolt. Természetesen ő is úgy véli, hogy a németiség, illetve annak délkelet-európai szerepe lenne a középpontba állítva. Valjavec válasza alighanem megnyugtatta elképzeléseik összhangját illetően,⁶⁰⁵ mert következő levelében már tervekkel és címekkel jelentkezik, köztük egy utalással arra, hogy vizsgálatai Schwartz Elemér („die berühmte Budapester Leuchte der Germanistik” [a germanisztika híres budapesti csillaga]) bizonyos felvetéseinek ellenpólusát

⁵⁹⁸ Balassa–Valjavec, Budapest, 1944. IV. 16.; Valjavec–Balassa, [München], 1944. V. 5.

⁵⁹⁹ Melich–Valjavec, Budapest, 1936. V. 20.

⁶⁰⁰ Valjavec–Melich, [München], 1940. I. 13.

⁶⁰¹ Zsirait a *Südosteuropa-Handbuch* magyar nyelvről szóló fejezetének megírására szemelte ki, aki bár 1943. január 28-án elfogadta a felkérést, jó fél évvel később Valjavec emlékeztető levelét (Berlin, 1943. VIII. 9.) már válasz nélkül hagyta.

⁶⁰² Balázs Jánossal 1943 első felében váltottak épp fél tucat levelet egy, a Südost-Forschungen számára készítendő *Forschungsbericht* kapcsán (*Entwicklung der griechischen Philologie in Ungarn seit 1918*), s bár a magyar partner már arra is utalt, hogy igen előrehaladott állapotban jár a munka (Lipscse, 1943. IV. 30.), végül ez a terv sem hozott gyümölcsöt.

⁶⁰³ 1935 és 1938 között váltott 23 levelük egyaránt tartalmaz gazdag tudománypolitikai háttéranyagot és publikációs tevékenységük vonatkozásában dokumentációt.

⁶⁰⁴ Moór–Valjavec, Szeged, 1935. IV. 28.

⁶⁰⁵ E levél nem található meg a Valjavec-hagyatékban.

képeznék. Levele egyébiránt némely tudománypolitikai háttérinformációt is tartalmaz, amennyiben említést tesz a néhai Bleyer lapja, a *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter* zavaros utóéletéről, illetve annak elképzelhető megszűnéséről. Jelenlegi irányítói ugyanis nem állnak feladatuk magaslatán: „Hussnak nincs tekintélye Magyarországon, Baschhoz pedig kevés az emberek bizalma.” Végül Valjavec számára különösen értékes gesztusként, a *Kultureinfluß*-tematikához is kedveskedik egy adalékkal, Bécs és Magyarország középkori kapcsolatai, nevezetesen a bécsi divat tekintetében.⁶⁰⁶

A tartós kapcsolat iránti törekvést mutatja, hogy már az ősz folyamán eljutott Münchenbe Moór beígért tanulmánya,⁶⁰⁷ amely aztán közlésre is került a *Südostdeutsche Forschungen* első évfolyamában.⁶⁰⁸ A megjelenés előtt a korrektúra elintézése kapcsán újabb tanulságos levélváltásra került sor. Moór ugyanis szóvá tette, hogy Valjavec a kéziratban szereplő valamennyi „ungarisch” jelzőt „madjarisch”-ra korigálta. Ha már így történt, arra kérte, legalább legyen belőle „magyarisch”. Nyelvészként (és magyarként is) Moór rendkívül érzékeny relével rendelkezett ahhoz, hogy világosan mérni tudja az apró stilisztikai jellegű eltérés hatalmas szemantikai különbségét. „Nálunk ugyanis a *Madjare* írásmódot nem veszik szívesen, s nem lenne igazán kellemes nekem, ha pángermánnak tekintenének.” Valjavec talán mosolyog ezen – fogalmaz Moór –, ám ők itthon a „dájcs”, a „rumuny”, a „talján” írásmódot csak ironikus-gúnyos, mindenképp pejoratív értelemben használják, így hát a „*Madjare*” esetében is valami hasonlót éreznek ki. Végül közölte, ha e változtatás mégis gondot okozna, úgy hát „Isten nevében” hagyjon úgy mindent, de akkor az első előfordulásnál csillagozza meg, és szerkesztői lábjegyzetben vezesse oda, hogy a „*Schriftleitung*” (szerkesztőség) változtatta meg így a kézirat formáját.⁶⁰⁹ Válaszában Valjavec biztosította partnerét, hogy nagyon is jól érti aggályait, egyúttal köszönetét fejezi ki, hogy Moór már előre megértette az ő kényes szituációját. Ő maga persze azon lenne, hogy nyugodtan használható legyen a „magyarisch” forma, ám intézete vezetése a „dj” írásmód következetes alkalmazása mellett van.⁶¹⁰ A szerkesztői lábjegyzettel viszont

⁶⁰⁶ Moór–Valjavec, Szeged, 1935. IX. 14.

⁶⁰⁷ Moór–Valjavec, Szeged, 1935. X. 28.

⁶⁰⁸ Elemér Moór, *Die genitiven Ortsnamen des heanzischen Sprachgebietes und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte Westungarns*, *Südostdeutsche Forschungen* 1. (1936), 160–173. (Két további tanulmány követte még, az egyik 1938-ban, a másik már jóval a világháború után.)

⁶⁰⁹ Moór–Valjavec, Szeged, 1936. VI. 9.

⁶¹⁰ A német történettudomány is tökéletesen tisztában volt az „ungarisch–madjarisch” szóhasználat alkalmazása körüli elvi jelentőségű nézetkülönbséggel (még ha a stilisztikai eredetű érzékenység felett el is siklott). Ennek ismeretét igazolja, hogy alig néhány évvel később a Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft így fordul Valjavechez (a helyesírás a fordításban szándékos): „A madjar nyelvben a *Madjare* és az *Ungar* fogalmakra csak egy megjelölés van: magyar. A két fogalom mégis jól elkülöníthető egymástól: a *madjarisch* vonatkozik a népre, az *ungarisch* az államra. A *madjarok* külföldi propagandájukban a két – a nem magyar nyelvekben jól megkülönböztetett

maga is egyetért.⁶¹¹ Az 1936-os év további levelezése néhány Szegeden megjelenő tudományos kiadvány (Népünk és Nyelvünk, Szegedi Füzetek, valamint a szegedi egyetem Acta-sorozata) Moór segítségével történő beszerzésére irányult.

További kapcsolatukban egyre többször kerül szóba Moór ingatag pozíciója saját szakágán belül, s minthogy a magyar nyelvésztársadalom mind bizalmatlanabban szemlélte vizsgálatainak a kitaposott sodrásiránytól való eltéréseit, egyre több olyan – Moór szerint övön aluli – támadás érte, amelyek révén egészségi, elsősorban pszichés állapota megrendült. A levélváltásokban ez is visszatérő témaként jelentkezik. A magyar nyelvtudományon belüli alapvető törésvonalat, illetve a problémával kapcsolatos állásfoglalását Moór 1938. januári levelében ábrázolta. „Épp most bonyolódttam nagy harcba a budapesti neovámbéristákkal, mely névvel én a turkocentrikus világnézet előharcosait illetem...” Ellenük irányuló vitairata (*Hiung-nu-Aufsatz*) a magyar őstörténeti kutatás ezen irányzatának is fricskát mutat. Kevés diplomáciai érzéket mutat azonban Moór, amikor épp egy prominens német szaklap szerkesztőjének a következő analógiával szemlélteti a konfliktust: „die Turkomanie ist eigentlich der nordische Komplex bei uns”.⁶¹² 1938 nyarán már arról panaszkodik, hogy teljesen felőrölték idegeit a küzdelmek, ráadásul több hónapos betegségét (még mostanság is legfeljebb napi 3 órát szabad dolgoznia) „ellenfelei” arra használták, hogy megakadályozzák magasabb fizetési osztályba léptetését, valamint a habilitációját. A hecckampány természetesen a pángermanizmus vádjára futott ki.⁶¹³ Mindenesetre arról az

– fogalmat szándékosan összekeverik. A madjar propaganda, ha a német nyelvet használja, csaknem mindig »ungarisches Volk«-ról és »ungarische Spraché«-ről beszél, ha »madjarisches Volk«-ra és »madjarische Spraché«-ra gondol. Ugyanazt a macska-egér játékot űzi eltérő fogalmakkal, amit a csehkek tetek sikeresen hosszú évtizedeken át, amennyiben ők is úgy alkalmazták a »Böhme« és a »Tscheche« szavakat, melyek a cseh nyelvben szintén megegyezők, hogy Csehország minden lakója végeredményben »Tscheche«-ként jelent meg... [...] E fogalomkavarodás által a madjarisches Volk az ungarischer Staattal identifikálódott és a Magyarországon élő nem madjar népesség, tehát a németek, szlovákok, románok, ukránok, horvátok, szerbek stb., csak mert Magyarországon élnek, összemosódtak a madjarokkal és tagjaivá váltak egy nem is létező »ungarische Nation«-nak. Ezzel szemben megállapítandó: nem létezik ungarisches, hanem csak madjarisches Volk... [...] Létezik ungarische Regierung, ennek tagjai viszont madjarok. Magyarországon lakosai, népileg tekintve nem »Ungar«-ok, hanem ungarisch állampolgárságú madjarok, németek szlovákok stb.” (Papritz–Valjavec, Berlin-Dahlem, 1942. IV. 23.)

⁶¹¹ Valjavec–Moór, [München], 1936. VI. 16.

⁶¹² „A turkomania tulajdonképpen a mi északi komplexusunk.” Moór–Valjavec, Szeged, 1938. I. 3.

⁶¹³ Ha túlzásnak tűnik is kifejezett pángermán érzelmeket vetni Moór szemére, az nem hallgatható el, hogy idegi felőrölődése és önmaga állandó célkeresztben érzése okán olykor ő is indokoltan érezte, hogy hasonlóan alattomos támadásokat intézzen egyes tudóstársai ellen. Valjavec természetesen felhasználta saját céljaira kollégája ez irányú késztetését, s előfordult, hogy vele kádereztetett le bizonyos célszemélyeket. 1938. november 23-án például így írt neki Valjavec: „Ki tudná-e deríteni, vajon Prinz professzor Pécssett írja-e? Azért érdekelne, mert tudományos kapcsolatba szeretnék lépni vele, előtte azonban tisztán kell lássak e tekintetben.” Moór válasza csöppet sem jórindulatú: „Ami P. urat illeti, a következőt hozhatom a tudomására vele kapcsolatban. A felesége

elhatározásáról számolt be Valjavecnek, hogy szedi a sátorfáját és – a magyar államtól tartósan szabadságolva magát – lektori állás után néz Bécsben vagy Münchenben.⁶¹⁴ Kapcsolatuk hátralévő szakaszában tudományos téren az egyetlen további eredmény az a Moór-tanulmány, amely Szabó István vizsgálatainak német szempontok alapján történő pontosításaként az Ugo-csa megyei németekről készült a *Südostdeutsche Forschungen* számára.⁶¹⁵

1. 2. 4. Az irodalomtudomány

Az irodalmárok részéről is igen eltérő fogadtatás tapasztalható. Voltak olyan nagynevű magyar tudósok, akik ugyan az udvariassági határon belül maradva, ám láthatóan semmi jelét nem mutatták annak, hogy élni akarnának a Valjavec közeledése által kínált lehetőséggel. Eckhardt Sándor (pusztán formális) levelezésük során kínosan ügyelt arra, hogy csupán az ügyvitel és a feltétlenül elkerülhetetlen adminisztráció kapcsán folyjon bele Valjavec kéréseinek teljesítésébe.⁶¹⁶ Hasonlóképpen Szinnyei Ferenc sem mutatott készséget, amikor Valjavec a közreműködését kérte lapja irodalomtörténeti profilú tanulmányokkal való ellátásában.⁶¹⁷ Voinovich Géza pedig még csak nem is válaszolt Valjavec levelére.⁶¹⁸ A másik oldalról viszont közeli és mindvégig (tiszteletteljesen) barátságos kapcsolatok voltak azok, amelyeket még egyetemista éveiből örökölt át: Császár Elemérrel egészen annak haláláig (1940),⁶¹⁹ Farkas Gyulával pedig az 1945-ös végső összeomlásig tartós levelezésben állt.⁶²⁰

biztosan nem árja. Az ő árja származása is kérdéses. Mindenesetre benne van a Zsidó Lexikonban. Ő ez ellen tiltakozott ugyan, ám nem perelte be a kiadót, mint ahogy mások, akik alaptalanul kerültek bele.” (Moór–Valjavec, Szeged, 1938. XII. 6.)

⁶¹⁴ Moór–Valjavec, Szeged, 1938. VI. 12.

⁶¹⁵ Moór Elemér, *Die ehemaligen „Sachsenorte” an der oberen Theiß*, *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 395–399.

⁶¹⁶ 1936 és 1940 között fordult elő egy-egy levélváltás kapcsolatukban, bármiféle elemzés tárgyául szolgálható tartalom nélkül. Valjavec próbálkozott a megszokott kiadványcsere-ajánlattal (*Archivum Philologicum*, illetve disszertációsorozat), s megpróbálta megnyerni egy tanulmány elkészítésére is, sőt még abban a tekintetben is rugalmas volt, hogy ennek nem kellene feltétlenül a német–magyar kapcsolatokat tárgyalnia, kiváló lenne a francia–magyar, illetve az olasz–magyar reláció is (Valjavec–Eckhardt, [München], 1936. VII. 16.). Kísérlete a közeledésre teljesen eredménytelen maradt.

⁶¹⁷ Valjavec–Szinnyei, München, 1939. V. 4. Ráadásul egy súlyos baklövés is elkövetett a Südost-Institut titkársága (legalábbis erről biztosította a magyar tudóst Valjavec), amikor jó két és fél év elteltével egy újabb kísérletet tett a kapcsolat kialakítására, s ennek jegyében Szinnyei egy munkájának ismertetését tisztelettel megküldte – az Akadémia főkönyvtárosának. Szinnyei Ferenc ekkor írta meg egyetlen (persze magyar nyelvű) levelét Valjavecnek, amelyben tájékoztatta, hogy az Akadémia főkönyvtárosa a bátyja, Szinnyei József, ő pedig az Akadémia rendes tagja, valamint egyetemi rendkívüli tanár (Szinnyei–Valjavec, Budapest, 1941. IX. 26.).

⁶¹⁸ Valjavec–Voinovich, [München], 1936. VII. 15.

⁶¹⁹ Az 1934–1940 közötti időszakból 27 levelüket őrizi a müncheni Valjavec-hagyaték.

⁶²⁰ 31 levelet váltottak egymással 1945 márciusáig.

Utóbbival kiépített kontaktusának⁶²¹ másfél évtizeden át megfigyelhető gondos ápolása teljesen érthető: az 1930-as évek legelején, a még egyetemi éveinek is csak a kezdetén járó Valjavec tudományos szárnypróbálgatásainak első eredményeit épp Farkas közölte le a berlini Magyar Intézet⁶²² által kiadott Ungarische Jahrbücherben.⁶²³ Kapcsolatuk az egyetem befejezését követően is élénk maradt, sőt 1934 első feléből több levelük is tanúskodik arról, hogy a munkát kereső Valjavecet Farkas maga mellé venni szándékozta.⁶²⁴ A munkaügyi kérdések mellett azonban tudományos jellege is volt levelezésüknek, Valjavec további tanulmányok és számos recenzió készítésével tartotta melegen a berlini magyar kapcsolatrendszer.⁶²⁵ Mindez a Südost-Institut munkatársaként is tovább folytatódott, azzal a jelentős különbséggel, hogy ettől kezdve hivatali kötelezettségeként is szoros viszonyt kellett fenntartania a berlini Magyar Intézettel, ami természetszerűleg folyóirataik, illetve kiadványsorozataik állandó cseréjének megteremtését is jelentette.⁶²⁶ Intézete és egyúttal saját tudományos ázsíójának elmélyítését is jelentette, hogy Farkas megítéltelő kérését a berlini intézet 20 éves fennállását ünneplő *Festschrift*-ben való közreműködésre⁶²⁷ azonnal elfogadta, és abban tanulmánnyal képviseltette magát.⁶²⁸ A sűrűsödő kapcsolattartás lehetőségét kínálta 1940-től Valjavec berlini egyetemi állása,⁶²⁹ ami – kihasználva a közelséget – a térség iránt érdeklődő fiataloknak az egyetemről Farkashoz irányításában is megmutatkozott.⁶³⁰ 1941 januárjában újabb, fölöttébb meg-

⁶²¹ A kapcsolatukra vonatkozó első utalás (egy recenzió elkészítése a berlini Ungarische Jahrbücher számára) Valjavec egyik igen korai, Szekfű Gyulához írott levelében kerül elő. (Valjavec–Szekfű, Budapest, 1930. IX. 27.). Farkas személyéhez lásd *A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*, szerk. FUTAKY István – KESZTYŰS Tibor, Universitas, Budapest, 2003.

⁶²² Az intézet kapcsán lásd SCHNEIDER Márta, *A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum*, *Hungarológia* 2. (1993), 4–35; UJVÁRY Gábor, „Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel”. *A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum története (1924–1944) = Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok 1867–2001*, szerk. UJVÁRY Gábor – PRÖHLE Gergely, Corvina, Budapest, 2001, 79–102; Uó., *A magyar tudomány otthona Berlinben: a berlini egyetem Magyar Intézete és könyvtára, 1916–1945 = Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2003, 363–377; Uó., *Das Ungarische Institut der Berliner Universität, das Collegium Hungaricum und die deutschen Wissenschaftsbeziehungen (1916–1944) = Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung*, 297–334.

⁶²³ *Die Bethlenbiographie Julius Szekfűs*, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 119–122; *Die neuen Wege der ungarischen Geschichtsschreibung*, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 424–428; *Ungarische Geschichte des 18. Jahrhunderts in neuer Schau*, Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 117–122; *Zu den Richtlinien der ungarischen Aufklärungsforschung*, Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 215–234.

⁶²⁴ Farkas–Valjavec, Berlin, 1934. I. 3.; Berlin, 1934. XII. 17.; Berlin, 1934. XII. 27.

⁶²⁵ *Das neue ungarische Geschichtsbild*, Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 244–249; *Die Preßburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (1761–1762)*, Ungarische Jahrbücher 16. (1936), 264–267.

⁶²⁶ Valjavec–Farkas, [München], 1936. VII. 15.; Farkas–Valjavec, Berlin, 1936. VII. 18.

⁶²⁷ Farkas–Valjavec, Berlin, 1936. X. 17. Az ünnepi számot kifejezetten a német–magyar kapcsolatoknak szentelik – biztosította őt Farkas.

⁶²⁸ *Die Anfänge der Monumenta Germaniae Historica und die ungarische Geschichtsforschung*.

⁶²⁹ Farkas levélben gratulált ehhez: Farkas–Valjavec, Berlin, 1940. II. 5.

⁶³⁰ 1942 tavaszán például a berlini egyetem külföldtudományi karán (főnökénél, Six professzornál, az 1918–38 közötti német–magyar kultúrkapcsolatok tárgyában) doktoráló Elisabeth Claus szá-

tisztelő megbízás érkezett Farkastól: „Az Ungarische Jahrbücher az idei évben XXI. évfolyamába lép, melynek első füzetét ünnepi számként tervezem megjelentetni. Az Ön szép könyvének⁶³¹ zárófejezetétől ösztönözve [...] felkértem néhány fiatal magyar tudóst, hogy írjanak – a német részesezés különleges hangsúlyozásával – a magyar–román, a magyar–szlovák, a magyar–szerb kapcsolatokról. Arra kérem, készítse el e számnak a bevezető tanulmányát, mégpedig nagyjából a következő témában: Németország és a Délkelet.”⁶³² A felkérés kulturpolitikai jelentőségének tudatában Valjavec nem is kérte magát, s ahogyan udvariaskodva megfogalmazta, nem mondhat nemet annak a folyóiratnak, ahol tevékenységét kezdte.⁶³³

Az eddigiekből láthatóan kapcsolata kevésbé Farkassal, az irodalomtörténésszel, mint inkább Farkassal, a kultúrdiplomátával, a berlini Magyar Intézet vezetőjével folyt. Azzal a Farkassal, akinek feladata volt továbbvinni az intézetet alapító elődje, Gragger Róbert kulturpolitikai küldetését és hungarológiai koncepcióját ezen – az országpropaganda szempontjából oly fontos – „diplomáciai” poszton. Ám hogy e kontaktus nem csupán érzelemmentes, adminisztratív jellegű, a hivatali kötelesség által ellátandó „feladat” volt Valjavec szemében, arra egy nagyon nemes gesztus, az összeomlás időszakának fejvesztett légkörében egyáltalán nem elvárható „életmentő segítség” szolgál bizonyágként. Farkas 1945 tavaszán kétségbeesetten tudatta Valjavecvel, hogy berlini otthonából kibombázták, s bármilyen segítségért igen hálás lenne. Talán nem volna nagyon terhére, ha családjával együtt meghúzódnának Valjavec családjánál Arbingban, ahol ők is megpróbálják átvészelni ezt az időszakot.⁶³⁴ Valjavec emberi tartását bizonyítja, hogy magától értetődően segítő kezet nyújtott.⁶³⁵

Császárral való ismeretsége is az 1930-as évek legelejére vezethető vissza,⁶³⁶ s 1934 januárjától már a közvetlen munkakapcsolat is dokumentál-

mára kért ajánlóleveleket egyes magyarországi tudományos intézményekhez, mondván, Farkas közbenjárása hatásosabb, mintha ugyanezt az „Auslandswissenschaftliche Fakultät” tenné.

⁶³¹ A Kultureinfluß-kötetről van szó.

⁶³² Farkas–Valjavec, Berlin, 1941. I. 7. Levelében Farkas külön kiemelte, ne hivatkozzon Valjavec a sokrétű elfoglaltságára, hiszen egészen könnyű dolga van, csupán saját könyvének bevezetéséből átemel néhány alapvető gondolatot a német délkeletkutatás vonatkozásában. Nyilván az lehetett a tudománypolitikai célja, hogy megnyerje a német délkeletkutatás vezető orgánumának szerkesztőjét, s persze – idézett könyve révén – a vonatkozó vizsgálatok emblematikus németországi figuráját. Feladatát is ennek függvényében képzelte el Farkas, mint ahogy levele végén megfogalmazza, Valjavec bevezetését „eine Art Programmgebung”-ként fogja fel.

⁶³³ Valjavec–Farkas, [München], 1941. I. 24. A tanulmányt meg is írta: *Der deutsche Kultureinfluß in Südosteuropa*, Ungarische Jahrbücher 21. (1941), 5–18.

⁶³⁴ Farkas–Valjavec, Berlin, 1945. III. 16.

⁶³⁵ Valjavec–Farkas, München, 1945. III. 21.

⁶³⁶ Erre egyik 1939-es levélváltásukban történik utalás, melynek során Császár köszönetet mond lapjának, az Irodalomtörténeti Közleményeknek a Südostdeutsche Forschungenben megjelent ismertetéséért. Mint írja, nemcsak a folyóirat cikkeinek kimerítő bemutatásáért hálás, hanem

ható, amennyiben ekkor több levelet is váltottak egy a Császár által szerkesztett Irodalomtörténeti Közleményekben (három részben) megjelentetett Valjavec-cikk kapcsán.⁶³⁷ A müncheni intézet kötelékébe lépve Valjavec egyik első dolga volt, hogy Császár lapját csere útján biztosítsa a Südost-Institut könyvtára számára, egyúttal pedig felkérje tekintélyes idős kollégáját az útjára induló Südostdeutsche Forschungennek egy tanulmány formájában történő támogatására.⁶³⁸ Különösen a magyar–német irodalmi érintkezések valamely vetületét ajánlotta kidolgozásra. Ez irányú tapogatózását Császár szívesen is fogadta, úgyhogy régi kapcsolatuk alapján és politikai aggályoktól nem zavartatva valóban előállt egy értékes témajavaslat: „Volna is egy dolgozatom: az az előadás, amelyet Berlinben és Boroszlóban tartottam E[mmereich]. von Madách u[nd]. d[ie]. Trag[ödie]. d[es]. Menschen címmel. Azért gondolnám alkalmasnak, mert a német közönség számára írtam, és benne röviden, de azt hiszem, az igazsághoz híven és meggyőzően, tárgyalom az E[mber] t[ragédiája] és a Faust viszonyát, és érintem röviden a németiség szerepét a magyar tragédia életében.”⁶³⁹ Valjavec érezhető örömmel nyugtázta a közreműködési készséget, s egy esetleges utánközlés látszatát elkerülendő, apróbb tematikai bővítést is kezdeményezett, amennyiben Madáchnak a német és francia irodalomhoz való viszonyát is tárgyalásra ajánlotta: „A legkülönbözőbb teóriák csaptak össze e tekintetben az évek során, senki nem tudná ezeket jobban helyretenni, mint Ön.”⁶⁴⁰ A tanulmány a megfogalmazott igény szerint módosítva készült el, bár közben egy apróbb közzététel erejéig a saját szubjektív hangvételétől elbizonytalanodó Császár megnyugtatóra is szükség volt még. 1937 januárjában így aggályoskodott a magyar tudós: „Van a dolgozatomban kényes dolog: a Faust-tal való egybevetés. Kényes, mert nem tudom, az az egypár megállapítás, amit a Faust-ról teszek, helyes-e; és még inkább azért, mert a dolgozatom végén, egy szempontból a Faust-tal szemben is tulajdonítok a Tragédiának érdemet. Hiszem, hogy

a lap iránt tanúsított jóindulatért és megértésért is, nemkülönben az ő munkáját méltató szavakért. „26 éve szerkesztem az IK-t: ilyen elismerésben nem sokszor volt részem” (Császár–Valjavec, Budapest, 1939. XII. 7.). Válaszában Valjavec úgy fogalmaz, hogy mindezzel „csupán egy már több mint tíz éve fennálló adósságát róttá le” (Valjavec–Császár, [München], 1939. XII. 30.).

⁶³⁷ Császár 1934. január 3-án hozta Valjavec tudomására, hogy az az évi első füzetet már nyomdába adta, benne az ő munkájával. Következő leveleiben a honorárium és a korrektúra kapcsán tájékoztatta. A szóban forgó munka: VALJAVEC Frigyes, *Magyar írók levelei Gróf Széchenyi Ferenchez*, Irodalomtörténeti Közlemények 1934/2., 181–192, 1933/3., 307–312, 1934/4., 387–396.

⁶³⁸ Valjavec–Császár, München, 1936. VI. 29.

⁶³⁹ Császár–Valjavec, Budapest, 1936. X. 25. Császár maga fordította a munkát németre, ami miatt mentegetőzött is egy kicsit, mondván: „Hekler barátom, aki átsimította, nem volt megelégedve németiségével”. Az esetleges javítások, illetve „átstilizálás” kapcsán szabad kezet adott Valjavecnak.

⁶⁴⁰ Valjavec–Császár, München, 1936. XII. 5. Császár szívesen vállalta a kiegészítést is, mint írta, anyaga is együtt van hozzá, s a francia és német kapcsolatokon kívül (francia kevésbé van), az angolokra (Byron, Milton) is kitér (Császár–Valjavec, Budapest, 1936. XII. 9.).

objektív voltam, hiszem, hogy igazam van, s nyomatékosan utaltam arra, hogy költőiségben a német dráma elérhetetlen magasságban van a magyar fölött: mégis, ha a német közönséget a párhuzamnak ez a része bántaná, törölje. Persze, nagyon szeretném, ha meghagyhatnák a dolgozatomnak ezt a részét – had esék [!] ez a kis fénysugár Madách művére.”⁶⁴¹ Valjavec azonban megnyugtatta, a *Faust*tal való szembeállításban nem lát semmi aggályosat, sőt saját nézete szerint is „Madách világosabban kidomborította az ember fejlődésének veszélyeit, mint Goethe”.⁶⁴² A tanulmány ellenérzés és negatív visszhang nélkül jelent meg a *Südostdeutsche Forschungen*ben.⁶⁴³ 1939-től mind gyakrabban kerül elő a levelekben az idős Császár mindinkább romló egészségi állapota,⁶⁴⁴ ezért Valjavec már csak kisebb munkák elkészítésére akarta őt megnyerni⁶⁴⁵ (elsősorban a tekintélyes „név” további szerepeltetése végett), s talán maga is meglepődött, amikor a magyar tudós, állapota átmeneti javulását látva, maga jelentkezett egy újabb ajánlattal.⁶⁴⁶ A magyar költészet német hatásokkal való gazdagodásának felkínált tárgyalása érthető módon felkeltette Valjavec figyelmét, hiszen nemcsak szerkesztőként látta

⁶⁴¹ Császár–Valjavec, Budapest, 1937. I. 15.

⁶⁴² Valjavec–Császár, [München], 1937. I. 20. Ugyanebben a levelében még egy barátságos gesztust tett Valjavec idős kollégája felé. Bevallotta neki, hogy a *Kultureinfluß*-kötet munkálatai során (persze a levélben „ein größeres Werk über die deutsch–ungarischen geistigen Beziehungen”-ként – egy nagyobb munka a német–magyar szellemi kapcsolatokról – szerepel!) a magyar költészetet ért német hatások kapcsán kifejtett gondolatait ismét végignézve „elszörnyülködve” vette észre, hogy még nem is használta Császárnak a német költészet magyarországi hatásait a 18. század vonatkozásában vizsgáló munkáját (*A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, MTA, Budapest, 1913). Mivel Németországban nem tud ebből egyetlen példányt sem fellelni, rövid időre kölcsönkérné azt. Nem akarja lezárni addig a kötetet, amíg Császár eredményeit nem használta fel. (A hízlgő sorokra válaszul persze nem kölcsönbe, hanem ajándékba kapott egy példányt.)

⁶⁴³ Elemér Császár, *Emerich Madách, die „Tragödie des Menschen”*, *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 757–780.

⁶⁴⁴ 1939. május 3-án írott levelében Császár arról számolt be, hogy alig érkezett haza a San Remóban, illetve a Tátorjánban töltött gyógyüdüléséről, elvesztette feleségét. Teljesen összetört, testileg és lelkileg – írja. Következő levelében (október 4.), megköszönve Valjavec részvénytilvánítását, már egy újabb, ezúttal a bakonybéli kolostorban eltöltött két hónapos pihenésről számolt be. „Talán érdeklí, hogy mint vastagnyakú kálvinista voltam az apát úr vendége” – írta ekkor. Valjavec válasza barátián empátiikus: „Bakonybéli tartózkodása talán amiatt is jótékonyan hatott, hisz nemcsak Guzmics Izidor ezen egykori fészkeinek fekvése, de annak kulturális múltja és a magyar irodalommal való sokrétű összekapcsolódása is segített Önnek a felépülésben” (Valjavec–Császár, [München], 1939. X. 9.).

⁶⁴⁵ Például Szász Károlynak a magyar dráma történetéről írott munkáját szerette volna recenzáltatni vele (Valjavec–Császár, [München], 1939. XI. 13.). Császár elhárította a megbízást. Szász Károly vagy 40 éve jó barátja, írta, s emberként nagyon szereti. „Könyve azonban gyöngö és kivéve a legújabb drámairódmalmat, pusztá reprodukció.” Ez a magyarázata, hogy nem vállalja a feladatot. Szívesen vállalkozna rá, hisz úgylis olvasta, „de erről a könyvről nem tudnám azt írni, amit szeretnék” (Császár–Valjavec, Budapest, 1939. XI. 22.).

⁶⁴⁶ „Van nekem egy nagy akadémiai értekezésem, bizonyosan tud róla, címe: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Egy terjedelmesebb bevezetés és egy rövidebb függelék a tartalma, az utóbbi két részre osztva fősorakoztatja először azokat a német munkákat, amelyek hatottak a magyarra, azután azokat a magyar munkákat, amelyek német hatás alatt készültek. A bevezetésnek van egy pár oldalra összevont németnyelvű kivonata; a függeléknek a második felét, mint a német tudományt kevésbé érdeklődőt el lehetne hagyni, és az első felét kb. három ív meg lehetne tenni egy német értekezés tengelyévé.” (Császár–Valjavec, Budapest, 1939. X. 4.)

lapja irányvonalába tökéletesen passzolónak a témát, de saját kutatási területre, a magyarországi német kultúrbefolyás tekintetében is igencsak érdekesnek ígérkezett az. A tanulmány kidolgozása és az ezt kísérő szervezőmunka kettejük kapcsolatának utolsó epizódját jelentette. Császár nem sokkal halála előtt fejezte be és továbbította Münchenbe a cikket, amely – igaz, csak egy évvel később – meg is jelent a *Südost-Forschungen*-ben.⁶⁴⁷ Valjavec utolsó, idős kollégájának írott levele is az egész kapcsolatot átható őszinte tisztelet megnyilvánulása volt, amennyiben felkérte őt a részvételre intézete tudományos tanácsában.⁶⁴⁸ Ez annál is értékesebb gesztus volt, mivel a *Südost-Institut* tudományos arculatát a külföld felé reprezentáló tiszteletbeli testületbe csak a legtekintélyesebb európai tudósok kiválasztott szűk köre nyert meghívást, Magyarországról Császár mellett csupán a germanista (és völkisch gondolkodású) Huss Richárd. Válasz azonban már nem érkezhett Császártól...

A Császár-féle vonal egyenes folytatásaként lépett be a képbe Gálos Rezső. Az ő elsőrangú tudományos vizsgálatainak jelentőségével Valjavec maga is tisztában volt, tekintve hogy az utolsó kidolgozásra került témája kapcsán éppen Császár hangoztatta saját korábbi eredményeinek elavulását, illetve a felülvizsgálat és a kiegészítés szükségességét immár Valjavec lapja számára, mindezt pedig azért, mert számos új eredmény látott napvilágot az elmúlt időben, s ezek jelentős részét épp az ő kedves kollégája, Gálos tette közzé.⁶⁴⁹ Gálos tulajdonképpen Császár örököseként lépett fel Valjavec levelezésében 1940-ben,⁶⁵⁰ aki tőle kapott rendszeres értesítést a már igen beteg idős kolléga állapotáról, s a két magyar irodalomtudós igen szoros barátságáról is képbe kerülhetett, amikor Gálos beszámolt arról, hogy Császár a halálos ágyán két lánya mellett csak őt fogadta.⁶⁵¹ Alig másfél hónappal később a megfelelő adatokkal is ő látta el Valjavecet Császár életművével kapcsolatban,⁶⁵² amikor az, egy évtizedes kapcsolat lezárultaként, személyesen írt nekrológot elhunyt tudóstársáról.⁶⁵³ Bőséges és rendkívül adatgazdag levelezésük (42 db az 1940 és 1942 közötti időszakban) irodalomtörténeti szempontú feldolgozása mindenképpen javallott.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Elemér Császár, *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des 18. Jahrhunderts*, *Südost-Forschungen* 6. (1941), 103–166.

⁶⁴⁸ Valjavec–Császár, [München], 1940. VI. 26.

⁶⁴⁹ Császár–Valjavec, Budapest, 1939. XII. 23.

⁶⁵⁰ A kapcsolat kettejük közt néhány hónappal Császár halálát megelőzően jött létre azáltal, hogy a *Südost-Forschungen* igen pozitív hangnemben recenzálta Gálos Amadé-könyvét (*Gálos Rezső, Bárány Amadé László*, Pécs, 1937), amiért is az köszönetet mondott neki, s így felkínálta a lehetőségét egy hosszútávú levelezésnek (Gálos–Valjavec, Budapest, 1940. IV. 5.).

⁶⁵¹ Gálos–Valjavec, Budapest, 1940. VII. 3.

⁶⁵² Gálos–Valjavec, Budapest, 1940. VIII. 14.

⁶⁵³ F. V., *Elemér Császár (27. August 1874 bis 3. Juli 1940)*, *Südost-Forschungen* 5. (1940), 747–748.

⁶⁵⁴ Megjegyzésre érdemes, hogy Valjavec monumentális *Kultureinfluß-kötetének* irodalomtörténeti szempontrendszerű recenzióját is Gálos jegyezte, mégpedig hangsúlyozottan pozitív, elismerő,

1. 2. 5. A germanisztika

A magyarországi germanisztika (nem „völkisch” irányvonalú) prominensei minden más szakterületen tevékenykedő tudóstársukhoz képest egyértelműbb és látványosabb elutasítással viszonyultak Valjavechez, valamint a lapja által reprezentált irányzathoz. Ebben a tudományág egyik legtekintélyesebb alakja, a német–magyar irodalmi érintkezések és a magyarországi németiség kultúrtörténetének kutatója, e témában Bleyer örököse, Pukánszky Béla viselkedése jelentette a követendő irányt. Pukánszky egyértelmű distanciáját a német szemléletmódú kutatás eredményeitől látványosan kifejezésre juttatta, amikor Valjavec Windisch-disszertációjáról ismertetést jelentetett meg a Századokban,⁶⁵⁵ s ebben világosan szembeállította a magyarországi németiségnek még a történelmi hungarus-tudatából eredeztethető *Deutschungar* mentalitását és a Valjavec által propagált, népcsoportelvű *Südosstdeutsch*-identitást.⁶⁵⁶ (Valjavec válasza és a kibontakozó vita a következő fejezetben részletesen tárgyalásra kerül.) Kettejük viszonya ettől kezdve olyannyira megromlott,⁶⁵⁷ hogy gyümölcsöző tudományos kapcsolat kialakítására természetesen

a Császártól megörökölt baráti nexus jegyében papírra vetett hangnemben, elismeréssel adózva Valjavec „tárgyilagosa” és „tiszteltetreméltó” kutatásainak, s kiemelve, hogy milyen nagy szolgálato-
kat tesz mindezzel „kultúránk külföldön való megismertetésének”. Kiemelte Valjavec ama „erényét is, hogy nem politikai célokat keresett [...] s vitaközlésében – többször a jegyzetekben, mint a szövegben – komoly érvekkel dolgozik, amelyekkel komolyan kell számolnunk”. Az ismertetés alapvetően pozitív tónusú, s ezen nem változtat az sem, hogy Valjavec láthatóan „egyik-másik adatot német szempontból túlbecsül”. (Gálos példái az osztrák ösztönzések túldimenzionálására vonatkoznak: Mátyás király osztrák földön ismerkedik meg Bonfinivel és Galeottóval; Zrínyi Grácban folytat alsóbb fokú tanulmányokat, itt ismeri meg az itáliai hatásokat.) Gálos azonban természetesnek tekinti, hogy az adatokat Valjavec „a maga szempontjából aknázza ki”, s az is leszögezi, hogy „ezt sohasem teszi bántó módon”. A német kolléga törekvéseivel szemben megengedően ismeri el, hogy „a német kultúrhatás Valjavec beállításában mélyebb és színesebb, általában áthatóbb, mint amilyenek mi tudjuk”. Meglepő módon a kortárs magyar tudományosság zömmel politikai háttértörténetet kiérvényesít és épp ezt visszautasító hangjaival ellentétben Gálos ezekenél a „természetszerű” véleménybeli eltéréseknél „egy reánk nézve nagyobb hibá”-t konstatál. Nevezetesen azt, hogy Valjavec „csak epizódszerűen tér ki más, pl. a francia és olasz hatásokra... Ennek következménye a számunkra egészében nem kedvező összkép, amely műveltségünk fejlődéséről németebb színben mutatkozik meg, mint mi tudjuk...” Mindezt a saját értéken kezelve azért azt is megállapította: „Ha egy francia s még inkább egy olasz tudós – a Valjavecéhez hasonló képességekkel és tudással – a francia, illetőleg olasz hatás összességét ilyen részletesen elemezné ki, épen ilyen francia vagy olasz összképet kaphatnánk... Nem volna súly szempontjából ennyire egyező, de épen [!] ilyen egyszínű volna.” Végeredményben azonban úgy látja, hogy e kritikai észrevételekkel együtt is hálásan fogadhatjuk „azt a hatalmas, minden tekintetben tiszteltetreméltó munkát, amelyet egy kitűnő német tudós, bennünket nagyon érdeklő kérdésben, nekünk idegenektől eddig szokatlan tájékozottsággal és tudományos eredményeinkben teljes jártassággal, mindig jóakarattal és meggyőződése szerint tárgyilagosan végzett. [...] Nem volt még külföldi tudós, aki ennyi és ilyen alapos munkát szentelt magyar kultúrkérdéseknek.” Gálos recenzióját lásd Irodalomtörténeti Közlemények 1942/2., 206–209.

⁶⁵⁵ Századok 71. (1937), 354–356.

⁶⁵⁶ A magyar germanistának a hungarus-tudatú hazai németiség kapcsán vallott felfogásáról lásd még PUKÁNSZKY Béla, „*Deutschungar*”, *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter* 3. (1931), 81–91; Uő., *Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins*, *Ungarische Jahrbücher* 14. (1934), 144–164.

⁶⁵⁷ Pukánszkyval való konfliktusáról Valjavec így tájékoztatta egyik stuttgarti kollégáját: „Ami a Pukánszkyval való polémiamat illeti, úgy abban Önnek természetesen igaza van, hogy az 1800

esély sem mutatkozott. A bizalmatlanságnak azonban már e konfrontációt megelőzően is egyértelmű tünetei voltak, így a Südostdeutsche Forschungen szerkesztőjeként Valjavec csakis induló lapja tisztán tudományos törekvéseinek hangoztatása révén remélhette Pukánszky közreműködésének elnyerését, s ezzel a magyarországi germanisztikának az ő nevével történő megjelenítését. Egymást követő felkéréseire⁶⁵⁸ Pukánszky diplomatikusan udvarias hajlandóságot mutatott,⁶⁵⁹ majd miután már az első évfolyamról lemaradt, közölte, hogy mielőtt véglegeset ígérne, még szeretne egy pillantást vetni a megjelent kötetre, hogy felmérhesse a benne közölt tanulmányok karakterét.⁶⁶⁰ Amikor ez megtörtént, megszakított minden kapcsolatot Valjavecvel.⁶⁶¹

A prominens magyarországi germanistáknak Valjavec és lapja irányában tanúsított hideg magatartását bizonyítja, hogy Pukánszky mellett a többi elismert szaktekintély is vonakodott nevével legitimálni az útjára induló müncheni vállalkozást. Az 1935 őszén (az előkészítő munkálatok idején) Valjavec által szerteküldött felkérő levelek a budapesti egyetem két tekintélyes germanistaprofesszorához is eljutottak, akik közül azonban Thienemann Tivadar válasza sem méltatta a felhívást,⁶⁶² Petz Gedeon pedig nem is burkoltan visszautasította azt.⁶⁶³ Magyarországon épp ekkor váltotta fel a még

előtti és utáni évtizedekben Magyarországon is az ország iránti anacionális patriotizmus uralkodott. Ez azonban már a 19. század eleje óta differenciálódott, melynek során a [főnti] örökség legnagyobb része a magyar nemzeti mozgalomra szállt. Olyan emberek is voltak azonban, akik az ország iránti patriotizmustól a saját népiségi öntudathoz jutottak el. Mindenképp döntő körülmény, hogy azok, akik még a nemzeti-magyar periódust megelőző időszakban az ország iránti patriotizmusnak voltak hordozói, sok esetben jótékonyan hatottak ugyan a magyar nyelv művelésre, ám ettől még nem lettek a magyar nacionalizmus előfutáiraivá. Másrészt mivel ezek, amennyiben németekről van szó, rendelkeznek olyan alapokkal, hogy eljussanak a német öntudatig, így nem nagyon lehet eldönteni, hogy ezek a személyiségek egy későbbi időszakban vajon nem a német táborba tartoztak volna-e. Ami Windischt magát illeti, persze világos, hogy szimpátiával viseltetett a magyar nyelv művelés iránt, másrészt azonban figyelemreméltó német öntudatot árukt el. Habár téves volna azt mondani, hogy Windisch német szellemiségű lett volna, ám ugyanúgy téves volna magyar szimpátiáját túlértékelní. Öntudatát tekintve sem német, sem magyar, hanem felvilágosult patrióta [Landespatriot] volt, aki egy ilyen kérdésfelvetést egyáltalán nem is ismert.” (Valjavec–Beyer, [München], 1939. II. 1.)

⁶⁵⁸ Valjavec–Pukánszky, München, 1935. VII. 19.; 1935. IX. 26.; 1936. V. 28.

⁶⁵⁹ 1935 őszén például biztosította Valjavecet, hogy küldeni fog egy tanulmányt, ha alkalmas témát talál: Pukánszky–Valjavec, Budapest, 1935. X. 4.

⁶⁶⁰ Pukánszky–Valjavec, Budapest, 1936. VI. 23.

⁶⁶¹ Pukánszky megnyilatkozásaira azonban a továbbiakban is fokozott figyelemmel tekintett Valjavec, s ha maga nem tette volna ezt, hát rendszeres (birodalmi német) levelezőpartnerei mindig figyelemzették a magyar tudós újabb és újabb „elfogult” kijelentéseire. A magyar ügyekben otthonosan mozgó Isbert például 1939 legelejen ajánlotta neki tanulmányozásra Pukánszky Pester Lloyd-beli cikkét (*Deutsche Dichtung in der Zips*), „amelyben ismét megkísérelte a nagymagyar kultúrkeretet ide is kifeszíteni” (Isbert–Valjavec, Stuttgart, 1939. I. 5.).

⁶⁶² A Valjavec-korrespondencia csupán összesen két Thienemann nevéhez köthető levelet őriz, ám mindkettőt Valjavec írta, s egyikre sem kapott választ. 1935. október 11-én a lapban való közreműködésre felkérő levelet postázta, 1936. április 15-én pedig arról értesítette partnerét, hogy tudomására jutott, miszerint egy bizonyos Simonyi kisasszony a budapesti német szeminárium-ból egy Windischről szóló disszertáción dolgozik. A „Doppelarbeit” elkerülése végett emlékeztette, hogy ezt a témát ő már feldolgozta saját disszertációjában.

⁶⁶³ Petz–Valjavec, Budapest, 1935. X. 15.

Bleyer által elindított, mérsékelt irányvonalú német népiségtudományi folyóiratot (*Deutsch–Ungarische Heimatsblätter*) az annak egykori szerkesztője, Basch Ferenc által újjászervezett, s a kontinuitás hangsúlyozása helyett látványosan előlről kezdett számozással útjára indított, harcos szellemiségű *Neue Heimatblätter*. Egy ideig úgy tűnt azonban, mint ennek szóban forgó levelében Petz is hangot adott, hogy a *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter* továbbélésére is van lehetőség, így a patrióta érzelmű germanisták ennek támogatását tekintették prioritásnak: „Mivel azonban Bleyer veje, Kussbach ügyvéd úr azt közölte velem, hogy talán lehetséges lenne a Bleyer által alapított DUHBI-t továbbra is megjelentetni, szeretném megvárni, hogy e remény belátható időn belül megvalósul-e.” Ezért aztán arra is megkérte a fiatal müncheni szerkesztőt, tekintsen el attól a – mint közölte, a családdal is egyeztetett – tervétől, hogy lapjában német fordításban leközölné Bleyer utolsó, halála előtt 12 nappal tartott nagy beszédét, „annál is inkább, hisz dr. Kussbach közölte, hogy [Valjavec] e lehetőségről csak Bleyer egyik fiával beszélt, úgy-hogy a családi beleegyezés, mint olyan, még nem történt meg”. Helyesebbnek látná a beszédet, Bleyer államhűségét bizonyítandó, „egy új, itt csaknem ismeretlen orgánum” helyett az általa alapított és most tovább működtetendő folyóiratban megjelentetni. Valjavec hideg hangú válaszlevelében biztosította Petzet, hogy méltányolja a közreműködésről való lemondását (legalábbis ilyesmit értett ki leveléből), s csak remélni tudja, hogy a *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter* csakugyan életképesnek bizonyul.⁶⁶⁴ Azt is közölte, hogy teljesíti Petz óhaját a Bleyer-beszédre vonatkozóan, bár nem mulasztotta el hozzátenni: „Csupán kegyeleti aktus volt, hogy meg kívántam jelentetni, s nem rajtam múlik, hogy a kegyelet kinyilvánítása épp egy olyan vállalkozásban nemkívánatos, amely – szellemileg mindenképp – messzemenően közelebb áll az elhunythoz, mint sok más, mely mostanság szívesen hivatkozik őrá.” E vaskos sértést még megtoldotta azzal is, hogy ellentétben a közreműködésre felkérő előző levelének tisztelettudó búcsúzó formulájával, ezúttal szándékosan „Heil Hitler”-rel köszönt el a közismerten nem volksdeutsch irányú Petztől. Nem meglepő, hogy több levelet ezután már nem váltottak.

Valjavec viszont magyarországi germanistát sem nélkülözhetett az induló lapban, így immáron tudományos szempontból is elmélyítette korábbi kapcsolatát a magyarországi németiség radikális elemeit tömörítő *Volksdeutsche Kameradschaft*tal.⁶⁶⁵ Az induláskor mindenképpen tekintélyes szakemberrel kívánta képviseltetni a magyarországi német népkutatást, magától értendően talált rá ezért a Baschék körébe tartozó debreceni germanistaprofesz-

⁶⁶⁴ Valjavec–Petz, München, 1935. X. 18.

⁶⁶⁵ Valjavec és a magyarországi volksdeutsch mozgalom tudományos kapcsolatai egy későbbi fejezetünkben kerülnek tárgyalásra.

szorra, Huss Richárdra. Mint hozzá írott levelében elmondta, „sok múlik azon, hogy az első kötetben egy vezető magyar germanista is fellépjen. Thienemann és Petz ellenzői a mi vállalkozásunknak, Koszó tartózkodó, és Schmidt esetében sem ismerheti ki magát teljesen az ember. Teljes egészében Ön az egyetlen reményünk. Nem az a fontos, hogy tanulmánya hosszú legyen, hanem hogy Ön képviselve legyen.”⁶⁶⁶ A levélben említettek közül a pécsi Koszó János 1938 nyarán küldte egyetlen levelét Valjavecnek, amelyben semmi másról nem ejtett szót, mint hogy hajlandó a Valjavec által kezdeményezett folyóiratcserére saját lapjával (*Ergasterion*).⁶⁶⁷ Valjavec hiába kapott az alkalmon, újabb javaslatára, a *Südostdeutsche Forschungen* germanista rovatának Koszóval történő erősítésére⁶⁶⁸ már nem kapott választ. A szegedi Schmidt Henrik pedig hosszú kapcsolatuk⁶⁶⁹ során nem tett le az asztalra semmi, a *Südostdeutsche Forschungen*ben publikálható eredményt, sőt úgy tűnik, Valjavec számára nemegyszer inkább terhesnek tűnt aggályoskodása, amellyel az 1934–1936 közötti (ekkor még sűrűbb) levélváltásaikban többször is arra intette Valjavecet, hogy a jelen ismeretek szerint egyelőre még lehetetlennek és kínos felsüléssel végződhetők érzik a *Südost-Institut* projektjének (*Siedlungsgeschichte des bairischen Stammes*) részeként a bajor-osztrák elem kimutatását a dunaisváb településterületeken.⁶⁷⁰ Az 1930-as évek második felében aztán levelezésük végérvényesen kiüresedett. A debreceni Némedi Lajossal fenntartott rövid kapcsolat dokumentációja sem szolgálhat bármiféle elemzés érdemi alapjául.⁶⁷¹ Schwartz Elemérnél a müncheni intézet lapjának felfuttatása körüli munkálatok során – a magyarországi germanisztika „völkisch” irányzata felől jövő egybehangzó elutasítás miatt – nem is próbálkozott Valjavec. A kontaktus felvételére vonatkozó egyedüli kísérlete már jócskán az 1940-es években történt, akkor is csupán egy kiadványcsere érdekében puhatolózott.⁶⁷² Választ azonban, s ezen meg sem lepődhetett, természetesen nem kapott.⁶⁷³

⁶⁶⁶ Valjavec–Huss, München, 1935. XI. 12. Idézi [részben] TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 619. (Koszó János a pécsi egyetem irodalomtörténész professzora; Schmidt Henrik a szegedi egyetem germanista-professzora volt.)

⁶⁶⁷ Koszó–Valjavec, Pécs, 1938. VII. 4.

⁶⁶⁸ Valjavec–Koszó, [München], 1938. VII. 12.

⁶⁶⁹ 1934 és 1940 között 18 levelet váltottak. A kapcsolat súlypontja az első két esztendőre esett.

⁶⁷⁰ Schmidt–Valjavec, Szeged, 1935. X. 14.; [Szeged], 1935. XI. 12.; Szeged, 1936. II. 7.

⁶⁷¹ 1938-ban összesen két levélváltás történt. Az elsőből még arra is fény derül, hogy a magyarországi germanisztika és Valjavec viszonyának szakmai körökben nyilvánvaló alakulása ismeretében Némedi milyen meglepődve és értetlenül konstataa a müncheni lap közeledését. Mint fogalmazott, pillanatnyilag nem tiszta előtte, milyen vonatkozásban tudna ő Valjavec lapjának segítségére lenni (Némedi–Valjavec, Debrecen, 1938. X. 6.).

⁶⁷² Valjavec–Schwartz, [München], 1942. VI. 29. Udvarias hangvételi volt a levél, és az elköszönés sem „Heil Hitler”-rel, hanem „Mit verbindlichsten Empfehlungen”-nel történt.

⁶⁷³ Schwartz Elemérrel kapcsolatban Valjavec is osztotta a magyarországi német néptudomány egyértelműen elutasító nézetét. Erre egyebek mellett akkor derült fény, mikor a *Südostdeutsche*

1. 2. 6. A művészettörténet

Rendkívül visszatszöen alakult Valjavec kapcsolata a magyar művészet-történet-írással. A kontaktusteremtés apropója az volt, hogy a Südost-Forschungen 2. évfolyamában Coriolan Petranu kolozsvári művészettörténész erősen konfrontatív, magyarellenes alaphangú tanulmánya⁶⁷⁴ is megjelent. Közlésével Valjavecnek nem csupán az volt a célja, amit nemzetközi kapcsolattartásában hangzatosan propagált, vagyis hogy a délkelet-európai kutatóknak is egyenlő esélyeket biztosít, hanem sokkal inkább egy praktikus, kifejezetten tudománypolitikai törekvés: az érintett délkelet-európai államok szakembereit polémiára készíteni – amely végsősoron a müncheni lap számára gyümölcsözők –, másrészt pedig a német álláspontot az egyik fél ellenében a másik féllal kimondatni, anélkül, hogy ezáltal a német tudományt lehetne kultúrnacionalizmussal megvádolni. Utóbbival kapcsolatos taktikai megfontolásáról Valjavec így írt az NSDAP Oktatási Főhivatala Elméleti Oktatási Hivatalának vezetőjéhez intézett levelében: „Petranu professzor mint kultúrtörténész nagyon is a mi érdekeink szerint működik, minthogy a magyar beállításmóddal szemben kitartóan és eredményesen domborítja ki az erdélyi városok német művészeti karakterét.”⁶⁷⁵ Hogy a magyar válaszlépés garantáltan egy hosszan elnyúló, s természetesen a Südost-Forschungen hasábjain lefolytatandó polémia kiindulópontja lehessen, Valjavec tudatosan egy fajsúlyos magyar vitapartner után nézett. 1937 tavaszán Hekler Antalt kereste meg azzal a kéréssel, hogy a tekintélyes magyar művészettörténész a Petranu által erőteljes módon képviselt konfrontatív román művészettörténeti álláspontot magyar oldalról ellensúlyozza.⁶⁷⁶ Három éven át folytatott levelezésük során Hekler többször is konkrét és címmel alátámasztott ígéretet tett véleménye megfogalmazására, Valjavec sürgető felszólításai

Forschungsgemeinschaft alkalmazásában lévő bécsi barátja, Kurt Marschelke a véleményét kérte a magyar tudóssal kapcsolatban, aki a hírek szerint egy német néprajzi intézetet szándékozik létrehozni a budapesti egyetem kebelében, amely a gyanú szerint „ellenünk dolgozna” (Marschelke–Valjavec, Wien, 1938. XII. 5.). Valjavec válasza szerint „Schwartz professzor, érzületére nézve, rendkívül veszélyes ember. Néprajzi területen velünk szemben igyekszik dolgozni, s bizonyos mértékig Budapesten szeretné létrehozni a Duna-medence németiségére irányuló kutatások központját, németellenes éllel. Nincs meg azonban ehhez a képessége, és a magyar állam sem biztosít számára ehhez megfelelő támogatást, úgyhogy erről az oldalról időlegesen nincs mitől tartani. Figyelemmel kell őt kísérni és erőink szerint féken tartani, mindenekelőtt pedig Németországban nem a kezére játszani. Korábban német tudományos vállalkozások érdekében dolgozott, egy idő óta azonban már nem ez a helyzet.” (Valjavec–Marschelke, [München], 1938. XII. 29.)

⁶⁷⁴ Coriolan PETRANU, *Begriff und Erforschung der nationalen Kunst*, Südostdeutsche Forschungen 2. (1937), 74–88.

⁶⁷⁵ Valjavec–Zilcher, [München], 1939. VII. 22. Hasonló motivációval ajánlotta őt a müncheni Deutsche Akademie figyelmébe is: „Coriolan Petranu kolozsvári művészettörténész tudományosan igencsak a mi érdekeink szerint dolgozik, és egyáltalán, amennyire én meg tudom ítélni, rendkívül németbarát. Nagyon megfelelne az érdekeinknek, ha a Deutsche Akademie felkarolná ezt az embert.” (Valjavec – Gustav Fochler-Hauke, München, 1938. X. 24.)

⁶⁷⁶ Valjavec–Hekler, München, 1937. III. 9.

azonban („mivelhogy nem óhajtanám a kívülállóban azt a benyomást ébreszteni, mintha nem engednék a magyar álláspontot a lehetőségek mértéke szerint érvényre juttatni”⁶⁷⁷) rendre eredménytelenek maradtak, s 1939 tavaszán a levelezés megszakadt. Petranuval való kapcsolatát⁶⁷⁸ ezzel szemben Valjavec a későbbiekben is ápolta, annak németországi vendéglátását támogatta és előkészítette, valamint – igen taktikusan – a II. bécsi döntést követően is részvétéről biztosította.⁶⁷⁹ Tovább azonban nem is forszírozta Erdély ügyét, s ha a magyar tudományos életen belüli viszálykodások kapcsán már konstatáltuk részéről a „divide et impera” politikát, úgy most is el kell ismerjünk, hogy valódi érzései ez esetben sem derülnek ki, s csupán a tőle megszokott taktikai húzással áll ekkor is (a levéltitok keretei közt) az aktuális levelezőpartner oldalára az adott konfliktushelyzetben.⁶⁸⁰ Ugyanez a módszer, vagyis a rendkívül ügyesen megfogalmazott, s ezért semmilyen állásfoglalást

⁶⁷⁷ Valjavec–Hekler, München, 1939. V. 13.

⁶⁷⁸ A Petranuval váltott – saját korábbi tanulmányaimban már idézett – levelek egy időközben napvilágot látott forráskiadvány (*Între știință și politică*) alapján kerülnek meghivatkozásra. A Valjavec által követett „divide et impera” politikát jól szemlélteti, hogy míg Hekler felé az objektivitás jegyében az egyensúly fenntartására és a magyar álláspont feltétlen megjelenítésére vonatkozó szándékát kommunikálta, addig Petranunak (rögtön Hekler válaszádsági hajlandóságának kézhezvétele után) elküldött levele arra utalt, hogy előre felkészül a minden bizonynal szélsőséges magyar véleményre. Mint írja: „majd azután még mérlegelhetjük, mi legyen a teendő... Magától értetődően ügyelni fogok arra, hogy Hekler fejtegetései szakszerűek legyenek” (Valjavec–Petranu, München, 1938. VIII. 5. = *Uo.*, 229–230, Nr. 102.). Petranu szerint: „Ha H[ekler]. válasza személyeskedő, inobjektív, sértő hangvételű lenne, azt hiszem, az Ön részéről jogszerű megtagadni a megjelenést” (Petranu–Valjavec, Klausenburg, 1938. VIII. 19. = *Uo.*, 230–231, Nr. 103.). Valjavec persze megígérte, hogy minden sértőt kigyomlál, s példaként az elfogadhatatlan magyar megnyilvánulások megsűrésére azt az esetet hozta fel, amikor lapjában „Hoffmann Edith cikket jelentetett meg Pozsonyról [*Preßburg im Mittelalter. Vergessene Künstler, verlorene Denkmäler*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 280–334], amelyben egy lábjegyzetben Ön ellen is állást foglalt. Ezt rövid úton kitöröltem, mert semmiképp nem szeretnék szakmaiatlan fondorlatokat támogatni” (Valjavec–Petranu, München, 1938. VIII. 22. = *Uo.*, 231–232, Nr. 104.). Az is hozzátartozik viszont a képhez, hogy tanulmányaiban Petranu is kifejezetten konfrontatív, magyarelles hangot ütött meg, amit Valjavec egyik erre vonatkozó kérdésére még a feltűnően románbarát berlini romanista professzor, Ernst Gamillscheg is kénytelen volt elismerni: „Ha a hangnem olykor talán némiképp éles is, véleményem szerint sosem lépi át a tudományos illendőség határát” (Gamillscheg–Valjavec, Bukarest, 1942. I. 31.) .

⁶⁷⁹ Petranu az erdélyi területi változásokról tanszéke Nagyszebenbe költözése kontextusában számol be „Kolozsvár magyar megszállása” után. „Aligha tudom az új situáció tragikumát leírni. Nem kevesebb, mint 1 200 000 román csatoltak Magyarországhoz, anélkül, hogy megkérdezték volna, egyetértenek-e ezzel ők mint a népesség többsége. Az önrendelkezési jogot és a népi elvet feladták. S ami ezután következett: a magyar bosszú – tömeges letartóztatások, a román értelmiség kitoloncolása marhavagonokban (püspökök, prefektusok etc.), gyilkosságok, az elszakított területek román lakosságának terrorizálása. Egész falvak tűntek el gyűjtögetés következtében. Barbárabb viselkedés aligha fordult elő a népvándorlás óta.” Petranu a német igazságosságra apellál a „vad szomszéd” ellenében. (Petranu–Valjavec, Sibiu, 1940. XI. 30. = *Între știință și politică*, 401, Nr. 342.) Valjavec „nagy részvételt” olvasta a beszámolót, s biztosította a román tudósrársat, „hogy a helyzetről én sem gondolkodom másként, mint Ön” (Valjavec–Petranu, [dátum nélkül] = *Uo.*, 402, Nr. 343.).

⁶⁸⁰ Alátámasztani látszik ezt, hogy kollégája érzelmi állapotát látva annál inkább ösztönözte őt „vonatkozó hírek”, valamint tudományos munkák, tanulmányok és recenziók szállítására, nyilván a szakmai polémia életben tartása érdekében. (Valjavec–Petranu, [dátum nélkül] = *Uo.*, 402, Nr. 343.)

nem tartalmazó részvételleljes hang üt át Petranuhoz írott egyik korábbi, az erdélyi területi rendezést is érintő leveléből: „feltételezem, hogy a közelmúlt oly nehéz és tragikus napjait – ahogy remélni szeretném, legalább személyileg – jól átvészelte. Magukhoz az eseményekhez csupán annyit szeretnék mondani, hogy nagyon is jól el tudom képzelni az érzéseit, egyébként pedig igazán bízom benne, hogy érzületem ismert az Ön számára. Mindenképp reménykedem a legjobbakban, legalább a jövőre nézve, szülőhazája számára.”⁶⁸¹

A Petranu tanulmánya által a magyar tudományos berkekben keltett hullámokról Valjavec is képből volt, hiszen korai tudományos szárnypróbálgatásai jó szándékú segítőtje, az első kisebb cikkeit a berlini Magyar Intézet évkönyvében megjelentető Farkas Gyula már tájékoztatta ez ügyben. Udvarias válaszában Valjavec mosta kezeit: „Már 1937-ben, amikor Petranu első tanulmánya még meg sem jelent az »SODF«-ben, kapcsolatba léptem Hekler professzor úrral, és arra kértem őt, hogy fejtse ki a következő számban a magyar kutatás felfogását a nemzeti művészet kérdésében. Hekler professzor úr szívélyesen hozzájárult, azonban láthatóan túlterheltsége miatt a mai napig sem nyílt módja leszállítani e munkát, jóllehet én már legalább hétszer vizsgatértem a dologra.”⁶⁸² Az ügyben további lépések megtételét ígérte, majd emlékeztette Farkast arra, hogy az eddigiek során mindig kiegyensúlyozottságra törekedett, s megtett mindent, ami erejétől tellett, hogy „folyóiratunknak lehetőség szerint pártatlan profilt kölcsönözzek. A lap feladatát abban látom, hogy az lehetőleg gyümölcsöző változatossággal juttassa szóhoz az egyes felfogásokat, s ezáltal az egyes irányzatok és áramlatok jobb megismerését közvetítse. Sajnos e téren épp a magyar kutatás részéről tapasztalni hibákat. Amíg pl. a román kutatás egyenesen eláraszt tanulmányokkal, a magyar tudósok helyenként nagyon tartózkodóan viselkednek. Ennek következményeképp a magyar olvasó azt kell megállapítsa, hogy a magyar álláspont túl kevésé jelenik meg az »SODF«-ben. Ez azonban elsősorban a magyar kutatás bűne.”⁶⁸³

⁶⁸¹ Valjavec–Petranu, München, 1940. X. 3. = *Uo.*, 400, Nr. 340.

⁶⁸² Valjavec–Farkas, [München], 1940. I. 15.

⁶⁸³ Uo. Hogy ne tűnjék mindez a felelősség pusztá áthárításának, Valjavec két igen aktuális példát is azonnal hozzáfűzött, érzékeltetendő a nyilvánvaló mulasztásokat. Első példája a magyar földrajz-tudománynak koppint az orrára. Lapja 1938/4. számában egy román geográfus a Tisza menti területek „néphatár”-i szerepét vizsgálta (vö. Laurean SOMEȘAN, *Die Rolle der physischen Faktoren bei der volklichen Entwicklung der Theissebene*, Südostdeutsche Forschungen 3. [1938], 797–809). Állítása szerint Valjavec igen elégedetlen volt a tanulmánnyal, s megkért egy „magyar urat” a másik fél véleményének kifejtésére. A tanulmányt azóta is hiába várja. (Valjavec magyarországi kapcsolattrendszereinek további vizsgálata során derült ki, hogy az említett jeles földrajztudós Bulla Béla volt, aki 1939 májusában mindössze egyetlen levélre méltatta Valjavecet, amelyben közölte, nincs módjában teljesíteni a felkérést, tovább irányította azonban Gunda Bélához kérésével: Bulla–Valjavec, Budapest, 1939. V. 8.) Másik példája Fügedi Erik disszertációjára vonatkozik. Mivel nagyon érdekesnek találta a Nyitra megyei magyarságról szóló munkát, a témában kompetens Kniezsa Istvánnal akarta recenzáltatni, akitől azonban még csak választ sem kapott. „Persze

Igen tanulságosak az objektív külső szemlélő szerepkörében tetszelgő Valjavec szavai. Jól szemléltetik ugyanis azt a – fenti példákból is láthatóan létező – magatartást nem egy hazai tudós részéről, mely aligha idomulva a hivatalos magyar kultúrpolitika látványos törekvéseihez és erőfeszítéseikhez,⁶⁸⁴ épp a Klebelsberg által „önkéntes kultúrpolitikai fegyverletételként” aposztrofált, káros hozzáállást illusztrálja. Az efféle magatartásra, vagyis a történeti országterület megcsonkulása felett napirendre térni képtelen, mégis gyakorta érthetetlenül passzív, olykor sértődötten és tanácstalanul befelé forduló, olykor pedig gögös és a méltatlannak tartott viták szintjére leereszkedni nem hajlandó, elhibázott tudománypolitikai álláspontra számos további példát találunk Valjavec magyarországi levelezésében. Márpedig e magatartás nemcsak a tudománypolitikai offenzivitást és az európai szakmai fórumokon való rendszeres jelenléte stratégiai kérdésként felfogó kisantant államokbeli aktivitásnak jelentette éles kontrasztját, hanem a kor hivatalos magyar kultúrpolitikájának is, amely a történelmi igazságtalanság ellen harcos kultúrdiplomáciával, egyebek mellett külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok működtetésével,⁶⁸⁵ valamint komoly történeti érvrendszeren nyugvó idegen nyelvű kiadványok, cáfolatok és vitairatok megjelentetésével próbált sikereket elérni. A magyar tudománypolitika fősodrába nem illeszkedő szóban forgó állásfoglalások sajnálatosan hozzájárultak azokhoz az egyébként is erősödő folyamatokhoz, melyek aztán idővel a magyar történeti ellenvélemények elszigetelődését, illetve a nemzetközi tudományos és populáris köztudatból való kikopását eredményezték. Mindezzel azonban már egy olyan területre érkeztünk, amely túlmutat Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerén.

A Heklerrel kiépítendő együttműködés kudarca ellenére 1937-ben mégis tekintélyes magyar művészettörténész jelentkezésével gazdagodott Valjavec, illetve a Südost-Forschungen: Hoffmann Edith jelentetett meg a lapban

---

lehet, hogy K. úr fölöttébb igénybe van véve, s ezért az ismertetést nem tudja vállalni, annyit azonban mondhatott volna, hogy részemről a baráti érzelmek bizonyítéka, hogy épp ezt a munkát kínáltam fel neki bemutatásra. Legalább egysornyi közlést adhatott volna, hogy nem tudja vállalni az ismertetést.”

⁶⁸⁴ Vö. UJVÁRY GÁBOR, „A kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.” *Klebelsberg Kuno kulturális külpolitikája = A legnagyobb álmú magyar kultuszminister. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*, szerk. MIKLÓS PÉTER, Belvedere Meridionale, Szeged, 2008, 107–124; Uő., „Élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit”. *Klebelsberg Kuno megítéléséről és időszerűségéről* = Uő., *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*, Ráció, Budapest, 2010, 25–58; Uő., *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, szerk. ROMSICS IGNÁC, Osiris, Budapest, 2009, 377–413.

⁶⁸⁵ UJVÁRY GÁBOR, „A magyar kultúra külföldi őrszemei.” *A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok = Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*, szerk. ÉGER GYÖRGY – KISS J. LÁSZLÓ, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004, 25–76.

egy tanulmányt Pozsony középkori művészetéről.⁶⁸⁶ A szerkesztő azonban alighanem mégsem könyvelhette el ezt sikerként, ugyanis azonnal és több oldalról támadások keresztjébe került a munka leközlése miatt, így levelezéséből követhetően a következő hónapokat védekezéssel, s a birodalom tudományos élete előtt álláspontja tisztázásával tölthette. Igen kínos helyzetét az ügy kapcsán bizalmas barátjának, a bécsi Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft munkatársaként dolgozó Kurt Marschelkének⁶⁸⁷ tárta fel részletesen, megvilágítva számára a probléma egész kontextusát. „Mint azt Te is tudod, a Südostdeutsche Forschungenben lehetőség szerint széles alapon nyugvó együttműködést próbálok megvalósítani a délkeleti térség nem német kutatóival, mert kultúr- és tudománypolitikailag elkerülhetetlenül fontosnak tartom ezt, továbbá mert azt a nézetet képviselem, hogy a délkelet-kutatás felbontása egy úgynevezett népinémet és egy idegen népi irányzatra egyenest végzetes következményekkel jár. Az egész VDA-szerű⁶⁸⁸ tudományos megközelítés a délkelet-európai németiség tekintetében bizonyos mértékig elhibázott volt, mert nem kielégítően vette figyelembe a környező világot, s mert az egész kutatásról csupán az érdeklődők kicsiny köre vett tudomást. Mindenekelőtt épp az egyes délkeleti népek kutatói nem álltak szóba ezekkel a munkákkal, s ellenérzéssel és bizalmatlansággal szemlélték ezeket. Ez okból döntöttem úgy, hogy az SODF nem esik ebbe a hibába, s ezért jelenik meg a németiség vizsgálata a térség országismereti és kultúrtudományi problémái egészének átfogó tekintetbevételével összekapcsolva. Ez okból viszont be kell vonjam a délkelet-európai kutatókat is. Ezen áll vagy bukik az egész vállalkozás. Ily módon azonban nem elkerülhető, hogy ezek a munkatársak alkalmasint olyan nézeteket képviselnek, melyek a német szempontoktól elütnek, sőt annak ellentmondanak.”⁶⁸⁹ Az aggályok ellenére mégis szükséges szóhoz juttatni az ellentétes véleményeket is, különben – Valjavec megítélése szerint – kifejezetten negatív következményekkel kell számolni: I. Nem lehet megakadályozni, hogy e tanulmányok akár egy francia vagy angol

⁶⁸⁶ Edith HOFFMANN, *Preßburg im Mittelalter. Vergessene Künstler, verlorene Denkmäler*; Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 280–334.

⁶⁸⁷ Valjavec kiterjedt korrespondenciájának azon ritka kivételei közé tartoznak „Fritz” és „Kurt” levélváltásai, ahol tegeződéssel találkozunk. Az aktuális birodalmi tudományos pletykák mellett politikailag is igen tartalmas a levelezés, a kötetlen stílus miatt pedig nagyon nyílt (és lelkes) beszámolókat olvashatunk például az Anschluss körülményeiről, bécsi fogadtatásáról.

⁶⁸⁸ VDA: Volksbund für das Deutschtum im Ausland. 1933-tól használt elnevezése annak a még 1881-ben Deutscher Schulvereinként alakult, majd 1908-ban Verein für das Deutschtum im Auslande átnévezett egyesületnek, mely az I. világháborút követően gombamód szaporodó népiségi szervezetek (egyik legfontosabb) reprezentánsaként a határokon túlra került német kisebbségek (Volksdeutschen) felkarolását, népiségi öntudatuk ápolását, s kulturális támogatásuk leple alatt a német politika szolgálatába állításukat tűzte célul. A „völkisch” propaganda fontos szöcsöve, különösen az után, hogy 1936-ban a többi hasonló profilú szervezettel egyetemben a Volksdeutsche Mittelstelle keretei közt gleichschaltolásra került. Lásd WEIDENFELLER, *I. m.*

⁶⁸⁹ Valjavec–Marschelke, [München], 1938. XII. 29.

folyóiratban jelenjenek meg. 2. Ez esetben persze a német felfogással szembeni ellentét sokkal erőteljesebben kidomborításra kerül, mint ha ugyanez egy német orgánumban jelenik meg. 3. Ezzel egyidejűleg a külföldi kutatók közreműködéséről általában is le kell mondani, hiszen a szóban forgó véleménykülönbségek jószérével a nemzeti álláspontból fakadnak. 4. Ha a német kutatás és jelen esetben Valjavec csupán egy olyan orgánumot tud felmutatni, amelyben mindig csak a német álláspont nyer képviselőt, úgy nem kell csodálkozni azon, ha ezt a délkeleti térségben többé-kevésbé egyöntetűen elutasítják, sőt szabotálják. Ha azonban – folytatta Valjavec – „alkalmanként olyan tanulmányt is lehozunk, amely egyik-másik pontban a német felfogás ellen fordul, egész más lesz a dolog. Akkor mindig tudjuk azt a nézőpontot hangsúlyozni, hogy folyóiratunk »multilaterális«, s hogy mi hagyunk szóhoz jutni minden, tudományosan jól megalapozott, komoly hangvételben előadott álláspontot, még akkor is, ha ez különbözik a mi felfogásunktól. Másrészt azonban – éppen e magatartás alapján – fenntarthatjuk annak szabadságát, hogy saját felfogásunkat is kifejtjük még akkor is, ha ez a magyar, román vagy délszláv kutatásától különbözik.”⁶⁹⁰

Ebben az összefüggésben kellene szemlélni Hoffmann Edith munkájának leközlését is. Valjavec szerint „valamennyi magyar művészettörténész közül még leginkább Hoffmann az, aki gondolkodásában közel áll hozzánk. Már évek óta küzd a magyar álláspont nevétségessége ellen, s ezáltal nagy szolgálatot tett a német kutatásnak. E tanulmányát bevezetve a szlovákiai városszervezetről is szólt, és azt állította, hogy ott nem volt színnémet város, s hogy ezekben a városokban egy nem is jelentéktelen arányú magyar lakosság élt. E felfogás, legalábbis abban a formában, ahogy ő előadta, téves. Ennek ellenére közöltem a tanulmányt, ám tervbe vettem, hogy az egyik következő számba helyreigazító cikket illesztsek...”⁶⁹¹ Akár valóban volt ilyen terve, akár nem, az mindenképpen csupán megkésett jóvátételi kísérlet lehetett a cikket követően a birodalmi német kollégák körében kirobbant zajos felháborodás csillapítására. A cikk megjelenését követően már az ősszel megérkeztek az első negatív visszajelzések.⁶⁹² December folyamán aztán egy a

⁶⁹⁰ Uo. A stratégiai megfontolások mellett volt azonban ószinte tudományos meggyőződéséből fakadó oka is a kizárólagosan német szempontrendszerű tárgyalás felhígításának. Ugyancsak Marschelkének ír erről alig korábban: „nem létezik szigorú elkülönülés a délkeleti német és a délkelet-európai kérdések között. [...] Ez azt jelenti, hogy a külföldi németiséget csak akkor érthetjük meg helyesen, ha az idegen környezetbe való beágyazottságát teljességgel és egészében figyelembe vesszük. Ezt az idegen környezetet azonban csak akkor ismerhetjük meg pontosan, ha az ott élő német népcsoportot is pontosan figyelembe vesszük. Én a magam részéről már a kezdetektől felismertem az e kérdésekkel való egységes szemléletű foglalkozás szükségességét.” (Valjavec–Marschelke, [München], 1938. V. 27.)

⁶⁹¹ Valjavec–Marschelke, [München], 1938. XII. 29.

⁶⁹² A prágai német egyetem német filológiai szemináriumának vezetője, Herbert Weinelt azonnali tollal ragadott, s közölte, hogy „amit a szerző az észak-magyarországi, illetve szlovákiai német

szlovákiai németiség kapcsán Stuttgartban megrendezett ülés során (amelyre – mint Marschelkének panaszkodik – a müncheni intézet nem is kapott meghívást) két befolyásos személyiség, a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut és a bécsi Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft egy-egy munkatársa is kikelt Valjavec eljárása ellen. Mindketten felháborodva konstatálták, hogy egy ilyen cikk a Südostdeutsche Forschungenben egyáltalán megjelenhetett.⁶⁹³

Valjavec kínos magyarázkodó levelek írására kényszerült, mert a botrányos eset hullámai a politikai vezetés érdeklődését is felkeltették. Az Auswärtiges Amt kulturális osztálya számára készített beszámolójában maga is elismerte, hogy az ügy tisztázásra szorul. A jelentés bagatellizálni kívánja az incidenst, amennyiben csupán „szórványos aggályokról” beszél, és azt is azonnal világossá teszi, hogy e művészettörténeti tanulmány „igen közel áll a német állásponthoz”, szerzőjét pedig a német felfogással való rokonsága miatt „még magyar szaktársai is nyilvánosan bírálják”. Mégis támadás tárgya lett, ami azzal magyarázható, hogy elvitatta Szlovákia középkori városainak tiszta német mivoltát. A Hoffmann-ügy megítélése kapcsán Valjavec egy rugalmas és taktikus tudománypolitikai felfogásra apellál. „Az az érzékenység és bizalmatlanság, amely manapság a délkeleten a német kutatással szemben is fennáll, sok tapintatot és egy jó adag beleérzőképességet követel. Épp e körül-

polgárságról ír, az nem igaz”. Hoffmann nyilvánvaló jártasságából kiindulva ő egyenest tudatos megtévesztésre gyanakszik. „A magyar család- és keresztnevek Bártfán egy egész százalékot sem tesznek ki! Az, hogy az Unger, Hunger és hasonlóik mindig magyar személyre utalnak, nem igaz; ugyan ki tartana annak egy Hensel Ungert, egy Friedel Hungert? [...] Nem helyesek Hoffmann adatai a német betelepülés folyamatáról sem; fantázia, hogy Lőcse a tatárjárás előtt színmagyar volt” (Weinelt–Valjavec, Prag, 1938. XI. 19.). Valjavec válaszában biztosította kollégáját, „minden további nélkül világosak számomra a hiányosságok és a gyakorta egyenest neveltség felresiklások Hoffmann Edith munkájában”. A tanulmányt nem azért közölte, mert nem látott át a szerző által „igen forszírozott magyar állásponton”, hanem mert egy tudományos orgánumnak – a német érdekeket is szolgálva – olykor az eltérő felfogást is szóhoz kell juttatnia. Ezzel ugyanis a népi-német munkatársakra is „bizonyos nyomást” lehet gyakorolni, ami ösztönzi őket. „Ezekkel az adottságokkal nekem is számolnom kell. Ha csupán a délkeleti németiséggel foglalkoznék, egyszerűbb volna a dolog.” Végeredményben pedig, mivel „nem okozhat nagy fáradságot e hibákat bizonyítani”, felkérte kollégáját a cáfolat megírására (Valjavec–Weinelt, München, 1938. XI. 24.). Weinelt hamarosan küldte is a cikket, bár mint annak kíséretében írta, „szinte félek, hogy ez Önnek túl erős lesz”. Ám egyértelmű állásfoglalásra van szükség Hoffmann mértéket nem ismerő állításai kapcsán, melyeknek a tudományhoz egyáltalán semmi közük. „Gyöngíteni nem tudom a választ: az meggyőződés ellen volna, másrészt még engem is támadások érnének” (Weinelt–Valjavec, Prag, 1939. I. 13.). Valjavec örömmel közölte a cikket, ám előtte még (s ez feltétlen javára írandó) gondosan kigyomláta belőle a feltűnően elfogult megfogalmazásokat. Amint azt Weinelt-höz írott – a változtatásokhoz hozzájárulást kérő – leveléből (München, 1939. I. 21.) tudjuk, kollégája szerint Kassa a 19. századig német városnak tekinthető. Valjavec szerint igazolni kéne ezt, mert ő úgy tudja, Kassa már a 17. század első felében úgyszólván teljesen elidegenítetté vált, s a német elem újbóli beköltözése csak a 18. századra tehető. Weinelt azt is állítja, Magyarország felépítésében a német elem nagyobb részt vállalt, mint a magyar. Valjavec javasolta „nagyobb” helyett „épp oly nagy”-ot írni. A cikk végül megjelent: *Zur Volkstumsfrage alter nordungarländischer Städte*, Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 823–827.

⁶⁹³ Valjavec–Marschelke, [München], 1938. XII. 29. A szóban forgó személyek: Otto-Albrecht Isbert és Alfred Karasek.

ményre tekintettel tartom jónak, hogy a délkelet-európai államok kutatásával szemben bizonyos előzékenységet tanúsítsunk, ami semmire sem kötelez minket, s alapvető és gyakorlati magatartásunkon sem változtat semmit. Elsősorban idetartozik az, hogy esetenként délkelet-európai kutatók tanulmányait is lehozzuk, még akkor is, ha azok nem minden részletkérdésben felelnek meg számunkra. Azt hiszem, ezáltal a délkeleten oly gyakorta hangoztatott vádnak is elejét vehetjük, hogy a német délkelet-kutatás csupán tudományos alátámasztását szolgálja az e területekre irányuló német politikai törekvéseknek. Ezen az alapon ugyanis arra a körülményre hivatkozhatunk, hogy mi mindig készek vagyunk a »másik« oldalt is meghallgatni, s egy fair vitának semmi nem áll útjában. Mindenképp fontos, hogy a nevezett tanulmányt én kultúrpolitikai okból hoztam le, azért, hogy megmutassam, a »Südst-deutsche Forschungen« komolyan megalapozott ellentétes nézeteket is szóhoz enged jutni, s hogy elejét vegyem a szemrehányásnak, miszerint lapunkat a német »propagandával« hangoljuk össze.” A továbbiakban biztosítja partnerét, hogy természetesen már a német ellen-álláspont is kidolgozásra került, amely az 1938-as évfolyam utolsó füzetében fog megjelenni. Egy esetleges félreértés az ügy helyes megítélésével kapcsolatban tehát „teljességgel lehetetlen”.⁶⁹⁴

A kellemetlen incidenst a politika részéről tisztázottnak vette Valjavec (véleménye megegyezhetett a külügy álláspontjával is, minthogy az ügy bármilyen további fejleményéről nem őrzött meg dokumentációt korrespondenciája),⁶⁹⁵ ily módon már csak az volt hátra, hogy a térséggel foglalkozó „völkisch” szemléletmódú kutatásokban Magyarországot tekintve leginkább fajsúlyos kollégája, az őt megtámadó Isbert⁶⁹⁶ meggondolatlan állásfoglalását békésebb irányba terelje. Érezhető nehezteléssel tudatta vele, hogy tudomást szerzett aggályairól, majd őt is a müncheni intézet lapjának „taktikai

⁶⁹⁴ Valjavec–Stieve, [München], 1939. I. 5. A levél végén még hangsúlyozta, véleménye szerint alapvető kérdéssről van szó, s mindenképpen tisztázni akarta, hogy a jövőben milyen viselkedést tanúsítson. „Mindeddig abban láttam feladatomat, hogy a délkelet tudományos kérdéseit illető német álláspont fenntartása és érvényesítése során elhárítsam az útból a térségbeli kutatókkal való konfliktusokat és súrlódásokat, valamint támogassam a tudományos együttműködést a délkelet-európai államok kutatásával.” Ennek jegyében szorult tisztázásra, hogy nem áll-e útjában e felfogásmodnak az, ha esetenként ellenérdekelte idegen kutatók cikkei is megjelennek. Itt persze továbbra is előfeltételnek tekintti, hogy „nem lehet szó alapvető véleménykülönbségekről”, s még így is az elővigyázatosság minden követelményét tekintetbe kell venni.

⁶⁹⁵ Valjavec beszámolóját Stieve rövid válaszlevéllel nyugtázta, amelyben biztosította, hogy „alapvetően helyesnek” tűnik számára Valjavec eljárása, s kiemelte a külfölddel való tudományos együttműködés fontosságát és csupán arra hívta fel figyelmét, hogy az idegen felfogások megjelenítésekor egyidejűleg mindig képviselve legyen a német álláspont is: Stieve–Valjavec, Berlin, 1939. I. 12.

⁶⁹⁶ Otto-Albrecht Isbert, a berlini Magyar Intézet, majd a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut munkatársa kapcsán lásd UJVÁRY Gábor, *A (nagy)német tanársegédek esete a magyar tudománnyal. Otto Albrecht Isbert, Helmut Klocke és a berlini Magyar Intézet = Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*, szerk. STEINERT Ágota, Kortárs, Budapest, 2005, 327–340, különösen 330–333.

megfontolásaira” emlékeztette, mégis némiképp más (és ezért idézendő) érvrendszerrel, mint a külügyi vezetés esetében. Isbert ugyanis alapos magyar vonatkozású ismeretei birtokában a tájékozatlanabb birodalmi német körökkel ellentétben könnyebben beláthatja Valjavec eljárásának létjogosultságát: „Ön ismeri a magyar mentalitást” – jelezte nehézségei egyik okát, s ki nem mondva utal a sértődékenységre, amely egy a részéről Hoffmann tanulmányának elvetésével jelzendő „burkolatlan szakítás” esetén minden bizonnyal felszínre jönne, s így „ez lenne a folyóirat vége”. Attól is komolyan tart, hogy „Magyarországról a legsúlyosabb károkat okozhatják nekünk a csereegyeszések és ismertetési példányok felmondása és a megfelelő érzületű népinémet munkatársak megfélemlítése által, valamint egy botrány által is, amely könnyen előidézhető, s egy csomó hivatalos helyen Németországban kellemtelen bonyodalommal járna”. Hiba volna ennek kitenni a lapot, amely – nyugtatta meg Isbertet – a jövőben sem fogja elhagyni népinémet irányvonalát. „Nyugodtan mondhatom, hogy az »SODF« és a Südost-Institut egyéb publikációi a magyar álláspont olyan erős bombázását jelentik, hogy ennek taktikai kiegyenlítéséhez *ideiglenesen még* elengedhetetlen a magyar álláspontot képviselő magyar szerzők tanulmányainak alkalmankénti felvétele.” Önkritikusan megjegyezte, Hoffmann esetében talán hibát követett el azzal, hogy nem illesztett a tanulmány elé egy szerkesztői megjegyzést, amelyben arra utalt volna, hogy a szerző a magyar felfogást tolmácsolja. Ez a jövőben, hasonló esetekben meg fog történni.⁶⁹⁷ Az Isberttel való konfliktus a Hoffmann-ügy kapcsán gyorsan elrendeződött, mivel a stuttgarti geográfus válaszlevelében mindenben osztotta Valjavec nézetét, akceptálhatónak tartotta szerkesztői megfontolásait, s a felzúdulást egyébként is a bécsi kolléga, Karasek ténykedésének tudta be.⁶⁹⁸ Karasek előtt ebben az ügyben nem kívánt újabb levélváltás révén mentegetőzni, ugyanis a bécsi Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft munkatársának épp a botrány kirobbanását megelőzően kifejtette már – mégpedig igen terjedelmes és meggyőző erejű levélben – a lapja által követett irányvonal motivációit, s csupán stratégiai eszközként ábrázolta a Délkelet-Európa-kutatás konfrontatív nézeteinek szóhoz jutására biztosított lehetőséget.⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ Valjavec–Isbert, [München], 1939. I. 2. Stuttgarti kollégáját is biztosította azonban, hogy Hoffmann Edith „részben egyenest nevéstéges tévedéseit” a lap következő számainak egyikében korrigálni fogja. Isbert elhamarkodott véleménynyilvánításának helyes irányba terelése azért is volt alapvető jelentőségű Valjavec számára, mert – mint írta – lapja szerkesztését az igazán számító délkeletkutatók teljes egyetértésével képzei. Ezért különösen fontos, hogy semmiféle félreértés és nézeteltérés ne állhasson közénk. Mi sem volna egyszerűbb, mint a jövőben eltekinteni a magyar szerzők cikkeinek közlésétől, ez esetben azonban az egyensúly fenntartása érdekében jobban meg kéne szűrni a német néptudományi tanulmányokat is, amely az Isberttel közösen képviselt álláspontjuk érvényesülését károsítaná.

⁶⁹⁸ Isbert–Valjavec, Stuttgart, 1939. I. 5.

⁶⁹⁹ Valjavec–Karasek, [München], 1938. VII. 14.

A magyar művészettörténészek közül Fleischer Gyulával sikerült a legbizalmasabb kapcsolatot kiépítenie Valjavecnek. Rögtön hozzá kell tenni, sajnos kevésbé szakmai jellegű a kapcsolat, sokkal inkább tudománypolitikai síkon kamatozott a magyar partner segítőkészsége: mindig készséggel állt rendelkezésre egy-egy magyar tudóstárs „lekáderezésében”, így aztán elegáns fejlődéssel (Ungarische Kulturanstalten in Wien) ellátott levelei olvasásakor Valjavec szaftos politikai háttér-információk birtokába juthatott. Kapcsolatuk egészen közelinek mondható (bár levelezésük szerint nem tegeződtek), s már levélváltásaikat megelőzően is személyes ismeretségben állhattak, amit az bizonyít, hogy egyik levelében Fleischer felajánlotta Valjavecnek, legközelebbi bécsi tanulmányútja alkalmával lakjon ismét náluk (nyilván a Collegium Hungaricumban).⁷⁰⁰ Már levélváltásaik első fellelhető darabjában arról nyújt tájékoztatást Fleischer, persze pusztán „kollegiális bizalommal”, hogy a bécsi Magyar Intézet aktuális évkönyvében megjelenő szerzők származási alapon (árja, félzsidó, zsidó) hogyan helyezendők el.⁷⁰¹ Valjavec igen köszönte az értékes információkat, s mint közölte, ezek részben nem voltak ismertek előtte.⁷⁰² A következő év nyarán Fleischer már arról számolhatott be, hogy Valjavec „hathatós közreműködésével” sikerült félreállítani az – úgy tűnik – mindkettejük által megvetett Kósa Jánost.⁷⁰³ Ha Fleischer nem is tisztázta motivációit ebben az ügyben, Valjavecról nyilvánvaló, hogy már az 1930-as évek közepe óta, de különösen habilitációs munkájának Kósa által készített, csakugyan konfrontatív recenziója⁷⁰⁴ után láthatóan égett benne a gyűlölet Szekfű tanítványával szemben. Remek alkalmat teremtett számára a bécsi Magyar Intézet fõnt említett évkönyvének általa készített ismertetése, melynek megsemmisítő hatását bécsi magyar kollégája az imént említett levelében tudatta vele: „Én is szeretném szívbõl megköszönni Önnek évkönyvünk ismertetését a Deutsche Literaturzeitungban, ha más

⁷⁰⁰ Fleischer–Valjavec, Wien, 1940. XI. 11. Ugyanezen levelében tudatta Valjavecvel, hogy az év februárjában a bécsi egyetemen habilitált, s talán egy docentúrára is esélye lehet ott, amit azonban rendkívül megnehezít magyar állampolgársága.

⁷⁰¹ Juhász, Berlász és Csóka: árja; Lengyel: félzsidó; Kósa (korábban Kremer): kikeresztelkedett zsidó, ráadásul erősen németellenes, és könyvismertetéseiben ismételten ironikus kirohanásokat intéz a német tudomány ellen. „Angyal (aki egyébként igen tisztességes ember) faji hovatarozásáról aligha kell Önnek jelentenem.” A továbbiakban jótékonyan közölte: „Miután személyesen ismerem és becsülöm Önt, igen tisztelt kolléga úr, nem vállalhatom a felelõsséget, hogy ezekrõl a dolgokról tudatlanságban hagyjam Önt. Immár Öntõl függ, hogyan viszonyul e tényekhez; csupán azt akartam megelőzni, hogy ismertetéseiben a nevezetteket jóhiszemûen elismerésben részesítse, miközben a zsidók jókat mulatnak az Ön felsülésén.” (Fleischer–Valjavec, Wien, 1940. IX. 16.)

⁷⁰² Valjavec–Fleischer, München, 1940. IX. 21.

⁷⁰³ Kósa János (1914–1973) történész, szociológus. 1937-ben doktorált a budapesti egyetemen egy a német népiségtudományi körökben hevesen bírált témával (Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig). Magyarországon a budapesti, majd a szegedi egyetemen tanított, 1949-ben történt kivándorlása után pedig Montrealban, majd a bostoni Harvardon. Valjavec ellenérzésének okáról részletesebben lásd a Mályusszal való kapcsolatot tárgyaló fejezetben.

⁷⁰⁴ Lásd Egyetemes Philológiai Közlöny 65. (1941), 214–229.

értelemben is, mint azt Miskolczy tette. Az Ön hathatós közreműködésével a cél már elértnek tűnik: aligha hiszem, hogy Krämer-Kósa úr a jövőben számításba jön még munkatársként. Igen kívánatos a baráti együttműködés, azonban csak akkor lehetséges, ha magyar részről távol tartják a zsidókat és a zsidó szellemiséget a német tudománytól. E nézetnek végre Magyarországon is utat kell törnie, s e felfogással szemben semmi egyéb megfontolás nem merülhet fel.”⁷⁰⁵

Kapcsolatuk további szakasza is lehetőséget teremt a kor tudománypolitikai kulisszái föllebentésére, egyebek mellett Valjavec *Kultureinfluß*-könyvének magyarországi fogadtatása kapcsán. A Szeffkú környezetéből kiszivárgó hivatalos vélemény, amint ennek recenziójában Kósa is hangot adott, a munkát veszélyesnek minősítette, mert abból a német expanzió tudományos alátámasztását vélte kiolvasni. Ennek megfelelően a könyv elterjedésének és a téma iránt érdeklődők „megfertőzésének” is igyekeztek gátat vetni. Bécsből Fleischer Gyula így tudósította erről Valjavecet (miután melegen gratulált a munkához): „A mű természetesen *nem* lett beszerezve a könyvtárunk számára, mivel veszélyes lehetne ösztöndíjasaink világnézeti nevelése szempontjából. Így megjelenéséről az »Archivum Philologicum«-beli rosszindulatú ismertetésből szereztem tudomást. A zsidó Kósa-Krämer ismét a magyar tudomány Szent Györgyeként lépett fel.”⁷⁰⁶ Válaszában Valjavec így fogalmazott: „Könyvemnek Kósa úr által készített, arcátlan hangvételű ismertetése, amelyet kevés szaktudás leng körbe, teljesen hidegen hagy. Az egész dolognak nincs már sok köze a tudományhoz, hanem tisztán politikai ügy. Magyar oldalról mindenesetre tisztában kell lenni azzal, hogy a Nagynémet Birodalom történettudománya hosszú távon egyszerűen nem fog ilyen rágalmakat eltűrni. Ma már úgy áll a helyzet, hogy magyar folyóiratoknak nem is küldök ismertetési példányokat kiadványainkból, mert számomra már egyáltalán nem számít, hogy jól írnak-e rólunk. Mindenesetre ne higgyék, hogy a németellenes uszítás részünkről hatás nélkül marad.”⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ Fleischer–Valjavec, Wien, 1941. VI. 4. Talán épp közlendőjének tartalma miatt kérte az utóiratban Valjavecet arra, hogy leveleit ezentúl Fleischer privát címére adressálja. A levélben említett Miskolczy Gyula, a bécsi magyar kultúrintézmények általános igazgatója (egyébként vele is kapcsolatban állt Valjavec 1937–39 között néhány udvariaskodó levélváltás erejéig) más összefüggésben is előkerül a Valjavec-korrespondenciában. A bécsi egyetem 1941-ben nyári egyetemet szervezett, ahová (a közeli barát, Kurt Marschelke 1940. november 7-i levele szerint) magyar előadókat is megkívántak hívni, köztük Miskolczyt. A leinformálására megkért Valjavec arról értesíti Marschelkét, hogy „Miskolczy, egy sor okból, amikről még külön be fogok számolni, számunkra teljesen elfogadhatatlan”. Megfelelő embert Magyarországról talán csak az irodalom területéről tudna javasolni, Zolnai Béla szegedi, most kolozsvári professzor személyében, aki németbarát és igen kiváló előadó. Ő azonban „egy híresztelés szerint félzsidó, amit persze egy velem folytatott beszélgetésben élénken tagadott.” Ez ügyben további kérdezősködést ajánl. (Valjavec–Marschelke, [München], 1940. XI. 7.)

⁷⁰⁶ Fleischer–Valjavec, Wien, 1941. VIII. 9.

⁷⁰⁷ Valjavec–Fleischer, München, 1941. VIII. 25.

Levélváltásuk utolsó darabjaiban a tudomány is nagyobb szerepet kapott a korábbi évekhez képest. Valjavec két munka elkészítését is rábízta művészettörténész kollégájára, az egyiket saját lapjába (*Bericht über die Entwicklung der kunstgeschichtlichen Forschung in Ungarn seit 1918*),⁷⁰⁸ a másikat pedig a berlini DAWI előkészületben lévő, s szintén általa szerkesztett *Südosteuropa-Handbuch*-jába szánta (a magyar művészetről szóló fejezet).⁷⁰⁹ Utóbbi el is készült, s Fleischer 1942 őszén postázta azt,⁷¹⁰ sőt még a magyar helynevek használatáról is egyeztettek, de mint már többször utaltunk rá, a világháború legvégén a „Handbuch-projekt” anyagi források híján már nem valósulhatott meg. Fleischer ismételt utalására, miszerint Valjavecről bizonyos körök nincsenek jó véleménnyel Magyarországon,⁷¹¹ a müncheni levelezőpartner burkolatlan választ fogalmazott meg: „Azt, hogy magyar oldalról igen rosszakat mondanak rólam, magam is újra és újra észreveszem a magyar szakorgánumok barátságatlan, gyűlölködő kijelentései és torzításai alapján. Tegyük hát, ha ennek szükségét érzik, másrésről viszont nem csodálkozhatnak, ha én ebből bizonyos következtetéseket vonok le. Már a múlt évben kitértem egy előadásra vonatkozó meghívás elől, s nem gondolom, hogy ilyen körülmények között színlelni fogom a kapcsolatok szívélyességét, amely már amúgy is hiányzik a másik oldal viselkedésében. Amit írtam, mindig tudósként írtam, minden hátsó gondolat és politikai mellékcél nélkül. A politizáló tudomány a másik oldalon található; ehhez nem süllyedek le. Azt azonban még láthatóan mindig nem tudják Magyarországon, hogy az a pszichózis, amely általánosan megnyilvánul azon külföldi tudósok ellen, akik a magyar hivatalos felfogástól elütő véleményt képviselnek, növekvő szellemi izoláltságához fog vezetni. Végeredményben nem az én személyemről van itt szó, még csak nem is a német kutatáshoz való viszonyról, de hasonló feszültségeknek van kitéve a szomszédos országokkal való viszony is. »Elfogultak« a szlovák tudósok, a csehek, a románok, a szerbek, »elfogultak« a francia kutatók is, amennyiben önálló véleményt engednek meg maguknak, s az angol tudósok sem kaptak sokkal jobb osztályzatot, legalábbis a múltban. Én tehát egy, talán nem túl jó, ám

⁷⁰⁸ Valjavec–Fleischer, [München], 1940. XI. 15. Hasonló jellegű, átfogó *Forschungsberichte*ket Valjavec más délkelet-európai kutatókkal is készíttetett a Südost-Forschungen számára. Vö. Ivan DUJČEV, *Die bulgarische Geschichtsforschung während des letzten Vierteljahrhunderts (1918–1942)*, Südost-Forschungen 7. (1942), 546–573; Vasile GRÉCU, *Abriß der rumänischen Byzantinistik*, Südost-Forschungen 7. (1942), 164–201. Szintén ekkor keletkezett, de már csak a II. világháború után újraindított lapban jelenhetett meg: Karl VISKI, *Forschungsbericht über die Entwicklung der ungarischen Volkskunde seit 1919*, Südost-Forschungen 11. (1946–1952), 211–272.

⁷⁰⁹ Valjavec–Fleischer, [München], 1940. XI. 22.

⁷¹⁰ Fleischer–Valjavec, Breslau, 1942. XI. 30. A sziléziai datálás oka, hogy amint azt még októberben tudatta Valjavec, a nyár folyamán kivált a Collegium Hungaricum kötelekéből, és az oktatási miniszter megbízta egy a breslauer (boroszlói) egyetem mellett működő Magyar Intézet megszervezésével, s új munkahelyét október 1-jével foglalta el.

⁷¹¹ Fleischer–Valjavec, Breslau, 1942. XI. 30.

mindenképp igen kiterjedt társaságban találok magam, s mint ahogy közismert, a megosztott szenvedés fél szenvedés – vagy még kevesebb. A valóság az, hogy Magyarországon a tudományos véleménykülönbségeket nagyon nem szívesen veszik, s túl kevés megértést mutatnak az irányban, hogy más országok kutatói másként látnak némely dolgot. Németországban senki nem gondol arra, hogy túlzottan fölháborodjon azon, ha mondjuk olasz vagy francia kutatók a német múlt bizonyos kérdéseit másként ítélik meg, mint a német történetírás. Tudomásul veszik a történelemkép ezen differenciáltságát. Más a helyzet Magyarországon, ahol bizonyos körök már évtizedek óta igen intoleránsak a véleménykülönbségekkel szemben, és ezzel végsősoron csak saját ügyüknek tesznek rendkívül kétes szolgálatot.”⁷¹²

1. 2. 7. A stratégiai szempontok és a magyar tudomány

Változatlanul állítjuk azonban az idézett kifakadás ellenére is, hogy Valjavec – igen fontos erényként – felül tudott emelkedni a térségből és kifejezetten Magyarországról felé áradó, olykor látványosan kifejezésre juttatott ellenszenv⁷¹³ megélésén, s tevékenységét nem emocionálisan irányította. Valjavec ugyanis tudománypolitikai kontextusban szemlélte Magyarországot, így az ország és történelme megítélését nem érzelmeitől, illetve olykor megbánottságától tette függővé, hanem attól, hogyan illeszkedik a magyar álláspont a német tudomány aktuális irányvonalába. Ennek megfelelően a délkelet-európai államok egymás közti tudományos konfliktusait sem egyéni érzelmei vagy a vitákban érintett felek irányában fenntartott kapcsolatrendszerének minősége alapján ítélte meg, hanem – kétségkívül számító módon – a német érdekek szolgálatában próbálta meg kijátszani e népeket és tudományos argumentációikat egymás ellen, hol az egyik, hol a másik fél álláspontjával azonosulva. Ennek megfelelően az épp kívánatos taktikai megfontolások alapján mérlegelte azt is, hogy bizonyos kérdésekben Magyarország ellenében, vagy éppen fordítva, pozitívan nyilatkozik meg. Mindkét esetre találni példát korrespondenciájában.

Előfordult például, hogy egy alapvető fontosságú tudományos kérdésben, Románia és Magyarország tudománypolitikai polémiajának egyik kirakatproblémája kapcsán nem éppen magyarbarát állásfoglalást hangoztatott.

⁷¹² Valjavec–Fleischer, [München], 1942. XII. 3. Válaszában Fleischer biztosította Valjavecet, hogy „bizalmas soraival” tökéletesen egyetért. „A magyarországi tudományos viszonyokról szóló kijelentéseit fölöttebb találónak tartom, én sem tudom túltenni magam ezen a konok szubjektívizmuson. Sajnos remény sincs, hogy egyszer jobb belátásra térünk, mert a főiskolákon mérgezett a légkör és olyan kreatúrák, mint M[iiskolczy]. Bécsben gondoskodnak arról, hogy a magyar fiatal-ság még külföldön is elvakultságban maradjon. Quo vadis Hungaria?” (Fleischer–Valjavec, Wien, 1942. XII. 27.)

⁷¹³ Részletesebben mindehhez lásd Orosz, *Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához...*

A dákoromán kontinuitás elméletéről van szó, amelyről az 1940-es években egy levelében ködösen, diplomatikusan, ám láthatóan nem a magyar felfogás mentén nyilatkozott. 1943 nyarán kérdéssel fordult hozzá az ügyben Heinrich Zillich,⁷¹⁴ aki – mint leveléből kiderül – már megpróbálkozott bizonyos következtetések levonásával. A kérdező utalt arra, hogy „a románok származásáról különböző nézetek léteznek. A románok azt állítják, hogy népük azon a földön keletkezett, amelyet ma is lakik, tehát Erdélyben is, ami ellenében nem csupán a magyar kutatók állítják, hogy a 12. század előtt okiratszerűen nem bizonyíthatók románok Erdélyben. Ha már ekkor éltek volna ott románok, dokumentumokban kellene utalást találni erre, minthogy ebben az időben már élénk kancelláriai tevékenység folyt, s egyéb népek, illetve néptörzsek ténylegesen említést nyernek a korabeli iratokban.” A levél szerint az is közismert, hogy a német történészek közül egyedül Gamillscheg professzor⁷¹⁵

⁷¹⁴ Heinrich Zillich (1898–1988) erdélyi szász író, az egész délkelet-európai térség legjelentősebb német nyelvű kulturális folyóiratának (Klingsor) alapítója és szerkesztője a két világháború közti időszakban. A II. világháború után a kitelepített németek szervezeteinek fontos szereplője, s a térségbeli németiséggel foglalkozó periodika, a Südostdeutsche Vierteljahresblätter szerkesztője.

⁷¹⁵ Ernst Gamillscheg (1887–1971) romanista. Filológiát tanult Bécsben, majd Párizsban, 1912–16 között a bécsi Hofbibliothek munkatársa. 1913-ban habilitált Bécsben (romanisztika), 1916-tól az innsbrucki egyetemen rendkívüli (majd 1919-től rendes) professzor. 1925-től már Berlinben tanított, 1947-től pedig (emeritálásáig, 1956) Tübingenben. A Beiträge zur romanischen Philologie alapítója, a Zeitschrift für französische Sprache und Literatur kiadója (1934–44). Román etimológiával és nyelvészettel is foglalkozott. Gamillscheg feltűnően magyarelles nyelkedése, illetve olykor nyilvánvalóvá lett intrikái kapcsán magyar tudósok (például a kolozsvári nyelvész és romanista Tamás Lajos) is panasszal fordultak Valjavechez (Tamás–Valjavec, Kolozsvár, 1941. II. 3.). Ezt a konfliktust Valjavec is ismerte (s a nemzeti szolidaritás által diktált módon a német kolléga pártjára állt), sőt már a korábbi években is igyekezett tőkét kovácsolni belőle lapja számára. 1938 decemberében Tamás egyik könyvének (*Romains, Romains et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Stemmer, Budapest, 1936) ismertetését bízta a nyilvánvalóan ellenérdekelte berlini romanistára, e gondolatok kíséretében: „Az utóbbi években a román kontinuitás problémáját, valamint az összes ezzel összefüggő kérdéskört Budapestről oly erős nyomással támadják, hogy az e munkákkal való szembeszegülés román részről nem kielégítő ahhoz, hogy a kép elhomályosítását megakadályozzák. Nézetem szerint ezért a német tudománynak kell megszólalnia, hogy ahol szükséges, bizonyos helyreigazítást hajtson végre.” (Valjavec–Gamillscheg, München, 1938. XII. 21.) A berlini professzor el is vállalta a feladatot (1938. december 23.) magyar kollégája megtámadására, aki „röviddel ezelőttig még német nevet viselt”. A névmagyarosítás mint a német „völkisch” tudományosság szemében letörölhetetlen bélyeg Valjavecet a következő kijelentésre ragadtatta: „Azt hiszem, szükséges, hogy Magyarország ezen pszeudoromantikus autoritásának a részletek terén is némiképp az orrára koppintsunk” (Valjavec–Gamillscheg, München, 1938. XII. 31.). Tamás könyvének Valjavec által kért ismertetése végül 1939 őszén egész tanulmánnyá kerekedett: Ernst GAMILLSCHEG, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, Südost-Forschungen 5. (1940), 1–21. Mondanivalójáról Valjavec így nyilatkozott a szerzőnek: „Azt hiszem, az Ön magvas fejtegetései kivégezték ezt a szofisztikus kontármunkát. Ezért azt is gondolom, hogy állásfoglalása kultúrpolitikaiklag is értékes lehet” (Valjavec–Gamillscheg, München, 1939. XI. 21.). A román–magyar tudománypolitikai küzdelem megítélése kapcsán hasonló szellemben nyilatkozott Valjavec a bukaresti történészprofessornak, Constantin Giurescunak írt levelében is, amelyben biztosítja őt, hogy az általa megjelentetett *Román történet* 2. kötetéről Magyarországon, a Századokban napvilágot látott ismertetés (Gáldi Lászlótól) őt magát nem elégtí ki, mivel abban túlzottan is világosan jelentkezik a „kedvezőtlen mellékzöngé” (*mißgünstige[r] Unterton*). Mint közli, lapjában maga is vitába fog szállni ennek megállapításaival az általa készítendő recenzióban (Valjavec–Giurescu, München, 1938. VII. 8. = *I. m.*, 213–214, Nr. 80.).

támogatja a román származási teóriát. „Fejcsóválva és egyáltalán nem meggyőzve olvastam az ő egyik, a Porosz Tudományos Akadémia által megjelentetett tanulmányát.” Ám ha mégis volna valami, hangsúlyozottan tudományos (a politikai argumentáció nem számít) alapja e nézetnek, ami alapján „a mai német történeti kutatás” közelíthet a kérdéshez, úgy ez ügyben a levélíró Valjavec állásfoglalását kéri.⁷¹⁶ Válaszában Valjavec egyik nép igaza mellett sem tette le a garast, de éreztette, hogy a levélíró magyarszimpatiája alaptalan: „Évek óta nagy figyelemmel követem az egész tudományos vitát a kontinuitásproblémával kapcsolatban, s némely dolgot erről saját folyóiratomban is megjelentettem. Ennek alapján arra az eredményre jutottam, hogy a kontinuitáskérdés semmiképp sem dönthető el egyértelműen a román bevándorlást nagyjából a 11–12. századra helyező feltevés javára. Gamillscheg, de más nyelvészek felfogása szerint is egy sor filológiai alapja van az erdélyi román elem továbblétezésének, ami azért mindazonáltal számszerűleg nem túl jelentős lehetett. Mindenesetre nem hiszem, hogy a kontinuitásteória minden további nélkül elutasítható. Előadásaimat [a berlini egyetemen] ezért mindig úgy alakítom, hogy a két felfogást egymásnak szegezem, s a továbbiakban a végérvényes döntést kerülöm, tekintettel arra, hogy a kérdéskör még nincs véglegesen felkutatva. Igazából ez az irány bizonyul egyedül célravezetőnek.”⁷¹⁷

A másik oldalról viszont arra is találunk nem egy példát Valjavec levelezésében, hogy olykor nyilvánvaló ferdtételek, illetve tájékozatlanság láttán igenis védelmébe vette a magyar tudomány által lefektetett irányvonalat. Láttuk, a Hoffmann Edith cikke kapcsán készített német válasz szerzője, Herbert Weinelt végletesen elfogult megállapításait számos ponton korrigálni, esetleg törölni kényszerült Valjavecnek az objektivitást számon kérő szerkesztői fellépése nyomán. Szintén említésre került már (a berlini egyetemi tevékenysége kapcsán) Valjavec Hans-Joachim Beyer kérésére adott, erős megkülönböztetést tevő s a magyarság számára kedvező megítélése a magyar és a román nép európaiságát vizsgálva.⁷¹⁸ Nyilván nem magyarbarát motivációból, ám annál értékesebb gesztusként, a korrektség jegyében korrigálta a Zeitschriftendienst magyar vonatkozásban közölt és több pontban is téves állításait 1939-ben. Mint (bizalmasnak nyilvánított) levelében közli velük, Der Südostraum című rovatukban – a július 1-jei számban – a jövőben elkerülendő tévedéseket fedezett fel. Azt állítják itt, „hogy a kézművesség egésze évszázadok óta »tisztán német« [foglalkozás] Magyarországon. Ez az állítás ebben a formában nem tartható. A magyarországi tevékenységre gya-

⁷¹⁶ Zillich–Valjavec, Starnberg am See, 1943. VII. 10.

⁷¹⁷ Valjavec–Zillich, München, 1943. VII. 13.

⁷¹⁸ Vö. Beyer–Valjavec, Prag, 1945. III. 7.; Valjavec–Beyer, München, 1945. III. 19.

korolt német befolyás ténylegesen rendkívül nagy, a 18. és 19. században messzemenően németek képviselték azt. A tényállást azonban nem lehet megfogalmazni a fönti formában.” Szintén kifogásolta azt az állítást, mely szerint „Magyarországon 1800-ig csak latin és német újságok léteztek. Ez nem igaz, mivel már 1780-ban megjelent Pozsonyban az első magyar nyelvű újság. Az efféle kifogások jelentéktelennek tűnhetnek, bizonyos körülmények között azonban igen kellemetlen kihatással járhatnak, mivel Magyarországon ebben a vonatkozásban túlzott érzékenység uralkodik, és épp az ilyen hibák utáni keresgélessel ismét csak a német sajtó »kultúrnationalista« támadásait hangoztathatják.”⁷¹⁹ Hasonlóképpen értelmezendő egyik német kollégája irányában megfogalmazott intése a történelmi Magyarország felvidéki városainak német névhasználata kapcsán. Logikusnak tűnhet ugyan a szlovák „Prešov” névalak használata nyomán németül a „Preschau” változat használata, ez azonban Valjavec szerint történelmietlen („unhistorisch”), ezért a történelmi körülmények folytán a magyar megjelölés torzulásaként létrejött „Eperies” változatot ajánlotta.⁷²⁰

Rendkívül tanulságos azonban a magyar történelem és a magyar történelemszemlélet Valjavec általi megítélése kapcsán, hogy amint ezek kikerülnek a *Südostraum* egymással marakodó népeinek kontextusából (ahol csupán a német tudománypolitika által taktikai szempontok szerint mozgatott sakkfiguraként, illetve a szomszéd népek teóriáival egyenértékű álláspontként funkcionáltak), s immáron a német történelemszemlélet vonatkozó megállapításaival kerülnek konfliktusba, a müncheni tudós rögtön feladja előszere-ttel kommunikált pártatlanságát és öntudatos németként harcol a magyar felfogás ellen. Ezáltal egy újabb arcát tárja fel a magyarsággal kapcsolatos megnyilatkozásai tekintetében. Az NSDAP Oktatási Főhivatala Elméleti Oktatási Hivatalának 1939 tavaszán írott levelében az NS-Briefe egyik számában Magyarország kapcsán megfogalmazott „veszélyes”, a magyar felfogásmódot sulykoló nézet ügyében emelt szót. A szóban forgó cikk szerinte „egyáltalán nem kelti azt a benyomást, hogy egy német írta”. Szerzője teljesen bedőlt a magyar propagandának. Ezzel szemben ő maga fontosnak tartja kiemelni, hogy „Magyarország sohasem volt a »nyugati kultúra« védelmezője. Hosszú időn át volt Közép-Európa délkeleti peremvidéke, s mint ilyen, a Balkánnal és Kelet-Európával szemben magasabb állása volt, ami azonban elsősorban az országában fellelhető német építőerőnek és egyáltalán a német kulturális befolyásnak volt köszönhető.”⁷²¹

⁷¹⁹ Valjavec–Zeitschriftendienst, [München], 1939. VII. 11. A válaszelevél Valjavec felvetését jogosnak találta, s ígéretet tett, hogy a következőkben valamennyi, a témába vágó cikküket előzetes szemrevételezésre megküldik Valjavecnek: Zeitschriftendienst–Valjavec, Berlin, 1939. VII. 17.

⁷²⁰ Valjavec–Reymann, München, 1944. VI. 22.

⁷²¹ Valjavec–Kuster, [München], 1939. III. 1.

A német érdekekre nézve Valjavec különösen veszélyesnek tartotta a birodalmi közvélemény megfertőzését a magyarok Habsburg-ellenességével. Ezzel ugyan sikamlós területre tévedt, minthogy a Habsburgok szerepe a német történeftudományban – különösen ebben az időben – igen vitatott volt.⁷²² Valjavec „Altösterreich”-ként még inkább kényes helyzetben volt, s játékosan csupán az jelentett számára, hogy a Német Birodalom terjeszkedési politikájának jegyében a nemzetiszocialista történetírás hangadó ideológusai hamar felismerték az – egymással ugyan alapvetően ellentétes – kisméretű és nagynémet felfogás fuzionálásában rejlő lehetőségeket. Az így megteremtett lehetőséggel élve Valjavec is aktualizálni kívánta a dinasztia tevékenységének jelentőségét, ily módon cáfolva a magyar propaganda káros hatásának minősített ellentétes nézeteket. Teljesen elhibázott magatartás – írta –, „ha a magyarok által elcsábítva a Habsburgokat mindenestül gyaláznánk, s mindenekelőtt befektetnénk a bécsi udvar délkeleti politikáját. Joggal vetjük el a Habsburg-ház 1867 utáni tevékenységét, elítéljük a Habsburg császárok magatartását és egyes intézkedéseit a megelőző időszakban is, s mindenekelőtt azt a tevékenységet vetjük el, amely a német nép meggyengítéséhez, szétaraboltságához és pártokra szakadásához vezetett.” Ám mint emlékeztetett, még ezek figyelembe vételével sem szabad két alapvető tény felett elsiklani. Egyrészt „a bécsi udvar délkeleti politikája nagyjából 1859-ig az össznémet [gesamtdeutsch] érdekek tekintetében túlnyomórészt igen támogató volt”. A Habsburgok aktív délkeleti politikája a térség nagy részét a német „nép- és kultúrta” részévé tette, s ezzel távlatilag igencsak a német érdekeknek szolgált. Másrészt pedig – folytatta – „akarjuk-e vagy sem, ma bizonyos mértékig örökösei és végrehajtói vagyunk a régi osztrák feladatoknak. Délkeleti politikánk jórészt azonos úton kell haladjon az 1859 előttivel. Csak akkor hozhatunk létre helyes viszonyt Délkelet-Európa és a német élettér között, ha a régi osztrák délkeleti politika jó és rossz tapasztalataira támaszkodunk.” Végeredményben a birodalom új geopolitikája kereteinek és bizonyos mértékig technikájának a múlt mintáin kell nyugodnia. Fel kell ismerni a mostani kihívások korabeli párhuzamait, amelyek a régi Monarchiának is központi kérdéseit képezték. „A múlt törekvéseit azonban nemcsak ismernünk kell, de azokat – s ezzel egy propagandisztikusan fontos tételt érintek – nem szabad meggyaláznunk és besározunk sem, mert ezáltal akaratlanul is olyan érveket adunk az ellenoldal kezébe, amelyek egy napon még rendkívül kellemetlenek lehetnek számunkra. Nincs értelme tehát, hogy például a szegény

⁷²² A kisméretű, illetve a nagynémet állásponthoz való csatlakozásban rejlő csapdahelyzet rehabilitációs eljárása során is előkerült. Lásd ehhez OROSZ László, *Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938)*, Aetas 2009/2., 5–21. A Habsburgok megítélésével kapcsolatban lásd ROMSICS Gergely, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*, Új Mandátum, Budapest, 2010.

magyaroknak a bécsi udvar általi »elnyomása« miatt megbotránkozzunk, ha nem tudjuk, vajon holnap vagy holnapután nem kényszerülünk-e mi magunk is hasonló lépésekre a nagynémet Birodalom valamely renitenskedő, nagyzási hóbortban szenvedő szomszédjának észhez térítése érdekében.”⁷²³

Hasonlóan harcos álláspontot képviselt a németiségre nézve sértő magyar megnyilatkozások visszautasítása tekintetében az NSDAP keretein belüli Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums⁷²⁴ számára készített jelentésében. Eszerint kiegészítésre szorul legutóbbi, az „egyoldalú magyar történetkép német nyelvű publikációkban való terjedése” kapcsán készített jelentése. Épp most jelent meg ugyanis egy újabb tanulmány, amely érdekes megvilágításba helyezi a magyar kultúr- és tudománypolitikai irányvonalat. A budapesti Magyar–Német Társaság Pukánszky Béla által kiadott Ungarn című folyóirata márciusi füzetének egyik tanulmányáról van szó, Pécs város fejlődése kapcsán.⁷²⁵ „A tanulmány csaknem teljesen elhallgatja a Pécs város felépítésében kifejtett német részesedést. A dolog úgy van ábrázolva, mintha Pécs egy olyan város lenne, amely még a római időkben alapítva napjainkig e latin kultúrán nyugodna. A német telepések és a német kultúra részesedése a középkori Pécs keletkezésében csaknem teljesen elhomályosításra került e semmitmondó mondatba foglalva: »A termelés növelése érdekében szívesen fogadtak kézműveseket és kereskedőket Németországból, Franciaországból és Itáliából.« Teljes mértékben elégtelen a tárgyalása a török kiűzését követő újjáépítésnek, mely pedig túlnyomórészt a német munka és kultúra jegyében zajlott. Nem szerzünk tudomást arról, hogy a város kultúrája a 17. század végétől a 19. századba messze benyúlóan a németiség által meghatározott volt. Ugyanígy arról sem, hogy népi összetételét tekintve a városnak a 19. századig erős német jellege volt.” Valjavec a továbbiakban arra is utal, hogy a Magyar–Német Társaság előadásában is „meglehetősen furcsa irányvonalat” képvisel, amennyiben magyar személyiségek németországi előadásai során gyakorta olyan témák kerülnek terítékre, melyek „a magyar történetkép propagálására szolgálnak”, míg német személyiségeknek a társaság által rendezett magyarországi fellépései „neutrálisak”, s kivétel nélkül olyan kérdéseket érintenek, amik a német–

⁷²³ Valjavec–Kuster, [München], 1939. III. 1.

⁷²⁴ A „PPK” 1934 tavaszán jött létre a könyv- és sajtócenzúra egyik intézményeként. A Philipp Bouhler és helyettese, Karl Heinz Hederich által irányított bizottság fő feladata azon nyomtatott termékek felülvizsgálata volt, amelyeket címük, tematikájuk, külső megjelenésük vagy kiadójuk révén nemzetiszocialistának lehetett tekinteni. Egyebek mellett azon őrködött, nehogy tévesen idézzék vagy interpretálják a Führer és más nemzetiszocialista politikusok gondolatait, esetleg illetéktelenek a tudatos félrevezetés céljával meghamisítsák a nemzetiszocialista szellemi tulajdont. A bizottságnak egyébként Valjavec is tagja volt, vö. UAB, NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Dozentschaft Berlin –Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.

⁷²⁵ SZABÓ Pál Zoltán, *Die schicksalsreiche Stadt Pannoniens*, Ungarn 1942/3., 149–160.

magyar viszonyban egyáltalán nem relevánsak.⁷²⁶ „Oda kellene hatni legalább, hogy lehetőség szerint kiiktassuk azon magyar tudósok németországi előadásait, akik az előadások által egyoldalú magyar téziseket szegeznek szembe a német történetképpel.”⁷²⁷

Három különböző kontextus, három különböző megnyilatkozás Valjavec részéről a magyarság múltjával, szerepével, törekvéseivel, valamint felfogásmódjának tudománypolitikai érvényesítésével kapcsolatban. És mindhárom esetben egyaránt kiérezni a mögöttes szándékot, a taktikai megfontolásokat: Valjavec sem tudta önmagát függetleníteni korától, annak szemléletétől és eszköztárától, a tudós számára a politika által támasztott elvárásoktól. Egy kortárs vélemény szerint „történelmet írni mindig csak a jelen álláspontja alapján lehet”,⁷²⁸ s a szubjektivitás ebben gyökerező csapdái éppúgy körbevették Valjavecet is, ahogyan a kor magyar tudományos életét. Valjavec felelőssége abban rejlett, hogyan él a pozíciójából adódó lehetőségeivel, s egy tekintélyes tudományos orgánus befolyásos szerkesztőjeként hogyan szelektálja meg az ellenoldal, jelen esetben a magyar tudomány részéről megfogalmazott véleményeket, másrészt pedig hogyan, milyen módszerekkel és stratégiával igyekszik propagálni a német tudománypolitikai teóriákat a térség s az adott célország irányában.⁷²⁹ E tekintetben tanulságos a rendkívül kiterjedt magyarországi tudományos kapcsolatrendszer vizsgálata.

⁷²⁶ Valjavec nyilvánvalóan túlzott a sikeres magyar propagandatevékenység, ugyanakkor a német érdekek elégtelen képviselése ellentétének felrajzolásakor. Épp ellenkező előjelű érdekérvényesítő képességről tanúskodik ugyanis annak kétoldalú bizottságnak a tevékenysége, melynek magyar részről pont az említett Pukánszky Béla volt a vezetője. A két ország tankönyveinek egymásra vonatkozó megállapításait felülvizsgáló vegyesbizottság 1943/44-ben lezajlott három ülésén egyértelműen a német szempontok érvényesülése konstatálható. Míg a német cenzorok kívánságára a magyar fél elfogadta a német fél számára sérelmes tételek (például a németeket becsmérlő kurucdalok vagy Burgenland trianoni veszteségként történő szerepeltetése) eltávolítását a magyar iskolai tankönyvekből, addig a – 233 német tankönyv átolvasása után részletes hibalistával dokumentált – magyar érzékenység nem talált meghallgatásra olyan megfogalmazások kapcsán, mint például Magyarország földjének ősi germán–német kultúrtaiként szerepeltetése, vagy akár a hazai svábság magyarok általi évezredes üldöztetésének hangoztatása. Más kérdés, hogy a háború végnapjaiban már úgysem került sor a vitatott helyek tényleges korrekciójára, a világ-háború után viszont nemcsak ezek a megfogalmazások, hanem maguk a tankönyvek is lecserélésre kerültek. Vö. MOLNÁR Péter, *Magyar–német vegyesbizottsági tárgyalások a tankönyvek kölcsönös revíziójáról (1940–1944)*, Századok 131. (1997), 477–488.

⁷²⁷ Valjavec–Krüger, [München], 1942. III. 13.

⁷²⁸ Carl Heinrich Becker volt porosz kultuszminiszter beszélt erről 1930. július 5-én, díszdoktorrá avatása alkalmából Szegeden tartott előadásában. Idézi UJVÁRY, *Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika*, 9.

⁷²⁹ Valjavec rendkívül jó taktikai érzékkel és különösen kifinomult eszköztárral igyekezett leplezni nyilvánvaló német elkötelezettségét. Emiatt persze mindkét oldalról (német részről is!) érték vándak a másik fél irányában mutatott részrehajlásra vonatkozóan. Közeli, bizalmas barátjának, Kurt Marschelkének így írt ezzel kapcsolatban: „A taktikai eljárást illető vád a tudományos munka tekintetében már csak azért sem helytálló, mivel a délkelettel való tudományos igényű foglalkozás egyidejűleg mindkét területen [Délkelet-Európa egésze és a délkelet-európai németiség] dolgozni kényszerül (másképp állnak persze a dolgok a propaganda területén). Az én személyem ellen annál is kevésbé irányulhatnak e vádak, minthogy én mindig egyforma mértékben ápoltam a délkelet-

1. 3. A „volksdeutsch” kapcsolatok

Röviden utalni szeretnénk arra is, hogy Valjavec az 1930-as évek első felétől bőséges és igen bensőséges kapcsolatot tartott a magyarországi népinémet mozgalom vezérkarával, s főként 1935/36-ban naprakész politikai információcserében állt velük, különösen Franz Baschsal.⁷³⁰ Jelen munka célkitűzése azonban Valjavec tudományos, nem pedig politikai kapcsolatainak feltérképezésére irányul. Utóbbit különben is megtette már Tilkovszky Loránt terjedelmes és rendkívül adatgazdag tanulmányában.⁷³¹ E körülmények között inkább csak jelezni kívánjuk e kontaktus meglétét és Valjavec tudományos tevékenységére is kiható jelentőségét, valamint azt, hogy az élénk politikai kapcsolatrendszer mellett, illetve ezzel szoros összefüggésben a magyarországi „völkisch” tudományosság irányában is megtörtént a kapcsolatok szorosra fonása. Utóbbival Valjavec célja rövid távon az volt, hogy megbízható és elkötelezett népinémet szakemberek segítségét is igénybe vehesse lapja, a Südostdeutsche Forschungen felfuttatásához, hosszú távon pedig az, hogy a bécsi székhelyű Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft koordináló tevékenysége által lefedett térség államhatárokon felüli német kutatómunkájához a meglévőeknél tekintélyesebb orgánumot biztosítson, illetve az illető szakembergárda fel- és elszívásával (akár a gyakran konkurensként megjelenő és olykor kompetenciaharcba is bocsátkozó nevezett intézmény ellenében) Münchent tegye a német délkeletkutatás központjává.⁷³²

A Baschsal folytatott döntően politikai természetű levelezésben – annak világos prioritásai miatt – érthető módon kevesebb szerep jutott a tudománynak. Amennyiben ez mégis előkerült, fontos téma volt a mindkettejük nagyjából hasonló időben elindított folyóirata körüli szervezőmunka nehézsége,⁷³³

európai és a délkeleti német összefüggéseket. S ennek során döntő fontosságú, hogy 1. kifelé sosem léptem színre néppolitikailag, és 2. évek óta szisztematikusan építettem ki a térség idegen tudományos köreihez fűződő személyes és kutatói kapcsolataimat.” (Valjavec–Marschelke, [München], 1938. V. 27.)

⁷³⁰ Levelezésük fellelhető 96 darabja az egész magyarországi korrespondencia második legtermékenyebb szelvénye. 1934 és 1937 között rendszeres, azt követően egyre rendszertelenebbé váló a kapcsolattartás, az utolsó fennmaradt levél 1944 nyaráról datálódik.

⁷³¹ TILKOVSKY, Fritz *Valjavec...*

⁷³² Hoffmann Edith a korábbiakban más összefüggésben idézett tanulmánya nyilván csak az apropót szolgáltatta a két hasonló profilú intézmény között lappangó konfliktus fellobbanására, s ennek részeként Alfred Karasek már említett kirohanására a Valjavec és lapja által követett „felháborító” irányvonal kapcsán. Egyébként hasonló kompetenciaharc megvívására kényszerült Valjavec az örök rivális Georg Stadtmüller által irányított Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa ellenében is. Vö. NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 5–6; GRIMM, *Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec*.

⁷³³ Különösen Basch lapja, a Neue Heimatblätter küzdött indulásakor (1935) komoly nehézségekkel, minthogy a magyar tudományos közélet, s különösen az oly fontos germanisták nem kívánták közreműködésükkel legitimálni a Bleyer Deutsch–Ungarische Heimatsblätterét botrányos körülmények között felváltó új, harcos szellemiségű és kevésbé magyarbarát lapot, amely ily

illetve a közreműködésre verbuválandó szakembergárda előzetes lekáderezése.⁷³⁴ 1935/36-ban a Deutsch–Ungarische Heimatsblättert felváltó Neue Heimatblätter és a Südostdeutsche Forschungen is ugyanazon bizalmatlan légkörben próbált megkapaszkodni, s a kiszemelt munkatársak is sok esetben azonos magatartást tanúsítottak irányukban.⁷³⁵ A két szerkesztő a sok-

módon kifejezetten a népinémet értelmiség, illetve a külföldi német szakemberek támogatására volt utalva. Az NHBI létrehozására azért volt szükség, mert a néhai Bleyer veje, a laptulajdonosi jogokat gyakorló (Baschékkal szemben álló) Kussbach Ferenc nem volt hajlandó azt átadni a radikális Volksdeutsche Kameradschaftnak, ezért az elődlap megfojtása, illetve ellehetetlenítése céljából Baschék saját tudományos folyóiratot teremtettek, a tekintélyes debreceni germanista professzor és Kameradschaft-tag Huss Richárd kiadásában. (Egy ideig még a DUHBI párhuzamos továbbélésére is volt remény, aztán az elsorvadt Baschék lapjának szorító konkurenciájában.) A levelezés szerint, amellett, hogy támogatásként maga is ellátta publikációkkal az új lapot, Németországban épp Valjavec szervezte a DUHBI megfojtására és az NHBI propagálására irányuló tevékenységet. Stuttgarti VDA-patrónusának, Alfred Krehnek így írt erről: „Gondom lesz arra, hogy a birodalomból lehetőleg nagyszámú, megfelelően képzett munkatárs legyen bevetve a Neue Heimatblätternél. Gondoskodni kell továbbá arról, hogy a Kussbach-féle renegát vállalkozás Németországban kellőképpen elszigeteltesse. Azokat a folyóiratokat például, amelyek cserekapcsolatban vannak a Deutsch–Ungarische Heimatsblätterrel, fel kell világosítani, s fel kell szólítani, hogy e kapcsolat szaksíták meg. Lehetetlenné kell tenni a német részről való hivatkozást erre a folyóiratra, amennyire csak lehetséges. Az esetleges birodalmi német munkatársak is bizonyára vissza fognak lépni, ha felvilágosítjuk őket a Kussbach-féle vállalkozás mibenlétéről.” (Valjavec–Krehl, München, 1935. X. 18.) A probléma kapcsán lásd TILKOVSKÝ, *Fritz Valjavec...*, 605–606.

⁷³⁴ E feladatban viszont inkább Basch volt segítségére Valjavecnak, akit a Südostdeutsche Forschungen foglalkoztatni kívánt kiszemelt munkatársak megbízhatóságával kapcsolatban kevésbé a Valjavec-korrespondencia egyéb – egymás iránt többnyire lojális – tudós partnerei, hanem sokkal inkább ő és a régi „völkisch bajtársak” igyekeztek tájékoztatni. Így tudta meg Valjavec, hogy jobb, ha óvatosan kezeli a Kameradschaft iránt bizalmatlanul viselkedő Karsai-Kurzweil Gézát (pannonhalmi bencés szerzetest, történezt és német néprajz-kutatót), akivel pedig ő már jó ideje kapcsolatban állt, s akitől lapjában már tanulmányt is leközölt (*J. R. Bünker und die deutsche Volkskundeforschung*, Südostdeutsche Forschungen 2. [1937], 364–378.). A kontaktus nyitányaként – még 1935-ben – Valjavec kereste meg őt a Sztachovics Remig-hagyaték kapcsán, majd egy Hans Sachstanulmányról is egyeztettek, de 1936-ban a már informálódott Valjavec leállította a levelezést, ily módon kapcsolatrendszerük a továbbiakban már csupán megválaszolatlan Karsai-leveleket tartalmaz 1937-ből, 1939-ből, 1940-ből. Hasonlóképp őva intette barátját Basch Kósa Jánossal kapcsolatban is (róla, amint már jeleztük, Fleischer Gyulával is történt néhány – igen visszatetsző – levélváltás), akiről tájékoztatásképp közölte: „ez az ember minket, s egyáltalán a nemzetiszocialista kutatást 1933 óta példátlanul közönséges módon támadja. [...] Aligha hiszem, hogy helyes volna ezt az embert azáltal legitimálni, hogy tőle most, s éppen ebben a birodalmi német folyóiratban, valami közlésre kerül, még ha az ártalmatlan volna is.” (Basch–Valjavec, Budapest. 1937. XII. 17.)

⁷³⁵ A bizalmatlanság légköréből eltérő stratégiával próbáltak kitörni. Basch és lapja inkább magába zárkózott, s a megbízható népinémet értelmiség munkáinak felszívására szorított, ily módon tovább erősítve az irányukban egyre inkább elvárásaként megfogalmazott harcos szellemiséget, ezzel szemben Valjavec nyitni próbált, s szerteküldött toborzóleveleiben mindenütt vállalkozása nyitott szellemiségét és a munkatársaknak biztosított esélyegyenlőséget hangsúlyozta. Hogy ez utóbbi kifizetődőbb taktika volt, arról nemcsak az tanúskodik, hogy (legalábbis az első évfolyamban) olyan nagynevű és közismerten „völkisch”-ellenes tudósokat is el tudott csábítani, mint Szekfű Gyula, hanem az is, hogy még az elkötelezett fiatal magyarországi német kutatók egy része is szívesebben publikált nála, mint Baschnál. E magatartásra példa a Budai-hegyvidék németiségének minden néprajzi vonatkozású kérdését aprólékos és odaadó munkával feltáró Bonomi Jenő, akinek – épp témája speciális és inkább helytörténeti jellegű profilja miatt – inkább kínálkozott volna megfelelő orgánumnak a Neue Heimatblätter. Mégsem így tett, s ezt Basch is keserű csaldásként élte meg: „Szegény dr. Bonomi nem fog a továbbiakban közreműködni nálunk. [...] Nagyon sajnálom a dolgot.” (Basch–Valjavec, Budapest, 1936. IV. 10.) Ugyanerről néhány évvel később

éves barátság és az érdekezésség folytán kölcsönösen segítette egymást a megfelelő háttér megteremtésében, sőt – kölcsönösségi alapon – publikációk elhelyezését is vállalták egymás lapjában. Így Valjavec az NHBI-ben is folytatta a DUHBI-ben elkezdett tanulmányosorozatát a *Kultureinfluß*-ról,⁷³⁶ s persze számos recenziót is szállított, Basch pedig *A Bánát népiségi kérdéséhez a XVIII–XIX. században* című munkáját szánta a *Südostdeutsche Forschungen* nyitó számába.⁷³⁷ Sokatmondó az is, hogy míg Valjavec publikációi a magyar szaklapokban többnyire konfrontatív, illetve kifejezetten elutasító megítélésre találtak, addig Basch lapjában mindig biztosított volt egy-egy tömjénező recenzió.⁷³⁸ Így aztán érthető, hogy épp itt, az egyetlen magyarországi népinémet tudományos szócső hasábjain közölte – élve Basch ajánlatával – a Windisch-kötet Pukánszky általi megtámadására reflektáló (agresszív) viszontválaszát.⁷³⁹

Valjavec Baschon és mozgalmán keresztül került kapcsolatba a nagynevű debreceni germanista professzorral, Richard Huss-szal,⁷⁴⁰ aki tekintélye révén sokáig volt névleges vezetője a *Volksdeutsche Kameradschaft*-nak és kiadója a *Heimatblätter*-nek,⁷⁴¹ továbbá a fiatal magyarországi népinémet értelmiség

a (megint megváltozott nevű) budapesti lap ügyeit Basch helyett vivő Tafferner így nyilatkozott Valjavecnek: Bonomi szorgalmas müncheni ténykedése, ugyanakkor a hazai népiségtudományi lap irányában megmutatkozó visszafogottsága tulajdonképp neveléses, „végére is a *Südostdeutsche Forschungen* nagyobb »pángermán«, mint a *Deutsche Forschungen in Ungarn*” (Tafferner–Valjavec, Budapest, 1940. II. 14.).

⁷³⁶ Az előző két rész folytatásaként: *Neue Heimatblätter* 1. (1935/36), 8–22, 126–140.

⁷³⁷ Basch munkája végül mégsem a *Südostdeutsche Forschungen*-ben jelent meg, aminek oka egyrészt az volt, hogy elkészítése túlságosan is elhúzódtott Basch egyéb irányú elfoglaltságai miatt, s Valjavec már semmiképp sem tudta bevégni az elkészültét saját lapja első évfolyama számára, másrészt pedig az, hogy a végül postázott kéziratot Valjavec – egyébként Basch előzetes áldásával – oly mértékű változtatásokat, elsősorban kihúzásokat, eszközölt, amiket a korrektúrában Basch végül nem hagyott jóvá. Szerinte ugyanis nem volna taktikus épp most, nemzetgyalázás vétkében folyó pere utolsó tárgyalási fordulóján előtt pont azokat a részeket törölni cikkéből, „amelyek a magyarság iránt megértést juttatnak kifejezésre” (Basch–Valjavec, Budapest, 1936. VI. 8.). A *Südostdeutsche Forschungen* első évfolyama tehát Basch nélkül jött ki, a munka azonban önálló füzetként mégis Münchenben jelent meg (*Zur Volks- und Volksbewegungsfrage im Banat 1717–1867*, 1936), igaz, nem a *Südost-Institut* kiadványsorozatának tagjaként, hanem a *Schriftenreihe der Neuen Heimatblätter* 4. füzeteként.

⁷³⁸ Például Valjavec Windisch-könyvéről: *Neue Heimatblätter* 2. (1937), 294–295 (Anton Tafferner tollából).

⁷³⁹ Fritz VALJAVEC, *Tendenz und Kritik. Bemerkungen zu einer Buchbesprechung*, *Neue Heimatblätter* 3. (1938), 125–131.

⁷⁴⁰ Igen nagyszámú (95 db) levelet váltottak, ez csaknem megegyezik a Baschsal folytatott levelezés méretével. Ily módon Bonomi, Basch és Huss volt Valjavec három legszorgalmasabb partnere. A Huss-szal folytatott korrespondencia 1935-től a magyar germanista haláláig (1941) tartott.

⁷⁴¹ Huss 1939/40 fordulójáig adta a nevét, s ezáltal tekintélyes tudományos háttérrel a magyarországi németiség radikális elemeit tömörítő irányzat céljaihoz. Ekkor következett be a szakítás Baschsal, ekkor közölte vele szándékát (levele másolatát megküldte Valjavecnek is), miszerint elhagyja a *Volksdeutsche Kameradschaft*-ot és leköszön ezzel együtt a népiségtudományi folyóiratnál (*Deutsche Forschungen in Ungarn*) betöltött, amúgy is csak névleges kiadói pozíciójáról is. (Huss–Valjavec, Debrecen, 1939. X. 6.; a levélhez mellékelve: Huss–Basch, 1939. X. 6.)

tudományosan agilis tagjaival is. Közülük nem egy (Faulstich, Loschdorfer, Weidlein) azonnal lehetőséget kapott a Südostdeutsche Forschungen nyitó évfolyamában való szereplésre, amely ily módon 1936-ban a magyar tematika és a magyarországi (de nem feltétlenül magyar érzelmű) szerzők munkáinak szinte már aránytalan felülreprezentáltságát mutatja.⁷⁴² E nevek egy része idővel ki is kopott a Südostdeutsche Forschungen munkatársi gárdájából (nem valamiféle politikai nézetkülönbség okán, sokkal inkább azért, mert cikkeik színvonala még Valjavec értékelése szerint sem nőtt fel a tudományosság zsinórmértékéhez), fennmaradt viszont a kapcsolat e fiatal tudósok két legtehetségesebbjével.

Egyikük, Johann Weidlein 1935 és 1942 között állt levelezésben Valjavec-cel,⁷⁴³ „jó német”, ám nagyon kritikus és „gondolkodó” ember benyomását keltette (különösen Hitler áttelepítési terve kapcsán),⁷⁴⁴ s egyúttal rendkívül elkötelezett, szorgalmas kutató, a Schwäbische Türkei kiváló ismerője is volt: a Südostdeutsche Forschungen számára számos recenzió mellett két tanulmányt is készített az első két évfolyamnak⁷⁴⁵ (majd a háború után még továbbiakat). Weidlein a magyarországi németiség múltjának „szakszerű” megismertetése mellett partner volt abban a törekvésben is, amely a népcsoport jelenének, inkluzíve Bleyer tevékenységének átstilizálására irányult.⁷⁴⁶ Poli-

⁷⁴² A nyitó évfolyam 17 tanulmányából 12 (71%) foglalkozott valamilyen, a történeti Magyarország területéhez köthető témával. Ráadásul 7 munkát magyarországi szerző írt: SZEKFI, *Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter* (16–26); JOHANN WEIDLEIN, *Die volklichen Verhältnisse in der Schwäbischen Türkei im 18. Jahrhundert* (60–78); RICHARD HUSS, *Bairische Unterlagerung und bairischer Adel in Nordsiebenbürgen* (147–159); MOOR, *Die genitivischen Ortsnamen des heinzischen Sprachgebietes und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte Westungarns* (160–173); ANNA LOSCHDORFER, *Dorfgemeinschaften und Volksliederpflege im Bakonyerwald* (223–274); EUGEN VON BONOMI, *Die Sage vom wilden Jäger und von der wilden Jagd in der Umgebung von Ofen (Ungarn)* (275–286); AEGIDIUS FAULSTICH, *Deutsche und Nichtdeutsche in der Schwäbischen Türkei. Studie über die Voraussetzungen und Grundlagen der biologischen Überlegenheit der Deutschen gegenüber den Nichtdeutschen in den Komitaten Baranya, Tolnau und Somogy (Ungarn)* (286–295).

⁷⁴³ 24 levelet váltottak egymással. A levelezés súlypontja 1938/39-re tehető, s a Südostdeutsche Forschungen első két évfolyamában megjelentetett tanulmányok kapcsán is állandó kapcsolatban álltak.

⁷⁴⁴ Hitler 1939 októberében nagyszabású áttelepítési tervet hirdet meg a „szétzórót, asszimilációnak kitett német népforgácsok” (*Zersplitterungsdeutschum*) összegyűjtésére, vö. SEEWANN, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II., 284–286. A vagyonfétés, a szülőföldhöz ragaszkodás azonban még a Volksbund-tagokat is gondolkodóba ejtette a tervvel kapcsolatban. Mindez látható a szóban forgó levélből: Weidlein–Valjavec, Szarvas, 1939. X. 7. Az áttelepítés és az ezt koordináló Volksdeutsche Mittelstelle kapcsán lásd még MARKUS LENIGER, *Nationalsozialistische „Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese*, Frank & Timme, Berlin, 2006.

⁷⁴⁵ *Die volklichen Verhältnisse in der Schwäbischen Türkei im 18. Jahrhundert*, Südostdeutsche Forschungen 1. (1936), 60–78; *Die Mundarten der deutschen Streusiedlungen in Ostungarn*, Südostdeutsche Forschungen 2. (1937), 139–151.

⁷⁴⁶ Mindketten részt vettek abban a reprezentatív vállalkozásban (*Grosse Deutsche im Ausland. Eine volksdeutsche Geschichte in Lebensbildern*, szerk. HANS-JOACHIM BEYER – OTTO LOHR, Stuttgart, 1939.), amely egy életrajzi gyűjtemény keretein belül az *Außendeutschum* jelentős személyiségeit kívánta bemutatni. Valjavec az Edmund Steinackerről szóló szócikket vállalta (300–306), Weidlein pedig Jakob Bleyert mutatta be (344–356). A Bleyerről szóló rész – igen jellemző módon – az

tikai aktivizálódása a magyarországi népinémet mozgalomban (a Bleyerről elnevezett budapesti Volksbund-gimnázium igazgatója lett,⁷⁴⁷ emellett pedig a Volksbund-iskolák felügyelője), s ennek folyományaképp a müncheni lap kényszerű elhanyagolása⁷⁴⁸ valódi tudományos veszteség volt Valjavec számára.

A másik rendkívül tehetséges fiatal Anton Tafferner volt, aki az 1930/40-es évek fordulójától – tudományos értelemben – fokozatosan tehermentesítette Bascht azáltal, hogy levette a „népcsoportvezető” válláról a szakmai kérdések figyelemmel követését és a vonatkozó adminisztrációt, ily módon a budapesti német néptudományi lap ügyvezető szerkesztőjeként a továbbiakban már ő bonyolította Valjavecvel a tudományos levelezést.⁷⁴⁹ Maga is kiváló szakember lévén (a Vértes-hegység németiségének kutatója) avatott vélemények megformálására is képes volt a Münchenből rendszeresen küldött publikációk, intézeti kiadványok tekintetében.⁷⁵⁰ Valjavec már vele tárgyalta meg a Neue Heimatblätter esetleges címváltoztatása vonatkozásában Baschék által felvetett tervet. Alig hihető, hogy Valjavec őszintén lelkesedett

I. világháborút követő események kapcsán nem Bleyer magyarbarát, s erre az időre már elavultnak ítélt viselkedésére helyezte a hangsúlyt, hanem úgy mutatta be a németiség számára a magyar kormányzat részéről felkínált autonómia elutasítását, mint a Jászi és a Károlyi-kormány zsidó befolyású nemzetiségügyi minisztériuma által feléje nyújtott kéz visszautasítását. Későbbi politikai pályafutása során is az antiszemita beállítottságot tartotta Weidlein kiemelésre méltónak. A '30-as évekbeli – jó némethez méltó – magatartása pedig már semmiféle retusálásra nem szorult a népinémet felfogású portré szerint.

⁷⁴⁷ 1942. április 6-i levelének már ez volt a fejléce: Jakob Bleyer Gymnasium des Volksbundes der Deutschen in Ungarn. Budapest, VI. Vilma királynő út 42.

⁷⁴⁸ Egy korábbi, a Südostdeutsche Forschungen iránti adósságával kapcsolatban így írt 1942 tavaszán: „Alighanem ez az első eset az életemben, hogy egy ismertetést nem tudok leszállítani, azonban a mostani állásomban olyannyira igénybe vagyok véve, hogy könyvismertetésekre egyáltalán nem is gondolhatok. Ha egyszer már egyenesbe kerülünk iskolagyűjceinkkel, ismét nagyon szívesen fogok közreműködni. Addig azonban szabadságolnia kell engem.” (Weidlein–Valjavec, [Budapest], 1942. IV. 6. Idézi [részben]: TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 630.)

⁷⁴⁹ 1939–1943 között 21 db levelet váltottak, jórészt a kiadványaikkal kapcsolatos szerkesztői minőségben. Ezt megelőzően, 1937-ben is volt már egy levélváltásuk, amikor Basch ajánlása alapján kereste meg Valjavec a még igen fiatal Taffernert és közreműködésre kérte lapjában. Válaszában Tafferner jelezte, hogy előbb vagy utóbb maga is kapcsolatba lépett volna Valjavecvel, s a közreműködés lehetőségét település- és nyelvtörténeti, valamint népességpolitikai és szociográfiai témák tekintetében vélte megvalósíthatónak. Mindjárt fel is ajánlotta a Dunántúli-középhegység település- és nyelvtörténeti vizsgálatának elkészítését (szűkebb hazájáról, a Vértesről ezt már meg is tette – írta), ebbe azonban csak 1937 karácsonya után tud belefogni, addig ugyanis „fél kezével még az egyetemhez van kötve” (Tafferner–Valjavec, Budapest, 1937. III. 23.). Tafferner végül sem 1945-ig, sem az után nem jelentetett meg cikket a müncheni lapban, ismertetésekkel viszont ellátta Valjavecet.

⁷⁵⁰ A Südost-Institut kiadványsorozatának 18. kötete kapcsán (SCHLERETH, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*) Tafferner két levelében is pontosításokra tett javaslatot: Tafferner–Valjavec, Budapest, 1939. II. 6.; II. 17. A sorozat 19. kötetét (SCHMIDT, *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*) is véleményezte, s nagyon jónak találta (Tafferner–Valjavec, Budapest, 1939. V. 15), egy ugyanerre vonatkozó következő levelében pedig azt is hozzáfűzte: „A munka a magyarok számára bizony nem nagyon hízogó, de ezt már csak így követeli meg a történeti hűség” (Tafferner–Valjavec, Budapest, 1939. V. 20.).

volna egy, a névváltás és profilbővülés által támasztandó nyilvánvaló konkurencia láttán, mégis érdeklődést és jóindulatot mutatott,⁷⁵¹ amikor Tafferner közölte vele a változtatás ötletét és motivációit.⁷⁵² Kezdetben ugyan még feltétlen utalni akartak a Bleyer egykori lapjával fennálló kontinuitásra az új név megválasztásakor (Donau-deutsche Heimatblätter), s e nem csupán Magyarországhoz köthető földrajzi meghatározás által is jelezni akarták az utódállamok németiségének – felosztásuk ellenére is fennálló – széttagolhatatlan kultúrtörténeti egységét. A végleges döntés meghozásakor azonban súlyosabban esett a latba az, hogy megkülönböztessék magukat a Bleyer-féle kutatási módszerektől, s az új, harcosszellemiségnek és módszernek egy új, eredeti név választásával is nyomatékot adjanak: Deutsche Forschungen in Ungarn lett a lap új címe.⁷⁵³

A követendő irányvonalról és a munkatársakkal szemben támasztott követelményről az a programadó cikk árulkodik, amelyben maga Basch körvonalazta a magyarországi német népkutatás helyzetét.⁷⁵⁴ A cikk Baschnak a bécsi egyetem Auditorium Maximában 1940. szeptember 30-án, a Prinz Eugen-Preis átadásakor megtartott előadásának átirata, válaszva a német népkutatás feladatait, legutolsó gondolatsorában ekként foglalta össze a harcosszellemű kutatók új generációja számára támasztandó alapkövetelményeket: „Ahhoz, hogy Magyarországon önálló német népkutatást lehessen megalapozni és maradéktalanul biztosítani, már évekkel ezelőtt felállítottam – akkor még csak védekező pozícióból – a következő alapelveket: 1. A népi-német kutatást csak olyan vér- és néptudattal rendelkező kutatók végezhetik, akik saját népcsoportjuk sorsának feltétel nélkül elkötelezettjei. 2. A népcsoport kutatása a nép- és államhűség szintézisének jegyében áll, nem lehet azonban akadályoztatva vagy veszélyeztetve az előző nemzedékek elavult tradícióinak [Bleyer! – O. L.] tekintetbe vétele által. 3. A népkutatásnak a

⁷⁵¹ Valjavec–Tafferner, München, 1939. II. 23.

⁷⁵² Tafferner–Valjavec, Budapest, 1939. II. 17.

⁷⁵³ E tudatos megkülönböztetés első lépése a Bleyer által a Deutsch–Ungarische Heimatsblätternél követett szerkesztési gyakorlattal való szakítás felvállalása volt. Bleyer lapja még törekedett arra, hogy a hazai németiséggel foglalkozó tematikát ne csak származásukban is német kutatók fedjék le. Ez azonban nagyjából 1939-re alapvetően megváltozott. A Basch-féle vonulat ugyanis vállalkozhatatlan volt a nem német származású kutatók számára, s mellettük hamarosan az államhű (s ezért „áruló”) német néptársak is távolmaradásukkal tüntettek. A lapot korábban fémjelző igazán „nagy nevek” (Thienemann Tivadar, Pukánszky Béla, Schwartz Elemás) sorra eltűntek. A „német népiségtől elidegenedett” kollégák kivetését ugyanakkor inkább megtisztulásként, mint veszteségként könyvelte el Basch, illetve az új irányvonalával együtt új nevet is választó magyarországi német népiségtudományi folyóirat. A névválasztás tudatosságához kétség sem férhet: Bleyer nosztalgizáló emócionálitása, s így a hazai németiség „kettős identitása” Basch és a radikális ifjú generáció számára pusztán szólamná silányult, a „deutschungar” kifejezés pedig értelmetlen lett. Ők immár „Deutschen in Ungarn”-nak (németeknek Magyarországon) tekintették magukat, ezért cserélt helyet a két kifejezés a folyóirat címében. Vö. EILER, *I. m.*, 89–90, 92–93.

⁷⁵⁴ Franz BASCH, *Deutsche Volksforschung in Ungarn. Entwicklung und Ziele*, Deutsche Forschungen in Ungarn 4. [IV. Jahrgang der „Neuen Heimatblätter”] (1939) [Heft 3–4. (1941)!], 177–187.

saját nép szolgálatában kell állnia, s nem lehet öncél: ily módon a népcsoport népiségi harcának szolgálatában is kell állnia. 4. A népkutatás továbbá a leg-
 elevenebb vérkeringésben áll az anyanép kutatásával és sorsszerűen ráruházott misszióját – a közvetítői szerepkört két nép között – mindig szem előtt kell tartsa. 5. A népiségkutatásnak egyszerre joga és kötelessége az, hogy a népcsoport életének minden területét kutassa, tehát a politikai és népiségi vonatkozásokat is.” Mondanivalóját Basch ezzel zárta: „Idegen dolgokat nem akarunk, azokra nincs szükségünk, a sajátjainkat pedig nem hagyjuk.”⁷⁵⁵ Valjavec feltörekvő, fiatal népinémet kutatóként megfelelt ezen követelményrendszernek, választott új hazájában azonban túlnőtt e kereteken. Nem kívánta többé már német „néphűségét” megosztani a magyar állam iránti hűséggel, s egy ilyen „szintézis” megalkotásán már taktikai okokból sem kellett fáradoznia. Németországban megváltozott prioritásokkal gazdagodott identitása és tudományos célkitűzése: a német nép és a német állam céljainak tudományos alátámasztása képezte elsődleges feladatát.

2. A magyar–német tudománypolitikai kapcsolatok lecsapódása Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezésében

2. 1. A levelezés összefoglaló értékelése

Fritz Valjavec és Mályusz Elemér rendkívül ellentmondásos kapcsolata az 1935 és 1944 közötti időszak gazdag levelezésük folytán rendkívül jól dokumentált. A levelek a két tudós hagyatékának részeként Münchenben (2002 tavaszáig a Südost-Institut, azt követően a Bayerisches Hauptstaatsarchiv

⁷⁵⁵ BASCH, I. m., 187. Vö. még TILKOVSKY, *Fritz Valjavec...*, 629. A magyarországi német népkutatás kapcsán lásd még Irma STEINSCHE, *Die Entwicklung der deutschen Volksforschung in Ungarn vom ersten Weltkrieg bis zum Wiener Vertrag = Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg*, II., Leipzig, 1943, 531–551; Anton TAFFERNER, *Die donauschwäbische Wissenschaft als Faktor volklichen Selbsterhaltung = Entwicklung und Erbe des donauschwäbischen Volksstammes. Festschrift für Josef Volkmar Senz zum 70. Geburtstag* (Donauschwäbisches Archiv, Reihe I.: Schriftenreihe der ADL 10.), szerk. Georg WILDMANN, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1982, 190–210; Uő., *Donauschwäbische Wissenschaft*; Anton Franz Christian WIRTHOVEN [= Tafferner!], *Die volksdeutsche Forschungsarbeit im Nachkriegsungarn*, Deutsche Forschungen in Ungarn 4. (1939), 1–17, 188–199; 6. (1941), 266–286; 7. (1942), 333–348; 8. (1943) [Heft 2–4. (1980)!], 231–244; Otto-Albrecht ISBERT, *Volks- und Kulturbodenforschung in Deutschland und Ungarn*, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 6. (1934), 241–256; Uő., *Geographie und Volkskunde in der Deutschtumsforschung. Methodisches zu den Untersuchungen über das deutsche Volksgruppengebiet des ungarischen Mittelgebirges*, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 2. (1931/32), 60–73; Richard HUSS, *Der Stand der Germanistik und die Stellung der deutschen Sprache im wissenschaftlichen und kulturellen Leben des heutigen ungarischen Staates*, Deutsche Kultur im Leben der Völker. Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums – Deutsche Akademie 14. (1939), 194–208. A népinémet kutatóhálózat kapcsán lásd FAHLBUSCH, *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik?*

állományában) és Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található. A korrespondencia (egy igen rövid intervallum, az 1941-es esztendő – Valjavec frontszolgálata által amúgy is lerövidített aktív szakasza – kivételével)⁷⁵⁶ teljesnek tekinthető. A levelek visszakeresése, azonosítása, illetve esetleg elkallódott vagy nem leiktatott példányainak a másik fél által őrzött eredetijével való kiegészítése mindkét tudós hagyatékának vonatkozó részét igénybe véve történt. A kiegészítés és pontosítás ugyanazon levél mindkét példányának egybevetése által különösen Valjavec esetében bizonyult megkerülhetetlen munkamódszernek, aki a hivatalos ügyvitel részeként az intézete által is iktatott fogalmazványait olykor kézírásos kiegészítésekkel vagy utóirattal látta el. Így aztán a Mályusznak kikézbcsített levél esetenként többletinformációt tartalmaz a müncheni változathoz képest. Az esetben pedig, ha külföldi tanulmányútjai során (Magyarország, Románia, Anglia) fordult valamilyen ügyben magyar kollégájához, csak a budapesti anyag nyújthat fogódzót. Fordított esetben, a Mályusz által írott levelek visszakeresése kapcsán a MTAK állománya nem bír forrásértékkel. Az ugyanis csak a magyar történészhez Valjavectól beérkezett leveleket tartalmazza, a tőle kimenők kizárólag a müncheni tudós hagyatékában hozzáférhetőek. Ez okból csak a két intézmény anyagának együttes felhasználása biztosíthatta levelezésük – relatíve – hiánytalan összeállítását.

A föllelhető 71 levél közül 21-et csak Münchenben, 24-et csak Budapesten őriznek, 26 pedig mindkét helyen megtalálható.⁷⁵⁷ 50-et Valjavec írt, 21-gyel pedig Mályusz gyarapította kapcsolatukat. Valjavec levelei (a külföldi útjai idején postára adott néhány levelezőlaptól eltekintve) többnyire fejleces intézeti papíron,⁷⁵⁸ gépelt formában íródtak, Mályusz válaszai egyetlen kivétellel (Budapest, 1943. II. 21., amely gépelt) kézírással, a hivatalos egyetemi emb-

⁷⁵⁶ Levelezésüknek az 1941-es évre vonatkozó darabjai ugyanis München bombázása idején megsemmisültek. Valjavec Mályuszhoz írott leveleiben is nyomára bukkanunk a Németországot is elérő pusztításnak (Valjavec–Mályusz, München, 1943. XII. 27.; 1944. V. 10.), ám a kiterjedt kapcsolatrendszer többi, s főként az ottani tudományos élet infrastruktúrájának lerombolásában közvetlenebb módon érintett szereplője számára még több s részletgazdagabb tudósításban számolt be a bombatámadások következményeiről. Így például a prágai Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és a birodalmi tudományos kutatások támogatására létrehozott Reinhard-Heydrich-Stiftung vezetője, Hans-Joachim Beyer számára küldött leveleiből (München, 1944. V. 5.; V. 20.) értesülünk arról, milyen körülmények között égett le az intézet épülete, hogyan pusztult el az ott őrzött anyagok és a könyvtár állományának jó része.

⁷⁵⁷ Münchenben: Nr. 2, 4, 8, 11, 13, 15, 18, 21, 25, 32, 35, 39, 43, 45, 47, 48, 55, 57, 62, 63, 70; Budapesten: Nr. 14, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 37, 38, 40, 42, 50, 51, 52, 53, 54, 60, 67, 68, 69; mindkét helyen: Nr. 1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 16, 29, 31, 33, 34, 36, 41, 44, 46, 49, 56, 58, 59, 61, 64, 65, 66, 71. (A számozás a Függelékben közölt levelezés alapján feloldható.)

⁷⁵⁸ A levélpapírok felirata: „Südostinstitut München”, illetve olykor „Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut Berlin”. Utóbbi azt követően fordul elő, hogy Valjavec a berlini Friedrich-Wilhelm-Universität keretei közt működő Auslandswissenschaftliche Fakultät kiszolgálását ellátó, 1940-ben szervezett intézetben oktatóként másodállást vállalt. A Südost-Forschungen szerkesztőjeként folytatott levélváltásaiban az utóbbi intézet feltüntetése azzal indokolható, hogy a folyóirat 1940-től a müncheni és berlini intézetek közös kiadásában jelent meg.

lémával ellátott levélpapírok mellőzésével készültek. A levélváltásaik során egymás megszólításában alkalmazott formulák változásai csupán felszínes rápillantásra tűnhetnek a kezdeti kimért és távolságtartó viszony érdemi módosulásaként. Levelezésük a külső, formai jegyeket tekintve mindvégig korrekt hivatalossággal kezelt, tiszteletteljes és a szokásos levélbeli formalitásokat alkalmazva barátságos hangvételű volt, ám kötöttségektől mentes, baráti hangúvá sohasem oldódott. Ennek megfelelően tegeződésről még kapcsolatuk kései, a személyes találkozások oldottabb beszélgetéseit követő szakaszában sem lehetett szó. Ez ellen nem csupán ideológiai alapállásuk kibékíthetetlen ellentéte, s még csak nem is (az egyébként nem túl jelentős) korkülönbség, vagy a kettejük között végig kiérezhető (bár Valjavec által a gyors hierarchiai emelkedéssel legalábbis rang tekintetében gyorsan leküzdött) tekintélybeli különbség szólt, sokkal inkább az, hogy udvarias körmondatok közé rejtve lényegi mondanivalójukat kevésbé sebezhetőnek érezték magukat. A barátságos formalitásokat lehántva ez feltétlenül egyfajta latens feszültséget és fürkésző bizalmatlanságot jelez. Mályusz korai, németül fogalmazott leveleiben a kezdeti fenntartásait érzelemmentes semlegességgel leplező „Lieber Herr Kollege” formát alkalmazta partnere megszólításakor, majd éppúgy ennek magyar variánsát a (még említendő) nyelvváltást követően. Az épp Budapesten tartózkodó, s személyes megismerkedésüket indítványozó Valjavec irányába tett – némiképp motiválatlan – gesztusként értelmezhető, hogy 1937 őszétől megjelenik a valós tartalommal nem rendelkező „Kedves Barátom” használata. A Valjavec által írott levelek következetesen használt címzésformulája („Sehr verehrter/Hochverehrter Herr Professor”) megmaradt egész 1940-ig, amikor is – habilitálván – immár ő is megengedhette magának, hogy a Mályusz által már évek óta alkalmazott (s persze üres) formának megfelelően maga is „Lieber/Sehr verehrter Freund”-dal kezdje leveleit. Addig azonban még az egyébként semleges „Herr Kollege” használatát is mellőzte.

Végezetül ambivalens viszonyuknak egy újabb síkon is szemléltethetővé tételére nyújt lehetőséget a levélváltások nyelvének áttekintése. Valjavec a hivatalos jellegű kapcsolatfelvétel követelményeinek megfelelően, s szemmel tartva a német tudomány, valamint a Reich politikai presztízszempontjait, konzekvensen németül intézte a Südost-Institut általa koordinált külföldi kontaktusainak ügyvitelét. A többi délkelet-európai partner mellett érvényes volt ez a Mályusszal kialakított és fenntartott korespondencia esetében is.⁷⁵⁹

⁷⁵⁹ Kivételt mindössze két magyar nyelven írott Valjavec-levél képez (Kistarcsa, 1938. VIII. 27.; München, 1942. III. 14.), mindkétszer olyan szituációban, amikor Valjavec valamilyen kéréssel fordult a már tekintélyes magyar tudóshoz (személyes találkozás, illetve egy, a müncheni lap számára stratégiai fontosságú Mályusz-tanulmány ügye kapcsán), az alaphelyzet tehát eleve az ő oldaláról igényelt a megszokott udvarias hangnemen is túlmenő gesztust.

Mályusz a nemzetközi kapcsolattartás normáinak megfelelően, s hazája adottságait figyelmen kívül nem hagyható előzékenységgel leveleit kezdetben nem anyanyelvén fogalmazta,⁷⁶⁰ idővel azonban mind fokozottabb súlyt fektetett arra, hogy a magyar nyelv tudatos használatával ne csupán a fiatal kollégája által képviselt (és számára már az első levél fogadásakor is nyilvánvaló) offenzív német történetírói irányzat számára tegye egyértelművé tudósi öntudatát, de mint elkötelezetten nacionalista „magyar ember” is éreztesse partnerével a büszke német öntudat – esetleg irányába is demonstrálni akart – fegyverének teljes hatástalanságát. Sem tudósként, sem magyarként nem érezte magát alacsonyabbrendűnek a német kultúrfőlény propagálására (két világháború közti) munkásságát felépítő müncheni kollégája irányzata előtt, így az ezt külsőségeiben is demonstrálni akaró következetes nyelvhasználat alól 1937 nyarától (Visegrád, 1937. VII. 5.) már nem is tett kivételt. Az így előállott sajátos helyzet következménye volt, hogy bár mindketten otthon érezték magukat egymás anyanyelvében, a korrespondencia mindvégig párhuzamosan kétnyelvű maradt.

2. 2. Kapcsolatteremtés – A bizalmatlan kezdetek

A két tudós levelezése Valjavec 1935. októberi megkeresésével vette kezdetét. A müncheni szerkesztő tömör és hivatalos hangvételű sorok formájában tájékoztatta magyar kollégáját, hogy „a müncheni egyetem mellett működő Südost-Institut elhatározta, hogy a délkeleti németiség kutatására évkönyvet jelentet meg, mely egyebek mellett a német–magyar kapcsolatok tudományos vizsgálatával is foglalkozni kíván”. Közreműködése által kinyilvánított támogatását kérte a vállalkozás elindításához, továbbá forma és terjedelem tekintetében szabad kezet biztosított neki egy elkészítendő tanulmány számára.⁷⁶¹ Témát is azonnal javasolt, amennyiben közölte, hogy „különösen szívesen fogadnánk például egy olyan tanulmányt, amely a magyarországi polgárság történetével foglalkozna”. A kapcsolatfelvétel kezdeményezésekor Valjavec természetesen magyar kollégája aktuális érdeklődési köréhez igazította a – szándékai szerint – tartós együttműködés kiindulópontjául választott tanulmány profilját: az 1920–30-as években született társadalomtörténeti tanulmányai közül Mályusz többet is a polgárságnak szentelt.⁷⁶²

⁷⁶⁰ A kapcsolat korai szakaszának németül írott levelei: Budapest, 1935. XI. 11., 1935. XII. 13., 1936. IX. 3., 1937. II. 9.

⁷⁶¹ Valjavec–Mályusz, München, 1935. X. 5.

⁷⁶² Vö. *Geschichte des Bürgertums in Ungarn*, Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 20. (1927/28), 356–407 (klny. Stuttgart, 1927); *Polgárságunk részvétele a középkori országgyűléseken*, Protestáns Szemle 1927/3., 142–146 (klny. Budapest, 1927); *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*, A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. (1931), 225–282 (klny. Budapest, 1931).

Mályusz kifejezetten tartózkodóan fogadta Valjavec közeledését. Erre nem csupán az utal, hogy mindössze levelezőlapon, néhány sorban tudatta vele, más irányú elfoglaltsága miatt nem tud eleget tenni a felkérésnek,⁷⁶³ de az is, milyen körülményes óvatossággal látott hozzá (előre elhatározottan visszautasító) válaszána elkészítéséhez. Az MTAK Kézirattárában őrzött Mályusz-hagyatékban megtalálható Valjavec 1935. október 5-i levele, melynek hátuljára a magyar történész rögtön az elolvasása után felskiccelte elkészítendő válaszána alapmotívumait. „Udvarias (de nem túludvarias) befejezés” – írta a végére, melyből érezhető a Münchenből érkezett felkéréssel szemben táplált fenntartása. E fenntartás a német népiségtudomány orgánumainak rendszeres figyelemmel követéséből eredeztethető. Mályusz a *Südostdeutsche Forschungen*-beli publikálásra invitálástól függetlenül is kapcsolatba került már a müncheni lap célkitűzéseivel rokon szellemiségű kutatások eredményeivel, s noha saját település- és népiségtörténeti vizsgálatai irigylésre méltó paraleljként s egyben iniciatívjaként csodálattal nézett teljesítményeire és összehangolt szervezetére, azért már az 1920–30-as évek fordulójától fokozott aggodalommal kísérte a németiség ezen németországi, illetve magyarországi népiségtudományi folyóiratainak szerepét, hangnemét, célkitűzéseit, s mint erről már szó esett, az ezekkel szemben táplált elutasító véleménynek – tanulmányok és recenziók formájában – többször hangot is adott.

A félreérthetetlen elutasítás csupán egyetlen, a kötelező jó modor által diktált gesztusértékű utalás formájában hagyta nyitva az utat egy esetleges későbbi együttműködés előtt. Válaszában Valjavec, a tántoríthatatlan szerkesztő legfőbb ismérvét példázva, ezt a lehetőséget ragadta meg, amikor örömet fejezte ki magyar kollégája nyitott hozzáállása kapcsán.⁷⁶⁴ Érezvén azonban a bizalmatlanság légkörére alapozott kapcsolat kilátástalanságát, ezúttal bővebb formában igyekezett eloszlatni a kizárólag a németiségre korlátozódó tematika egyoldalúsága által előidézett aggályokat: „Természetes, hogy »Südostdeutsche Forschungen«-ünknek erőteljesen kell foglalkoznia olyan kérdésekkel, mint kulturális kapcsolatok, illetve külhoni németiség. Én magam azonban kifejezetten azon fáradozom, hogy e kérdéskörök mind ezt figyelembe véve se jussanak kizárólagos érvényre. Semmi sem lenne kívánatosabb, mint hogy az idő múltával valamennyi számottevő kutatási irányzat és azok képviselői a »Südostdeutsche Forschungen«-ben találják adjanak egymásnak.⁷⁶⁵ Természetesen ehhez mindenképp a nem német kutatók

⁷⁶³ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1935. XI. 11.

⁷⁶⁴ Valjavec–Mályusz, München, 1935. XI. 18.

⁷⁶⁵ Pontosan ugyanebben az összefüggésben elhangzott ugyanezen kifejezéssel [„Stelldichein”] indította útjára annak idején mentora, Bleyer, saját magyarországi népiségtudományi folyóiratát. A hasonló szervezési gondokkal küzdő Valjavec szerteküldött toborzóleveleinek gondolatmenetét és motívumait is tőle kölcsönözhetette. Lásd Jakob BLEYER, *Zur Einführung*, *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter* 1. (1929), 3. Bleyer *Bevezetőjéből* idéz: EILER, *I. m.*, 88.

támogatása szükséges, annak ellenére, hogy kezdetben ez talán bizonyos ellenérzést válthat ki.” Későbbi munkásságának ismeretében nincs is okunk kételkedni abban, hogy ezt valóban őszintén nyilatkozta: Valjavec 1935 őszén azzal a feladattal került az intézethez, hogy megalapozza, illetve koordinálja a dél- és délkeleti német népiség kutatását végző intézmény publikációs tevékenységét. A kezdeti irányvonal, miként azt a következő évben elindított periodika eredeti címe (Südostdeutsche Forschungen) is kifejezi, a dél-délkeleti *németség* kutatására orientálódott. Ezt a tematikát bővítette idővel Valjavec oly módon, hogy hangsúlyozottan a délkeleti régió más népeinek és kultúráinak vizsgálata irányába próbálta terelni a publikálásra felkért munkatársakat.⁷⁶⁶ E koncepció lassú térnyerésének bizonyítékai a lap első éveitől a szerkesztő által rendszeresen beillesztett – saját tollából származó – írások, kezdve az első évfolyamhoz előszó helyett készített programadó tanulmányától egész az 1940-es évek elején megjelent, a kutatási terület bővített profilját és földrajzi értelemben is vett tágítását megfogalmazó munkabeszámolóig.⁷⁶⁷ A szerkesztőnek a térség felé nyitott szemléletmódját bizonyítja a közreműködői gárda összetétele is. Valjavec már az első évfolyam esetében (ha bizonyos ellentmondásokkal is) hangsúlyt fektetett arra, hogy ne csak német történészek német szellemiségű irányvonala, hanem nemzetközi

⁷⁶⁶ A koncepcióváltás hivatalos indoklása a német külügyminisztérium kultúrpolitikai osztálya számára küldött levélben kerül bőséges terjedelemben kifejtésre. (A levelet névlegesen a Südost-Institut vezetője látta el kézjeggyel, ám a levél külső formai jegyei, a fogalmazásmód, a bevett fordulatok és más levelekben is használt sablonok alapján nem lehet kétséges, hogy Valjavec keze munkája.) A lap számára további anyagi forrásokat megcélzó folyamodvány szerint „mindaddig alapvető hibája volt a »Deutschtumsarbeit«-nak a délkeleti térségben, hogy tudományos értelemben egyedül a német népcsoporttal foglalkozott, anélkül hogy törekedett volna rá, hogy szorosabb érintkezésbe kerüljön az érintett államnép kutatásával”. A Südostdeutsche Forschungen feladata viszont „a délkeleti német néptalaj kutatása mellett elsősorban a német befolyás alapján kifejtett építőtevékenység megragadása a térség népeinél. Célkitűzésünknek megfelelően nem korlátozódunk csupán a birodalmi és külföldi német szak-körök bevonására, hanem tervszerűen kapcsolatokat teremtünk a délkeleti népek mérvadó tudományos köreivel.” Ennek során „kiderült, hogy épp egy erőteljes kulturális és politikai hatás érdekében még erőteljesebb közreműködés volna célszerű a délkelet-európai, magyar, román és délszláv kutatók részéről. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha olyan tanulmányokat is fölveszünk, melyek magukkal az érintett népekkel, kulturális és történeti kérdéseikkel foglalkoznak.” Az argumentáció másik alappillére tisztán tudománypolitikai. „Eltekintve ettől a többnyire gyakorlati megfontolástól, a »Südostdeutsche Forschungen« ilyen irányú kiépítése azért is szükséges, mert mindaddig hiányzott nálunk egy efféle, a délkeletre általánosan irányuló vállalkozás.” A latin kultúrkör országainak a térségre irányuló mind növekvő kultúrpropagandájával szemben nem kielégítő pusztán „nyelv- és kultúrreklám” segítségével fellépni. „Ha azt a tevékenységet nézzük, amit Franciaország kibontakoztat annak érdekében, hogy a délkeleti országokban épp a szellemtudományok terén érvényre juttassa befolyását, akkor be kell látnunk, hogy a hasonló törekvések részünkről semmiféle említésre méltó eredménnyel nem jártak. [...] Ha a francia publicisztika az elmúlt időben erős befolyást gyakorolt a délkeleten, úgy hasonló a német tudomány részéről is megállapítható. Nem elegendő azonban ennek a ténynek – egyebek mellett – alkalmanként előadókörutakkal érvényt szerezni, hanem ezen túlmenően a délkelet németbarát tudósainak szaktudományilag komolyan veendő folyóirata megteremtésével tervszerű együttműködést kell létrehozni, ami 1935 óta a »Südostdeutsche Forschungen«-nek Magyarországon, Romániában és Jugoszláviában messzeemenően sikerült is.” (Machatschek–Stieve, München, 1937. III. 11.)

⁷⁶⁷ *Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung; Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand; Südosteuropa und der Balkan.*

szaktekintélyek bevonása is erősítse a lap elfogadtatását. Ennek megfelelően valóságos főnyeremény volt román részről Nicolae Iorga,⁷⁶⁸ magyar oldalról pedig Szekfű Gyula megnyerése, mint ahogy az elfogulatlan nemzetközi jelleg csalóka látszatát kölcsönözte az is, hogy Magyarországot hét (persze nagyon különböző minőségű, s többnyire völkisch szemléletű) tanulmány képviselte: Szekfűé mellett Huss Richárd, Moór Elemér, Bonomi Jenő, Loschdorfer Anna, Weidlein János és Faulstich Egyed már említett munkái.

A nemzetközi legitimáció hangsúlyozása mellett Mályusz megnyerésének másik ésszerű módjaként az kínálkozott, ha olyan témakör kidolgozására nyújt számára a lap lehetőséget, amely aktuális polémiái egyikének a széles tudományos nyilvánosság elé kerülésével kecsegteti. S Valjavec másodjára valóban e tekintetben is csábító kérdéskörrel állott elő: „Amennyiben Ön egyszer úgy gondolná, hogy például Szekfűnek a »tolerancia és magyarországi puritanizmus«⁷⁶⁹kérdéskörében kifejtett nézeteivel kívánna egy tanulmányban foglalkozni, úgy lapunk természetesen készséggel áll rendelkezésére.”⁷⁷⁰ A korábbi levelében felvetett témához képest e mostani javaslata az 1930-as évek közepén Mályuszt leginkább foglalkoztató problémára tapintott. Kollégájának a két világháború közti magyar történettudomány reprezentatív szintézise⁷⁷¹ ellenében e tekintetben megfogalmazott nézetei ugyanis a magyar történettársadalmon belül igen élénk hullámokat kavartak, s újabb frontját nyitották meg az említett szintézis társszerzőjével évek óta folytatott párbeszédnek: a Mályusz és Szekfű között fennálló – több szálon futó – vitának egyik szeletét képezte a kettejük eltérő barokkfelfogásán alapuló diszkusszió. A *Magyar történet* Szekfű által írt részeinek legvitatottabb területét a 18. század új szellemű „átértékelése” jelentette. A dualizmus korának nemzeti-romantikus történetírói iskolája révén széles körben elterjedt nézet, mely a török kiűzését követő évszázadot hanyatló és egyenesen nemzetietlen időszakként állította be, most, a Trianon utáni Magyarország kényszerű módon változó megítélésében, Szekfű tollán a hazai barokk kibontakozását hozó, virágzó, idilli korszakká magasztosult. A dühödt támadásokra Szekfű a kedélyeket tovább borzoló – az imént hivatkozott – vitairatokkal válaszolt, amelyben immár a felvilágosodás és a vallási türelem kérdésköre

⁷⁶⁸ Iorga kapcsán lásd NIEDERHAUSER Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, MTA TTI, Budapest, 1995, 396–401.

⁷⁶⁹ A szóban forgó tanulmány: SZEKFI Gyula, *A vallási türelem és a hazai puritanizmus*, Theológia 1935, 303–314. Szekfű ezen tanulmányát csakúgy, mint másik, vitairatnak szánt cikkét (*Az erdélyi tolerancia körül*, Katolikus Szemle 1934/11., 662–668) a *Magyar történet* számára készített saját fejezeteinek védelmében írta. Valjavec a közismerten ellenvéleményét hangoztató Mályusz számára egy a *Südstdeutsche Forschungen* hasábjain lefolytatandó polémia reményében kínálta fel Szekfű megtámadásának lehetőségét.

⁷⁷⁰ Valjavec–Mályusz, München, 1935. XI. 18.

⁷⁷¹ HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula, *Magyar történet*, I–VII, Budapest, 1928–1934.

is előkerült, ily módon bekapcsolva a vitába egy újabb s tartósnak bizonyuló szálát, a katolikus és protestáns történetírók ellentétét. (Többen – így a Mályusz-tanítvány H. Balázs Éva – ebben látják kettejük kibékíthetetlen ellenérzésének egyik legfontosabb okát.⁷⁷²) A tolerancia kérdéskörében kibontakozó vitával kapcsolatban Valjavec is képből volt, ezért kínált terepet Mályusz számára riválisa nézeteinek cáfolatára, arra számítva, hogy frissen életre hívott folyóirata két vezető magyar történész polémiján izmosodhat.

Ezt a harcot azonban Mályusz nem külföldi orgánumban kívánta megvívni. A közte és Szekfű Gyula között fennálló kibékíthetetlen ellentét nem szolgálhatott alapul ahhoz, hogy a magyar történettudomány belső harcainak a külföld (ráadásul épp a sokat támadott volkisch-tudományosság) elé tárásával a hazai történetírás és hivatalos történeti ideológia kifelé megbonthatatlanul demonstrálni kívánt egységfrontja valamely belső rivalizálás okán törést szenvedjen. Ennek súlyos felelősségét Mályusz nem vállalhatta fel, s ez – nemzeti elkötelezettségét ismerve – nem pusztán a politikai konszenzushoz való kényszerű illeszkedés, hanem lelkiismeretéből fakadó erkölcsi parancs volt. Ennek megfelelően, bár rendkívül udvarias köntösbe öltöztetve, visszautasította az igazán csábító lehetőséget: „Úgyszintén hálásan köszönöm Önnek a »Südostdeutsche Forschungen«-t illető információkat és szívéllyességét, mellyel lapját rendelkezésemre bocsátotta. Ám azt gondolom, hogy a szóban forgó téma (tolerancia és magyarországi puritanizmus) az Ön olvasóit nem igazán érdekelné. Túl sok körülményt kellene tisztázni, ismételni, hogy érthetővé váljon, melyek Szekfű nézetei és melyek a sajátjaim, ami a témában járhatlanok számára unalmas volna.”⁷⁷³ Támogatásáról biztosította viszont Valjavec felvetését a Südostdeutsche Forschungen és a Századok mint történetészfolyóiratok cserekapcsolatba lépésének lehetőségéről, valamint segítségét ígérte ahhoz is, hogy tanítványainak disszertációit⁷⁷⁴ a müncheni intézet és lapja rendszeresen megkapja, s ily módon recenzeálhassa.

1936. július 28-án kelt levelében Valjavec már a Südostdeutsche Forschungen első megjelent – s időközben postázott – számának⁷⁷⁵ fogadtatásával

⁷⁷² Vö. „Nincs kész történetész.” *Beszélgetés H. Balázs Éva történész professzorral*, Sic Itur ad Astra 1996/1–3., 3–11. Lásd még ROMSICS, *Clio bővületében*, 329.

⁷⁷³ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1935. XII. 13. A remélt vitairat helyett a Südost-Institut könyvtára csupán a Budapesti Szemlemben megjelentetett négyrészes Mályusz-állásfoglalás különnyomatával gazdagodhatott, melyet a magyar történetész 1936. szeptember 3-i leveléhez mellékel. Vö. MÁLYUSZ Elemér, *Magyar renaissance, magyar barokk*, Budapesti Szemle 1936/703., 159–179; 1936/704., 293–318; 1936/705., 86–104; 1936/706., 154–174.

⁷⁷⁴ Mályusz tanítványainak munkái a budapesti egyetem által gondozott A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai című sorozatban jelentek meg, majd a '30-as évek legvégétől a Mályusz által életre hívott Település- és Népiségtörténeti Értekezések sorában.

⁷⁷⁵ Südostdeutsche Forschungen I. (1936), herausgegeben im Auftrage des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München von Fritz VALJAVEC, Max Schick, München, 1936.

kapcsolatban próbált tapogatózni. Maga is tisztában volt azzal, hogy kollégája, s egyáltalán a hivatalos magyar történettudomány számára elfogadhatatlan irányvonal és hangnem is helyet kapott az értékmérőnek is tekinthető indító számban, ezért szükségét érezte, hogy a várható támadások életbékülékeny soraival jó előre tompíthassa. „Egészen bizonyosan akad benne olyasmi – vallotta be a nyitó évfolyammal kapcsolatban –, amelynek eltérő megítélése lehet. Mégis töretlenül remélem, hogy az efféléket idővel sikerül majd jobban kiszűrni.” Valjavec itt Aegidius Faulstich megkérdőjelezhető tudományos értékű „rassenbiologisch” (fajbiológiai) szemléletű értekezésére gondolt,⁷⁷⁶ amellyel kapcsolatban fogalmazásmódja (legalábbis Mályusz felé) az elhatárolódás bátortalan kísérletére enged következtetni. Ennek azért kell jelentőséget tulajdonítanunk, mert azt bizonyítja, hogy 1935/36 fordulóján a német történettudomány nemzetiszocialista gleichschaltolása még nem volt befejezett folyamatnak tekinthető. Friedrich Meineckét már menesztették a *Historische Zeitschrift* éléről, hogy helyére (az egyébként meg nem kérdőjelezett szakmai kompetenciájú) Karl Alexander von Müller kerüljön, s a „céh” kulcspozícióiba is megbízható „szakemberek” emelkedtek, így módon a történelemszakma Németországban belüli ellenállása lassan jelentéktelenné vált, ám a külföld irányába még ekkor is fontos volt fenntartani a nemzetközi szakmai normák tiszteletben tartásának látszatát. Enélkül egy a tudományos életben nemzetközi kapcsolatrendszer kiépítésével megkapaszkodni kívánó történelemszervezet nem léphetett fel a siker reményében. Ahhoz, hogy ez az akadály is elháruljon a megújult, agresszív történelemszemlélet útjából, s immár a külföld tudományos értékítéletének rosszallása is figyelmen kívül hagyható, szekunder tényezővé váljon, még némi időre, az új történelemszervezés megizmosodására és a Reich további politikai sikereire volt szükség.⁷⁷⁷

A *Südostdeutsche Forschungen* hét magyarországi (ám nem feltétlen magyar) szerzőt – köztük az imént említett Faulstich Egyedet – is felvonultatott első évfolyamának túlnyomórészt völkisch szemléletű tanulmányai, nyilván Valjavec is hamar belátta ezt, nemigen gyakorolhattak túl nagy vonzerőt a közreműködésre felkért Mályuszra. Ezért a lap jövődi irányvonalának ígért letisztulása mellett további eszközök bevetése is szükségesnek mutatkozott. Természetesen egy magyar tudós számára jó ajánlólevél volt a völkisch tudományosság sorából hangsúlyozottan kilógó Szekfű Gyula megjelenése a nyitó szám munkatársainak listáján, Mályusz esetleges kételyeinek eloszla-

⁷⁷⁶ FAULSTICH, *Deutsche und Nichtdeutsche in der Schwäbischen Türkei*. A cikk szerzője orvos volt Németországban, s emellett prominens tagja a Franz Anton Basch körül a magyarországi németiség radikális gondolkodású elemeit tömörítő Volksdeutsche Kameradschaftnak.

⁷⁷⁷ E folyamat korabeli magyarországi megítéléséhez lásd DEÉR Józsefnek a Századok 1945 utáni utolsó, még nem marxista befolyású évfolyamában megjelent tanulmányát: *A német nemzetiszocialista történetírás*, különösen 158–162 és 167–170.

tására azonban még hatékonyabb módszernek látszott, ha az ő saját tudományos eredményeinek recepciója kapcsán biztosítják azok pozitív megítéléséről. Valjavec ezt a kártyát is kijátszotta még ugyanezen levelében.⁷⁷⁸ Igen tanulságosnak nevezte kollégája csak röviddel azelőtt megjelent fejtegetését a korai magyar királyság jellegéről,⁷⁷⁹ s egyúttal csalódásának adott hangot a neves középkorász, Váczy Péter vonatkozó vizsgálatainak kapcsán.⁷⁸⁰ E módszer, vagyis a közismerten egymással ellentétes nézeteket valló szakmai riválisok kijátszásán alapuló megosztó taktika ez alkalommal is méltán sorolható azon – eszközökben nem válogató – szerkesztői húzások közé, melyek alkalmazásáról a Szekfű–Mályusz-vita egyes kihasználása tekintetében már szó esett. Ez esetben azonban bizonyos erkölcsi gátlások leküzdésére is szüksége volt Valjavecnek. Váczyval ugyanis még ifjúkori barátság fűzte össze őket, ráadásul a szóban forgó munkát épp maga recenziálta az előző évben, még hozzá igen pozitív hangnemben.⁷⁸¹ 1935. június 20-án kelt meleg hangú levelében Váczy köszönetet is mondott Valjavecnek „szép kritikájáért”, mellyel könyvét fogadta. E pozitív értékeléséhez képest most más hangot ütött meg Valjavec, melynek hitele annál is inkább megkérdőjelezhető, mivel – Váczyval váltott 1934–35-ös levelek tanúsága szerint – a közvetlenül sajtó alá rendezés előtt álló kötet gyöngye németességű eredeti variánsát Váczy épp németajkú barátja „gondos kezelésére” bízta. A kiadásra váró kötet tehát Valjavec kezén is átment. Az átolvasás és a némettelen „hibák kigyomlálása” az ekkor még müncheni egyetemista sok idejét és energiáját kötötte le, amiért is magyar barátja nem győzött köszönetet mondani.⁷⁸² Az immáron egy müncheni tudományos folyóirat szerkesztői pozíciójából Váczy könyvére tett denunciació megjegyzés bizonyosan nem volt mentes a lapban való közreműködésre megnyerni kívánt Mályusz irányába tett hátsó – ha tetszik, „udvarló” – szándéktól. Nehezen tételezhetjük fel ugyanis Valjavecről, hogy ő, aki magyarországi előélete, kiterjedt kapcsolatrendszere és a magyar történettudomány megosztó belső törésvonalak ismerete folytán pontos képpel rendelkezett Mályusz történetiskolai koncepciójának hazai fogadtatásáról, épp a Mályusz és középkorász kollégája közötti polémiáról ne értesült volna.⁷⁸³

⁷⁷⁸ Valjavec–Mályusz, München, 1936. VII. 28.

⁷⁷⁹ MÁLYUSZ Elemér, *A karizmatikus királyság*, Társadalomtudomány 1934/3., 153–178 (kny. Budapest, 1934).

⁷⁸⁰ VÁCZY Péter, *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*, Danubia, Pécs, 1935. Váczy Péter (1904–1994) történész. Kutatási területe a középkori magyar és egyetemes történet. A Hóman–Szekfű–Kerényi szerkesztésében megjelent *Egyetemes történet* középkori kötetének (1936) szerzője.

⁷⁸¹ Lásd Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums / Deutsche Akademie 1935, 134–135. (Magyarországi ismertetés Holub Józseftől: Századok 72. [1938], 209–217.)

⁷⁸² Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. I. 24.

⁷⁸³ Váczy a Budapesti Szemle 1931-es évfolyamában (233. szám, 53–82) cikket közölt *A helytörténeti kutatás problémái* címmel, amelyben támadta Mályusz nagyszabású helytörténet-írási programját.

E konfliktusban (még ha csupán a levéltitok keretei között is) vállalt állásfoglalása Valjavecet nem akadályozta meg abban, hogy Váczy Péterrel a megszokott udvariassági formulákon túlmenő, baráti viszonyt tartson fenn. Sőt annak idején épp Váczytól szerzett tudomást Mályusznak a német népi-ségtörténeti kutatások és Valjavec *Kultureinfluß*-előtanulmányának első fejezete⁷⁸⁴ ellen intézett kirohanásáról: magyar barátja egyik hozzá intézett 1934. áprilisi levelében egy oldalon keresztül idézi Mályusz már többször említett, *Három folyóirat* című cikkének a fiatal müncheni kutatóra vonatkozó állításait, köztük azt, mely szerint a magyar–német tudományos együttműködésnek az a fajta egyoldalúság áll útjában, „amelynek Valjavec oly leplezetlenül ad kifejezést”.⁷⁸⁵ Mindeközben Váczy nem mulasztja el Mályuszt „a piszkálódás nagymesteré”-nek nevezni, s e sommás megállapításból Valjavec már a Mályusszal való kontaktusteremtése előtt fontos következtetéseket vonhatott le. Váczyval való kapcsolatuk természetét bizonyítja továbbá a magyar középkorász közvetlen, szinte huncutkodó szóhasználata. Megjegyzései, például a magyar történelemszakma doyenjéről („Angyal papa”), illetve kollégája, Iványi Béla munkatempójáról („közismert dolog, hogy egy recenzió megírásához is neki a Szentlélek közbelépésére van szüksége”),⁷⁸⁶ valamint a kései leveleikben felbukkanó tegeződés, amit Valjavec csak igen közeli (elsősorban a Kameradschaft révén, például Baschsal fenntartott) magyarországi kapcsolataiban használt, mind-mind e közeli viszonyra utalnak. Ezt a kapcsolatot ítélte Valjavec feláldozhatónak azon cél érdekében, hogy a tekintélyes, de közismerten rebellis Mályusz aktív közreműködését megnyerje a *Südostdeutsche Forschungen* számára.

A Mályusz irányába tett gesztusok közé tartozik a fiatal müncheni kutató doktori disszertációjának baráti megküldése is. A nyomdát csak épp elhagyott munkát Valjavec régóta ápolta politikai kapcsolatrendszere (Magyarország esetében Basch és köre) mellett csupán a tudományos élet területén kiemelkedően fontosnak ítélt vagy megnyerni kívánt személyiségek számára juttatta el ilyen közvetlen módon. A könyv esetében a visszajelzések többnyire pozitívak voltak. Mályusz is meleg hangon méltatta azt: „Szívből gratulálok a Windisch-monográfiához. Igazán szép és alapos munka és a felvilágosodás történetének értékes adaléka; a könyv csúcsteljesítmény és remélhetőleg ösztönzően

A pozitivista hagyományokhoz való visszatéréssel vádolta meg, s a kérdésfelvetések kapcsán figyelmébe ajánlotta, hogy a helytörténetnél mindig magasabb rendű az általános történet. Válaszában Mályusz, melyet Váczy tanulmányának recenziójaként közölt (*Századok* 66. [1932], 103–109), a pozitivisták politikacentrikusságával szemben a helytörténet-kutatás gazdaság- és társadalomtörténeti orientációját emelte ki. (Vö. ERŐS, *A Szekfü–Mályusz vita*, 99.)

⁷⁸⁴ VALJAVEC, *Der deutsche Kultureinfluß in Ungarn*.

⁷⁸⁵ Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. IV. 24.

⁷⁸⁶ Váczy–Valjavec, Budapest, 1934. VI. 22.

hat a magyar kutatókra.”⁷⁸⁷ Még a Valjavec – Mályuszhoz hasonlóan – kiterjedt levelezésben álló Szekfű Gyula is állandó szakmai riválisával – ezúttal – megegyező véleményt alkotott a kötet kapcsán. „A Windisch-könyv rendkívül érdekes, fontos anyagot hoz, – erre azonban bármelyik szorgalmas kutató képes. Ön azonban mesterművet alkotott az anyagból, amely hasonló munkákkal összevetve módszertanilag egyenest iskolapéldaként és mintaként szolgálhat. [...] Windisch-könyve valamennyi kutatónak népi vagy nemzeti hovatartozástól függetlenül elfogadható, legfeljebb az eredmény értékelése kapcsán lehetnek eltérő nézetek.”⁷⁸⁸

Valjavec Windisch-monográfiája azonban korántsem talált ilyen egyöntetűen pozitív magyarországi fogadtatásra. A további elismerő vélemények⁷⁸⁹ mellett fájdalmas kritikák is napvilágot láttak, melyek közül különösen Pukánszky Béla elmarasztaló recenziója a mérvadó magyar történész-folyóiratban⁷⁹⁰ érintette Valjavecet érzékenyen. Pukánszky a kor egyik legelismertebb magyar germanistája, a magyarországi németiség írásbelisége és a magyar-német művelődési kapcsolatok témájában Bleyer örököse volt. Saját kutatásai s a területen úttörő jelentőségű szintetizáló kísérletei⁷⁹¹ során maga is elmélyült a felvilágosodáskorabeli magyarországi német kultúra területén, s (szintén pozsonyi származású lévén) jól ismerte a 18. század végi pozsonyi polgármester és kultúraszervező Windisch életművét, így érdemi kritikáját adhatta Valjavec vizsgálatainak. A hangsúlyozottan objektivitásra törekvő és a fiatal német kolléga iránt csöppet sem ellenséges kritika („Szerző lelkiismeretes, gondos kutatómunkája, kritikai érzéke, mellyel legaprólékosabb adatának hitelességét is ellenőrzi, elismerést érdemel”⁷⁹²) végkicsengését tekintve mégis kedvezőtlen, s a disszertáció magyarországi recepciójának egy másik, a hazai német népiségtudományi körök – Tafferner recenziójából követhető – megítélésétől alapvetően különböző szegmensét testesítette meg. A tartalmi felépítést, a kronológiai szabadságot és a jegyzetelést illető – tulajdonképp apróbb – inkonzekvenciák lajstromba vétele után ugyanis a bírálat második fele – az egyetlen komoly kifogás kapcsán – valójában a két szemléletmód közötti lényegi differencia körüljárására összpontosít. Pukánszky nevezetesen az ellen emelte fel szavát, hogy Windischt, a 18. század végi „hungarus”-közösségtudat és a – korszakban még ki sem alakult – nacionalizmussal szemben az állampatriotizmus „egyik legjellegzetesebb képviselőjét” Valjavec ak-

⁷⁸⁷ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1936. IX. 3.

⁷⁸⁸ Szekfű–Valjavec, Budapest, 1936. VII. 2. (Kiadva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 28–29.)

⁷⁸⁹ Például *Neue Heimatblätter* 2. (1937), 294–295, Anton Tafferner tollából.

⁷⁹⁰ *Vö. Századok* 71. (1937), 354–356.

⁷⁹¹ Lásd PUKÁNSZKY Béla, *A magyarországi német irodalom története; Uő., Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn*, Aschendorff, Münster, 1931.

⁷⁹² *Századok* 71. (1937), 354.

tuálpolitikától átítatott megközelítése mint „südostdeutsch[er] Bürger”-t és a német művelődés „előőrsét” állította elének. A „der aufgeklärte Ungar” fogalom és a „vaterländisch” jelző értelmezése során Pukánszky cáfolja az ifjú pályatárs és a háttérben álló német népiségtudomány által sugallt teóriát, miszerint a történeti magyar állam németisége (a korábban bevett Deutsch-Ungartum helyett immáron Südostdeuschtumként aktualizálva) német nyelvű kultúrája által az össznémetiség ügyét szolgálta volna. A recenzens véleménye szerint az, hogy a hazai németiség – s személy szerint Windisch –, ha nem is magyarnak, de a magyar haza polgárának érezte magát, közelebb áll „a történelmi igazsághoz, mint ha »südostdeutsch« térbe állítjuk a pozsonyi polgármestert és ösztönszerűen felismertetjük vele, hogy a német »Volksboden« szélén mit kellett tennie!”⁷⁹³ A Valjavec által kegyeletesen néhányai mentora, Bleyer Jakab emlékének ajánlott disszertáció bírálatát költői kérdés zárja: „vajjon mit szólna Bleyer Jakab – aki rendíthetetlenül hitt a magyarországi németiség sajátos szellemiségében és kulturális küldetésében – a »südostdeutsch«-á stilizált Windisch Károly Gottliebhez?”⁷⁹⁴

A nehezen megkérdőjelezhető tekintély szakmai véleménye, valamint az a tény, hogy megnyilatkozásai során Pukánszky hangsúlyozottan távolságot tartott a berendezkedő új németországi kurzus politikai jelszavaitól csakúgy, mint a magyarországi fiatal német értelmiség ennek hatása alá került minoritásától (azaz a Volksdeutsche Kameradschaft prominens személyiségeitől, illetve a magyarországi német tudományosság ehhez közel álló tagjaitól), Valjavecet olyan stratégia választására ösztönözte, melynek követésével hangsúlyozhatta, hogy munkálkodását a magyar tudományosság politikai szempontoktól vezérelve utasítja el, s ezzel magát mintegy a magyarországi német népkutatás mártírjává tehetette. Ellenfele szakmai kompetenciájának elvitathatatlansága, ugyanakkor önnön tudományos súlyának önkritikus mérlegelése során fel kellett ismernie, hogy csak a saját maga által választott párbajnem kieroszakolásával és a kialakuló polémia számára otthonos síkra terelésével remélheti, hogy disszertációja megkérdőjelezett alapkoncepciójának védelme az ő (esetleg nem elegendőnek bizonyuló) érvelése, s a talán partikulárisnak tűnő alapprobléma nyomán bekövetkezhető eljelentéktelenedés helyett a két ország hivatalos történetírásának elvi polémiajává nemesedjen, ami által nemcsak a mögötte felsorakozó elvbarátok tudományos falanxa fog a Pukánszky által (is) képviselt magyar állásponttal szemben segítségére sietni, de egyúttal önnön szakmai súlya és respektusa is számottevően emelkedhet a hangadó német tudományos körök szemében. Ennek szellemében fogalmazta meg válaszáat, amikor a vele baráti viszonyt ápoló

⁷⁹³ *Uo.*, 356.

⁷⁹⁴ *Uo.*

Basch felajánlotta neki, hogy Pukánszky „heves támadására” a Bleyer népi-ségtudományi folyóiratát (a Deutsch–Ungarische Heimatsblättert) felváltó, általa irányított Neue Heimatblätterben válaszoljon. A tartalmas vitairatban Valjavec a tekintélyes ellenfélnek kijáró kötelező udvariassággal, ám láthatóan megbántottan és visszafogott indulattal reagált Pukánszky felvetéseire: „Nem felelne meg egészen a valóságnak, ha el akarnám hallgatni, hogy bizony nem vagyok tőle [az ismertetéstől] elragadtatva. Nem mintha P. részéről valami entuziasztikus egyetértésre számítottam volna. Ellenkezőleg. Mégis, e szerző tollából másfajta kritikát vártam. Kétségtelenül egyike ő a legjelentősebb magyarországi germanistáknak, aki egyenest hatalmas ismeretanyaga birtokában sok tanulságos és a további kutatás szempontjából gyümölcsöző információt fűzhetett volna könyvemhez. Ám P. lényegesen egyszerűbb utat választott, ami végeredményben az ő magánügye. Mivel azonban ismertetése végén felvetett egy kérdést, amelyről nem igazán tudom, vajon csupán költőinek szánta, avagy tényleges kérdésként kezelendő, a biztonság kedvéért szívesen vállalom a számadást.”⁷⁹⁵ A következőkben Valjavec Pukánszky felvetéseit a recenzió gondolatmenetét követve igyekezett pontról pontra cáfolni, miközben nem mulasztotta el szóvá tenni, hogy bírálója tisztán szakmai tekintetben kevés kivetnivalót talált dolgozatában, amiért is ő csalódottnak érzi magát, hiszen „gazdag tudása alapján P. kétségkívül számos részletet pontosíthatott volna. Nem tette, amiben talán az a megfontolás vezette, hogy a kicsinyesen gáncoskodó szörszálhasogatás úgyszem jelentene segítséget.”⁷⁹⁶ Záró gondolatmenetében Valjavec látványosan azonosult Pukánszkyval a történetírás tendenciózusságát elítélő véleményével. Tette ezt úgy, hogy a magyar germanista vádjainak élet ellenkező irányba fordítva, annak ódiúmát épp órá hátrította vissza. Önmagát mint a kutatásai során a hagyományos módszerekkel kikövezett történetírói útról letérő, tudatosan új utakat járó s ezért megrágalmazott tudóst állította be, aki az erkölcsi jogszerűség minden támaszát maga mögött érezve nemcsak saját eredményei, de a felvállalt új történeti szemléletmód konzekvens követőjeként és védelmezőjeként kényszerült tollat ragadni Pukánszkyval szemben. Ezáltal nemcsak arra nyílt lehetősége, hogy e polémiát egy megkérdőjelezett és elvitatott létjogosultságú úttörő szemléletmód önvédelmi harcának tüntesse fel, hanem arra is, hogy a védekezés szerepköréből kilépve offenzívát nyisson a hivatalos magyar szemlélet ellen. Ha ugyanis ez utóbbi – s reprezentánsaként Pukánszky – Valjavec újszerű felfogásmódján és eredményein keresztül magát a német népi-ségtörténeti szemléletmódot utasítja el, az fényesen igazolja, hogy valójában a magyar fél az, amelyik ab ovo tendenciózus hozzáállással próbálja kirekeszteni

⁷⁹⁵ VALJAVEC, *Tendenz und Kritik*, 125.

⁷⁹⁶ *Uo.*

az övével ellenkező tudományos álláspontot: „Talán túlzottan is részletesen tárgyaltam P. rágalmait. Ám erre kényszerített vádja, mely tendenciózus ábrázolásmódot rótt szememre. Az én szememben a tudomány területén megjelenő tendenciózusság a valótlansággal egyenértékű. Az olyan történeti kutatásnak azonban, mely a szavahihetőség zsinórmértékétől eltér, egyáltalán nincs jogalapja arra, hogy magát történeti kutatásnak tekintse. Ezért volt jogom és kötelességem, hogy szembesítsem magam P. vádaskodásával. Az iménti fejtegetésekből egyértelműen adódik, hogy a P. által ezen összefüggésben felhozott »bizonyítékanyag« nehezen érdemli ki e megjelölést. Egyrészt olyan kifogásokból áll, melyek egyfajta személyes ízlés- és látásmódot fémjelznek, másrészt olyan dolgokból, melyek mint már láttuk, minden másnak inkább nevezhetőek, mint helytállóknak. Ezért aztán mégoly magasra is »emelheti« hangját P., mindezen fáradozásai ellenére sem tudom őt felmenteni a vád alól, hogy efféle felháborító rágalommal illet valakit, aki az övétől eltérő tudományos eredményre jutott.”⁷⁹⁷ Valjavec kapcsolata Pukánszkyval innentől kezdve olyannyira megromlott, hogy – mint már leírtuk – még a Südostdeutsche Forschungen elindításakor (mint szerkesztő és a publikálásra felkért külföldi tudós) kelt néhány hideg és udvarias hangú levélváltásuk is hamvába holt kísérletként akadt el.

A magyarországi germanisztika nem völkisch indíttatású képviselőivel való szakítás ellenére a magyar tudomány más (elsősorban persze történetész) szaktekintélyeivel fenntartott kapcsolatok szorosabbra fonása továbbra is megkülönböztetett fontosságú feladatot jelentett Valjavec számára. Ennek jegyében meglepedéssel könyvelhette el Mályusz részéről a disszertációjára vonatkozó elismerő sorok mellett azt a jóval visszafogottabb és diplomatikusan udvarias reakciót is, amely azonban gyakorlatilag a Südost-Institut által útjára bocsátott vállalkozás megkérdőjelezése helyett annak tolerálását jelentette: „A »Forschungen« tartalmi gazdagsága a szerkesztő körültekintő gondosságát bizonyítja, s a német és magyar kutatás közötti hathatós együttműködés reményére jogosít.”⁷⁹⁸ Mályusz az általa is elképzelhetőnek tartott együttműködést, hasonlóan Valjavec figyelmes gesztusaihoz, maga is különböző küldeményekkel viszonzta,⁷⁹⁹ s megerősítette korábbi udvarias ígére-

⁷⁹⁷ *Uo.*, 131.

⁷⁹⁸ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1936. IX. 3.

⁷⁹⁹ Ajándékai közt találjuk a magyar protestantizmus múltjára vonatkozó kútforrás felkutatását, összegyűjtését és közkinccsé tételét célul tűző Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár (kiadója a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság; I–XV. évfolyam, Budapest, 1902–1934) forráskiadványainak utolsó két, már őáltala szerkesztett kötetét (Budapest, 1930, 1934). Ekkor küldte meg a müncheni szerkesztőnek a Szekfű elleni állandó harc jegyében kollégája barokk-koncepciója ellen megfogalmazott, már hivatkozott négyrészes vitairatának különnyomatát is, a következő szavak kíséretében: „Egyidejűleg küldök egy különnyomatot, amelyben Szekfű úr barokk-felfogása ellenében kellett állást foglalnom. Gondolhatja, hogy nem szívesen tettem, de mindennek megvan a határa; s minthogy ő velem szemben ezt ismételtelen jócskán túllépte, rákényszerültem, hogy tollat ragadjak.”

tét egy a Südostdeutsche Forschungennek készítendő tanulmány vonatkozásában.⁸⁰⁰

2. 3. A kapcsolat elmélyülése

A bizalmatlan kezdetek után a kapcsolat – úgy tűnt – a megfelelő keretekbe terelődött, s Valjavec örömmel nyugtázhatta, hogy lapja már a 2. évfolyamában újabb tekintélyes (s ráadásul ellenvéleményét sem rejtő) magyar történész közreműködésével számolhat. Ez a történetírás ellenségeskedésektől sem mentes nemzetközi légkörében a megkapaszkodás biztos jelét mutatta. Immáron nyugodt magabiztossággal értelmezhetette magyar kollégája óvatos közeledését törekvései kedvező fogadtatásaként, s jelölhette meg önnön tudományos hitvallását a kölcsönös megértés előmozdításában: „Csakugyan rendkívüli örömmel tölt el, hogy mind a »Südostdeutsche Forschungen« 1. kötete, mind pedig Windisch-munkám elnyerte tetszését. Bizonyítékot látok ebben arra, hogy a német és magyar történettudomány közötti kölcsönös megértés lehetőségei igenis adóttak, mindaddig, amíg szolid szakszerűséggel közelítünk munkánk tárgyához. Sajnos úgy áll a helyzet, hogy egy sor körülmény következtében az egyes kutatók nemzeti hovatartozása bizonyos mértékben vizsgálataikat és eredményeiket is színezi. Én személy szerint mindig tudatában voltam annak, hogy e tényből hatalmas felelősség adódik, s erőm szerint próbáltam e szakadékot áthidalni. Gondolhatja tehát, mélyen tisztelt Professzor Úr, hogy elismerése annál inkább jólesően érint, minthogy ebben annak jelét látom, hogy a kölcsönös megértés és együttműködés iránti törekvésem nem bizonyul eredménytelenek.”⁸⁰¹

Az együttműködés szükségességének és az országaik történetírása közti ellentétes nézetek közelíthetőségének önmaga részéről azzal is látványos bizonyosságát kívánta nyújtani, hogy – hangsúlyozottan Mályusz számára is érzékelhető analógiát keresve – a kettejük szemléletmódja közötti szakadékot háttérbe szorította és egy konkrét kérdéskör kapcsán nézetazonosságukat hangsúlyozta. E konkrét probléma a Szekfű és Mályusz közötti – mindig újabb

⁸⁰⁰ „Hogy tetszene Önnek példának okáért egy rövid közlemény a következő címen: Kaunitz a monarchia kultúrpolitikájáról. A herceg 1792-ben azt javasolta, tegyék Bécsset a német birodalom íróinak bevonásával a forradalomellenes erők szellemi központjává. Javaslat a romantika korát megelőző időszak történetének érdekes momentuma. Kollégái persze nem értették meg őt; azt gondolták, zsurnalistákat akar megfizetni. Szándékomban állna a javaslat szövegét is kiadni, ami talán 3 oldalt tenne ki. Az egész cikk 8-10 oldalas lenne. A szöveg kiadását azért tartom szükségesnek, mert a mutatók segítségével senki sem juthatna nyomára az Udvari Haditanács javaslatának, én is csupán úgy akadtam rá, hogy annak idején áttanulmányoztam valamennyi államtanácsit aktát az 1790–95 közötti évekből. Az iratot az Ön évkönyve hozná először napvilágra, és hiánypótló lenne a bécsi romantika történetével kapcsolatban.” (Mályusz–Valjavec, Budapest, 1936. IX. 3.)

⁸⁰¹ Valjavec–Mályusz, München, 1936. IX. 7.

síkra terelődő – polémia épp aktuális fejezete, a magyar barokk korának megítélése volt.⁸⁰² E vita tekintetében Valjavec ügyes taktikai húzással, s még csak nemrégiben normalizálódott kapcsolatuk további erősítését elérendő, Mályusz oldalára állt. Jól tudta azonban, hiszen még csak két év telt el azóta, hogy megjelent Mályusznak a Valjavecet oly alaposan elmarasztaló *Három folyóirat* című cikke, hogy kölcsönös bizalommal és őszinte nézetazonossággal nem áltathatják egymást. A realitásokat ennyire figyelmen kívül hagyó udvarlás ugyanis csak további bizalmatlanságot eredményezett volna. Ezért aztán Valjavec úgy állott Mályusz oldalára, hogy ennek háttereként a Szekfűvel való – egyébként minden ok nélkül sugallt – bizalmas kapcsolata miatti lelkiismereti meghasonlottságát igyekezett Mályusz elé tárni, hogy aztán annál nemesebb és igazi történetírói objektivitást bizonyító gesztusként látványosan azonosulhasson Mályusz nézeteivel, még ha ez a Szekfű munkásságát teljes mértékben akceptáló korábbi felfogásához képest oly fájdalmas törést is jelent számára: „Tanulmányát a »magyar reneszánsz és magyar barokk« témakörében – írja ugyancsak szeptember 7-i levelében – már elkezdtem olvasni. Mint bizonyára tudja, én volnék az utolsó, aki Szekfű kutatási eredményeit kedveszötnen színben ítélné meg. Ám épp az ő barokkfelfogása az, ami tarthatatlan, s ami minden körülmények között alapos revízióra szorul. Kétségkívül Ön erre a leghivatottabb!” A rövid félmondatba elrejtett megfogalmazás (nem direkte kimondva, csak éreztetve) tudatosan a Szekfűvel valójában fennállónál bizalmasabb viszony meglétét próbálja láttatni. Ez Mályusz tudatos megtévesztését célozta. Valjavec jól ismerte a magyar történettudomány mérvadó (Szekfű körül tömörülő) köreinek elutasító véleményét a német népiségtudománnyal kapcsolatban, s tisztában volt azzal is, hogy még leginkább Mályusz képviseli azon belül – épp népiségtörténeti elkötelezettsége okán – a német tudományos élet ezen permanens módon előretörő irányzatával való kapcsolattartás szükségességét. Azért, hogy a német népiségtörténeti kutatás eredményeinek bizonyos túlkapásaira rendkívül érzékenyen reagáló Mályusz előtt csökkentse a két ország hivatalos történeti ideológiáját elválasztó szakadék mélységét, épp a magyar kollégája legnagyobb riválisaként számon tartott és a „völkisch” gondolkodásmód kérlelhetetlen ellenségének ismert Szekfű eredményeinek akceptálására hivatkozott. Ez ugyanis Mályusz számára is meggyőző bizonyítékát adhatta annak, hogy az együttműködés az eltérő nézetek ellenére is fenntartható. A korábbi súrlódásokon felülemelkedő, s – ha az akceptálható – az ellentétes véleményt is befogadni tudó, objektív szerkesztő imázsának kialakítása nemcsak a lapjában való közreműködési szándékot erősíthette, de saját tudományos respektusát is növelhette a tekinté-

⁸⁰² A vita e szakaszához lásd ERŐS, *A Szekfű–Mályusz vita*, 34–44; valamint részletesebben Uő., *Szekfű és Mályusz vitája a „Magyar Történet”-ről*, *Századok* 131. (1997), 453–476.

lyes magyar kolléga szemében. Ezért tekinthető különösen kifinomult taktikai lépésnek a Mályusz és Szekfű közti ellentmondásos kapcsolat kiaknázására irányuló újabb kísérlet. Ha Mályusz etikai okokból nem is mutatott hajlandóságot Szekfűvel való vitájának a külföld elé vitelére, az a tény, hogy az egyébként riválisával is kiváló kapcsolatokat ápoló Valjavec az ő irányába is egyenlő távolság kialakítását szorgalmazta, meggyőző bizonyosságot jelenthetett az egyébként gyanakvó Mályusz számára is a müncheni szerkesztő közeledésének őszinteségét illetően.

1937. január 14-én kelt leveléhez a magyar történész már elkészült tanulmánya kéziratát mellékelte. Ily módon az, a szerkesztőkolléga többször kifejezésre juttatott reményének megfelelően, csakugyan megjelenhetett a müncheni folyóirat 2. évfolyamában,⁸⁰³ sőt mint Valjavec válaszlevele kiemelte, „a 2. évfolyam díszé” lett.⁸⁰⁴ A kézirat megérkeztekéig visszaigazolása mellett Valjavec egy különösen kényes és a magyar történészársadalmat megosztó problémára is utalt akkor, amikor a Mályusz által szorgalmazott népiségtörténeti kutatások eredményeinek közzétételére alapított új sorozat nyitókötetének megjelenését üdvözölte. A Mályusz nézeteihez sok tekintetben közel álló Szabó István alapvető fontosságú munkájáról van szó,⁸⁰⁵ amellyel kapcsolatban Valjavec sietett leszögezni: „Rendkívül érdemdúsnak találok. Lelkiismeretes munkamódszere Németországban is példaértékű lehet. Gratulálok Önnek az új sorozathoz,⁸⁰⁶ melynek első kötete határozottan sikeres elgondolást körvonalaz.” Az *Ugocsa megye* hazai fogadtatása azonban világosan mutatta a népiségtörténeti koncepció magyarországi lehetőségeit, s a csalódás, amit Mályusz érzett a valóban értékes munka kicsinyes, személyi ellentétek áldozatául esése felett,⁸⁰⁷ csak még inkább Valjavec kezére dolgozott abban a tekin-

⁸⁰³ Elemér MÁLYUSZ, *Kaunitz über die Kulturpolitik der Habsburgermonarchie*, Südostdeutsche Forschungen 2. (1937), 1–16.

⁸⁰⁴ Valjavec–Mályusz, München, 1937. I. 19.

⁸⁰⁵ Szabó István (1898–1969) történész, a debreceni egyetem iskolateremtő tanára. Kutatási területe a két világháború közötti időszakban településtörténet és népiségtörténet, a II. világháború után főként agrártörténet és történeti demográfia. Szóban forgó munkája: *Ugocsa megye* (1937). Munkássága kapcsán lásd *A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban*, szerk. ERŐS Vilmos, Lucidus, Budapest, 2006; SZABÓ István, *Népiségtörténeti tanulmányok*, szerk. ERŐS Vilmos, Lucidus, Budapest, 2005.

⁸⁰⁶ A Mályusz által életre hívott két településtörténeti sorozat közül a Magyarság és Nemzetiség a felvidéki vármegyéket kívánta csokorba gyűjteni Pozsonytól Beregig (az Ugocsa megye-köteten kívül elkészült még ILA Bálint *Gömör megyéje* [1944] és BAKÁCS János *Hont megyéje* [1971] – utóbbi a II. világháború után természetesen már nem a Mályusz-féle sorozatban jelent meg; a többi feldolgozásra kiadott vármegye nem készült el), míg a Település- és Népiségtörténeti Értekezések kötetei (Mályusz tanítványainak doktori disszertációi; nyolc munka jelent meg e kutatások eredményeiből) inkább az egykori kelet-magyarországi, erdélyi vármegyékre koncentráltak.

⁸⁰⁷ Lásd az Ugocsa-kötetről készített recenzióknak álcázott támadást: LÉNÁRD Ödön – MESKÓ Lajos, *Heblyégtörténetírás és nyelvészet*, Történetírás 1937/3., 313–323. A Történetírás című folyóirat 1937-ben indult útjára a Mályusszal közismerten rossz viszonyban álló Belitzky János szerkesztésében. Ellentétük egyik fejezeteként a protestáns Mályusz megtámadására Belitzky egy tudatosan kivá-

tetben, hogy tovább erősítette az egymásrataltság érzését a magyar kollégában, amennyiben az legalább a kötet iránt érdeklődést mutató Valjavec⁸⁰⁸ részéről biztos hátországát érezhette hazájában sokat támadott népiségtörténeti kutatásainak. Mindez a jövőre nézve tudományos kapcsolatuk elmélyítésének lehetőségével kecsegtetett.

Néhány hónappal később Valjavec már a 2. évfolyam megjelenéséről számolhatott be,⁸⁰⁹ mindjárt újabb magyarázkodásra kényszerülve azonban, minthogy ismét akadt a lapban olyan tanulmány, amely konfrontatív alap gondolatával nehezen illeszkedett a szerkesztő által a külvilág felé propagált békés véleménycsere koncepciójába. Coriolan Petranu román művészettörténész cikkéről van szó,⁸¹⁰ amely a „nemzeti művészet” kategóriájának a „politikai magyar nemzetfogalom” számára való kisajátításával, tehát a történeti magyar államterületre való folytonos visszautalással vádolta meg a korabeli magyar művészettörténet-írást.⁸¹¹ „Petranu professzor tanulmánya – vélte

lasztott katolikus lapban cikket tett közzé *A magyar helytörténetírás problémáiról* (BELITZKY, I. m.), melyben bizonyos módszertani kérdéseken túl azt hánytja ellenfele szemére, hogy német példák alapján dolgozott. Belitzky újonnan indított lapja maga is felvállalta a népiségtörténeti irányultságot, azonban szerkesztője és a főmunkatársi gárda (Csapodi Csaba, Ember Győző, Tóth László) elképzelései szerint kifejezetten Mályusz (és a Századok, melynek 1935-ig szerkesztőbizottsági tagja volt) katolikus riválisa kívánt lenni. A harcos új orgánus első lépéseként kirohanást intézett a – sapienti sat! – Mályusz köréhez tartozó, s úttörő munkáját a Mályusz által szerkesztett népiségtörténeti sorozat nyitóköteteként publikáló Szabó István Ugocsa-könyve ellen. (Vö. ERŐS, *A Szekfü–Mályusz vita*, 154–155.) Hogy a méltatlan, s valójában Mályusznak szánt támadás híre Valjavechez is eljutott, arról 1938. február 8-i levelének utalásából értesülünk: „A Szabó-féle könyv »Történetírás«-ban közölt ismertetését fejszólva olvastam.”

⁸⁰⁸ A kötet németországi megismertetését Valjavec vállalta, mégpedig oly módon, hogy személyesen is bemutatja azt a *Historische Zeitschriften*-ben (Valjavec–Mályusz, München, 1937. II. 20.) és lapjában is bírálatot jelentet meg róla. Valjavec valóban közölt is egy rövid recenziót az Ugocsa-kötetről a tekintélyes folyóiratban (*Historische Zeitschrift* 157. [1938], 442), melynek élén ekkor egykori müncheni professzora és az előző évben leköszönt Súdost-Institut-beli főnöke, Karl Alexander von Müller állt. Szabó munkáját egyebek mellett „népiségtudományi célkitűzése következtében” tartotta üdvözlésre méltónak, majd hozzátette: „nézetem szerint Sz. a falvak nyelvi viszonyaira vonatkozó hivatalos adatokat nem minden esetben a szükséges elővigyázattal kezelte, ami mindazonáltal a hatalmas anyaggyűjtés értékét nem befolyásolja”. A kötetnek a *Südostdeutsche Forschungen*-ben történő bemutatása azonban épp a körülötte zajló kiélezett viták, illetve a magyar történettudomány egymással szemben álló táborai között vívott harcnak sajnálatos módon rajta lecsapódó hullámai miatt rendkívül kényes feladatnak ígérkezett. A valóban értékes kötet bemutatására éveken át senki nem vállalkozott. A recenzió végül (M. Schwartz tollából) jelentős késséssel jelent meg (*Südost-Forschungen* 6. [1941], 687–688), s a munka bizony többet érdemelt volna. Az alapvetően pozitív hozzáállású ismertetés langyos végkövetkeztetése: „Ha a szerző nem is minden felállított tézise akceptálható maradéktalanul, [...] állításai mint tudományos kutatási eredmények komolyan veendőek.”

⁸⁰⁹ Valjavec–Mályusz, München, 1937. VIII. 6.

⁸¹⁰ PETRANU, *Begriff und Erforschung der nationalen Kunst*. Coriolan Petranu (1893–1946) a kolozsvári egyetem művészettörténet-professzora, az erdélyi románság építészetének szakértője. (További polemiaíához vezetett a magyar művészettörténet-tudománnyal Petranu következő cikke is: *Die Renaissancekunst Siebenbürgens. Neue ungarische Gesichtspunkte und Umwertungsversuche*, *Südostdeutsche Forschungen* 4. [1939], 307–338.)

⁸¹¹ „A nemzeti művészet – érvel e helyütt Petranu – egy nemzet művészete, mégpedig olyasféle, amely bizonyos megkülönböztető jegeket hordoz más nemzetek művészetével szemben. Így hát szük-

Valjavec – némiképp polemikus. Hekler professzorról⁸¹² azonban már megállapodtam, hogy a következő évfolyamban kifejti a magyar álláspontot e tekintetben.”⁸¹³ Petranuval egyébként Mályusz is külön foglalkozott a budapesti egyetemen a népiségtörténet tárgykörében tartott előadás-sorozatában (1936/37, két féléves kollégium): a hallgatóságnak az általa szorgalmazott módszertannal történő megismertetése során a nyelvtudomány, etnográfia, etnológia, szociológia új vizsgálati módszereit is felhasználva Mályusz épp Petranu és az erdélyi román fatemplomok kutatásának példáján bizonyította, hogy az európai tudományos élet által kifejlesztett új metódusok ügyes stratégiával és természetesen a hazai viszonyokra való átültetésükkel átvehetőek, mi több, felhasználásuk szükséges. Petranu – Mályusz bizonyításai szerint – prekoncepcióból kiinduló vizsgálódásai, tendenciózus következtetései és taktikus módon nyugat-európai elméletekkel harmonizáló megfogalmazásai nyilvánvalóvá teszik, hogy „a román tudományos élet nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a magyarság kulturális, természeti szerepét háttérbe szorítsa és a román népet alaptalanul felnagyítsa. Teszi ezt, sajnos, sikerrel. Viszont a mi igazunkat csak úgy tudjuk bebizonyítani, ha megállapításainkat egy külföldön is elismert modern teóriával [együttal logikai átkötés ez a Mályusz által szorgalmazott – német gyökerű, de a német megközelítéssel felvállaltan polemizáló – népiségtörténeti kutatások létjogosultságához! – O. L.] [...] támasztjuk alá. Ezért nagy jelentőségű, hogy néprajzi kutatásunk [...] a külföldön helyesnek bizonyult módszert alkalmazza. [...] A magyarság szerepét ugyanis sokkal hihetőbb formában tudjuk így megismertetni, mintha mi is az egész magyar faépítészetet autochton fejlődésűnek, a magyar faj lelkiségéből

ségessé válik, hogy a nemzet fogalmát tisztázzuk, azaz az áttekinthetetlen sokaságból egy számunkra használható definíciócsoporthoz csatlakozzunk. Elvileg egy olyan definícióra van szükségünk, mely semelyik nemzetnek nem okoz méltánytalanságot nemzeti művésze tekintetében. Egyetértünk abban, hogy a nemzeti művészet határai nem feltétlenül felelnek meg az egykori és mostani államhatároknak. Ezért nem szabad a politikai államot és a politikai nemzetet, hanem csak a népit, az etnikait mint természet adta egységet kiindulási pontként és »súlypontként« felfognunk. [...] A nemzet fogalmi meghatározása azért volt szükséges számunkra, hogy elkerülhessük azt a hatalmas méltánytalanságot, miszerint egy többnemzetiségű állam minden művészeti terméke a »politikai« nemzet fogalma segítségével egyetlen nép sajátjaként értelmezhető. Az ilyesféle interpretáció [a Petranu által igényelt nemzetfogalom] pl. a magyar művészettörténetben sajnos még mindig nem létezik.”

⁸¹² Hekler Antal (1882–1940) régész, művészettörténész, az MTA rendes tagja. 1917–18-ban a konstaninápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatója, 1918-tól a művészettörténet rendes tanára. Antik művészettel (főként görög szobrászattal) foglalkozott.

⁸¹³ Valjavec 1937. március 9-én kelt levelével kereste meg a tekintélyes magyar művészettörténészt, hogy a Petranu által erőteljes módon képviselt konfrontatív román művészettörténeti álláspontot magyar oldalról ellensúlyozza. Három éven át folytatott levelezésük során Hekler többször is konkrét és címmel alátámasztott ígéretet tett véleménye megfogalmazására, ám Valjavec sürgető felszólításai („mivelhogy nem óhajtanám a kívülről az azt a benyomást ébreszteni, mintha nem engednénk a magyar álláspontot a lehetőségek mértéke szerint érvényre juttatni”, Valjavec–Hekler, München, 1939. V. 13.) rendre eredménytelenek maradtak, s 1939 tavaszán a levelezés megszakadt.

eredeztetnénk, vagyis ha a román kutatással azonos elvi alapokon állanánk. Nemzeti és tudományos szempontból egyaránt nagyobb eredményeket érünk el, ha a kutatás modern eszközeit [...] alkalmazzuk, mintha elavult álláspontot képviselve, tendenciózusan törekszünk hamis teóriákat erőszakolni. [...] Amennyivel valószínűbb és természetesebb a magyar előadás, annál több a remény, hogy a most megtévesztett külföldi tudományos körök is elfordulnak majd a román kultúrpropaganda tudománytalan eszközeitől.”⁸¹⁴

Kapcsolatuk tartóssá válása és a Südostdeutsche Forschungenben való közreműködés által immáron elmélyülése kitűnő apropót teremtett a személyes megismerkedésre. Valjavec már egyetemistaként többé-kevésbé rendszeresen látogatott Magyarországra, s a szünidőket ott töltve nem csupán a „népiségi munkában” vett részt aktívan, de tudományos kérdésekről is rendszeresen konzultált Bleyerrel, s más szakemberek irányába is kapcsolatokat épített.⁸¹⁵ A Südost-Institutban betöltött munkaköre még inkább e meglévő kapcsolatrendszer bővítésére, illetve más minőségű, a politika helyett hangsúlyozottan a tudományos élet felé orientálódó továbbépítésére ösztönözte. Ennek megfelelően magyarországi (és délkelet-európai) utazásai ezután is meglehetősen rendszerességgel bonyolódtak, s a személyes kontaktuseremtések gyümölcsöző eredményeiről a levelezésében nyomon követhető visszajelzésekéből (is) pontosan értesülhetünk. 1937 későnyarán, koraőszén Valjavec ismét a térségbe látogatott, hogy szeptember első felét Erdélyben, az október végéig terjedő időszakot pedig Budapesten töltse tanulmányi céllal.⁸¹⁶ Ez alkalommal, az előzetes egyeztetéseket követően,⁸¹⁷ a Mályusszal való személyes találkozásra is sor került. Az ekkor – magyar kollégája lakásán – folytatott eszmecserejük nem maradt folytatás nélkül. 1938 szeptemberében újabb (budapesti) találkozás követte, melynek során Mályusz – későbbi levelek tanúsága szerint⁸¹⁸ – a hazájában meg nem értéssel fogadott népiségtörténeti koncepciója átgon-
dolt és konzekvens kidolgozására tett ígéretet Valjavec lapja számára.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Az elhangzottakat – aprólékos munkával rekonstruálva – az 1990-es években a Mályusz-hagyaték gondozója, Soós István rendezte sajtó alá, Mályusznak az egyetemi előadásai II. félévéhez készített jegyzeteit felhasználva. Vö. MÁLYUSZ Elemér, *Népiségtörténet* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 13.), s. a. r. Soós István, MTA TTI, Budapest, 1994. A Petranura vonatkozó részek: 118–121; az idézet helye: 121.

⁸¹⁵ Bizonyítja ezt kiterjedt levelezése, melyben jóval a Südost-Instituthoz kerülését (1935. október) megelőzően kelt darabok is fellelhetők. 1934-ben már dokumentálható tudományos kapcsolatai voltak Magyarországra irányában (Angyal Dávid, Császár Elemér, Farkas Gyula, Gréb Gyula, Lám Frigyes, Schmidt Henrik). Szekfű Gyulával váltott levelei még régebbre, egyetemi tanulmányai kezdetéig, 1930-ig mennek vissza. Váczy Péterrel való kapcsolatáról lásd a korábban elmondottakat.

⁸¹⁶ Valjavec–Mályusz, München, 1937. VIII. 6.

⁸¹⁷ Valjavec–Mályusz, Budapest, 1937. IX. 22.; Mályusz–Valjavec, Budapest, 1937. IX. 28.; Valjavec–Mályusz, [Budapest], 1937. X. 1.

⁸¹⁸ Valjavec–Mályusz, München, 1938. X. 17.; Mályusz–Valjavec, [Budapest], 1938. XI. 16.

⁸¹⁹ E budapesti beszélgetés alkalmával oszthatta meg müncheni kollégájával Mályusz a magyar népiségtörténeti kutatások életrehívásával kapcsolatos, az 1920–30-as évek folyamán kiérlelt koncepcióját,

E találkozók során nem csupán a magyar történész konfliktusai és az ezek áthidalását segítő további kooperáció lehetőségei merültek fel, de a müncheni kutató szakmai tervei is szóba kerültek. Ezek között nyilván a Südostdeutsche Forschungen formai és tematikai átalakítására vonatkozó szándékáról is tájékoztatta kollégáját, ezek ugyanis a szerkesztésre vonatkozó megbízatása óta állandóan foglalkoztatták.⁸²⁰ Ám bizonyára saját – már évtizedes – kutatásainak habilitációs munkává összeállításáról is büszkeséggel számolt be.⁸²¹

A további együttműködés szándékának biztos jeleként fogható fel az újabb tanulmányok megjelentetése érdekében kifejtett buzgalom. Mályusz maga ajánlott egy kisebb cikket 1938 legelején. Mint jelezte, kész lenne „valami érdemlegesebb közleményt adni, kb. 2-3 oldal terjedelemben; arról, hogy II. József a szerbség politikai és kulturális ügyeinek vezetését az udvari haditanács helyett a magyar hatóságokra akarta bízni, ezek azonban, sajnos, elhárították maguktól a megbízatást. Teljesen ismeretlen mozzanat ez, rendkívül jellemző Józsefere – motu proprio [önszántából] vetette fel a tervet – de a magyar hatóságokra is, azonkívül érdekelné a szerb, ill. jugoszláv történeti kutatást is.”⁸²² Valjavec örömmel konstataálta a javaslatot,⁸²³ sőt 1938. őszi

melyre vonatkozóan a pályafutása legkorábbi szakaszától kezdve recenziók sorai közé rejtett, vagy a „Hóman-féle gyűjteményes kötet” (*A magyar történetírás új útjai*) általa írt vonatkozó fejezetében röviden már kifejtett elképzelései, immáron a tervezett kutatások alapvetéseként megfogalmazva, konzekvens kidolgozásra vártak. Valjavec saját folyóiratának rokon (bár ellentétes előjelű, azaz német népiségtudományi) szellemiségű irányvonalához illeszkedőnek érezvén a magyar népiségtudomány szárnypórbálgatásait, teret kínált magyar kollégája elképzelései számára. Mályusz gondolatmenete végül nem a Südostdeutsche Forschungenben nyert megfogalmazást, hanem Magyarországon jelent meg, s az elkövetkező években a magyar történettudomány berkein belül komoly hullámokat kavart.

⁸²⁰ A lap profiljának az eredeti – kizárólag a németiségre összpontosító – koncepcióhoz képest történő bővítése, természetesen egy többlépcsős folyamat eredményeként, már megkezdődött és az 1930–40-es évek fordulójától még látványosabbá vált. (Vö. a korábban ezzel kapcsolatban elmondottakkal.) A tartalmi elemek mellett a formai jegyek is megváltoztak, melynek kezdő lépéséről Valjavec már első találkozásukat követően, 1938 májusában beszámolhatott. A Südostdeutsche Forschungen addig voltaképpen nem is folyóiratként, hanem évkönyvként jelent meg, a változás jeleként azonban már azt írhatta kollégájának: „remélem egyébként, hogy kb. 4 hét múlva küldhetem Önnek az »SODF« 1938-as évfolyamának I. füzetét, melynek terjedelmi és tematikai felépítése terén ez év folyamán remélhetőleg nagymértékű előrelépés történik.” (Valjavec–Mályusz, München, 1938. V. 12.)

⁸²¹ Valjavec 1938-ban habilitált a délkelet-európai német kultúrbefolyás témakörében. A munka (a Kultureinfluß-kötet) csak 1940-ben látott napvilágot. A végső formába öntés munkálatairól Mályusz udvarias formában érdeklődött első találkozásukat követően. Vö. Mályusz–Valjavec, Budapest, 1938. I. 31.

⁸²² Mályusz–Valjavec, Budapest, 1938. I. 31. A cikk végül – Valjavec többszöri sürgetése ellenére is – csak évekkel később készült el, s csupán Mályusz 1943. február 21-i leveléhez mellékelve került a Südost-Forschungen szerkesztőjéhez. 1944. június 13-i levelében Mályusz már a korrektúrárt is visszaküldte, ám a nyomdakész szöveg (csakúgy, mint Mályusz feleségének szintén ekkor készített, s hasonlóképp már korrektúrázott színháztörténeti tanulmánya) a front átvonulásakor megsemmisülhetett, mert a magyar tudósházaspár cikkeit a Südost-Forschungen későbbi, háború utáni számaiban sem találjuk. Mályusz e cikkének németre fordított s a müncheni lap számára már korrektúrázott változatára lelt rá Soós István a Mályusz-hagyatékból, s tette azt közzé ismét magyar nyelvre visszafordítva: MÁLYUSZ Elemér, *A szerb nemzetiségi kérdés történetéhez*, kiad. Soós István, Történelmi Szemle 36. (1994), 227–237.

találkozásukat követően maga is emlékeztette kollégáját egy kidolgozandó problémára, a személyes megbeszélésük során rendkívül fontosnak ítélt magyarországi népiségtörténeti kutatások alapvetésére: „Szabadjon tehát remélnem, hogy megbeszélésünk értelmében, amelyre sok örömmel gondolok vissza, az »SODF« egyik következő számába szíveskedik elkészíteni a magyar népiségtörténet feladatairól szóló alapvetését. A pontos címet, terjedelmet stb. teljesen Önre bízom. A kézirat németre fordítását én vállalnám.”⁸²⁴ Valjavec különösen szorgalmazta ezt a lapja, de a német Volkstum-kutatás számára is stratégiai fontosságú munkabeszámoló elkészültét, ennek megfelelően korábban alig tapasztalt gyakorisággal és szerkesztői rámenősséggel érdeklődött újra és újra az összegző munka állapotáról.⁸²⁵ Mályusz azonban több alkalommal is megnyugtatta e tekintetben.⁸²⁶ 1938. november 16-án például így fogalmazott: „A magyar néptörténeti kutatásról irandó cikkekre vonatkozólag csak megismételhetem – írásban is – teljes készségemet. Mihelyt megszabadulok a türelmi rendelettől,⁸²⁷ legelső elvégzendő feladatomban ez a cikk lesz. Amióta elolvastam folyóirat legújabb számában H[arold]. Steinackernek igen őszinte, okos, nyílt bírálatát,⁸²⁸ még nagyobb örömmel gondolok a tanulmányra, amelynek tervét Kolléga Úr szíves volt felvetni. Azt hiszem, hogy valóban közelebb jutunk egymáshoz, ha ugyanazon az elvi alapon indulunk meg; azon, amely valamennyiünk számára egyformán biztosítja a túlzásoktól való mentességet. Azt hiszem, gyakran fel fogom majd keresni kézírataimmal – de azért ne ijedjen meg, nem leszek terhére –, már csak azért is, hogy együttműködésünk szükségességét idehaza, nálunk is dokumentáljam egyesek előtt.”⁸²⁹

Valjavec bizonyára megnyugodva olvasta kollégája eltökéltségét az említett értekezés, s egyáltalán kapcsolatuk további elmélyítése tekintetében, s ezt alátámasztandó maga is gesztusértékű érdeklődést mutatott a magyar település- és népiségtörténet vizsgálataival, illetve a Mályusz kezei alól kikerült tanítványok vonatkozó eredményeivel kapcsolatban. „A Nyitra megye bete-

⁸²³ Valjavec–Mályusz, München, 1938. II. 8.

⁸²⁴ Valjavec–Mályusz, München, 1938. X. 17.

⁸²⁵ Valjavec–Mályusz, München, 1938. XI. 19.; München, 1938. XII. 23.; [Klausenburg], 1939. IV. 4.; München, 1941. XII. 3.; München, 1942. III. 14.; München, 1942. V. 4. Utóbbi levelében Valjavec még a következő javaslattal is előállt: „Egyébiránt talán az is lehetséges volna, hogy az értekezést folyóiratbeli megjelenését követően az immáron a berlini Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut és a müncheni Südost-Institut közös kiadásában, »Südosteuropäische Studien« címen futó kiadványsorozatunk darabjaként, külön is kihozzuk.”

⁸²⁶ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1938. XI. 16.; Budapest, 1942. IV. 14.

⁸²⁷ MÁLYUSZ Elemér, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (A magyar protestantizmus történetének forrásai), Budapest, 1939.

⁸²⁸ Südostdeutsche Forschungen 3. (1938), 435–436. Steinacker tartalmass recenziójának tárgya Horváth Jenőnek a Szent István Akadémián 1936. május 15-én tartott vendégelőadása: *Történetiszemléletünk egysége és a történelmi Magyarország. Karácsonyi és Fraknói szellemi öröksége* (klny. Budapest, 1937).

⁸²⁹ Mályusz–Valjavec, [Budapest], 1938. XI. 16.

lepüléséről szóló értekezést⁸³⁰ nagy érdeklődéssel várom. Magam fogom az »SODF«-ben bemutatni,⁸³¹ mivel a *magyar* településtörténet éppúgy érdek engem, mint a német. Sőt azt hiszem, kijelenthetem, hogy az egész Kárpát-medence tekintetében településtörténeti szempontból csak akkor láthatunk tisztán, ha a munkálatok magyar oldalról is beindulnak. Ameddig például nem ismerjük pontosan a szlovákiai magyar néptalaj történetét, annak változásával együtt a történelem folyamán, addig nem várhatunk meggyőző állításokat a szlovák néptalaj és az ottani német nyelvszigetek tekintetében sem. Én magam mindig is ellene voltam azon módszernek, mely a délkelet-európai német nyelvszigeteket anélkül kívánta kutatni, hogy a környezetről és a befogadó állam adottságairól megfelelő mértékben tudomást vett volna.”⁸³²

Természetesen ahhoz, hogy a német település- és népiségtörténeti kutatók beépíthessék eredményeik közé a vonatkozó magyar vizsgálatok alapján nyert információkat is, különösen fontos lett volna, hogy a Mályusz által készített módszertani alapvetés mihamarabb napvilágot láthasson a *Südost-deutsche Forschungen* hasábjain. „Jó okom van feltételezni, hogy a munka külföldön, úgy Németországban, mint az utódállamokban nagy feltűnést fog kelteni” – csillantott fel további távlatokat Valjavec kollégája számára, majd lapjának a kölcsönös megértés érdekében kifejtett – olykor elutasítással találkozó – erőfeszítéseire utalt, világossá téve ezzel a még mindig késlekedő Mályusz számára erkölcsi felelősségét, hogy a véleménynyilvánítás terén felkínált esélyegyenlőséget a magyar tudomány érdekeinek védelmében kihasználja-e: „Általában véve is feltétlen örömmel töltene el, ha minél gyakrabban és minél többet hozhatnék le az Ön tollából. Eltekintve a személyes örömtől, amit az Önnel való ismeretség okoz, én aztán igazán jól tudom, micsoda hatalmas tudományos nyereség adódik ebből orgánumunk számára. Pontosan tudom, hogy sok helyütt Magyarországon lapomat félreismerik, s megütköznek azon, hogy egyebek mellett olyan tanulmányok is megjelennek, melyek a magyar álláspont ellen irányulnak. Elfelejtik azonban, hogy

⁸³⁰ FÜGEDI Erik, *Nyitra megye betelepülése* (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 1.), Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. Valjavec érdeklődése azért is figyelmes gesztus, mert e szóban forgó értekezés lett a nyitódarabja a Mályusz által tanítványai népiségtörténeti disszertációi számára elindított kiadványsorozatnak.

⁸³¹ Valjavec végül maga nem írt ismertetést a Fügedi-disszertációról, bár miután elolvasta, nagyon pozitívan nyilatkozott arról Mályusznak: Valjavec–Mályusz, München, 1938. XII. 9. Megpróbálta viszont a magyar–szlovák nyelvhatár problémakörében járatos Kniezsa Istvánt megnyerni a bemutatására (Valjavec–Kniezsa, München, 1938. XII. 9.), ám e kísérlete sikertelennek bizonyult, mivel a magyar tudós válasza sem méltatta a müncheni laptól érkezett felkérést. Ezért aztán 1940 őszén Otto-Albrecht Isbertnél, a berlini Magyar Intézet, majd a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut munkatársánál próbálkozott, s kapott biztató válaszokat (1940. X. 22.; X. 30.). Végül azonban Mályusz településtörténeti disszertációsorozatának első darabjáról a müncheni lapban nem jelent meg recenzió.

⁸³² Valjavec–Mályusz, München, 1938. XI. 19.

ez az álláspont nem az én álláspontom, továbbá elfelejtik a lap multilaterális karakterét figyelembe venni, mely nem egy bizonyos pozíciót vállal fel, hanem azáltal kíván szolgálni az államok közti együttműködésnek, hogy minden ország kutatása nyíltan és szabadon kifejtheti álláspontját. Véleményem szerint a közép-európai nacionalizmus következményeihez tartozik, hogy manapság az egyes népek kultúrtudománya bizonyos ellentmondásba került egymással, ami a legjobb akarattal sem iktatható ki máról holnapra. Nézetem szerint minden azon múlik, hogy ne veszítsük el a nyugalmat, és az együttműködés fennálló lehetőségeit teljes mértékben kihasználjuk. Úgy hiszem, hogy a tényszerűtlen elemek és hangnemek kikapcsolása általi kölcsönös megismerés sokban hozzájárulhat ahhoz, hogy egy idő múltán az ellentétek sokkal inkább elsimuljanak, mint az pillanatnyilag lehetségesnek tűnik. Mindenesetre az »SODF« a magyar kutatásnak éppúgy nyitva áll, mint a németnek, úgyhogy magyar részről is lényegében hasonló eséllyel rendelkeznek. Épp azért, mert magam is ezen alapvetet vallom, értékelni tudom az Ön együttműködését, s ezért fogok mindenkor valamennyi tanulmányt nem pusztán tudományos szempontból üdvözölni, hanem egyfajta pszichológiai érintkezés építőelemeként is, ha szabad ezt így kifejeznem.”⁸³³

Felelőssége súlyával Mályusz is tisztában volt, s azt is világosan látta, hogy az általa választott út (a népiségtörténet) német analógiája miatt hazája tudományos életében további, elhúzódó konfliktusokkal kell még számolnia. Valóban föltett szándéka volt ezért a német kollégája által különösen szorgalmazott alapvetését adni koncepciójának. Mint későbbi levélváltásaik során is utalt rá: „Gondolatban készen van a szerkezet, elkészítése azonban teljes egészséget kíván. Megnyugtatom azonban, hogy biztosra veheti kéziratomat. Ezt a munkát nagyon ambícionálom.”⁸³⁴ Úgy gondolta azonban, hogy úttörő látásmódját fölvázolandó, kezdetnek egy, a „magyar népiség” alakulásának vizsgálata kapcsán is megkerülhetetlen probléma, az idegen etnikumokhoz való viszony körüljárására vállalkozik. Javaslatára szerint „először egy terjedelmesebb cikkben a »középkori magyar nemzetiségi politikát« ismertetném meg. Ez ugyanis ki van dolgozva, mivel előadásaimban a múlt szemeszter folyamán ismertettem.”⁸³⁵ Mályusz úgy vélte, e tanulmány tematikailag is jól

⁸³³ Uo.

⁸³⁴ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1942. IV. 14. A betegségére vonatkozó utalást ugyanezen levelében oldja fel: „Mellhártya-irritációval hosszabb ideig feküdtem, most pedig hőemelkedések maradtak vissza [...]. Betegségem alatt nem igen dolgozhattam; annál többet elmélkedtem a »magyar néptörténet« cikken.” A nagyszabású munka azonban továbbra is késett, s Valjavec csak azután hagyott fel leveleiben a téma kidolgozását illető kitartó ostromával, hogy az végül bővebb összefüggésekbe ágyazva, s az egész magyar történettudomány reformjának egyik lehetséges útját ábrázolva – hatalmas viharok közepette – Magyarországon jelent meg. Lásd MÁLYUSZ Elemér, *A magyar történettudomány*, Bolyai Akadémia – Turul Szövetség, Budapest, [1942].

⁸³⁵ Mályusz az 1937/38-as tanév I. félévében *A középkori magyar néptalaj*, a II. félévben pedig *A középkori magyar kultúrtalaj (a magyarság és a nemzetiségek)* címmel hirdette meg előadásait.

belepasszol a müncheni lap profiljába, és hangnemét, mondanivalóját tekintve sem fog – még a harciasabb német tudományos körök részéről sem – ellenállást kiváltani. Saját bevallása szerint ugyanis épp ebben az időszakban, az óráira való készülés és a témakörben való további elmélyülés során került szembe a nemzetiségek iránti középkori toleranciának a magyar történeti tudatba bevéssé váló tételével.⁸³⁶ „Meggyőződésem szerint – írja Mályusz – Ön nem találhat, német részről, kifogásolni valót. Nagyobb ellenkezésbe kerülhetek azonban a mi, magyar uralkodó közfelfogásunkkal, amely talán rossz néven is vehetné, hogy a szentistváni eszméről vallott hitet német folyóiratban óhajtom kissé korigálni. De, meggyőződésem szerint sikerül a tények alapján és az igazság felmutatásával elhárítani az akadályokat s bízom abban, hogy a magyar tudományos életet jellemző elfogulatlanság könnyűvé fogja tenni dolgozatom eredményeinek itthoni elfogadtatását.”⁸³⁷ Uralkodó közfelfogáson Mályusz természetesen örök riválisának, a – már leköszönt, de még mindig megkérdőjelezhetetlen politikai befolyással rendelkező – Bethlen miniszterelnök közvetlen köréhez tartozó Szekfű Gyulának széles körben elfogadott történeti-politikai nézetrendszerét értette, amely nemcsak hogy illeszkedett, de egyenest alakítója volt a „Szent István-i állameszme” prioritásán nyugvó, s a Kárpát-medence történeti egységében gondolkodó korabeli magyar államideológiának.⁸³⁸ Az első magyar király befogadó és toleráns, hagyományosan példaértékűnek tekintett nemzetiségpolitikája Szekfű tudományos és politikai publicisztikájában, s nyomában a mérvadó sajtó hasábjain, valamint a közoktatás területén a katolikus erkölcsiség talpatát erősítette, és tudatos politikai üzenetként az egységes történeti magyar állam morális létjogosultságát támasztotta alá. Ezen ideológiai konszenzust, vagy legalábbis az alapjait bebetonozó hivatalos történetfelfogást csak kevesen merték megtámadni, különösen nem a türelmes magyar nemzetiségpolitika doktrínájának kikezdése által, hiszen ez a „Szent István-i állameszme” dualizmuskori és két világháború közti lecsapódásának, konkrét politikai tartalmának, tudniillik a nem magyar etnikumú népeket is magában foglaló „politikai magyar nemzet” létének hiteles képviselőjét ásta volna alá. Márpedig ez, különösen a Csonka-Magyarországon megmaradt egyetlen számottevő kisebbség, a németség radikalizálódása, valamint a küszöbönálló aktuális népszámlálást (1941) kísérő nacionalista felhangok ismeretében politikai lavina elindulásának veszélyével fenyegethetett volna. E kontextus ismeretében vállalta Mályusz az újabb konfrontációt Szekfűvel (és az „uralkodó közfelfogással”), amikor annak – a hivatalos álláspontot népszerűsítő – tanulmá-

⁸³⁶ Vö. MÁLYUSZ Elemér, *Az egynyelvű ország*, Századok 75. (1941), 139.

⁸³⁷ Mályusz–Valjavec, [Budapest], 1939. IV. 1.

⁸³⁸ Vö. Szűcs Jenő, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Balassi–JATE–Osiris, Budapest, 1997, 337–344.

nyát⁸³⁹ egy hosszas értekezésben megtámadta,⁸⁴⁰ s bizonyítani próbálta, hogy az első királyok nemzetiségpolitikáját éppen nem a tolerancia, hanem a türelmetlenség és a letelepedő idegenek beolvasztására való törekvés irányította, amit az igazolna, hogy az érkezőket lehetőség szerint nem egy tömbben,

⁸³⁹ SZEKFÜ, *A magyarság és kisebbségei a középkorban*.

⁸⁴⁰ MÁLYUSZ Elemér, *A középkori magyar nemzetiségi politika*, Századok 73. (1939), 257–294, 385–448. A rendkívül sok vitát kavart kétrészes tanulmány később is visszatért még a Valjavecvel folytatott levelezésben. A magyar tudós egy ízben udvarias utalás formájában szóvá tette, hogy mind rendszertelenebbül érkeznek a példányai a Südostdeutsche Forschungennek, „amelynek, mint a Századokban megjelent legutóbbi dolgozatomból is kitűnik [!], szorgalmas olvasója vagyok” (Mályusz–Valjavec, Budapest, 1940. X. 3.). A tanulmányban Mályusz valóban több helyütt is hivatkozta a müncheni lapot, ám többnyire korántsem Valjavecra nézve hízelgő összefüggésben. A nemzetiségi kérdés kapcsán a '30-as években Szekfű Gyulával folytatott polémiajuk egyik – a vitapartnerének irányzott – oldalgóságaként épp a Südostdeutsche Forschungen nyitóévfolyamában megjelent Szekfű-tanulmány (*Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter*) szolgált számára fegyverként, hogy bizonyítsa, nem csupán ő vádolható a szellemtörténeti irány részéről a nemzeti tudatosság megjelenési formáinak (talán olykor anakronisztikus és erőltetett) firtatásával, de maga Szekfű is „kiemeli az uralkodóknak a kisebbségekkel szemben követett eljárásában a tudatosságot” (Mályusz, *A középkori magyar nemzetiségi politika*, 261). Más helyütt a hivatkozás éle épp a Valjavec lapjában képviseletet nyert szellemiség ellen irányult. Támadólag idézte Friedrich MÜLLER-LANGENTHAL-nak a müncheni lapban közölt cikkét (*Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nationsuniversität“ in Siebenbürgen und ihres Vermögens. Ein Beispiel volksrechtlicher Entfaltung mit Geschichtsmächtigkeit*, Südostdeutsche Forschungen 3. [1938], 44–68), mégpedig abban az összefüggésben, hogy a völkisch történetírás követői „mit sem törődnek a magyar állam szervezetének s a királyi hatalomnak a súlyával”, s a nemzetiségek törekvései eredményéül tüntetik fel a számukra engedélyezett privilégiumokat. „Mint ahogyan a szász történetfelfogás legújabb körvonalazói teszik, akik az őshazából hozott népjognak a csodás érvényesülését látják múltjukban s ilyen okoskodással támasztják alá elgondolásukat: A szászok egyáltalán el sem jöttek volna Németországból, ha nem biztosítják számukra azt a törzsi jogot, amely hazájukban érvényesült; mint mindenütt szívesen látott telepesek, kereszttul tudták vinni akarataikat, mint közösségek pedig népi joguk letéteményesei lettek.” A két világháború közötti német népiségi tudat több száz évvel korábbi időszakba való visszavetítésének, valamint az ezzel megalapozott történeti érveknek és a rajtuk nyugvó aktuálpolitikai töke kovácsolásának elutasításában Mályusz csatlakozott a jelenség kártékony hatását már diagnosztizáló magyar tudósok sorához. Mályusz szerint „nincs szükség arra, hogy a királyi hatalom túlsúlyát hangoztassuk, s mintegy mérlegre vetve, rámutassunk, hányszor volt erősebb, mint bármelyik nemzetiség. De talán mégsem egészen felesleges eloszlatni a hiedelmet, mintha az Árpádok államának tekintélyét és épségét fenyegetőleg lehetett volna függővé tenni bármelyik nemzetiség jóindulatától, igényei kielégítésétől.” (Uo., 393.) Szintén a magyar kutatás számára elfogadhatatlan elméletek közvetítőjeként tűnik fel a Valjavec által szerkesztett Südostdeutsche Forschungen, amikor Mályusz az Árpádok nemzetiségi politikája kapcsán vizsgálat alá vette az 1290-es esztendő, amikor III. Endre koronázása alkalmából a nemeseken kívül a „nemesek módjára viselkedő” erdélyi szászok kiváltságait is megerősítette. Ez a magyar történezművészet szerint „azokat írta körül, akik betű szerint nem voltak nemesnek tekinthetők, de életmódjuk, körülményeik a kiváltságos réteg tagjaihoz tették őket hasonlónak”. Az újabb német kutatások azonban az erdélyi szászok előkelőit „előszertettel keresik az ősi német nemesség leszármazottjai között. [...] A bökkenő csak az – írja Mályusz –, hogy adat egyáltalán nem támogatja a feltevést, mintha a szász arisztokrácia nemesi eredetű lett volna.” Ezért aztán „a történettudomány módszerében való tájékozódás elmulasztásának” tulajdonította a vonatkozó, s több német népiségtudományi folyóiratban is elősorolt, kreált bizonyítékokat. Ezek közé tartozónak ítélte a tekintélyes debreceni germanista, Huss Richárd tollából származó – általa hivatkozott – tanulmányokat. (Vö. Huss, *Bairische Unterlagerung und bairischer Adel in Nordsiebenbürgen*; Uo., *Deutscher Adel in Siebenbürgen und seine urheimatliche Herkunft*, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. [1933], 211–220.) Végeredményben Mályusz szerint „bizonyára megnyugodva utalhatjuk a szászok ősrégi nemességéről szóló fejtegetéseket a mesék birodalmába” (Mályusz, *A középkori magyar nemzetiségi politika*, 406–407).

hanem az ország egész területén szétszórva, jelentősebb magyar népi tömegek közé telepítették. A tolerancia, az autonómiaigények akceptálásának jelei majd csak a 15. századtól, tehát a rendiség kivirágzásával, szélesebb társadalmi rétegeknek a hatalomba való beemelésével (vagyis egyfajta „demokratizálódással”) együtt mutatkoznak (lásd Universitas Saxonum). Az 1940-es évek elején e témakör kapcsán lezajlott újabb pengeváltásuk⁸⁴¹ leginkább azt bizonyítja, hogy érveikkel nem sikerült meggyőzni egymást, s bár mindketten kifejtették a nemzetiségi kérdés kapcsán saját nemzetfogalmukat, melyek végeredményben a trianoni békediktátum revíziójának alátámasztására szolgálnának (mindössze ennyiben áll konszenzusuk), ám Szekfű továbbra is politikai nemzetben és „államrezon”-ban, hatalmi konstellációkban gondolkodva⁸⁴² képzelte el a területi integritás visszaállítását, míg Mályusz a korabeli német nemzetfogalomtól ihletve (ám azzal szemben) népi nemzetet látott maga előtt, s általában a magyar művelődés önállóságának hangsúlyozásával, a nemzeti összetartozás-tudat felébresztésével, belső és nem állami erő mozgósításával kívánt célhoz érni.⁸⁴³

2. 4. A Valjavec iránti bizalmatlanság fokozódása

Az újabb, nagy reményre jogosító tanulmány kilátásba helyezése ellenére 1938/39 fordulójától viharfelhők gyülekeztek a kezdeti bizalmatlanság után amúgy is csak lassan normalizálódott kapcsolat fölött. A korszak rohamléptekkel felgyorsult nagypolitikai történései a két tudós közötti levelezésben is lecsapódtak. Csehszlovákia megcsonkításából ugyan a magyar revíziós törekvések is hasznot húztak, ám a további német igények felől senkinek sem

⁸⁴¹ Ennek dokumentumát, *Az egynyelvű ország* című cikkét, csakúgy, mint a vitát kiváltó – az előző lábjegyzetben említett – értekezését (*A középkori magyar nemzetiségi politika*) Mályusz postázta a rendkívül érdeklődő Valjavecnek, aki az újabb polémiában ismét lehetőséget látott arra, hogy azt saját céljai szolgálatába állítsa. Ezúttal azonban Mályusz fejtegetéseit már arra használta, hogy az évtized közepe óta Szekfűvel elhidegült kapcsolatát hozza rendbe. A riválisához írott levelében ugyanis a nemzetiségi kérdés kapcsán ezúttal az ő felfogásával azonosult látványosan: „Az én felfogásom szerint is tökéletesen helytállóak az Ön középkori magyar kisebbségi politikát illető fejtegetései, melyek Mályusz tanulmányával helyezkednek szembe. Mályusz tanulmánya számomra teljességgel felfoghatatlan.” (Valjavec–Szekfű, München, 1940. X. 3.)

⁸⁴² A Szekfű által képviselt állam- és politikatörténeti felfogás „a nemzetet mindenekelőtt lelki, történeti és politikai képződménynek tekinti, azaz alapvetően (mint a Szent István-i állam fogalma) egy politikai nemzetfogalmat képvisel, amely [...] az előretörő és megerősödő, alkalmanként fajji zöngéket megpendítő népi nemzetfogalommal szemben konstituálódott” (ERŐS Vilmos, *Szekfű historiográfiai koncepciója = A negyedik nemzedék és ami utána következik*, 108–109). Lásd még ERŐS Vilmos, *A Szent István-i államtól Kárpát-Európáig (Szekfű Gyula történetpolitikai gondolkodása az 1940-es évek első felében)*, Limes 2010/2., 15–30.

⁸⁴³ Vitájuk ezen szakaszához lásd ERŐS, *A Szekfű–Mályusz vita*, 103–125; ERŐS Vilmos, *Szekfű és Mályusz vitája a középkori magyar nemzetiségi politikáról = Történeti tanulmányok IV.*, KLTE, Debrecen, 1995, 125–146; Uő., *Historia Regnum – Historia Populum. A Szekfű–Mályusz vita kialakulása, Századok* 129. (1995), 573–596.

lehetek illúziói. Az 1930-as években a térséget elárasztó német tudományos és propagandairódalom⁸⁴⁴ bizonyos túlkapásai – mások mellett – Mályuszban is olyan ellenérzést keltettek, amely akár az együttműködés további formáitól való elzárkózásnak és a tudóstársával fenntartott szakmai kapcsolat felszámolásának a lehetőségét is magában rejtette. Mályusz rendkívül határozottnak mutatkozott ebben a kérdésben: „Engedjen meg azonban egy megjegyzést. Szeptember óta a világ nagyot változott, oly jelenségeket is vetve fel, amelyekkel még nem sikerült tisztába jönnöm, mert fájó volna végleg kiábrándulni bizonyos eszményekből s mert talán van még remény a további megértéshez. Ha azonban Ön is úgy gondolná, hogy a mai u.n. Szlovákia lakosságának [!] 41%-a német⁸⁴⁵ – végül is ez lehet az Ön meggyőződése – úgy, ne vegye rossz néven, ha minden további tárgyalást, megbeszélést teljesen céltalannak tartok. Ebben az esetben talán halasszuk el együttműködésünket oly időpontra, amikor a hivatalos német felfogás nagyobb megértést fog tanúsítani a magyarral szemben.”⁸⁴⁶ Valjavec különösen kényes helyzetbe került, amikor kollégája levelének két és fél hónapi pihentetését követően válaszára határozta el magát. A kapcsolat megszakadásából származó veszteséget semmiképp nem vállalhatta fel, túl tekintélyes, továbbá rebellis mivolta okán a hivatalos magyar felfogás ellenében is kijátszható adut veszített volna vele, másrészt az 1930-as évek végére kapcsolatrendszerében túl kevesen maradtak meg a magyar tudományosság igazán elismert, megkérdőjelezhetetlen egyéniségei. Mályusz megtartásának tehát stratégiai jelentősége volt, álláspontjával azonban mégsem azonosulhatott anélkül, hogy ezzel kirekesztette volna magát az évtized végére az objektivitást a politikai kollaborációra felcserélő birodalmi történettudomány egységfrontjából. Tömör és a magyarázkodást kerülő választ fogalmazott tehát, amelyben nem mulasztotta el utalni a szélsőséges vélemények mindkét oldalon tapasztalható jelenlétére: „Természetesen nem lehetek azon a véleményen, hogy a német népesség aránya Szlovákiában 41%-ot tesz ki. Minden ez irányú fejtegetés felesleges. Soha nem állította ezt egyetlen valamelyest komolynak mondható német fórum sem.”⁸⁴⁷ Egyébiránt meg tudom érteni az Ön kedélyállapotát, ám azt is szeret-

⁸⁴⁴ Vö. RÓNAI András, *Egy német nemzetiségi térkép*, Magyar Szemle 24. (1935), 120–125; GOGOLÁK Lajos, *Történetünk német népi szemléletben*, Magyar Szemle 28. (1936), 217–228; TOMORI Viola, *A német „népiség”-kutatás*, Magyar Szemle 31. (1937), 143–152.

⁸⁴⁵ E sorok írója minden igyekezete ellenére sem akadt nyomára a Mályusz által sérelmezett arányszám forrásának.

⁸⁴⁶ Mályusz–Valjavec, [Budapest], 1939. IV. 1.

⁸⁴⁷ Valjavecnek a szlovákiai nemzetiségi arányokra vonatkozó élénk érdeklődését jelzi, hogy az ezzel kapcsolatos kutatásokból maga is kivette részét, s jelentős mennyiségű, részletes kidolgozásra váró dokumentációt halmozott föl. Az adatok kiértékelése és szemléltetése terén jelentkező további munkálatok ésszerű elosztása ügyében kapcsolatba lépett a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut munkatársával, a Kárpát-medence németsege iránt hozzá hasonlóan elkötelezett Otto-Albrecht Isberttel. A levelezés a két intézmény kooperációját bizonyítja. „Azt tervezzük – írja Valjavec –,

ném megjegyezni, hogy alkalmasint magyar oldalról is sajtóságos hangok hallhatóak. Magam részéről az adott helyzetben feladatunkat abban látom, hogy szigorúan tényszerűen dolgozzunk és minden véleményt szóhoz juttassunk. A magyar nép és kultúra feltétlen barátjaként csatlakozom a levelében Ön által is kifejtett reményhez, hogy minden jó útra terelődik.”⁸⁴⁸

Utolsó soraiban már ismét az együttműködés kapuit tárta fel, amit alighanem Mályusz is megkönnyebbüléssel fogadhatott, a következő hónapokban ugyanis a kapcsolat normalizálására törekvő, óvatosan puhatólózó gesztusokként sorra érkeztek a saját és tanítványai legfrissebb munkáit tartalmazó küldeményei,⁸⁴⁹ melyeket Valjavec hasonló ajándékai,⁸⁵⁰ illetve udvariasan elismerő hangú köszönőlevelei⁸⁵¹ viszonyozták. A müncheni kutató legértékesebb ajándéka saját, hosszas vajúdas után végre napvilágot látott habilitációs munkája volt, amit Mályusz a körülményekre való tekintettel visszafogott udvariassággal ünnepelt. „Nagy örömet szerzett nekem, hogy megajándékozott a »Kultureinfluss« hatalmas kötetével. Óriási munkatelje-

hogy a szlovákiai németiség részarányára [Blutsanteil] vonatkozó felmérések lezárulása után, annak eredményét kartográfiailag rögzítjük. Örülnék neki, ha ezen a téren együttműködhetnénk olyan formában, hogy a térképeket Ön dolgozza ki Stuttgartban az én dokumentációm alapján.” (Valjavec–Isbert, München, 1940. VI. 24.) Válaszában Isbert maga is üdvözölte a tervet és kész volt vállalni a kartográfiai ábrázolást: „A német vér szlovákiai arányának közös ábrázolására vonatkozó javaslatát szívesen fogadom és kész vagyok az Ön dokumentációja alapján a kartográfiai ábrázolást elvégezni.” (Isbert–Valjavec, Stuttgart, 1940. VI. 27.) A sikeres közös vállalkozás eredményéről már ismét a müncheni történész leveléből értesülünk: „A szép és jól sikerült Szlovákia-térkép megküldéséért hálás köszönetem. Úgy népiségpolitikai, mint népiségtudományi tekintetben értékes szolgálatára lesz az eljövendő munkának.” (Valjavec–Isbert, München, 1940. IX. 6.) Hasonlóképp alátámasztják Valjavecnak a szlovákiai nemzetiségi arányokra irányuló érdeklődését Ingo Haar egyik tanulmányának adatai. Eszerint az I. bécsi döntést megelőző háttér munka német részről felkért szakértői közt ott szerepelt Valjavec is, aki a döntőbíráskodást a „közép-európai népiségi probléma” tisztázásaként tekintette. Ugyanakkor ennek során inkább a szlovák fél írvendhetett szakértői háttértevékenységének: épp e német nemzetiségi statisztikák révén sikerült ugyanis számos, a magyar fél által nemzetiségi alapon követelt területet elvitatniuk, mint-hogy e területek magyar lakosságát asszimilált németiségként tüntették fel. Vö. HAAR, *Friedrich Valjavec*, 108.

⁸⁴⁸ Valjavec–Mályusz, München, 1939. VI. 12.

⁸⁴⁹ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*. (Valjavec maga recenzeálta a vaskos munkát. Rövid, néhány soros írása minden véleménynyilvánítástól tartózkodik, csupán a kötet felépítésének, tartalmi egységeinek bemutatására szorítkozik, s csak utolsó mondataiból érződik ki a hatalmas munkateljesítmény respektálása. Lásd *Südost-Forschungen* 5. [1940], 1000–1001.) További ajándékai között lásd MÁLYUSZ Elemér, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában (A hűbériség és a rendiség problémája)* = *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, I., szerk. LUKINICH Imre, Franklin, Budapest, [1940], 309–433 (klny. Budapest, 1940.); MAKSAY Ferenc, *A középkori Szatmár megye (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 4.)*, Budapest, 1940.; JAKÓ Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt* (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5.), Budapest, 1940. (Mindkét munkát M. SCHWARTZ recenzeálta Valjavec lapja számára: *Südost-Forschungen* 7. (1942), 711–712, 712–713.)

⁸⁵⁰ VALJAVEC, *Die neue Széchenyi-Forschung und ihre Probleme*; továbbá intézetének kiadványai közül STEINACKER, *Lebenserinnerungen; Das Stadtbuch vom Zipser Neudorf und seine Sprache*; valamint természetesen a *Südostdeutsche Forschungen* aktuális füzetei. E küldemények megérkezését Mályusz 1939. X. 21-én, ill 1940. XI. 6-án kelt leveleiben igazolta vissza.

⁸⁵¹ Valjavec–Mályusz, [Kistarcsa], 1939. VIII. 13.; München, 1940. V. 22.

sítmény. Szívből gratulálok hozzá. Bizonyára nagy megnyugvást érez most, hogy az első kötetet olvasói kezébe adta, hiszen a második kötet elkészítése, az alapok megrögzítése után, lényegesen kevesebb fáradságot fog okozni. Vagy már talán kész is vele? Az Ön munkabírásától még ez is kitelik!” A kötetben megfogalmazott s az övétől sok tekintetben mérföldes távolságra lévő gondolatok kapcsán is békülékeny hangot ütött meg: „Be kell vallanom, hogy még csak egyes részeit olvashattam. Ezek éppen olyanok voltak, amelyekkel kapcsolatban konstatálhattam, hogy korábban megjelent felfogásomat, nézeteimet, bizonyításaimat nem fogadta el. Bízom azonban jószerencsében, hogy akadnak majd olyan pontok is, amelyekben meggyőződésünk nem különbözik egymástól. De ha ilyen nem is lesz, azt hiszem, továbbra is megbecsüljük egymás felfogását, bármennyire eltérjenek is egymástól.”⁸⁵² Jelzésértékűek voltak e szavak, s Valjavec valóban ennek megfelelő barátságos közeledéssel igyekezett elbogatellizálni azt a szakadékot, amely kettejük felfogását magyarság és németiség kulturális egymásrahatása tekintetében elválasztotta. „Nagyon köszönöm a munkám 1. kötetére vonatkozó baráti szavait. Ami a nézetkülönbségeket illeti, nos, azt hiszem, ezek nem oly nagyok, mint azt Ön feltételezi. Bár felfogásunk a kultúrtörténeti adottságokat illetően különbözik, mégis újra és újra örömmel állapítom meg, hogy a magyar társadalom- és gazdaságtörténet területén jelentős összhang mutatkozik. Az 1. kötetben ezen összefüggésekbe (pl. a magyar lovagság kérdéseibe, melyben messzemenően egyezik véleményünk) nem mentem bele, ám remélem, hogy az 1. kötet 2. kiadásában, mely talán már a jövő év tavaszán megjelenik,⁸⁵³ e tekintetben is pótolhatok némely mulasztást, s ezáltal bizonyíthatom, hogy nem vagyok teljesen taníthatatlan.”⁸⁵⁴

A Kultureinfluß-kötet megjelenése azonban a magyar tudományos élet nem minden személyisége részéről váltott ki ilyen elnézően jóindulatú reakciót. Sőt nyugodtan kijelenthető, hogy a többségi vélemény Valjavec munkáját veszélyesnek minősítette, és abból a német politikai expanzió törekvéseinek tudományos alátámasztását vélte kiolvasni. A politikai realitásoknak megfelelően – 1941/42-t írtak már, mire a recenziók megjelentek – e bírálatok nem minden esetben egyformán kemény és felvállaltan konfrontatív stílusban fogalmaztak, a szerzőik különböző habitusából fakadó, esetlegesen diplomatikusabb fogalmazásmód lehántása után azonban egyértelmű, hogy kri-

⁸⁵² Mályusz–Valjavec, Budapest, 1940. X. 3.

⁸⁵³ Ez már nem történt meg, ám a világháború után, a térségünkre vonatkozó kultúrtörténeti ismereteinek összegzéseként e munkát igen jelentősen átalakítva és kibővítve, s nyelvismeretét felhasználva a magyar, szerb, horvát, szlovén, szlovák és román irodalmat is áttekintve újraírta. Az öt-kötetes *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa* (München, 1953–70), az intézeti kiadványsorozat, a Südosteuropäische Arbeiten 41–45. köteteként jelent meg.

⁸⁵⁴ Valjavec–Mályusz, München, 1940. X. 12.

tikájuk élet a mű alapkonceptiója, a délkelet-európai német kultúrbefolyást elfogadhatatlan módon felnagyítani szándékozó törekvés ellen irányozták. A kevésbé kiélezett hangvételű, de tökéletesen precíz diagnózist adó ismertetések közé tartozott Csapodi Csabáé.⁸⁵⁵ A kritika a világossá tett nézetkülönbségek ellenére elismerő, s mivel nem tételez fel tudatos és politikai indíttatású elfogultságot, hanem csupán a témaválasztásból eredő szemléletmódbeli egyoldalúságot, s ebből fakadóan bizonyos jelenségek (nem rosszindulatú) túlértékelését, összességében alapvetően nem elutasító. Érvényes mindez Valjavec „eddig is tekintélyes”-nek értékelt munkásságára csakúgy, mint ezen hatalmas vállalkozására, melyben noha „egyik nemzetnek a másikra gyakorolt kulturális hatásának kutatása alig függetleníthető a politika és a nemzeti önérzet színező hatásaitól”, Valjavec mégis „elismerésreméltóan törekszik az objektivitásra”. S ha ez iránt némely magyar olvasóban kételyek is ébrednek, s „a szerző következtetései nem mindig állják meg a helyüket”, annak okaként „nem is a tárgyilagosságra való törekvés hiánya, hanem magában a mű lényegében rejtőző veszedelmek”, vagyis a tárgyválasztásban rejlő módszertani nehézség keresendő. „A történelem az élet teljességének bemutatására törekszik, sokszálú, bonyolult folyamatokkal foglalkozik. Aki ezek közül csak egy irányba fordítja figyelmét, az hasznos tisztázó munkát végezhet, részletkutatást, de eredménye mindig csak adalék marad, adatgyűjtés [!], amelyet a szintetikus szellemű feldolgozás felhasználhat, önmagában azonban, ha szintetikus igényű munkaként jelentkezik, az olvasóban akaratlanul is téves képzetet kelt.”⁸⁵⁶ Így aztán, bár a térségben „eredeti népkultúrák éltek s különböző nyugati, déli és keleti kultúrák hatásából »egyszeri, sajátos kultúrértékek« keletkeztek, mégis a csak egyoldalú adatok felsorolása az olvasóban azt a képet kelti, mintha Magyarország kulturális befolyást csak a németektől kapott volna s művelődése lényegében a német kultúrjavarok kissé mindig megkéső átvételéből állana.” Valjavec elismerésre méltó szorgalommal összeállított, adatgazdag munkája ezért akár zavart is okozhat abban az esetben, ha „az olvasó elfelejtkezik arról, hogy nem szintézist olvas, hanem analízist; amit lát, az nem a teljes kép, hanem annak csak egy vonása”.⁸⁵⁷

A mű tematikai felépítését követve az egyes fejezetek (középkor, humanizmus, reformáció és ellenreformáció, felvilágosodás) főbb gondolatai is kiemelésre kerültek, mindvégig hangoztatva ugyan a dicséretes munkateljesítményt („elismerésreméltó részletesség”; „az adatok imponáló tömege”⁸⁵⁸),

⁸⁵⁵ Lásd Századok 76. (1942), 463–472.

⁸⁵⁶ *Uo.*, 464.

⁸⁵⁷ *Uo.*, 465.

⁸⁵⁸ *Uo.*, 467, 468.

ám fokozott figyelemmel a megközelítésből fakadó túlkapásokra is: „Reformáció és katolikus restauráció tehát nem könnyelhetők el egyszerűen német kultúrhatásnak, hanem – elismerve a németiség felbecsülhetetlen jelentőségű indításait, támogatását – egyéb kultúrhatásoknak és a magyar kultúra aktív alkotóerejének is megfelelő értéket fogunk tulajdonítani s a tények ismeretében aligha fogunk olyan merész kijelentéseket tenni, hogy a XVI–XVII. században »Erdély szellemi képét – eltekintve az osztrák befolyástól – teljes mértékben a Birodalomból érkező hatások határozták meg«.”⁸⁵⁹ Végeredményben a felsorolt kifogások – a recenzens állítása szerint – „inkább helytelen szempontokra, mint téves közlésekre akartak rámutatni s egyáltalán nem vonnak le semmit a páratlanul hatalmas anyaggyűjtésre támaszkodó munka érdemeiből”.⁸⁶⁰ „Ezzel szemben V[aljavec]. nézőpontjába gyakran csúsznak be aránybeli eltolódások. Mivel a német kultúra hatását keresi, hajlandó mindent németnek látni, ami a német kultúrában is megvolt, s más nemzeti kultúrák hatásait minden körülmények közt német közvetítésnek s ezzel német kulturális befolyásnak tartani. Ebből következik, hogy nem is annyira adatai, melyeket pontosan idéz, a megbízhatatlanok, hanem egyes következtetései, értékelései, amelyek jobbára csak föltevések, nem bizonyosságok.”⁸⁶¹

Ilyen visszhangok ismeretében, s tekintve azt is, hogy másik régi és tekintélyes levelezőpartnere, Szekfű Gyula nem is volt hajlandó reflektálni a munkára,⁸⁶² csak még inkább megbecsülendő gesztussá minősült Mályusz állásfoglalása. „A könyvvel kapcsolatban kinyilvánított jó véleményéért – írta Valjavec – annál is inkább köszönettel tartozom, minthogy a kötet a magyar körök szemében sajnós csekély egyetértést váltott ki, amit pedig – s azt gondolom, ezt elbizakodottság nélkül állíthatom – talán joggal igényelhetett volna magának. Ez mindenekelőtt azért igen sajnálatos, mert minden jel szerint a könyv szívélyesnek nem mondható kávéházi fecsegések tárgyává vált, s olyan emberek bőszültek fel rajta, akik egyrészt nem is olvasták a könyvet, másrészt pedig valójában nem is a szerzőt, hanem valami egészen mást kívántak célba venni.”⁸⁶³ E Valjavec által sérelmezett jelenségek azonban még nem is merítették ki a német népiségtudomány túlkapásainak visszautasítása tekintetében megfogalmazott magyar álláspontok egész palettáját. A Kulturinfluß-kötet a legmegsemmisítőbb kritikát egy Szekfű-tanítványtól kapta, aki az igazán konfrontatív magyar felfogással is megismertette a müncheni

⁸⁵⁹ *Uo.*, 469.

⁸⁶⁰ *Uo.*, 471.

⁸⁶¹ *Uo.*, 465.

⁸⁶² Szekfű mindössze egy rövid levelezőlap jelentéktelen utalásaként mondott köszönetet az előzőkeny módon megküldött kötetért: Szekfű–Valjavec, [Budapest], 1940. VII. 16.

⁸⁶³ Valjavec–Mályusz, München, 1942. V. 4.

kutatót. Valjavec csak nehezen tudta leplezni indulatát, amikor erre utalva fönti sorait így folytatta: „Mindenekelőtt az döbbsentett meg, hogy egy valaha oly tekintélyes folyóirattól, mint az »Egyetemes Philologiai Közlöny«,⁸⁶⁴ kitelhetett az, hogy Kósa politikailag motivált sárdobálását⁸⁶⁵ lehozza, amelyről egyébként a dolgok ismeretében sajnos azt kell feltételeznem, hogy egy olyan akcióról van szó, amely a háttérembereket sem nélkülözi.”⁸⁶⁶

Kósa bírálata valóban elmarasztaló, s Valjavec munkájának a Századokban megjelent – imént idézett – ismertetéséhez képest hangsúlyosan nem a müncheni szerző hátsó szándéktól mentes, csupán szemléletmódbeli különbségeken alapuló disszonáns hangjaira hívja fel a figyelmet, hanem épp ellenkezőleg, a szóban forgó munka alapteóriájának akceptálhatatlanságát hangsúlyozza. A német „völkisch” szakirodalomban már teret nyert „Kulturgefälle”-elmélet⁸⁶⁷ vezérelvként való megjelenése a szintetizáló igényű habilitációs munkában nem csupán azért tűnt aggasztónak Kósa szemében, mert akár nemzedékek számára betonozhatja be a német kultúrbefolyás koncepciózusan felnagyított jelentőségét, de azért is, mert ekkorra már Valjavecet a térségre vonatkozó német kutatások egyik legbefolyásosabb személyiségként tartották számon. „A szerző személye – írta a recenzens – nem ismeretlen a magyar tudományban. Műveire, termékeny gyorsaságról tanúskodó cikkeire, eredményes szervezőmunkájára, amellyel a Südostdeutsche Forschungen eddigi évfolyamait életre hívta, már régen felfigyelt tudományos életünk. Kétségtelen, hogy amióta Schünemann Konrád,⁸⁶⁸ még fiatal éveiben, hősi halált halt a nyugati hadszíntéren, Valjavecet tekinthetjük a németországi magyar-kutatások vezető egyéniségének.” E rangos elismerés, valamint a bírálatban később is elő-előforduló általános, olykor evidenciaként

⁸⁶⁴ Egyetemes Philologiai Közlöny / Archivum Philologicum. Budapest, 1877–1948. A Magyar Tudományos Akadémia és a Budapest Philologiai Társaság kiadása. (A Valjavec által sérelmezett cikk megjelenésének időpontjában szerkesztői: Huszti József és Eckhardt Sándor.)

⁸⁶⁵ KÓSA János, *Német kultúrhatás Délkelet-Európában*, Egyetemes Philologiai Közlöny 65. (1941), 214–229.

⁸⁶⁶ Valjavec–Mályusz, München, 1942. V. 4.

⁸⁶⁷ A „völkisch” terminológiában elterjedt „Kulturgefälle” kifejezés használói Európa területén egy általános nyugat–keleti irányú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsíkot”, ahonnan a kultúrjavak szétáramlanak a kulturálisan alacsonyabb szinten álló térségek irányába. Valjavec egyenesen a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, s a két ország között kulturális téren tapasztalható minőségi különbség kontrasztjátét felnagyítandó, a „német kultúrfölény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális habilitációs munkája záró konklúziójaként pedig azt állapítja meg, hogy a magyarság szellemi állása a térség többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti.

⁸⁶⁸ A II. világháború elején Franciaországban elesett Schünemann (1900–1940) a berlini Magyar Intézet munkatársa volt, s rendszeres cikkírója a magyarországi német népiségtudományi folyóiratoknak. Nekrológiáit lásd Albert BRACKMANN, *Konrad Schünemann zum Gedächtnis*, Ungarische Jahrbücher 20. (1940/1–2), 1–6; Anton TAFFERNER, *Univ.-Prof. Dr. Konrad Schünemann zum Gedächtnis*, Deutsche Forschungen in Ungarn 4. (1939) [Heft 3–4. (1941)!], 285–289.

ható dicséretnek csak a hozzájuk képest még nagyobb kontraszt érzetének megalapozására és az ismertetésben nem is titkolt ellenérzés – három konkrét példa alapos kidolgozásán keresztül történő – hatásos alátámasztására szolgálnak. Kósa elismeri Valjavecvel kapcsolatban, hogy a Südstorschungban való „szerepre valóban alkalmassá teszi őt nagyszerű nyelvtudása, páratlan szorgalma és nem utolsósorban fáradhatatlan kitartása: a tudósnál mind megannyi becsülendő erény”, valamint előrebocsátja azt is, hogy „egy évtizedes munka eredményét kell az előttünk fekvő kötetben megbecsülnünk”, és „a részlettanulmányok hosszú sora előzte meg mostani, újabb szintézisét”.⁸⁶⁹

Az alapos és körültekintő előkészületek terén sem talált kivétlnivalót: „Nézeteit az adatok gazdag tárházával bizonyítja. Nagyszámú jegyzetében az utolsó éveknek jóformán teljes magyar tudományos irodalmát idézi s még hozzá a folyóiratok cikkeit is olyan teljességgel dolgozza fel, hogy az még egy magyar tudós művében is ritkaság.”⁸⁷⁰ Annál bántóbb ezért a megbírált számára az olvasó véleményét hamar a kívánt mederbe terelő sommás megállapítás: „Mindamellet be kell vallanunk, hogy Valjavec új műve már csak tudományos alkatában is bizonyos csalódást keltett. [...] Valjavec korábbi munkássága alapján feltehetjük, hogy olyan általános tudományelméleti tanulságokat nyerhetünk majd művéből, amit a kultúrösszehasonlító tudomány minden vonatkozásban felhasználhat.”⁸⁷¹ Kósa sérelmezte, hogy munkamódszerének alapjait Valjavec elmulasztotta tisztázni, s „még elméleti bevezetést sem kapunk a tulajdonképeni tárgyaláshoz”. „A szerző tudományelméleti felfogását, módszertani elveit az egyes elszórt kifejezésekből, elbújt mellékmondatokból kell összeszemelgetni.”⁸⁷² Ennek rekonstruálása során ismeri fel a recenzens az asztalán fekvő munka lényegi mondanivalóját, a magyar olvasó számára elfogadhatatlan alapkoncepcióját. Azt, hogy a délkelet-európai német kultúrhatások „megértéséhez a kultúrlejtő (Kulturgefälle) elméletét használja, amiben kétségtelenül Steinacker Harold tanítványának mutatkozik. [...] Steinacker Európa területén egy általános nyugat–keleti irányú kultúrlejtőt tételez fel és mindig hangsúlyozza, hogy Nyugat-Európa jelenti a kultúrfennsíkot”. Valjavec ugyanakkor „a középkorról beszélve, szinte tételként állítja föl, hogy »a nyugat felé való irányzottság Magyarország számára lényegében a német viszonyokhoz való közeledést jelentette« (14 l.). Ezért csupán »középeurópai kultúrlejtőt ismer«, amely Magyar- és Csehország felé lejt (55 l.) és amit a reformáció korától kezdve »német kultúrlejtőnek« (167, 185, 199 l.), majd később »bécsi kultúrlejtőnek« (326 l.) nevez. De ez a lejtő

⁸⁶⁹ KÓSA, *I. m.*, 214.

⁸⁷⁰ *Uo.*, 217–218.

⁸⁷¹ *Uo.*, 215.

⁸⁷² *Uo.*

Magyarország keleti határánál véget ér: a magyar és a román parasztság között már nem mutatható ki a kultúra lejtése (249 l.).”⁸⁷³

Érdeemes itt röviden megállni egy pillanatra, hogy rögzíthessük a nyilvánvaló tény: valóban tudománypolitikai csatározás folyik itt a történettudomány síkján. Ha ugyanis Valjavec Kósa recenziójának elutasító hangneme nyomán – mint láttuk – nem kis politikai háttértöltetet érzett ki a sorok mögül, úgy csak megerősíthette őt véleményében a kollégája által zokon vett – imént idézett – mondatának kiemelése. Amit ugyanis a magyar nemzeti öntudat a kultúrfölény felemlegetése révén német–magyar viszonylatban magára nézvést sérelmesnek érzett, ugyanazt nyilvánosan, az országos kultúrpolitika szintjén maga is felvállalta a szomszédos államok irányába, ez esetben persze azon fönnakadva, ha e kultúrfölény meglétét tőle tagadták meg. Ezen alapállásból utasította vissza Kósa oly határozottan a müncheni történésznek a „magyarság kultúrpasszivitására”⁸⁷⁴ vonatkozó nézeteit, illetve az egyenértékű, önálló, nemzeti gyökerű magyar műveltség elvitatásának kísérletét. A Valjavectól vett további idézetek is ezt támasztották alá. „Könyve utolsó oldalán pedig leszúri egész munkájának a tanulságát, [...] hogy a magyarság szellemi állása a tér többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti [...]. A magyarság szellemi közvetítőszerepének a sajátosága elsősorban is mindig a német kultúrelemek továbbadásában állott. (449 l.) Ezzel a tudományos módszertannal – véli a recenzens – nem szükséges behatóan foglalkozni [...]. Elég annyit megjegyezni, hogy a dolgok túlzott leegyszerűsítése lenne a kultúrát csupán tehetetlen tömeg gyanánt felfogni, amely egy adott lejtőn a fizikai törvény értelmében állandóan egy irányban és talán szabályos sebességgel csúszik. Nem: a kultúrát teremtő élet sokkal változatosabb, színesebb, emberibb: egyéni erők játéka. Nem csoda, hogy a kultúrlejtő elméletét a magyar tudomány Steinacker óta sem fogadta el s úgy hisszük, a közeljövőben is bizonyára tartózkodólag fog vele szemben viselkedni.”⁸⁷⁵

A munka – szándékosan különböző korszakokból kiragadott – bizonyos megállapításainak részletekbe menő cáfolatát követően végezetül Kósa kijelenti, hogy az „minden adat-gazdagság ellenére, nem felel meg mindenben a mai tudományosság fokozott, szigorú követelményeinek”.⁸⁷⁶ Megtévesztő eredményeiért azonban felelős a magyarországi német filológia is, valamint annak kiemelkedő jelentőségű egyénisége, Bleyer Jakab, aki „csupán passzív szerepet tulajdonított a magyarságnak; tehát az ő véleménye szerint

⁸⁷³ *Uo.*

⁸⁷⁴ *Uo.*, 217.

⁸⁷⁵ *Uo.*, 216.

⁸⁷⁶ *Uo.*, 226.

a magyarság csupán kapó és nem adó fél volt a németéssel szemben. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy filológiánk s a vele kapcsolatos történetírásunk még nem dolgozta fel kellőleg a magyarságból kiinduló s a németéssel felé irányuló kultúrhatásokat.”⁸⁷⁷ „Valjavec terjedelmes munkája nem változtatott érdemlegesen azon a felfogáson, amit a magyar kutatók az összehasonlító kultúrtudományra vonatkozólag már régebben vallottak. Ők már régebben is határozott szociológiai megalapozottságot kívántak adni ennek a tudománynak. Azt hangoztatták, hogy amint egy társadalmon belül minden egyed hat minden más egyedre, természetesen az egyik kisebb, a másik nagyobb mértékben, úgy hat a világnak minden egyes kultúrája az összes többiekre [...]. A magyarságot is, mint a föld minden népét, a világ minden kultúrájának a hatása érte, természetesen nem mindegyik egyforma erővel. Leghatásosabban azok a kultúrák érintették, amelyek térbeli közelségben virultak [...]. Európa nagy kultúrnépei közül egyedül a németek határosak közvetlenül a magyarsággal, [...] érthető tehát, hogy a német hatás volt a leg-hosszabb és legzavartalanabb, de azért lehetetlenség lenne az egész magyar kultúrát belőle magyarázni. Mindenekelőtt helyet kell adni a magyarság egyéni, sajátos kultúrteremtő készségeinek. [...] Soha, a történet egyetlen századában sem szűkítette le a magyarság kulturális szemhatárát és sosem nézett kizárólag egy irányba. Éppen ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy a magyarság (talán valamilyen benne rejlő kultúrpolitikai ösztön alapján) mindig arra törekedett, hogy minél több irányban nyerjen tájékozódást, hogy minél több kultúrfolyam ömöljön a Kárpát-medencébe [...]. A magyarság mindig okulásra kész tisztelettel tekintett a nagy németéssel kulturális eredményeire, de sosem vesztette el tájékozódóképességét a világ többi kultúrái között sem. Ez az örökös, minden irányba való keresés egyik legfontosabb tényezője volt mindenkor a magyar kultúrfejlődésnek.”⁸⁷⁸

2. 5. Az egymásrautaltság érzése

A Szekfű közvetlen környezetéből, ezáltal tehát a magyar történetírás hivatalosnak tekintett vonulatától érkezett félreérthetetlen elutasítás motiváló hatást fejtett ki a Valjavec és rebellis kollégája közötti kapcsolatok tovább erősítése szempontjából. Az uralkodó magyar történeti ideológiával szembeni egymásrautaltságot ezek a visszajelzések mind tisztábban felismertették a müncheni történésszel is, aki ezért az 1930-as évek eleji felfogásához képest

⁸⁷⁷ *Uo.*, 227.

⁸⁷⁸ *Uo.*, 227–228. Valjavec és a szóban forgó munkája recepciójához hozzátartozik az is, hogy a *Kultur-einfluß*-kötetel szemben a legkevésbé sem elutasító, s német szempontrendszer tekintetében jóval megengedőbb vélemény olvasható az irodalomtörténész Gálos Rezső már említett ismertetésében.

maga is több megértést és szimpátiát igyekezett mutatni Mályusz iránt. Előzékeny hozzáállását kimutatandó, (mérsékelten) önkritikus hangokat is megfogalmazott saját munkájával kapcsolatban, mielőtt azt a minden bizonnyal politikai célok által tudatosan orientált bírálókkal szemben – Mályusz elismerő véleményére alapozva – fölmentette volna: „Világos számomra, hogy fennállnak bizonyos hiányosságok a munkámban, s hogy néhol célszerűbben, jobban fogalmazhattam volna. A második kiadás, mely deo volente [ha Isten is úgy akarja] még az idén megjelenik, meg fogja mutatni, hogy könyvem legszigorúbb recenzense én magam voltam, aki a meglévő gyöngeségekkel kapcsolatban nem ringatta magát illúziókban. Ám épp ezért lesújtó a felismerés, hogy tízévi megfeszített és jóhiszemű munkát emberek egy bizonyos csoportja semmisnek nyilváníthat, mert ez így jobban belepasszol az ő kis ügyleteikbe és hangulatkeltésükbe. Az effajta manőverek tekintetében azonban megnyugtató azt látni, hogy a magyar történeti kutatásnak egy olyan megvesztegethetetlen személyisége, mint Ön, igazságot szolgáltat a könyvnek.”⁸⁷⁹

Az udvarló megjegyzés ellenére Valjavec tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a magyar történetírásnak mind a hivatalos, mind pedig az oppozícióban lévő körei, s köztük maga Mályusz, árnyalatnyi eltérésekkel ugyan, de megegyező véleményt alkottak a németiség délkelet-európai kultúrhatását aránytalan mértékben felnagyítani igyekvő német népiségtörténet-írás megítélése terén. A nemzetiségi kérdés értelmezésében hivatalosnak tekintett felfogás – tudniillik a Szekfű Gyula tanulmányaiiban és a Magyar Szemle⁸⁸⁰ cikkíróinak tollán kikristályosodott nézetrendszer – ellenében Valjavec kényszerűen apellált a szintén ellenvéleményét hangoztató Mályusz empátiájára. Ha ugyanis munkája Szekfű részéről pozitív felvételt nyert volna, úgy ezt az adut bizonyára megcsillogtatja a rivális kolléga előtt, mint ahogy már korábban is úgy próbálta saját eredményeinek akceptálhatóságát sugallni, hogy épp Szekfűvel fenntartott viszonyát igyekezett bizalmas közelségűnek beállítani.⁸⁸¹ Ez a taktikai húzás azonban a megváltozott körülmények közepette már nem volt járható út. A kapcsolat Szekfűvel az évek során elhidegült, a levélváltások megritkultak, s a Kultureinfluß-munka fogadtatása Szekfű részéről (egy rövid levelezőlap jelentéktelen utalása) nemigen adott módot a dicsekvésre. Az adott időpontban tehát a Mályusszal fenntartandó meleg

⁸⁷⁹ Valjavec–Mályusz, München, 1942. V. 4.

⁸⁸⁰ 1927-től, Szekfű Gyula alapító-szerkesztő irányítása alatt, Budapesten megjelenő kulturális folyóirat. (1938 végétől a német megszállással összefüggő leállásáig Eckhardt Sándor szerkesztette.) Elismert tudósok és mérvadó politikusok által alakított arculatát a szellemtörténeti orientáció és a két világháború közötti magyar politikai közgondolkodást alapvetően meghatározó „Szent István-i állameszme” képviselte jellemezte.

⁸⁸¹ Vö. Valjavec–Mályusz, München, 1936. IX. 7.

hangvétel és az ő tudományos ítéletének mérce gyanánt állítása kínálkozott helyes eljárásnak. Az eltérő fogadtatás, amely a Bleyer Deutsch–Ungarische Heimatsblätterében megjelent Kultureinfluß-előtanulmányokat az 1930-as évek elején a két rivális magyar történetíró részéről jellemezte, most, az 1940-es évek elején is fennmaradt tehát, ám azzal a minőségi különbséggel, hogy míg Valjavec most csupán a népiségtudomány módszereire fogékony Mályusz kedvező (vagy legalább jóindulatúan toleráns) fogadtatásában bízhatott az ezen módszereket konzekvensen elutasító (s kapcsolatukat ezért az udvariassági határok minimumára szorító) Szekfűhöz képest, addig az előző évtized kezdetén mindez még fordítva jelentkezett. Akkor a *Magyar történet* szintézisével tekintélye csúcsához elérkezett szaktekintély atyai jóindulatáért és segítőkész tanácsaiért folyamodott az akkor még pályakezdő ifjú müncheni, tapasztalván Mályusznak a feltörekvő új német történetírói irányzat s személy szerint öellene intézett sorozatos kirohanásait.

Az ifjú német pályatárs olykor nemzeti elfogultságát sem rejtő sarkos megállapításait Szekfű ekkor még valóban a Mályusznál jóval toleránsabb módon kezelte. A később habilitációs munkává összeállt Kultureinfluß-tanulmányok e korai, a magyarországi német népiségtudományi lapokban megjelent változataira még az – óvatosan visszafogott – dicséret hangjait is megengedhetőnek tartotta: „Egyidejűleg szívből gratulálok a magyarországi német kultúrbefolyásról készített munkájához, mely valóban csaknem hihetetlen anyagismeretről tanúskodik, s minden szakember számára rengeteg újdonságot, a kapcsolatok egészen új, eddig nem látott összefüggéseit tárja fel. Sokat tanultam Öntől és különösen tetszik az a sokoldalúság, mellyel az anyagi és szellemi élet valamennyi oldalát bevonja munkájába. Az, hogy Ön – nézetem szerint – talán ott is német befolyást lát, ahol a francia és itáliai hatás tökéletesen kielégítő – különösen feltűnő ez a lovagi kultúra és Vitéz János fejlődésének ábrázolásakor –, nos, ennek alapja a vizsgálat természetében rejlik, miszerint Ön természetszerűleg a német hatásokat keresi és látja. A múltat közösen kívánjuk megismerni, ám a felismerések többé-kevésbé azon nemzeti jegyeket viselik, amelyik nációhoz a történész tartozik.”⁸⁸² Elnéző jóindulata azonban ellenkező irányba fordult, amint a berendezkedő új németországi kurzus stabilizálódása keltette aggodalom az ennek hullámain felkapaszkodott agresszív hangnemű történetírói irányzat megítélése kapcsán addig vallott nézeteinek újragondolására kényszerítette. Ennek következménye az a feltűnő fordulat, amely Valjavec ugyanazon munkájának korai változata, illetve végeredménye értékelésében egy évtized leforgása alatt beállott. Az 1940-es évekre Szekfű mint tudományos partner végérvé-

⁸⁸² Szekfű–Valjavec, 1934. XI. 20. (Kiadva: NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 13.)

nyesen elveszett Valjavec számára. Ezzel párhuzamosan növekedett az örök rivális jelentősége a müncheni történész kapcsolatrendszerében, aminek sokatmondó megnyilvánulása, hogy az évtized elején még megkérdőjelezett szakmai kompetenciájú Mályusz kivívta „a magyar történeti kutatás megvesztegethetetlen személyisége” rangját.⁸⁸³

1942 tavaszán a kapcsolatuk felmelegítésére irányuló törekvéseknek nemcsak az imént említett erősödő egymásrautaltság-érzés miatt volt létjogosultságuk, hanem azért is, mert az előző év folyamán, kényszerű távolléte következtében, a müncheni tudós délkelet-európai kapcsolatrendszere – ha csak időlegesen is – meglazult. Valjavec 1941 nyarától teléig a keleti hadszíntéren teljesített frontszolgálatot,⁸⁸⁴ aminek következtében egészségi állapota oly-

⁸⁸³ Lásd Valjavec főntebb idézett 1942. május 4-i levelét. További gesztusnak tekinthető Valjavec ugyan ezen levelében tett ajánlata („Munkám egyes részeiből esetleg korrektúralevonatot küldenék Önnek, hogy egyik-másik ponttal kapcsolatban állást foglalhasson, feltéve, ha egyetért javaslatommal”), amit Mályusz hasonlóképpen udvarias érdeklődéssel fogadott, s kollégáját a 2. kiadás számára „őszinte megjegyzései” megtételéről biztosította (Mályusz–Valjavec, Budapest, 1942. VI. 6.). Az adott körülmények között előzékenységet mutatva, a levelezőtárs munkáját Kósa János részéről ért támadás ügyében szintén együttérzést mutatott: „Nagy munkájával kapcsolatban, azt hiszem, némi érdekes felvilágosítást adhatok majd, ha találkozunk. Addig csak annyit, hogy Kósa kikeresztelkedett zsidó.” (Uo.) Mályusz e rosszindulatú kijelentésének jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülnünk. E kirohanás aktuálpolitikai síkra terelése, azaz egy személyes konfliktusnak a zsidókérdés korabeli kontextusába való helyezése inkább annak tulajdonítható, hogy Kósa Szekfű-tanítvány volt, s így valójában e megjegyzéssel is legfőbb riválisát szurkálhatta meg.

⁸⁸⁴ Jelezni kívánjuk, hogy Valjavec frontszolgálatával kapcsolatban további kutatások szükségesek. A Südostdeutsche Historische Kommission által rendezett konferencián (*Südstforschung im Schatten des Dritten Reiches [1920–1960]. Internationale wissenschaftliche Tagung. München, 24. bis 26. Oktober 2002.*) Michael Fahlbusch előadásában (FAHLBUSCH, *Im Dienste des Deutschtums in Südosteuropa*) Valjavec Czernowitzban, az SS-csapatok oldalán teljesített fordítói tevékenységét is érintette, amivel állítólag letartóztatások és elhurcoltatások közvetett részesévé vált. E máig sem tisztázott szerepkör azonban nem új felvetés, már Dorothea Willkomm munkájában (WILLKOMM, *Südosteuropahistoriographie*, 159) is előjön. E kérdés tárgyalását az említett müncheni konferencián érzelmeiktől sem mentes vita kísérte. Újabbán Ingo Haar Valjavecvel foglalkozó tanulmányában foglalta össze – láthatóan polemizálva az említett konferencián Valjavec háborús bűnössé nyilvánításához nem csatlakozó Krista Zach és Gerhard Grimm felfogásával – Valjavec konkrét háborús szerepvállalását, Bukovinában töltött frontszolgálatának időszakát. Eszerint 1941. július 6-án érkezett Valjavec SS-Untersturmführer-i rangban, a Sondereinsatzkommando 10 b kötelékében Czernowitzba, azzal a feladattal, hogy a korábban a Szovjetunió által annektált, addigra azonban a Wehrmacht és a román hadsereg által közösen visszaszerzett észak-bukovinai területeken a (többségi) ukrán lakosság magatartását kiszámítható, s a német elvárásokhoz illeszkedő mederbe terelje. Ez az adott körülmények között azt jelentette, hogy a román hadsereg és a vele visszatérő román igazgatás agresszív megnyilvánulásait az ukrán lakosság védelmében inkább a helyi zsidóságon lecsapódó atrocitások irányába terelje át, továbbá ukrán önkéntesekből olyan ügynökhálózatot építsen ki, akik Lemberg (tehát a német csapatok által megszállt Galícia) és Czernowitz között az összeköttetést biztosítva előmozdítják a politikailag most jól jövő ukrán irredenta és függetlenségi törekvéseket. Mindezt azonban nemcsak szovjet, de román ellenszélben is kellett tenniük, merthogy a bukovinai ukránok irredenta propagandája (s még inkább azok fölfegyverkezése) súlyosan sértette az ott kisebbségben élő románok és a román állam biztonságát. Így aztán a román kormányzat 1941 decemberében kiutasította az ukrán nacionalisták radikalizálódásában fontos szerepet játszó Valjavecet. E döntően politikai jellegű tevékenysége mellett azonban Valjavec állítólag részt vett abban az 1941. július 8-i akcióban is, melynek során a Sonderkommando 100 czernowitzi zsidót gyilkolt meg. A különítmény egyik tisztje 1961-ben (már Valjavec halála után) ügyészségi tanúvallomlásában úgy nyilatkozott, hogy Valjavec maga is tarkólövéseket adott le. Vö. HAAR, *Friedrich Valjavec*, 110–111.

annyira leromlott,⁸⁸⁵ hogy előbb betegszabadságra küldték, majd végleges hazatérést engedélyeztek számára. 1941 decemberében hosszú távollét után kellett újra kezébe vennie a kényszerű szünet következtében törést szenvedett intézeti ügyvitelt s az elhanyagolt korrespondenciát. A Mályusszal való kontaktus újraélnkítésének szándékát tükrözik a hazatérése után kollégáját újabb tanulmányok tervével megmozgatni kívánó levelei. Mindjárt megérkezése másnapján fontosnak érezte tollat ragadni – derül ki ez a Mályusznak 1941. december 3-án kelt soraiból –, hogy magyar kollégája legutóbbi küldeményéért⁸⁸⁶ köszönetet mondjon, s annak utolsó levelében⁸⁸⁷ ismét felvetett tervét üdvözölje: „Nagyon örülök annak is, hogy visszatért az annak idején megbeszélte tervre, s lapom számára programszerű tanulmányt készít »Aufgaben und Wege der ungarischen volksgeschichtlichen Forschung« címmel. Természetesen a legnagyobb örömmel jelentetem meg. Terjedelmileg teljesen szabad kezet adok Önnek, s a tartalom tekintetében sincsenek kötöttségei. Mint tudja, mindig azt az álláspontot képviseltem, hogy ellentétes felfogások is szóhoz jussanak a lapban.”⁸⁸⁸ Nemsokára újabb, s különösen értékes gesztus gyanánt – müncheni keltezése ellenére – magyar nyelvű levélben érdeklődött a várva várt tanulmány kapcsán: „Kedves Barátom, megkapta-e levelemet? Igért dolgozatát igen várom. Mikor kaphatom? Súlyt fektetek arra, hogy folyóiratomban megjelenjen.”⁸⁸⁹ S hogy jelezze a magyar történelemszakra általános helyzete és problémái iránti affinitását, egy újabb, az előzőnél még nagyobb lélegzetvételű (s természetesen ezúttal is igen kényes) téma feldolgozását indítványozta. „Más kérésem is volna. Nem volna-e kedve, folyóiratomban számomra terjedelmesebb beszámolót írni a magyar történettudomány fejlődéséről (a világháború végétől napjainkig)? 40 oldal áll rendelkezésére. 1943-ig talán elkészülhetne vele?”⁸⁹⁰ E kérdéskör kapcsán épp ekkoriban csaptak magasra azok a hullámok, melyek gerjesztésében maga Mályusz is megkülönböztetett fontosságú szerepet vállalt, ezért különösen csábítóan látszott az ő – hazájában is vitaindító – állásfoglalásának a müncheni lapban való publikálása. Valjavec maga sem hitte, hogy felvetésére milyen érdeklődéssel fog reagálni a magyar kolléga.

⁸⁸⁵ A frontszolgálat következtében egészségi állapotának élete későbbi szakaszaira is kiható súlyos leromlásáról részint a közeli barátai által készített későbbi nekrológok elejtett utalásaiból, részint pedig saját levelezésének korabeli darabjaiból nyerhetők információk. (Lásd például Mályusznak írott 1941. december 3-i levelét, amelyben szintén említi leromlott fizikumát.)

⁸⁸⁶ MÁLYUSZ, *Az egynyelvű ország*.

⁸⁸⁷ Nincs meg a szóban forgó Mályusz-levél. A Südost-Institut bombatalálata miatt a még Valjavec által összerendezett korrespondencia 1941-es évfolyamának I–R -ig terjedő anyaga megsemmisült, Budapesten pedig az MTAK Kézirattárában őrzött Mályusz-hagyaték csak a Valjavectól beérkezett leveleket tartalmazza.

⁸⁸⁸ Valjavec–Mályusz, München, 1941. XII. 3.

⁸⁸⁹ Valjavec–Mályusz, München, 1942. III. 14.

⁸⁹⁰ Uo.

A pozitív válasz reményében további, jelzésértékű közlendőit is ugyanabban a levélben hozta Mályusz tudomására: „Sajtó alá készítettem a munkám második kiadását.⁸⁹¹ Két kötetre szaporodott az anyag. Egyet-mást módosítok. Elhagyom például a »Kulturgefälle« kifejezést, mert látom, hogy félreértésre szolgál okot.⁸⁹² Kollega úr munkáiból is volt szerencsém több szempontot s eredményt a modosult szövegben felvennem (többek között a magyar gótikáról, boldog Margit szellemtörténeti helyéről⁸⁹³).” Ami a 2. kiadásra előkészített „Kultureinfluß” Mályusz munkásságából merített információit és gondolatait illeti, feltűnő, hogy Valjavec az 1940-ben megjelent eredeti kötetének vonatkozó (középkori) részében (3–140. oldal) – régi szakmai kapcsolatuk és a magyar kolléga publikációinak naprakész ismerete ellenére – egyetlen Mályusz-munkát sem hivatkozott meg! Hasonlóképp negligálta a Mályusz-tanítványok kutatási eredményeit is, az egy Makkai László kivételével, akit periférikus terület⁸⁹⁴ kapcsán emel be lábjegyzeteibe. Ezzel szemben kifejezetten előszeretettel és gyakran hivatkozta a Mályusz-szal polémiában álló magyar kutatókat (Hóman Bálint, Váczy Péter, olykor

⁸⁹¹ Habilitációs munkája, a Kultureinfluß-kötet már ekkor tervezett, de végül csak a világháború után – más szempontrendszerrel és méretekben – megvalósult újrakiadásáról van szó.

⁸⁹² A kultúrlejtő-elmélethez lásd a Csapodi- és Kósa-recenziók kapcsán fentebb elmondottakat. Eckhardt Sándor egyik imagológiai jellegű tanulmányában is előjön a fent nevezett elmélet, mégpedig egy nyilvánvalóan Valjavecre utaló megjegyzés kíséretében: „Ez a német nyárspolgári tipizáló fel fogás tehát kizárja a nemes magyart az európai kultúra közösségéből. Ezzel az elképzeléssel összefügg az a mai német tudós világban is eléggé elterjedt nézet, mely szerint Magyarország csak afféle »Kulturgefälle«, melynek önálló, genuin kultúrája nincsen, mint például egy különben tárgyiasan gondolkodó fiatal német tudós a középkorról és a magyar renaissanceről állította, hogy az csupán a német humanizmus visszfénye...” (ECKHARDT Sándor, *A magyarság külföldi arcképe = Mi a Magyar?* [A Magyar Szemle Könyvei 15.], szerk. SZEKFŰ Gyula, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939, 107.) Azt, hogy az utalás Valjavecre vonatkozott, később nevesítve is megtaláljuk: *Uo.*, 135.

⁸⁹³ Noha Mályusz a népiségtörténeti iskola vezéregyenységeként ismert, nem volt tőle idegen sem fel fogásában, sem munkamódszerében a két világháború közötti korszak domináns szellemtörténeti irányultsága, legfeljebb annak Szekfű által képviselt válfaja. Ennek megfelelően a „világnézet-történet” művelőjeként tartotta előadásait 1932-től a budapesti egyetemen a középkori magyar művelődésről, *Magyarország története a gótika korában* címmel. Ezen előadások alapján születethetett az *Árpád-házi Boldog Margit (A magyar egyházi műveltség problémája)* [= *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Sárkány, Budapest, 1933, 341–384] című tanulmánya, melyben a korabeli magyar egyházi műveltség nyugat-európai színvonalát bizonyítja. E törekvése, tudniillik a magyar művelődés önállóságának és egyenrangúságának hangsúlyozása újabb törésvonalat jelentett a Szekfű-féle, felvállaltan európai analógiákat fűrésző szellemtörténethez való viszonyában, amennyiben Mályusz nézete szerint „Szekfűék nem képesek kimutatni a magyar művelődés önálló jellegét, s lépten-nyomon azt derítik ki, hogy művelődésünk másodrangú, szekunder jelenség – hiszen mindig csak követte a nyugat-európai szellemi törekvéseket”. Vö. ERŐS, *A Szekfű–Mályusz vita*, 44–45, 80–81.

⁸⁹⁴ E terület a regáti magyar kitelepülés, melynek kapcsán kétszer (VALJAVEC, *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*, 125 és 135; mindkétszer ugyanazon szövegösszefüggésben) jön elő Mályusz tanítványának neve. Makkai László (1914–1989) történész. Neves erdélyi református családból származott. Munkásságának e – II. világháború előtti – szakaszában leginkább Erdély történetével, a magyar–román történelmi kapcsolatokkal foglalkozott. Hivatkozott munkája: *A milkói kun püspökség és népei*, Debrecen, 1936.

Szekfű Gyula), s még fiatal riválisait is méltónak tartja megemlíteni (Belitzky János, Tóth László). Ennek magyarázata kapcsán persze figyelmen kívül nem hagyható szempont, hogy Mályusz a szellemtörténet Szekfű és köre által képviselt válfajával szemben a magyar kultúra mindenkori alakulását vizsgálva kevésbé a Nyugat-Európából érkező megtermékenyítő hatásokat, mint inkább a sajátos magyar fejlődésben gyökerező elemeket analizálta, jelentőségében csökkentve vagy akár marginalizálva ily módon a Valjavec által az élet minden területén tetten érni kívánt német befolyást. Mindez természetesen jelentősen visszavetette Mályusz gondolatainak „meghivatkozhatóságát”.⁸⁹⁵ Érdekes tény ugyanakkor az is, hogy a tekintélyes magyarországi germanisták munkáit azért nem nélkülözhetvén, közülük egyeseket (Pukánszky Béla) – akár a személyes antipátia ellenére is – feltűnően sokszor, bizonyos fejezetek esetében akár oldalanként többször, meghivatkozásra érdemesített. Ugyanez mondható el a „völkisch” gondolkodásmódot következetesen elutasító, s Valjavec (szerkesztőként való) közeledését hamar leépítő budapesti professzor, Thienemann Tivadar⁸⁹⁶ munkáinak hasznosításáról is.

A frontról hazaérkezve újra munkába lendült Valjavec megkereséseit a szintén betegeskedő magyar történész csak jókora késéssel, tavasz közepén válaszolta meg. Közlendői azonban annál figyelemreméltóbbnak bizonyultak, minthogy nem csupán a szerkesztő kollégája által fölvetett összes téma-javaslat kapcsán nyilvánított pozitív hozzáállást, de olyan háttérinformációkat is megosztott Valjavecvel, melyek a történettudomány törésvonalain keresztül bepillantást engedtek a korabeli magyar tudománypolitika konfliktusaiba. Azt követően, hogy sokadszor is biztosította tudóstársát a magyar népiségtörténeti kutatások alapvetését kimunkálendő terveinek komolyságáról, rátért az igazán izgalmas feladatra, az utóbbi hónapokban gondolatait teljesen uraló reformtörekvésekre, melyek hazai publikálásával politikai hullámokat is sikerült korbácsolnia: „A SOF részére a magyar történetírás fejlődéséről

⁸⁹⁵ Amíg a *Kultureinfluß*-kötet, vagyis az 1940-ben kiadott első változat esetében Mályusz nézeteinek bizonyítható felhasználása, eredményeinek beemelése a kötet jegyzetapparátusába elmaradt, addig a II. világháború után újraírt, s így a két világháború közötti korszak politikai aktualitásait figyelmen kívül hagyható *Kulturbeziehungen*-kötetek immáron építenek az – ekkorra viszont politikai okokból saját hazájában háttérbe szorított – magyar kolléga munkásságára. A fent említett Árpád-házi királylány is előkerül az 1953-ban megjelentetett középkorkötet 51. oldalán, méghozzá (1940-ben elképzelhetetlen módon) a magyarországi francia kultúrhatás bizonyítékaként. Az 5. (regiszter) kötetben pedig hat Mályusz-munka szerepel.

⁸⁹⁶ Thienemann Tivadar (1890–1985) germanista, irodalomtörténész, a szellemtörténeti irányzat egyik vezető képviselője, az MTA tagja. 1918-tól a pozsonyi, 1921-től a pécsi (itt 1925–26-ban bölcsész-dékán), 1934-től pedig a budapesti egyetem germanistaprofesszora. Kutatási területe: irodalom-elmélet, német irodalomtörténet, magyar–német irodalmi kapcsolatok. Ő alapította 1921-ben a szellemtörténeti iskola magvát, a Minerva Társaságot, s szerkesztette a Minerva című folyóiratot (1922) és a Minerva Könyvtárat. Társalapítója (1923) az Egyetemes Philológiai Közlönynek. A II. világháború után az Egyesült Államokba távozott.

(1920–1940) a cikket 40 lap terjedelemben szintén elvállalom.⁸⁹⁷ Talán csodálkozik ezen, azonban karácsony óta éppen a témával kapcsolatos problémák foglalkoztatnak. Aligha ismeri az »Egyedül Vagyunk« c. folyóiratot. Két hetenkint jelenik meg, az Imrédy-párt félig-politikai lapja⁸⁹⁸ (antiszemita). Ebben eddig kb. nyolc cikkben ismertettem a mai magyar történettudomány helyzetét, szervezetét. (Politikai nemzet–népi nemzet; szellemtörténet–népiségtörténet; Magyar Tud. Akadémia; egyetem; Tört. Társulat; levéltár és múzeum; kutatóintézetek a cikkek tárgyai.)⁸⁹⁹ Persze, a cikkekben arról írok, ami nincs, amit mi elhanyagoltunk, mert egy kicsit a XIX. sz.-ban éltünk. Reformokat kívánok, ezt hangsúlyozom. Sok kellemetlenségem volt a cikkek miatt, de egyszer már meg kellett mondani, ami a szívemen volt.⁹⁰⁰ E „kellemetlenségek”, melyek csaknem az állásába kerültek, egyrészt persze abból fakadtak, hogy a hivatalos tudomány által elfogadhatatlannak minősített szélsőséges lapban publikálta reformnézeteit. Másrészt azonban (s valójában ez nyomott sokat a latban) az bizonyult megbocsáthatatlan merészségnek, hogy Mályusz saját – a magyar történettudomány egyes intézményeinek népiségtörténeti alapokon való újjászervezését meghirdető – koncepciója vázolója során nem csupán a reformok érvényesülésének legfőbb kerékkötőjéül kikiáltott szellemtörténeti irányt támadta, de annak prominens képviselőit, köztük kimondatlanul is félreérthetetlen módon a neves történész Hóman Bálint kultuszminisztert is.⁹⁰¹ „Ez az érem egyik oldala – fűzi tovább

⁸⁹⁷ A cikk a *Südst-Forschungen* számára sosem készült el, a téma azonban élénken foglalkoztatta a magyar történetészközéletet, s a két világháború közötti magyar történettudományban Mályusz körül kavargó hullámok '40-es évekbeli fejezete épp e kérdéskör kapcsán kulminálódott.

⁸⁹⁸ Az első zsidótörvényt elfogadó és a másodikat betervező, majd időközben napvilágra került zsidó származása miatt távozó, németbarát Imrédy Béla miniszterelnökhöz (1938. május – 1939. február) közel álló Oláh György szerkesztésében megjelentetett, közismerten jobboldali folyóiratról van szó.

⁸⁹⁹ Vö. MÁLYUSZ Elemér, *Az utolsó órában*, Egyedül Vagyunk 1941/53., 9–10; 1942/1., 9–10; 1942/2., 8–9; 1942/3., 8, 10; 1942/4., 7–8; 1942/5., 6, 8; 1942/6., 6, 8; 1942/7., 14; 1942/8., 12; 1942/10., 10, 12; 1942/11., 8; 1942/12., 4; 1942/13., 11. Az igencsak konfrontatív gondolatmenetű cikkeket a legfrissebb magyar historiográfiai szintézisben Romsics Ignác „arrogáns hangvételű cikksorozat”-nak minősíti: ROMSICS, *Clio bővületében*, 329.

⁹⁰⁰ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1942. IV. 14.

⁹⁰¹ Mályusz (az MTA Kézirattárában őrzött) önéletírásában nem is tagadja mindezt. „Támadásomat teljes egészében Hóman ellen központosítottam. Azt tudtam – Sztálingrád előtt voltunk –, hogy minden baloldal felől jövő kritika csak malmára hajtaná a vizet, hiszen ő mint jobboldali politikus foglalta el helyét Gömbös kormányában és ilyen minőségében tartotta is meg. Ha Szekfűhöz csatlakozom és a polgári szellemtörténet szemszögéből nézve bírálom történetírói kvalitásait, ezzel csak erősítem helyzetét a nemzetbarátok szemében. Szekfű és egész irányzata gyenge támogatást ígért [...]. Szándékom úgy körvonalazódott, hogy a népiségtörténet szemszögéből nézve megvizsgálom valamennyi művelődési intézményünk és történettudományunk kapcsolatát és az áttekintés során egymás után rámutatok Hóman mulasztásaira.” (Idézi ERŐS, *A Szekfű–Mályusz vita*, 150.) A magát becületében sértve érző miniszter elégtételt követelt Mályusz munkaadójánál, a budapesti egyetem bölcsészkaránál. Az úgy a kibontakozó botrányt csírájában elfojtani kívánó egyetemi álláspont ismeretében, megelőzve a kari tanácstól elvárt precedensértékű állásfoglalást, végül Mályusznak a minisztert megkövető nyilatkozatával zárult. A Hóman–Mályusz vitához

gondolatmenetét Mályusz –, amit [a] külföld felé nem szeretnék megmutatni. Nem is érdekli ez a külföldet. A SOF is arra kíváncsi, ami *van* Magyarországon: eredmények, fejlődés, irányok, kötetek. De éppen mert az érem egyik oldalát kidolgoztam, vállalkozom szívesen a másikkal a megmutatására is. (Egyébként szó van arról, hogy a cikkek külön füzetben megjelennek. [...])⁹⁰² Mint látja, öntudatlanul is ugyanazok a problémák, témák foglalkoztatnak, amelyek Kolléga Úrnak mint szerkesztőnek is érdeklődési körében vannak.”⁹⁰³

Nem kis örömmel nyugtázhatta Valjavec postafordultával küldött levelében kollégájának – egyebek mellett – e téren is megerősített kooperációs szándékát. „Nem kevésbé vagyok hálás ígéretéért, miszerint kutatási beszámolót készít számunkra a magyar történetírás világháborút követő fejlődéséről. Örülök, hogy a körülmények szerencsés összejárása következtében az utóbbi időben Ön amúgy is ebben az irányban tevékenykedett.”⁹⁰⁴ Természetesen szó sem volt arról, hogy szerencsés véletlen eredményezte volna a rendkívül kényes téma kidolgozása (és kidolgoztatása) kapcsán kettejük között fennálló érdekazonosságot. Valjavec a magyarországi történészközélet eseményeinek naprakész ismerete folytán pontosan tisztában volt az 1940-es években Mályusz koncepciója által vetett hullámok továbbgyűrűzésének folyamatával. Kapcsolatukat addig is az jellemezte, hogy a szálakat mindig taktikusan mozgató müncheni szerkesztő tudatosan próbált újra és újra olyan témákat felvetni, amelyek – lévén hogy mindenkor a kolléga munkásságának aktuális problémáit illették – a lehető legnagyobb mértékben tudták a magyar történészpartnert motiválni. Végeredményben azonban, mint ahogy Mályusz különlegesen ambicionált és levélváltásaikban többször visszaigazolt szándéka a népiségtörténeti kutatások német nyelvű, s a Hóman-féle gyűjteményes kötetben megjelent változathoz⁹⁰⁵ képest aktualizált újrafogalmazására sem valósult meg, úgy ez, az I. világháborút követő magyar történetírás irányzatait és fejlődési vonalát feltárni hivatott – rendkívül nagy reményre jogosító – vállalkozás gyümölcsei sem érhetek be a *Südost-Forschungen* számára. A téma kapcsán Magyarországon kibontakozott konfliktust figye-

lásd *Uo.*, 125–159; SZILÁGYI Ágnes Judit, *Hóman Bálint és ellentéte Mályusz Elemérről* = *Uo.*, *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban*, Palatinus, Budapest, 2007, 101–107; ERŐS Vilmos, *Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata = Történeti ártértelelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 217–228. A magyar történettudomány megújítását azonban nemcsak Mályusz, de Hóman és Szekfű is szükségesnek tartotta, s maguk is programadó írásokban körvonalazták az általuk járhatónak vélt utat. Vö. UJVÁRY Gábor, *A végtelenben újra találkozunk. Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája = Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*, szerk. PAKSA Rudolf, Argumentum, Budapest, 2007, 43–78, különösen 51–53.

⁹⁰² Ez valóban meg is történt, lásd MÁLYUSZ, *A magyar történettudomány*.

⁹⁰³ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1942. IV. 14.

⁹⁰⁴ Valjavec–Mályusz, München, 1942. V. 4.

⁹⁰⁵ MÁLYUSZ Elemér, *A népiség története = A magyar történetírás új útjai*, 237–268.

lemmel követő Valjavec már csupán egy ízben reagált a kezei közül sajnálatos módon kicsúszott lehetőség utóéletére. Fél évvel később, amikor eljutott hozzá a Mályusz által a magyar történettudomány korabeli állapotát kritikusan elemző tanulmányorozat könyvvé összerendezett változata, megértő empátiával leplezve, de kiérezhető nehezteléssel jelezte vissza az abban a német népiségtudomány törekvéseivel kapcsolatban megfogalmazott vélemény tudomásul vételét. Ezen álláspont ugyanis – érezhette Valjavec – évtizedes munkakapcsolatuk eredményeinek, közös törekvéseik konfliktusoldó hatásának tagadását jelentette az ily módon ismét mérőföldes távolságra került magyar kolléga részéről: „Nagy érdeklődéssel olvastam összegyűjtött tanulmányait a magyar történeti kutatás jelenkori problémái témakörében; az Ön által felvetett kérdések rendkívül érdekesek és gyümölcsözőek. Az utolsó, a külföldhöz való viszonnyal foglalkozó fejezetében leírtakat is messzemenően aláírom. Persze jó lett volna, ha ebben az összefüggésben arra is utalt volna, hogy a német kutatásban olyan hangok is vannak, melyek tényszerű, igazságos megítélésre törekszenek. Amúgy is túl gyakran fordul elő, hogy rosszul ítélik meg az embert, úgyszólván megelőző intézkedések mindenképp célszerűek lennének. Tudja, hogy ebben a tekintetben személyes, fájdalmas tapasztalatból beszélek.”⁹⁰⁶

2. 6. Az utolsó évek együttműködése

Az 1941/42 fordulóján még nagy reményekkel várt két historiográfiai profilú tanulmány ügyében kifejtett szervezőmunka sikertelenségét látva Valjavec immár csak abban bízhatott, hogy a kollégája eredeti, s az aktuális tudománypolitikai viták keretein kívül eső, tisztán szakmai érdeklődési körébe tartozó témafelvetések érdemben meghallgatásra találnak. Ezek közül egy, még évekkel azelőtt egyeztetett cikk továbbra is függőben volt,⁹⁰⁷ ennek elkészítése ügyében sorra küldte emlékeztető utalásait.⁹⁰⁸ Jelentősebb, de a magyar középkorász számára így is csupán rutinmunkának tetsző feledatnak ígérkezett abban a nagyszabású projektben való részvétel, amely szintén – az úgy tűnik, kifogyhatatlan energiával rendelkező – Valjavec vállain nyugodott. Erről 1942 tavaszán tájékoztatta Mályuszt: „A Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut egy Südosteuropa-Handbuch kiadását készíti elő, mely a legnevesebb délkelet-európai és németországi szakemberek közreműködése

⁹⁰⁶ Valjavec–Mályusz, München, 1943. II. 5.

⁹⁰⁷ Mint már szó volt róla, még 1938 januárjában vetette fel Mályusz egy kisebb cikk lehetőségét II. József és a szerbek törekvéseivel kapcsolatban.

⁹⁰⁸ Valjavec–Mályusz, München, 1938. IV. 8.; München, 1938. V. 12.; München, 1938. X. 17.; München, 1938. XI. 19.; München, 1938. XII. 23.; [Klausenburg], 1939. IV. 4.; München, 1942. VII. 20.

mellett az egész Südostraum átfogó enciklopédiája lesz.⁹⁰⁹ Hajlandó volna-e, igen tisztelt Professzor Úr, közreműködésével is támogatni minket? Amennyiben igent mond, arra kérnénk, vállalja el a Magyarország középkori történetéről szóló fejezet elkészítését. [...] Mivel a Handbuch szerkesztősege Münchenben – Schellingstraße 2, Südostinstitut – található, arra kérnénk, visszajelzését ide szíveskedjék továbbítani.”⁹¹⁰

A Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut, illetve az ezt keretei közé fogadó Auslandswissenschaftliche Fakultät a berlini Friedrich-Wilhelm- (a háború után Humboldt-) Universität keretei között szerveződött meg 1940-ben,⁹¹¹ egyebek mellett azzal a céllal, hogy a háborús viszonyok között a kelet- és délkeletkutatás koncentráálásával minden, a politikai vezetés expanzív törekvései által felmerülő aktuális kérdés megvitatásához tudományos alátámasztást adhasson. A kar dékánja, illetve az intézet vezetője Prof. Dr. Franz Alfred Six SS-Standartenführer lett, Valjavec pedig – a Südost-Institut-beli főállását megtartva – oktatói másodállást vállalt a berlini egyetemen.⁹¹² A müncheni és berlini intézetek közös kooperációjában Valjavec irányítása alatt összeállítandó nagyszabású kiadvány Mályusz érdeklődését is fölkelte, ennek megfelelően az épp betegeskedő magyar tudós már idézett, 1942. április 14-i levelében a két historiográfiai összefoglaló mellett ehhez is hozzájárulását adta: „Legkönnyebb megírnom, az Auslandswissenschaftliches Institut nevében küldött megtisztelő felhívására, a középkori magyar történet összefoglalását. Ezt tényleg még párnák közt is elkészíthe-

⁹⁰⁹ A vállalkozás megvalósítására már nem maradt idő. Az alapos és kiterjedt előkészítési munkálatokról azonban híven tanúskodik a Valjavec-korrespondencia. A '40-es években datált levelek rendszeres és visszatérő témája marad a tervezett kézikönyv számára készítendő fejezetek szétosztása és a projekt koordinálása. A szervezési feladatok terhei ugyanis 1940 óta Valjavec vállaira neheztedek, amint erről Ulrich Müller (főnökük, Six professzor megbízásából írt) levele tanúskodik: a DAWI Publikations- und Forschungsabteilungjának munkatársa 1940. június 25-én kelt soraiban köszönetet fejezi ki Valjavecnek, amiért magára vállalta a „Gesamtreaktion” felelősségét.

⁹¹⁰ Valjavec–Mályusz, Berlin, 1942. IV. 2. A valóban nagyszabású, ám a háború végén már meg nem valósulhatott projekt aktuális (1942-es) állásáról, s ami számunkra különösen fontos, a magyar vonatkozású témák ügyében felkért munkatársak személyéről pontos információkkal rendelkezünk, Valjavec ugyanis átfogó tájékoztatást adott e tekintetben a (magyar östörténet kapcsán) közreműködésre felkért Németh Gyula professzornak. Eszerint a „Handbuch” történeti részéből a középkori fejezet Mályuszé, az újkornak még nincs gazdája (minthogy Török Pál előbb elvállalta, majd visszamondta azt), így ezt saját maga kénytelen elkészíteni, ha nem talál rá magyar szerzőt. A további témák gazdája a lista szerint: „Prof. Dr. Dénes Bartha – Musik; Prof. Csúry – Sprache; Dr. von Szent-Iványi – Religionen und Kirchen; Prof. Martonyi – Verwaltung; Dir. Antal Németh – Theater; General Tövisházy-Ferjentsik – Wehrmacht; Prof. Károly von Viski – Volkskunde; Prof. Surányi-Unger – Wirtschaft.” A vállalkozást Valjavec egy minden igényt kielégítő „wissenschaftliches Standardwerk” (tudományos alpmű) létrehozásaként aposztrofálta: Valjavec–Németh, [München], 1942. V. 18.

⁹¹¹ Vö. SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät*, 19–34; NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen*, 5–6.

⁹¹² Az állás betöltésével járó hivatalos teendőik, illetve személyének előírt „átvilágítása” kapcsán bőséges dokumentációt tartalmaz a leendő főnökével, Six professzorral 1940-től meginduló levelezése.

tem.⁹¹³ [...] Hálás volnék, [...] ha egyszersmind a technikai vonatkozásokról is tájékoztatna, nemkülönben, ami még igen fontos: vajjon milyen szempontok érvényesüljenek? Mi illik a kötetbe: a népi és társadalmi fejlődés rajza, vagy inkább szellemtörténet? Politikai események mennyiben jussanak szóhoz? Természetesen szeretnék beleilleszkedni a kötet struktúrájába – éppen ezért volnék bátor kérni baráti felvilágosítását. Nekem az volna a kellemes, ha a települési, népiségi és társadalmi viszonyokról lehetne írni, azonban, magától értetődően, alkalmazkodom a szerkesztő – ez bizonyára azonos Kolléga Úr személyével – óhajához.”⁹¹⁴ Valjavec válaszában a vállalkozás célkitűzéseinek leginkább megfelelő átfogó áttekintést szorgalmazott: „Ami a részleteket illeti, egyelőre annyit közölhetek, hogy ennél az áttekintésnél csak úgy, mint egyáltalán a mű többi fejezeténél az volna fontos számunkra, hogy *valamennyi* szempont érvényre juthasson, a katonai, politikai ugyanúgy, mint a település-, népiség- és társadalomtörténeti viszonyok; s mindez anélkül, hogy ennek során a szellemtörténeti perspektívákról és kitekintésekről lemondanánk. Arra kérném tehát, hogy tanulmánya megközelítmódja lehetőleg átfogó legyen, ami – úgy gondolom – Önnek is a legüdvösebb volna, mivel így a legmesszebbmenőkig szabad kezet nyer.”⁹¹⁵

A vállalkozás a rendkívül gondos, s Valjavecnek a délkelet-európai térség számos más szaktekintélyéhez írott leveleiből is követhetően ugyanolyan kiterjedt előkészítés ellenére csak vontatottan haladt. Ennek okai közt bizonyára első helyen kell említeni a háborús viszonyok e tekintetben is kártékony hatását, ám a csak nehezen motiválható, s olykor egymással is bizalmatlan tudóstársak munkájának összehangolása, a mindegyiküknek külön biztosított kedvezmények és határidő-módosítások észben tartása és a fejezetüket visszajelzés nélkül félbehagyó munkatársak pótlása még a szerkesztői kvalitásait maradéktalanul bizonyító Valjavec számára is sziszifuszi munkának bizonyultak. Mályusz időről időre történő figyelmeztetései is pontosan nyomon követhetőek,⁹¹⁶ igaz, amikor a magyar középkorász konkrét és a határidőt is megjelölő exkuzáló levele⁹¹⁷ megérkezett, udvarias szerkesztői gesztussal mások hanyagságára hárította a felelősséget.⁹¹⁸ A cikk végül is nem

⁹¹³ A rutinmunkának tekintett cikk elkészítésére végül nem került sor.

⁹¹⁴ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1942. IV. 14.

⁹¹⁵ Valjavec–Mályusz, München, 1942. V. 4.

⁹¹⁶ Valjavec–Mályusz, Berlin, 1943. I. 3.; München, 1943. II. 5.; Berlin, 1943. VIII. 9.

⁹¹⁷ „A »Handbuch«-cikk megírása még egy kis időt venne igénybe. Úgy tervezem, hogy március 15.-re a teljes kézirat Münchenben lesz. Öszintén sajnálom, hogy a terminust nem tudtam pontosan tartani, de – higgye el! – nem jószándékomon múlt. Nagyon megnyugodnék, ha a két-három hetet még ki tudná várni s volna lehetőség a halasztásra.” (Mályusz–Valjavec, Budapest, 1943. II. 21.)

⁹¹⁸ „Ne legyen gondja a befejezést illetően. Az ehhez hasonló közösségi vállalkozások úgy működnek, mint egy hajókaraván. A leglassúbb hajó határozza meg az egész csoport tempóját. S mivel konvojunkban nagyon lassú bolgár, szerb és román hajók vannak, a magyar hajóknak nincs okuk aggódni tempójuk miatt.” (Valjavec–Mályusz, München, 1943. III. 18.)

készült el, a kéziratot Mályusz sohasem postázta kollégájának, ám az sem érdeklődött már 1943/44 fordulójától vele kapcsolatban: a háborús megszorító intézkedésekkel párhuzamosan a *Südosteuropa-Handbuch* kérdése is lekerült a napirendről.⁹¹⁹

Elkészült viszont és bizonyíthatóan eljutott Münchenbe az a Mályusz-tanulmány, amelyet még 1938 januárjában maga ajánlott az (akkor még) Südostdeutsche Forschungen számára. A cikk a szerb nemzetiségi kérdés II. József által a magyar rendeknek ajánlott rendezési megoldását tárgyalta (volna), ám sajnos még a pontos címét sem ismerjük. A magyar történeész 1943. február 21-i leveléhez mellékelte a kéziratot, s még a német fordítás nem túl sikeres kísérletéért is exkuzálta magát az igazán számottevő kése-delem mellett.⁹²⁰ Valjavec vissza is igazolta a küldemény megérkezését, sőt a „schöne Miszelle” gondos stilisztikai átfésülésére is ígéretet tett.⁹²¹ Utolsó Valjavecnek írott levelében Mályusz már a nyomdai szedésen is túlesett cikk korrektúráját küldte vissza, s mint fogalmazott: „Nagyon gondos, szép a sze-dés, alig akadt benne sajtóhiba. Becsületére válik [a] nyomdának!”⁹²² A cikk azonban soha nem látott napvilágot, csakúgy, mint a szerző szintén tudós feleségének (Mályuszné Császár Edit) időközben ugyancsak Münchenbe jut-tattott és már nyomdakész színháztörténeti tanulmánya.⁹²³ Mindkét munka

⁹¹⁹ 1944/45 fordulóján még utoljára, minden mozgósítható energiát és anyagi forrást összeszedve megpróbálta a DAWI legalább az eredeti nagyszabású és teljességre törekvő koncepció töredé-kének megvalósítását. Az ősz folyamán már papírhiány is fellépett, ám a stratégiai fontosságúnak tekintett gyűjtemény számára még ezt is elhárították volna. Six helyettese, majd utóda, Pfeffer heti rendszerességgel sürgette a felelős szerkesztő Valjavecet: papír van, de gyorsan le kell zár-ni a kötetet, ameddig „van még nyomda, ami rendelkezésre áll” (Pfeffer–Valjavec, Berlin, 1944. IX. 2.). Valjavec terjedelmes levélben magyarázta el, hogy „a beérkezett anyag nem elegendő a megjelentetésre”, s „még számos olyan tanulmány hiányzik, amely *feltétlenül* szükséges”. Példa-ként említette ezekre a magyar régészetet, a középkori magyar és a bolgár történetet stb. Két megoldást látott lehetségesnek: vagy bevárják, amíg teljes lesz a gyűjtemény, vagy pedig a már meglévő anyagot országonként kezdik megjelentetni, azokkal indítva, akiknek relatíve már jól együtt van az anyag. Hogy a magyar fejezetek mégsem lehettek annyira hiányosak, arról az tanúskodik, hogy az utóbbi megoldás mellett döntve Valjavec Szlovákiával és Magyarországgal kezdte volna a sort. (Valjavec–Pfeffer, München, 1944. IX. 29.) A berlini intézet azonban az átfogó, minden országot megjelenítő tárgyalás mellett döntött, így Pfeffer utasította őt, mivel minden-képpen ki kell hozni még a művet, inkább kimaradnak a meg nem érkezett tanulmányok, s a „ke-vésbé fontos cikkek” elhagyandók. (Pfeffer–Valjavec, Berlin, 1944. X. 9.) A háborús események azonban már ezt a tervet is meghiúsították.

⁹²⁰ A levél utóiratából, tudniillik a mellékletek Mályusz által precízen feltüntetett listájából tudjuk a munka terjedelmét is: „Német kézirat 1–22 lap és Magyar kézirat 1–12 lap” csatoltatott a kül-deményhez. A szerb kérdéssel való alaposabb megismerkedés bizonyítéka az is, hogy Mályusz a témával kapcsolatos újabb forráspublikáció megjelentetésére is ajánlatot tett. (Mályusz–Valjavec, Budapest, 1943. II. 21.)

⁹²¹ Valjavec–Mályusz, München, 1943. III. 18.

⁹²² Mályusz–Valjavec, Budapest, 1944. VI. 13.

⁹²³ Valjavec 1943. XII. 27-i levelében írta: „Igen tisztelt Barátom, az Újév alkalmából minden jót kí-vánok Önnek és nagybecsű Hitvesének. Kérem, közölje vele, hogy színháztörténeti tanulmányá-nak lefordítása megtörtént, s már éppen a nyomdába tart.”

a háborús pusztítás áldozatául eshetett; a Südost-Forschungen háború után megjelent évfolyamaiban sem találjuk őket.⁹²⁴

A háború végéhez közeledve levelezésük nemcsak megritkult, de a tudományos orgánumok finanszírozásának akadozása következtében szakmai értelemben – legalábbis a további publikációs lehetőségek tekintetében – ki is üresedett. Csupán az egyre bizonytalanabbá váló postai szolgáltatás által még lehetővé tett udvariassági gesztusokra korlátozódott, valamint arra, hogy a Südost-Forschungen 1941 óta elakadt számainak, illetve a bombatalálatok következtében megsemmisült szakirodalomnak a pótlásában igyekeztek egymás segítségére sietni.⁹²⁵ Rendkívül sokatmondó és egy hosszú szakmai kapcsolat jelképes befejezéseként tekinthető annak a tanulmánynak a kezelése, amely a publikálás lehetősége tekintetében kettejük között utoljára felmerült. Még 1943 februárjában, a II. József és a szerbek kérdéskörében készített – már nem megjelenhetett – cikk kéziratának megküldésekor vetette föl Mályusz, hogy ugyanebben a témában, a korábbi kutatásai során felhalmozott dokumentumok alapján egy másik forrástanulmányt is szívesen készítené. „Ha a szerb kérdés érdekelné, ajánlanám kiadásra az 1790.-i kongresszusra kiküldött császári biztos, Schmiedfeld altábornagy bizalmas jelentéseit. Kb. 20-25 oldalt tehetnek ki a levelek, amelyeket Gr. Balassához intézett s amelyekben a tárgyalásokról nyíltan elmondja a véleményét. A levelek a kongresszus történetének nemcsak a legbecselesebb forrását jelentik, hanem azt is megismertetik, hogy a szerbség vezető rétege politikai törekvéseiben a papság volt. Egész sajtóságos vonás ez, merőben más, mint ami a magyar, vagy a középeurópai nemzetiségi törekvéseket jellemzi s így az általános társadalom- és ideológiai történet szempontjából is tanulságos lenne megismertetése, kiemelése. A leveleket javarészt a Balassa-család levéltárából másoltam le húsz év előtt s kiegészítésük, összeszedésük könnyű munka volna számomra.”⁹²⁶ Valjavec természetesen örömmel fogadta az

⁹²⁴ Mályusz magyar nyelvű cikkének németre fordított, már korrektúrázott változatát jelentette meg magyarra visszafordítva Soós István: MÁLYUSZ, *A szerb nemzetiségi kérdés történetéhez*.

⁹²⁵ Mályusz 1943. február 21-i és 27-i levelében tette szóvá a Valjavec lapjának továbbítása terén tapasztalható hiányosságokat. A Südost-Forschungen szerkesztője – természetesen – a szükséges intézkedések elrendeléséről biztosította magyar kollégáját 1943. március 18-án. Valjavec a Németországot is elért pusztításokra utalva 1943. december 27-én fordult a maga kérésével Mályuszhoz: „A türelmi rendeletről szóló, birtokomban lévő könyve sajnos Berlinben elégett. Szerénytelen volna, ha pótlására egy másik példányt kérnék?” Hasonló jellegű volt kérése 1944. május 10-én is: „Sándor Lipót főherceg nádorról szóló műve egy engem ért szerencsétlenség során megsemmisült. Mivel további vizsgálataim során sürgető szükségem lenne rá, nagyon kérném, segítsen ki a mű egy példányával.” (A szóban forgó munka: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*, kiad., bev., magyarázatok MÁLYUSZ Elemér, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.) Mályusz is segítőkésznek bizonyult kollégája helyzetét látva, a Sándor Lipót-kötetet – mint írja – mindjárt postafordultával feladta, a „Türelmi rendelet” kapcsán pedig, a nem túl vidám körülmények ellenére humorérezkről téve tanúbizonyságot, „türelmet” kért (Mályusz–Valjavec, Budapest, 1944. VI. 13.).

⁹²⁶ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1943. II. 21.

ajánlatot, s a megfelelő bevezetéssel és lábjegyzetekkel ellátandó levelek számára 35 oldal terjedelemben helyet biztosított.⁹²⁷ A terv egyelőre függőben maradt, s csak 1944 tavaszán került ismét előtérbe, amikor is Valjavec – épp a háborús pusztításnak saját tudományos munkájára gyakorolt hatását érintő levelében – bátortalan célzást tett a már-már feledésbe merült tanulmány sorsát illetően.⁹²⁸ Mályusz válasza készséges volt ugyan, mégis egy olyan érvet tartalmazott, amely előtt a szintén hasonló dilemmával szembe-sülő német kollégának fejet kellett hajtania. „A Gr. Balassa-leveleket hamarosan küldhetném, ha szükség van rájuk. De ha nem sürgős, várnék, mivel időmet inkább olyan munkákra fordítanám – ameddig t.i. van idő – amelyek közvetlenül befejezés előtt állanak. Szeretném még idejében minél több dolgozatomat befejezni, mielőtt jegyzeteim megsemmisülnének.”⁹²⁹ Valjavec reagálásából világosan kiderül, hogy ha nehéz szívvel is, de teljes mértékben akceptálja tudóstársa aggodalmát és más irányú sietségét: „Balassa gróf leveleit már a közeljövőben *jól* tudnám használni. Ha Ön abban a helyzetben volna, hogy ezt nagyobb nehézségek nélkül nemsokára elkészítse, nagyon hálás lennék. Azonban igazán nem kívánok sürgetőleg alkalmatlankodni, s fontosabb munkák elkészítésében feltartani Önt. Belátom, hogy ezek elsőbbséggel bírnak. Mi itt fölöttébb hasonló szituációban vagyunk, úgyhogy igen jól bele tudom érezni magam az Ön mérlegelésébe.”⁹³⁰ Ez az őszinte empátia, amely a két, mindvégig ellentétes célok érdekében csatasorba állott történetíró részéről csak most, a végső bukás árnyékában tudott igazán emberi hangot ölteni, jelképes záróakkordja nem csupán kettejük kapcsolatának, de a két világháború közötti német és magyar történettudományt elválasztó szellemi frontvonalnak is.

⁹²⁷ Valjavec–Mályusz, München, 1943. III. 18.

⁹²⁸ Valjavec–Mályusz, München, 1944. V. 10.

⁹²⁹ Mályusz–Valjavec, Budapest, 1944. VI. 13.

⁹³⁰ Valjavec–Mályusz, München, 1944. VII. 5.

III. FÜGGELÉK

1. FRITZ VALJAVEC ÉS MÁLYUSZ ELEMÉR LEVELEZÉSE (1935–1944)

1.

München, 1935. X. 5.

Sehr verehrter Herr Professor!

Das Südost-Institut bei der Universität München hat die Herausgabe eines Jahrbuches für südostdeutsche Forschungen beschlossen, das sich unter anderem auch mit der wissenschaftlichen Erforschung der deutsch-ungarischen Beziehungen befassen will. Eben deswegen würde es mich ungemein freuen, wenn Sie bei Gelegenheit etwas für unser Unternehmen beisteuern würden. Hinsichtlich Form und Umfang bleibt Ihnen selbstverständlich freie Hand.

Ein Aufsatz zum Beispiel, der sich mit der Geschichte des Bürgertums in Ungarn befasste, wäre uns hochwillkommen.

Mit dem Ausdrücke aufrichtiger Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

A müncheni egyetem mellett működő Südost-Institut elhatározta, hogy a délkeleti németiség kutatására évkönyvet jelentet meg, mely egyebek mellett a német-magyar kapcsolatok tudományos vizsgálatával is foglalkozni kíván. Épp ezért módfelett örülnék annak, ha alkalomadtán hozzájárulna valamivel vállalkozásunkhoz. Forma és terjedelem tekintetében természetesen szabad kezét kap.

Különösen szívesen fogadnánk például egy olyan tanulmányt, amely a magyarországi polgárság történetével foglalkozna.

Feltétlen nagyrabecsülésem kifejezésével

igaz híve
Fritz Valjavec]

2.

Budapest, 1935. XI. 11.

Lieber Herr Kollege!

Ich bedauere lebhaft, dass ich Ihrer ehrenvollen Aufforderung, um Ihrer Zeitschrift teilzunehmen, nicht nachkommen kann, da ich momentan anderwärts sehr beschäftigt bin. Doch ich hoffe, dass ich Ihr freundliches Anerbieten zu einem [sic!] späteren Zeitpunkt annehmen kann.

Mit dem Ausdrucke aufrichtiger Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Prof. Mályusz

[Kedves Kolléga Úr!

Roppant mód sajnálom, de a folyóiratukban való közreműködésre irányuló megtisztelő felkérésének nem tehetek eleget, mivel mostanság más irányú, rendkívül megterhelő elfoglaltságok nehezdednek reám. Remélem azonban, hogy baráti ajánlatát egy későbbi időpontban elfogadhatom.

Feltétlen nagyrabecsülésem kifejezésével

igaz híve
Mályusz professzor]

3.

München, 1935. XI. 18.

Sehr verehrter Herr Professor!

Ihre freundlichen Zeilen haben mich, offen gestanden, sehr gefreut.

Ich werde es im Interesse der Sache sehr begrüßen, wenn Sie bei Gelegenheit für die „Südostdeutschen Forschungen“ etwas liefern wollten. Ich komme hinsichtlich Thema und Umfang gerne entgegen. Es braucht sich gar nicht um unmittelbare deutsch–ungarische Beziehungen zu handeln. Wenn Sie z.B. einmal auf die Ausführungen Szekfű's „Toleranz und ungarländischer Puritanismus“ in einem Aufsatz eingehen wollten, so steht Ihnen unsere Zeitschrift selbstverständlich bereitwilligst zur Verfügung.

Es ist natürlich so, dass unsere „Südostdeutschen Forschungen“ sich stark mit Dingen, wie kulturelle Beziehungen und Aussendeutschtum beschäftigen müssen. Aber ich will mir die redlichste Mühe geben, darüber hinaus, diese Fragenkomplexe nicht zu einer ausschliesslichen Geltung gelangen zu lassen. Nichts wäre mir erwünschter, als wenn sich im Laufe der Zeit alle massgeblichen Forschungsrichtungen und ihre Vertreter in den „Südostdeutschen Forschungen“ ein Stelldichein geben würden.

Notwendig ist dazu natürlich vor allem die Unterstützung auch der nichtdeutschen Forscher, unbeschadet dessen, dass vielleicht anfänglich gewisse Anlässe zu Beschwerden vorhanden wären.

In den nächsten Tagen übersende ich Ihnen zwei in unserer Schriftenreihe erschienene Bücher, die für Sie vielleicht von Interesse sind. Umgekehrt wäre ich sehr dankbar, wenn ich die Doktorarbeiten Ihrer Schüler zugesandt bekäme. Wäre es vielleicht auch möglich, dass wir die „Századok” im Austauschweg für unsere „Südostdeutschen Forschungen” beziehen könnten?

Einer geneigten Antwort entgegensehend, mit dem Ausdrucke meiner aufrichtigsten Hochachtung

Ihr aufrichtig ergebener
Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Az igazat megvallva nagyon megörvendezették baráti sorai.

Nagy örömmre szolgálna, ha alkalomadtán küldene valamit a „Südostdeutsche Forschungen” számára. A téma és a terjedelem tekintetében előzékenységre számíthat részemről. Nem szükséges az sem, hogy közvetlen német–magyar kapcsolatokat tárgyaljon. Amennyiben Ön egyszer úgy gondolná, hogy például Szekfünek a „tolerancia és magyarországi puritanizmus” kérdéskörében kifejtett nézeteivel kívánna egy tanulmányban foglalkozni, úgy lapunk természetesen készséggel áll rendelkezésére.

Természetes, hogy „Südostdeutsche Forschungen”-ünknek erőteljesen kell foglalkoznia olyan kérdésekkel, mint kulturális kapcsolatok, illetve külhoni németiség. Én magam azonban kifejezetten azon fáradozom, hogy e kérdéskörök mindezt figyelembe véve se jussanak kizárólagos érvényre. Semmi sem lenne kívánatosabb, mint hogy az idő múltával valamennyi számottevő kutatási irányzat és azok képviselői a „Südostdeutsche Forschungen”-ben találják egymásnak.

Természetesen ehhez mindenekelőtt a nem német kutatók támogatása szükséges, annak ellenére, hogy kezdetben ez talán bizonyos ellenérzést válthat ki.

Az elkövetkező napokban küldök Önnek két, a kiadványsorozatunkban napvilágot látott könyvet, amelyek talán érdekesek lehetnek az Ön számára. S fordítva, én is hálás volnék, ha eljuttatná nekem tanítványai doktori munkáit. Talán lehetséges volna az is, hogy a „Südostdeutsche Forschungen”-ért a „Századok”-at cserekepcsolat útján beszerezhessük?

Kedvező válaszában reménykedve, feltétlen nagyrabecsülésem kifejezésével
őszinte híve
Fritz Valjavec]

4.

Budapest, 1935. XII. 13.

Lieber Herr Kollege!

Sie haben mich zu grösstem Danke verpflichtet durch die Übersendung der drei sehr interessanten Veröffentlichungen des Südostinstituts. Ich gratuliere Ihnen von Herzen zu der wissenschaftlichen Tätigkeit des Instituts und danke Ihnen bestens für die Bücher, die mich sehr interessieren. Ich werde Ihnen selbstverständlich mit der grössten Bereitwilligkeit die Doktorarbeiten meiner Schüler regelmässig zukommen lassen. Ich fürchte nur, dass der Austausch für Sie nicht vorteilhaft sein wird, da es noch 1-2 Jahre dauern wird, bis die Dissertationen fertig sein werden. Bis jetzt ist nur eine erschienen von St. Barta, Staat u. Kirche in Ungarn am Ende d. MA., die ich Ihnen, lieber Herr Kollege, gleichzeitig übersende.

Ich danke Ihnen auch verbindlichst für die Informationen über die „Südostdeutschen Forschungen“, und für die Liebenswürdigkeit, mit der Sie Ihre Zeitschrift mir zur Verfügung gestellt haben. Ich glaube jedoch, dass das erwähnte Thema (Toleranz u. ungarländischer Puritanismus) Ihre Leser nicht sehr interessieren würde. Man müsste viele Umstände erklären, wiederholen, um verständlich zu machen, welches Szekfű's und welches meine Ansichten sind, was für die Weiterstehenden langweilig wäre. Ich denke um eine ganz andere, kleinere Arbeit; am liebsten schriebe ich über die Rolle der ungarischen Illuminaten. Dieser Artikel würde von den Verbindungen zwischen München–Wien–Budapest handeln, was das Interesse der süddeutschen Leser bestimmt wecken würde. Nur müsste ich zuvor noch einige Akten aus dem Wiener Staatsarchiv durchsehen und bitte deshalb um Geduld Ihrerseits.

Die Historische Gesellschaft überlässt Ihnen sehr gerne zum Austausch die „Századok“ für die „Südostdeutschen Forschungen“. Ich habe das Sekretariat der Gesellschaft schon davon verständigt, dass man sie Ihnen lieber Herr Kollege, vom 1. Jan. ab zuzusenden habe. Wenn Sie jedoch auch den Jahrgang von 1935 benötigen, so wenden Sie sich gef. mit etwa Postkarte an das Sekretariat der Gesellschaft. (Bp. I. Bécsi kapu-tér 4. Orsz. Levéltár).

Empfangen Sie, lieber Herr Kollege, meine achtungsvollen Grüsse.

Ihr sehr ergebener
E. Mályusz

[Kedves Kolléga Úr!

Nagy hálára kötelezett a Südostinstitut [!] három igen érdekes kiadványának megküldésével. Szívből gratulálok Önnek az intézet tudományos tevékenységéhez, és köszönet a könyvekért, melyek igen érdekesek számomra. Természetesen a legnagyobb készséggel fogom rendszeresen eljuttatni Önhöz tanítványaim doktori munkáit. Csupán attól félek, hogy e csere az Ön számára nem lesz épp előnyös, merthogy 1-2 évig el fog még tartani, míg a disszertációk elkészülnek. Mostanáig csak egy jelent meg, Barta I[stváné]., Állam és egyház Magyarországon a középkor végén, melyet egyidejűleg megküldök Önnek, kedves Kolléga Úr.

Úgyszintén hálásan köszönöm Önnek a „Südostdeutsche Forschungen”-t illető információkat és szívélyességét, mellyel lapját rendelkezésemre bocsátotta. Ám azt gondolom, hogy a szóban forgó téma (tolerancia és magyarországi puritanizmus) az Ön olvasóit nem igazán érdekelné. Túl sok körülményt kellene tisztázni, ismételni, hogy érthetővé váljon, melyek Szekfű nézetei és melyek a sajátjaim, ami a témában járatlanok számára unalmas volna. Egy egészen más, kisebb munkára gondolok; legszívesebben a magyar illuminátusok szerepéről írnék. E cikk a München–Bécs–Budapest közötti kapcsolatokról szólna, ami bizonyára felébresztené a délnémet olvasók érdeklődését. Csupán néhány aktát kellene előtte áttanulmányoznom a bécsi Staatsarchiv anyagából, ezért türelmet kérek Öntől.

A Történelmi Társulat szívesen cserekapcsolatba lép Önnel a „Századok” és a „Südostdeutschen Forschungen” tekintetében. Én már értesítettem is róla a társulat titkárságát, hogy január 1-jétől el kell juttatniuk Önhöz, kedves Kolléga Úr. Ha azonban az 1935-ös évfolyamra is szüksége van, úgy forduljon akár egy levelezőlap útján a társulat titkárságához. (Bp. I. Bécsi kapu-tér 4. Orsz. Levéltár).

Fogadja, kedves Kolléga Úr, tiszteletteljes üdvözetemet.

Igaz híve
Mályusz E.]

5.

München, 1935. XII. 18.

Sehr verehrter Herr Professor!

Es hat mich herzlich gefreut, dass die übersandten Arbeiten Ihren Gefallen gefunden haben. Es ist klar, dass die Arbeit unseres Instituts bisher noch recht einseitig war, was ich offen zugeben will. Ich will nur hoffen, dass es mir in der Zukunft gelingen wird, unsere Arbeit etwas vielseitiger zu gestalten.

Die Studie Barta's habe ich bereits durchgesehen. Sie packt die Probleme von einer sehr bemerkenswerten Seite an und verrät darin die umsichtig anleitende Hand des Lehrers. Meinen herzlichsten Glückwunsch!

In den nächsten Tagen übersende ich Ihnen ein Regestenwerk über das Passauer Abteiland, das zwar an sich keine ungarischen Beziehungen hat, aber als Nachschlagewerk vielleicht immerhin gewisse Vergleichsmöglichkeiten und ähnliches bietet.

Ihr Vorschlag, über die ungarischen Illuminaten einen Beitrag für unsere „Südostdeutschen Forschungen“ zu liefern, hat mich mit ehrlicher Freude erfüllt. Ich werde mich selbstverständlich gedulden und darf Ihnen gewiss versichern, dass Sie sich umfangmässig keinerlei Beschränkungen aufzulegen brauchen. Wenn Sie den Beitrag bis zum 1. März 36 liefern könnten, wäre es sehr angenehm. Wahrscheinlich liegt Ihnen der Zeitpunkt aber zu nahe. Für diesen Fall würde ich als Einsendetermin den 1. September vorschlagen.

Für Ihre freundliche Verwendung in der Angelegenheit Századok, meinen verbindlichsten Dank. Ich werde selbstverständlich veranlassen, dass die „Südostdeutschen Forschungen“ regelmässig an die Zeitschrift, aber auch an Sie, sehr verehrter Herr Professor, abgehen werden. Sollte die Ungarische Historische Gesellschaft auf ein weiteres Exemplar unserer „Südostdeutschen Forschungen“ Wert legen, so steht es selbstverständlich zur Verfügung.

Genehmigen Sie, bitte, zum Jahreswechsel meine besten Wünsche!

Hoffentlich wird auch das Jahr 1936 für Sie, sehr verehrter Herr Professor von reichem Ertrag und vollem Erfolg sein!

Vielleicht komme ich übrigens zu Neujahr auf einige Tage nach Budapest. Ich werde mich freuen, bei dieser Gelegenheit Ihre persönliche Bekanntschaft machen zu dürfen.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen

Ihr aufrichtig ergebener
Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Szívből örülök, hogy a megküldött munkák elnyerték tetszését. Persze világos, hogy intézetünk munkája eddig még igen egyoldalú volt, amit én nyíltan el is ismerek. Remélem, hogy az elkövetkezőkben sikerülni fog munkánkat némileg sokoldalúbbá alakítanom.

Barta munkáját már áttanulmányoztam. Igen figyelemreméltó oldalról közelíti meg a problémát, amiben felfedezhető mesterének megfontolt irányító keze. Szívből gratulálok!

A következő napokban küldök Önnek egy munkát a passai apátság regesztáival, melynek ugyan nincs magyar vonatkozása, ám kézikönyvként talán nyújthat némi összehasonlítási és egyéb lehetőséget.

Őszinte örömmel töltött el javaslata, hogy tanulmányt készítene a „Südostdeutsche Forschungen” számára a magyar illuminátusokról. Magától értetődik, hogy türelemmel várok, s biztosítom arról, hogy terjedelmileg sem kell semmiféle önkorlátozással élnie. Ha a tanulmányt 1936. március 1-jéig le tudná szállítani, az igen jól jönne. Valószínű azonban, hogy ez igen közeli időpont Önnek. Ez esetben szeptember 1-jét javaslom beküldési határidőnek.

Hálás köszönetem baráti közbenjárásáért a Századok ügyében. Természetesen intézkedni fogok, hogy a „Südostdeutsche Forschungen” rendszeresen eljusson úgy a nevezett laphoz, mint ahogyan Önhöz is, igen tisztelt professzor úr. Amennyiben a Magyar Történelmi Társulat egy további példányt is óhajtana „Südostdeutsche Forschungen”-ünkből, az természetesen rendelkezésre áll.

Fogadja, kérem, újévi jókívánságaimat!

Remélhetőleg az 1936-os esztendő is eredményes és sikeres lesz az Ön számára, igen tisztelt Professzor Úr!

Egyébiránt az újévben néhány napra talán eljutok Budapestre. Örülnék, ha ez az alkalom lehetőséget teremtene a személyes megismerkedésre Önnel.

Lekötelező tisztelettel

őszinte híve
Fritz Valjavec]

6.

München, 1936. VII. 28.

Sehr verehrter Herr Professor!

Besten Dank für die freundliche Übersendung der interessanten Sonderabdrücke. Einiges davon habe ich zwar schon gekannt, nichtsdestoweniger freut es mich, nunmehr sie auch gesondert zu besitzen. Sehr aufschlußreich war mir vor allem Ihre Auseinandersetzung über den Charakter des frühungarischen Königreichs. Die Untersuchungen Dr. Vaczys in diesem Zusammenhang hatten mich sehr enttäuscht.

Hoffentlich haben Sie den I. Band unserer „Südostdeutschen Forschungen” bereits erhalten. Ich würde mich freuen, wenn er Ihren Beifall fände. Sicherlich ist manches dabei, über das man verschiedenartig urteilen mag. Ich hoffe jedoch zuversichtlich, derartiges im Laufe der Zeit besser ausschalten zu können. Gerade deswegen würde ich es auch ungemein

begrüßen, wenn ich Ihren Aufsatz über die ungarischen Illuminaten, den Sie mir freundlicherweise in Aussicht stellten, im 2. Jahrgang veröffentlichen könnte. Zu diesem Zwecke würde ich das Manuskript etwa bis Weihnachten benötigen. Wäre Ihnen dieser Zeitpunkt genehm? Wenn es Ihnen lieber wäre, könnten Sie das Ganze ungarisch niederschreiben. Ich würde dann das Manuskript zuver[li]äßig und genau ins Deutsche übertragen.

Einer geneigten Antwort entgegensehend, mit dem Ausdruck aufrichtigster Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Dr. Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Hálás köszönetem az érdekes különlenyomatok megküldéséért. Néhányat ugyan ismertem már közülük, mindazonáltal örülök, hogy immár külön példányban is a birtokomban tudhatom ezeket. Főként a korai magyar királyság jellegéről szóló fejtegetése volt rendkívül tanulságos számomra. Dr. Váczy vizsgálatai e tekintetben nagy csalódást okoztak számomra.

Remélhetőleg megkapta már „Südosstdeutsche Forschungen”-ünk 1. kötetét. Örülnék, ha elnyerné tetszését. Egészen bizonyosan akad benne olyasmi, amelynek eltérő megítélése lehet. Mégis töretlenül remélem, hogy az efféléket idővel sikerül majd jobban kiszűrni. Épp emiatt is örülnék módfelett, ha a 2. évfolyamban leközölhetném tanulmányát a magyar illuminátusokról, melyet oly barátian kilátásba helyezett számomra. Ehhez szükségem volna a kéziratra nagyjából Karácsonyig. Megfelel Önnek ez az időpont? Ha az Önnek kedvezőbb volna, írhatja az egészet magyar nyelven. Én magam fogom a kéziratot gondosan és pontosan németre átültetni.

Kedvező válaszára várva, feltétlen nagyrabecsülésem kifejezésével

igaz híve
Dr. Fritz Valjavec]

7.

München, 1936. VIII. 25.

Sehr verehrter Herr Professor!

Verzeihen Sie mir, daß ich Sie schon wieder brieflich belästige, ich möchte mich aber nur erkundigen, ob wir für den 2. Jahrgang auf Ihren Aufsatz über die Illuminaten rechnen dürften. Ich würde mich wirklich außerordentlich freuen, wenn Sie die Liebenswürdigkeit hätten, den Aufsatz wenigstens bis Weihnachten fertig zu stellen und könnte ihn in diesem Fall noch im 2. Jahrgang bringen. Wenn es Ihnen lieber ist, können Sie den

Aufsatz ungarisch niederschreiben, um damit Zeit zu ersparen. Ich würde dann die Übersetzung selbst besorgen.

Hoffentlich haben Sie den 1. Band unserer „Südostdeutschen Forschungen“ richtig erhalten?

Einer geneigten Antwort entgegensehend, mit den verbindlichsten Empfehlungen

Ihr aufrichtiger
Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Bocsásson meg, hogy ismét háborgatom levelemmel, szeretnék azonban érdeklődni, hogy a 2. évfolyamban számíthatunk-e tanulmányára az illuminátusokról. Csakugyan rendkívüli öröömre szolgálna, ha volna oly kedves, hogy a tanulmányt legalább Karácsonyig elkészítse, így ez esetben még a 2. évfolyam lehozhatná azt. Ha az Önnek jobban megfelel, magyarul is megírhatja a tanulmányt, hogy ezzel időt nyerjünk. Én magam gondoskodnék ez esetben a fordításról.

Remélhetőleg rendben megkapta „Südostdeutsche Forschungen”-ünk 1. kötetét?

Kedvező válaszát várva, lekötelező tisztelettel

Őszinte híve
Fritz Valjavec]

8.

Budapest, 1936. IX. 3.

Lieber Herr Kollege!

Empfangen, bitte, meinen besten Dank für Ihre lieben Zeilen und verzeihen Sie, dass ich Ihnen so spät antworte und erst jetzt meinen Dank ausdrücke für den ersten Band der „Forschungen“ und für Ihr schönes Werk über das Leben Windisch's. Beide habe ich leider ein bi[s]schen verspätet erhalten. Ich bin nämlich aus der Redaktion der „Századok“ ausgetreten und so möchte dieselbe vielleicht die an mich dorthin gesandten Bände als Besprechungsexemplare betrachten. Erst nachdem mehrere Exemplare angekommen waren und ich Ihren Brief erhalten hatte, gelang es mir, das mir bestimmte Buch herauszusuchen.

Ich gratuliere Ihnen wärmstens zu der Windisch-Monographie. Das ist eine wirklich schöne und gründliche Arbeit und ein wertvoller Beitrag zur Geschichte der Aufklärung; das Buch ist eine Höchstleistung und wird hoffentlich den ungarischen Forschern zum Antrieb werden. Die Reichhaltigkeit

der „Forschungen“ beweist die umsichtige Sorgfältigkeit des Redakteurs und sie lässt auf ein kräftiges Zusammenwirken der deutschen und ungarischen Forscher hoffen.

Auch ich wäre sehr gerne in die Reihe Ihrer Mitarbeiter getreten; leider verhinderten mich meine Familienverhältnisse, in diesem Sommer nach Wien zu reisen. Ich gäbe auch nicht gerne solche Artikel aus meiner Feder, die das deutsche Publikum weniger interessieren. Ich habe auch deshalb an die Illuminaten gedacht, weil sie ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Verbindungen München–Wien–Pressburg–Buda sind. Wie möchte Ihnen beispielweise ein kurzer Artikel mit folgendem Titel gefallen: Kaunitz über die Kulturpolitik der Monarchie? Im J. 1792 schlug der Fürst vor, man solle Wien zum geistigen Mittelpunkt der antirevolutionären Bewegung machen mit der Zuziehung der Schriftsteller des deutschen Reichs. Sein Vorschlag ist ein interessantes Moment der Geschichte der Vorromantik. Freilich, seine Kollegen verstanden ihn nicht; sie glaubten, er wolle die Journalisten bezahlen. Ich gedächte auch den Text dieses Vorschlags herauszugeben, was vielleicht 3 Seiten ausmachen würde. Der ganze Artikel wäre 8-10 Seiten lang. Die Ausgabe des Textes halte ich darum für nötig, weil niemand auf den Vorschlag des Hofkriegsrates mit Hilfe der Indices kommen kann und ich ihn selbst nur so gefunden habe, weil ich seinerzeit alle Akten des Staatsrates aus den J. 1790–95 durchstudiert habe. Ihr Jahrbuch würde diese Schrift zuerst ans Tagelicht bringen und eine Lücke in der Geschichte der Wiener Romantik ausfüllen. Dass diese Lücke keine kleine ist, ersieht man aus dem Werk A. Robert's. Ich könnte Ihnen das Manuskript zum 1. Jänner 1937 zusenden.

Ich habe die von mir redigierten zwei Hefte der prot. kirchengeschichtlichen Quellen an Sie, Herr Kollege, abgehen lassen. Obgleich sie vielleicht Ihrem Interesse fern liegen, wird es doch gut sein, sie im Falle der Not bei der Hand zu haben. Ich sende sie als eine schwache Anerkennung für die schönen Werken, mit denen Sie mich beschenkt haben! Zugleich schicke ich einen Sonderabdruck, in welchem ich gegen die Barockauffassung des Herrn Szekfű Stellung nehmen musste. Sie können denken, das ich es nicht gerne getan habe, aber alles hat seine Grenzen; weil er dieselben wiederholt mir gegenüber stark überschritten hat, war ich gezwungen zur Feder zu greifen.

Mit wiederholten Danke verbleibe ich

Ihr ergebener
Mályusz Elemér

[Kedves Kolléga Úr!

Fogadja, kérem, köszönetemet kedves soraiért és bocsásson meg, amiért ilyen későn válaszolok, s csak most fejezem ki hálámat a „Forschungen” első kötetéért, valamint Windisch életéről szóló szép munkájáért. Sajnos mindkettő némileg megkésve jutott el hozzám. A „Századok” szerkesztőségéből ugyanis kiléptem, ők pedig talán ismertetési példányoknak tartották e számomra oda küldött köteteket. Csak miután több példány is befutott, s én megkaptam az Ön levelét, akkor sikerült a nekem szánt könyvet kikeresnem.

Szívből gratulálok a Windisch-monográfiához. Igazán szép és alapos munka és a felvilágosodás történetének értékes adaléka; a könyv csúcsteljesítmény és remélhetőleg ösztönzően hat a magyar kutatókra. A „Forschungen” tartalmi gazdagsága a szerkesztő körültekintő gondosságát bizonyítja, s a német és magyar kutatás közötti hathatós együttműködés reményére jogosít.

Én magam is szívesen léptem volna munkatársai sorába; sajnos családi körülményeim meggátoltak abban, hogy idén nyáron Bécsbe utazzak. Nem is szívesen adnék ki a kezeimből olyan cikkeket, amik a német közönséget kevésbé érdeklik. Épp azért is gondoltam az illuminátusokra, mert ők érdekes adalékai a München–Bécs–Pozsony–Buda közötti szellemi kapcsolatok történetének. Hogy tetszene Önnek példának okáért egy rövid közlemény a következő címen: Kaunitz a monarchia kultúrpolitikájáról. A herceg 1792-ben azt javasolta, tegyék Bécset a német birodalom íróinak bevonásával a forradalomellenes erők szellemi központjává. Javaslat a romantika korát megelőző időszak történetének érdekes momentuma. Kollégái persze nem értették meg őt; azt gondolták, zszurnalistákat akar megfizetni. Szándékomban állna a javaslat szövegét is kiadni, ami talán 3 oldalt tenne ki. Az egész cikk 8-10 oldalas lenne. A szöveg kiadását azért tartom szükségesnek, mert a mutatók segítségével senki sem juthatna nyomára az Udvari Haditanács javaslatának, én is csupán úgy akadtam rá, hogy annak idején áttanulmányoztam valamennyi államtanácsi aktát az 1790–95 közötti évekből. Az iratot az Ön évkönyve hozná először napvilágra, és hiánypótló lenne a bécsi romantika történetével kapcsolatban. Hogy e hiányosság nem is kicsi, az jól látszik A. Robert művéből. A kéziratot 1937. január 1-jével tudnám küldeni Önnek.

Eljuttattam Önhöz, Kolléga Úr, a Protestáns Egyháztörténeti Források általam szerkesztett két füzetét. Jóllehet talán távol esnek az Ön érdeklődésétől, mégis hasznos lehet, szükség esetén kéznél tudni őket. Csekély ellentételezésül küldöm ezeket azokért a szép munkákért, amikkel Ön megajándékozott engem! Egyidejűleg küldök egy különnyomatot, amelyben Szekfű úr barokk-felfogása ellenében kellett állást foglalnom. Gondolhatja, hogy nem

szívesen tettem, de mindennek megvan a határa; s minthogy ő velem szemben ezt ismételtén jócskán túllépte, rákényszerültem, hogy tollat ragadjak.

Ismételt köszönettel maradok

kész híve
Mályusz Elemér]

9.

München, 1936. IX. 7.

Hochverehrter Herr Professor!

Schönsten Dank für Ihre freundliche Sendung und Ihren lieben ausführlichen Brief.

Ich #ostdeutschen Forschungen" als auch meine Windisch-Arbeit Ihren Beifall gefunden haben. Ich sehe darin einen Beweis, daß die Möglichkeiten gegenseitigen Verstehens zwischen der deutschen und ungarischen Geschichtswissenschaft daraus gegeben sind, solange man mit solider Sachlichkeit an den Arbeitsgegenstand herantritt. Es ist ja leider so, daß infolge einer Reihe von Umständen, die Volkszugehörigkeit des einzelnen Forschers in etwelcher Form auf seine Untersuchungen und Ergebnisse abfärbt. Ich persönlich bin mir immer bewußt gewesen, daß sich aus dieser Tatsache eine große Verantwortung ergibt und habe immer nach Kräften versucht, diese Kluft zu überbrücken. Sie können sich also denken, hochverehrter Herr Professor, daß mich Ihre Anerkennung um so wohlthuender berührt, als ich darin ein Zeichen sehe, daß mein Bestreben nach gegenseitigem Verstehen und gegenseitiger Zusammenarbeit nicht ergebnislos ist.

Ihr vorgeschlagener Beitrag ist mir selbstverständlich hochwillkommen und ich bin Ihnen außerordentlich dankbar, daß Sie für den 2. Jahrgang einen Beitrag von solch hohem Interesse bereitzustellen die Güte haben. Das Manuskript käme bis zum 1. Januar 1937 durchaus zurecht. Ich wage nur meiner Hoffnung Ausdruck zu verleihen, daß Ihre Mitarbeit an unserem Unternehmen keine einmalige bleiben wird!

Für die übersandten Bücher schulde ich Ihnen nicht minder herzlichen Dank. Es kann keine Rede davon sein, daß die zwei Bände der „Adattar“ meinem Interesse auch nur im geringsten fern lägen. Ich habe auch schon bisher die vorangehenden Bände stets mit großem Nutzen benutzt und bin Ihnen dankbar, daß mir nun auch die neueren Jahrgänge zugänglich gemacht worden sind. Ihre vorzügliche Einleitung im Jg. 14 habe ich mit großer Anteilnahme gelesen. Die neuen Jahrgänge bedeuten in ihrer Gliederung einen großen Gewinn gegenüber den früheren. Ich wäre dankbar, wenn unser Institut die „Adattar“ im Austausch erhalten könnte.

Ihre Studie über „Ungarische Renaissance und ungarisches Barock“ habe ich bereits zu lesen begonnen. Wie Sie wissen werden, bin ich der Letzte, der die Forschungsergebnisse Szekfü's mißgünstig beurteilen würde. Aber gerade seine Barockauffassung ist unhaltbar und wird unter allen Umständen gründlich revidiert werden müssen. Sie sind dazu zweifellos der Berufenste!

Empfangen Sie, bitte, den Ausdruck aufrichtigster Hochschätzung
Fritz Valjavec

US. Wäre es vielleicht möglich, die Stellungnahme der einzelnen Staatsräte zum Vorschlage Kaunitz' *wörtlich* abzudrücken. Es dürfte der genaue Wortlaut immerhin interessant sein.

[Mélyen tisztelt Professor Úr!

Szívélyes köszönetem baráti küldeményéért, valamint kedves és részletes leveléért.

Valóban rendkívüli örömmel tölt el, hogy mind a „Südostdeutsche Forschungen“ 1. kötete, mind pedig Windisch-munkám elnyerte tetszését. Bizonyítékot látok ebben arra, hogy a német és magyar történettudomány közötti kölcsönös megértés lehetőségei igenis adottak, mindaddig, amíg szolid szakszerűséggel közelítünk munkánk tárgyához. Sajnos úgy áll a helyzet, hogy egy sor körülmény következtében az egyes kutatók nemzeti hovatartozása bizonyos mértékben vizsgálataikat és eredményeiket is színezi. Én személy szerint mindig tudatában voltam annak, hogy e tényből hatalmas felelősség adódik, s erőm szerint próbáltam e szakadékot áthidalni. Gondolhatja tehát, mélyen tisztelt Professor Úr, hogy elismerése annál inkább jólesően érint, minthogy ebben annak jelét látom, hogy a kölcsönös megértés és együttműködés iránti törekvésem nem bizonyul eredménytelennek.

Kilátásba helyezett tanulmányát természetesen örömmel fogadom, s fölöttébb hálás vagyok Önnek, amiért a 2. évfolyamba egy ilyen rendkívül érdekes tanulmány elkészítésére vállalkozott. A kézirat beérkezése az 1937. január 1-jei időpont teljességgel megfelelő. Csak reménykedni tudok abban, hogy a vállalkozásunkban való közreműködése nem marad egyszeri alkalom!

A megküldött könyvekért nem kevésbé tartozom köszönettel Önnek. Szó sincs arról, hogy az „Adattár” két kötete akár csak a legcsekélyebb mértékben is távol állna érdeklődésemtől. Már idáig is nagy haszonnal forgattam a korábbi köteteket, s hálás vagyok Önnek, hogy immár az újabb évfolyamok is hozzáférhetővé váltak számomra. Nagy együttérzéssel olvastam a 14. évfolyamhoz írott kitűnő bevezetőjét. Tagolásuk terén az újabb évfo-

lyamok komoly nyereséget jelentenek a korábbiakhoz képest. Hálás volnék, ha intézetünk csere útján hozzájuthatna az „Adattár”-hoz.

Tanulmányát a „magyar reneszánsz és magyar barokk” témakörében már elkezdtem olvasni. Mint bizonyára tudja, én volnék az utolsó, aki Szekfű kutatási eredményeit kedvezőtlen színben ítélné meg. Ám épp az ő barokkfelfogása az, ami tarthatatlan, s ami minden körülmények között alapos revízióra szorul. Kétségkívül Ön erre a leghivatottabb!

Fogadja, kérem, feltétlen nagyrabecsülésem kifejezését

Fritz Valjavec

Ui. Talán lehetséges volna az egyes államtanácsosok Kaunitz javaslatával kapcsolatos állásfoglalását *szó szerint* lehozni. Mindenképp érdekes lenne a szöveghű idézés.]

10.

München, 1937. I. 2.

Hochverehrter Herr Professor!

Sie hatten die Freundlichkeit, mir fürs Jahresende einen Beitrag für den 2. Jahrgang der „Südostdeutschen Forschungen” in Aussicht zu stellen. Dürfte ich anfragen, ob wir auf ihn in den nächsten Wochen rechnen können? Ich brauche wohl kaum zu betonen, wie sehr es mich freuen würde, wenn dies der Fall wäre.

Mit den aufrichtigsten und besten Wünschen für das neue Jahr

Ihr ergebener

Fritz Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Volt oly szíves és kilátásba helyezett nekem az év végére egy tanulmányt a „Südostdeutsche Forschungen” 2. évfolyama számára. Szabadjon érdeklődnöm, hogy számíthatunk-e rá az elkövetkező hetekben? Aligha szükséges hangsúlyoznom, mennyire örülnék, ha ez volna a helyzet.

A legőszintébb jókívánságokkal az újesztendőre

kész híve

Fritz Valjavec]

11.

Budapest, 1937. I. 14.

Kedves Kolléga Úr!

Mellékelten küldöm kéziratomat, a késedelemért szíves elnézését kérve. Azonban az aktát össze kellett olvasnom s az ünnepek miatt a Staatsarchiv Bécsből kissé későn küldte le. A kézirat, szíves és lekötelező felszólítása alapján, magyar nyelvű; fordítása, remélhetőleg, könnyű lesz, mivel sok az eredeti idézet. Egyes szavakat különben magam is, hogy a fordítást megkönnyítsem, mindjárt németül írtam. Ha az idézeteket soknak találná, rövidítse meg őket belátása szerint. Bár, azt hiszem, tanulságosak.

Kérem még elnézését, hogy e sorokat is sietve és nem németül írom, azonban így könnyebb számomra az írás s már azt szeretném, ha a küldemény mielőbb Kolléga Úrnál legyen.

Legjobb kívánságaim kíséretében maradok

igaz híve
Mályusz Elemér

12.

München, 1937. I. 19.

Hochverehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen herzlichsten Dank für das Manuskript, das mir außerordentlich gefallen hat, und eine Zierde des 2. Jahrgangs sein wird. Die Fußnoten sind mir keineswegs zu umfangreich. Ich will nicht den Schlendrian mitmachen, worin sich Fachgenossen der Gegenwart anscheinend gefallen.

Eben erhalte ich von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften die Arbeit von Szabo über das Komitat Ugocsa. Ich finde sie für äußerst verdienstvoll. Wir können uns in Deutschland an der Gewissenhaftigkeit der Arbeitsweise ein Beispiel nehmen. Jedenfalls beglückwünsche ich Sie zur neuen Schriftenreihe, deren erster Band einen entschieden gelungenen Entwurf darstellt. Wäre es übrigens möglich, daß ich für die „Südost-deutschen Forschungen“ noch ein Besprechungsexemplar erhalte? Ich habe zwar schon ein Exemplar erhalten, würde aber eines noch zum Zwecke der Besprechung benötigen. Sehr verbunden wäre ich Ihnen, wenn Sie die Freundlichkeit hätten, dies zu ermöglichen.

Mit herzlichen Grüßen und Wünschen,

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Fogadja legszívélyesebb hálámát a kéziratért, mely rendkívül tetszett nekem, s a 2. évfolyamnak dísze lesz. A lábjegyzetek egyáltalán nem tűnnek túlzottan terjedelmesnek. Nem akarnék slendrián lenni, ami igencsak jellemzőnek tűnik néhány mostani kollégánkra.

Épp most kaptam meg a Magyar Tudományos Akadémiától Szabó Ugo-csa megyeről szóló munkáját. Rendkívül érdemdúsnak találom. Lelkiismeretes munkamódszere Németországban is példaértékű lehet. Gratulálok Önnek az új sorozathoz, melynek első kötete határozottan sikeres elgondolást körvonalaz. Egyébként lehetséges volna-e, hogy egy ismertetési példányt is kapjak belőle a „Südostdeutsche Forschungen” számára? Már kaptam egy példányt, azonban még egy kellene ismertetés céljára. Igen lekötöznék, ha volna oly szíves ezt lehetővé tenni.

Szívélyes üdvözlettel és jókívánságokkal,

őszinte híve
Valjavec]

13.

Budapest, 1937. II. 9.

Lieber Herr Kollege!

Vielen Dank für Ihre liebenswürdigen Zeilen! Es freut mich, das Ihnen der erste Band unserer volkstumsgeschichtlichen Forschungen gefallen hat. Das Besprechungsexemplar werden Sie bald erhalten. Für Ihre Aufmerksamkeit bestens dankend, mit herzlichem Grüßen.

Ihr sehr ergebener
Elemér Mályusz

[Kedves Kolléga Úr!

Hálás köszönetem baráti soraiért! Örülök, hogy elnyerte tetszését népiségtörténeti kutatásaink első kötete. Az ismertetési példányt hamarosan megkapja. Figyelmét megköszönve, szívélyes üdvözlettel

igaz híve
Mályusz Elemér]

14.

München, 1937. II. 20.

Hochverehrter Herr Professor!

Besten Dank für die Zusendung des Besprechungsstückes von der Arbeit Szabós. Ich werde sie übrigens auch in der HZ anzeigen.

Mit den besten Empfehlungen

Ihr
Fritz Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Köszönöm a Szabó-féle munka ismertetési példányának megküldését. Egyébként a HZ-ben [Historische Zeitschrift] is le fogom közölni.

A legjobbakat kívánva
Fritz Valjavec]

15.

Visegrád, 1937. VII. 5.

Kedves Kolléga Úr!

Bocsássa meg, kérem, hogy a korrekturát csak most küldöm vissza. Azonban, betegségem miatt, június legelső napjai óta Visegrádon vagyok, ahonnan tegnapelőtt rándultam csak be Budapestre. A küldeményt az egyetemen, szobámban találtam meg; mint nagy sajnálattal kellett megállapítanom, már egy hónapja várt reám. Végtelenül sajnálom az akaratlan késedelmet és ismételten kérem elnézését.

Nagyon kérném, nézze át az általam kijavított szöveget, vajjon változtatásaim, amelyeket ceruzával végeztem, helyesek-e a 3. („jener”), 6. („Das Verhältnis des Leibeigenen zum Gutsherrn” és „aufbürden”), 9. („ausgebreitete Horizont” = széleslátókörű, széles érdeklődésű), 15. lapokon („den vorhandenen Rahmen”). A következő javítások megtételére Kolléga Urat kérném fel:

1. lap, alulról 6. sorban: *deren* Ratschläge, az én érzésem szerint nem megfelelő kifejezés. Talán a magyar szöveg, amely nincs kezemnél, útba igazítja Kolléga Urat. Ilyesvalamit gondolnék: Seine diesbezüglichen Ratschläge fand selbst Ranke so wichtig, dass er jene in dem Anhang eines seiner Werke zum Abdruck brachte. Ismétlem, ilyesvalamit gondolnék. Ha ez a szöveg hosszú volna a tördelés miatt, ki lehetne hagyni helynyerés végett, az előző mondatból a következő szavakat: gegen Ausgang der Regierungszeit von Josef II.

8. lap felülről 2–4. sorokban egymásután többször előfordul „sah”, „ersahen”, „sehen”, ami egyhangúságot okoz. Kérném, írjon helyükbe más, hasonló értelmű kifejezéseket. Pl. 2. sorban „sah” helyett talán: „erkannte”.

Engedje meg végül, hogy hálás köszönetemet kifejezzem lekötelező fáradozásáért, a gondos fordításért, amellyel a szöveget oly szép német köntösbe öltöztette. Ha kis cikkem a német tudományos köröket érdekelni fogja, azt egyedül Kolléga Úrnak fogom köszönhetni.

Ismételten hálásan megköszönve szívességét, kellemes nyaralást kívánva, maradok sok szíves üdvözlettel

igaz híve
Mályusz Elemér

16.

München, 1937. VIII. 6.

Hochverehrter Herr Professor!

Besten Dank für Ihren freundlichen Brief von 5. Juli. Die Korrekturen sind wunschgemäß erledigt worden. Der Band geht Ihnen in den nächsten Tagen zu. Demnächst werden Sie auch noch 50 Sonderabdrucke von Ihrem Aufsatz erhalten. Ich würde mich sehr freuen, wenn der Band Ihren Gefallen fände. Der Aufsatz von Prof. Petranu ist etwas polemisch. Ich habe aber schon mit Prof. Hekler vereinbart, daß er im nächsten Jahrgang den ungarischen Standpunkt in dieser Frage entwickeln wird.

Mit großem Bedauern habe ich aus Ihren Zeilen ersehen, daß Sie längere Zeit krank waren. Hoffentlich sind Sie bereits wieder voll und ganz gesund. Ich werde gegen Ende dieses Monats nach Budapest kommen, fahre dann Anfang September nach Siebenbürgen, um vom 15. September bis 25. Oktober zu Studienzwecken in Budapest zu bleiben. Ich werde diese Gelegenheit ergreifen, um Ihre persönliche Bekanntschaft zu machen, worauf ich mich schon aufrichtig freue.

Mit herzlichsten Wünschen und Grüßen,

Ihr aufrichtig ergebener
Fritz Valjavec

[Mélyen tisztelt Professor Úr!

Köszönöm július 5-i keltezésű levelét. A javításokat kívánságának megfelelően elrendeztük. A kötet a következő napokban eljut Önhöz. Hamarosan 50 különlenyomatot is kap tanulmányából. Örömmre szolgálna, ha a kötet elnyerné tetszését. Petranu professzor tanulmánya némiképp polemi-

kus. Hekler professzorral azonban már megállapodtam, hogy a következő évfolyamban kifejti a magyar álláspontot e tekintetben.

Mély sajnálattal láttam soraiból, hogy hosszabb időn keresztül betegséggel küzdött. Remélhetőleg immáron felépült és újra teljesen egészséges. E hónap vége felé Budapestre jövök, majd szeptember elején továbbutazom Erdélybe, hogy aztán szeptember 15. és október 25. között tanulmányi célzattal ismét Budapesten tartózkodjam. Ezt az alkalmat szeretném megragadni, hogy személyes ismeretségbe kerüljek Önnel, aminek már előre is örülök.

Szívélyes üdvözlettel és jókívánságokkal,

őszinte híve
Fritz Valjavec]

17.

Budapest, 1937. IX. 22.

Sehr verehrter Herr Professor,
da ich einige Zeit im Lande bin, würde ich gern die Gelegenheit zum persönlichen Kennenlernen ergreifen. Machen Sie mir vielleicht einen Vorschlag, wann u. wo wir uns einmal treffen könnten. Post erreicht mich unter folgender Adresse: Kistarcsa (Bpest mellett), Kolozsvári-u. 21. Ich bleibe bis Mitte Oktober.

Mit den besten Empfehlungen
Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr,
minthogy egy ideje már az országban vagyok, szívesen megragadnám az alkalmat a személyes megismerkedésre. Kérem javaslatát arra vonatkozóan, mikor és hol találkozhatnánk. Postával a következő címen talál meg: Kistarcsa (Bpest mellett), Kolozsvári-u. 21. Október közepéig maradok.

A legmélyebb tisztelettel
Fritz Valjavec]

18.

Budapest, 1937. IX. 28.

Kedves Barátom!

A napokban tértem csak vissza nyaralásomból, ne vegye tehát rossz néven, ha igen kedves levelére megkésve válaszolok. Nagyon örülök, hogy alkalmat nyújt a személyes találkozásra; azt hiszem, van elég olyan téma, amely

mindkettőnket érdekel s amelyre vonatkozó véleményét szívesen hallgatnám meg. Én nagyon otthon ülő ember vagyok s így azt is mondhatnám, hogy bármikor megtalálhat. Azonban néha mégis el kell mennem hazulról, s mert nem szeretném, hogy hiába keressen, arra kérném, hogy értesítsen egy lapon, melyik délután fáradhatna fel lakásomra. (II. Batthyány-utca 26. II. emelet 1.) Ha netán délelőttönkint a város központjában tartózkodik, az egyetem bölcsészeti karán több napon, óráim után, a tanári szobában is megtalálható vagyok. És pedig hétfőn 11, kedden és csütörtökön 10 órakor. Ha a délelőttöt választaná, engedje meg, hogy akkor már most meghívjam feleségem nevében is okt. 5.-n, délután teára. Társaság nem lesz, de így egészen zavartalanul beszélgethetünk. Előre is örülök, hogy a cikkem közlése körüli fáradozásait személyesen is megköszönhetem majd.

Amidőn még elnézését kérem, hogy magyarul írok, a viszontlátásig maradok sok szíves üdvözlettel

igaz híve
Mályusz Elemér

19.

[Budapest], 1937. X. 1.

Sehr verehrter Herr Professor,
schönsten Dank für Ihren frdl. Brief. Da ich vormittags stets in den Büchereien arbeite, ist es mir lieber, wenn ich Sie nachmittag besuchen kann. Im Sinne Ihrer frdl. Zeilen werde ich mir erlauben, am 5. d., etwa um 4^h, vorzusprechen. Hoffentlich ist Ihnen der Zeitpunkt genehm.

Mit den besten Empfehlungen bis zum persönlichen Kennenlernen,

Ihr aufr.
Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr,
hálásan köszönöm kedves levelét. Minthogy délelőttönként mindig a könyvtárakban dolgozom, számomra kevezőbb volna, ha délután kereshetném fel Önt. Kedves sorai alapján engedje meg, hogy 5-én 4 óra körülre jelentkezsem be. Remélhetőleg alkalmas Önnek az időpont.

Maradok tisztelettel személyes megismerkedésünkig

őszinte híve
Valjavec]

20.

München, 1938. I.13.

Sehr verehrter Herr Professor!

Bezugnehmend auf unsere seinerzeitige Unterredung übersende ich Ihnen, wie versprochen, Jahrgang 36 und Heft 1–3 von Jahrgang 37 des „Karpathenlandes“. Die weiteren Hefte werde ich mir erlauben, laufend zu übermitteln.

Was die Besprechung von Szabós Ugocsa-Buch in den „Südostdeutschen Forschungen“ anbelangt, so habe ich folgendes beschlossen: Ich schrieb Herrn Prof. Moor, dem ich seinerzeit um die Besprechung bat, und schlug ihm vor, über die deutschen Ortsnamen eine Miszelle zu schreiben. Die Besprechung des Bandes wäre unter diesen Umständen für einen anderen, mehr historisch ausgerichteten Beurteiler frei. Wen würden Sie, sehr verehrter Herr Professor, vorschlagen? Das Besprechungsexemplar steht bei mir und würde den Betreffenden zugesandt werden. Was würden Sie zu Dr. Paulinyi sagen?

Schließlich hätte ich noch eine große Bitte: Hätten Sie die Lieben[s] würdigkeit, das Buch von Makkai über das Milkower Bistum für die „SODF“ im Umfang bis zu 2 Druckseiten zu besprechen? Sie würden mich mit einer Zusage zu aufrichtigem Danke verpflichten. Selbstverständlich können Sie die Rezension ungarisch schreiben. Ich würde sie dann ins Deutsche übersetzen.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,
Ihr
Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

A múltkori beszélgetésünkre hivatkozva, ígéretemhez híven, küldöm a „Karpathenland“ 1936-os évfolyamát, valamint az 1937-es évfolyam 1–3. sz. füzetét. A további füzeteket engedelmével folyamatosan továbbítani fogom.

Ami Szabó Ugocsa-könyvének a „Südostdeutsche Forschungen“-ben történő ismertetését illeti, a következőket határoztam: írtam Moór professzor úrnak, akit annak idején felkértem az ismertetésre, és javasoltam neki, hogy készítsen egy cikket a német helynevekről. Ily módon a könyv bemutatásának feladata megnyílt valaki más, inkább történész szemléletű bíráló számára. Ön, igen tisztelt Professzor Úr, kit javasolna? Az ismertetési példány itt van nálam, küldeném az arra illetékesnek. Mit szólna Dr. Paulinyihoz?

Végül lenne még egy nagy kérésem: volna oly szíves és ismertető az „SODF“ számára nagyjából két nyomtatott oldal terjedelemben Makkai

könyvét a milkói püspökségről? Beleegyezésért igen hálás lennék. Természetesen készítheti magyar nyelven a recenziót. Ez esetben én fordítanám azt németre.

Lekötelező tisztelettel, hitvese felé is
Valjavec]

21.

Budapest, 1938. I. 31.

Kedves Barátom!

Amióta utoljára volt szerencsém találkozni Önnel, csaknem állandóan betegeskedem. Bizonyos kisebb, de következetesen visszatérő hőemelkedések nyugtalanítanak, amelyeknek az okát az orvosok még nem tudták megállapítani. Januárban három hétig Sopronban próbáltam egészségemet visszaszerezni. Mindezzel csak azért úntatom, hogy excuzáljam magamat a késedelemért, amellyel január 13.-i igen lekötelező, szíves soraira válaszolok.

Legelőször is fogadja, kérem, meleg köszönetemet szívességéért, hogy nem feledkezett meg ígéretéről és a Karpathenland két kötetével megajándékozott. (Az 1937. évfolyam utolsó füzetét is megkaptam.) Most, hogy számba vettem a folyóirat többi, előző füzetét, bár nagyon szerénytelennek fog tartani, a rendkívül csábító teljesség elérése arra készítet, hogy megkérjem: nem tudná, összeköttetéseivel, megszerezni nekem a folyóirat I. évf. 1, 2, 3. és II. évf. 1. füzetét? Ezek ugyanis még hiányzanak. Ha nem fél a cserétől, örömmel viszonoznám szívességét különböző kiadványokkal. Ha azonban a Karpathenland szerkesztőségével nincs annyira jóviszonyban, hogy óhajával felkereshetné, kérem, tekintse kérésemet tárgytalannak.

A Szabó: Ugocsa megye recenziójára vonatkozó értesítését, tervét igen köszönöm s azt nagyon megfelelőnek gondolom. Bizonyos vagyok, hogy Paulinyi Oszkár érdemlegesen tud a kérdéshez, módszerhez hozzá szólni és megjegyzéseiből tanulhatunk is. Igaz, ő kissé nehezen ad ki kéziratot a kezéből, ill. nehéz tőle valamit megkapni; azonban Kolléga Úr szerkesztői ügyessége és állhatatossága bizonyára sikert fog aratni.

Makkai értekezését, ha óhajtja, ismertetem a[z] „SODF” számára. Azonban meg kell vallanom, hogy az egyetemen én voltam a második bíráló, a tanulmányt már kéziratban elolvastam s ami megjegyzésem volt, azt már akkor megtettem. Mivel pedig Makkai az észrevételeimet tekintetbe vette, nekem érdemleges kifogásom nincs s így az ismertetés valóban csak ismertetés, nem pedig kritika volna. Továbbá a román történeti kiadványokat, amelyeket felhasznált, nem ismerem s így nem tudom megítélni, nem felejtett-e el valamit értékesíteni. Ha tehát egy ilyen rövid ismertetés kielégíti,

azt megírhatom. Tudnék azonban valami érdemlegesebb közleményt adni, kb. 2-3 oldal terjedelemben; arról, hogy II. József a szerbség politikai és kulturális ügyeinek vezetését az udvari haditanács helyett a magyar hatóságokra akarta bízni, ezek azonban, sajnos, elhárították maguktól a megbízatást. Teljesen ismeretlen mozzanat ez, rendkívül jellemző Józsefre – motu proprio vetette fel a tervet – de a magyar hatóságokra is, azonkívül érdekelné a szerb, ill. jugoszláv történeti kutatást is. Ezt a kis közleményt, ha használhatja, 1-2 héten belül elküldhetném. Kérem azonban lekötendő értesítését.

Hogyan halad a nagy munka? Remélhetőleg, hamarosan a kezünkben lesz. A legjobb kívánságok kíséretében maradok szívélyes üdvözlettel

igaz híve
Mályusz Elemér

22.

München, 1938. II. 8.

Hochverehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen schönsten Dank für Ihr freundliches Schreiben vom 31. 1. Mit großem Bedauern entnahm ich daraus die Nachricht von Ihrer Krankheit. Derartige leicht erhöhte Temperaturen geben immer ein Warnungssignal. Ich habe einen Freund, der damit gleichfalls lange Zeit geplagt und von ärztlichen Fehldiagnosen irre geleitet wurde, bis er sich zum Schluß von einem der besten Mediziner Deutschlands untersuchen ließ, der den Schaden an einer Stelle (nämlich an den Zahnwurzeln) feststellte, wo das niemand vermutet hätte. Ich hoffe sehr, daß die ungarische medizinische Wissenschaft ihrem Ansehen zu entsprechen weiß. Jedenfalls wünsche ich Ihnen von Herzen gründlichste und baldigste Besserung!

Was die fehlenden Hefte des Karpathenlandes betrifft, so werde ich alles tun, was in meiner Macht steht. Falls die Hefte nicht schon völlig vergriffen sein sollten, können Sie mit Bestimmtheit darauf rechnen.

Mit gleicher Post erlaube ich mir Ihnen den 1. Jahrgang einer neuen Zeitschrift zu übersenden, die Sie, bitte, als ein bescheidenes Zeichen meiner Hochachtung empfangen mögen. Soweit ich dazu in der Lage bin, werden Sie auch die folgenden Hefte regelmäßig erhalten.

Paulinyi werde ich noch heute um die Aufnahme der Besprechung bitten. Auch ich weiß, daß er etwas schreibfaul ist. Was in meinen Kräften liegt, über die Sie sich so schmeichelhaft äußerten, wird bestimmt geschehen, dass er diese einigermaßen fristgerecht abliefern wird. Die Besprechung des Szabóschens Buches in „Történetírás“ habe ich mit viel Kopfschütteln

gelesen. Ich würde das Buch in den „SODF“ gerne auch selbst besprechen. Da ich als Rezensent in den Spalten meiner Zeitschrift aber schon so häufig vertreten bin, gehe ich darauf aus, die Zahl der von mir zu besprechenden Bücher einzuschränken.

Das ist auch der Grund, warum ich zögerte, die Dissertation Makkais selbst zu übernehmen. Ich habe sie mit großer Aufmerksamkeit und viel Nutzen gelesen. Aus dem erwähnten Grund wollte ich aber die Besprechung von jemanden anderen schreiben lassen. Da ich aber Ihre Argumente vollauf zu würdigen verstehe, werde ich die Sache nun doch selbst übernehmen.

Für den freundlicherweise angetragenen kleinen Beitrag danke ich herzlichst. Er ist mir *außerordentlich* willkommen. Wenn ich ihn bis zum 20. d. erhalten könnte, was mir sehr lieb wäre, würde ich ihn noch im nächsten Heft bringen.

Mit den herzlichsten Grüßen und besten Wünschen,

Ihr aufrichtiger
Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Hálásan köszönöm január 31-i baráti levelét. Sajnálattal fogadtam betegségének hírért. Az efféle hőemelkedések mindig figyelmeztető jelek. Egy barátom hasonlóan sokat kínlódott ilyesmivel, az orvosok pedig félrediaosztizálták egész addig, míg végre Németország egyik legjobb orvosával vizsgáltatta meg magát, aki aztán olyan helyen fedezte fel a problémát (nevezetesen a foggyökereknél), ahol senki sem gyanította volna. Remélem, hogy a magyar orvostudomány meg tud felelni jó hírének. Mindenesetre szívből kívánok Önnek alapos és gyors jobbulást!

Ami a Karpathenland hiányzó füzetekről illeti, mindent megteszek, ami tőlem telik. Amennyiben nem fogytak el már teljesen a füzetek, bizonyosan számíthat rájuk.

Engedelmével ugyanezen postával elküldöm Önnek egy új folyóirat első évfolyamát, amit, kérem, fogadjon nagyrabecsülésem szerény jeleként. Amennyire ezt lehetőségeim megengedik, a következő füzeteket is rendszeresen meg fogja kapni.

Paulinyit még ma fel fogom kérni az ismertetés elvállalására. Én is tudok róla, hogy nem igazán szeret írni. Amennyire csak erőmtől telik, melynek hatékonyságáról Ön oly hízeltgően nyilatkozott, bizonyára módját ejtem, hogy ezt határidőre leadja. A Szabó-féle könyv „Történetírás”-ban közölt ismertetését fejcsóválva olvastam. Az „SODF”-ben én magam is szívesen bemutatnám a könyvet. Ich würde das Buch in den „SODF“ gerne auch

selbst besprechen. Mivel azonban lapom hasábjain már így is oly gyakran jutok szóhoz recenzensként, arra törekszem, hogy minél inkább korlátozzam az általam ismertetendő könyvek számát.

Ez az oka annak is, miért haboztam, hogy magamra vállaljam ugyanezt Makkai disszertációjáról. Nagy figyelemmel és sok haszonnal olvastam a munkát. Az említett ok miatt azonban az ismertetést valaki mással akartam megíratni. Ám mivel az Ön érveit teljességgel méltányolom, a dolgot mégis magamra fogom vállalni.

A barátilag indítványozott kisebb közleményt szívből köszönöm. Azt *rendkívül* üdvözlöm. Ha 20-áig megkaphatnám ezt, ami *rendkívül* jó volna, akkor még a következő füzetben lehozhatnám.

Szívélyes üdvözlettel és a legjobbakat kívánva,

őszinte híve
Valjavec]

23.

München, 1938. IV. 8.

Hochverehrter Herr Professor!

Anbei Heft 1 1938 der Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte.

Hoffentlich sind Sie gesundheitlich wieder auf der Höhe? Ich würde mich sehr freuen, dies bei Gelegenheit vernehmen zu dürfen.

Vielleicht darf ich auch für eines der nächsten Hefte unserer „SODF“ auf Ihre freundlich in Aussicht gestellte Miszelle über Joseph II. und die Serben rechnen.

Mit herzlichsten Grüßen und aufrichtigsten Wünschen,

Ihr sehr ergebener
Fritz Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Mellékelem a Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 1938. évi 1. füzetét.

Remélhetőleg ismét jó egészségnek örvend. Öröömre szolgálna, alkalmasint erről tudomást szerezni.

Számíthatok-e „SODF”-ünk egyik soron következő füzete számára a II. József és a szerbek kapcsán barátilag kilátásba helyezett cikkére?

Szívélyes üdvözlettel és őszinte jókívánságokkal,

igaz híve
Fritz Valjavec]

24.

Paddington, 1938. IV. 24.

Sehr verehrter Herr Prof.,
die besten Grüße aus Londons Archiven. Am 25. d. bin ich wieder in M[ünchen] u. würde mich freuen, wenn ich bei Gelegenheit erführe, daß Ihre Gesundheit wiederhergestellt ist. Mit den besten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin.

Ihr
F. Valjavec

[Igen tisztelt Prof. Úr,
üdvözetemet küldöm London levéltáraiból. 25-én már ismét M[ünchen]-ben leszek, s örömmel töltene el, ha alkalomadtán arról értesülnék, hogy helyreállt az egészsége. A legmélyebb tisztelettel, a hitvese felé is.

F. Valjavec]

25.

Budapest, 1938. V. 7.

Kedves Barátom!

Levelét és londoni lapját nagyon köszönöm, lekötelező üdvözteit pedig a legjobb kívánságokkal viszonozom. Egészségem a januári pihenés ellenére, sajnos, csak lassan javult s voltaképpen csak a nyári vakáció, amelyet a Mátrában fogok eltölteni családommal (június 15-től) fog – remélhetőleg alaposan – rendbe hozni. Sajnos, az ígért kis cikkkel még mindég nem vagyok készen, remélem azonban, hogy két héten belül elküldhetem. Addig nagyon kérem elnézését és türelmét! Igen-igen köszönöm a szép szudétánemet-folyóirat füzeteit, sokat lapozgatom őket; igen kitűnő a könyvismertetés-rovata. (A Karpathenlandot is pontosan megkapom!) Nem szándékozik a vakáció előtt Pestre jönni? Örülnék, ha alkalmat adna a találkozásra.

Még egyszer nagyon köszönöm sok szívességét és maradok a legjobb baráti üdvözetekkel

igaz híve
Mályusz Elemér

26.

München, 1938. V. 12.

Sehr verehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen schönsten Dank für Ihr freundliches Schreiben, das mich sehr erfreut hat. Der Miszelle sehe ich mit sehr großer Erwartung entgegen. Ich hoffe Ihnen übrigens in etwa 4 Wochen Heft I von Jahrgang 1938 unserer „SODF“ übersenden zu können, deren umfangmäßiger und thematischer Ausbau im Laufe dieses Jahres hoffentlich um ein großes Stück weitergebracht werden kann. Ich werde im Laufe des Sommers wieder längere Zeit in Ungarn sein, allerdings nicht vor Mitte Juli kommen, sodaß ich Sie vor Ihrer Abreise nicht mehr sehen kann. Da ich aber voraussichtlich erst Mitte Oktober nach München zurückfahren werde, wird sich ein Zusammentreffen wohl nach Ihrer Rückkehr ermöglichen.

Hoffentlich bringt Ihnen der Sommer die gewünschte gesundheitliche Konsolidierung!

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,
Ihr aufrichtiger
Fritz Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Szívélyes köszönet baráti leveléért, mellyel igen megörvendeztetett. A cikknek igen nagy várakozással tekintek elébe. Remélem egyébként, hogy kb. 4 hét múlva küldhetem Önnek az „SODF” 1938-as évfolyamának I. füzetét, melynek terjedelmi és tematikai felépítése terén ez év folyamán remélhetőleg nagymértékű előrelépés történik. A nyár folyamán ismét hosszabb időt töltök Magyarországon, július közepe előtt azonban nem fogok megérkezni, úgyhogy Önt az elutazása előtt már nem láthatom. Minthogy azonban előreláthatólag csak október közepén fogok visszautazni Münchenbe, igazából lehetséges egy találkozás az Ön hazatérését követően.

Remélhetőleg a nyár meghozza Önnek a hön vágyott egészségi stabilizálódást!

Lekötelező tisztelettel, a hitvese felé is,

őszinte híve
Fritz Valjavec]

27.

Kistarcsa, 1938. VIII. 27.

Mélyen tisztelt Professor úr,
 tegnap érkeztem Magyarországra s igen örülnék ha talán szeptemberben találkozhatnánk. Valószínűleg október közepéig maradok itten.

Őszinte tisztelője
 Valjavec

28.

[Kistarcsa], 1938. X. ?

Sehr verehrter Herr Professor,
 gerne würde ich mich wieder mal mit Ihnen unterhalten, falls Sie dazu Lust hätten. In diesem Fall bitte ich um Ihre geneigte Verständigung.

Mit den besten Empfehlungen
 F. Valjavec

[Igen tisztelt Professor Úr,
 szívesen beszélgetnék ismét Önnel, amennyiben van kedve hozzá. Ez esetben kérném szíves értesítését.

A legmélyebb tisztelettel
 F. Valjavec]

29.

München, 1938. X. 17.

Hochverehrter Herr Professor!
 Ich erlaube mir Ihnen mitzuteilen, daß ich bereits nach München zurückgekehrt bin, wohin mich dringende Arbeiten zurückriefen.

Meine Archivstudien in Debrecen waren sehr erfolgreich. Das Archiv selbst ebenso wie das Verhalten der Archivbeamten hat auf mich den *allerbesten* Eindruck gemacht.

Ich habe übrigens im 1. Band der Matricula Civium (S.159) unter den neu aufgenommenen Bürgern einen Mályus Mihály gefunden. Ein Herkunftsort war nicht angegeben. Vielleicht ist dieser Hinweis für Sie nicht ganz ohne Bedeutung.

Im Sinne unserer Besprechung, an die ich mit viel Freude zurückdenke, darf ich also hoffen, daß Sie für eines der nächsten Hefte unserer „SODF“ einen grundsätzlichen Aufsatz über die Au[f]gaben der ungarischen

Volksgeschichte zu schreiben die Güte haben werden. Genauer Titel, Umfang usw. bleibt vollkommen Ihnen überlassen. Das Manuskript würde ich dann ins Deutsche übertragen. Sehr freuen würde es mich auch, wenn Sie bei Gelegenheit Ihre Miszelle über Josef II. einsenden könnten, die ich schon sehr gerne herausbrächte.

Ich habe bereits veranlaßt, daß Ihnen die gesamten einschlägigen Veröffentlichungen des Instituts für Ihr neues Institut zugehen. Als ich übrigens das letzte Mal bei Ihnen war, hatten Sie die Freundlichkeit, mir die Arbeit von Koloman Benda anzubieten. Ich habe das Exemplar damals nicht brauchen zu können geglaubt, da das Institut und auch ich ein Exemplar bereits besaß. Nun ist es aber so gekommen, daß ich noch ein Besprechungsstück der Bendaschen Arbeit benötigen würde, sodaß ich Ihnen sehr verbunden wäre, wenn Sie die Gewogenheit besäßen, mir vielleicht bei Gelegenheit Ihr überzähliges Exemplar entweder zu senden oder für mich aufzuheben, bis ich wieder einmal nach Ungarn komme, was hoffentlich in nicht allzuferner Zeit der Fall sein wird. Schließlich muß ich Ihnen noch danken, daß Sie das Zusammentreffen mit Prof. Domanovszky vermittelt haben. Ich denke an die Stunde, die ich bei ihm verbrachte, gerne zurück. Sie war mir auch deswegen lehrreich, weil sie mir von der Persönlichkeit Domanovszkys ein Bild vermittelt hat, das ich gewonnen zu haben mich sehr freue.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,
Ihr aufrichtiger
Valjavec

[Mélyen tisztelt Professoror Úr!

Engedelmével tudatom, hogy már visszatértem Münchenbe, ahová sürgős feladatok szólítottak vissza.

Levéltári kutatásaim Debrecenben igen sikeresek voltak. A levéltár maga, mint ahogyan munkatársainak viselkedése is a *legeslegjobb* benyomást keltette bennem.

Találtam egyébként a *Matricula Civium* I. kötetében (159. old.), az újonnan fölvelt polgárok között egy Mályus Mihály nevűt. Származási hely nem volt feltüntetve. Talán nem minden jelentőség nélküli az Ön számára ez az utalás.

Szabadjon tehát remélnem, hogy megbeszélésünk értelmében, amelyre sok örömmel gondolok vissza, az „SODF” egyik következő számába szíveskedik elkészíteni a magyar népiségtörténet feladatairól szóló alapvetését. A pontos címet, terjedelmet stb. teljesen Önre bízom. A kézirat németre fordítását én vállalnám. Nagyon örülnék annak is, ha alkalomadtán küldeni tudná cikkét II. József kapcsán, melyet igen szívesen leköznél már.

Elrendeltem, hogy továbbítsák Önnek az új intézete számára az intézet[ünk] teljes vonatkozó kiadványanyagát. Egyébként amikor legutóbb Önnél voltam, volt olyan kedves és fölkinálta nekem Benda Kálmán munkáját. Akkor úgy gondoltam, nincs szükségem arra a példányra, mivel az intézetnek és nekem magamnak is van már egy példány belőle. Nos, úgy alakult azonban, hogy szeretnék még egy ismertetési példányt a Benda féle munkából, úgyhogy igen lekötelezne, ha volna oly kedves és fölös példányát vagy elküldené nekem alkalomadtán, vagy pedig félretenné számomra, amíg újból eljutok Magyarországra, amire remélhetőleg sor kerül a nem túlzottan távoli jövőben. S végül még meg kell köszönnöm Önnek, hogy létrehozta a találkozást Domanovszky professzorral. Örömmel gondolok vissza a nála eltöltött órára. Márcsak amiatt is tanulságos volt ez számomra, mivel ennek révén képet alkothattam Domanovszky személyiségéről, aminek határozottan örülök.

Lekötelező tisztelettel, a hitvese felé is

őszinte híve
Valjavec]

30.

München, 1938. X. 18.

Hochverehrter Herr Professor!

In der Anlage erlaube ich mir Ihnen ein Schreiben zu übersenden, das ich an Herrn Prof. Eckhardt gerichtet habe. Rücksicht darauf, daß es sich meinerseits um ein Anliegen handelt, das sowohl den Interessen der deutschen wie der ungarischen Forschung zu dienen berufen ist, darf ich Sie herzlichst bitten, sich bei Gelegenheit meiner Bitte gütigst annehmen zu wollen.

Mit bestem Dank auch schon im voraus,

Ihr aufrichtiger
Valjavec

Herrn

Prof. Alexander Eckhardt,

Budapest.

[München], 1938. X. 17.

Hochverehrter Herr Professor!

Erlauben Sie mir, bitte, mich an Sie als derzeitigen Dekan der Philosophischen Fakultät der Universität Budapest mit einem Anliegen zu wenden.

In unseren „Südostdeutschen Forschungen“ möchte ich eine möglichst erschöpfende Berichterstattung über die kulturwissenschaftlichen Neuerscheinungen aus

Ungarn einrichten und benötige zu diesem Zwecke auch die Dissertation der einzelnen philosophischen Fakultäten, die ich von den Provinzuniversitäten bereits auch erhalte. Ich verspreche mir davon einen nicht unerheblichen wissenschaftlichen Ertrag sowohl für die deutsche Forschung als auch für die ungarische. Selbstredend wäre es aber für diese ganzen Bestrebungen von größter Wichtigkeit, daß wir auch die Dissertationen der Budapester Philosophischen Fakultät zum Zwecke laufender Berichterstattung erhielten. Meine Bitte, hochverehrter Herr Professor, geht nun dahin, daß Sie sich in dieser Angelegenheit verwenden möchten, damit wir auch die Budapester Doktorarbeiten möglichst laufend übersandt bekommen könnten. Ich glaube, wie gesagt, daß dies im beiderseitigen wissenschaftlichen Interesse läge.

Unser Institut wäre übrigens durchaus bereit, die Portoauslagen, die vielleicht nicht ganz unerheblich wären, selbst zu übernehmen, bezw. einmal oder zweimal im Jahr zurückzuvergüten.

Mit gleicher Post erlaube ich mir Ihnen das neueste Heft unserer „SODF“, dem zum ersten Mal eine Bücher- und Zeitschriftenschau beigegeben ist, zu übersenden.

*Empfangen Sie, bitte, den Ausdruck meiner aufrichtigen Hochachtung
(gez.) Dr. Fritz Valjavec*

[Mélyen tisztelt Professor Úr!

Mellékeltet megküldök Önnek egy levelet, melyet Eckhardt professzor úrhoz intéztem. Tekintettel arra, hogy részemről egy olyan törekvésről van szó, mely mind a német, mind a magyar kutatás érdekeinek szolgálatára hivatott, szívből kérem Önt, hogy alkalomadtán foglalkozzon kérésemmel.

Előre is megköszönve,

őszinte híve
Valjavec

*Eckhardt Sándor
Professzor Úrnak,
Budapest.
[München], 1938. X. 17.*

Mélyen tisztelt Professor Úr!

Kérem, engedje meg, hogy egy kéréssel forduljak Önhöz, mint a Budapesti Egyetem Bölcsészettudományi Karának jelenlegi dékánjához.

„Südostdeutsche Forschungen”-ünkben a lehetőségek szerint kimerítő helyzetjelentést szeretnék nyújtani a magyarországi kultúrtudományok új eredményeiről, s e célból az egyes bölcsészettudományi karok disszertációira is szükségem volna, amiket a vidéki egyetemektől már meg is kapok. Mindebből nem csekély tudományos hozadék remélhető úgy a német, mint ahogyan a magyar kutatás számára is. Magától

értetődően igen nagy fontossággal bírna az egész célkitűzés érdekében, hogy e folyamatos helyzetjelentés céljából a budapesti bölcsészettudományi kar disszertációit is megkapjuk. Kérésem tehát, mélyen tisztelt Professor Úr, arra vonatkozik, hogy járjon közben annak érdekében, hogy a budapesti doktori munkák is lehetőleg folyamatosan eljuthassanak hozzánk. Mint említettem, úgy vélem, hogy ez kölcsönös tudományos érdek.

Intézetünk egyébiránt teljességgel készen áll arra, hogy a talán nem is oly jelentéktelen összegű portókötséget magára vállalja, illetve évi egy vagy két alkalommal visszatérítse.

Engedelmével ugyanezzel a postával továbbítom Önnek „SODF”-ünk legújabb füzetét, mely első ízben tartalmaz immáron könyv- és folyóiratszemlét is.

Fogadja, kérem, feltétlen nagyrabecsülésem kifejezését

Dr. Fritz Valjavec (s.k.)]

31.

München, 1938. XI. 5.

Hochverehrter Herr Professor!

Mit der gleichen Post erlaube ich mir Ihnen eine Veröffentlichung über die Geschichte des sog. Waldviertels zu übersenden, das gerade nach der volks- und siedlungswissenschaftlichen Seite hin wertvolles Material enthält und für die ungarische Forschung nicht uninteressante Parallelen bieten dürfte. Wir haben seinerzeit die Herausgabe des Bandes gefördert und einige Exemplare bekommen, von denen ich mir ein Stück für Sie zu überreichen erlaube.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, auch an Ihre Frau Gemahlin,
Ihr aufrichtiger
Valjavec

[Mélyen tisztelt Professor Úr!

Továbbítok Önnek egy kiadványt az ún. Waldviertel történetéről, mely éppen nép- és településtudományi vetülete okán értékes anyagot tartalmaz, s nem érdektelen párhuzmokkal szolgálhat a magyar kutatásnak. Annak idején mi támogattuk a kötet megjelenését, s kaptunk néhány példányt, melyek közül egyet, engedelmével, átnyújtok Önnek.

Lekötelező tisztelettel, a hitvese felé is,

őszinte híve
Valjavec]

32.

[Budapest], 1938. XI. 16.

Kedves Barátom!

Az elmúlt hetek izgalmai, a sok aggodalom, majd öröm szolgáljon mentésemül, hogy igen lekötelező, kedves megemlékezéseit, a figyelem jeleit csak ennyire megkésve köszönöm meg. Nagy örömet szerzett nekem valamenynyí levelével, küldeményével. Az intézetemnek megküldött kiadványokat hálásan katalógizáltuk, hallgatóim állandóan forgatják, használják azokat. A Waldviertel-t egyelőre én tanulmányozom s talán szabad megvallanom, hogy nagy írigységgel gondolok az Önök tudományos életére, amely ilyen szép munkát tud, sok más teljesítménye mellett, életre hívni. A debreceni polgárok közé felvett Mályusz Mihály pedig nagy meglepetés volt számomra, mert családomnak nem volt tudomása ilyen nevű tagjáról s egyelőre nem is tudjuk még elhelyezni a leszármazási táblán. Ha netán feljegyezte volna Kolléga Úr az évszámot s ezt egyszer – de csak alkalmilag! – közölné velem, nagyon megköszönném szívességét.

Sok ajándékát – sajnos – csak kevéssel viszonzozhatom. Benda értekezését elküldöttem már régebben, egyik hallgatómat, Harsányi Andrást pedig figyelmeztettem, hogy a domonkos-rend középkori történetéről írott diszsertációját két példányban juttassa el Kolléga Úrhoz. Bár azóta Angliába utazott Harsányi, bízom abban, hogy teljesítette óhajomat. Ha nem kapta volna azonban meg a könyveket Kolléga Úr, kérem, értesítsen, majd küldök példányt. Azt hiszem, több adat mégis csak érdekelné, így a kölni egyetemen tanult magyar dominikánusok száma, vagy a Petrus Nigri-ről szóló rész stb. A napokban elküldöm a Nyitra megye betelepüléséről szóló értekezést. Ez ugyan megjelent a Századok-ban, de talán – a Próna környéki német telepek miatt is – jó, ha külön is meg lesz a könyvtárban. Bár a dolgozat súlypontja a magyarság településtörténetén van, azt hiszem, hogy az egész megye, mint keret ismertetése nincs tanulság nélkül a szlovák és német történetírásra sem. Dékánunk egyébként szívesen kész a doktori értekezéseket Kolléga Úr rendelkezésére bocsátani – mint azt már meg is írta – csak az elszállítás gondját szeretné, ha levenné róla. Ha netán ebben a tekintetben tehetnék valamit, szívesen állok rendelkezésére.

A magyar néptörténeti kutatásról irandó cikkekre vonatkozólag csak megismételhetem – írásban is – teljes készségemet. Mihelyt megszabadulok a türelmi rendelettől, legelső elvégzendő feladatomban ez a cikk lesz. Amióta elolvastam folyóirata legújabb számában H. Steinackernek igen őszinte, okos, nyílt bírálatát, még nagyobb örömmel gondolok a tanulmányra, amelynek tervét Kolléga Úr szíves volt felvetni. Azt hiszem, hogy valóban közelebb

jutunk egymáshoz, ha ugyanazon az elvi alapon indulunk meg; azon, amely valamennyiünk számára egyformán biztosítja a túlzásoktól való mentességet. Azt hiszem, gyakran fel f[ő]lgom majd keresni kézírataimmal – de azért ne ijedjen meg, nem leszek terhére! – már csak azért is, hogy együttműködésünk szükségességét idehaza, nálunk is dokumentáljam egyesek előtt. Kérem, jelentse ismeretlenül is tiszteletteljes kézcsókjaimat kedves menyasszonya Ónagyságának s fogadja legszívélyesebb üdvözléseimet.

Igaz híve
Mályusz Elemér

33.

München, 1938. XI. 19.

Hochverehrter Herr Professor!

Haben Sie meinen schönsten Dank für Ihre freundlichen Zeilen, die mich außerordentlich erfreuten.

Die Arbeit von Harsányi habe ich erhalten. Besten Dank! Sie ist vorzüglich gelungen. Die Arbeit Karácsonyis über die Geschichte des Franziskanerordens in Ungarn läßt sich damit gar nicht vergleichen. Sie dürfen mit Recht auf diese Arbeit stolz sein. Ich habe sie bereits mit großem Interesse gelesen und aus ihr sehr viel gelernt.

Der Abhandlung über die Besiedlung des Komitates Neutra sehe ich mit großem Interesse entgegen. Ich werde sie selbst in den „SODF“ anzeigen, da mich die *ungarische* Siedlungsgeschichte ebenso sehr interessiert wie die deutsche. Ich glaube sogar sagen zu können, daß wir, was das ganze Karpatenbecken anbelangt, siedlungsgeschichtlich erst dann klar sehen können, wenn die Arbeiten ungarischerseits in Fluß gekommen sind. Solange wir beispielsweise die Geschichte des ungarischen Volksbodens in der Slowakei samt seinen Veränderungen im Laufe der Geschichte nicht genau kennen, können wir auch keine bündigen Aussagen über den slowakischen Volksboden und die dortigen deutschen Sprachinseln erwarten. Ich war von jeher ein Gegner der Methode, die die deutschen Sprachinseln im Südosten erforschen wollte, ohne von der Umwelt und den Gegebenheiten des Gaststaates entsprechend Notiz zu nehmen.

Umso mehr wird es mich daher freuen, Ihren Aufsatz über die ungarische Volksgeschichte möglichst bald in den „SODF“ bringen zu können. Ich habe guten Grund, anzunehmen, daß er im gesamten Ausland, in Deutschland, aber auch in den Nachfolgestaaten großes Aufsehen erregen wird. Wenn Sie dem einen oder anderen Teil Ihrer Ausführungen Karten-skizzen beigegeben wollen, so steht dem nichts im Wege. Überhaupt wird es

mich aufrichtig freuen, möglichst oft und möglichst viel aus Ihrer Feder bringen zu dürfen. Abgesehen von der persönlichen Freude, die mir meine Bekanntschaft mit Ihnen verursacht, weiß ich nur zu gut, welch hoher wissenschaftlicher Gewinn sich daraus für unser Organ ergibt. Ich weiß genau, daß man in Ungarn an vielen Stellen meine Zeitschrift erkennt und sich vor allem daran stoßt, daß mitunter Aufsätze erscheinen, die gegen den ungarischen Standpunkt gerichtet sind. Man vergißt dabei aber, daß dieser Standpunkt nicht mein Standpunkt ist, man vergißt dabei ferner den multilateralen Charakter der Zeitschrift zu berücksichtigen, die nicht einen bestimmten Standpunkt einnimmt, sondern der zwischenstaatlichen Zusammenarbeit dadurch dienen will, daß die Forschung eines jeden Landes ihren Standpunkt frank und frei entwickeln kann. M.E. gehört es zu den Folgen des mitteleuropäischen Nationalismus, daß die Kulturwissenschaft der einzelnen Völker heute in gewissen Gegensätzen zueinander geraten ist, die sich auch beim besten Willen nicht von heute auf morgen aus der Welt schaffen lassen. Es kommt daher nach meiner Ansicht alles darauf an, nicht die Ruhe zu verlieren und die bestehenden Möglichkeiten der Zusammenarbeit voll und ganz auszunutzen. Ich glaube, daß durch die Ausschaltung unsachlicher Momente und Tonarten ein gegenseitiges Sichkennenlernen vieles dazu beitragen kann, daß im Laufe der Zeit sich die Gegensätze stärker abschleifen als das augenblicklich möglich erschiene. Jedenfalls aber stehen die „SODF“ der ungarischen Forschung ebenso offen wie der deutschen, sodaß man also ungarischerseits im wesentlichen die gleichen Chancen hat. Eben weil ich diesen Grundsätzen huldige, weiß ich Ihre Zusammenarbeit zu schätzen und werde immer jeden Beitrag nicht nur von wissenschaftlichen Standpunkt aus begrüßen, sondern auch als Baustein zu einer psychologischen Fühlungnahme, wenn ich mich so ausdrücken darf.

In diesem Zusammenhang möchte ich Sie übrigens auch noch an Ihre freundlich in Aussicht gestellten Miscelle über Kaiser Josef II. erinnern. *Ich würde mich außerordentlich freuen, sie in einem der nächsten Hefte zum Abdruck bringen zu dürfen.*

Die Studien Klockes, „Deutsches und madjarisches Dorf“, habe ich leider in unserem Dublettenbestand nicht mehr auftreiben können. Da ich sie aber selbst nicht eben benötige und Sie die Arbeit wohl doch besser benützen können als ich, erlaube ich mir Ihnen mein eigenes Exemplar zu übersenden.

Mit gleicher Post gestatte ich mir ferner einige weitere Kleinigkeiten an Ihr Institut abgehen zu lassen. Ich werde es auch in Zukunft immer bedenken. Besitzen Sie schon die Arbeit Schünemanns über Österreichs

Bevölkerungspolitik (Ihr Institut hat es schon)? Sollten *Sie* noch kein Exemplar besitzen, sende ich es Ihnen gerne zu.

Das Schreiben von Prof. Eckhardt habe ich mit Freude gelesen. Die Übersendung der Arbeiten ist freilich etwas schwierig. Wäre aber die Sache nicht vielleicht so zu machen, daß eine Budapester Speditionsfirma die Arbeiten abholt, verpackt und nach München transportiert? Die Rechnung würde dann hier beglichen. Wenn Sie vielleicht bei Gelegenheit einer Speditionsfirma den Auftrag erteilen könnten, wäre ich sehr froh (Voraussetzung ist allerdings, daß die Rechnung dann hier in München bezahlt werden kann, damit keine Devisenschereereien entstehen).

Michael Mályus wurde 1707 als Bürger in Debrecen aufgenommen.

A méltóságos asszonynak kézcsókomat, a legszívélyesebb üdvözetekkel kész,

őszinte híve
F. Valjavec

[Mélyen tisztelt Professoror Úr!

Fogadja szívélyes hálámat baráti soraiért, melyek rendkívüli öröömre szolgáltak.

Harsányi munkáját megkaptam. Köszönet érte! Kiválóan sikerült. Karácsonyinak a magyarországi ferences rend történetéről írott műve nem is hasonlítható hozzá. Joggal lehet büszke e munkára. Érdeklődéssel olvastam el, és igen sokat tanultam belőle.

A Nyitra megye betelepüléséről szóló értekezést nagy érdeklődéssel várom. Magam fogom az „SODF”-ben bemutatni, mivel a *magyar* településtörténet éppúgy érdekel engem, mint a német. Sőt azt hiszem, kijelenthetem, hogy az egész Kárpát-medence tekintetében településtörténeti szempontból csak akkor láthatunk tisztán, ha a munkálatok magyar oldalról is beindulnak. Ameddig például nem ismerjük pontosan a szlovákiai magyar néptalaj történetét, annak változásaival együtt a történelem folyamán, addig nem várhatunk meggyőző állításokat a szlovák néptalaj és az ottani német nyelvszigetek tekintetében sem. Én magam mindig is ellene voltam azon módszernek, mely a délkelet-európai német nyelvszigeteket anélkül kívánta kutatni, hogy a környezetről és a befogadó állam adottságairól megfelelő mértékben tudomást vett volna.

Annál is inkább örülnék ezért, ha az Ön tanulmányát a magyar népiségtörténetről lehetőleg minél hamarabb leközölhetném az „SODF”-ben. Jó okom van feltételezni, hogy a munka külföldön, úgy Németországban, mint az utódállamokban, nagy feltűnést fog kelteni. Amennyiben fejtegetései egyik-másik területén térképészleteket kívánna mellékelni, ennek

semmi sem áll útjában. Általában véve is feltétlen örömmel töltene el, ha minél gyakrabban és minél többet hozhatnék le az Ön tollából. Eltekintve a személyes örömtől, amit az Önnel való ismeretség okoz, én aztán igazán jól tudom, micsoda hatalmas tudományos nyereség adódik ebből orgánumunk számára. Pontosán tudom, hogy sok helyütt Magyarországon lapomat félreismerik, s megütköznek azon, hogy egyebek mellett olyan tanulmányok is megjelennek, melyek a magyar álláspont ellen irányulnak. Elfelejtik azonban, hogy ez az álláspont nem az én álláspontom, továbbá elfelejtik a lap multilaterális karakterét figyelembe venni, mely nem egy bizonyos pozíciót vállal fel, hanem azáltal kíván szolgálni az államok közti együttműködésnek, hogy minden ország kutatása nyíltan és szabadon kifejtheti álláspontját. Véleményem szerint a közép-európai nacionalizmus következményeihez tartozik, hogy manapság az egyes népek kultúrtudománya bizonyos ellentmondásba került egymással, mely a legjobb akarattal sem iktatható ki máról holnapra. Nézetem szerint minden azon múlik, hogy ne veszítsük el a nyugalmat, és az együttműködés fennálló lehetőségeit teljes mértékben kihasználjuk. Úgy hiszem, hogy a ténszerűtlen elemek és hangnemek kikapcsolása általi kölcsönös megismerés sokban hozzájárulhat ahhoz, hogy egy idő múltán az ellentétek sokkal inkább elsimuljanak, mint az pillanatnyilag lehetségesnek tűnik. Mindenesetre az „SODF” a magyar kutatásnak éppúgy nyitva áll, mint a németnek, úgyhogy magyar részről is lényegében hasonló eséllyel rendelkeznek. Épp azért, mert magam is ezen alapelvek vallom, értékelni tudom az Ön együttműködését, s ezért fogok mindenkor valamennyi tanulmányt nem pusztán tudományos szempontból üdvözölni, hanem egyfajta pszichológiai érintkezés építőelemeként is, ha szabad ezt így kifejeznem.

Ebben az összefüggésben is szeretném egyébként emlékeztetni Önt a II. József császárról barátián kilátásba helyezett cikkére. *Rendkívüli örömet okozna, ha a következő füzetek egyikében kihozhatnánk azt.*

Klocke „Deutsches und magyarisches Dorf” című tanulmányát sajnos nem leltem meg Dublett-állományunkban. Minthogy azonban nekem épp nincsen rá szükségem, s Ön a munkát minden bizonnyal jobban hasznosíthatná, mint én, engedelmével megküldöm Önnek a saját példányomat.

Engedje meg, hogy ugyanezzel a postával néhány további csekélységet juttassak el az Ön intézetének. A jövőben is hasonlóképp fogok eljárni. Megvan már Önnek Schünemann Österreichs Bevölkerungspolitik című munkája (s az intézetének van már belőle)? Amennyiben *Önnek* nincs még példánya, szívesen eljuttatom.

Eckhardt professzor levelét örömmel olvastam. A munkák továbbítása persze némiképp nehézkes. Nem volna jó talán úgy intézni az ügyet, hogy

egy budapesti szállítványozó cég elhozza a munkákat, összecsomagolja, majd Münchenbe szállítja? A számla majd itt lenne kiegyenlítve. Ha netalán Ön alkalomadtán meg tudna bízni egy szállítványozó céget, igen boldog volnék. (Feltétel persze, hogy a számla aztán itt Münchenben legyen fizethető, nehogy devizabonyodalmak keletkezzenek.)

Mályus Mihályt 1707-ben fogadták debreceni polgárrá.

A méltóságos asszonynak kézcsókomat, a legszívélyesebb üdvözletekkel kész,
 őszinte híve
 F. Valjavec]

34.

München, 1938. XII. 9.

Hochverehrter Herr Professor!

Die Arbeit Fügedis habe ich mit großem Interesse gelesen. Sie scheint mir sehr gut zu sein. Meinen herzlichsten Glückwunsch! Hoffentlich folgen Arbeiten gleichen Ranges in möglichst großer Anzahl.

Wegen der Besprechung von Fügedis Buch habe ich eben an Dr. Kniezsa geschrieben. Sie sind doch hoffentlich damit einverstanden? Wenn Sie Herrn Kniezsa bei Gelegenheit sehen, könnten Sie ihn vielleicht auch an die Sache erinnern. Ich würde mich, offen gestanden, auch deswegen freuen, wenn Kniezsa die Besprechung machen würde, weil ich alles vermeiden möchte, was darauf hindeuten könnte, als ob ich mich in philologicis ganz der Richtung Moór verschrieben hätte. Im Gegenteil! Ich lege größten Wert darauf, gerade auch mit den Budapester Sprachwissenschaftlern in einem möglichst engen Konnex zu stehen, was freilich nicht nur an mir liegt.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen, denen sich auch meine Gattin anschließt, bin ich

Ihr
 F. Valjavec

[Mélyen tisztelt Professor Úr!

Érdeklődéssel olvastam Fügedi munkáját. Úgy tűnik, igen jó. Szívből gratulálok! Remélhetőleg számos és hasonló színvonalú munka követi.

Fügedi könyvének ismertetése ügyében épp most írtam Dr. Kniezsának. Reményeim szerint Ön egyetért ezzel. Amennyiben összefutna Kniezsa urral, talán emlékeztethetné a dologra. Őszintén szólva azért is örülnék, ha Kniezsa csinálná meg az ismertetést, mert szeretnék mindent elkerülni, ami arra utalhatna, hogy in philologicis én teljességgel Moór irányvonala

mellett köteleztem el magam. Ellenkezőleg! Nagy súlyt fektetek arra, hogy épp a budapesti nyelvészekkel ápoljak lehetőség szerint szoros kapcsolatot, ami persze nem csak énrajtam múlik.

Lekötelező tisztelettel, és hitvesem üdvözetével, maradok

igaz híve
F. Valjavec]

35.

Budapest, 1938. XII. 10.

Kedves Barátom!

Örömmel olvastam a házasságkötéséről szóló értesítést. Engedje meg, hogy szívből jövő szerencsekívánataimat még egyszer kifejezésre juttassam életének e legbölcsebb cselekedete alkalmával. De legyen szabad figyelmeztetnem arra is, hogy feleségemmel együtt számítunk arra, hogy legközelebbi budapesti útjára elhozza a Nagyságos Asszonyt magával s alkalmat ad arra, hogy megismerkedjünk vele.

Amidőn arra kérem, hogy jókívánásaimat a Nagyságos Asszony előtt is – kézcsókjaim jelentése mellett – tolmácsolni szíveskedjék, a „hivatalos” ügyeket más levélre tartva fenn, maradok a legszívélyesebb üdvözetekkel

igaz híve
Mályusz Elemér

36.

München, 1938. XII. 23.

Hochverehrter Herr Professor!

Für Ihre freundlichen Glückwünsche erlaube ich mir Ihnen verbindlichst zu danken. Sie haben mich wirklich sehr erfreut!

Erlauben Sie mir, bitte, daß ich als geplagter Redakteur an Sie die Anfrage richte, bis wann wir Ihre Miszelle über Kaiser Josef II. und die Serben sowie Ihren Aufsatz über ungarische volksgeschichtliche Forschung erhalten könnten. Ich kann mir lebhaft vorstellen, wie sehr Sie durch die verschiedensten Arbeiten, die teilweise sehr dringlicher Natur sein mögen, in Anspruch genommen werden. Wenn ich aber von Zeit zu Zeit mit bescheidenen, keineswegs ungebührlich drängenden Erinnerungen an Ihre Türe anklopfe, so bitte ich auch nur darin ein Zeichen meiner aufrichtigen Wertschätzung zu sehen, die mich in begreiflichem Egoismus dazu veranlaßt, mir möglichst viel aus Ihrer Feder für meine Zeitschrift zu sichern.

Mit besten Grüßen und Wünschen zum Weihnachtsfest und Jahreswechsel, die ich auch Ihrer sehr verehrten Frau Gemahlin auszurichten bitte,

Ihr aufrichtiger
F. Valjavec

[Mélyen tisztelt Professor Úr!

Engedje meg, hogy baráti jókívánságaiért őszinte köszönetet mondjak. Valóban nagy örömet okozott!

Engedelmével, mint meggyötört szerkesztő, kérdezném Öntől, mikor kaphatjuk meg cikkét II. Józsefről és a szerbokról, valamint tanulmányát a magyar néptörténeti kutatásról? El tudom képzelni, mennyire igénybe van véve Ön a legkülönfélébb munkák folytán, melyek részben igen sürgető természetűek lehetnek. Ha én mégis időről-időre kopogtatok az ajtaján, szerényen és semmiképp sem méltánytalanul tolakodó emlékeztetésekkel, úgy arra kérem, ebben is csupán feltétlen nagyrabecsülésemet lássa, mely érthető önzéssel ösztönöz engem arra, hogy minél több dolgot biztosítsak lapom számára az Ön tollából.

Üdvözetemet és jókívánságaimat küldöm a karácsonyi ünnepekre és az újévre, amit nagybecsű hitvesének is kérnék tolmácsolni,

őszinte híve
F. Valjavec]

37.

[München, 1939. I. 2.]

Die besten Wünsche für ein glückliches, schaffensreiches 1939 von Ihrem
F. Valjavec

[Fogadja jókívánságaim egy boldog és alkotó tevékenységben gazdag 1939-es esztendőre

F. Valjavec]

38.

Kistarcsa, 1939. III. 15.

Sehr verehrter Herr Professor,
augenblicklich befinde ich mich auf einer Studienreise unterwegs. Heute abend fahre ich nach Klausenburg u. Hermannstadt, werde aber ab 31. d.

Mts. wieder in Ungarn sein. Sehr dankbar wäre ich Ihnen daher, wenn Sie mir bis dahin an meine hiesige Adresse Mitteilung geben könnten, ob u. wann wir uns nach meiner Rückkehr treffen könnten. Ich bleibe bis zum 7. IV. in Ungarn u. würde mich sehr freuen, wenn eine Zusammenkunft möglich wäre.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen
F. Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr,
pillanatnyilag épp úton vagyok kutatásaimmal összefüggésben. Ma este utazom el Kolozsvárra és Nagyszebenbe, e hó 31-étől azonban ismét Magyarországon leszek. Igen hálás volnék ez okból, ha addig értesítést küldene az itteni címemre, tudnánk-e és mikor találkozni a visszatérésemet követően. Április 7-ig maradok Magyarországon, s nagyon örülnék, ha lehetséges volna egy találkozó.

Lekötelező tisztelettel
F. Valjavec]

39.

[Budapest], 1939. IV. 1.

Kedves Barátom!

Március 15.-i, Kistarcsáról írott sorait nagyon restelkedve olvastam. Régi, lekötelezett adósnak érzem ugyanis magamat s levele eszembe juttatta, hogy hónapok óta készülődöm az írásra. A halogatást azonban, kérem, tulajdonítsa annak a körülménynek, hogy mondanivalóm hétről-hétre annyira gyarapodott, hogy egy igen-igen hosszú levél sem jelentett volna megoldást. Ha most a legegyszerűbb megoldásra, az előszóval való elintézésre alkalmat adna, nagyon lekötelezne. Akkor elmondanám Önnek, hogy a nagy kérdést, a magyar néptörténetet talán úgy lehetne megoldanunk, hogy először egy terjedelmesebb cikkben a „középkori magyar nemzetiségi politikát” ismertetném meg. Ez ugyanis ki van dolgozva, mivel előadásaimban a múlt szemeszter folyamán ismertettem. Megbeszélhetnők, hogy hány fejezetre oszlana, hány térkép kellene s eredményeimet is előadnám. Meggyőződésem szerint Ön nem találhat, német részről, kifogásolni valót. Nagyobb ellenkezésbe kerülhetek azonban a mi, magyar uralkodó közfelfogásunkkal, amely talán rossz néven is vehetné, hogy a szentistváni eszméről vallott hitet német folyóiratban óhajtom kissé korrigálni. De, meggyőződésem szerint sikerül a tények alapján és az igazság felmutatásával elhárítani az akadályokat s bízom abban, hogy a magyar tudományos életet jellemző elfogulatlan-

ság könnyűvé fogja tenni dolgozatom eredményeinek itthoni elfogadtatását. Ha elutazom is az ünnepekre, az csütörtök előtt már nem történik meg. Így bármikor rendelkezésére állhatok, amikor Önnek a legmegfelelőbb. Ha nincs más elfoglaltsága kedden, 4.-n délután vagy este felé, akár ebéd után is szívesen várom, hogy a cikket megbeszélhessük. Természetesen más napon is; telefon-számom: 1-562-04.

Engedjen meg azonban egy megjegyzést. Szeptember óta a világ nagyot változott, oly jelenségeket is vetve fel, amelyekkel még nem sikerült tisztába jönnöm, mert fájó volna végleg kiábrándulni bizonyos eszményekből s mert talán van még remény a további megértéshez. Ha azonban Ön is úgy gondolná, hogy a mai u.n. Szlovákia lakosságának 41 %-a német – végül is ez lehet az Ön meggyőződése – úgy, ne vegye rossz néven, ha minden további tárgyalást, megbeszélést teljesen céltalannak tartok. Ebben az esetben talán halasszuk el együttműködésünket oly időpontra, amikor a hivatalos német felfogás nagyobb megértést fog tanúsítani a magyarral szemben.

Természetesen mindez nem érinti az Ön személye iránti nagyrabecsülésemet s baráti érzelmeimet, amelyek hangsúlyozásával maradok

igaz híve
Mályusz

40.

[Kolozsvár], 1939. IV. 4.

Hochverehrter Herr Professor,
leider hatte ich in Siebb. so viel zu tun, daß ich mich in Budapest nicht mehr aufhalten kann, sondern von Klsbg aus direkt weiterfahren muß. Ich hoffe, meinen Budapester Besuch bald nachholen zu können. Darf ich Sie bei dieser Gelegenheit übrigens an Ihre Miszelle über Jos. II. u. die Serben sowie den anderen in Aussicht gestellten Aufsatz erinnern? Ich wäre *sehr froh*, wenn ich wenigstens die Miszelle bekäme.

Herzlichste Grüße

Ihr aufr.
F. Valjavec

[Mélyen tisztelt Professzor Úr,
sajnos oly sok tennivalóm akadt Erdélyben, hogy budapesti tartózkodásra már nem jut idő, hanem Kolozsvárról közvetlenül kell továbbutaznom. Remélem, hamarosan pótolhatom a budapesti látogatást. Szabadna egyébként emlékeztetnem a II. Józsefről szóló cikkekre, valamint a másik kilátás-

ba helyezett tanulmányra? *Rendkívül boldog* volnék, ha legalább a cikket megkaptám.

Szívélyes üdvözlettel

Őszinte híve

F. Valjavec]

41.

München, 1939. VI. 12.

Sehr verehrter Herr Professor!

Erst heute komme ich dazu, Ihr Schreiben vom 1. 4. zu beantworten, das mir nach Deutschland nachgesandt worden ist.

Selbstverständlich kann ich nicht der Meinung sein, daß der deutsche Bevölkerungsanteil in der Slowakei 41 v.H. ausmacht. Darüber ist jede Erörterung überflüssig. Auch von einer irgendwie ernstzunehmenden deutschen Stelle wurde das noch nie behauptet. Im übrigen kann ich Ihre Stimmung wohl verstehen, möchte aber dazu bemerken, daß auch auf ungarischer Seite gelegentlich absonderliche Stimmen vernehmbar werden.

Ich für meine Person sehe angesichts der Lage die Aufgabe für unsere Arbeit darin, streng sachlich zu arbeiten und jede Meinung zu Wort kommen zu lassen. Als aufrichtiger Freund des ungarischen Volkes und seiner Kultur schließe ich mich der in Ihrem Brief ausgedrückten Hoffnungen an, daß sich alles zum Besten wenden möge.

Ich bin mit den verbindlichsten Empfehlungen,

Ihr aufrichtig ergebener

F. Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Csak ma jutottam odáig, hogy megválaszoljam április 1-i levelét, melyet utánamküldtek Németországba.

Természetesen nem lehetek azon a véleményen, hogy a német népesség aránya Szlovákiában 41%-ot tesz ki. Minden ez irányú fejtegetés felesleges. Soha nem állította ezt egyetlen valamelyest komolynak mondható német fórum sem. Egyébiránt meg tudom érteni az Ön kedélyállapotát, ám azt is szeretném megjegyezni, hogy alkalmasint magyar oldalról is sajtóságok hangok hallhatóak.

Magam részéről az adott helyzetben feladatunkat abban látom, hogy szigorúan tényszerűen dolgozzunk és minden véleményt szóhoz juttas-

sunk. A magyar nép és kultúra feltétlen barátjaként csatlakozom a levelében Ön által is kifejtett reményhez, hogy minden jó útra terelődik.

Maradok lekötelező tisztelettel,

őszinte híve
F. Valjavec]

42.

[Kistarcsa], 1939. VIII. 13.

Sehr verehrter Herr Professor,
ich habe Ihnen noch bestens für die Übersendung Ihres schönen Buches zu danken, deren Lektüre ich mich eben mit viel Gewinn widme.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen

Ihr
F. Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr,
szeretnék köszönetet mondani Önnek szép könyve megküldéséért, melyet, igen sokat hasznosítva belőle, épp most olvasok.

Lekötelező tisztelettel
F. Valjavec]

43.

Budapest, 1939. X. 21.

Kedves Barátom!

Igen örülök, ha abba a helyzetbe juttat, hogy személyesen megköszönhetem legútóbb megküldött Széchenyi-tanulmányát. Mivel azonban az értekezések, amelyek közt Önt érdeklőt keresgélhetünk, az egyetemen vannak, arra kérném, talán ott legyen szerencsém. Szerdán délután 1/2 6-ig van óráim, attól kezdve szabad vagyok. (Tudom, hogy a délután Önnek alkalmasabb, mint délelőtt.) Ha azonban az időpont nem konvenióál, legyen szerencsém lakásomon. Rendesen itthon szoktam tartózkodni, annál is inkább, mert kisebb influenza kényszerít erre.

A viszontlátásig szívélyes üdvözlettel

igaz híve
Mályusz

[A szobám az I. emeleten van!]

44.

München, 1940. V. 22.

Sehr verehrter Herr Professor!

Für die Übersendung des interessanten Aufsatzes über „Die ungarische Gesellschaft im Zeitalter der Hunyadis” danke ich Ihnen sehr!

Er ist mir umso wichtiger, als gerade die von Ihnen angeschnittenen soziologischen Fragen für eine gerechte Beurteilung des ungarischen Staates unerlässlich sind.

Mit bestem Gruß
F. Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Nagyon köszönöm „A magyar társadalom a Hunyadiak korában” című érdekes tanulmány megküldését!

A munka annál is inkább fontos számomra, mert a magyar állam helyes megítéléséhez épp az Ön által fölvetett szociológiai kérdések elengedhetetlenek.

Üdvözlettel
F. Valjavec]

45.

Budapest, 1940. X. 3.

Kedves Barátom!

Nagy örömet szerzett nekem, hogy megajándékozott a „Kultureinfluss” hatalmas kötetével. Óriási munkateljesítmény. Szívből gratulálok hozzá. Bizonyára nagy megnyugvást érez most, hogy az első kötetet olvasói kezébe adta, hiszen a második kötet elkészítése, az alapok megrögzítése után, lényegesen kevesebb fáradságot fog okozni. Vagy már talán kész is vele? Az Ön munkabírástól még ez is kitelik! Ilyen hatalmas munkát nem könnyű gyorsan elolvasni, főleg ha az ember, mint én is, nyaralás után sok hivatali munka kellős közepébe kerül. Be kell vallanom, hogy még csak egyes részeit olvashattam. Ezek éppen olyanok voltak, amelyekkel kapcsolatban konstatálhattam, hogy korábban megjelent felfogásomat, nézeteimet, bizonyításaimat nem fogadta el. Bízom azonban jószerecsémben, hogy akadnak majd olyan pontok is, amelyekben meggyőződésünk nem különbözik egymástól. De ha ilyen nem is lesz, azt hiszem, továbbra is megbecsüljük egymás felfogását, bármennyire eltérjenek is egymástól.

Mivel az utóbbi időben már ritkán van alkalmunk levelet váltani, talán megbocsátja, ha gratulációimhoz mindjárt egy kérést is csatolok: Nagybecsű folyóiratából, a Forschungen-ből, amelynek, mint a Századokban megjelent legutóbbi dolgozatomból is kitűnik, szorgalmas olvasója vagyok, a III. évf. 2. száma (1938 Sept.) az utolsó, amely még birtokomban van. Vajjon szabadna arra kérnem, hogy az azóta megjelent füzetekkel, ill. kötetekkel megajándékozzon? Hasonlóképen boldogan mondanám magamat könyvsorozata 13., 18., 19., 20. számai birtokosának is (Steinacker, Schlereth, Schmidt, Weinelt). Némi ellenértékül bátor volnék felajánlani az intézetem kiadásában most megjelent következő munkákat: A középkori Szatmár megye és Bihar megye a török pusztítás előtt. Az előbbi 240, a másik 420 l, térképekkel. Természetesen 2-2 példányban küldeném ezeket, de ha szükséges, készséggel 3-3 példányban is. Nem csere volna ez, mert hiszen az, amit felajánlhatok, nem egyenértékű ívszámot tekintve, inkább csak szimbolum volna küldeményem.

Még egyszer melegen gratulálva könyvéhez s lekötelező figyelmét hálásan megköszönve, maradok

igaz híve
Mályusz Elemér

46.

München, 1940. X. 12.

Lieber Freund!

Ihr Schreiben vom 3. 10. bereitete mir große Freude. Es ist ja schon ein Jahr her, daß wir uns in Budapest das letzte Mal sahen. Hoffentlich wird es mir bald wieder möglich sein, für einige Zeit nach Ungarn zu kommen. Augenblicklich haben wir hier für Studienreisen wenig Zeit, da bei uns bekanntlich schon seit Herbst 1939 mit Rücksicht auf den Krieg die Trimesterordnung eingeführt ist, die eine raschere Ausbildung der Studenten gewährleistet, die Ferienzeit jedoch auf ein Mindestmaß einschränkt, sodaß die Zeit sehr knapp wird.

Für Ihre freundlichen Worte über den 1. Band meiner Arbeit danke ich Ihnen sehr. Was die Meinungsverschiedenheiten betrifft, so glaube ich, daß diese nicht so groß sind wie Sie das annehmen. Unsere Auffassungen gehen in den Fragen der kulturgeschichtlichen Gegebenheiten zwar auseinander, doch freut es mich immer wieder, feststellen zu können, daß die Übereinstimmung auf dem Gebiete der ungarischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte recht beträchtlich ist. Ich bin im 1. Band auf derartige Zusammenhänge (beispielsweise auf die Frage des ungarischen Rittertums, in der ich mit Ihnen weitgehend einer Meinung bin) nicht eingegangen,

hoffe jedoch, in der 2. Auflage des 1. Bandes, die bereits im Frühjahr des kommenden Jahres erfolgen soll, in diesem Betracht manches Versäumnis nachzuholen und zu erweisen, daß ich nicht gänzlich unbelehrbar bin.

Die einzelnen Veröffentlichungen, soweit sie noch vorhanden sind, lasse ich Ihnen selbstverständlich mit größter Freude zugehen. Wenn Sie mir von den beiden neuen Büchern, die unter Ihrer Leitung herausgekommen sind, je 3 Exemplare zukommen lassen könnten, wäre ich Ihnen deswegen dankbar, weil ich bestrebt bin, diese auch in der Zeitschrift anzeigen zu lassen und zu diesem Zweck ein Besprechungsexemplar benötigte.

In der Hoffnung auf ein baldiges Zusammentreffen bin ich mit freundlichen Empfehlungen,

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

[Kedves Barátom!

Október 3-i levelét nagy örömmel fogadtam. Immáron egy éve annak, hogy utoljára láttuk egymást Budapesten. Remélhetőleg nemsokára ismét lehetővé válik egy kis időre eljutnom Magyarországra. Pillanatnyilag kevés időt tudunk itt tanulmányi utakra szakítani, mivelhogy ismeretes módon nálunk már 1939 ősze óta, a háborúra tekintettel, trimeszteri rendszert vezettek be, mely a hallgatók gyorsabb képzését teszi lehetővé, a szünidő azonban a legcsekélyebb mértékűre korlátozódik, úgyhogy az időnk igen szűkös lett.

Nagyon köszönöm a munkám I. kötetére vonatkozó baráti szavait. Ami a nézetkülönbségeket illeti, nos azt hiszem, ezek nem oly nagyok, mint azt Ön feltételezi. Bár felfogásunk a kultúrtörténeti adottságokat illetően különbözik, mégis újra és újra örömmel állapítom meg, hogy a magyar társadalom- és gazdaságtörténet területén jelentős összhang mutatkozik. Az I. kötetben ezen összefüggésekbe (pl. a magyar lovagság kérdéseibe, melyben messzemenően egyezik véleményünk) nem mentem bele, ám remélem, hogy az I. kötet 2. kiadásában, mely talán már a jövő év tavaszán megjelenik, e tekintetben is pótolhatok némely mulasztást, s ezáltal bizonyíthatom, hogy nem vagyok teljesen taníthatatlan.

A szóban forgó kiadványokat, amennyiben azok még rendelkezésre állnak, magától értedődően nagy örömmel eljuttatom Önhöz. Ha az Ön irányítása alatt napvilágot látott mindkét új könyvet 3-3 példányban tudná elküldeni nekem, hálás volnék érte, merthogy arra törekszem, hogy a lapban is bemutassuk ezeket, s e célból egy-egy ismertetési példányra volna szükség.

A mielőbbi viszontlátás reményében, maradok baráti üdvözzel,

őszinte híve
Valjavec]

47.

Budapest, 1940. X. 25.

Kedves Barátom!

Szíves levelét megköszönve örömmel adok kifejezést, hogy Budapestre jöve, alkalmat fog adni a találkozásra. Egyszersmind közlöm, hogy Bihar és Szatmár megye monografiája 1-1 példányát október 21.-n és 23.-n címére feladtam. A harmadik példányt mindkét műből 30.-n fogom postára adni. Remélem, megkapta őket s örülni fogok, ha hasonló értékben Ön is küld nekem kiadványaiból. Őszinte tisztelettel

igaz híve
Mályusz Elemér

48.

Budapest, 1940. XI. 6.

Kedves Barátom!

Megnyugtatásul közlöm, hogy a mai napon megkaptam a következő könyveket: Südostdeutsche Forschungen, III. 3-4, IV. 1-4., Steinacker: Lebenserinnerungen, Weinelt: Das Stadtbuch von Zipser Neudorf. Nagyon köszönöm a küldeményt. Bizonyára megkapta a Bihar és Szatmár 3-3 példányát, amelyek közül 2-2-t régebben, az utolsó 1-1 példányt pedig tegnap adtam fel. Ezt némi késsedelemmel az elmúlt ünnepek következtében, miért is elnézését kérem.

Mint jeleztem, örülni fogok, ha alkalmat ad Budapesten a találkozásra. Szívélyes üdvözlettel

igaz híve
Mályusz Elemér

49.

München, 1940. XI. 7.

Sehr verehrter Herr Professor!

Bezugnehmend auf Ihre Zeilen vom 25. 10. erlaube ich mir Ihnen mitzuteilen, daß ich je zwei Exemplare der beiden interessanten Arbeiten erhalten habe. Sie scheinen mir sehr gut geraten zu sein und legen ein rühmliches Zeugnis ab von der außerordentlichen Aktivität Ihres Instituts. Ich war jetzt einige Tage in Belgrad, wo ich im dortigen Archiv sehr viel interessantes Material gefunden habe. Ich hoffte auf der Rückreise wenigstens für 24 Stunden nach Budapest kommen zu können, wo ich Sie bei

dieser Gelegenheit aufgesucht hätte. Aus Zeitmangel, aber auch anderen technischen Gründen, ist mir das jedoch leider nicht möglich gewesen, sodaß ich nur hoffen kann, den bereits seit langem ausstehenden Abstecher nach Budapest in den kommenden Trimesterferien, zwischen Anfang Dezember und Mitte Januar, durchführen zu können.

Mit freundlichen Grüßen bin ich

Ihr sehr ergebener
Valjavec

[Igen tisztelt Professzor Úr!

Hivatkozva október 25-i soraira azt közölhetem, hogy mindkét érdekes munkát 2-2 példányban megkaptam. Igen jól sikerültnek tűnnek, s fényes bizonyítékai az Ön intézete rendkívüli tevékenységének. Néhány napot Belgrádban töltöttem mostanában, ahol az ottani archívumokban igen sok érdekes anyagra bukkantam. Azt reméltem, a visszaúton legalább 24 órára benézhetek Budapestre, ahol ez alkalommal fölkereshettem volna Önt. Idő hiányában, másfelől egyéb technikai okokból is, sajnos mégsem sikerült mindez, úgyhogy csak remélni tudom, hogy e már régóta esedékes kiruccanást Budapestre lebonyolíthatom a következő trimeszter-szünetben, december eleje és január közepe között.

Baráti üdvözlettel maradok

igaz híve
Valjavec]

50.

München, 1941. XII. 3.

Sehr verehrter Freund!

Für Ihr Schreiben, das mir ein sehr willkommenes Lebenszeichen war, darf ich verbindlichst danken. Ich danke Ihnen sehr für die Übersendung Ihres Aufsatzes im Sonderdruck, den ich allerdings erst in den nächsten Tagen lesen kann, da ich erst gestern auf Krankenurlaub vom Felde zurückkehrte. Es freut mich auch sehr, daß Sie auf den seinerzeit erörterten Plan zurückkommen, einen programmatischen Aufsatz über „Aufgaben und Wege der ungarischen volksgeschichtlichen Forschung“ für meine Zeitschrift zu verfassen. Ich bringe ihn selbstverständlich mit größtem Vergnügen. Umfangmäßig gebe ich Ihnen vollkommen freie Hand und auch hinsichtlich des Inhalts sind Sie keinen Bindungen unterzogen. Wie Sie wissen, habe ich ja immer den Standpunkt vertreten, daß auch entgegengesetzte Auffassungen in der Zeitschrift zu Worte kommen mögen. Freilich wäre es gut, wenn wir

uns einmal darüber mündlich unterhalten können, aber zunächst habe ich wenig Aussicht, nach Budapest zu kommen. Ich darf Ihnen auf alle Fälle vorschlagen, zunächst das Manuskript in Angriff zu nehmen. Ich zweifle nicht, daß wir uns auch über etwaige heikle Punkte werden einigen können.

Ich bleibe mit verbindlichsten Empfehlungen,

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

[Igen tisztelt Barátom!

Fogadja őszinte hálámat leveléért, mely egy igen szívesen látott életjelként futott be hozzám. Szeretném megköszönni különlenyomatként küldött tanulmányát, amit azonban az elkövetkező napokban tudok majd csak elolvasni, mivel csupán tegnap, betegszabadságra, tértem haza a frontról. Nagyon örülök annak is, hogy visszatért az annak idején megbeszélt tervre, s lapom számára programszerű tanulmányt készít „A magyar népiségtörténeti kutatás újtjai és feladatai” címmel. Természetesen a legnagyobb örömmel jelentetem meg. Terjedelmileg teljesen szabad kezet adok Önnek, s a tartalom tekintetében sincsenek kötöttségei. Mint tudja, mindig azt az álláspontot képviseltem, hogy ellentétes felfogások is szóhoz jussanak a lapban. Persze jó lenne, ha egyszer személyesen is beszélhetnénk minderről, ám mostanság kevés kilátás van arra, hogy eljussak Budapestre. Mindenesetre azt javaslom Önnek, egyelőre kezdjen hozzá a kézírathoz. Nem kétlem, hogy amúgy is fogunk még néhány esetleges kényes pontról egyeztetni.

Maradok lekötelező tisztelettel,

őszinte híve
Valjavec]

51.

München, 1942. III. 14.

Kedves Barátom,

megkapta-e leveletem? Igért dolgozatát igen várom. Mikor kaphatom? Súlyt fektetek arra, hogy folyóiratomban megjelenjen.

Más kérésem is volna. Nem volna-e kedve, folyóiratomban számára terjedelmesebb beszámolót írni a magyar történettudomány fejlődéséről (a világháború végétől napjainkig)? 40 oldal áll rendelkezésére. 1943-ig talán elkészülhetne vele?

Sajtó alá készítettem a munkám második kiadását. Két kötetre szaporodott az anyag. Egyet-mást módosítok. Elhagyom például a „Kulturgefälle” kifejezést, mert látom, hogy félreértésre szolgál okot.

Kollega úr munkáiból is volt szerencsém több szempontot s eredményt a modosult szövegben felvennem (többek között a magyar gótikáról, boldog Margit szellemtörténeti helyéről).

A méltóságos asszonynak kézcsókomat, igaz tisztelettel

őszinte híve
F. Valjavec

52.

München, 1942. III. 18.

Sehr verehrter Herr Kollege!

Ich stelle eben fest, daß ich von den Historischen Dissertationen der Univ. Budapest die Schriftenreihe nur bis Nummer 5 erhalten habe. Könnten Sie bitte veranlassen, daß mir auch die weiteren Nummern zugesandt werden. Ich habe die betreffenden Veröffentlichungen bisher immer in den SOF. besprochen, bzw. besprechen lassen und würde das mit den weiteren zugesandten Arbeiten auch so halten.

Herzlichste Grüße und besten Dank im Voraus

Ihr ergebener
Valjavec

[Igen tisztelt Kolléga Úr!

Épp most látom, hogy a budapesti egyetem történeti disszertációit csak a sorozat 5. számáig kaptam meg. El tudná intézni, kérem, hogy a további számokat is továbbítsák nekem? Az illető kiadványokról idáig mindig ismertetést készítettem, illetve készítettem a SOF-ban, és így tennék a további megküldött munkákkal is.

Szívélyes üdvözetem és hálás köszönet előre is

igaz híve
Valjavec]

53.

München, 1942. III. 21.

Sehr verehrter Herr Kollege!

In den vergangenen Jahren erhielt ich vom Dekanat der philosophischen Fakultät jährlich einmal die gedruckten ungarischen Dissertationen zum Zwecke der Besprechung. Seit November 1940 ist das unterblieben. Da ich großen Wert darauf lege die Budapester Dissertationen nach wie vor zu bekommen, würde ich sehr darum bitten, daß Sie sich in dieser Angelegen-

heit für mich verwenden, wobei ich glaube damit letztlich auch der ungarischen Forschung zu dienen. Für Ihre Bemühungen im Vorhinein besten Dank
Herzlichst

Ihr
Valjavec

[Igen tisztelt Kolléga Úr!

Az elmúlt években, évi egy alkalommal, ismertetés céljából megkaptam a bölcsészkar dékáni hivatalától a nyomtatott magyar disszertációkat. 1940 novembere óta ez elmaradt. Mivel nagy súlyt fektetek rá, hogy a budapesti disszertációk továbbra is eljussanak hozzám, nagyon kérném, járjon el az érdekekben, ami e tekintetben, úgy vélem, a magyar kutatást is szolgálja. Fáradozásait előre is köszönöm.

Szívélyes üdvözlettel
Valjavec]

54.

Berlin, 1942. IV. 2.

Sehr verehrter Herr Professor!

Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut bereitet die Herausgabe eines Südosteuropa-Handbuches vor, das unter Mitwirkung der namhaftesten Fachleute aus den Ländern Südosteuropas sowie Deutschlands eine umfassende Enzyklopädie des gesamten Südostraumes darstellen wird. Wären Sie, sehr verehrter Herr Professor, geneigt, uns hiebei auch durch Ihre Mitarbeit zu unterstützen. Im bejahenden Falle würden wir Sie bitten, den Abschnitt über mittelalterliche Geschichte Ungarns zu übernehmen. Vorausgesetzt, daß Sie grundsätzlich damit einverstanden sind, würden wir Sie über die näheren technischen Einzelheiten informieren. Der Abschnitt soll etwa 15 Druckseiten umfassen, das Honorar würde sich auf RM 15.- pro Druckseite belaufen.

Da sich die Redaktion des Handbuches in München 13, Schellingstraße 2–Südostinstitut–befindet, dürfen wir Sie bitten, Ihre werte Rückäußerung an diese Stelle richten zu wollen.

Mit verbindlichsten Empfehlungen

Ihr
F. Valjavec

*Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut Berlin
Abteilung Südosteuropa*

*Rundschreiben
an die Herren Mitarbeiter des Südosteuropa-Handbuches*

Alle Mitarbeiter des Südosteuropa-Handbuches werden gebeten, am Schluß des von ihnen bearbeiteten Abschnittes Literaturangaben in Form einer knappen bibliographischen Zusammenstellung zu bringen. Diese Literaturangaben sind unter besonderer Berücksichtigung der in deutscher, italienischer, englischer und französischer Sprache erschienenen Arbeiten sowie Beschränkung auf die wichtigsten und grundlegenden Veröffentlichungen in der betreffenden Landessprache erwünscht. Zeitschriftenaufsätze in der Landessprache sind nur in Sonderfällen heranzuziehen.

Wir danken unseren Mitarbeitern auf diesem Wege gleichzeitig für die Beachtung dieser im Interesse einer einheitlichen Ausrichtung aller Beiträge erforderlichen Richtlinien.

*Die Redaktion des Südosteuropa-Handbuches:
(gez.:) Dr. Fritz Valjavec*

[Igen tisztelt Professor Úr!

A Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut egy Südosteuropa-Handbuch kiadását készíti elő, mely a legnevesebb délkelet-európai és németországi szakemberek közreműködése mellett az egész Súdostraum átfogó enciklopédiája lesz. Hajlandó volna-e, igen tisztelt Professor Úr, közreműködésével is támogatni minket? Amennyiben igent mond, arra kérnénk, vállalja el a Magyarország középkori történetéről szóló fejezet elkészítését. Feltételezve, hogy alapvetően egyetért mindezzel, informálnánk Önt a közelebbi technikai részletekről. A fejezet nagyjából 15 nyomtatott oldalt kellene kitegyen, a honorárium oldalanként 15 birodalmi márkára rúgna.

Mivel a Handbuch szerkesztősége Münchenben – Schellingstraße 2, Súdostinstitut – található, arra kérnénk, visszajelzését ide szíveskedjék továbbítani.

Lekötelező tisztelettel
F. Valjavec

*Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut Berlin
Abteilung Südosteuropa*

*Körlevél
a Südosteuropa-Handbuch munkatársai számára*

A Südosteuropa-Handbuch valamennyi munkatársát arra kérjük, hogy az általuk feldolgozott fejezet végén a szakirodalmi adatokat egy tömör bibliográfiai összefoglalás formájában közöljék. E szakirodalmi adatok felsorolása legyen különös tekintettel a német, olasz, angol és francia nyelveken megjelent munkákra, míg a tárgyalásban érintett országok nyelvein csak a legfontosabb, illetve alapvető kiadványok bevonása volna kívánatos. Folyóiratban megjelent tanulmányokat ezen országok nyelvein csak különleges esetben szerepeltessenek.

Ezúton köszönjük munkatársainknak a valamennyi tanulmány egységes megjelenése érdekében szükséges irányvonal tiszteletben tartását.

*A Südosteuropa-Handbuch szerkesztősege:
Dr. Fritz Valjavec (s.k.)]*

55.

Budapest, 1942. IV. 14.

Kedves Barátom!

Több levelére kell most egyszerre felelnem. Legelőször mentségemre legyen szabad felemlítenem kedvezőtlen egészségi állapotomat. Mellhártya-irritációval hosszabb ideig feküdtem, most pedig hőemelkedések maradtak vissza s 1-2 hétre legközelebb el kell utaznom. (Bár, mire leveletem megkapja, talán már vissza is jöttem.) Betegségem alatt nem igen dolgozhattam; annál többet elmélkedtem a „magyar néptörténet” cikken. Nagyon köszönöm, hogy még az ősszel szívesen fogadta felújított tervemet. Gondolatban készen van a szerkezet, elkészítése azonban teljes egészséget kíván. Megnyugtatom azonban, hogy biztosra veheti kéziratomat. Ezt a munkát nagyon ambicionálom.

Úgy látom azonban későbbi leveleiből, hogy nem veszi rossz néven, ha előbb más kéziratokkal készülök el. Legkönnyebb megírnom, az Auslandswissenschaftliches Institut nevében küldött megtisztelő felhívására, a középkori magyar történet összefoglalását. Ezt tényleg még párnák közt is elkészíthetem. Nem tudom azonban, szükséges-e, hogy hivatalosan is bejelentsem-e az Institutnak, ill. a szerkesztőségnek, hogy készséggel teszek eleget a felszólításnak vagy pedig elég, ha Kolléga Úrnak így baráti levélben hozom tudomására azt. Hálás volnék, ha erről értesítene s ha egyszersmind

a technikai vonatkozásokról is tájékoztatna, nemkülönben, ami még igen fontos: vajjon milyen szempontok érvényesüljenek? Mi illik a kötetbe: a népi és társadalmi fejlődés rajza, vagy inkább szellemtörténet? Politikai események mennyiben jussanak szóhoz? Természetesen szeretnék beleilleszkedni a kötet struktúrájába – éppen ezért volnék bátor kérni baráti felvilágosítását. Nekem az volna a kellemes, ha a települési, népiségi és társadalmi viszonyokról lehetne írni, azonban, magától értetődően, alkalmazkodom a szerkesztő – ez bizonyára azonos Kolléga Úr személyével – óhajához.

A SOF részére a magyar történetírás fejlődéséről (1920–1940) a cikket 40 lap terjedelemben szintén elvállalom. Talán csodálkozik ezen, azonban karácsony óta éppen a témával kapcsolatos problémák foglalkoztatnak. Aligha ismeri az „Egyedül Vagyunk” c. folyóiratot. Két hetenkint jelenik meg, az Imrédy-párt félig-politikai lapja (antiszemita). Ebben eddig kb. nyolc cikkben ismertettem a mai magyar történettudomány helyzetét, szervezetét. (Politikai nemzet – népi nemzet; szellemtörténet – népiségtörténet; Magyar Tud. Akadémia; egyetem; Tört. Társulat; levéltár és múzeum; kutatóintézetek a cikkek tárgyai.) Persze, a cikkekben arról írok, ami nincs, amit mi elhanyagoltunk, mert egy kicsit a XIX. sz.-ban éltünk. Reformokat kívánok, ezt hangsúlyozom. Sok kellemetlenségem volt a cikkek miatt, de egyszer már meg kellett mondani, ami a szívemen volt. Ez az érem egyik oldala, amit külföld felé nem szeretnék megmutatni. Nem is érdeklí ez a külföldet. A SOF is arra kíváncsi, ami *van* Magyarországon: eredmények, fejlődés, irányok, kötetek. De éppen mert az érem egyik oldalát kidolgoztam, vállalkozom szívesen a másoknak a megmutatására is. (Egyébként szó van arról, hogy a cikkek külön füzetben megjelenjenek. Természetesen küldök majd tisztelet- és ismertetési példányokat.)

Mint látja, öntudatlanul is ugyanazok a problémák, témák foglalkoztatnak, amelyek Kolléga Úrnak mint szerkesztőnek is érdeklődési körében vannak.

Az egyetemi disszertációk ügye így áll: 1940 novemberben Kolléga Úr a Schenker szállítócég útján megkapta az 1939/40. évi értekezéseket. Az 1940/1. éveket H. Freyer professzor két-két példányban megkapta 1941 őszén, azzal, hogy mindegyikből egy példányt Kolléga Úrnak kell átadnia. Ő az egész csomagot elvitette a Deutsches Wissenschaftliches Institut-ba. (Itt tessék érdeklődni!) (Úgy látszik, az intézet elmulasztotta azt Kolléga Úrnak elküldeni, vagy körülményesnek találta a szállítást. Mindezt magától a dékántól valamint a hivataltól tudom, így információom biztos. Az 1941/2.-i értekezések 1942 őszén szállíthatók el. Ha Freyer közvetítése nem célszerű, tessék értesíteni, majd intézkedem. A Tört. Szeminárium kiadványai felől még nem tudtam érdeklődni; egy kis türelmet kérek.

Gratulálok könyve sikeréhez, büszke lehet reá! Kiváncsian várom a 2. kiadást. Mikor jön Budapestre? Még egyszor nagyon köszönöm leveleit s maradok igen szívélyes üdvözetekkel

igaz híve
Mályusz Elemér

56.

München, 1942. V. 4.

Sehr verehrter Freund!

Ihr ausführliches Schreiben mit der darin enthaltenen Reihe von für mich überaus erfreulichen Zusagen, wofür ich Ihnen verbindlichst danke, hat mich sehr gefreut. Zunächst danke ich Ihnen auch im Namen des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts für Ihre Bereitwilligkeit den Teil „Mittelalterliche Geschichte Ungarns“ für unser Südosteuropa-Handbuch zu übernehmen. Dem Institut müssen Sie in dieser Angelegenheit nicht gesondert schreiben. Was die Einzelheiten anbelangt, so kann ich Ihnen zunächst einmal mitteilen, daß es uns bei diesem Abriß, wie auch überhaupt bei den anderen Abschnitten des Werks, vor allem darauf ankommt, *alle* Gesichtspunkte zur Geltung kommen zu lassen, militärische, politische ebenso wie die Siedlungs-, Volks- und Sozialgeschichtlichen Verhältnisse ohne dabei auf geistesgeschichtliche Perspektiven und Ausblicke zu verzichten. Ich darf Sie also bitten, die Fragestellung Ihres Beitrags möglichst umfassend zu gestalten, was – glaube ich – auch Ihnen am Willkommensten sein dürfte, da Sie so weitestgehend freie Hand haben.

Nicht weniger bin ich Ihnen für die Zusage verbunden, über die Entwicklung der ungarischen Geschichtsschreibung seit dem Ausgang des Weltkriegs uns einen Forschungsbericht zu schreiben. Ich freue mich sehr, daß Sie durch ein glückliches Zusammentreffen der Umstände in der letzten Zeit sowieso schon nach der Richtung tätig waren. Bis wann könnte ich diesen Aufsatz für die Südost-Forschungen haben? Ich würde es sehr begrüßen, wenn ich ihn bis zum Herbst haben könnte, möchte Sie aber in dieser Angelegenheit, wie auch in allen anderen, beileibe nicht drängen. Der Ablieferungstermin für den Beitrag zum Südosteuropa-Handbuch wäre der 1. 1. 43. Hoffentlich sind Sie mit diesem Zeitpunkt einverstanden.

Und nun zu Ihrem volksgeschichtlichen Aufsatz: Ich stimme Ihnen vollkommen zu, daß die Sache nicht zu überstürzt werden braucht, vielleicht können Sie diesen Beitrag im Laufe des nächsten Jahres abschließen. Ich könnte ihn dann noch im Jahrgang 1943 herausbringen. Vielleicht wäre es übrigens auch möglich, daß wir diese Abhandlung nach dem Erscheinen

in der Zeitschrift gesondert als Exemplar unserer Schriftenreihe herausbringen, die von nun an gemeinsam vom Deutschen Auslandswissenschaftlichen Institut in Berlin und dem Südost-Institut in München unter dem Titel: „Südosteuropäische Studien“ herausgegeben wird.

Bestens danke ich Ihnen auch für Ihre Verwendung in der Angelegenheit der Dissertation, ich freue mich sehr sie zu erhalten und in den „Forschungen“ würdigen lassen zu können. Ich glaube, daß das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut die Dinge in Zukunft reibungslos übersenden wird, so daß dieser Weg der Übersendung auch in Zukunft der Zweckmäßigste sein dürfte.

Für Ihre gute Meinung, die Sie gegenüber meinem Buch ausgesprochen haben, danke ich Ihnen umsomehr, als es in ungarischen Kreisen leider kaum Zustimmung gefunden hat, auf die es – und das glaube ich ohne Überheblichkeit sagen zu dürfen – vielleicht doch hätte Anspruch erheben können. Vor allem ist es sehr bedauerlich gewesen, daß allem Anschein nach das Buch zum Gegenstand unverbindlicher Kaffeehaus-Plaudereien gemacht wurde, und daß sich Leute darüber ereiferten, die erstens das Buch nicht gelesen haben und zweitens gar nicht den Verfasser, sondern etwas ganz anderes treffen wollten. Vor allem war ich sehr erstaunt, daß sich eine in der Vergangenheit so angesehene Zeitschrift wie das „Egyetemes Philologiai Közlöny“ hergeben konnte, Kósas politisch gemeinte Anwürfe abzdrukken, von denen ich in Kenntnis der Lage übrigens leider annehmen muß, daß es sich um eine Aktion handelt, die der Hintermänner nicht entbehrt.

Dabei ist es für mich ganz klar, daß gewisse Lücken in meiner Arbeit bestehen und daß manches auch zweckmäßigerweise besser zu formulieren ist. Die zweite Auflage, die noch in diesem Jahr deo volente herauskommen soll, wird zeigen, daß ich der strengste Rezensent meines Buches gewesen bin, der sich über vorhandene Schwächen keinen Illusionen hingab. Gerade deshalb aber ist es eine niederschlagende Wahrnehmung, zu sehen, daß zehn Jahre angespannter und gutgläubiger Arbeit von einer bestimmten Menschengruppe für nichts erachtet wird, weil das so in ihren Kram und ihre Stimmungsmache besser hineinpaßt.

Aber angesichts derartiger Manöver ist es mir um so beruhigender, wenn ich sehe, daß eine so unbestechliche Persönlichkeit der ungarischen Geschichtsforschung wie Sie dem Buch Gerechtigkeit widerfahren lassen.

Vielleicht werde ich von einzelnen Partien meiner Arbeit Ihnen Korrekturabzüge zugehen lassen, damit Sie zu dem einen oder andern Punkt Stellung nehmen können, vorausgesetzt, daß Sie mit diesem Vorschlag einverstanden wären.

Mein nächstes Kommen nach Ungarn ist zunächst noch völlig ungewiß, da ich seit meiner Rückkehr aus dem Osten gesundheitlich unter ständigem schwerem Druck bin, der bisher noch nicht erkennbar nachgelassen, sondern von Zeit zu Zeit eher noch zugenommen hat. Ich hoffe jedoch, daß die Bemühungen meiner Ärzte in den kommenden Monaten wenigstens zu einem Teilerfolg führen und würde dann einen Teil der kommenden großen Semesterferien zu einem Aufenthalt in Ungarn benutzen, nach dem ich mich offengestanden geradezu sehne.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen und einem Handkuß an die gnädige Frau bin ich wie immer

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

[Igen tisztelt Barátom!

Hálásan köszönöm részletes levelét az abban foglalt, s számomra fölöttébb örvendetes hírekkel. Először is köszönet illeti Önt, a Deutsches Auslands-wissenschaftliches Institut nevében is, arra vonatkozó készségéért, hogy elvállalja Südosteuropa-Handbuchunkban a „Magyarország középkori története” című rész elkészítését. Az intézetnek külön már nem kell írnia ebben az ügyben. Ami a részleteket illeti, egyelőre annyit közölhetek, hogy ennél az áttekintésnél csakúgy, mint egyáltalán a mű többi fejezeténél az volna fontos számunkra, hogy *valamennyi* szempont érvényre juthasson, a katonai, politikai ugyanúgy, mint a település-, népiség- és társadalomtörténeti viszonyok; s mindez anélkül, hogy ennek során a szellemtörténeti perspektívákról és kitekintésekről lemondanánk. Arra kérném tehát, hogy tanulmánya megközelítésmódja lehetőleg átfogó legyen, ami – úgy gondolom – Önnek is a legüdvösebb volna, mivel így a legmesszebbmenőkig szabad kezet nyer.

Nem kevésbé vagyok hálás ígéretéért, miszerint kutatási beszámolót készít számunkra a magyar történetírás világháborút követő fejlődéséről. Örülök, hogy a körülmények szerencsés összejárása következtében az utóbbi időben Ön amúgy is ebben az irányban tevékenykedett. Mikorra számolhatok e tanulmánnyal a Südost-Forschungen számára? Igen örülnék, ha azt még az őszig megkapnám, igazán nem szeretném azonban hajszolni Önt ebben az ügyben, ahogyan a többiben sem. A határidő a Südosteuropa-Handbuchba szánt tanulmányra 1943. január 1. volna. Remélhetőleg egyetért ezzel az időponttal.

És most a népiségtörténeti tanulmánya kapcsán: Teljesen egyetértek Önnel abban, hogy nem szabad a dolgot elkapkodni, talán lezárhatná e tanulmányt a következő évben. Ez esetben az 1943-as évfolyamban hoznám le azt. Egyébiránt talán az is lehetséges volna, hogy az értekezést folyóirat-

beli megjelenését követően az immáron a berlini Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut és a müncheni Südost-Institut közös kiadásában, „Südosteuropäische Studien” címen futó kiadványsorozatunk darabjaként, külön is kihozzuk.

Köszönöm Önnek a közbenjárását is a disszertációk ügyében. Igen örülök, hogy megkapom őket, s méltatást jelentethetek meg róluk a „Forschungen”-ben. Azt hiszem, a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut a jövőben zökkenőmentesen fogja továbbítani ezeket, úgyhogy a küldésnek ez az útja lehet a jövőben is a legcélszerűbb.

A könyvemmel kapcsolatban kinyilvánított jó véleményéért annál is inkább köszönettel tartozom, minthogy a kötet a magyar körök szemében sajnos csekély egyetértést váltott ki, amit pedig – s azt gondolom, ezt elbizakodottság nélkül állíthatom – talán joggal igényelhetett volna magának. Ez mindenekelőtt azért igen sajnálatos, mert minden jel szerint a könyv szívélyesnek nem mondható kávéházi fecsegések tárgyává vált, s olyan emberek bőszerűltek fel rajta, akik egyrészt nem is olvasták a könyvet, másrészt pedig valójában nem is a szerzőt, hanem valami egészen mást kívántak célba venni. Mindenekelőtt az döbbenett meg, hogy egy valaha oly tekintélyes folyóirattól, mint az „Egyetemes Philológiai Közlöny” kitelhetett az, hogy Kósa politikailag motivált sárdobálását lehozza, amelyről egyébként a dolgok ismeretében sajnos azt kell feltételeznem, hogy egy olyan akcióról van szó, mely a háttérembereket sem nélkülözi.

Világos számomra, hogy fennállnak bizonyos hiányosságok a munkámban, s hogy néhol célszerűbben, jobban fogalmazhattam volna. A második kiadás, mely deo volente még az idén megjelenik, meg fogja mutatni, hogy könyvem legszigorúbb recenzense én magam voltam, aki a meglévő gyöngeségekkel kapcsolatban nem ringatta magát illúziókban. Ám épp ezért lesújtó a felismerés, hogy tízévi megfeszített és jóhiszemű munkát emberek egy bizonyos csoportja semmisnek nyilváníthat, mert ez így jobban belepasszol az ő kis ügyleteikbe és hangulatkeltésükbe.

Az effajta manőverek tekintetében azonban megnyugtató azt látni, hogy a magyar történeti kutatásnak egy olyan megvesztegethetetlen személyisége, mint Ön, igazságot szolgáltat a könyvnek.

Munkám egyes részeiből esetleg korrektúralevonatot küldenék Önnek, hogy egyik-másik ponttal kapcsolatban állást foglalhasson, feltéve, ha egyetért javaslattal.

Következő magyarországi látogatásom ideje egyelőre még fölöttébb bizonytalan, mivel a keleti területekről való hazatértem óta állandó gondjaim vannak az egészségemmel, ami, ahelyett hogy érdemben javulna, inkább csak romlik. Remélem azonban, hogy orvosaim fáradozásai legalább ap-

rőbb eredményeket hoznak majd az elkövetkező hónapokban, s így a soron következő hosszabb nyári szünet egy részét magyarországi tartózkodásra használhatom, amit, őszintén szólva, igencsak áhítok már.

Őszinte tisztelettel, és kézcsókkal a méltóságos asszonynak, maradok örökké

őszinte híve
Valjavec]

57.

Budapest, 1942. VI. 6.

Kedves Barátom!

Május 4.-i, sajnos, csak a minap megkapott levelét igen köszönöm. Nagy részvéttel olvastam a hírt, hogy egészsége még mindég nem állott egészen helyre. Azt hiszem, egy magyarországi tartózkodás, kis pihenés jót tenne Önnek. Husvétkor, a hosszas betegeskedés, mellhártya-irritáció után én is nagyon rossz hangulatban voltam, de három heti magaslati tartózkodás után ma már jól érzem magamat és a tüdőcsúcshurut veszélye is megszűntnek tekinthető. Igaz, hogy nálunk is sok minden nagyon megváltozott s talán alig ismerne arra a világra, amelyet legutóbb látott, sok gondunk van a beszerzésnél, azonban bizonyára mégsem annyira háborúsak az állapotok, hogy egészségét itt ne tudná megjavítani. Mindenesetre azonban itt is jó meggondolni: inkább előbb, mint később.

Azt hiszem tehát, hogy hamarosan találkozni fogunk. Családom június 16.-n megy nyaralni Mátrafüredre, én később. Szeptember 1.-n ismét Budapesten leszünk. Örülni fogok, ha találkozunk, azonban hozza el felesége önagységát is. Bizonyára neki is jót fog tenni a kikapcsolódás a napi gondokból és a pihenés.

Nagy munkájával kapcsolatban, azt hiszem, némi érdekes felvilágosítást adhatok majd, ha találkozunk. Addig csak annyit, hogy Kósa kikeresztelkedett zsidó. Természetesen a legnagyobb örömmel olvasom át a 2. kiadás korrektúraíveit s teszem meg őszinte megjegyzéseimet. Csak tessék elküldeni nyári címemre (Mátrafüred, Heves megye).

Végül még egy kérés: Levelének 2. oldaláról hiányzik a szöveg. A 3. oldal az „unverbindlicher Kaffehaus-Plaudereien” szavakkal kezdődik. A másoló, úgy látszik, elfelejtette betenni az írógép-papírt. Sajnos, a teljes üres oldalt a legnagyobb fantáziával sem tudom kiegészíteni. Pedig érdekelne, mit írt volna oda s bizonyára fontos is volna jövő munkám szempontjából a felvilágosítás. Ne vegye tehát rossz néven, ha visszaküldve a levél szóban forgó

lapját, arra kérem, hogy a hiányzó szöveget az üresen maradt lapra pótlólag másoltassa reá. Előre is igen köszönöm fáradozását!

Abban a reményben, hogy rövidesen kéziratot is küldhettek, maradok igen szívélyes, meleg üdvözetekkel

baráti híve
Mályusz Elemér

58.

München, 1942. VII. 3.

Sehr verehrter, lieber Freund!

Für Ihr ausführliches letztes Schreiben habe ich Ihnen noch bestens zu danken. Meine Reise nach Ungarn ist wieder etwas ungewiß geworden, vielleicht komme ich doch erst im Herbst hinunter. Ich soll dann in Budapest sowieso einen Vortrag halten. Ich bin freilich nicht einmal sicher, ob es mir dann möglich sein wird, zu kommen und mir ehrlich gestanden auch darüber gar nicht im klaren, ob es einen Sinn hat, diesen Vortrag zu halten. Auf alle Fälle ist ein längerer Besuch in Ungarn aber nur eine Frage der Zeit. Schlimmsten Falls müßte ich die Weihnachtsferien zu einem längeren Studienaufenthalt in Ungarn, vor allem Budapest, benützen.

Die fehlende Seite meines letzten Schreibens habe ich Ihnen in der Zwischenzeit durch einen meiner Mitarbeiter zusenden lassen. Hoffentlich ist sie Ihnen richtig zugegangen.

Sehr habe ich bedauert, Ihrem Schreiben zu entnehmen, daß auch Sie gesundheitlich nicht auf der Höhe waren und mit vorübergehenden Störungen zu kämpfen hatten. Auch mein Zustand hat sich in der letzten Zeit nicht unerheblich gebessert, wahrscheinlich als Folge des Sommers, den wir diesmal mit Sehnsucht erwarteten. In meiner ganzen Arbeitsfähigkeit bin ich aber trotzdem immer noch stark behindert.

In der Hoffnung, daß Sie sich im Sommer recht gut erholen und neue Kräfte für die kommende Arbeit sammeln, bin ich mit der Bitte um ein baldiges Lebenszeichen

Ihr aufrichtig ergebener
Valjavec

[Igen tisztelt, kedves Barátom!

Legutóbbi, részletes levelét hálásan köszönöm. Magyarországi utazásom ismét némileg bizonytalanná vált, talán az ősszel mégiscsak eljutok. Akkor úgysis tartanom kell egy előadást Budapesten. Persze még nem is biztos, hogy el tudok majd akkor utazni, és őszintén szólva az sem világos még szá-

momra, van-e értelme megtartanom ezt az előadást. Mindenesetre egy hosszabb magyarországi látogatás már csak idő kérdése. Legrosszabb esetben a karácsonyi szünetet kell felhasználnom egy hosszabb tanulmányútra Magyarországon, mindenekelőtt Budapesten.

Utolsó levelem hiányzó oldalát időközben már elküldettem Önhöz az egyik munkatársammal. Remélhetőleg rendben megérkezett.

Igen sajnálom, hogy, amint leveléből látom, Ön sem volt egészségileg a legjobb formában, s átmeneti problémákkal küzdött. Az én állapotom nem csekély mértékben javult az utóbbi időben, valószínűleg a nyár folytán, amit ezúttal mi alig vártunk már. Teljes munkaképességemet azonban ennek ellenére sem nyertem még vissza.

Abban a reményben, hogy a nyár folyamán igazán kipiheni magát és új erőt gyűjt az eljövendő munkához, illetve hogy hamarosan életjel érkezik Öntől, maradok

őszinte híve
Valjavec]

59.

München, 1942. VII. 20.

Sehr verehrter Freund!

Eben stelle ich die nächsten Hefte der Südost-Forschungen zusammen und sehe, daß ich Ihren Forschungsbericht auch aus redaktionellen Gründen für eines der nächsten Hefte gut gebrauchen könnte. Vielleicht sind Sie so gut, mir mitzuteilen, bis wann ich ungefähr mit seinem Eintreffen rechnen kann.

Dann noch etwas anderes. Schon vor einigen Jahren hatten Sie die Freundlichkeit gehabt, bei mir anzufragen, ob ich eine kleine Miscelle über die Stellung Josef II. zu den Serben veröffentlichen würde. Ich habe damals zugesagt, aber trotz mehrfachen Erinnerns das Manuskript nicht erhalten. Da ich diese Miscelle von Ihnen sehr gerne bringen möchte, und überhaupt als Redakteur zum Typus der Hartnäckigen gehöre, die Außenstände an Beiträgen mit einer geradezu Shylockhaften Verbissenheit hereinzubringen suche, möchte ich auch in dieser Angelegenheit nicht so ohne weiteres geschlagen erklären und Sie sehr darum bitten, diese Miscelle, deren Fertigstellung bestimmt nicht viel Arbeit verursacht, für unsere Zeitschrift gelegentlich doch zur Verfügung zu stellen. Alles, was aus Ihrer Feder stammt, ist mir immer sehr willkommen, daher auch diese meine Bitte, die ich nicht schlecht aufzunehmen bitte.

Neben dem Forschungsbericht haben Sie mir auch noch einen anderen Aufsatz über die ungarische Volksgeschichte zugesagt; falls Sie diesen eher

fertigstellen als den Forschungsbericht, ist mir auch dieser als nächster Beitrag willkommen.

Ich lasse Ihnen völlig freie Hand, ob Sie zuerst den Forschungsbericht oder den anderen volksgeschichtlichen Aufsatz fertigstellen wollen.

Herzlichste Grüße von

Ihrem ergebenen
Valjavec

[Igen tisztelt Barátom!

Épp most állítom össze a Südost-Forschungen következő füzeteit, s látom, hogy kutatási beszámolóját [a magyar történetírás I. világháború utáni fejlődéséről] szerkesztőségi okokból is igen jól tudnám hasznosítani a következő füzetek egyikében. Talán volna oly jó és közölné velem, nagyjából mikorra számíthatok a beérkezésére.

S még valami. Már néhány éve annak, hogy volt szíves érdeklődni nálam, megjelentetnék-e egy kisebb cikket II. József szerbekhez fűződő viszonya kapcsán. Annak idején ezt jóváhagytam, ám többszöri emlékeztetésem ellenére sem kaptam meg a kéziratot. Mivel nagyon szívesen lehoznám e cikket Öntől, s egyáltalán szerkesztőként azon makacs típushoz tartozom, akik a tanulmányok terén fennálló kinnlévőségeket szinte már „shylock”-i eltökéltséggel igyekeznek begyűjteni, ebben az ügyben sem szeretnék minden további nélkül alulmaradni, és ezért nagyon kérném, hogy alkalomadtán mégis bocsássa lapunk rendelkezésére e cikket, melynek befejezése bizonyára nem okozna már sok munkát. Mindaz, ami az Ön tollából való, számomra mindig szívesen látott, ezért aztán, kérem, e megkeresésemet se vegye zokon.

A kutatási beszámoló mellett egy másik tanulmányt is ígért a magyar népiségtörténet témájában; amennyiben inkább ezt készítené el, mint a kutatási beszámolót, én ezt is szívesen fogadom következő tanulmányként.

Teljesen szabad kezet engedek Önnek, hogy előbb a kutatási beszámolót, vagy pedig a népiségtörténeti témájú másik tanulmányt kívánja elkészíteni.

Szívélyes üdvözlettel

igaz híve
Valjavec]

60.

Berlin, 1943. I. 3.

Sehr verehrter Freund!

Darfich Sie bitte an Ihren Beitragerinnern, den Sie für unser Südosteuropa-Handbuch zuzusagen die Liebenswürdigkeit hatten. Ich wäre Ihnen sehr dankbar, wenn ich diese im Laufe der nächsten Wochen erhalten könnte.

Mit besten Wünschen zum neuen Jahr

stets Ihr
Valjavec

[Igen tisztelt Barátom!

Szabadjon, kérem, emlékeztetnem a tanulmányára, melyet volt oly szíves és megígért a Südosteuropa-Handbuchunk számára. Igen hálás volnék Önnek, ha a következő hét folyamán megkaphatnám azt.

Fogadja jókívánságaimat az újesztendőre,

mindig kész híve
Valjavec]

61.

München, 1943. II. 5.

Lieber Freund!

Gestatten Sie mir, bitte, die Anfrage, bis wann ich mit dem Eintreffen Ihres Manuskriptes für das Südosteuropa-Handbuch über mittelalterliche Geschichte rechnen darf. Der Beitrag kann ohne weiteres in ungarischer Sprache abgefasst sein. Für eine sachgemässe Übersetzung wird von hier aus Sorge getragen.

Mit grossem Interesse habe ich Ihre gesammelten Aufsätze über die Gegenwartsprobleme der ungarischen Geschichtsforschung gelesen; die von Ihnen aufgeworfenen Fragen sind ausserordentlich interessant und fruchtbar. Auch was Sie in Ihrem letzten Kapitel über das Verhältnis zum Ausland sagen, kann ich weitgehend unterschreiben. Freilich wäre es in diesem Zusammenhange ganz gut gewesen, wenn Sie darauf hingewiesen hätten, dass es auch Stimmen in der deutschen Forschung gibt, die sich um ein sachliches, gerechtes Urteil redlich bemühen. Es tritt ja sowieso allzu häufig ein, dass man falsch beurteilt wird, so dass vorbeugende Massnahmen auf alle Fälle zweckmässig wären. Sie wissen, dass ich in diesem Punkt aus persönlicher, schmerzlicher Erfahrung spreche.

Mit verbindlichsten Empfehlungen und einem Handkuss an die gnädige Frau

Ihr stets sehr ergebener
Valjavec

[Kedves Barátom!

Kérem, engedje meg a kérdést, mikorra számíthatok középkori történeti kéziratára a Südosteuropa-Handbuch számára. A tanulmány minden további nélkül elkészíthető magyar nyelven is. Szakszerű lefordításáról itt fogunk gondoskodni.

Nagy érdeklődéssel olvastam összegyűjtött tanulmányait a magyar történeti kutatás jelenkori problémái témakörében; az Ön által felvetett kérdések rendkívül érdekesek és gyümölcsözőek. Az utolsó, a külföldre való viszonytal foglalkozó fejezetében leírtakat is messzemenően aláírom. Persze jó lett volna, ha ebben az összefüggésben arra is utalt volna, hogy a német kutatásban olyan hangok is vannak, melyek tényszerű, igazságos megítélésre törekszenek. Amúgy is túl gyakran fordul elő, hogy rosszul ítélik meg az embert, úgyhogy megelőző intézkedések mindenképp célszerűek lennének. Tudja, hogy ebben a tekintetben személyes, fájdalmas tapasztalatból beszélek.

Lekötelező tisztelettel és a méltóságos asszonynak is kézcsókkal

mindig kész híve
Valjavec]

62.

Budapest, 1943. II. 21.

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm a „Südostforschungen” számára a rég megígért kis közleményt a szerb nemzetiségi kérdés történetéről. Ne vegye, kérem, rossz néven, hogy ennyire megkéstem. Sok körülmény jött közbe, ami megakadályozott szándékom kivételében. Szerettem volna mindjárt a német szöveget elküldeni, hogy a fordítással ne kelljen fáradnia, azonban csak félig értem el céloimat, mert a fordítás bizony nem igen sikerült. Nagyon lekötelné, ha szíves volna átoltasás közben a stílust helyel-közzel németesebbé tenni. A kétséges helyek értelmének megállapíthatására mellékelem az eredeti magyar kéziratot is.

Ha a szerb kérdés érdekelné, ajánlanám kiadásra az 1790.-i kongresszusra kiküldött császári biztos, Schmiedfeld altábornagy bizalmas jelentéseit. Kb. 20-25 oldalt tehetnek ki a levelek, amelyeket Gr. Balassához intézett

s amelyekben a tárgyalásokról nyíltan elmondja a véleményét. A levelek a kongresszus történetének nemcsak a legbecsesebb forrását jelentik, hanem azt is megismertetik, hogy a szerbség vezető rétege politikai törekvéseiben a papság volt. Egész sajtóságos vonás ez, merőben más, mint ami a magyar, vagy a középeurópai nemzetiségi törekvéseket jellemzi s így az általános társadalom- és ideológiai történet szempontjából is tanulságos lenne megismertetése, kiemelése. A leveleket javarészt a Balassa-család levéltárából másoltam le húsz év előtt s kiegészítésük, összeszedésük könnyű munka volna számomra.

A „Handbuch”-cikk megírása még egy kis időt venne igénybe. Úgy tervezem, hogy március 15.-re a teljes kézirat Münchenben lesz. Őszintén sajnálom, hogy a terminust nem tudtam pontosan betartani, de – higgye el – nem jószándékomon múlt. Nagyon megnyugodnék, ha a két-három hetet még ki tudná várni s volna lehetőség a halasztásra.

A napokban megjelenik egy bácskai településtörténeti tanulmány, ezt is elküldöm majd, szokás szerint, három példányban. Engedje meg azonban, hogy felhívjam figyelmét: a Südstforschungen utolsó száma, amelyet intézetem megkapott, az 1939. évi 3.-4. szám volt. S vajjon nem volna szabad elkérnem E. Klebel, G. Lang és Fr. Beranek tanulmányait is? Természetesen csak egy-egy példányban.

A Nagyságos Asszonynak kézcsókjaimat jelentve, meleg baráti üdvözléssel maradok lekötelezett,

igaz híve
Mályusz Elemér

Mellékelve: 1. Német kézirat 1–22 lap; 2. magyar kézirat 1–12 lap

63.

Budapest, 1943. II. 27.

Kedves Barátom!

A napokban feladtam címére egy kéziratot, a régóta esedékes cikket a szerb nemzetiségi kérdés történetéről. A mai időkben nem lehet tudni, mikor érkezik meg a posta, remélem azonban, hogy eljut kezéhez mind a magyar szöveg, mind pedig fordítása. Levelemben említettem, hogy a Südstforschungen utolsó száma, amelyet intézetem megkapott, az 1939. évi 3–4. sz. volt. Azóta meggyőződtem, hogy az 1939. évf. pótfüzete és tartalomjegyzéke hiányzik, 1940-ből megjött 1–4 szám, de hiányzik tartalomjegyzék; 1941-ből semmit sem kaptunk, 1942-ből sem. Nagyon hálás volnék, ha sorozatom

kiegészítését lehetővé tenné. A Handbuch részére a kéziratot rövidezen, talán két héten belül küldöm. Elnézését kérem a késedelem miatt.

Sokszor üdvözli

igaz híve
Mályusz Elemér

64.

München, 1943. III. 18.

Lieber Freund!

Verbindlichst danke ich Ihnen für Ihr Schreiben vom 21. v.M. Den Empfang Ihrer schönen Miszelle habe ich Ihnen ja schon bestätigt und darf Ihnen in diesem Zusammenhange nur noch mitteilen, dass ich den Text stilistisch sorgfältig redigiert habe und dass der Beitrag noch in diesem Jahrgang erscheinen wird. Es würde mich sehr freuen, wenn Sie die Briefe des Kaiserlichen Kommissärs Schmiedfeld bei uns, begleitet von einer entsprechenden Einleitung und den notwendigen Fussnoten, veröffentlichen würden. Ich könnte Ihnen für diesen Zweck einen Raum bis zu 35 Druckseiten zur Verfügung stellen.

Der Beitrag für das Südosteuropa-Handbuch eilt nicht allzu sehr. Sie brauchen sich wegen der Fertigstellung keine Sorgen zu machen. Bei derartigen Gemeinschaftsunternehmungen ist es so wie bei einem Geleitzug. Das langsamste Schiff bestimmt das Tempo der ganzen Gruppe. Und da wir sehr langsame bulgarische, serbische und rumänische Schiffe in unserem Geleit haben, brauchen die ungarischen Schiffe wegen ihres Tempos nicht besorgt zu sein.

Es tut mir herzlich leid, dass Sie unsere Veröffentlichungen unregelmässig erhalten. Ich werde sofort das Notwendige veranlassen.

Mit einem Handkuss an die gnädige Frau und dem Ausdruck herzlicher Freundschaft

stets Ihr
Valjavec

[Kedves Barátom!

Őszinte köszönetem múlt hó 21-én kelt leveléért. Szép cikke megérkezett már vissza is igazoltam Önnek, s szabadjon még e tekintetben azt is közölnöm, hogy a szöveget stilisztikailag gondosan átfésültem, és az még ebben az évfolyamban meg fog jelenni. Igen örülnék annak, ha Schmiedfeld császári biztos leveleit, egy megfelelő bevezetés és a szükséges lábjegyzetek kí-

séretében, megjelentetné nálunk. E célra hozzávetőleg 35 nyomtatott oldalt tudnék a rendelkezésére bocsátani.

A Súdosteuropa-Handbuch számára a tanulmány annyira nem sürgető. Ne legyen gondja a befejezést illetően. Az ehhez hasonló közösségi vállalkozások úgy működnek, mint egy hajókaraván. A leglassúbb hajó határozza meg az egész csoport tempóját. S mivel konvojunkban nagyon lassú bolgár, szerb és román hajók vannak, a magyar hajóknak nincs okuk aggódni tempójuk miatt.

Szívből sajnálom, hogy kiadványaink nem rendszeresen jutnak el Önhez. Azonnal megteszem a szükséges lépéseket.

Kézcsókkal a méltóságos asszonynak, valamint szívélyes barátságom kifejezésével

mindig kész híve
Valjavec]

65.

Berlin, 1943. VIII. 9.

Lieber Freund!

Erlauben Sie mir, bitte, heute auf die Frage Ihres Beitrags für das Südosteuropa-Handbuch zurückzukommen und anzufragen, bis wann wir auf den Erhalt Ihres Manuskriptes rechnen dürfen. Ich wäre sehr froh, wenn Sie es sich so einrichten könnten, dass es etwa bis zum 1. Oktober ds. J. hier eintrifft. Auf alle Fälle wäre ich Ihnen für eine kurze Mitteilung sehr verbunden.

Wie geht es Ihnen und Ihrer Frau Gemahlin? Hoffentlich doch gut! Im Laufe des September gedenke ich für einige Tage nach Budapest zu kommen und würde mich sehr freuen, Sie bei dieser Gelegenheit wieder einmal zu sehen.

Mit besten Grüßen

Ihr
Valjavec

[Kedves Barátom!

Engedje meg, hogy visszatérjek a Súdosteuropa-Handbuch-beli tanulmánya kérdésére, s hogy érdeklődjem, mikorra számíthatunk kézírata megérkezésére. Igen boldog lennék, ha úgy tudná alakítani, hogy az hozzávetőleg az idei év október 1-jéig befusson. Mindenképp igen lekötelezne egy rövid közléssel az ügyben.

Mi újság van Önnel és kedves hitvesével? Remélem, jól vannak! Úgy tervezem, hogy szeptember folyamán néhány napos látogatást teszek Budapesten, s igen örülnék, ha ezúttal újból viszontláthatnám Önöket.

A legjobbakat kívánva
Valjavec]

66.

München, 1943. VIII. 24.

Sehr verehrter Freund!

Da ich im September für etwa 10 Tage nach Budapest komme, würde ich mich sehr freuen, Sie bei dieser Gelegenheit begrüßen zu können. Ich treffe am 3. oder 4. dort ein und werde mir dann erlauben, mich mit Ihnen in Verbindung zu setzen. In der Hoffnung, Sie in dieser Zeit anzutreffen bin ich

mit besten Empfehlungen
Valjavec

[Igen tisztelt Barátom!

Minthogy szeptemberben kb. 10 napra Budapestre jövök, öröömre szolgálna, ha ez alkalommal üdvözölhetném Önt. 3-án vagy 4-én érkezem meg, s engedelmével akkor kapcsolatba lépnék Önnel. Abban a reményben, hogy találkozni tudunk majd egy kis időre, maradok

mély tisztelettel
Valjavec]

67.

Budapest, 1943. IX. 4.

Lieber Freund,

ich bin bis zum 15. Sept. in Bp. u. würde mich sehr freuen, wenn ich Sie einmal sehen könnte.

Herzlichst

Ihr
Valjavec

[Kedves Barátom,

szeptember 15-ig Budapesten vagyok, s igen örülnék, ha láthatnám Önt.

Szívélyes üdvözlettel
Valjavec]

68.

München, 1943. XII. 27.

Sehr verehrter Freund,
zum Jahreswechsel Ihnen u. Ihrer verehrten Gattin alles Gute. Bitte, teilen Sie Ihr mit, daß der theatergeschichtliche Aufsatz bereits übersetzt ist u. eben in die Druckerei geht. Was macht Ihr versprochener Aufsatz über die serbische Nationalitätenfrage? Kann ich ihn noch im Jahrg. 1944 bringen?

Sehr würde sich darüber freuen

Ihr stets ergebener
Valjavec

Ihr Buch über das Toleranzedikt ist mir in Berlin leider verbrannt. Wäre es unbescheiden, wenn ich Sie um Ersatzexemplar bäte?

[Igen tisztelt Barátom,
az újév alkalmából minden jót kívánok Önnek és nagybecsű hitvesének. Kérem, közölje vele, hogy színháztörténeti tanulmányának lefordítása megtörtént, s már éppen a nyomdába tart. Hogy áll a szerb nemzetiségi kérdés kapcsán beigért tanulmánya? Le tudom hozni még az 1944-es évfolyamban?

Nagy örömmel tenném

mindig kész híve
Valjavec

A türelmi rendeletről szóló, birtokomban lévő könyve sajnos Berlinben elégett. Szerénytelen volna, ha pótlására egy másik példányt kérnék?]

69.

München, 1944. V. 10.

Lieber Freund!

Ihr Werk über den Erzherzogpalatin Alexander Leopold wurde durch einen Unglücksfall, der mich betroffen hat, vernichtet. Da ich es für meine weiteren Studien dringendst benötige, würde ich Sie vielmals bitten, mir zu einem Exemplar dieses Werkes zu verhelfen. Ich bin selbstverständlich auch gerne bereit, es zu bezahlen und bitte in diesem Fall um Beifügung einer Rechnung. Ihren Aufsatz über das ungarische Städtewesen im letzten Heft der Századok habe ich mit grossem Interesse gelesen und daraus sehr viel gelernt. Haben Sie noch einen Sonderdruck? Was machen die Briefe

an den Grafen Balassa, die Sie mir schon vor längerer Zeit in Aussicht stellten?

Mit besten Grüßen und Empfehlungen, auch an Ihre Gattin, stets

Ihr
Valjavec

[Kedves Barátom!

Sándor Lipót főherceg nádorról szóló műve egy engem ért szerencsétlenség során megsemmisült. Mivel további vizsgálataim során sürgető szükségem lenne rá, nagyon kérném, segítsen ki a mű egy példányával. Magától értetődően kész vagyok megfizetni azt, ez esetben kérnék egy számlát is csatolni. A Századok legutóbbi füzetében megjelent tanulmányát a magyarországi városok természetéről nagy érdeklődéssel olvastam és igen sokat tanultam belőle. Volna még egy különlenyomata? Mi újság a Balassa grófhoz intézett levelekkel, melyeket még régebben kilátásba helyezett számomra?

Üdvözlettel és a legjobbakat kívánva, kedves Hitvesének is, mindig

kész híve
Valjavec]

70.

Budapest, 1944. VI. 13.

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm a magam és feleségem cikkének korrektúráját. Nagyon gondos, szép a szedés, alig akadt benne sajtóhiba. Becsületére válik [a] nyomdának! Hálásak leszünk, ha időt talál, hogy a tördelt korrektúrát ellenőrizze, vajjon újabb hibák véletlenül nem támadtak-e.

A „Sándor Lipót főherceg”-kiadványt mindjárt levele vétele után, május 30.-n ajánlott küldeményként feladtam. Fogadja, kérem, szívesen. Örülök, hogy kisegíthettem vele. Ugyanakkor külön csomagban elküldöttem intézetem legújabb kiadványát, Bélay V.: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei, két példányban. Remélhetőleg ez is megérkezett épségben. Lesz-e több hasonló munka, nem tudom; a nyomdaárak nagyon magasak. A „Türelmi rendelet”-ből még nincs példányom. Ha nem nagyon sürgős, kis „türelmet” kérnék.

A Gr. Balassa-leveleket hamarosan küldhetném, ha szükség van rájuk. De ha nem sürgős, várnék, mivel időmet inkább olyan munkákra fordítanám – ameddig t.i. van idő – amelyek közvetlenül befejezés előtt állanak. Szeretném még idejében minél több dolgozatomat befejezni, mielőtt jegyzeteim megsemmisülnének.

Engedjen meg részemről is egy kérést. A „Südostforschungen” utolsó kötete, amelyet megkaptam, az 1942. évi (VII. évf.) 1/2. füzete volt. Ha időközben jelentek volna meg újabb kötetek, kérem, küldesse el. Nagyon érdekel mindaz, amit folyóirata tartalmaz.

Sok meleg üdvözlettel maradok

igaz híve
Mályusz Elemér

71.

München, 1944. VII. 5.

Lieber Freund!

Verbindlichsten Dank für Ihre Veröffentlichung der Schriftstücke und Briefe des Erzherzogs Alexander Leopold, die ich im Zusammenhang mit Studien über die Entwicklung des mitteleuropäischen Konservatismus dringend benötige. Ich freue mich immer wieder über Ihre umsichtige, gediegene Darstellung, die ihresgleichen sucht! Auch die Arbeit über das Komitat Máramaros habe ich in zwei Exemplaren gleichfalls erhalten. Vielen Dank! Sehr verbunden bin ich, dass Sie mich auf die Säumnisse unseres Kommissionärs hinsichtlich der Übersendung meiner Zeitschrift aufmerksam machen. Ich habe sofort das Entsprechende veranlasst.

Die Graf-Balassa-Briefe könnte ich zwar in der nächsten Zeit schon *gut* brauchen. Wenn Sie instande wären, diese ohne grosse Schwierigkeiten demnächst fertigzustellen, so wäre ich Ihnen sehr verbunden. Aber ich will nicht ungebührlich drängen und Sie von der Fertigstellung wichtigerer Arbeiten aufhalten. Ich sehe ein, dass diese vorangehen. Wir befinden uns hier in einer durchaus gleichgearteten Situation, sodass ich mich in Ihre Erwägungen sehr gut einfühlen kann.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen und einem Handkuss an die gnädige Frau bin ich mit unveränderter Gesinnung stets

Ihr
F. Valjavec

[Kedves Barátom!

Hálás köszönetem a Sándor Lipót főherceg iratait és leveleit tartalmazó munkája megküldéséért, amire sürgős szükségem van a közép-európai konzervativizmus fejlődésével kapcsolatos vizsgálataimhoz. Újra és újra örömmel tölt el az Ön gondos és alapos ábrázolásmódja, ami párját ritkítja! Szintén megkaptam a Máramaros megyéről szóló munkát, két példányban. Nagyon köszönöm! Hálás vagyok, amiért felhívta figyelmemet megbí-

zottunk mulasztásaira lapom továbbításának tekintetében. Azonnal intézkedtem a szükségesekről.

Balassa gróf leveleit már a közeljövőben *jól* tudnám használni. Ha Ön abban a helyzetben volna, hogy ezt nagyobb nehézségek nélkül nemsokára elkészítse, nagyon hálás lennék. Azonban igazán nem kívánok sürgetőleg alkalmatlankodni, s fontosabb munkák elkészítésében feltartani Önt. Belátom, hogy ezek elsőbbséggel bírnak. Mi itt fölöttébb hasonló szituációban vagyunk, úgyhogy igen jól bele tudom érezni magam az Ön mérlegelésébe.

Őszinte tisztelettel és kézcsokkal a méltóságos asszonynak, maradok változatlan érzuettel mindig

kész híve
F. Valjavec]

2. A VALJAVEC MAGYARORSZÁGI KAPCSOLATRENDSZERÉBEN FELLEMLHETŐ SZEMÉLYEK, ILLETVE LEVÉLVÁLTÁSOK*

2. 1. Alfabetikus bontás

Alföldi András

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Alföldi	[München]	1940. 04. 25.

Angyal Dávid

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Wien	1934. 07. 27.
Angyal D.	Valjavec	Badgastein	1934. 08. 11.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1934. 12. 05.
Angyal D.	Valjavec	Bécs	1934. 12. 06.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1934. 12. 15.
Angyal D.	Valjavec	Bécs	1934. 12. 28.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1935. 10. 04.
Valjavec	Angyal D.	München	1935. 10. 07.
Angyal D.	Valjavec	Bécs	1935. 10. 15.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1936. 03. 07.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 03. 12.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1936. 03. 11.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 03. 13.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 06. 16.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 06. 23.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1936. 06. 29.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 07. 02.

* Ez az összeállítás a Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München (2002-ig a Südost-Institut, München) állományában fellemlhető Valjavec-hagyaték alapján készült. A 125 magyarországi partnerre kiterjedő korrespondenciának a levelezőtársak (esetleges) hagyatékei alapján történő kiegészítésére, illetve teljessé tételére egyedül Mályusz Elemér esetében került sor – vö. OROSZ László, *A két világháború közötti német „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához: Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése*, Levéltári Közlemények 2004/1., 105–137 (1. rész); 2004/2., 117–154 (2. rész) –, ezáltal 47-ről 71-re emelkedett a Valjavec és Mályusz közötti kapcsolat fellemlt leveleinek száma, amit e táblázatban már tekintetbe vettünk. Hasonlóképp a többi partner esetében is nemegyszer mennyiségi növekedés feltételezhető a további kutatómunka eredményeként.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 07. 03.
Valjavec	Angyal D.	München	1936. 07. 13.
Angyal D.	Valjavec	[Wien]	[1937. 04. 06.]
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1938. 07. 12.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	[1938.] 07. 15.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1938. 08. 08.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1939. 10. 29.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1940. 03. 24.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1940. 07. 16.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1940. 12. 14.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1941. 01. 03.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 01. 16.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 04. 23.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 07. 31.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 09. 12.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1942. 03. 15.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1942. 11. 17.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1942. 12. 09.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1942. 12. 22.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1942. 12. 23.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 01. 10.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 03. 29.
Valjavec	Angyal D.	München	1943. 04. 08.
Valjavec	Angyal D.	München	1943. 04. 10.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 04. 20.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 04. 27.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 10. 08.

Angyal Endre

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal E.	Valjavec	Saßnitz	1939. 06. 11.
Angyal E.	Valjavec	Dresden-Kleinzschachnitz	1939. 06. 18.
Valjavec	Angyal E.	München	1939. 09. 23.
Angyal E.	Valjavec	Firenze	1939. 12. 22.
Angyal E.	Valjavec	Firenze	1940. 01. 22.
Angyal E.	Valjavec	Balatonszemes	1940. 07. 27.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1940. 09. 10.
Angyal E.	Valjavec	Pozsony	1940. 12. 24.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1941. 01. 08.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1941. 02. 17.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1941. 11. 19.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1941. 12. 04.
Angyal E.	Valjavec	Kolozsvár	1942. 06. 01.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1942. 09. 29.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1942. 12. 04.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1942. 12. 22.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1943. 07. 30.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 08. 11.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 08. 24.
Angyal E.	Valjavec	Tusnádfürdő	1943. 09. 17.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 10. 11.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 10. 29.

Angyal Franciska

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal F.	Valjavec	Budapest	1939. 03. 21.

Arató Máttyás

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Arató	Valjavec	Budaörs	1939. 08. 11.

Babics András

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Babics	[München]	1936. 08. 26.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1936. 09. 10.
Valjavec	Babics	[München]	1936. 09. 12.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1936. 10. 05.
Valjavec	Babics	[München]	1936. 10. 08.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1936. 10. 12.
Valjavec	Babics	München	1936. 10. 22.
Babics	Valjavec	Pécs	1936. 11. 21.
Valjavec	Babics	[München]	1936. 11. 26.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 01. 18.
Valjavec	Babics	[München]	1937. 01. 19.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1937. 01. 22.
Valjavec	Babics	[München]	1937. 01. 27.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 02. 05.
Valjavec	Babics	[München]	1937. 02. 08.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 04. 08.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 05. 20.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1937. 06. 15.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1937. 10. 07.

Balassa József

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Balassa	[München]	1936. 08. 06.
Balassa	Valjavec	Budapest	1936. 08. 15.
Balassa	Valjavec	Budapest	1944. 04. 16.
Valjavec	Balassa	[München]	1944. 05. 05.

Balázs János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Balázs	[München]	1943. 01. 29.
Balázs	Valjavec	Lipcse	1943. 02. 03.
Valjavec	Balázs	[München]	1943. 02. 08.
Balázs	Valjavec	Lipcse	1943. 02. 22.
Balázs	Valjavec	Lipcse	1943. 04. 30.
Valjavec	Balázs	München	1943. 05. 06.

Barta István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Barta	Valjavec	Berlin	1942. 07. 28.
Barta	Valjavec	Berlin	1942. 12. 14.
Valjavec	Barta	[München]	1942. 12. 28.

Bartha Dénes

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bartha	[Valjavec]	Budapest	1942. 05. 05.
Bartha	Valjavec	[Budapest]	[1943. 01. 09.]

Bartucz Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bartucz	Valjavec	Budapest	1936. 08. 19.
Valjavec	Bartucz	[München]	1936. 08. 24.

Basch Ferenc

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Basch	Valjavec	Budapest	1934. 08. 24.
Basch	Valjavec	Budapest	1934. 09. 07.
Basch	Valjavec	Budapest	1934. 12. 10.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 01. 22.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 05. 01.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 05. 17.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 05. 25.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 07. 18.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 07. 24.
Basch	Alfred Krehl	Budapest	1935. 09. 05.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 10. 23.
Valjavec	Basch	München	1935. 10. 29.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 11. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1935. 11. 21.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 11. 26.
Valjavec	Basch	München	1935. 11. 27.
Valjavec	Basch	[München]	1935. 12. 12.
Valjavec	Basch	[München]	1935. 12. 13.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 12. 27.
Basch	Valjavec	?	1936. 01. eleje
Valjavec	Basch	[München]	1936. 01. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 01. 29.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1936. 01. 31.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 02. 06.
Valjavec	Basch	München	1936. 02. 12.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 02. 18.
Valjavec	Basch	München	1936. 02. 20.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 02. 22.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 02. 24.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1936. 02. 28.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 03. 04.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 03. 13.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 03. 14.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 03. 24.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 03. 30.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 04. 02.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 04. 06.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 04. 10.
Valjavec	Basch	München	1936. 04. 14.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 04. 20.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 05. 08.
Valjavec	Basch	München	1936. 05. 14.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 05. 16.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 06. 06.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 08.
Valjavec	Basch	München	1936. 06. 10.
Valjavec	Basch	München	1936. 06. 12.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 15.
Valjavec	Basch	?	?
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 19.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Basch	[München]	1936. 06. 22.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 27.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 01.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 11.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 07. 13.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 16.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 29.
Valjavec	Basch	München	1936. 08. 01.
Valjavec	Basch	München	1936. 08. 05.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1936. 08. 07.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 08. 13.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 08. 19.
Valjavec	Basch	München	1936. 08. 21.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 09. 03.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 11. 02.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 02. 17.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1937. 03. 01.
Basch	Valjavec	Berlin	1937. 03. 16.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 03. 17.
Basch	Valjavec	Berlin	1937. 04. 01.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 06. 05.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 06. 18.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 06. 21.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1937. 06. 29.
Basch	Valjavec	[?]	1937. 08. 02.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 08. 09.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 08. 09.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 08. 23.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 12. 17.
Basch	Valjavec	Budapest	1938. 01. 14.
Basch	Valjavec	Budapest	1938. 05. 13.
Valjavec	Basch	München	1938. 08. 17.
Basch	Valjavec	Budapest	1938. 12. 07.
Valjavec	Basch	[München]	1939. 02. 01.
Basch	Valjavec	Budapest	1939. 03. 04.
Valjavec	Basch	[München]	1939. 05. 02.
Basch	Valjavec	Budapest	1939. 06. 21.
Valjavec	Basch	München	1939. 06. 27.
Basch	Valjavec	Budapest	1940. 07. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1940. 08. 20.
Valjavec	Basch	[München]	1940. 12. 02.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Basch	Valjavec	Budapest	1940. 12. 18.
Valjavec	Basch	[München]	1941. 03. 03.
Basch	Valjavec	Budapest	1941. 04. 04.
Basch	Valjavec	Budapest	1944. 07. 24.

Belitzky János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Belitzky	Valjavec	Budapest	1935. 10. 17.
Valjavec	Belitzky	[München]	1935. 11. 21.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1935. 12. 02.
Valjavec	Belitzky	München	1935. 12. 06.
Valjavec	Belitzky	München	1936. 07. 13.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1936. 08. 24.
Valjavec	Belitzky	[München]	1936. 08. 29.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1937. 02. 15.
Valjavec	Belitzky	[München]	1937. 02. 20.

Bleyer Ferenc

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bleyer	Hedwig Schwind	Budapest	1936. 10. 07.
Valjavec	Bleyer család	München	1939. 10. 05.

Bonomi Jenő

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 01. 25.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 02. 26.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 09. 02.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 10. 11.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1935.] 10. 25.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 10. 30.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1935. 11. 03.
Valjavec	Bonomi	[München]	1935. 11. 07.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 11. 14.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 11. 15.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 11. 18.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 12. 27.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1936. 01. 14.
Valjavec	Bonomi	München	1936. 01. 27.
Bonomi	Valjavec	[Budapest ?]	1936. 01. 28.
Bonomi	Valjavec	?	?
Bonomi	Valjavec	?	1936. 02. 27.
Valjavec	Bonomi	München	1936. 03. 02.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bonomi	Valjavec	?	1936. 05. 17.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 05. 22.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1936. 05. 24.
Valjavec	Bonomi	München	1936. 05. 26.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 05. 30.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1936. 06. 05.
Bonomi	Valjavec	?	1936. 07. 01.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 07. 11.
Bonomi	Valjavec	[Versec]	[1936.] 07. 14.
Bonomi	Valjavec	[Versec]	1936. 07. 23.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 07. 28.
Bonomi	Valjavec	[Versec]	1936. 08. 06.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1936. 09. 12.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 09. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest ?]	1936. 09. 23.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 01. 31.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 05. 03.
Valjavec	Bonomi	[München]	1937. 05. 10.
Bonomi	Valjavec	Budapest	[1937. 10. 23.]
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1937. 11. 15.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 11. 24.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 12. 07.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 12. 20.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1937. 12. 25.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 02. 23.
Bonomi	Valjavec	Wien	1938. 06. 25.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 10. 10.
Valjavec	Bonomi	[München]	1938. 10. 12.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1938. 10. 29.
Bonomi	Valjavec	?	[1938. 11. 01. előtt]
Valjavec	Bonomi	München	1938. 11. 01.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 11. 03.
Valjavec	Bonomi	München	1938. 11. 05.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 11. 14.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 11. 28.
Valjavec	Bonomi	[München]	1938. 12. 21.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1938.] 12. 22.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 12. 29.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 01. 02.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 01. 07.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 01. 11.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 01. 16.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 02. 13.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 02. 17.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 02. 21.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 03. 03.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1939. 03. 27.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1939. 04. 24.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 05. 04.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 05. 11.
Valjavec	Bonomi	München	1939. 05. 20.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 05. 27.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1939.] 07. 02.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 09. 10.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 09. 15.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1939.] 09. 20.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 02. 27.
Bonomi	Valjavec	[?]	1940. 03. 13.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 05. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 05. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 06. 10.
Valjavec	Bonomi	[München]	1940. 06. 19.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1940.] 06. 29.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 03.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 14.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 08. 01.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 08. 06.
Valjavec	Bonomi	[München]	1940. 08. 11.
Bonomi	Valjavec	Balatonalmádi	1940. 08. 21.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 09. 18.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 10. 01.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1940. 10. 19.]
Valjavec	Bonomi	[München]	1940. 10. 25.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 10. 26.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 12. 22.
Bonomi	Valjavec	[?]	1941. 03. 24.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1941.] 04. 10.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1941. 04. 15.
Bonomi	Valjavec	[?]	1941. 04. 24.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1941.] 05. 23.
Bonomi	Valjavec	[?]	[?]
Bonomi	Valjavec	Budapest	1941. 12. 29.
Valjavec	Bonomi	[München]	1942. 01. 22.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 04. 13.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1942.] 06. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1942. 07. 05.
Valjavec	Bonomi	München	1942. 08. 11.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 08. 27.
Valjavec	Bonomi	Budapest	1942. 10. 02.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 10. 14.
Valjavec	Bonomi	[München]	1942. 10. 22.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1942. 11. 05.
Valjavec	Bonomi	[München]	1942. 11. 20.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 12. 18.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1943. 01. 17.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1943. 04. 21.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1943. 06. 10.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1943. 07. 12.
Valjavec	Bonomi	[München]	1943. 08. 24.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1943.] 10. 08.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1943. 10. 17.]
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1943. 11. 08.
Bonomi	Valjavec	St. Lambrecht	1944. 12. 06.
Bonomi	Valjavec	Berlin	1944. 12. 28.
Bonomi	Valjavec	[?]	1945. 02. 08.
Bonomi	Valjavec	[?]	1945. 03. 01.
Valjavec	Bonomi	München	1945. 03. 14.
Bonomi	Valjavec	[?]	1945. 04. 03.

Bölcsészkar, Debrecen

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Bölcsészkar Debrecen	[München]	1937. 10. 26.

Bulla Béla

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Bulla	[München]	1939. 04. 19.
Bulla	Valjavec	Budapest	1939. 05. 08.
Valjavec	Bulla	[München]	1939. 05. 10.

Willi Bunde

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bunde	Valjavec	[München]	1937. 09. 16.
Bunde	Valjavec	Bélapátfalva	1937. 10. 04.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1938. 01. 09.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1938. 11. 24.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Bunde	[München]	1938. 12. 13.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1938. 12. 28.
Valjavec	Bunde	München	1939. 01. 03.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1939. 01. 04.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1939. 01. 29.

Csabai István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Csabai	[München]	1939. 11. 25.
Csabai	Valjavec	Budapest	1939. 12. 01.
Csabai	Valjavec	Budapest	1940. 01. 09.
Csabai	Valjavec	[Budapest]	[1940.] 08. 06.
Csabai	Valjavec	Budapest	1941. 02. 10.
Valjavec	Csabai	[München]	1942. 01. 07.

Csapodi Csaba

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Csapodi	Valjavec	[?]	1944. 06. 12.

Császár Elemér

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Császár	Valjavec	Budapest	1934. 01. 03.
Császár	Valjavec	Budapest	1934. 05. 25.
Császár	Valjavec	[Budapest]	[1934. 11. 2?]
Valjavec	Császár	[München]	1936. 06. 29.
Császár	Valjavec	Visegrád	1936. 07. 22.
Valjavec	Császár	[München]	1936. 07. 27.
Valjavec	Császár	[München]	1936. 10. 20.
Császár	Valjavec	Budapest	1936. 10. 25.
Valjavec	Császár	München	1936. 12. 05.
Császár	Valjavec	Budapest	1936. 12. 09.
Császár	Valjavec	Budapest	1937. 01. 15.
Valjavec	Császár	[München]	1937. 01. 20.
Valjavec	Császár	[München]	1937. 01. 29.
Császár	Valjavec	[?]	1938. 10. 24.
Valjavec	Császár	München	1938. 11. 23.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 05. 23.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 05. 24.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 10. 04.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 10. 09.
Császár	Valjavec	[Budapest]	1939. 10. 20.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 11. 13.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 11. 22.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 12. 07.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 12. 23.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 12. 30.
Császár	Valjavec	Budapest	1940. 01. 29.
Valjavec	Császár	[München]	1940. 06. 26.

Csuka Zoltán

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Csuka	Valjavec	Budapest	1938. 12. 29.
Csuka	Valjavec	Budapest	1939. 01. 09.

Deér József

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Deér	[München]	1936. 07. 20.
Deér	Valjavec	[?]	1936. 09. 18.

Domanovszky Sándor

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Domanovszky	München	1935. 10. 05.
Domanovszky	Valjavec	Budapest	1936. 02. 23.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1936. 02. 26.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1937. 08. 09.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1938. 10. 14.
Domanovszky	Valjavec	Budapest	1938. 11. 01.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1938. 11. 05.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1939. 05. 20.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1939. 06. 07.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1940. 04. 08.

Eckhardt Sándor

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Eckhardt	[München]	1936. 06. 29.
Eckhardt	Valjavec	Zirc	1936. 07. 13.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1936. 07. 16.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1937. 03. 03.
Eckhardt	Valjavec	[Budapest]	1937. 03. 08.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1937. 03. 11.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1938. 10. 17.
Eckhardt	Valjavec	Budapest	1938. 10. 24.
Eckhardt	Valjavec	[Budapest]	1940. 12. 07.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1940. 12. 18.

Eckhart Ferenc

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Eckhart	[München]	1937. 08. 21.
Eckhart	Valjavec	Budapest	1937. 09. 25.

Eöttevényi Olivér

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Eöttevényi	[Valjavec]	Budapest	1942. 08. 03.

Fall Endre

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Fall	[München]	1936. 01. 18.
Fall	Valjavec	Budapest	1936. 04. 09.
Valjavec	Fall	[München]	1936. 04. 14.
Fall	Valjavec	Budapest	1936. 04. 20.

Farkas Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Farkas	Valjavec	Berlin	1934. 01. 03.
Farkas	Valjavec	Berlin	1934. 12. 17.
Farkas	Valjavec	Berlin	1934. 12. 27.
Farkas	Valjavec	Berlin	1935. 06. 29.
Valjavec	Farkas	München	1935. 10. 28.
Valjavec	Farkas	[München]	1935. 11. 08.
Farkas	Valjavec	Berlin	1936. 06. 05.
Valjavec	Farkas	[München]	1936. 07. 15.
Farkas	Valjavec	Berlin	1936. 07. 18.
Valjavec	Farkas	[München]	1936. 09. 05.
Farkas	Valjavec	Berlin	1936. 10. 17.
Valjavec	Farkas	[München]	1937. 01. 18.
Farkas	Valjavec	Berlin	1937. 01. 28.
Valjavec	Farkas	[München]	1939. 02. 08.
Farkas	Valjavec	Berlin	1939. 12. 05.
Valjavec	Farkas	[München]	1940. 01. 15.
Farkas	Valjavec	Berlin	1940. 02. 05.
Valjavec	Farkas	[München]	1940. 02. 10.
Farkas	Valjavec	Berlin	1941. 01. 07.
Valjavec	Farkas	[München]	1941. 01. 24.
Valjavec	Farkas	[München]	1941. 12. 04.
Farkas	Valjavec	Berlin	1941. 12. 12.
Valjavec	Farkas	[München]	1942. 04. 02.
Farkas	Valjavec	Berlin	1942. 04. 09.
Valjavec	Farkas	[München]	1942. 04. 23.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Farkas	Valjavec	Berlin	1942. 06. 19.
Farkas	Valjavec	Berlin	1942. 10. 11.
Valjavec	Farkas	[München]	1942. 12. 07.
Farkas	Valjavec	Berlin	1944. 03. 29.
Farkas	Valjavec	Berlin	1945. 03. 16.
Valjavec	Farkas	München	1945. 03. 21.

Faulstich Eged

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Faulstich	Valjavec	Németbóly	1935. 08. 12.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 10. 15.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 10. 18.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 10. 26.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 10. 29.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 11. 19.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 11. 21.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 11. 25.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 11. 28.
Valjavec	Faulstich	München	1936. 01. 25.
Valjavec	Faulstich	[München]	1936. 04. 28.
Valjavec	Faulstich	München	1936. 05. 12.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1936. 05. 12.
Valjavec	Faulstich	[München]	1936. 05. 16.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1936. 06. 20.
Valjavec	Faulstich	[München]	1936. 06. 25.

Fleischer Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Fleischer	Valjavec	Wien	1940. 09. 16.
Valjavec	Fleischer	München	1940. 09. 21.
Fleischer	Valjavec	Wien	1940. 11. 11.
Valjavec	Fleischer	[München]	1940. 11. 15.
Fleischer	Valjavec	Wien	1940. 11. 18.
Valjavec	Fleischer	[München]	1940. 11. 22.
Valjavec	Fleischer	[München]	1940. 12. 02.
Fleischer	Valjavec	Wien	1941. 06. 04.
Fleischer	Valjavec	Wien	1941. 08. 09.
Valjavec	Fleischer	[München]	1941. 08. 25.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 06. 12.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 06. 16.
Valjavec	Fleischer	[München]	1942. 06. 18.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 10. 31.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Fleischer	[München]	1942. 11. 10.
Fleischer	Valjavec	Breslau	1942. 11. 30.
Valjavec	Fleischer	[München]	1942. 12. 03.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 12. 27.

Gáldi László

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Gáldi	Valjavec	Budapest	1940. 07. 15.

Gálos Rezső

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 04. 05.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 04. 12.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 04. 18.
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1940.] 05. 09.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 05. 17.
Gálos	Valjavec	Budapest	[1940.] 05. 22.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 05. 31.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 06. 26.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 07. 03.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 07. 15.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 07. 26.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 08. 14.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 08. 26.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 09. 07.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 09. 16.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 10. 22.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 11. 02.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 11. 29.
Gálos	Valjavec	Budapest	1941. 03. 02.
Valjavec	Gálos	[München]	1941. 04. 10.
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1941.] 04. 01.
Gálos	Valjavec	Budapest	1941. 04. 14.
Gálos	Valjavec	Budapest	1941. 05. 27.
Gálos	[Valjavec]	Budapest	1941. 12. ?
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 01. 19.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 02. 03.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 02. 06.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 02. 24.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 03. 06.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 03. 24.
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1942. 04. 21.]

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 04. 26.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 05. 07.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 06. 07.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 06. 15.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 07. 06.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 07. 17.
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1942. 08. 19.]
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 09. 07.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 11. 17.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 11. 24.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 12. 29.

Gogolák Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Gogolák	[München]	1939. 11. 27.

Gréb Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Gréb	Valjavec	Velka Lomnica	1934. 08. 21.
Gréb	Valjavec	Aszód	1938. 05. 09.
Gréb	Valjavec	Aszód	1938. 10. 26.
Valjavec	Gréb	[München]	1938. 10. 31.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 02. 09.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 11. 07.
Valjavec	Gréb	[München]	1939. 11. 14.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 11. 22.
Valjavec	Gréb	[München]	1939. 11. 22.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 11. 24.
Valjavec	Gréb	[München]	1939. 12. 04.
Gréb	Valjavec	Aszód	1941. 06. 30.
Valjavec	Gréb	München	1941. 08. 02.
Valjavec	Gréb	[München]	1941. 12. 04.
Gréb	Valjavec	Aszód	1942. 06. 03.
Gréb	Valjavec	Aszód	1942. 06. 27.
Valjavec	Gréb	[München]	1942. 07. 14.
Gréb	Valjavec	Aszód	[1942. 09. 27.]
Valjavec	Gréb	[München]	1942. 10. 15.
Gréb	Valjavec	Aszód	1942. 12. 02.
Valjavec	Gréb	[München]	1942. 12. 16.
Gréb	Valjavec	Aszód	1943. 01. 04.
Valjavec	Gréb	[München]	1943. 01. 18.
Gréb	Valjavec	Aszód	1943. 12. 09.

Grund Henrik

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Grund	Valjavec	Szeged	1936. 03. 10.
Grund	Valjavec	Szeged	1936. 11. 17.
Valjavec	Grund	München	1936. 11. 22.

Gunda Béla

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Gunda	[München]	1936. 04. 22.
Gunda	Valjavec	Budapest	1936. 06. 24.
Valjavec	Gunda	[München]	1936. 06. 29.
Gunda	Valjavec	Budapest	1937. 05. 20.
Valjavec	Gunda	[München]	1937. 05. 24.
Gunda	Valjavec	Budapest	1938. 04. 26.
Gunda	Valjavec	Budapest	1938. 05. 03.
Valjavec	Gunda	[München]	1939. 05. 10.

Gündisch Guido

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Gündisch	München	1935. 10. 25.
Valjavec	Gündisch	München	1935. 11. 12.

Gyórfy István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Gyórfy	Valjavec	Budapest	1938. 04. 02.
Valjavec	Gyórfy	[München]	1938. 04. 07.

Häckel Ernő

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 01. 05.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 01. 16.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 01. 29.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 02. 07.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 02. 14.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 03. 08.
Häckel	Valjavec	Wien	1940. 03. 21.
Häckel	Valjavec	Mitterndorf	1940. 08. 16.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 08. 20.
Häckel	Valjavec	Mitterndorf	1940. 08. 22.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 08. 26.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 10. 09.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 10. 16.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 10. 18.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 10. 18.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 10. 24.
Häckel	Valjavec	München	1940. 11. 05.
Häckel	Valjavec	Budapest	1941. 02. 05.
Häckel	Valjavec	Budapest	1941. 09. 20.

Házi Jenő

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Házi	München	1940. 09. 15.
Házi	[Valjavec]	Sopron	1940. 10. 01.
Valjavec	Házi	[München]	1940. 10. 15.

Hekler Antal

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 03. 09.
Hekler	Valjavec	Budapest	1937. 03. 14.
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 03. 17.
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 04. 21.
Hekler	Valjavec	Budapest	1937. 04. 22.
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 08. 06.
Hekler	Valjavec	Budapest	1937. 08. 12.
Hekler	Valjavec	Budapest	1938. 04. 09.
Hekler	Valjavec	Budapest	1938. 08. 01.
Valjavec	Hekler	München	1938. 08. 04.
Valjavec	Hekler	[München]	1939. 04. 19.
Hekler	Valjavec	Budapest	1939. 05. 11.
Valjavec	Hekler	[München]	1939. 05. 13.

Hoffmann Edith

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Hoffmann	[München]	1937. 05. 08.
Hoffmann	Valjavec	[Budapest]	1937. 05. 10.
Hoffmann	Valjavec	[Budapest]	1937. 11. 25.
Hoffmann	Valjavec	Budapest	[1937.] 12. 25.
Hoffmann	Valjavec	?	[1937.] 12. vége
Hoffmann	Valjavec	Budapest	1938. 01. 27.
Hoffmann	Valjavec	Budapest	1938. 02. 10.
Hoffmann	Valjavec	[Budapest]	1938. 05. 24.
Valjavec	Hoffmann	[München]	1938. 10. 21.

Huber János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Huber	München	1935. 10. 31.
Valjavec	Huber	München	1935. 11. 08.

Huss Richárd

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Huss	München	1935. 10. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 10. 17.
Valjavec	Huss	München	1935. 10. 25.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 10. 31.
Valjavec	Huss	München	1935. 11. 02.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 11. 05.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 11. 11.
Valjavec	Huss	[München]	1935. 11. 12.
Valjavec	Huss	München	1935. 11. 15.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 11. 23.
Valjavec	Huss	München	1935. 11. 27.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 12. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 12. 22.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 02. 24.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 03. 14.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 03. 17.
Valjavec	Huss	München	1936. 04. 02.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 06. 15.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 06. 18.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 07. 20.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 08. 04.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 12. 10.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 01. 08.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 01. 17.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 02. 08.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 03. 16.
Huss	Valjavec	[távirat]	1937. 04. 06.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 04. 11.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 04. 15.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 04. 20.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 04. 25.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 04. 29.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 05. 10.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 05. 13.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 05. 19.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 05. 19.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 04. 26.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 05. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 06. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 06. 16.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 06. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 06. 28.
Valjavec	Huss	München	1938. 07. 06.
Valjavec	Huss	München	1938. 08. 03.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 10. 18.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 10. 26.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 10. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 11. 06.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 11. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	[1938.] 12. 07.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 12. 09.
Huss	Valjavec	Debrecen	[1938. 12. 09. után]
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 01. 05.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 02. 20.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 02. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 03. 02.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 03. 08.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 03. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 03. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 04. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 04. 23.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 04. 28.
Huss	Valjavec	[Debrecen]	[1939. 04. 30.]
Valjavec	Huss	[München]	1939. 05. 04.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 05. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 05. 23.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 05. 25.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 05. 27.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 06. 18.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 07. 01.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 07. 10.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 07. 13.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 07. 24.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 08. 16.
Valjavec	Huss	München	1939. 09. 26.
Huss	Valjavec	[?]	1939. 09. 29.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 10. 06.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 10. 13.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 11. 28.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 12. 07.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 12. 15.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 12. 28.
Valjavec	Huss	München	1940. 01. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1940. 03. 15.
Valjavec	Huss	[München]	1940. 03. 27.
Valjavec	Huss	[München]	1940. 04. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	1940. 06. 04.
Valjavec	Huss	[München]	1940. 06. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1940. 07. 5/6.
Hussné, Gerta	Valjavec	Debrecen	1941. 01. 10.
Hussné, Gerta	Valjavec	Debrecen	1941. 01. 27.
Huss	Valjavec	Debrecen	1941. 02. 11.
Hussné, Gerta	Valjavec	Debrecen	1941. 03. 16.
Hussné, Gerta	Valjavec	Bisritz	1941. 06. 04.

Iványi Béla

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 10. 17.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1938. 11. 03.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 11. 05.
Iványi B.	Valjavec	Budapest	1938. 11. 19.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1938. 12. 01.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 12. 06.
Iványi B.	Valjavec	Graz	1938. 12. 12.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1938. 12. 16.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 12. 20.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 01. 01.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 01. 05.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 01. 18.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 01. 25.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 01. 28.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 02. 18.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 02. 20.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 02. 23.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 03. 03.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 03. 15.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 04. 11.
Iványi B.	Valjavec	Budapest	1939. 04. 29.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 05. 04.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 05. 15.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 05. 19.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Iványi B.	Valjavec	Pécs	1939. 05. 23.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 05. 27.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 06. 03.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 06. 06.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 06. 08.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 06. 14.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 07. 31.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 08. 03.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 08. 14.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 08. 18.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 08. 22.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 10. 04.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 10. 24.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1940. 08. 19.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1940. 08. 26.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1940. 09. 10.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1940. 10. 13.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1940. 10. 24.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1940. 11. 08.
Iványi B.	Valjavec	[Körmend ?]	1940. 11. 18.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1943. 01. 07.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1943. 04. 23.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1943. 05. 08.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1944. 07. 06.

Iványi János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Iványi J.	Valjavec	Budapest	1939. 05. 10.
Valjavec	Iványi J.	[München]	1939. 06. 06.

Karsai-Kurzweil Géza

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Karsai-Kurzweil	München	1935. 10. 25.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1935. 11. 07.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	[München]	1935. 11. 12.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1935. 12. 18.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	[München]	1935. 12. 20.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	[Pannonhalma]	1936. 01. 14.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1936. 03. 29.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	[München]	1936. 03. 30.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1936. 04. 05.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	München	1936. 04. 09.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1937. 03. 04.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1939. 01. 21.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1940. 08. 21.

Keresztury Dezső

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Keresztury	[München]	1939. 11. 27.
Keresztury	Valjavec	Budapest	1939. 12. 07.

Kibédi Varga Sándor

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1940. 10. 23.
Valjavec	Kibédi Varga	[München]	1940. 11. 07.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1940. 11. 20.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1940. 11. 30.
Valjavec	Kibédi Varga	München	1940. 12. 07.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1941. 09. 04.
Valjavec	Kibédi Varga	[München]	1941. 12. 04.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1941. 12. 17.
Valjavec	Kibédi Varga	[München]	1942. 01. 07.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1942. 02. 12.

Kiltz Else

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kiltz	Valjavec	Budapest	1936. 06. 19.

Klempa Károly

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Klempa	Valjavec	Keszthely	1936. 08. 12.
Valjavec	Klempa	[München]	1936. 08. 14.
Klempa	Valjavec	Keszthely	[1936.] 08. 30.
Valjavec	Klempa	München	1936. 08. 31.
Klempa	Valjavec	[Keszthely]	[1936.] 09. 16.
Klempa	Valjavec	Keszthely	1938. 02. 20.
Klempa	Valjavec	Keszthely	[1938.] 03. 26.
Valjavec	Klempa	[München]	1939. 10. 09.
Klempa	Valjavec	Keszthely	1939. 10. 16.

Klivényi Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Klivényi	Valjavec	Budapest	1942. 06. 21.

Kniezsa István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Kniezsa	[München]	1938. 12. 09.

Kogutowicz Károly

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Kogutowicz	[München]	1936. 08. 07.
Valjavec	Kogutowicz	[München]	1937. 06. 02.

Kósa János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kósa	Valjavec	Budapest	1937. 03. 15.
Valjavec	Kósa	[München]	1937. 03. 17.
Kósa	Valjavec	Budapest	1937. 04. 06.
Valjavec	Kósa	[München]	1937. 04. 12.
Kósa	Valjavec	Wien	1937. 12. 08.

Koszó János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Koszó	Valjavec	Pécs	1938. 07. 04.
Valjavec	Koszó	[München]	1938. 07. 12.
Valjavec	Koszó	[München]	1940. 07. 16.

Kozáky István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kozáky	Valjavec	Budapest	1936. 05. 24.
Valjavec	Kozáky	[München]	1936. 05. 30.
Kozáky	Valjavec	[Budapest ?]	[1936. 06. 04.]
Valjavec	Kozáky	München	1936. 09. 16.
Kozáky	Valjavec	Budapest	1936. 10. 06.

Kozocsa Sándor

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Kozocsa	[München]	1940. 04. 15.
Kozocsa	Valjavec	Budapest	1940. 04. 25.

Kronfusz Wilhelm

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kronfusz	Valjavec	Budapest	1940. 03. 12.
Valjavec	Kronfusz	[München]	1940. 03. 28.

Kuncz Jenő

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kuncz	Valjavec	Ménfőcsanak	1935. 08. 01.
Kuncz	Valjavec	Ménfőcsanak	1935. 08. 24.
Valjavec	Kuncz	München	1935. 10. 05.

Kussbach Ferenc

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Kussbach	Valjavec	Budapest	1934. 02. 21.

Lám Frigyes

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Lám	Valjavec	Ödenburg	1934. 08. 18.

Lengyel Endre

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Lengyel	Valjavec	Debrecen	1937. 02. 19.

Loisch János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 03. 11.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 04. 24.
Valjavec	Loisch	[München]	1940. 05. 04.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 05. 14.
Valjavec	Loisch	[München]	1940. 05. 24.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 08. 04.
Valjavec	Loisch	[München]	1940. 09. 04.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 09. 16.
Loisch	Valjavec	Budapest	1943. 02. 06.

Loschdorfer Anna

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Loschdorfer	Valjavec	Budapest	1935. 08. 03.
Valjavec	Loschdorfer	[München]	1935. 11. 21.
Valjavec	Loschdorfer	[München]	1935. 12. 20.

Lukinich Imre

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Lukinich	[München]	1936. 03. 30.

Magyar Országos Levéltár

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	MOL	[München]	1939. 12. 12.
Valjavec	MOL	[München]	1943. 03. 19.

Mályusz Elemér

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Mályusz	München	1935. 10. 05.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1935. 11. 11.
Valjavec	Mályusz	München	1935. 11. 18.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1935. 12. 13.
Valjavec	Mályusz	München	1935. 12. 18.
Valjavec	Mályusz	München	1936. 07. 28.
Valjavec	Mályusz	München	1936. 08. 25.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1936. 09. 03.
Valjavec	Mályusz	München	1936. 09. 07.
Valjavec	Mályusz	München	1937. 01. 02.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1937. 01. 14.
Valjavec	Mályusz	München	1937. 01. 19.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1937. 02. 09.
Valjavec	Mályusz	München	1937. 02. 20.
Mályusz	Valjavec	Visegrád	1937. 07. 05.
Valjavec	Mályusz	[München]	1937. 08. 06.
Valjavec	Mályusz	Budapest	1937. 09. 22.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1937. 09. 28.
Valjavec	Mályusz	[Budapest]	1937. 10. 01.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 01. 13.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1938. 01. 31.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 02. 08.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 04. 08.
Valjavec	Mályusz	Paddington	1938. 04. 24.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1938. 05. 07.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 05. 12.
Valjavec	Mályusz	Kistarcsa	1938. 08. 27.
Valjavec	Mályusz	[Kistarcsa]	1938. 10. ?
Valjavec	Mályusz	München	1938. 10. 17.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 10. 18.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 11. 05.
Mályusz	Valjavec	[?]	1938. 11. 16.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 11. 19.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 12. 09.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1938. 12. 10.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 12. 23.
Valjavec	Mályusz	[München]	1939. 01. 02.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Mályusz	Kistarcsa	1939. 03. 15
Mályusz	Valjavec	[Budapest]	1939. 04. 01.
Valjavec	Mályusz	[Kolozsvár]	1939. 04. 04
Valjavec	Mályusz	München	1939. 06. 12.
Valjavec	Mályusz	[Kistarcsa]	1939. 08. 13
Mályusz	Valjavec	[Budapest]	1939. 10. 21.
Valjavec	Mályusz	München	1940. 05. 22.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1940. 10. 03.
Valjavec	Mályusz	München	1940. 10. 12.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1940. 10. 25.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1940. 11. 06.
Valjavec	Mályusz	München	1940. 11. 07.

Az 1941-es év anyaga 1944 májusában, München bombázása idején megsemmisült.

Valjavec	Mályusz	München	1941. 12. 03
Valjavec	Mályusz	München	1942. 03. 14
Valjavec	Mályusz	München	1942. 03. 18
Valjavec	Mályusz	München	1942. 03. 21
Valjavec	Mályusz	Berlin	1942. 04. 02
Mályusz	Valjavec	Budapest	1942. 04. 14.
Valjavec	Mályusz	München	1942. 05. 04.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1942. 06. 06.
Valjavec	Mályusz	München	1942. 07. 03.
Valjavec	Mályusz	München	1942. 07. 20.
Valjavec	Mályusz	Berlin	1943. 01. 03.
Valjavec	Mályusz	München	1943. 02. 05.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1943. 02. 21.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1943. 02. 27.
Valjavec	Mályusz	München	1943. 03. 18.
Valjavec	Mályusz	Berlin	1943. 08. 09.
Valjavec	Mályusz	München	1943. 08. 24.
Valjavec	Mályusz	Budapest	1943. 09. 04.
Valjavec	Mályusz	München	1943. 12. 27.
Valjavec	Mályusz	München	1944. 05. 10.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1944. 06. 13.
Valjavec	Mályusz	[München]	1944. 07. 05.

Martonyi János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Martonyi	Valjavec	Kolozsvár	1942. 07. 22.
Valjavec	Martonyi	[München]	1942. 08. 15.
Martonyi	Valjavec	Kolozsvár	1942. 08. 25.
Martonyi	Valjavec	Kolozsvár	1942. 11. 17.

Melich János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Melich	[München]	1936. 05. 05.
Melich	Valjavec	Budapest	1936. 05. 20.
Melich	Valjavec	Budapest	1940. 01. 07.
Valjavec	Melich	[München]	1940. 01. 13.

Mészáros Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Mészáros	Kistarcsa	1938. 10. 06.
Mészáros	Valjavec	Budapest	1938. 10. 17.
Valjavec	Mészáros	[München]	1938. 10. 17.
Valjavec	Mészáros	[München]	1938. 10. 20.
Valjavec	Mészáros	München	1938. 11. 04.
Mészáros	Valjavec	Budapest	1938. 12. 14.

Miskolczy Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Miskolczy	Valjavec	Wien	1937. 12. 15.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1938. 01. 04.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1938. 03. 12.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1938. 08. 31.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1939. 04. 13.

Moór Elemér

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Moór	Valjavec	Szeged	1935. 04. 28.
Moór	Valjavec	Szeged	1935. 09. 14.
Moór	Valjavec	Szeged	1935. 10. 28.
Valjavec	Moór	München	1935. 10. 30.
Valjavec	Moór	[München]	1936. 05. 12.
Moór	Valjavec	Szeged	1936. 06. 09.
Valjavec	Moór	[München]	1936. 06. 16.
Valjavec	Moór	[München]	1936. 09. 19.
Moór	Valjavec	Szeged	1937. 04. 29.
Valjavec	Moór	[München]	1937. 05. 05.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 01. 03.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 02. 15.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 06. 12.
Moór	Valjavec	[?]	1938. 06. 18.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 06. 21.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 07. 07.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 07. 11.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Moór	[München]	1938. 08. 04.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 08. 11.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 10. 24.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 11. 23.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 11. 06.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 12. 13.

Moravcsik Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Moravcsik	[München]	1942. 11. 21.
Moravcsik	Valjavec	Budapest	1943. 01. 15.
Valjavec	Moravcsik	[München]	1943. 01. 29.

Némedi Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Némedi	Valjavec	Debrecen	1938. 10. 06.
Valjavec	Némedi	[München]	1938. 10. 17.
Némedi	Valjavec	Debrecen	1938. 12. 16.

Németh Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Németh	[München]	1942. 05. 18.
Németh	Valjavec	Budapest	1942. 05. 29.
Valjavec	Németh	[München]	1942. 06. 30.
Németh	Valjavec	Karcag- Berekfürdő	1942. 07. 15.
Valjavec	Németh	[München]	1942. 08. 06.
Valjavec	Németh	[München]	1943. 02. 05.
Valjavec	Németh	[München]	1943. 03. 01.
Németh	Valjavec	Budapest	1943. 04. 16.

Olofsson Placid O.S.B.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Olofsson Placid	Valjavec	Pannonhalma	1938. 09. 17.
Valjavec	Olofsson Placid	[München]	1938. 12. 22.

Ortutay Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Ortutay	Valjavec	Budapest	1939. 01. 10.
Valjavec	Ortutay	[München]	1939. 01. 16.
Ortutay	Valjavec	Budapest	1939. 05. 02.

Palotay Gertrud

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Palotay	Valjavec	Budapest	1943. 08. 28.

Paulinyi Oszkár

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Paulinyi	Valjavec	Wien	[1938.] 02. 17.
Valjavec	Paulinyi	[München]	1938. 10. 21.
Valjavec	Paulinyi	München	1939. 05. 24.

Petz Gedeon

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Petz	München	1935. 10. 05.
Petz	Valjavec	Budapest	1935. 10. 15.
Valjavec	Petz	München	1935. 10. 18.

Prinz Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Prinz	[München]	1936. 11. 26.
Prinz	Valjavec	[Pécs]	1936. 12. 01.

Prohászka Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Prohászka	Valjavec	Budapest	1942. 05. 27.
Valjavec	Prohászka	[München]	1942. 06. 11.

Pukánszky Béla

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Pukánszky	Valjavec	Budapest	1935. 09. 09.
Pukánszky	Valjavec	Budapest	1935. 10. 04.
Valjavec	Pukánszky	[München]	1936. 05. 28.
Pukánszky	Valjavec	Budapest	1936. 06. 23.

Révész Imre

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Révész	Valjavec	Debrecen	1938. 01. 31.
Valjavec	Révész	[München]	1940. 06. 14.
Révész	Valjavec	Debrecen	1943. 12. 01.
Valjavec	Révész	[München]	1943. 12. 20.

Réz Henrik

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Réz	Valjavec	Budapest	1937. 02. 16.
Valjavec	Réz	[München]	1937. 02. 20.
Réz	Valjavec	Budapest	1939. 12. 11.

Schilling Roger

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Schilling R.	Valjavec	?	1935. [nyár]
Valjavec	Schilling R.	[München]	1938. 08. 11.
Valjavec	Schilling R.	[München]	1938. 12. 19.

Schilling Theodor

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Schilling Th.	Valjavec	Budapest	1934. 10. 12.

Schlegl János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Schlegl	Valjavec	Budapest	1936. 09. 03.
Valjavec	Schlegl	[München]	1936. 09. 10.
Schlegl	Valjavec	Budapest	1936. 09. 17.
Valjavec	Schlegl	[München]	1936. 09. 26.
Schlegl	Valjavec	Budapest	1936. 12. 08.
Valjavec	Schlegl	[München]	1937. 01. 27.

Schmidt Henrik

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1934. 10. 05.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1934. 12. 30.
Valjavec	Schmidt H.	München	1935. 10. 05.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1935. 10. 14.
Valjavec	Schmidt H.	München	1935. 10. 30.
Schmidt H.	Valjavec	[Szeged]	1935. 11. 12.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1935. 11. 19.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1936. 02. 07.
Valjavec	Schmidt H.	München	1936. 02. 14.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1937. 03. 09.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1938. 08. 13.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1938. 10. 20.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1938. 10. 24.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1939. 01. 31.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1939. 02. 06.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1939. 02. 27.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1940. 03. 09.

Schmidt János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Schmidt J.	München	1935. 11. 08.
Schmidt J.	Valjavec	Györköny	1935. 12. 30.
Valjavec	Schmidt J.	[München]	1936. 01. 21.

Schnitzer János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1935. 09. 20.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1935. 11. 05.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 09. 15.
Valjavec	Schnitzer	[München]	1936. 09. 16.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 09. 25.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 09. 28.
Valjavec	Schnitzer	[München]	1936. 10. 05.
Valjavec	Schnitzer	München	1936. 10. 31.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 12. 12.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 12. 29.
Valjavec	Schnitzer	[München]	1937. 01. 07.

Schwartz Elemér

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Schwartz	[München]	1942. 06. 29.

Sebestyén Károly

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Sebestyén	[München]	1936. 08. 06.
Sebestyén	Valjavec	Szeged	1936. 08. 22.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1936. 08. 24.
Valjavec	Sebestyén	München	1939. 11. 21.
Sebestyén	Valjavec	Budapest	1941. 03. 06.
Sebestyén	Valjavec	Budapest	1941. 03. 28.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1942. 04. 13.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1942. 04. 24.
Sebestyén	Valjavec	Budapest	1942. 05. 01.

Somogyi József

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Somogyi	Valjavec	Szeged	1942. 06. 24.
Somogyi	Valjavec	Szeged	1942. 07. 22.

Steyer István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Steyer	Valjavec	Berlin	1937. 01. 10.
Valjavec	Steyer	München	1937. 03. 11.
Steyer	Valjavec	Berlin	1937. 04. 16.
Valjavec	Steyer	[München]	1937. 04. 27.
Steyer	Valjavec	Berlin	1937. 05. 14.
Valjavec	Steyer	[München]	1937. 08. 23.
Steyer	Valjavec	[Berlin]	1937. 12. 21.
Steyer	Valjavec	Berlin	1938. 02. 08.
Steyer	Valjavec	Berlin	1938. 02. 22.
Steyer	Valjavec	Berlin	1938. 06. 11.
Valjavec	Steyer	[München]	1942. 06. 30.

Surányi-Unger Tivadar

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1941. 11. 28.
Valjavec	Surányi-Unger	München	1942. 01. 17.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 04. 08.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 05. 13.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 07. 25.
Valjavec	Surányi-Unger	München	1942. 08. 06.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 10. 05.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 12. 01.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1943. 07. 01.

Szabó István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Szabó	Valjavec	Budapest	1936. 07. 04.
Valjavec	Szabó	[München]	1936. 07. 09.
Szabó	Valjavec	Budapest	1936. 09. 16.

Szekfű Gyula

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Szekfű	Valjavec	Budapest	1934. 11. 20.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1934. 12. 29.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 01. 07.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 04. 15.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 04. 30.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 07. 16.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 08. 12.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 10. 15.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 10. 30.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 10. 30.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 11. 05.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 11. 13.
Valjavec	Szekfű	[München]	1935. 11. 25.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 12. 02.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 12. 03.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 12. 09.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 01. 10.
Valjavec	Szekfű	München	1936. 01. 15.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 02. 22.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 03. 22.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 03. 25.
Valjavec	Szekfű	München	1936. 04. 02.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 04. 09.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 04. 29.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 07. 02.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1936. 07. 03.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 07. 10.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 08. 25.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1936. 09. 20.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 12. 12.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 12. 17.
Valjavec	Szekfű	[München]	1937. 01. 07.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1937. 01. 21.
Valjavec	Szekfű	[München]	1937. 03. 15.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1937. 08. 17.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1937. 12. 22.
Valjavec	Szekfű.	[München]	1938. 01. 04.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1938. 06. 18.
Valjavec	Szekfű	[München]	1938. 10. 18.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1938. 12. 08.
Szekfű	Valjavec	?	?
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	[1939. 05. 12.]
Szekfű	Valjavec	[?]	1939. 10. 19.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	[1939.] 11. 18.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 01. 10.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 04. 13.
Valjavec	Szekfű	[München]	1940. 04. 29.
Valjavec	Szekfű	[München]	1940. 10. 03.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 16.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 12. 21.
Valjavec	Szekfű	[München]	1941. 01. 08.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1941. 02. 15.
Valjavec	Szekfű	[München]	1941. 03. 03.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1941. 03. 15.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1941. 05. 05.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1941. 12. 27.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 01. 16.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 05. 18.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1942. 05. 30.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 06. 17.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 11. 17.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 12. 10.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1942. 12. 11.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 12. 23.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1942. 12. 30.
Valjavec	Szekfű	[München]	1943. 01. 28.
Valjavec	Szekfű	[München]	1943. 03. 19.
Valjavec	Szekfű	[München]	1943. 08. 13.

Szent-Iványi Béla

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1938. 07. 06.
Szent-Iványi	Valjavec	Berlin	1938. 07. 12.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1938. 07. 18.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1942. 04. 23.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1943. 02. 05.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1943. 02. 26.
Valjavec	Szent-Iványi	Berlin	1943. 04. 12.
Szent-Iványi	Valjavec	Berlin	1943. 04. 20.

Sziklay László

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Sziklay	Valjavec	Kassa	1942. 12. 21.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 01. 07.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 01. 14.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1943. 01. 21.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1943. 02. 05.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 02. 11.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 02. 19.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1943. 02. 25.
Valjavec	Sziklay	München	1943. 05. 21.

Szilády Jenő

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Szilády	[München]	1943. 02. 19.

Szinnyei Ferenc

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Szinnyei	München	1939. 05. 04.
Szinnyei	Valjavec	Budapest	1941. 09. 26.
Valjavec	Szinnyei	[München]	1941. 12. 03.

Tafferner Antal

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Tafferner	[München]	1937. 03. 16.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1937. 03. 23.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 02. 06.
Valjavec	Tafferner	[München]	1939. 02. 08.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 02. 17.
Valjavec	Tafferner	[München]	1939. 02. 23.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 02. 27.
Valjavec	Tafferner	München	1939. 03. 02.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 05. 15.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 05. 20.
Valjavec	Tafferner	München	1939. 05. 26.
Tafferner	Valjavec	[?]	[?]
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 09. 09.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1940. 02. 14.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1940. 12. 27.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1941. 06. 05.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1941. 06. 21.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 08. 02.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 08. 27.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 08. 27.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 09. 15.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 12. 06.
Tafferner	Valjavec	Budapest- Lerchenfeld	1943. 11. 08.

Tamás Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Tamás	Valjavec	Kolozsvár	1941. 02. 03.
Valjavec	Tamás	[München]	1941. 04. 08.

Tárczay-Felicides Román

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Tárczay-Felicides	Valjavec	Budapest	1943. 01. 26.

Tasnádi-Nagy András

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Tasnádi-Nagy	Valjavec	Budapest	1942. 09. 30.
Tasnádi-Nagy	Valjavec	Budapest	1942. 11. 30.
Valjavec	Tasnádi-Nagy	[München]	1943. 03. 06.

Thienemann Tivadar

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Thienemann	München	1935. 10. 11.
Valjavec	Thienemann	[München]	1936. 04. 15.

Thier László

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Thier	Valjavec	Sopron	1941. 05. 23.

Tompa Ferenc

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Tompa	[München]	1942. 04. 10.
Valjavec	Tompa	[München]	1942. 11. 17.
Valjavec	Tompa	[?]	[?1943]

Tóth András

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Tóth A.	[München]	1939. 11. 25.
Tóth A.	Valjavec	Budapest	[1939. 11. vége]

Tóth László

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Tóth L.	Valjavec	Pécs	1939. 11. 08.

Török Pál

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Török	Valjavec	[München]	1938. 07. 03.
Török	Valjavec	[Budapest]	[1938. 04. 03.]
Török	Valjavec	Budapest	1938. 04. 09.
Valjavec	Török	München	1938. 07. 07.
Valjavec	Török	[München]	1938. 10. 12.
Török	Valjavec	Budapest	1938. 11. 05.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Török	[München]	1938. 11. 18.
Török	Valjavec	Budapest	1938. 11. 20.
Török	Valjavec	Budapest	1938. 12. 07.
Valjavec	Török	München	1939. 11. 24.
Török	Valjavec	Budapest	1939. 12. 06.
Valjavec	Török	[München]	1940. 01. 12.
Török	Valjavec	Budapest	[1940.] 01. 30.
Valjavec	Török	[München]	1940. 02. 10.
Török	Valjavec	Budapest	[1940.] 02. 22.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 04. 18.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 05. 17.
Valjavec	Török	[München]	1940. 06. 05.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 06. 20.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 07. 13.
Valjavec	Török	[München]	1940. 07. 26.
Valjavec	Török	München	1940. 08. 26.
Valjavec	Török	[München]	1940. 12. 05.
Török	Valjavec	Budapest	[1940. 12. ?]
Valjavec	Török	[München]	1940. 12. 31.
Török	Valjavec	Budapest	1941. 04. 28.
Török	Valjavec	Budapest	1942. 04. 20.

Ullein-Reviczky Antal

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Ullein-Reviczky	[Valjavec]	Budapest	1942. 06. 02.

Váczy Péter

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 01. 24.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 03. 21.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 04. 24.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 06. 22.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 10. 22.
Váczy	Valjavec	Budapest	1935. 06. 20.
Váczy	Valjavec	Lipcse	1943. 07. 02.
Valjavec	Váczy	München	1943. 07. 13.
Váczy	Valjavec	Lipcse	1943. 07. 17.
Valjavec	Váczy	[?]	[1943. 07. 17. után]

Vallo István

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Vallo	München	1935. 10. 05.

Vecsey Lajos

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Vecsey	Valjavec	Zalaegerszeg	1936. 01. 16.
Valjavec	Vecsey	[München]	1936. 01. 22.

Viski Károly

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 02. 15.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 03. 16.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 04. 17.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 07. 20.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 08. 06.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 08. 10.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 08. 26.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 11. 17.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 11. 30.
Viski	Valjavec	Budapest	1943. 02. 28.
Valjavec	Viski	[München]	1943. 03. 10.
Valjavec	Viski	[München]	1943. 08. 09.
Viski	Valjavec	Budapest	1943. 08. 23.
Viski	Valjavec	Budapest	1943. 10. 11.
Valjavec	Viski	[München]	1943. 10. 27.

Voinovich Géza

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Voinovich	[München]	1936. 07. 15.

Völlick Bruno

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Völlick	[Valjavec]	Budapest	1943. 01. 21.

Weidlein János

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1935. 08. 07.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1935. 08. 18.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1935. 09. 06.
Valjavec	Weidlein	München	1935. 10. 05.
Valjavec	Weidlein	[München]	1936. 07. 13.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1936. 07. 21.
Valjavec	Weidlein	[München]	1936. 07. 28.
Valjavec	Weidlein	München	1936. 10. 22.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 08. 11.
Valjavec	Weidlein	[München]	1938. 08. 13.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 10. 23.
Valjavec	Weidlein	[München]	1938. 10. 25.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 10. 29.
Valjavec	Weidlein	[München]	1938. 11. 03.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 11. 13.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 01. 27.
Valjavec	Weidlein	[München]	1939. 02. 18.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 04. 24.
Valjavec	Weidlein	[München]	1939. 05. 12.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 06. 11.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 08. 13.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 10. 07.
Valjavec	Weidlein	[München]	1939. 10. 13.
Weidlein	Valjavec	[Budapest]	1942. 04. 06.

Wekerle József

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Wekerle	Valjavec	Budapest	1939. 07. 27.

Zolnai Béla

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Zolnai	[München]	1936. 07. 06.
Valjavec	Zolnai	München	1939. 09. 10.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 09. 27.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 10. 04.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 11. 18.
Zolnai	Valjavec	Szeged	1939. 11. 23.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 11. 30.
Zolnai	Valjavec	Szeged	1940. 02. 28.
Valjavec	Zolnai	[München]	1940. 03. 09.
Valjavec	Zolnai	München	1940. 09. 13.
Zolnai	Valjavec	Szeged	1940. 09. 21.
Zolnai	Valjavec	[?]	1940. 10. 17.
Valjavec	Zolnai	[München]	1942. 03. 06.
Zolnai	Valjavec	Kolozsvár	[1942. 03. 15.]
Zolnai	Valjavec	Kolozsvár	1942. 08. 26.
Valjavec	Zolnai	[München]	1942. 09. 09.

Zsirai Miklós

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Zsirai	Valjavec	Budapest	1943. 01. 28.
Valjavec	Zsirai	[München]	1943. 02. 08.
Valjavec	Zsirai	Berlin	1943. 08. 09.

2. 2. Évfolyamonkénti bontás

1934

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Wien	1934. 07. 27.
Angyal D.	Valjavec	Badgastein	1934. 08. 11.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1934. 12. 05.
Angyal D.	Valjavec	Bécs	1934. 12. 06.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1934. 12. 15.
Angyal D.	Valjavec	Bécs	1934. 12. 28.
Basch	Valjavec	Budapest	1934. 08. 24.
Basch	Valjavec	Budapest	1934. 09. 07.
Basch	Valjavec	Budapest	1934. 12. 10.
Császár	Valjavec	Budapest	1934. 01. 03.
Császár	Valjavec	Budapest	1934. 05. 25.
Császár	Valjavec	[Budapest]	[1934. 11. 2?]
Farkas	Valjavec	Berlin	1934. 01. 03.
Farkas	Valjavec	Berlin	1934. 12. 17.
Farkas	Valjavec	Berlin	1934. 12. 27.
Gréb	Valjavec	Velka Lomnica	1934. 08. 21.
Kussbach	Valjavec	Budapest	1934. 02. 21.
Lám	Valjavec	Ödenburg	1934. 08. 18.
Schilling, Th.	Valjavec	Budapest	1934. 10. 12.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1934. 10. 05.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1934. 12. 30.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1934. 11. 20.
Szekfű.	Valjavec	Budapest	1934. 12. 29.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 01. 24.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 03. 21.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 04. 24.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 06. 22.
Váczy	Valjavec	Budapest	1934. 10. 22.

1935

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Wien	1935. 10. 04.
Valjavec	Angyal D.	München	1935. 10. 07.
Angyal D.	Valjavec	Bécs	1935. 10. 15.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 01. 22.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 05. 01.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 05. 17.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 05. 25.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 07. 18.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 07. 24.
Basch	Krehl	Budapest	1935. 09. 05.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 10. 23.
Valjavec	Basch	München	1935. 10. 29.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 11. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1935. 11. 21.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 11. 26.
Valjavec	Basch	München	1935. 11. 27.
Valjavec	Basch	[München]	1935. 12. 12.
Valjavec	Basch	[München]	1935. 12. 13.
Basch	Valjavec	Budapest	1935. 12. 27.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1935. 10. 17.
Valjavec	Belitzky	[München]	1935. 11. 21.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1935. 12. 02.
Valjavec	Belitzky	München	1935. 12. 06.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 01. 25.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 02. 26.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 09. 02.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 10. 11.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1935.] 10. 25.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 10. 30.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1935. 11. 03.
Valjavec	Bonomi	[München]	1935. 11. 07.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 11. 14.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 11. 15.
Valjavec	Bonomi	München	1935. 11. 18.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1935. 12. 27.
Valjavec	Domanovszky	München	1935. 10. 05.
Farkas	Valjavec	Berlin	1935. 06. 29.
Valjavec	Farkas	München	1935. 10. 28.
Valjavec	Farkas	[München]	1935. 11. 08.
Faulstich	Valjavec	Németbóly	1935. 08. 12.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 10. 15.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 10. 18.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 10. 26.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 10. 29.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 11. 19.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 11. 21.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1935. 11. 25.
Valjavec	Faulstich	München	1935. 11. 28.
Valjavec	Gündisch	München	1935. 10. 25.
Valjavec	Gündisch	[München]	1935. 11. 12.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Huber	München	1935. 10. 31.
Valjavec	Huber	[München]	1935. 11. 08.
Valjavec	Huss	München	1935. 10. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 10. 17.
Valjavec	Huss	München	1935. 10. 25.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 10. 31.
Valjavec	Huss	München	1935. 11. 02.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 11. 05.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 11. 11.
Valjavec	Huss	[München]	1935. 11. 12.
Valjavec	Huss	München	1935. 11. 15.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 11. 23.
Valjavec	Huss	München	1935. 11. 27.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 12. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1935. 12. 22.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	München	1935. 10. 25.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1935. 11. 07.
Valljavec	Karsai-Kurzweil	[München]	1935. 11. 12.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1935. 12. 18.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	[München]	1935. 12. 20.
Kuncz	Valjavec	Ménfőcsanak	1935. 08. 01.
Kuncz	Valjavec	Ménfőcsanak	1935. 08. 24.
Valjavec	Kuncz	München	1935. 10. 05.
Loschdorfer	Valjavec	Budapest	1935. 08. 03.
Valjavec	Loschdorfer	[München]	1935. 11. 21.
Valjavec	Loschdorfer	München	1935. 12. 20.
Valjavec	Mályusz	München	1935. 10. 05.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1935. 11. 11.
Valjavec	Mályusz	München	1935. 11. 18.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1935. 12. 13.
Valjavec	Mályusz	[München]	1935. 12. 18.
Moór	Valjavec	Szeged	1935. 04. 28.
Moór	Valjavec	Szeged	1935. 09. 14.
Moór	Valjavec	[Szeged]	1935. 10. 28.
Valjavec	Moór	München	1935. 10. 30.
Valjavec	Petz	München	1935. 10. 05.
Petz	Valjavec	Budapest	1935. 10. 15.
Valjavec	Petz	München	1935. 10. 18.
Pukánszky	Valjavec	Budapest	1935. 09. 09.
Pukánszky	Valjavec	Budapest	1935. 10. 04.
Schilling R.	Valjavec	?	1935. [nyár]
Valjavec	Schmidt H.	München	1935. 10. 05.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1935. 10. 14.
Valjavec	Schmidt H.	München	1935. 10. 30.
Schmidt H.	Valjavec	[Szeged]	1935. 11. 12.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1935. 11. 19.
Valjavec	Schmidt J.	München	1935. 11. 08.
Schmidt J.	Valjavec	Györköny	1935. 12. 30.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1935. 09. 20.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1935. 11. 05.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 01. 07.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 04. 15.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 04. 30.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 07. 16.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 08. 12.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 10. 15.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 10. 30.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 10. 30.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 11. 05.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1935. 11. 13.
Valjavec	Szekfű	[München]	1935. 11. 25.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 12. 02.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1935. 12. 03.
Valjavec	Szekfű	München	1935. 12. 09.
Valjavec	Thienemann	München	1935. 10. 11.
Váczy	Valjavec	Budapest	1935. 06. 20.
Valjavec	Vallo	München	1935. 10. 05.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1935. 08. 07.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1935. 08. 18.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1935. 09. 06.
Valjavec	Weidlein	München	1935. 10. 05.

1936

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Angyal D.	[München]	1936. 03. 07.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 03. 12.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1936. 03. 11.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 03. 13.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 06. 16.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 06. 23.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1936. 06. 29.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 07. 02.
Angyal D.	Valjavec	Wien	1936. 07. 03.
Valjavec	Angyal D.	München	1936. 07. 13.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Babics	[München]	1936. 08. 26.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1936. 09. 10.
Valjavec	Babics	[München]	1936. 09. 12.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1936. 10. 05.
Valjavec	Babics	[München]	1936. 10. 08.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1936. 10. 12.
Valjavec	Babics	München	1936. 10. 22.
Babics	Valjavec	Pécs	1936. 11. 21.
Valjavec	Babics	[München]	1936. 11. 26.
Valjavec	Balassa	[München]	1936. 08. 06.
Balassa	Valjavec	Budapest	1936. 08. 15.
Bartucz	Valjavec	Budapest	1936. 08. 19.
Valjavec	Bartucz	[München]	1936. 08. 24.
Basch	Valjavec	?	1936. 01. eleje
Valjavec	Basch	[München]	1936. 01. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 01. 29.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1936. 01. 31.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 02. 06.
Valjavec	Basch	München	1936. 02. 12.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 02. 18.
Valjavec	Basch	München	1936. 02. 20.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 02. 22.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 02. 24.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1936. 02. 28.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 03. 04.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 03. 13.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 03. 14.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 03. 24.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 03. 30.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 04. 02.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 04. 06.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 04. 10.
Valjavec	Basch	München	1936. 04. 14.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 04. 20.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 05. 08.
Valjavec	Basch	München	1936. 05. 14.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 05. 16.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 06. 06.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 08.
Valjavec	Basch	München	1936. 06. 10.
Valjavec	Basch	München	1936. 06. 12.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 15.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Basch	?	?
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 19.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 06. 22.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 06. 27.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 01.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 11.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 07. 13.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 16.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 07. 29.
Valjavec	Basch	München	1936. 08. 01.
Valjavec	Basch	München	1936. 08. 05.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1936. 08. 07.
Valjavec	Basch	[München]	1936. 08. 13.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 08. 19.
Valjavec	Basch	München	1936. 08. 21.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 09. 03.
Basch	Valjavec	Budapest	1936. 11. 02.
Valjavec	Belitzky	München	1936. 07. 13.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1936. 08. 24.
Valjavec	Belitzky	[München]	1936. 08. 29.
Bleyer Ferenc	Hedwig Schwind	Budapest	1936. 10. 07.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1936. 01. 14.
Valjavec	Bonomi	München	1936. 01. 27.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1936. 01. 28.
Bonomi	Valjavec	?	?
Bonomi	Valjavec	?	1936. 02. 27.
Valjavec	Bonomi	München	1936. 03. 02.
Bonomi	Valjavec	?	1936. 05. 17.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 05. 22.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1936. 05. 24.
Valjavec	Bonomi	München	1936. 05. 26.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 05. 30.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1936. 06. 05.
Bonomi	Valjavec	?	1936. 07. 01.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 07. 11.
Bonomi	Valjavec	[Versec]	[1936.] 07. 14.
Bonomi	Valjavec	[Versec]	1936. 07. 23.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 07. 28.
Bonomi	Valjavec	[Versec]	1936. 08. 06.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1936. 09. 12.
Valjavec	Bonomi	[München]	1936. 09. 15.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bonomi	Valjavec	[Budapest ?]	1936. 09. 23.
Valjavec	Császár	[München]	1936. 06. 29.
Császár	Valjavec	Visegrád	1936. 07. 22.
Valjavec	Császár	[München]	1936. 07. 27.
Valjavec	Császár	[München]	1936. 10. 20.
Császár	Valjavec	Budapest	1936. 10. 25.
Valjavec	Császár	München	1936. 12. 05.
Császár	Valjavec	Budapest	1936. 12. 09.
Valjavec	Deér	[München]	1936. 07. 20.
Deér	Valjavec	[?]	1936. 09. 18.
Domanovszky	Valjavec	Budapest	1936. 02. 23.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1936. 02. 26.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1936. 06. 29.
Eckhardt	Valjavec	Zirc	1936. 07. 13.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1936. 07. 16.
Valjavec	Fall	[München]	1936. 01. 18.
Fall	Valjavec	Budapest	1936. 04. 09.
Valjavec	Fall	[München]	1936. 04. 14.
Fall	Valjavec	Budapest	1936. 04. 20.
Farkas	Valjavec	Berlin	1936. 06. 05.
Valjavec	Farkas	[München]	1936. 07. 15.
Farkas	Valjavec	Berlin	1936. 07. 18.
Valjavec	Farkas	[München]	1936. 09. 05.
Farkas	Valjavec	Berlin	1936. 10. 17.
Valjavec	Faulstich	München	1936. 01. 25.
Valjavec	Faulstich	[München]	1936. 04. 28.
Valjavec	Faulstich	München	1936. 05. 12.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1936. 05. 12.
Valjavec	Faulstich	[München]	1936. 05. 16.
Faulstich	Valjavec	Deutschboly	1936. 06. 20.
Valjavec	Faulstich	[München]	1936. 06. 25.
Grund	Valjavec	Szeged	1936. 03. 10.
Grund	Valjavec	Szeged	1936. 11. 17.
Valjavec	Grund	München	1936. 11. 22.
Valjavec	Gunda	[München]	1936. 04. 22.
Gunda	Valjavec	Budapest	1936. 06. 24.
Valjavec	Gunda	[München]	1936. 06. 29.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 02. 24.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 03. 14.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 03. 17.
Valjavec	Huss	München	1936. 04. 02.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 06. 15.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Huss	[München]	1936. 06. 18.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 07. 20.
Valjavec	Huss	[München]	1936. 08. 04.
Huss	Valjavec	Debrecen	1936. 12. 10.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	[Pannonhalma]	1936. 01. 14.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1936. 03. 29.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	[München]	1936. 03. 30.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1936. 04. 05.
Valjavec	Karsai-Kurzweil	München	1936. 04. 09.
Kiltz	Valjavec	Budapest	1936. 06. 19.
Klempa	Valjavec	Keszthely	1936. 08. 12.
Valjavec	Klempa	[München]	1936. 08. 14.
Klempa	Valjavec	Keszthely	[1936.] 08. 30.
Valjavec	Klempa	München	1936. 08. 31.
Klempa	Valjavec	[Keszthely]	[1936.] 09. 16.
Valjavec	Kogutowicz	[München]	1936. 08. 07.
Kozáky	Valjavec	Budapest	1936. 05. 24.
Valjavec	Kozáky	[München]	1936. 05. 30.
Kozáky	Valjavec	[Budapest]	[1936. 06. 04.]
Valjavec	Kozáky	München	1936. 09. 16.
Kozáky	Valjavec	Budapest	1936. 10. 06.
Valjavec	Lukinich	[München]	1936. 03. 30.
Valjavec	Mályusz	[München]	1936. 07. 28.
Valjavec	Mályusz	[München]	1936. 08. 25.
Valjavec	Mályusz	[München]	1936. 09. 07.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1936. 09. 03.
Valjavec	Melich	[München]	1936. 05. 05.
Melich	Valjavec	Budapest	1936. 05. 20.
Valjavec	Moór	[München]	1936. 05. 12.
Moór	Valjavec	Szeged	1936. 06. 09.
Valjavec	Moór	[München]	1936. 06. 16.
Valjavec	Moór	[München]	1936. 09. 19.
Valjavec	Prinz	[München]	1936. 11. 26.
Prinz	Valjavec	[Pécs]	1936. 12. 01.
Valjavec	Pukánszky	[München]	1936. 05. 28.
Pukánszky	Valjavec	Budapest	1936. 06. 23.
Schlegl	Valjavec	Budapest	1936. 09. 03.
Valjavec	Schlegl	[München]	1936. 09. 10.
Schlegl	Valjavec	Budapest	1936. 09. 17.
Valjavec	Schlegl	[München]	1936. 09. 26.
Schlegl	Valjavec	Budapest	1936. 12. 08.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1936. 02. 07.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Schmidt H.	München	1936. 02. 14.
Valjavec	Schmidt J.	[München]	1936. 01. 21.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 09. 15.
Valjavec	Schnitzer	[München]	1936. 09. 16.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 09. 25.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 09. 28.
Valjavec	Schnitzer	[München]	1936. 10. 05.
Valjavec	Schnitzer	München	1936. 10. 31.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 12. 12.
Schnitzer	Valjavec	Budapest	1936. 12. 29.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1936. 08. 06.
Sebestyén	Valjavec	Szeged	1936. 08. 22.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1936. 08. 24.
Szabó	Valjavec	Budapest	1936. 07. 04.
Valjavec	Szabó	[München]	1936. 07. 09.
Szabó	Valjavec	Budapest	1936. 09. 16.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 01. 10.
Valjavec	Szekfű	München	1936. 01. 15.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 02. 22.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 03. 22.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 03. 25.
Valjavec	Szekfű	München	1936. 04. 02.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 04. 09.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 04. 29.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 07. 02.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1936. 07. 03.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 07. 10.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 08. 25.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1936. 09. 20.
Valjavec	Szekfű	[München]	1936. 12. 12.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1936. 12. 17.
Valjavec	Thienemann	[München]	1936. 04. 15.
Vecsey	Valjavec	Zalaegerszeg	1936. 01. 16.
Valjavec	Vecsey	[München]	1936. 01. 22.
Valjavec	Voinovich	[München]	1936. 07. 15.
Valjavec	Weidlein	[München]	1936. 07. 13.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1936. 07. 21.
Valjavec	Weidlein	[München]	1936. 07. 28.
Valjavec	Weidlein	München	1936. 10. 22.
Valjavec	Zolnai	[München]	1936. 07. 06.

1937

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	[Wien]	[1937. 04. 06.]
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 01. 18.
Valjavec	Babics	[München]	1937. 01. 19.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1937. 01. 22.
Valjavec	Babics	[München]	1937. 01. 27.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 02. 05.
Valjavec	Babics	[München]	1937. 02. 08.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 04. 08.
Babics	Valjavec	Pécs	1937. 05. 20.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1937. 06. 15.
Babics	Valjavec	[Pécs]	1937. 10. 07.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 02. 17.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1937. 03. 01.
Basch	Valjavec	Berlin	1937. 03. 16.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 03. 17.
Basch	Valjavec	Berlin	1937. 04. 01.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 06. 05.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 06. 18.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 06. 21.
Basch	Valjavec	[Budapest]	1937. 06. 29.
Basch	Valjavec	[?]	1937. 08. 02.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 08. 09.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 08. 09.
Valjavec	Basch	[München]	1937. 08. 23.
Basch	Valjavec	Budapest	1937. 12. 17.
Belitzky	Valjavec	Budapest	1937. 02. 15.
Valjavec	Belitzky	[München]	1937. 02. 20.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 01. 31.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 05. 03.
Valjavec	Bonomi	[München]	1937. 05. 10.
Bonomi	Valjavec	Budapest	[1937. 10. 23.]
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1937. 11. 15.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 11. 24.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 12. 07.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1937. 12. 20.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1937. 12. 25.
Valjavec	Bölcsészkar Debrecen	[München]	1937. 10. 26.
Bunde	Valjavec	[München]	1937. 09. 16.
Bunde	Valjavec	Bélapátfalva	1937. 10. 04.
Császár	Valjavec	Budapest	1937. 01. 15.
Valjavec	Császár	[München]	1937. 01. 20.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Császár	[München]	1937. 01. 29.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1937. 08. 09.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1937. 03. 03.
Eckhardt	Valjavec	[Budapest]	1937. 03. 08.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1937. 03. 11.
Valjavec	Eckhart	[München]	1937. 08. 21.
Eckhart	Valjavec	Budapest	1937. 09. 25.
Valjavec	Farkas	[München]	1937. 01. 18.
Farkas	Valjavec	Berlin	1937. 01. 28.
Gunda	Valjavec	Budapest	1937. 05. 20.
Valjavec	Gunda	[München]	1937. 05. 24.
Valjavec	Hoffmann	[München]	1937. 05. 08.
Hoffmann	Valjavec	[Budapest]	1937. 05. 10.
Hoffmann	Valjavec	[Budapest]	1937. 11. 25.
Hoffmann	Valjavec	Budapest	[1937.] 12. 25.
Hoffmann	Valjavec	?	[1937.] 12. vége
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 03. 09.
Hekler	Valjavec	Budapest	1937. 03. 14.
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 03. 17.
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 04. 21.
Hekler	Valjavec	Budapest	1937. 04. 22.
Valjavec	Hekler	[München]	1937. 08. 06.
Hekler	Valjavec	Budapest	1937. 08. 12.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 01. 08.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 01. 17.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 02. 08.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 03. 16.
Huss	Valjavec	[távirat]	1937. 04. 06.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 04. 11.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 04. 15.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 04. 20.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 04. 25.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 04. 29.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 05. 10.
Valjavec	Huss	[München]	1937. 05. 13.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 05. 19.
Huss	Valjavec	Debrecen	1937. 05. 19.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1937. 03. 04.
Valjavec	Kogutowicz	[München]	1937. 06. 02.
Kósa	Valjavec	Budapest	1937. 03. 15.
Valjavec	Kósa	[München]	1937. 03. 17.
Kósa	Valjavec	Budapest	1937. 04. 06.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Kósa	[München]	1937. 04. 12.
Kósa	Valjavec	Wien	1937. 12. 08.
Lengyel	Valjavec	Debrecen	1937. 02. 19.
Valjavec	Mályusz	[München]	1937. 01. 02.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1937. 01. 14.
Valjavec	Mályusz	[München]	1937. 01. 19.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1937. 02. 09.
Valjavec	Mályusz	München	1937. 02. 20.
Mályusz	Valjavec	Visegrád	1937. 07. 05.
Valjavec	Mályusz	[München]	1937. 08. 06.
Valjavec	Mályusz	Budapest	1937. 09. 22.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1937. 09. 28.
Valjavec	Mályusz	[Budapest]	1937. 10. 01.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1937. 12. 15.
Moór	Valjavec	Szeged	1937. 04. 29.
Valjavec	Moór	[München]	1937. 05. 05.
Réz	Valjavec	Budapest	1937. 02. 16.
Valjavec	Réz	[München]	1937. 02. 20.
Valjavec	Schlegl	[München]	1937. 01. 27.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1937. 03. 09.
Valjavec	Schnitzer	[München]	1937. 01. 07.
Steyer	Valjavec	Berlin	1937. 01. 10.
Valjavec	Steyer	München	1937. 03. 11.
Steyer	Valjavec	Berlin	1937. 04. 16.
Valjavec	Steyer	[München]	1937. 04. 27.
Steyer	Valjavec	Berlin	1937. 05. 14.
Valjavec	Steyer	[München]	1937. 08. 23.
Steyer	Valjavec	[Berlin]	1937. 12. 21.
Valjavec	Szekfű	[München]	1937. 01. 07.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1937. 01. 21.
Valjavec	Szekfű	[München]	1937. 03. 15.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1937. 08. 17.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1937. 12. 22.
Valjavec	Tafferner	[München]	1937. 03. 16.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1937. 03. 23.

1938

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1938. 07. 12.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	[1938.] 07. 15.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1938. 08. 08.
Basch	Valjavec	Budapest	1938. 01. 14.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Basch	Valjavec	Budapest	1938. 05. 13.
Valjavec	Basch	München	1938. 08. 17.
Basch	Valjavec	Budapest	1938. 12. 07.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 02. 23.
Bonomi	Valjavec	Wien	1938. 06. 25.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 10. 10.
Valjavec	Bonomi	[München]	1938. 10. 12.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1938. 10. 29.
Bonomi	Valjavec	?	[1938. 11. 01. előtt]
Valjavec	Bonomi	München	1938. 11. 01.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 11. 03.
Valjavec	Bonomi	München	1938. 11. 05.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 11. 14.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 11. 28.
Valjavec	Bonomi	[München]	1938. 12. 21.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1938.] 12. 22.
Bonomi	Valjavec	[?]	1938. 12. 29.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1938. 01. 09.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1938. 11. 24.
Valjavec	Bunde	[München]	1938. 12. 13.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1938. 12. 28.
Császár	Valjavec	[?]	1938. 10. 24.
Valjavec	Császár	München	1938. 11. 23.
Csuka	Valjavec	Budapest	1938. 12. 29.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1938. 10. 14.
Domanovszky	Valjavec	Budapest	1938. 11. 01.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1938. 11. 05.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1938. 10. 17.
Eckhardt	Valjavec	Budapest	1938. 10. 24.
Gréb	Valjavec	Aszód	1938. 05. 09.
Gréb	Valjavec	Aszód	1938. 10. 26.
Valjavec	Gréb	[München]	1938. 10. 31.
Gunda	Valjavec	Budapest	1938. 04. 26.
Gunda	Valjavec	Budapest	1938. 05. 03.
Gyórfy	Valjavec	Budapest	1938. 04. 02.
Valjavec	Gyórfy	[München]	1938. 04. 07.
Hekler	Valjavec	Budapest	1938. 04. 09.
Hekler	Valjavec	Budapest	1938. 08. 01.
Valjavec	Hekler	München	1938. 08. 04.
Hoffmann	Valjavec	Budapest	1938. 01. 27.
Hoffmann	Valjavec	Budapest	1938. 02. 10.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Hoffmann	Valjavec	[Budapest]	1938. 05. 24.
Valjavec	Hoffmann	[München]	1938. 10. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 04. 26.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 05. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 06. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 06. 16.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 06. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 06. 28.
Valjavec	Huss	München	1938. 07. 06.
Valjavec	Huss	München	1938. 08. 03.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 10. 18.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 10. 26.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 10. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1938. 11. 06.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 11. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	[1938.] 12. 07.
Valjavec	Huss	[München]	1938. 12. 09.
Huss	Valjavec	Debrecen	[1938. 12. 09. után]
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 10. 17.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1938. 11. 03.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 11. 05.
Iványi B.	Valjavec	Budapest	1938. 11. 19.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1938. 12. 01.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 12. 06.
Iványi B.	Valjavec	Graz	1938. 12. 12.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1938. 12. 16.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1938. 12. 20.
Klempa	Valjavec	Keszthely	1938. 02. 20.
Klempa	Valjavec	Keszthely	[1938.] 03. 26.
Valjavec	Kniezsa	[München]	1938. 12. 09.
Koszó	Valjavec	Pécs	1938. 07. 04.
Valjavec	Koszó	[München]	1938. 07. 12.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 01. 13.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1938. 01. 31.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 02. 08.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 04. 08.
Valjavec	Mályusz	Paddington	1938. 04. 24.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1938. 05. 07.
Valjavec	Mályusz	München	1938. 05. 12.
Valjavec	Mályusz	Kistarcsa	1938. 08. 27.
Valjavec	Mályusz	[Kistarcsa]	1938. 10. ?
Valjavec	Mályusz	[München]	1938. 10. 17.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Mályusz	München	1938. 10. 18.
Valjavec	Mályusz	[München]	1938. 11. 05.
Mályusz	Valjavec	[?]	1938. 11. 16.
Valjavec	Mályusz	[München]	1938. 11. 19.
Valjavec	Mályusz	[München]	1938. 12. 09.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1938. 12. 10.
Valjavec	Mályusz	[München]	1938. 12. 23.
Valjavec	Mészáros	Kistarcsa	1938. 10. 06.
Mészáros	Valjavec	Budapest	1938. 10. 17.
Valjavec	Mészáros	[München]	1938. 10. 17.
Valjavec	Mészáros	[München]	1938. 10. 20.
Valjavec	Mészáros	München	1938. 11. 04.
Mészáros	Valjavec	Budapest	1938. 12. 14.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1938. 01. 04.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1938. 03. 12.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1938. 08. 31.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 01. 03.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 02. 15.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 06. 12.
Moór	Valjavec	[?]	1938. 06. 18.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 06. 21.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 07. 07.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 07. 11.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 08. 04.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 08.11.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 10. 24.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 11. 23.
Moór	Valjavec	Szeged	1938. 11. 06.
Valjavec	Moór	[München]	1938. 12. 13.
Némedi	Valjavec	Debrecen	1938. 10. 06.
Valjavec	Némedi	[München]	1938. 10. 17.
Némedi	Valjavec	Debrecen	1938. 12. 16.
Olofsson Placid	Valjavec	Pannonhalma	1938. 09. 17.
Valjavec	Olofsson Placid	[München]	1938. 12. 22.
Paulinyi	Valjavec	Wien	[1938.] 02. 17.
Valjavec	Paulinyi	[München]	1938. 10. 21.
Révész	Valjavec	Debrecen	1938. 01. 31.
Valjavec	Schilling R.	[München]	1938. 08. 11.
Valjavec	Schilling R.	[München]	1938. 12. 19.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1938. 08. 13.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1938. 10. 20.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1938. 10. 24.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Steyer	Valjavec	Berlin	1938. 02. 08.
Steyer	Valjavec	Berlin	1938. 02. 22.
Steyer	Valjavec	Berlin	1938. 06. 11.
Valjavec	Szekfű	[München]	1938. 01. 04.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1938. 06. 18.
Valjavec	Szekfű	[München]	1938. 10. 18.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1938. 12. 08.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1938. 07. 06.
Szent-Iványi	Valjavec	Berlin	1938. 07. 12.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1938. 07. 18.
Török	Valjavec	[München]	1938. 07. 03.
Török	Valjavec	[Budapest]	[1938. 04. 03.]
Török	Valjavec	Budapest	1938. 04. 09.
Valjavec	Török	München	1938. 07. 07.
Valjavec	Török	[München]	1938. 10. 12.
Török	Valjavec	Budapest	1938. 11. 05.
Valjavec	Török	[München]	1938. 11. 18.
Török	Valjavec	Budapest	1938. 11. 20.
Török	Valjavec	Budapest	1938. 12. 07.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 08. 11.
Valjavec	Weidlein	[München]	1938. 08. 13.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 10. 23.
Valjavec	Weidlein	[München]	1938. 10. 25.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 10. 29.
Valjavec	Weidlein	[München]	1938. 11. 03.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1938. 11. 13.

1939

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1939. 10. 29.
Angyal E.	Valjavec	Saßnitz	1939. 06. 11.
Angyal E.	Valjavec	Dresden-Kleinzschachwitz	1939. 06. 18.
Valjavec	Angyal E.	München	1939. 09. 23.
Angyal E.	Valjavec	Firenze	1939. 12. 22.
Angyal Fr.	Valjavec	Budapest	1939. 03. 21.
Arató	Valjavec	Budaörs	1939. 08. 11.
Valjavec	Basch	[München]	1939. 02. 01.
Basch	Valjavec	Budapest	1939. 03. 04.
Valjavec	Basch	[München]	1939. 05. 02.
Basch	Valjavec	Budapest	1939. 06. 21.
Valjavec	Basch	München	1939. 06. 27.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Bleyer család	München	1939. 10. 05.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 01. 02.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 01. 07.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 01. 11.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 01. 16.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 02. 13.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 02. 17.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 02. 21.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 03. 03.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1939. 03. 27.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1939. 04. 24.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 05. 04.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 05. 11.
Valjavec	Bonomi	München	1939. 05. 20.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 05. 27.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1939.] 07. 02.
Bonomi	Valjavec	[?]	1939. 09. 10.
Valjavec	Bonomi	[München]	1939. 09. 15.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1939.] 09. 20.
Valjavec	Bulla	[München]	1939. 04. 19.
Bulla	Valjavec	Budapest	1939. 05. 08.
Valjavec	Bulla	[München]	1939. 05. 10.
Valjavec	Bunde	München	1939. 01. 03.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1939. 01. 04.
Bunde	Valjavec	Göttingen	1939. 01. 29.
Valjavec	Csabai	[München]	1939. 11. 25.
Csabai	Valjavec	Budapest	1939. 12. 01.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 05. 23.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 05. 24.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 10. 04.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 10. 09.
Császár	Valjavec	[Budapest]	1939. 10. 20.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 11. 13.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 11. 22.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 12. 07.
Császár	Valjavec	Budapest	1939. 12. 23.
Valjavec	Császár	[München]	1939. 12. 30.
Csuka	Valjavec	Budapest	1939. 01. 09.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1939. 05. 20.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1939. 06. 07.
Valjavec	Farkas	[München]	1939. 02. 08.
Farkas	Valjavec	Berlin	1939. 12. 05.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Gogolák	[München]	1939. 11. 27.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 02. 09.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 11. 07.
Valjavec	Gréb	[München]	1939. 11. 14.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 11. 22.
Valjavec	Gréb	[München]	1939. 11. 22.
Gréb	Valjavec	Aszód	1939. 11. 24.
Valjavec	Gréb	[München]	1939. 12. 04.
Valjavec	Gunda	[München]	1939. 05. 10.
Valjavec	Hekler	[München]	1939. 04. 19.
Hekler	Valjavec	Budapest	1939. 05. 11.
Valjavec	Hekler	[München]	1939. 05. 13.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 01. 05.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 02. 20.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 02. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 03. 02.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 03. 08.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 03. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 03. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 04. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 04. 23.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 04. 28.
Huss	Valjavec	[Debrecen]	[1939.04.30.]
Valjavec	Huss	[München]	1939. 05. 04.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 05. 21.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 05. 23.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 05. 25.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 05. 27.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 06. 18.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 07. 01.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 07. 10.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 07. 13.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 07. 24.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 08. 16.
Valjavec	Huss	München	1939. 09. 26.
Huss	Valjavec	[?]	1939. 09. 29.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 10. 06.
Valjavec	Huss	[München]	1939. 10. 13.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 11. 28.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 12. 07.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 12. 15.
Huss	Valjavec	Debrecen	1939. 12. 28.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 01. 01.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 01. 05.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 01. 18.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 01. 25.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 01. 28.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 02. 18.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 02. 20.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 02. 23.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 03. 03.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 03. 15.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 04. 11.
Iványi B.	Valjavec	Budapest	1939. 04. 29.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 05. 04.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 05. 15.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 05. 19.
Iványi B.	Valjavec	Pécs	1939. 05. 23.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 05. 27.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 06. 03.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 06. 06.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 06. 08.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 06. 14.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 07. 31.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 08. 03.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 08. 14.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 08. 18.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 08. 22.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1939. 10. 04.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1939. 10. 24.
Iványi J.	Valjavec	Budapest	1939. 05. 10.
Valjavec	Iványi J.	[München]	1939. 06. 06.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1939. 01. 21.
Valjavec	Keresztury	[München]	1939. 11. 27.
Keresztury	Valjavec	Budapest	1939. 12. 07.
Valjavec	Klempa	[München]	1939. 10. 09.
Klempa	Valjavec	Keszthely	1939. 10. 16.
Valjavec	Magy. Orsz.	[München]	1939. 12. 12.
Valjavec	Levéltár		
Valjavec	Mályusz	[München]	1939. 01. 02.
Valjavec	Mályusz	Kistarcsa	1939. 03. 15.
Mályusz	Valjavec	[Budapest]	1939. 04. 01.
Valjavec	Mályusz	[Kolozsvár]	1939. 04. 04.
Valjavec	Mályusz	[München]	1939. 06. 12.
Valjavec	Mályusz	[Kistarcsa]	1939. 08. 13.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Mályusz	Valjavec	[Budapest]	1939. 10. 21.
Miskolczy	Valjavec	Wien	1939. 04. 13.
Ortutay	Valjavec	Budapest	1939. 01. 10.
Valjavec	Ortutay	[München]	1939. 01. 16.
Ortutay	Valjavec	Budapest	1939. 05. 02.
Valjavec	Paulinyi	München	1939. 05. 24.
Réz	Valjavec	Budapest	1939. 12. 11.
Valjavec	Schmidt H.	[München]	1939. 01. 31.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1939. 02. 06.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1939. 02. 27.
Valjavec	Sebestyén	München	1939. 11. 21.
Szekfű	Valjavec	?	?
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	[1939. 05. 12.]
Szekfű	Valjavec	[?]	1939. 10. 19.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	[1939.] 11. 18.
Valjavec	Szinnyi	München	1939. 05. 04.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 02. 06.
Valjavec	Tafferner	[München]	1939. 02. 08.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 02. 17.
Valjavec	Tafferner	[München]	1939. 02. 23.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 02. 27.
Valjavec	Tafferner	München	1939. 03. 02.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 05. 15.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 05. 20.
Valjavec	Tafferner	München	1939. 05. 26.
Tafferner	Valjavec	[?]	[?]
Tafferner	Valjavec	Budapest	1939. 09. 09.
Valjavec	Tóth A.	[München]	1939. 11. 25.
Tóth A.	Valjavec	Budapest	[1939. 11. vége]
Tóth L.	Valjavec	Pécs	1939. 11. 08.
Valjavec	Török	München	1939. 11. 24.
Török	Valjavec	Budapest	1939. 12. 06.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 01. 27.
Valjavec	Weidlein	[München]	1939. 02. 18.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 04. 24.
Valjavec	Weidlein	[München]	1939. 05. 12.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 06. 11.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 08. 13.
Weidlein	Valjavec	Szarvas	1939. 10. 07.
Valjavec	Weidlein	[München]	1939. 10. 13.
Wekerle	Valjavec	Budapest	1939. 07. 27.
Valjavec	Zolnai	München	1939. 09. 10.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 09. 27.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 10. 04.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 11. 18.
Zolnai	Valjavec	Szeged	1939. 11. 23.
Valjavec	Zolnai	[München]	1939. 11. 30.

1940

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Alföldi A.	[München]	1940. 04. 25.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1940. 03. 24.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1940. 07. 16.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1940. 12. 14.
Angyal E.	Valjavec	Firenze	1940. 01. 22.
Angyal E.	Valjavec	Balatonszemes	1940. 07. 27.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1940. 09. 10.
Angyal E.	Valjavec	Pozsony	1940. 12. 24.
Basch	Valjavec	Budapest	1940. 07. 15.
Valjavec	Basch	[München]	1940. 08. 20.
Valjavec	Basch	[München]	1940. 12. 02.
Basch	Valjavec	Budapest	1940. 12. 18.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 02. 27.
Bonomi	Valjavec	[?]	1940. 03. 13.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 05. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 05. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 06. 10.
Valjavec	Bonomi	[München]	1940. 06. 19.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1940.] 06. 29.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 03.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 14.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 08. 01.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 08. 06.
Valjavec	Bonomi	[München]	1940. 08. 11.
Bonomi	Valjavec	Balatonalmádi	1940. 08. 21.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 09. 18.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 10. 01.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1940. 10. 19.]
Valjavec	Bonomi	[München]	1940. 10. 25.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 10. 26.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1940. 12. 22.
Csabai	Valjavec	Budapest	1940. 01. 09.
Csabai	Valjavec	[Budapest]	[1940.] 08. 06.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Császár	Valjavec	Budapest	1940. 01. 29.
Valjavec	Császár	[München]	1940. 06. 26.
Valjavec	Domanovszky	[München]	1940. 04. 08.
Eckhardt	Valjavec	[Budapest]	1940. 12. 07.
Valjavec	Eckhardt	[München]	1940. 12. 18.
Valjavec	Farkas	[München]	1940. 01. 15.
Farkas	Valjavec	Berlin	1940. 02. 05.
Valjavec	Farkas	[München]	1940. 02. 10.
Fleischer	Valjavec	Wien	1940. 09. 16.
Valjavec	Fleischer	München	1940. 09. 21.
Fleischer	Valjavec	Wien	1940. 11. 11.
Valjavec	Fleischer	[München]	1940. 11. 15.
Fleischer	Valjavec	Wien	1940. 11. 18.
Valjavec	Fleischer	[München]	1940. 11. 22.
Valjavec	Fleischer	[München]	1940. 12. 02.
Gáldi	Valjavec	Budapest	1940. 07. 15.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 04. 05.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 04. 12.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 04. 18.
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1940.] 05. 09.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 05. 17.
Gálos	Valjavec	Budapest	[1940.] 05. 22.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 05. 31.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 06. 26.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 07. 03.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 07. 15.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 07. 26.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 08. 14.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 08. 26.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 09. 07.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 09. 16.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 10. 22.
Gálos	Valjavec	Budapest	1940. 11. 02.
Valjavec	Gálos	[München]	1940. 11. 29.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 01. 05.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 01. 16.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 01. 29.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 02. 07.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 02. 14.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 03. 08.
Häckel	Valjavec	Wien	1940. 03. 21.
Häckel	Valjavec	Mitterndorf	1940. 08. 16.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 08. 20.
Häckel	Valjavec	Mitterndorf	1940. 08. 22.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 08. 26.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 10. 09.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 10. 16.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 10. 18.
Häckel	Valjavec	Budapest	1940. 10. 18.
Valjavec	Häckel	[München]	1940. 10. 24.
Häckel	Valjavec	München	1940. 11. 05.
Valjavec	Házi	München	1940. 09. 15.
Házi	[Valjavec]	Sopron	1940. 10. 01.
Valjavec	Házi	[München]	1940. 10. 15.
Valjavec	Huss	München	1940. 01. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1940. 03. 15.
Valjavec	Huss	[München]	1940. 03. 27.
Valjavec	Huss	[München]	1940. 04. 10.
Huss	Valjavec	Debrecen	1940. 06. 04.
Valjavec	Huss	[München]	1940. 06. 12.
Huss	Valjavec	Debrecen	1940. 07. 5/6.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1940. 08. 19.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1940. 08. 26.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1940. 09. 10.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1940. 10. 13.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1940. 10. 24.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1940. 11. 08.
Iványi B.	Valjavec	[Körmend ?]	1940. 11. 18.
Karsai-Kurzweil	Valjavec	Pannonhalma	1940. 08. 21.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1940. 10. 23.
Valjavec	Kibédi Varga	[München]	1940. 11. 07.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1940. 11. 20.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1940. 11. 30.
Valjavec	Kibédi Varga	München	1940. 12. 07.
Valjavec	Koszó	[München]	1940. 07. 16.
Valjavec	Kozocsa	[München]	1940. 04. 15.
Kozocsa	Valjavec	Budapest	1940. 04. 25.
Kronfusz	Valjavec	Budapest	1940. 03. 12.
Valjavec	Kronfusz	[München]	1940. 03. 28.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 03. 11.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 04. 24.
Valjavec	Loisch	[München]	1940. 05. 04.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 05. 14.
Valjavec	Loisch	[München]	1940. 05. 24.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 08. 04.
Valjavec	Loisch	[München]	1940. 09. 04.
Loisch	Valjavec	Budapest	1940. 09. 16.
Valjavec	Mályusz	[München]	1940. 05. 22.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1940. 10. 03.
Valjavec	Mályusz	[München]	1940. 10. 12.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1940. 10. 25.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1940. 11. 06.
Valjavec	Mályusz	[München]	1940. 11. 07.
Melich	Valjavec	Budapest	1940. 01. 07.
Valjavec	Melich	[München]	1940. 01. 13.
Valjavec	Révész	[München]	1940. 06. 14.
Schmidt H.	Valjavec	Szeged	1940. 03. 09.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 01. 10.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 04. 13.
Valjavec	Szekfű	[München]	1940. 04. 29.
Valjavec	Szekfű	[München]	1940. 10. 03.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 07. 16.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1940. 12. 21.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1940. 02. 14.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1940. 12. 27.
Valjavec	Török	[München]	1940. 01. 12.
Török	Valjavec	Budapest	[1940.] 01. 30.
Valjavec	Török	[München]	1940. 02. 10.
Török	Valjavec	Budapest	[1940.] 02. 22.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 04. 18.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 05. 17.
Valjavec	Török	[München]	1940. 06. 05.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 06. 20.
Török	Valjavec	Budapest	1940. 07. 13.
Valjavec	Török	[München]	1940. 07. 26.
Valjavec	Török	München	1940. 08. 26.
Valjavec	Török	[München]	1940. 12. 05.
Török	Valjavec	Budapest	[1940. 12. ?]
Valjavec	Török	[München]	1940. 12. 31.
Zolnai	Valjavec	Szeged	1940. 02. 28.
Valjavec	Zolnai	[München]	1940. 03. 09.
Valjavec	Zolnai	München	1940. 09. 13.
Zolnai	Valjavec	Szeged	1940. 09. 21.
Zolnai	Valjavec	[?]	1940. 10. 17.

1941

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Angyal D.	[München]	1941. 01. 03.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 01. 16.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 04. 23.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 07. 31.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1941. 09. 12.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1941. 01. 08.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1941. 02. 17.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1941. 11. 19.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1941. 12. 04.
Valjavec	Basch	[München]	1941. 03. 03.
Basch	Valjavec	Budapest	1941. 04. 04.
Bonomi	Valjavec	[?]	1941. 03. 24.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1941.] 04. 10.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1941. 04. 15.
Bonomi	Valjavec	[?]	1941. 04. 24.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1941.] 05. 23.
Bonomi	Valjavec	[?]	[?]
Bonomi	Valjavec	Budapest	1941. 12. 29.
Csabai	Valjavec	Budapest	1941. 02. 10.
Farkas	Valjavec	Berlin	1941. 01. 07.
Valjavec	Farkas	[München]	1941. 01. 24.
Valjavec	Farkas	[München]	1941. 12. 04.
Farkas	Valjavec	Berlin	1941. 12. 12.
Fleischer	Valjavec	Wien	1941. 06. 04.
Fleischer	Valjavec	Wien	1941. 08. 09.
Valjavec	Fleischer	[München]	1941. 08. 25.
Gálos	Valjavec	Budapest	1941. 03. 02.
Valjavec	Gálos	[München]	1941. 04. 10.
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1941.] 04. 01.
Gálos	Valjavec	Budapest	1941. 04. 14.
Gálos	Valjavec	Budapest	1941. 05. 27.
Gálos	[Valjavec]	Budapest	1941. 12. ?
Gréb	Valjavec	Aszód	1941. 06. 30.
Valjavec	Gréb	München	1941. 08. 02.
Valjavec	Gréb	[München]	1941. 12. 04.
Häckel	Valjavec	Budapest	1941. 02. 05.
Häckel	Valjavec	Budapest	1941. 09. 20.
Hussné, Gerta	Valjavec	Debrecen	1941. 01. 10.
Hussné, Gerta	Valjavec	Debrecen	1941. 01. 27.
Huss	Valjavec	Debrecen	1941. 02. 11.
Hussné, Gerta	Valjavec	Debrecen	1941. 03. 16.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Hussné, Gerta	Valjavec	Bistritz	1941. 06. 04.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1941. 09. 04.
Valjavec	Kibédi Varga	[München]	1941. 12. 04.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1941. 12. 17.
Valjavec	Mályusz	München	1941. 12. 03.
Sebestyén	Valjavec	Budapest	1941. 03. 06.
Sebestyén	Valjavec	Budapest	1941. 03. 28.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1941. 11. 28.
Valjavec	Szekfű	[München]	1941. 01. 08.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1941. 02. 15.
Valjavec	Szekfű	[München]	1941. 03. 03.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1941. 03. 15.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1941. 05. 05.
Szekfű	Valjavec	Budapest	1941. 12. 27.
Szinnyei	Valjavec	Budapest	1941. 09. 26.
Valjavec	Szinnyei	[München]	1941. 12. 03.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1941. 06. 05.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1941. 06. 21.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 08. 02.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 08. 27.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 08. 27.
Tafferner	Valjavec	Budapest	1941. 09. 15.
Valjavec	Tafferner	[München]	1941. 12. 06.
Tamás	Valjavec	Kolozsvár	1941. 02. 03.
Valjavec	Tamás	[München]	1941. 04. 08.
Thier	Valjavec	Sopron	1941. 05. 23.
Török	Valjavec	Budapest	1941. 04. 28.

1942

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1942. 03. 15.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1942. 11. 17.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1942. 12. 09.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1942. 12. 22.
Valjavec	Angyal D.	[München]	1942. 12. 23.
Angyal E.	Valjavec	Kolozsvár	1942. 06. 01.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1942. 09. 29.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1942. 12. 04.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1942. 12. 22.
Barta	Valjavec	Berlin	1942. 07. 28.
Barta	Valjavec	Berlin	1942. 12. 14.
Valjavec	Barta	[München]	1942. 12. 28.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bartha	[Valjavec]	Budapest	1942. 05. 05.
Valjavec	Bonomi	[München]	1942. 01. 22.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 04. 13.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1942.] 06. 15.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1942. 07. 05.
Valjavec	Bonomi	München	1942. 08. 11.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 08. 27.
Valjavec	Bonomi	Budapest	1942. 10. 02.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 10. 14.
Valjavec	Bonomi	[München]	1942. 10. 22.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1942. 11. 05.
Valjavec	Bonomi	[München]	1942. 11. 20.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1942. 12. 18.
Valjavec	Csabai	[München]	1942. 01. 07.
Eöttevényi	[Valjavec]	Budapest	1942. 08. 03.
Valjavec	Farkas	[München]	1942. 04. 02.
Farkas	Valjavec	Berlin	1942. 04. 09.
Valjavec	Farkas	[München]	1942. 04. 23.
Farkas	Valjavec	Berlin	1942. 06. 19.
Farkas	Valjavec	Berlin	1942. 10. 11.
Valjavec	Farkas	[München]	1942. 12. 07.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 06. 12.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 06. 16.
Valjavec	Fleischer	[München]	1942. 06. 18.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 10. 31.
Valjavec	Fleischer	[München]	1942. 11. 10.
Fleischer	Valjavec	Breslau	1942. 11. 30.
Valjavec	Fleischer	[München]	1942. 12. 03.
Fleischer	Valjavec	Wien	1942. 12. 27.
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 01. 19.
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 02. 03.
Valjavec	Gáros	[München]	1942. 02. 06.
Valjavec	Gáros	[München]	1942. 02. 24.
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 03. 06.
Valjavec	Gáros	[München]	1942. 03. 24.
Gáros	Valjavec	[Budapest]	[1942. 04. 21.]
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 04. 26.
Valjavec	Gáros	[München]	1942. 05. 07.
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 06. 07.
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 06. 15.
Gáros	Valjavec	[?]	1942. 07. 06.
Valjavec	Gáros	[München]	1942. 07. 17.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Gálos	Valjavec	[Budapest]	[1942. 08. 19.]
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 09. 07.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 11. 17.
Gálos	Valjavec	[?]	1942. 11. 24.
Valjavec	Gálos	[München]	1942. 12. 29.
Gréb	Valjavec	Aszód	1942. 06. 03.
Gréb	Valjavec	Aszód	1942. 06. 27.
Valjavec	Gréb	[München]	1942. 07. 14.
Gréb	Valjavec	Aszód	[1942. 09. 27.]
Valjavec	Gréb	[München]	1942. 10. 15.
Gréb	Valjavec	Aszód	1942. 12. 02.
Valjavec	Gréb	[München]	1942. 12. 16.
Valjavec	Kibédi Varga	[München]	1942. 01. 07.
Kibédi Varga	Valjavec	Budapest	1942. 02. 12.
Klivényi	Valjavec	Budapest	1942. 06. 21.
Valjavec	Mályusz	München	1942. 03. 14.
Valjavec	Mályusz	München	1942. 03. 18.
Valjavec	Mályusz	München	1942. 03. 21.
Valjavec	Mályusz	Berlin	1942. 04. 02.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1942. 04. 14.
Valjavec	Mályusz	[München]	1942. 05. 04.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1942. 06. 06.
Valjavec	Mályusz	[München]	1942. 07. 03.
Valjavec	Mályusz	[München]	1942. 07. 20.
Martonyi	Valjavec	Kolozsvár	1942. 07. 22.
Valjavec	Martonyi	[München]	1942. 08. 15.
Martonyi	Valjavec	Kolozsvár	1942. 08. 25.
Martonyi	Valjavec	Kolozsvár	1942. 11. 17.
Valjavec	Moravcsik	[München]	1942. 11. 21.
Valjavec	Németh	[München]	1942. 05. 18.
Németh	Valjavec	Budapest	1942. 05. 29.
Valjavec	Németh	[München]	1942. 06. 30.
Németh	Valjavec	Karcag- Berekfürdő	1942. 07. 15.
Valjavec	Németh	[München]	1942. 08. 06.
Prohászka	Valjavec	Budapest	1942. 05. 27.
Valjavec	Prohászka	[München]	1942. 06. 11.
Valjavec	Schwartz	[München]	1942. 06. 29.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1942. 04. 13.
Valjavec	Sebestyén	[München]	1942. 04. 24.
Sebestyén	Valjavec	Budapest	1942. 05. 01.
Somogyi	Valjavec	Szeged	1942. 06. 24.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Somogyi	Valjavec	Szeged	1942. 07. 22.
Valjavec	Steyer	[München]	1942. 06. 30.
Valjavec	Surányi-Unger	München	1942. 01. 17.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 04. 08.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 05. 13.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 07. 25.
Valjavec	Surányi-Unger	München	1942. 08. 06.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 10. 05.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1942. 12. 01.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 01. 16.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 05. 18.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1942. 05. 30.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 06. 17.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 11. 17.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 12. 10.
Szekfű	Valjavec	[budapest]	1942. 12. 11.
Valjavec	Szekfű	[München]	1942. 12. 23.
Szekfű	Valjavec	[Budapest]	1942. 12. 30.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1942. 04. 23.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1942. 12. 21.
Tasnádi-Nagy	Valjavec	Budapest	1942. 09. 30.
Tasnádi-Nagy	Valjavec	Budapest	1942. 11. 30.
Valjavec	Tompa	[München]	1942. 04. 10.
Valjavec	Tompa	[München]	1942. 11. 17.
Török	Valjavec	Budapest	1942. 04. 20.
Ullein-Reviczky	[Valjavec]	Budapest	1942. 06. 02.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 02. 15.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 03. 16.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 04. 17.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 07. 20.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 08. 06.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 08. 10.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 08. 26.
Valjavec	Viski	[München]	1942. 11. 17.
Viski	Valjavec	Budapest	1942. 11. 30.
Weidlein	Valjavec	[Budapest]	1942. 04. 06.
Valjavec	Zolnai	[München]	1942. 03. 06.
Zolnai	Valjavec	[Kolozsvár]	[1942. 03. 15.]
Zolnai	Valjavec	Kolozsvár	1942. 08. 26.
Valjavec	Zolnai	[München]	1942. 09. 09.

<i>1943</i>			
Feladó	Címzett	Hely	Idő
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 01. 10.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 03. 29.
Valjavec	Angyal D.	München	1943. 04. 08.
Valjavec	Angyal D.	München	1943. 04. 10.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 04. 20.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 04. 27.
Angyal D.	Valjavec	Budapest	1943. 10. 08.
Angyal E.	Valjavec	Budapest	1943. 07. 30.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 08. 11.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 08. 24.
Angyal E.	Valjavec	Tusnádfürdő	1943. 09. 17.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 10. 11.
Valjavec	Angyal E.	[München]	1943. 10. 29.
Valjavec	Balázs	[München]	1943. 01. 29.
Balázs	Valjavec	Lipcse	1943. 02. 03.
Valjavec	Balázs	[München]	1943. 02. 08.
Balázs	Valjavec	Lipcse	1943. 02. 22.
Balázs	Valjavec	Lipcse	1943. 04. 30.
Valjavec	Balázs	München	1943. 05. 06.
Bartha	Valjavec	[Budapest]	[1943. 01. 09.]
Bonomi	Valjavec	Budapest	1943. 01. 17.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1943. 04. 21.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1943. 06. 10.
Bonomi	Valjavec	Budapest	1943. 07. 12.
Valjavec	Bonomi	[München]	1943. 08. 24.
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	[1943.] 10. 08.
Bonomi	Valjavec	[?]	[1943. 10. 17.]
Bonomi	Valjavec	[Budapest]	1943. 11. 08.
Gréb	Valjavec	Aszód	1943. 01. 04.
Valjavec	Gréb	[München]	1943. 01. 18.
Gréb	Valjavec	Aszód	1943. 12. 09.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1943. 01. 07.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1943. 04. 23.
Valjavec	Iványi B.	[München]	1943. 05. 08.
Loisch	Valjavec	Budapest	1943. 02. 06.
Valjavec	Magy. Orsz.	[München]	1943. 03. 19.
Valjavec	Levéltár		
Valjavec	Mályusz	Berlin	1943. 01. 03.
Valjavec	Mályusz	[München]	1943. 02. 05.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1943. 02. 21.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1943. 02. 27.
Valjavec	Mályusz	[München]	1943. 03. 18.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Valjavec	Mályusz	[München]	1943. 08. 09.
Valjavec	Mályusz	[München]	1943. 08. 24.
Valjavec	Mályusz	Budapest	1943. 09. 04.
Valjavec	Mályusz	München	1943. 12. 27.
Moravcsik	Valjavec	Budapest	1943. 01. 15.
Valjavec	Moravcsik	[München]	1943. 01. 29.
Valjavec	Németh	[München]	1943. 02. 05.
Valjavec	Németh	[München]	1943. 03. 01.
Németh	Valjavec	Budapest	1943. 04. 16.
Palotay	Valjavec	Budapest	1943. 08. 28.
Révész	Valjavec	Debrecen	1943. 12. 01.
Valjavec	Révész	[München]	1943. 12. 20.
Surányi-Unger	Valjavec	Budapest	1943. 07. 01.
Valjavec	Szekfű	[München]	1943. 01. 28.
Valjavec	Szekfű	[München]	1943. 03. 19.
Valjavec	Szekfű	[München]	1943. 08. 13.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1943. 02. 05.
Valjavec	Szent-Iványi	[München]	1943. 02. 26.
Valjavec	Szent-Iványi	Berlin	1943. 04. 12.
Szent-Iványi	Valjavec	Berlin	1943. 04. 20.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 01. 07.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 01. 14.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1943. 01. 21.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1943. 02. 05.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 02. 11.
Valjavec	Sziklay	[München]	1943. 02. 19.
Sziklay	Valjavec	Kassa	1943. 02. 25.
Valjavec	Sziklay	München	1943. 05. 21.
Valjavec	Szilády	[München]	1943. 02. 19.
Tafferner	Valjavec	Budapest- Lerchenfeld	1943. 11. 08.
Valjavec	Tasnádi Nagy	[München]	1943. 03. 06.
Tárczay-Felicides	Valjavec	Budapest	1943. 01. 26.
Valjavec	Tompa	[?]	[?1943]
Váczy	Valjavec	Lipcse	1943. 07. 02.
Valjavec	Váczy	München	1943. 07. 13.
Váczy	Valjavec	Lipcse	1943. 07. 17.
Valjavec	Váczy	[?]	[1943. 07. 17. után]
Viski	Valjavec	Budapest	1943. 02. 28.
Valjavec	Viski	[München]	1943. 03. 10.
Valjavec	Viski	[München]	1943. 08. 09.
Viski	Valjavec	Budapest	1943. 08. 23.

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Viski	Valjavec	Budapest	1943. 10. 11.
Valjavec	Viski	[München]	1943. 10. 27.
Völlick	[Valjavec]	Budapest	1943. 01. 21.
Zsirai	Valjavec	Budapest	1943. 01. 28.
Valjavec	Zsirai	[München]	1943. 02. 08.
Valjavec	Zsirai	Berlin	1943. 08. 09.

1944

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Balassa	[Valjavec]	Budapest	1944. 04. 16.
Valjavec	Balassa	[München]	1944. 05. 05.
Basch	Valjavec	Budapest	1944. 07. 24.
Bonomi	Valjavec	St. Lambrecht	1944. 12. 06.
Bonomi	Valjavec	Berlin	1944. 12. 28.
Csapodi	Valjavec	[?]	1944. 06. 12.
Farkas	Valjavec	Berlin	1944. 03. 29.
Iványi B.	Valjavec	Vashegy	1944. 07. 06.
Valjavec	Mályusz	München	1944. 05. 10.
Mályusz	Valjavec	Budapest	1944. 06. 13.
Valjavec	Mályusz	[München]	1944. 07. 05.

1945

Feladó	Címzett	Hely	Idő
Bonomi	Valjavec	[?]	1945. 02. 08.
Bonomi	Valjavec	[?]	1945. 03. 01.
Valjavec	Bonomi	München	1945. 03. 14.
Bonomi	Valjavec	[?]	1945. 04. 03.
Farkas	Valjavec	Berlin	1945. 03. 16.
Valjavec	Farkas	München	1945. 03. 21.

2. 3. Valjavec magyar kapcsolatának és levélváltásainak összesítő áttekintése*

Személy	db	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Alföldi András	1							k					
Angyal Dávid	44	b	v	v	b	b	b	b	v	v	v		
Angyal Endre	22						v	v	v	v	v		
Angyal Franciska	1						b						
Arató Mátvás	1						b						
Babics András	19			v	v								
Balassa József	4			v								v	
Balázs János	6										v		
Barta István	3									v			
Bartha Dénes	2									b	b		
Bartucz Lajos	2			v									
Basch Ferenc	96	v	v	v	v	v	v	v	v			b	
Belitzky János	9		v	v	v								
Bleyer Ferenc	2			b			k						
Bonomi Jenő	127		v	v	v	v	v	v	b	v	v	b	v
Bölcsészkar, Debrecen	1				k								
Bulla Béla	3						v						
Bunde Willi	9				b	v	v						
Csabai István	6						v	b	b	k			
Csapodi Csaba	1											b	
Császár Elemér	27	b		v	v	v	v	v					

* Rövidítésmagyarázat: b = Valjavechez beérkező levelek; k – Valjavectől kimenő levelek; v – levélváltás.

Személy	db	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Csuka Zoltán	2					b	b						
Deér József	2			v									
Domanovszky Sándor	10		k	v	k	v	k	k					
Eckhardt Sándor	10			v	v	v		v					
Eckhart Ferenc	2				v								
Eöttevényi Olivér	1									b			
Fall Endre	4			v									
Farkas Gyula	31	b	v	v	v		v	v	v	v		b	v
Faultsch Egyed	16		v	v									
Fleischer Gyula	18							v	v	v			
Gáldi László	1							b					
Gálos Rezső	42							v	v	v			
Gogolák Lajos	1						b						
Gréb Gyula	24	b				v	v		v	v	v		
Grund Henrik	3			v									
Gunda Béla	8			v	v	b	k						
Gündisch Guido	2		k										
Gyórfy István	2					v							
Häckel Ernő	19							v	b				
Házi Jenő	3							v					
Hekler Antal	13				v	v	v						
Hoffmann Edith	9				v	v							
Huber János	2		k										

Személy	db	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Huss Richárd	94		v	v	v	v	v	v	b				
Iványi Béla	48					v	v	v			v	b	
Iványi János	2						v						
Karsai-Kurzweil Géza	13		v	v	b		b	b					
Keresztury Dezső	2						v						
Kibédi Varga Sándor	10							v	v	v			
Kiltz Else	1			b									
Klempa Károly	9			v		b	v						
Klivényi Lajos	1									b			
Kniezsa István	1					k							
Kogutowicz Károly	2			k	k								
Kósa János	5				v								
Koszó János	3					v		k					
Kozáky István	5			v									
Kozoca Sándor	2							v					
Kronfusz Wilhelm	2							v					
Kuncz Jenő	3		v										
Kussbach Ferenc	1	b											
Lám Frigyes	1	b											
Lengyel Endre	1				b								
Loisch János	9							v			b		
Loschdorfer Anna	3		v										
Lukimich Imre	1			k									

Személy	db	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Magyar Országos Levéltár	2						k				k		
Mályusz Elemér	71		v	v	v	v	v	v	k	v	v	v	
Martonyi János	4									v			
Melich János	4			v				v					
Mészáros Gyula	6					v							
Miskolczy Gyula	5				b	b	b						
Moór Elemér	23		v	v	v	v							
Moravcsik Gyula	3									k	v		
Némedi Lajos	3					v							
Németh Gyula	8									v	v		
Olofsson Placid O.S.B.	2					v							
Ortutay Gyula	3						v						
Palotay Gertrud	1										b		
Paulinyi Oszkár	3					v	k						
Petz Gedeon	3		v										
Prinz Gyula	2			v									
Prohászka Lajos	2												
Pukánszky Béla	4		b	v						v			
Révész Imre	4					b	b	k			v		
Réz Henrik	3				v		b						
Schilling Roger	3		b			k							
Schilling Th[eodor]	1	b											
Schlegl János	6			v	k								

Személy	db	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Schmidt Henrik	17	b	v	v	b	v	v	b					
Schmidt János	3		v	k									
Schnitzer János	11		b	v	k								
Schwartz Elemér	1									k			
Sebestyén Károly	9			v			k		b	v			
Somogyi József	2									b			
Surányi-Unger Tivadar	9								b	v	b		
Steyer István	11				v	b				k			
Szabó István	3			v									
Szekfű Gyula	68	b	v	v	v	v	b	v	v	v	k		
Szent-Iványi Béla	8					v				k	v		
Sziklay László	9									b	v		
Szilády Jenő	1										k		
Szinnyei Ferenc	3						k		v				
Tafferner Antal	23				v		v	b	v		b		
Tamás Lajos	2								v				
Tárczay-Felicides Román	1										b		
Tasnádi-Nagy András	3									b	k		
Thienemann Tivadar	2		k	k									
Thier László	1								b				
Tompa Ferenc	3									k	k		
Tóth András	2						v						
Tóth László	1						b						

Személy	db	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Török Pál	27					v	v	v	b	b			
Ullein-Reviczky Antal	1									b			
Váczy Péter	10	b	b								v		
Vallo István	1		k										
Vecsey Lajos	2			v									
Viski Károly	15									v	v		
Voinovich Géza	1			k									
Völlick Bruno	1										b		
Weidlein János	24		v	v		v	v			b			
Wekerle József	1						b						
Zolnai Béla	16			k			v	v		v			
Zsirai Miklós	3										v		

BIBLIOGRÁFIA

I. Levéltári források

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München (BaHStA)

Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen

Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz (2002 tavaszáig a Südost-Institut München állományában)

Abteilung II – Neuere Bestände

MK 44452 – Personalakt des Bayerischen Staatsministerium für Unterricht und Kultus über Valjavec 1954–1960

Bundesarchiv, Berlin (BArch B)

Bestand (ehem.) BDC – Berlin Document Center

Personalakte Valjavec, Fritz

NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 05 1909

RFR-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 05. 1909

REM-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 05. 1909

Bestand R 153 – Publikationsstelle Berlin-Dahlem

Nr. 125

Nr. 1415

Nr. 1532

Bestand R 1501 – Reichsministerium des Innern

Nr. 6952, Bl. 112–124.

Bestand R 4901 – Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Nr. 13279

Bestand R 4902 – Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut

Nr. 12, Bl. 76–77.,81.

Nr. 13, Bl. 21., 396–537.

Nr. 25, Bl. 20–21., 38–43., 44–47., 49., 50–55., 94., 95–98., 105–109., 110–116.

Bundesarchiv, Koblenz (BArch K)

Bestand R 73/15320 – Deutsche Forschungsgemeinschaft

Nr. Val 1/01/1

Nr. Val 1/01/2

Nr. Val 1/01/3

Nr. Val 1/01/4

Staatsarchiv Würzburg (StArch W)

Bestand RSF – Reichsstudentenführung

I 30g 113: Berichte über Auslandsarbeiten, 1935–1936

I 30g 114: Schriftwechsel des Aussenamtes mit verschiedenen Personen und Institutionen, 1933–1934

I 30g 115/1: Berichte, Pläne, Korrespondenz etc. des Aussenamtes, 1933

I 31g 158/1: Verschiedene Länder A–Z, 1933

I 33g 132: u.a. Aussenstelle Süd der Deutschen Studentenschaft, 1932–1934

I 33g 187/3: Korrespondenz mit Aussenstellen (u.a. Ungarn), 1935–1936

I 30p 30: Süd-Ost Pressedienst Nr. 7, hrsg. von Aussenamt München, 1936

I 35p 2: Austausch-Studenten mit Ungarn. Bericht der Universität Tübingen, 1933

Ludwig-Maximilian-Universität, Universitätsarchiv, München (UAM)

O-N-14 (Valjavec): Personalakte der Philosophischen Fakultät

O-Np-1934 (Valjavec): Promotionsgesuch der Philosophischen Fakultät

O-VII-349 (Valjavec): Habilitationsakte Valjavec der Philosophischen Fakultät

E-II-3406: Personalakte Valjavec des Akademischen Senats (Zentraler Universitätsverwaltung)

Sen-I-77: Berufsakte Valjavec des Akademischen Senats (Zentraler Universitätsverwaltung)

M-IX-53: Personalakte Valjavec der Staatswirtschaftlichen Fakultät

M-VII-4: Jahrbuch der Ludwig-Maximilian-Universität München für das Jahr 1934/35 (vom 27. Juni 1934 bis 26. Juni 1935)

Studenten-Kartei-I: Karte Valjavec
Stud-BB-1026: Belegblätter. Winter-Halbjahr 1933-34. T-Weir.
Stud-BB-1039: Belegblätter. Sommer-Halbjahr 1934. T-We.
(*az 1920–1933 közötti anyag a háborúban megsemmisült*)

Humboldt-Universität zu Berlin, Universitätsarchiv, Berlin (UAB)

Personal- und Vorlesungsverzeichnis 1940–1945

Bestand Rektor und Senat

Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 28., 44., 66–78., 105–107.

Nr. 159 (Professoren-Austausch mit Ungarn)

Nr. 1154 (Immatrikulation ausländischer Studenten)

Bestand NS-Doz. II. 2089

ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec)

ZB II/1846 A.2, K 39 (Akte Six)

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Budapest (MTAK K)

Mályusz-hagyaték, levelezés

Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest (EK Kt.)

G 628 – Szekfű-hagyaték, levelezés

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest (OPKM)

E 112 – Reichsdeutsche Schule zu Budapest

2. Valjavec publikációi* (időrendben)

A) Könyvek

- Karl Gottlieb von Windisch (1725–1793). Das Lebensbild eines süddeutschen Bürgers der Aufklärungszeit* (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau; 11., Schriftenreihe der Neuen Heimatblätter 3.), Max Schick, München, 1936.
- Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*, I. (Südosteuropäische Arbeiten 21.), Max Schick, München, 1940.
- Betrachtungen zur Lage unserer Kultur*, Max Schick, München, 1941.
- Bartholomäus Kopitars Briefwechsel. I. Teil. Kopitars Briefwechsel mit Karl Georg Romy* (Südosteuropäische Arbeiten 30.), Max Schick, München, 1942.
- Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, Rudolf M. Rohrer, Brunn–München–Wien, 1944 (2., bővített kiadás: Max Schick, München, 1945).
- Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770 bis 1815*, Oldenbourg – Verlag für Geschichte und Politik, München–Wien, 1951.
- Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, Oldenbourg, München: I. Mittelalter (Südosteuropäische Arbeiten 4.), 1953; II. Reformation und Gegenreformation (Südosteuropäische Arbeiten 42.), 1955; III. Aufklärung und Absolutismus (Südosteuropäische Arbeiten 43.), 1958; IV. Das neunzehnte Jahrhundert (Südosteuropäische Arbeiten 44.), 1965; V. Anhang, Bibliographie, Register (Südosteuropäische Arbeiten 45.), 1970.
- Los orígenes del pensamiento conservador Europeo*, ford. Pablo Rieger, Ateneo, Madrid, 1954.
- Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden*, alapította Fritz KERN, szerk. Fritz VALJAVEC, A. Francke AG, Bern: I. Frühe Menschheit, 1952; II. Grundlagen und Entfaltung der ältesten Hochkulturen, 1953; III. Der Aufstieg Europas, 1954; IV. Römisches Weltreich und Christentum, 1956;

*Fritz Valjavec publikációinak jegyzékét – halálát követően – közeli munkatársai állították össze: Fritz VALJAVEC, *Ausgewählte Aufsätze*, szerk. Karl August FISCHER – Mathias BERNATH, Oldenbourg, München, 1963, 411–417; Felix von SCHRÖDER, *Verzeichnis der Arbeiten von Fritz Valjavec* (csatolva a Karl August Fischer által készített nekrológhoz), *Südost-Forschungen* 19. (1960), 16–33. E lista pontosítására, illetve némely esetben kiegészítésére nem csupán az olykor nyilvánvaló elírások korrigálása miatt vállalkoztunk, hanem azért is, mert tanulmányai gyűjteményében is, de különösen az általa készített recenziók sorában (ezeket egyébként csupán a magyar vonatkozást is mutató munkákra redukáltuk) feltűnő hiányosságokat tapasztaltunk, így ezek kibővítése elengedhetetlennek mutatkozott.

V. *Frühes Mittelalter*, 1956; VI. *Hohes und spätes Mittelalter*, 1958; VII. *Übergang zur Moderne*, 1957; VIII. *Die überseeische Welt und ihre Erschließung*, 1959; IX. *Aufklärung und Revolution*, 1960; X. *Das 19. und 20. Jahrhundert*, 1961.

Geschichte der abendländischen Aufklärung, Herold, Wien–München, 1961.

B) *Cikkek és tanulmányok*

Die Bethlenbiographie Julius Szekfűs, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 119–122.
Die neuen Wege der ungarischen Geschichtsschreibung, Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 424–428.

Zwei Briefe von G. H. Pertz an Stefan Horvát, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 3. (1931), 63–66.

Ein Brief Schlözers an Gyarmathi über die ungarische Sprachvergleichung, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 3. (1931), 333–337.

Ungarische Geschichte des 18. Jahrhunderts in neuer Schau, Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 117–122.

Zu den Richtlinien der ungarischen Aufklärungsforschung, Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 215–234.

Der deutsche Kultureinfluß in Ungarn, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 5–22; 6. (1934), 35–77; Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 8–22, 126–140.

Briefe deutscher Gelehrter und Schriftsteller an Ludwig Schedius, A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve 3. (1933), 258–302.

Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer deutscher Wissenschaft und deutschen Volkstums im Südosten, Süddeutsche Monatshefte 31. (1933/1934), 307–309.

Magyar írók levelei Gróf Széchényi Ferenchez, Irodalomtörténeti Közlemények 1934/2., 181–192; 1933/3., 307–312; 1934/4., 387–396.

Das neue ungarische Geschichtsbild, Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 244–249.

Ranke und der Südosten, Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums / Deutsche Akademie 1935, 1–24.

Ungarische Literatur zur Nationalitätenfrage, Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums / Deutsche Akademie 1935, 140–151.

Zur Geschichte der Nationalitäten in Ungarn, Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 321–327.

Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung, Südostdeutsche Forschungen 1. (1936), 1–14.

- Die Preßburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (1761–1762)*, Ungarische Jahrbücher 16. (1936), 264–267.
- Die Anfänge der Monumenta Germaniae Historica und die ungarische Geschichtsforschung*, Ungarische Jahrbücher 17. (1937), 129–138.
- The Germans of Hungary*, *The Slavonic and East European Review* (London) 1937, 612–622.
- Johann Christian von Engels Briefe an den Grafen Franz Széchenyi*, *Neue Heimatblätter* 2. (1937), 119–132.
- Die Entwicklung der ungarischen Geschichtsschreibung*, *Geistige Arbeit. Zeitung aus der wissenschaftlichen Welt* (Berlin) 1937. XI. 20., 3–4.
- Die Anfänge der deutschen Widerstandsbewegung in Neusatz*, *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 254–255.
- Das deutsche Bürgertum und die Anfänge der deutschen Bewegung in Ungarn*, *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 376–394.
- Zur Entstehung des deutschen Volksbewußtseins in Ungarn*, *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 628–630.
- Tendenz und Kritik. Bemerkungen zu einer Buchbesprechung*, *Neue Heimatblätter* 3. (1938), Heft 1–2, 125–131.
- Deutschland und der Südosten*, *Deutsche Volksbildung* (München) 13. (1938/39), 20.
- Das älteste Zeugnis für das völkische Erwachen des Donauschwabentums*, *Historische Zeitschrift* 159. (1939), 314–325.
- Edmund Steinacker = Große Deutsche im Ausland. Eine volksdeutsche Geschichte in Lebensbildern*, szerk. Hans-Joachim BEYER – Otto LOHR, Union, Stuttgart, 1939, 300–306.
- Die neue Széchenyi-Forschung und ihre Probleme*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4. (1939), 90–110.
- Quellen zu den Anfängen der deutschen Bewegung in Ungarn*, *Südostdeutsche Forschungen* 4. (1939), 465–508.
- Briefwechsel Kopitars mit Romy*, *Südost-Forschungen* 5. (1940), 71–147.
- Namensübersetzungen als Hinweise für die mittelalterlichen Nationalitätenverhältnisse in Städten des Südostens*, *Südost-Forschungen* 5. (1940), 605–607.
- Der Werdegang der deutschen Südostforschung und ihr gegenwärtiger Stand*, *Südost-Forschungen* 6. (1941), 1–37.
- Ungarn und die Frage des österreichischen Gesamtstaates zu Beginn des Jahres 1849*, *Historische Zeitschrift* 165. (1941), 81–98.
- Der deutsche Kultureinfluß in Südosteuropa*, *Ungarische Jahrbücher* 21. (1941), 5–18.
- Ungarn im Jahre 1940*, *Jahrbuch für Politik und Auslandskunde* (Berlin) 1941, 338–353.

- Rumänien im Jahre 1940*, Jahrbuch für Politik und Auslandskunde (Berlin) 1941, 354–373.
- Bulgarien im Jahre 1940*, Jahrbuch für Politik und Auslandskunde (Berlin) 1941, 374–380.
- Griechenland vom Januar bis Oktober 1940*, Jahrbuch für Politik und Auslandskunde (Berlin) 1941, 381–386.
- Die Kulturleistungen des ungarländischen Deutschtums*, Deutsche Arbeit. Die volkstumpolitische Monatsschrift (Berlin) 41. (1941), 116–123.
- Das Reich und Bulgarien*, Zeitschrift für Politik (Berlin) 31. (1941), 188–190.
- Kroatien und das Reich*, Zeitschrift für Politik (Berlin) 31. (1941), 254–256.
- Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten*, Südost-Forschungen 7. (1942), 1–8.
- Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung*, Südost-Forschungen 7. (1942), 218–223.
- Südosteuropa*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1942, 383–435.
- Ungarn*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 265–276.
- Rumänien*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 277–287.
- Serbien*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 288–293.
- Kroatien*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 294–304.
- Bulgarien*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 305–316.
- Griechenland*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 317–322.
- Der Josephinismus als politische und weltanschauliche Strömung = Stufen und Wandlungen der deutschen Einheit*, szerk. Kurt von RAUMER – Theodor SCHIEDER, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Berlin, 1943, 114–132.
- Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung*, Jahrbuch der Weltpolitik (Berlin) 1943, 1055–1092.
- Welt-Einheits-Kultur?*, Wort und Wahrheit. Monatsschrift für Religion und Kultur (Wien) 4. (1949), 519–524.
- Zur Entwicklungsgeschichte der Donauschwaben = Heimat im Herzen – Wir Donauschwaben*, szerk. Hand Wolfram HÖCKL, Akademischer Gemeinschaftsverlag, Salzburg, 1950, 162–177.
- Edmund Steinacker. Der Erneuerer des Südostdeutschtums = Heimat im Herzen – Wir Donauschwaben*, szerk. Hand Wolfram HÖCKL, Akademischer Gemeinschaftsverlag, Salzburg, 1950, 284–287.
- Fritz Kern †*, Historisches Jahrbuch 70. (1951), 491–495.
- München und der europäische Südosten*, Südostecho (München) 1952/1., 5.
- Das Wöllnersche Religionsedikt*, Historisches Jahrbuch 72. (1953), 386–400.
- Der deutsche Kultureinfluß im Karpatenbecken während des neoabsolutistischen Jahrzehnts*, Südostdeutsche Heimatblätter 2. (1953), Folge 3, 3–13.

- Die Entstehung des europäischen Konservativismus*, Ostdeutsche Wissenschaft 1. (1954), 255–277.
- Verzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1939–1952 zur Geschichte Osteuropas und Südosteuropas* [W. Philipp és I. Smolitsch szerzőtársaként], Forschungen zur osteuropäischen Geschichte (Berlin) 1. (1954), 251–316.
- Die josephinischen Wurzeln des österreichischen Konservativismus*, Südost-Forschungen 14. (1955), 166–175.
- Die politischen Wirkungen der Aufklärung*, Ostdeutsche Wissenschaft 2. (1955), 276–296.
- Bleyer, Jakob = Neue Deutsche Biographie*, II., München, 1955, 302–303.
- Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955*, Südost-Forschungen 15. (1956), 1–4.
- Bayern und der Osten*, Bayerland 1956, 11–12.
- Die Kunst im Zeitalter der Aufklärung = Festschrift für W. Sas-Zaloziecky zum 60. Geburtstag*, szerk. Gertrude GSODAM, Graz, 1956, 169–173.
- Das Heilige Stephansreich*, Das Parlament 1957. X. 16.
- Die Türken in Ungarn. Erbitterte Kämpfe in 3 Jahrhunderten*, Das Parlament 1957. X. 16.
- Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur*, Jahrbuch der Südosteuropa-Gesellschaft 1. (1957), 53–62.
- Alte und neue Heimat, Rumäniendeutsche ohne Hoffnung*, Westdeutscher Rundfunk (1957. február 9., 15.45–16.00, kézirat).
- Die kulturellen Leistungen des Südost-Deutschtums in der Geschichte*, Mitteilungen der Deutschen Pestalozzi-Gesellschaft 1957/4., 1–6.
- Die Kultur des Barocks = Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte*, VII., A. Francke AG, Bern, 1957, 378–383.
- Alexander Domanovszky 1878–1955*, Südost-Forschungen 16. (1957), 151.
- Julius Szekefü (1883–1955)*, Südost-Forschungen 16. (1957), 149–151.
- Satellite unrest and Soviet policy*, Sudeten-Bulletin (München) 5. (1957), 13–15.
- Die Völker Südosteuropas und die Deutschen*, Ostdeutsche Wissenschaft 5. (1958), 35–49.
- Österreich und Rußland auf dem Balkan im 19. Jahrhundert*, Jahrbuch der Südosteuropa-Gesellschaft 2. (1958), 32–44.
- Die kulturellen Leistungen des Südostdeutschtums in der Geschichte*, Südost-deutsches Archiv 1. (1958), 66–75.
- Ein „Votum Valachicum“ v. J. 1681*, Südost-Forschungen 17. (1958), 217–221.
- Das Süd-Ost-Problem*, Der Europäische Osten 4. (1958), 734–740.
- Gegenwartsprobleme Südosteuropas*, Südostdeutsche Vierteljahresblätter 7. (1958), 3–14 [Spectator álnéven].
- Johann Liptak (1889–1958)*, Südost-Forschungen 18. (1959), 390–391.

- Fritz Machatschek zum Gedenken*, Südost-Forschungen 18. (1959), 1–5.
- Die Anfänge des österreichischen Konservativismus. Leopold Alois Hoffmann = Festschrift Karl Eder zum siebzigsten Geburtstag*, szerk. Helmut J. MEZLER-ANDELBERG, Wagner, Innsbruck, 1959, 169–179.
- Zum Geleit = Der Donauschwäbische Lehrer*, szerk. Josef SENZ, Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1959, 5.
- Julius von Farkas (1894–1958)*, Südost-Forschungen 18. (1959), 181.
- Kulturpolitische Probleme Südosteuropas seit 1945*, Jahrbuch der Südosteuropa-Gesellschaft 3. (1959), 18–33.
- Das Deutschtum in Südosteuropa = Der Zusammenbruch des Auslandsdeutschtums in Osteuropa. Vorträge, gehalten auf der Tagung des Steinbacher Kreises am 12. bis 15. Juni 1957 in Espelkamp* (Schriftenreihe für die Ost-West-Begegnung Nr. 13.), Der Wegweiser, Düsseldorf, 1959, 11–24.
- Geschichte der Donauschwaben = Heimatbuch der Donauschwaben*, szerk. Hans Wolfram HOCKL, Aalen, 1959, 11–36.
- Frühe Wacht im Donauraum = Ein Jahrtausend wehrhaftes Bayern*, összeáll. Wilhelm von SCHRAMM – Bruno LANG, Passavia AG, München–Passau, 1959, 5–8.
- Südosteuropa = Ausgewählte Quellen zur Kirchengeschichte Ostmitteleuropas*, szerk. Gerhard MEYER, Unser Weg, Ulm, 1959, 118–120.
- L'évolution culturelle, L'Europe du XIXe et du XXe siècle. Problèmes et interprétations historiques 1.* (1960), 371–411.
- Die Aufklärung = Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte*, IX., A. Francke AG, Bern, 1960, 11–35.
- Zur Geschichte der Namensform Temeschburg im Mittelalter*, Südostdeutsches Archiv 3. (1960), 14–16.
- Das kulturelle und geistige Leben (im 19. und 20. Jahrhundert) = Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte*, X., A. Francke AG, Bern, 1961, 473–513.

C) Magyar vonatkozású ismertetések

- VESZPRÉMY Dezső, *Tali és széchi-szigeti Dr. Thaly Kálmán életrajza*, Budapest, 1928 = Ungarische Jahrbücher 10. (1930), 462.
- LUKCSICS Pál, *Szent László király ismeretlen legendája*, Budapest, 1930 = Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 136–137.
- MÜLLER Gyula, *A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században*, Budapest, 1930 = Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 138.
- WALDAPFEL József, *A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez*, Magyar Könyvszemle (1930), 55–89 = Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 307.

- MONSBERGER Ulrich, *A hazai német naptárírodalom története 1821-ig*, Budapest, 1931 = Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 307.
- BRUNNER Emőd, *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem*, Pannonhalma, 1930 = Ungarische Jahrbücher 11. (1931), 509.
- Joseph MATL, *Die Bedeutung der deutschen Einflüsse auf die Entstehung der südslawischen Kulturen*, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung (Leipzig) 1930/31, 209–225 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 4. (1932), 85–87.
- HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest, 1931 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 4. (1932), 258–260.
- TRÓCSÁNYI Dezső, *Mándi Márton István tudományos működése*, Pápa, 1931 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 4. (1932), 272–273.
- Max BRAUBACH, *Eine Denkschrift des Erzherzogs Maximilian über Ungarn (1777)*, Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 45. (1931), 385–393 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 4. (1932), 363–364; valamint Ungarische Jahrbücher 12. (1932), 151.
- WITZENETZ Julia, *Le théâtre français de Vienne, 1752–1772* (Études Françaises publiées par l'Institut Français de l'Université de Szeged 6.) Szeged, 1932 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 127–128.
- IVÁNYI-GRÜN WALD Béla, *Gr. Széchenyi István: A Hitel, a Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok*, Budapest, 1930 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 130–131.
- Georg BRANDHUBER C. SS. R., *J. M. Sailers Rechtfertigung gegen die Anklagen des hl. Klemens Maria Hofbauers*, Historisches Jahrbuch 52. (1932), 72–78 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 134–135.
- GÖBL László, *A magyar szótárírodalom hatása az oláhra*, Budapest, 1932 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 137.
- HARASZTHY Gyula, *Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében*, Budapest, 1932 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 139–140.
- LÁSZLÓ Irma, *Arany János angol irodalmi kapcsolatai*, Pécs, 1932 = Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 6. (1934), 166–167.
- Hugo HANTSCH, *Die Entwicklung Österreich-Ungarns zur Großmacht*, Freiburg i. Br., 1933 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 288.
- BERZEVICZY Albert, *Az absolutismus kora Magyarországon*, Budapest, 1932 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 289.
- Karl KLEMPA, *Romantikus drámánk spanyol vonásai*, Keszthely, 1934 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 405.
- Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. A jászói premontrei kanonokrend Gödöllői konventje*, [Budapest], 1934 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 412–413.

- TÓTH László, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról*, A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve 3. (1933), 155–211 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 415.
- MARKÓ Árpád, *II. Rákóczy Ferenc a hadvezér*, Budapest, 1934 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 416.
- HAICZL Kálmán, *Léva története a XVII. században*, Léva, 1933 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 419.
- HAICZL Kálmán, *Érsekújvár múltjából*, Érsekújvár, 1932 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 419–420.
- ASZTALOS Miklós, *A wittenbergi egyetem és a magyarországi kálvinizmus*, A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve 2. (1932), 81–94 = Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 443.
- VÁCZY Péter, *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*, Pécs, 1935 = Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen. Erforschung und zur Pflege des Deutschtums / Deutsche Akademie 1935, 134–135.
- KARL KURT KLEIN, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*, Sibiu–München, 1935 = Ungarische Jahrbücher 15. (1935), 364.
- RÉVÉSZ Mária, *Romulus Amasaeus. Egy bolognai humanista magyar összeköttetése a XVI. század elején*, Szeged, 1933 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 89.
- LOVAS Barbara, *Mots d'origine hongroise dans la langue et la littérature française*, Szeged, 1932 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 90.
- ORAVETZ Vera, *Les impressions françaises de Vienne (1567–1850)*, Szeged, 1930 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 186–187.
- JEZERNICZKY Margit, *Les impressions en français de Hongrie (1707–1848)*, Szeged, 1933 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 190–191.
- HORVÁTH Lehel, *Gyulai Pál magyar irodalomtörténete*, Budapest, 1933 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 191.
- NOBL Ilona, *Shakespeare hatása Szigligeti tragédiáira*, Pécs, 1932 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 192.
- HERCZ Mária, *Jegyzetek Coleridge „Zápolya” című drámájához*, Budapest, 1933 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 192.
- LANGFELDER Erzsébet Magda, *Les séjours en Suisse, en France et en Belgique du Comte Zinzendorf d'après son Journal (1764–1770)*, Szeged, 1933 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 351.
- MAGYAR Zoltán, *Vie des mots français en Hongrie*, Debrecen, 1933 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 354.
- GYÖRGY József, *Dóczy Lajos*, Budapest, 1932 = Neue Heimatblätter 1. (1935/36), 354–355.
- JUHÁSZ Gergely, *Klopstock magyar utókorá*, Budapest, 1935 = Neue Heimatblätter 2. (1937), 175.

- HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*, Budapest, 1935 = *Neue Heimatblätter* 2. (1936/37), 308–309.
- Regnum. *Egyháztörténeti évkönyv*, Budapest, 1936 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 430.
- ISTVÁNYI Géza, *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*, Budapest, 1934 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 432–433.
- Franz Martin MAYER – Raimund Friedrich KAINDL – Hans PIRCHEGGER, *Geschichte und Kulturleben Deutsch-österreichs. I–III.*, Wien, 1929–1937 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 632–633.
- THIENEMANN Tivadar – PUKÁNSZKY Béla (szerk.), *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Német Intézetének évkönyve. Első rész: Irodalomtudomány, I. (1936), II. (1937), III. (1938)* = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 643–644.
- ECKHART Ferenc, *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935 = A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, II.*, Budapest, 1936 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 648–651.
- GYÓRI Tibor, *Az orvostudományi kar története 1770–1935 = A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, III.*, Budapest, 1936 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 648–651.
- SZENTPÉTERY Imre, *A bölcsészettudományi kar története = A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, IV.*, Budapest, 1935 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 648–651.
- HAMMER Gyula, *Győr. Városföldrajzi tanulmány*, Győr, 1936 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 654–655.
- HAROLD STEINACKER, *Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild* (Stoffe und Gestalten der deutschen Geschichte; Bd. II., H. 11.), Leipzig, 1937 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 840–841.
- Heinrich KRAMM, *Deutsche Bibliotheken unter dem Einfluß von Humanismus und Reformation*, Leipzig, 1938 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 841.
- BÓNA Imre, *Csepelsziget*, *Acta literarum ac scientiarum r. univ. hung. Francisco-Josephinae, Sectio geographico-historica, IV/I.*, Szeged, 1938, 3–45 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 854–855.
- RÉDEY Tivadar, *A Nemzeti Színház története. Az első félszázad*, Budapest, 1937 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 858.
- ELEKES Lajos, *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király*, Budapest, 1937 = *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938), 866–867.
- Richard MAI, *Auslandsdeutsche Quellenkunde 1924–1933*, Berlin, 1936 = *Südostdeutsche Forschungen* 4. (1939), 185.

- Kurt WESSELY, *Pangermanismus. Geschichte und Widerlegung eines Schlagwortes*, Linz, 1938 = *Südostdeutsche Forschungen* 4. (1939), 186–187.
- Irodalomtörténeti közlemények 47–48. (1936–1937)* = *Südostdeutsche Forschungen* 4. (1939), 424–426.
- Századok 71–72. (1937–1938)* = *Südostdeutsche Forschungen* 4. (1939), 833.
- GYALOKAY Jenő, *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*, Budapest, 1938 = *Südostdeutsche Forschungen* 4. (1939), 877–878.
- C. A. MACARTNEY, *Hungary and her successors. The treaty of Trianon and its consequences 1919–1937*, Oxford, 1937 = *Historische Zeitschrift* 159. (1939), 142–144.
- Ludwig SPOHR, *Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn*, Berlin, 1936 = *Historische Zeitschrift* 160. (1939), 389–391.
- Erich REIMERS, *Der Kampf um den deutschen Osten*, Leipzig, 1939 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 235–236.
- RÉZLER Gyula, *A magyar nagyipari munkásság kialakulása*, Budapest, 1938 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 265–266.
- HAJNÓCZY Iván, *A kecskeméti görögség története*, Budapest, 1939 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 266–267.
- Walter SCHNEEFUSS, *Deutschtum in Süd-Ost-Europa*, Leipzig, 1939 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 628–629.
- Deutschland und Südosteuropa*, Dt. Arbeitsfront, Berlin, 1940 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 955.
- ERNYEY József – KURZWEIL (KARSAI) Géza, *A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátéka, I–II.*, Budapest, 1932–1938 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 991.
- HÓMAN Bálint, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin, 1940 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 998.
- Maja DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*, Stuttgart, 1938 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 999–1000.
- Hans Walter RÖHRIG, *Die Geschichte der deutsch-evangelischen Gemeinden des Banats*, Leipzig, 1940 = *Südost-Forschungen* 5. (1940), 1030–1031.
- Günther STÖKL, *Die deutsch-slavische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert*, Breslau, 1940 = *Südost-Forschungen* 6. (1941), 664.
- Branislav VARSÍK, *Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten*, Bratislava, 1940 = *Südost-Forschungen* 7. (1942), 674.
- SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban (II.)*, Budapest, 1941 = *Südost-Forschungen* 7. (1942), 720.
- GÁLDI László – MAKKAI László, *A románok története. Különös tekintettel az erdélyi románokra*, Budapest, 1941 = *Südost-Forschungen* 7. (1942), 736–737.

- Roderich GOOSS, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik. Von der Einwanderung bis zum Ende des Thronstreites zwischen König Ferdinand I. und König Johann Zápolya*, Wien, 1940 = Historische Zeitschrift 165. (1942), 141–142.
- Heinrich KRAMM, *Wittenberg und das Auslandsdeutschtum im Lichte älterer Hochschulschriften*, Leipzig, 1941 = Südost-Forschungen 8. (1943), 286–287.
- Walter SCHNEEFUSS, *Die Kroaten und ihre Geschichte*, Leipzig, 1942 = Südost-Forschungen 8. (1943), 330.
- Ferdinand MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich, 1760–1790*, Wien, 1951 = Historische Zeitschrift 174. (1952), 608–610.
- EÖTTEVÉNYI Olivér, *Ferenc Ferdinánd*, Budapest, 1942 = Südost-Forschungen 12. (1953), 342–343.
- Anton SCHULTES, *Die Nachbarschaft der Deutschen und Slawen an der March*, Wien, 1954 = Südost-Forschungen 14. (1955), 275.
- Nicholas KÁLLAY, *Hungarian Premier*, New York, 1954 = Südost-Forschungen 14. (1955), 288.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, I., Graz–Köln, 1954 = Südost-Forschungen 14. (1955), 460.
- Walter KUHN, *Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit, Bd. I.*, Köln–Graz, 1955 = Südost-Forschungen 14. (1955), 464.
- Joachim KÜHL, *Das ungarländische Deutschtum zwischen Horthy und Hitler*, Südostdeutsche Heimatblätter 4. (1955), 117–147 = Südost-Forschungen 15. (1956), 600–601.
- Listy Ľudovíta Štúra, I–II., Bratislava, 1954–1956 = Südost-Forschungen 16. (1957), 197.
- TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az erdélyi parasztság története*, Budapest, 1956 = Südost-Forschungen 16. (1957), 205–206.
- Walter KUHN, *Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit, Bd. II.*, Köln–Graz, 1957 = Südost-Forschungen 16. (1957), 464.
- Hans KOHN, *Die Slawen und der Westen*, Wien–München, 1956 = Südost-Forschungen 16. (1957), 464–465.
- Alexander D. BILIMOVICH – VÉGH Jenő – S. D. ZAGOROFF, *The Agricultural Economy of the Danubian Countries 1935–1945*, Stanford, 1955 = Südost-Forschungen 16. (1957), 472–473.
- Johann WEIDLEIN, *Schicksalsjahre der Ungarndeutschen*, Würzburg, 1957 = Südost-Forschungen 16. (1957), 481.
- Victor S. MAMATEY, *The United States and East Central Europe 1914–1918*, Princeton, 1957 = Südost-Forschungen 17. (1958), 257–258.
- ANGYAL Endre, *Barock in Ungarn*, Budapest, 1945 = Südost-Forschungen 17. (1958), 284.

- Ferdinand MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1790, Bd. III.: Das Werk des Hofrats Heinke, 1768–1790*, Wien–München, 1956 = Historische Zeitschrift 185. (1958), 625–626.
- C. A. MACARTNEY, *October fifteenth. A history of modern Hungary 1929–1945, I–II.*, Edinburgh, 1956–57 = Historische Zeitschrift 187. (1959), 159–161.
- MOLLAY Károly, *Das Ofner Stadtrecht*, Budapest, 1959 = Südost-Forschungen 18. (1959), 208.
- MISKOLCZY Gyula, *Ungarn in der Habsburger Monarchie*, Wien, 1959 = Südost-Forschungen 18. (1959), 438.
- Ferdinand MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760 bis 1850, Bd. IV.: Der Spätjosephinismus*, Wien–München, 1957 = Historische Zeitschrift 190. (1960), 591–592.
- BUCSAY Mihály, *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*, Stuttgart, 1959 = Südost-Forschungen 19. (1960), 419–420.
- Történeti Statisztikai Közlemények (Budapest) 2. (1958) = Südost-Forschungen 19. (1960), 420.
- SASHEGYI Oszkár, *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder*, Budapest, 1958 = Südost-Forschungen 19. (1960), 426.
- Johann WEIDLEIN, *Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950*, Schorndorf, 1959 = Südost-Forschungen 19. (1960), 426–427.

3. Nekrológok*

- Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum (München) 2. (1961), 649–651 [Friedrich Walter].
- Burgenländische Heimatblätter 1960/2., 108–109 [-ert].
- Bursenrundbrief Nr. 33.
- Der europäische Osten. Politische Monatsschrift für eine neue Ordnung 6. [Nr. 64.] (1960), 117 [v. G.].
- Fritz VALJAVEC, *Geschichte der abendländischen Aufklärung*, Wien–München, 1961, 365–369 [Felix von Schroeder].
- Historische Zeitschrift 192. (1961), 263–264 [Harold Steinacker].
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1960/1., 117–119 [Felix von Schroeder].
- Ostbrief. Monatsschrift der Ostdeutschen Akademie 6. [Nr. 55.] (1960), 127 [Max Hildebert Boehm].

* Vö. Fritz VALJAVEC, *Ausgewählte Aufsätze*, szerk. Karl August FISCHER – Mathias BERNATH, Oldenbourg, München, 1963, 418.

- Österreichische Begegnung. Vierteljahresschrift für Kultur und Zeitgeschichte 1960/1., 42, 43, 45. [Alfred Malaschofsky].
 Österreichische Osthefte 1960/2., 157 [szerkesztőség].
 Schlesien. Eine Vierteljahresschrift für Kunst, Wissenschaft und Volkstum 1960/1., 57 [Karl Schodrok].
 Südostdeutsche Semesterblätter Nr. 6. (1960), 1–2 [Joseph Matthias Hahn].
 Südostdeutsches Archiv 3. (1960), 3–13 [Harold Steinacker].
 Südostdeutsche Vierteljahresblätter 9. (1960), 57–60 [Hans Diplich].
 Südost-Forschungen 19. (1960), 1–15 [Karl August Fischer].
 Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa 1960/1–2., 1–3 [Hans Hartl].
 Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa 1960/1–2., melléklet [Rudolf Vogel].

4. Irodalom (ábcérendben)

- 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből / 300 Jahre Zusammenleben. Aus der Geschichte der Ungarndeutschen*, I–II. (Budapesti Nemzetközi Történetészkonferencia 1987. március 5–6.), szerk. HAMBUCH Vendel, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Manfred ABELEIN, *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme*, Westdeutscher Verlag, Köln–Opladen, 1968.
- ABLONCZY Balázs, „Német világ” vagy „új Európa”? *A magyar politikai elit Németország-képe 1933 és 1945 között = Újrakezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok / Chronik des wiederholten Neubeginns 1867–2001. Deutsch–ungarische diplomatische Beziehungen*, szerk. UJVÁRY Gábor – PRÖHLE Gergely, Corvina, Budapest, 2001, 103–122.
- Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 37.), szerk. Gerhard SEEWANN – Norbert SPANNENBERGER, Oldenbourg, München, 1999.
- Gerhard ALBRICH – Hans CHRIST – Hans Wolfram HOCKL, *Deutsche Jugendbewegung im Südosten*, Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld, 1969.
- Wolfgang ASCHAUER, *Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität. Die Ungarndeutschen*, Franz Steiner, Stuttgart, 1992.
- Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum”* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 35.), szerk. Edgar HÖSCH – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 1991.

- Hermann AUBIN, *Die Ostgrenze des alten deutschen Reiches*, Historische Vierteljahrschrift 28. (1933), 225–272.
- Hermann AUBIN, *Von Raum und Grenzen des deutschen Volkes. Studien zur Volksgeschichte* (Breslauer Historische Forschungen 6.), Priebatsch, Breslau, 1938.
- Hermann AUBIN, *Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung*, Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1. (1937), 37–70, 309–331, 563–602 (kötetben: Hirzel, Leipzig, 1939).
- Aus der Aufklärung in die permanente Restauration. Geschichtswissenschaft in Deutschland*, szerk. Manfred ASENDORF, Hoffmann&Campe, Hamburg, 1974.
- Friedrich Karl BADENDIECK, *Volk unter Völkern. Aus der Geschichte deutscher Schutzarbeit*, VDA, München, 1967.
- Richard BAHR, *Deutsches Schicksal im Südosten*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1936.
- Richard BAHR, *Volk jenseits der Grenzen. Geschichte und Problematik der deutschen Minderheiten*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1933.
- BARCSAI Géza [= BARTA István!], *A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen*, Athenaeum, Budapest, 1946.
- ERWIN BARTA – KARL BELL, *Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum. Gedenkbuch zum fünfzigjährigen Bestehen der Schutzvereine 1930*, Verein für das Deutschtum im Ausland, Dresden, [1930].
- BARTA István, *Az osztrák történetírás a második világháború után*, Századok 81. (1947), 178–191.
- Ferenc BASCH, *Deutsche Volksforschung in Ungarn. Entwicklung und Ziele*, Deutsche Forschungen in Ungarn 4. (1939) [Heft 3–4. (1941)!], 177–187.
- Hermann BAUSINGER, *Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde*, Zeitschrift für Volkskunde 61. (1965), 177–204.
- Hermann BAUSINGER, *Zwischen Grün und Braun. Volkstumsideologie und Heimatpflege nach dem Ersten Weltkrieg = Religion und Geistesgeschichte der Weimarer Republik*, szerk. Hubert CANCIK, Patmos, Düsseldorf, 1982, 215–229.
- Carl Heinrich BECKER, *Kulturpolitische Aufgaben des Reiches*, Quelle&Meyer, Leipzig, 1919.
- Mathias BEER, *Der „Neuanfang“ der Zeitgeschichte nach 1945. Zum Verhältnis von nationalsozialistischen Umsiedlungs- und Vernichtungspolitik und der Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 274–301.

- Mathias BEER, *Politik und Zeitgeschichte in den Anfängen der Bundesrepublik. Das Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 1998/3., 345–389.
- Mathias BEER, *Wege zur Historisierung der Südostforschung. Voraussetzungen, Ansätze, Themenfelder = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 7–38.
- BELITZKY János, *A magyar helytörténetírás problémái*, Vigilia 1935/2., 91–108.
- BELLÉR Béla, *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*, Akadémiai, Budapest, 1975.
- BELLÉR Béla, *A magyarországi németek rövid története*, Magvető, Budapest, 1981.
- BELLÉR Béla, *A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A Magyarországi németek története 1933–1938*, Új Mandátum, Budapest, 2002.
- Berater der braunen Macht. Wissenschaft und Wissenschaftler im NS-Staat*, szerk. Renate KNIGGE-TESCHE, Anabas, Frankfurt am Main, 1999.
- Matthias BERG, *Karl Alexander von Müller. Historiker für den Nationalsozialismus*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2014.
- Arnold BERGSTRÄSSER, *Sinn und Grenzen der Verständigung zwischen Nationen*, Duncker und Humblot, München, 1930.
- Mathias BERNATH, *Harold Steinacker*, Südost-Forschungen 24. (1965), 1–10.
- Mathias BERNATH, *Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin*, Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 20. (1973), 135–144.
- Mathias BERNATH, *Zur Motivation und Methode der Südosteuropa-Forschung = Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Entwicklung und Problematik der Südosteuropa-Forschung* (Symposion des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft in West-Berlin vom 17.–19. Oktober 1975), szerk. Klaus-Detlev GROTHUSEN, [k. n.], Hamburg, 1976, 115–118.
- Jakab BLEYER, *Aufgaben der Deutschtumsforschung im altungarischen Raume*, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 5. (1933), 238–249.
- Jakab BLEYER, *Die Wissenschaft und das ungarländische Deutschtum*, Sonntagsblatt 1932. július 31., 2–4.
- Max Hildebert BOEHM, *Das eigenständige Volk. Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1932.
- Max Hildebert BOEHM, *Die deutschen Grenzlande*, Hobbings, Berlin, 1930.
- Max Hildebert BOEHM, *Volkstheorie und Volkstumspolitik der Gegenwart* (Wissenschaftliche Forschungsberichte zum Aufbau des neuen Reiches 5.), Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1935.

- Otto BOELITZ, *Das Grenz- und Auslandsdeutschum. Seine Geschichte und seine Bedeutung*, Oldenbourg, München–Berlin, 1930².
- Gideon BOTSCH, „Politische Wissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften“ im Einsatz 1940–1945, Schönigh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 2006.
- Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Das Osteuropa-Institut in Breslau 1930–1940. Wissenschaft, Propaganda und nationale Feinbilder in der Arbeit eines interdisziplinären Zentrums der Osteuropaforschung in Deutschland = Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre“*, szerk. Michael GARLEFF, Oldenbourg, München, 1995, 47–72.
- Gyula BORBÁNDI, *Der ungarische Populismus* (Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München 7.), Hase&Koehler, Mainz, 1976.
- Martin BURKERT, *Die Ostwissenschaften im Dritten Reich. Teil I: 1933–1939* (Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte, szerk. az Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin von Holm Sundhaussen, 55.), Harrassowitz, Wiesbaden, 2000.
- Friedrich CHRISTOF, *Befriedung im Donauraum. Der Zweite Wiener Schiedspruch und die deutsch–ungarischen diplomatischen Beziehungen 1939–1942*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1998.
- Wilhelm CLASSEN, *Aufengeltung des Reiches. Arbeiten zur auswärtigen Kulturpolitik*, Carl Winter, Heidelberg, 1938.
- Csaba CSAPODI, *Valjavec, Fritz: Der Deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten, München, 1940* [recenzió], Századok 76. (1942), 463–472.
- Dittmar DAHLMANN, *Die deutsche Osteuropahistoriographie in der Zwischenkriegszeit = Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft* (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas 68.), szerk. Dittmar DAHLMANN, Franz Steiner, Stuttgart, 2005, 21–36.
- Holger DAINAT – Lutz DANNEBERG – Wilhelm SCHERNUS, *Geschichte der Kultur- und Sozialwissenschaften in der NS-Zeit. Auswahlbibliographie = Literaturwissenschaft und Nationalsozialismus*, szerk. Holger DAINAT – Lutz DANNEBERG, Max Niemeyer, Tübingen, 2003, 387–444.
- Das Deutschtum in Rumpfungarn* (Volksbücherei des „Sonntagsblattes“ 2.), szerk. Jakob BLEYER, Verlag des „Sonntagsblattes“, Budapest, 1928.
- Das Ungarnbild der deutschen Historiographie* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 13.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2004.
- Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg* (Aus

- der Südosteuropa-Forschung 6.), szerk. Holger FISCHER, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1996.
- DEÉR József, *A német nemzetiszocialista történetírás*, Századok 81. (1947), 152–177.
- DÉNES István, *Mentsük meg a Dunántúlt!*, Fráter, Budapest, 1936.
- DÉNES Iván Zoltán, *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Akadémiai, Budapest, 1976.
- DÉNES Iván Zoltán, *Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata, 1913–1946 = Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 202–216.
- Der Donauraum und seine Probleme*, szerk. E[rnst]. WUNDERLICH, Fleischhauer&Spohn, Stuttgart, 1933.
- Michael DERNDARSKY, *Der Fall der gesamtdeutschen Historie: Heinrich von Srbik im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik = Kultur und Politik in Österreich und Ungarn* (Begegnungen an der Donau, kiad. az Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut und vom Institut für Geschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften), szerk. HANÁK Péter – Waltraud HEINDL – Stefan MALFÈR – SOMOGYI Éva, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994, 153–176.
- Der ostdeutsche Volksboden. Aufsätze zu den Fragen des Ostens*, szerk. Wilhelm VOLZ, Hirt, Breslau, 1926.
- Der Südosten – Allgemeinbildender Sonderlehrgang. Südosteuropa*, szerk. az Oberkommando der Wehrmacht (48. Sammelband der Schriftenreihe „Soldatenbriefe zur Berufsförderung”), Ferdinand Hirt, Breslau–Leipzig, 1943.
- Deutsche Auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur. Referate und Diskussionen eines interdisziplinären Symposiums*, szerk. Kurt DÜWELL – Werner LINK, Böhlau, Köln–Wien, 1981.
- Deutsche fern der Heimat* (Deutsches Volk – Deutsche Heimat 3.), szerk. Fritz WÄCHTLER, Deutscher Volksverlag, München, 1940.
- Deutsche Geschichtsphilosophie in dem kurzen 20. Jahrhundert / Német történetfilozófia a rövid 20. században. Ausgewählte Abhandlungen / Válogatott tanulmányok*, szerk. KALMÁR Zoltán, Veszprémi Egyetem Társadalomtudományi Tanszéke, Veszprém, 1996.
- Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999.
- Deutsche im Ausland*, a Verein für das Deutschtum im Ausland megbízásából szerk. F[riedrich]. W[ilhelm]. MOHR – L[udwig]. SCHOEN – W[alter]. von HAUFF. Ferdinand Hirt, Breslau, 1926.
- Deutsche in Ungarn – Ungarn und Deutsche. Interdisziplinäre Zugänge* (Mittel-europa-Studien; 6.), szerk. Frank ALMAI – Ulrich FRÖSCHLE, Thelem, Dresden, 2004.

- Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels* (Materialien des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 8.), szerk. Horst FASSEL, Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1997.
- Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg.* I–II., szerk. Hermann AUBIN – Otto BRUNNER, Hirzel, Leipzig, 1942.
- Deutsches Blut im Karpatenraum* (Jahrbuch des Deutschen Ausland-Instituts zur Wanderungsforschung und Sippenkunde 6. Band 1941/42.), szerk. Manfred GRISEBACH, W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin, [1942].
- Deutsches Geistesleben und Nationalsozialismus. Eine Vortragsreihe der Universität Tübingen*, szerk. Andreas FLITNER, Rainer Wunderlich, Tübingen, 1965.
- Deutsches Volk im europäischen Raum. Ein Verzeichnis grenz- und volkspolitischen Schrifttums*, a Grenzbüchereidienst és a Bücherei des Deutschtums im Ausland im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart megbízásából kiad a Volk und Reich, Berlin, 1938.
- Deutschlandbilder in Polen und Rußland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn*, szerk. Hans SÜSSMUTH, k. n., Baden-Baden, 1993.
- Deutschlands Grenzen in der Geschichte*, szerk. Alexander DEMANDT, C. H. Beck, München, 1991².
- Deutschland und Südosteuropa. Die natürlichen, völkischen, kulturellen und wirtschaftlichen Beziehungen des Deutschtums mit den Völkern im Südosten*, a Gau-dozentenführung im Gau Steiermark és a Südostdeutschen Institutes Graz megbízásából kiad. Steirische Verlagsanstalt, Graz, 1942.
- Die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1920–1970. Forschungsförderung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik*, szerk. Willi OBERKROME – Karin ORTH, Franz Steiner, Stuttgart, 2010.
- Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten*, az Europäischen Nationalitäten-Kongresses megbízásából főszerk. Ewald AMMENDE, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Wien–Leipzig, 1931.
- Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 53.), szerk. Frank-Rutger HAUSMANN, Oldenbourg, München, 2002.
- Die südostdeutsche Volksgrenze*, szerk. Friedrich HEISS, Volk und Reich, Berlin, 1934.
- Die südosteuropäischen Staaten in Einzeldarstellungen. Das Königreich Ungarn*, a Südost-Ausschuß der Deutschen Akademie megbízásából szerk. Franz THIERFELDER, Felix Meiner, Leipzig, 1938.

- Die Wissenschaft im Lebenskampf des deutschen Volkes. Festschrift zum fünfzehnjährigen Bestehen der Deutschen Akademie am 5. Mai 1940*, szerk. Gustav FOCHLER-HAUKE, Deutsche Akademie, München, 1940.
- Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I–V., kiad. Theodor SCHIEDER, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Bonn, 1953–1962.
- Kurt DÜWELL, *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente*, Böhlau, Köln–Wien, 1976.
- Kurt DÜWELL, *Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen auswärtigen Kulturpolitik = Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, szerk. Kurt-Jürgen MAASS, Nomos, Baden-Baden, 2009, 61–111.
- ECKHARDT Sándor, *A magyarság külföldi arcképe = Mi a Magyar?* (A Magyar Szemle Könyvei 15.), szerk. SZEKFÚ Gyula, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939, 87–136.
- Ferenc EILER, *Identität durch Geschichte. Die Zeitschrift „Deutsch–Ungarische Heimatsblätter“ (1929–1943) = Migration im Gedächtnis* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 16.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2013, 87–100.
- EILER Ferenc, *Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938 = Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*, szerk. FEDINEC Csilla, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 37–62.
- Jürgen ELVERT, *Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945)* (Historische Mitteilungen 35.), Franz Steiner, Stuttgart, 1999.
- Entwicklung und Erbe des donauschwäbischen Volksstammes. Festschrift für Josef Volkmar Senz zum 70. Geburtstag* (Donauschwäbisches Archiv, Reihe I. Schriftenreihe der ADL 10.), szerk. Georg WILDMANN, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1982.
- Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, szerk. Wolfgang BENZ – Hermann GRAML – Hermann WEISS, Klett-Cotta, Stuttgart, 1997.
- ERŐS Vilmos, *A 19. századi német historizmus*, Valóság 2007/12., 1–15.
- ERŐS Vilmos, *Historia Regnum – Historia Populum. A Szekfű–Mályusz vita kialakulása*, Századok 129. (1995), 573–596.
- ERŐS Vilmos, *Hóman Bálint és a historiográfia*, Magyar Szemle 2010/11–12., 90–106.
- ERŐS Vilmos, *Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata = Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 217–228.
- ERŐS Vilmos, *A magyar történetírás a dualizmus korában*, Valóság 2012/2., 22–40.

- ERŐS Vilmos, *A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban*, Valóság 2009/2., 48–69.
- ERŐS Vilmos, *Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola* (Szabó István), Néprajzi Látóhatár 2009/1., 5–39.
- ERŐS Vilmos, *A második világháború utáni német történetírás*, Valóság 2011/11., 20–33.
- ERŐS Vilmos, *Szekfű és Mályusz vitája a középkori magyar nemzetiségi politikáról* = *Történeti Tanulmányok IV.*, KLTE, Debrecen, 1995, 125–146.
- ERŐS Vilmos, *Szekfű és Mályusz vitája a „Magyar Történet”-ről*, Századok 131. (1997), 453–476.
- ERŐS Vilmos, *Szekfű historiográfiai koncepciója* = *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*, szerk. UJVÁRY GÁBOR, RÁCIÓ, Budapest, 2011, 101–111.
- ERŐS Vilmos, *A Szekfű–Mályusz vita* (Csokonai Új História Könyvek), Csokonai, Debrecen, 2000.
- ERŐS Vilmos, *A szellemtörténettől a népiségtörténetig. Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról*, Egyetemi, Debrecen, 2012².
- ERŐS Vilmos, *A Szent István-i államtól Kárpát-Európáig* (Szekfű Gyula történetpolitikai gondolkodása az 1940-es évek első felében), Limes 2010/2., 15–30.
- ERŐS Vilmos, *Utak a „Népiségtörténethez”: Mályusz Elemér és Szabó István*, Századok, 147. (2013), 33–62.
- THOMAS ETZENMÜLLER, *Sozialgeschichte als politische Geschichte. Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*, Oldenbourg, München, 2001.
- FAHLBUSCH, Michael, *Die „Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft”. Politische Beratung und NS-Volkstumspolitik* = *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 241–264.
- FAHLBUSCH, Michael, *Im Dienste des Deutschtums in Südosteuropa: Ethnopolitische Berater als Tathelfer für Verbrechen gegen die Menschlichkeit* = *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 175–214.
- Michael FAHLBUSCH, *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften” von 1931–1945*, Nomos, Baden-Baden, 1999.
- Michael FAHLBUSCH, *„Wo der deutsche ... ist, ist Deutschland!” Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933*, Brockmeyer, Bochum, 1994.

- Gyula FARKAS, *Deutsch–ungarische wissenschaftliche Beziehungen. Das Ungarische Institut der Universität Berlin = Die südosteuropäischen Staaten in Einzeldarstellungen. Das Königreich Ungarn*, a Südost-Ausschuß der Deutschen Akademie megbízásából szerk. Franz THIERFELDER, Felix Meiner, Leipzig, 1938, 212–221.
- Gyula FARKAS, *Ungarische Kultur in Deutschland = Ungarn. Das Antlitz einer Nation*, szerk. Zoltán BARANYAI, Königliche Ungarische Universitäts-Druckerei, Budapest, 1940, 773–779.
- FATA Márta, *Bleyer Jakob nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933)*, Regio 1994/1., 175–190.
- Márta FATA, *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Einleitende Fragestellungen = Das Ungarnbild der deutschen Historiographie* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 13.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2004, 11–22.
- Márta FATA, *Die volkskundliche Erforschung der Ungarndeutschen vor dem politisch-ideologischen Hintergrund der Zeit zwischen 1918–1945 = Deutsche in Ungarn – Ungarn und Deutsche. Interdisziplinäre Zugänge* (Mitteleuropa-Studien; 6.), szerk. Frank ALMAI – Ulrich FRÖSCHLE, Thelem, Dresden, 2004, 107–133.
- Márta FATA, *Elemér Mályusz und die Begründung der modernen ungarischen Lokalgeschichte = Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster* (Tübinger Geographische Studien 128.), szerk. Horst FASSEL – Christoph WAACK, Geographisches Institut der Universität Tübingen, Tübingen, 2000, 225–233.
- Márta FATA, *Jakob Bleyer als politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*, disszetáció, Freiburg, 1991 [magánkiadása: Pécs, 1992].
- FATA Márta, *Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt“. Gründung und Entwicklung des Wochenblattes von 1921 bis 1933 = Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels*, szerk. Horst FASSEL, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1997, 9–21.
- Márta FATA, *Jakob Bleyer und die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920) = Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1993 der Landsmannschaft der Donauschwaben Bundesverband – Heft 3*, Landsmannschaft der Donauschwaben, Sindelfingen, 1993, 129–138.
- FATA Márta, *A magyarországi németek néprajzi kutatása a két világháború közötti évek politikai és ideológiai változásainak tükrében*, Néprajzi Látóhatár 9. (2000), 27–43.

- Márta FATA, *Minderheitenkonzeption und -politik Jakob Bleyers (in den Jahren 1917–1933) = Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933) / Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)* (Schriftenreihe des St. Gerhard-Werkes Ungarn I.), szerk. HAMBUCH Vendel, St.-Gerhards Werk Ungarn, Budapest, 1994, 13–28.
- Márta FATA, *Rudolf Hartmann – das Auge des Volkskundlers. Fotowanderfahrten in Ungarn im Spannungsfeld von Sprachinselforschung und Interethnik*, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1999.
- Márta FATA, *Volkskundliche Forschungen über die Ungarndeutschen vor dem politisch-ideologischen Hintergrund der Zeit zwischen 1918–1945 = Uó., Rudolf Hartmann – das Auge des Volkskundlers. Fotowanderfahrten in Ungarn im Spannungsfeld von Sprachinselforschung und Interethnik*, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1999, 23–41.
- FEJES Judit, *Magyar–német kapcsolatok 1928–1932 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 93.)*, Akadémiai, Budapest, 1981.
- Holger FISCHER, *Deutsch–ungarische Beziehungen in der Geographie der Zwischenkriegszeit = Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland (Südosteuropäische Arbeiten 94.)*, szerk. Holger FISCHER – Ferenc SZABADVÁRY, Oldenbourg, München, 1995, 291–352.
- Holger FISCHER, *Die Entwicklung der ungarischen Historiographie nach dem Zweiten Weltkrieg = Ungarn – Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Wissenschaftliche Kolloquien der ungarischen Wirtschafts- und Kulturtagung in Hamburg 1982 (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 24.)*, szerk. Wolfgang BACHOFER – Holger FISCHER, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1983, 247–261.
- Gottfried FITTBOGEN, *Was jeder Deutsche vom Grenz- und Auslandsdeutschtum wissen muß*, Oldenbourg, München–Berlin, 1929⁶.
- Endre FÜLEI-SZÁNTÓ, *Die Germanistik an den ungarischen Universitäten*, Ungarische Jahrbücher 19. (1939), 77–83.
- Immanuel GEISS, *Die Fischer-Kontroverse. Ein kritischer Beitrag zum Verhältnis zwischen Historiographie und Politik in der Bundesrepublik = Uó., Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1972, 108–198.
- Immanuel GEISS, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1972.
- Katja GESCHE, *Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945*, Böhlau, Köln, 2006.
- Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990 (Quellen und Studien zur*

- Geschichte des östlichen Europa 35.), szerk. Erwin OBERLÄNDER, Franz Steiner, Stuttgart, 1992.
- Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*, szerk. Peter SCHÖTTLER, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1999.
- Ferenc GLATZ, *Der Zusammenbruch der Habsburger Monarchie und die ungarische Geschichtswissenschaft* (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 180.), Akadémiai, Budapest, 1980.
- GLATZ Ferenc, *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*, Kossuth, Budapest, 1988.
- GLATZ Ferenc, *Történetírás korszakváltásban. Tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1990.
- GLATZ Ferenc, *Történetíró és politika: Szekfü, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról*, Akadémiai, Budapest, 1980.
- GOGOLÁK Lajos, *Történetünk német népi szemléletben*, Magyar Szemle 28. (1936), 217–228.
- Gräben und Brücken. Berichte und Beiträge zur Geschichte und Gegenwart Ostmitteleuropas. Festschrift für Ernst Nittner zum 65. Geburtstag*, szerk. Horst GLASSL – Franz OLBERT, Ackermann-Gemeinde, München, 1980.
- GRATZ Gusztáv, *A magyarországi németiség ügye*, Magyar Szemle 32. (1938), 357–367.
- Grenzdeutschland seit Versailles. Die grenz- und volkspolitischen Folgen des Friedensschlusses*, szerk. Max Hildebert BOEHM – Karl Christian von LOESCH, Brückenverlag, Berlin, 1930.
- Karl GRIEWANK, *Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1927.
- Gerhard GRIMM, *Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec. Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 237–256.
- Hermann GROSS, *Südosteuropa. Bau und Entwicklung der Wirtschaft* (Beihefte zur „Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa“, Südosteuropa-Institut an der Universität Leipzig, 1.), Universitätsverlag von Robert Noske, Leipzig, 1937.
- Klaus-Detlev GROTHUSEN, *Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Lage der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland = Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*, szerk. Hans LEMBERG és mások, Böhlau, Wien, 1977, 408–426.

- LEO GRUENBERG, *Die deutsche Südostgrenze. = Die Grenzen des Reiches in vier Bänden*, I. (Veröffentlichungen des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts 5.), Teubner, Leipzig–Berlin, 1941.
- MICHAEL GRÜTTNER, *Biographisches Lexikon zur nationalsozialistischen Wissenschaftspolitik* (Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte, sorozatszerk. Holger DAINAT – Michael GRÜTTNER – Frank-Rutger HAUSMANN, 6.), Synchron, Heidelberg, 2004.
- MICHAEL GRÜTTNER, *Die nationalsozialistische Wissenschaftspolitik und die Geisteswissenschaften = Literaturwissenschaft und Nationalsozialismus*, szerk. Holger DAINAT – Lutz DANNEBERG, Max Niemeyer, Tübingen, 2003, 13–40.
- MICHAEL GRÜTTNER, *Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945*, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 2007/1., 123–186.
- MICHAEL GRÜTTNER, *Studenten im Dritten Reich. Geschichte der Deutschen Studentenschaften*, Schöningh, Paderborn, 1995.
- MICHAEL GRÜTTNER, *Wissenschaft = Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, szerk. Wolfgang BENZ – Hermann GRAML – Hermann WEISS, Klett-Cotta, Stuttgart, 1997, 135–153.
- MICHAEL GRÜTTNER – CHRISTOPH JAHR – SVEN KINAS – ANNE CHR. NAGEL – JENS THIEL, *Die Berliner Universität zwischen den Weltkriegen 1918–1945* (Geschichte der Universität Unter den Linden, sorozatszerk. Rüdiger vom BRUCH – Heinz-Elmar TENORTH, 2.), Akademie, Berlin, 2012.
- GULYÁS László, *A Horthy-korszak külpolitikája 1.*, Attraktor, Máriabesnyő, 2012.
- GULYÁS László, *A Horthy-korszak külpolitikája 2.*, Attraktor, Máriabesnyő, 2013.
- GUNST Péter, *A magyar történetírás története*, Csokonai, Debrecen, 2000.
- GYURGYÁK János, *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007.
- INGO HAAR, *Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedsprüchen und der Dokumentation der Vertreibung = Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich*, szerk. Lucia SCHERZBERG, Schöningh, Paderborn, 2005, 103–119.
- INGO HAAR, *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2000.
- INGO HAAR, „Kämpfende Wissenschaft“. *Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 143.), szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 215–240.

- Ingo HAAR, *Osteuropaforschung und „Ostforschung“ im Paradigmenstreit. Otto Hoetzsch, Albert Brackmann und die deutsche Geschichtswissenschaft = Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft* (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas 68.), szerk. Dittmar DAHLMANN, Franz Steiner, Stuttgart, 2005, 37–54.
- Lutz HACHMEISTER, *Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-Führers Franz Alfred Six*, C. H. Beck, München, 1998.
- Johannes HALLER, *Die Epochen der deutschen Geschichte*, Cotta, Stuttgart, 1940.
- Notker HAMMERSTEIN, *Die Deutsche Forschungsgemeinschaft in der Weimarer Republik und im Dritten Reich. Wissenschaftspolitik in Republik und Diktatur*, C. H. Beck, München, 1999.
- HANÁK Péter, *Az osztrák és a német vezető réteg magyarságképe a századforduló idején = Magyarságkép és történeti változásai*, MTA, Budapest, 1999, 27–34.
- Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 2 Bde.*, szerk. Michael FAHLBUSCH – Ingo HAAR, K. G. Saur, München, 2008.
- Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*, szerk. Carl PETERSEN – Otto SCHEEL és mások, Bd. 1–3 [A–Massachusetts], Hirt, Breslau, 1933–1938.
- Hans Steinacher. Bundesleiter des VDA (Volkstum für das Deutschtum im Ausland) 1933–1937, Erinnerungen und Dokumente* (Schriften des Bundesarchivs 19.), szerk. Hans-Adolf JACOBSEN, Boldt, Boppard/Rhein, 1970.
- A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban*, szerk. ERŐS Vilmos, Lucidus, Budapest, 2006.
- Peter HASLINGER, *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895–1994*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1996.
- Helmuth HAUFFE, *Deutsches Volkstum in der Bevölkerungsentwicklung des östlichen Mitteleuropas*, Grenze und Ausland, Berlin–Stuttgart, 1935.
- Walter von HAUFF, *Die wirtschaftlichen und politischen Aufgaben des Auslandsdeutschtums. Wesen, Ziele, Wege*, G. Braun, Karlsruhe, 1925.
- Karl HAUSHOFER, *Bausteine zur Geopolitik*, Vowinkel, Berlin, 1928.
- Karl HAUSHOFER, *Geopolitische Grundlagen*, Spaeth&Linde, Berlin, [1936].
- Frank-Rutger HAUSMANN, „Auch im Krieg schweigen die Musen nicht.“ *Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 169.), Vandenhoeck& Ruprecht, Göttingen, 2002.
- Frank-Rutger HAUSMANN, *Der „Kriegseinsatz“ der Deutschen Geisteswissenschaften im Zweiten Weltkrieg (1940–1945) = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 63–86.

- Frank-Rutger HAUSMANN, *Deutsche Geisteswissenschaft im Zweiten Weltkrieg. Die „Aktion Ritterbusch“ (1940–1945)*, Synchron, Heidelberg, 2007³.
- Frank-Rutger HAUSMANN, *Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich“*, Klostermann, Frankfurt am Main, 2011.
- A hazatérő Farkas Gyula. *Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*, szerk. FUTAKY István – KESZTYŰS Tibor, Universitas, Budapest, 2003.
- HELLE Ferenc, *A magyar–német művelődési kapcsolatok története*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942.
- Hochschule und Wissenschaft im Dritten Reich*, szerk. Jörg TRÖGER, Campus, Frankfurt – New York, 1984.
- Edgar HÖSCH, *Südostforschung vor und nach 1945. Eine historiographische Herausforderung = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten; 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 275–286.
- Richárd HUSS, *Der Stand der Germanistik und die Stellung der deutschen Sprache im wissenschaftlichen und kulturellen Leben des heutigen ungarischen Staates*, Deutsche Kultur im Leben der Völker. Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums / Deutsche Akademie 14. (1939), 194–208.
- Georg G. IGGERS, *Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*, Deutscher Taschenbuch, München, 1971.
- Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*, szerk. ROMSICS Ignác, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.
- Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935-1944) / *Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec's Briefwechsel mit rumänischen Gelehrten (1935-1944)*, szerk. Stelian MÂNDRUȚ – Rudolf GRÄF, Academia Română, Cluj-Napoca/Klausenburg, 2010.
- Otto-Albrecht ISBERT, *Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum* (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung, Abhandlungen 1.), Julius Beltz, Langensalza–Berlin–Leipzig, 1931.
- Otto-Albrecht ISBERT, *Der deutsch–magyarische Grenzraum = Die südostdeutsche Volksgrenze*, szerk. Friedrich HEISS, Volk und Reich, Berlin, 1934, 157–168.
- Otto-Albrecht ISBERT, *Geographie und Volkskunde in der Deutschtumsforschung. Methodisches zu den Untersuchungen über das deutsche Volksgruppengebiet des ungarischen Mittelgebirges*, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 2. (1931/32), 60–73.

- Otto-Albrecht ISBERT, *A magyarországi németiség birodalmi német szempontból*, Magyar Szemle 15. (1932), 231–240.
- Otto-Albrecht ISBERT, *Ungarn* (Kleine Auslandskunde, sorozatszerk. F. A. SIX, Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut, 9.), Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1941.
- Otto-Albrecht ISBERT, *Volksboden und Nachbarschaft der Deutschen in Europa. Ein Taschenbuch*, Julius Beltz, Langensalza, 1937.
- Otto-Albrecht ISBERT, *Volks- und Kulturbodenforschung in Deutschland und Ungarn*, Deutsch–Ungarische Heimatsblätter 6. (1934), 241–256.
- Hans-Adolf JACOBSEN, *Auswärtige Kulturpolitik als „geistige Waffe“. Karl Haushofer und die Deutsche Akademie 1923–1927 = Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur. Referate und Diskussionen eines interdisziplinären Symposions* (Beiträge zur Geschichte der Kulturpolitik 1.), szerk. Kurt DÜWELL – Werner LINK, Böhlau, Köln–Wien, 1981, 218–256.
- Hans-Adolf JACOBSEN, *Karl Haushofer. Leben und Werk*, I–II., Boldt, Boppard/Rhein, 1979.
- Hans-Adolf JACOBSEN, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938*, Metzner, Frankfurt am Main, 1968.
- Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker. Akten der JBG-Tagung vom 5. Dezember 2003* (Jakob Bleyer Gemeinschaft, Sonntagsblatt-Bücherei 3.), JBG, Budapest, 2004.
- Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933) / Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)* (Schriftenreihe des St. Gerhard-Werkes Ungarn I.), szerk. HAMBUCH Vendel, St.-Gerhards Werk Ungarn, Budapest, 1994.
- Hanns JOBST, *Zur Geschichte der deutsch–ungarischen Beziehungen = Die süd-osteuropäischen Staaten in Einzeldarstellungen. Das Königreich Ungarn*, a Südost-Ausschuß der Deutschen Akademie megbízásából szerk. Franz THIERFELDER, Felix Meiner, Leipzig, 1938, 89–101.
- Krisztina KALTENECKER, *Die Beurteilung Jakob Bleyers in der BRD der 1950er Jahre. Die Weidlein-Schieder Kontroverse = Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker. Akten der JBG-Tagung vom 5. Dezember 2003* (Jakob Bleyer Gemeinschaft, Sonntagsblatt-Bücherei 3.), JBG, Budapest, 2004, 25–38.
- Karl KASER, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2002².
- KEREKES Lajos, *A weimari köztársaság*, Kossuth, Budapest, 1985.
- KERESZTURY Dezső, *Magyarország a német közvéleményben*, Magyar Szemle 16. (1932), 18–29.

- Karl Kurt KLEIN, *Richard Huss. Lebensbild eines volksdeutschen Forschers und Kämpfers* (Schriftenreihe der Deutschen Forschungen in Ungarn 10.), Kultura, Budapest, 1943.
- Pater Beda KLEINSCHMIDT O. F. M., *Auslanddeutschtum und Kirche. Ein Hand- und Nachschlagebuch auf geschichtlich-statistischer Grundlage, I. Bd. Grundlegung. Europäisches Auslanddeutschtum* (Deutschtum und Ausland. Studien zum Auslanddeutschtum und zur Auslandskultur, sorozatsz. Georg Schreiber, 19/20.), Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster, 1930.
- Christoph KLESSMANN, *Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich = Wissenschaft im Dritten Reich*, szerk. Peter LUNDGREEN. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985, 350–383.
- Carsten KLINGEMANN, *Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009.
- Helmuth KLOCKE, *Deutsches und madjarisches Dorf in Ungarn* (3. Beiheft zum Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik, VII.), S. Hirzel, Leipzig, 1937.
- Jürgen KLOOSTERHUIS, „Friedliche Imperialisten“. *Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik 1906–1918*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1994.
- Heinrich KONEN, *Amtliche deutsche Politik und Kulturpolitik*, Süddeutsche Monatshefte 28. (1930/31), 229–234.
- A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde – HALÁSZ Ferenc – UJVÁRY Gábor, Argumentum, Budapest, 2009.
- KÖNIG Antal, *A hazai németiség két frontja*, Magyar Szemle 32. (1938), 214–224.
- KÓSA János, *Magyarok a németekről 1849–1945*, Athenaeum, Budapest, 1946.
- KÓSA János, *Német kultúrhatás Délkelet-Európában*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 65. (1941), 214–229.
- KOSÁRY Domokos, *A magyar történetírás a két világháború között = Uő., A történelem veszedelmei*, Magvető, Budapest, 1987, 321–355.
- Rolf KOSIEK, *Jenseits der Grenzen. 1000 Jahre Volks- und Auslandsdeutsche*, Grabert, Tübingen, 1987².
- Rudolf KÖTZSCHKE, *Über den Ursprung und die geschichtliche Bedeutung der ostdeutschen Siedlung = Der ostdeutsche Volksboden. Aufsätze zu den Fragen des Ostens*, szerk. Wilhelm VOLZ, Hirt, Breslau, 1926, 7–26.
- Rudolf KÖTZSCHKE – Wolfgang EBERT, *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1937.
- KÖVICS Emma, *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1939*, Akadémiai, Budapest, 1992.

- Gertrud KRALLERT, *Das Südost-Institut München, Stand 1971 = Symposion des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich* (Südosteuropa-Studien; 19.), szerk. Klaus-Detlev GROTHUSEN, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1972, 107–111.
- Walter KUHN, *Deutsche Sprachinselforschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren*, Wolff, Plauen, 1934.
- Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, szerk. Kurt-Jürgen MAASS, Nomos, Baden-Baden, 2009.
- Kultur und Politik in Österreich und Ungarn* (Begegnungen an der Donau, kiad. az Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut és az Institut für Geschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften), szerk. Péter HANÁK – Waltraud HEINDL – Stefan MALFÈR – Éva SOMOGYI, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994.
- Kulturwissenschaften und Nationalsozialismus*, szerk. Jürgen ELVERT – Jürgen NIELSEN-SIKORA, Franz Steiner, Stuttgart, 2008.
- Joachim KÜHL, *Föderationspläne im Donaauraum und in Ostmitteleuropa* (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 2.), Oldenbourg, München, 1958.
- Reinhard KÜHNL, *Reichsdeutsche Geschichtswissenschaft = Hochschule und Wissenschaft im Dritten Reich*, szerk. Jörg TRÖGER, Campus, Frankfurt – New York, 1984, 92–104.
- LACKÓ Miklós, *Szekfű Gyula és kortársai = A két világháború közötti Magyarországról*, szerk. LACKÓ Miklós, Kossuth, Budapest, 1984, 375–402.
- Karl LAMPRECHT, *Über auswärtige Kulturpolitik*, Kohlhammer, Stuttgart, 1913.
- A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*, szerk. MIKLÓS Péter, Belvedere Meridionale, Szeged, 2008.
- LENDVAI L. Ferenc, *Közép-Európa koncepciók*, Áron, Budapest, 1997.
- Markus LENIGER, *Nationalsozialistische „Volkstumsarbeit“ und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese*, Frank & Timme, Berlin, 2006.
- Karl Christian von LOESCH, *Das Deutsche Volk: sein Boden und seine Verteidigung*, Volk und Reich, Berlin, 1938.
- Tammo LUTHER, *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten* (Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft, sorozatszerk. Jürgen ELVERT – Michael SALEWSKI, 55.), Franz Steiner, Stuttgart, 2004.
- Fritz MACHATSCHKEK, *Der Südosten und Südosteuropa*, Südost-Forschungen 8. (1943), 36–68.

- A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*, szerk. BALOGH Sándor – SIPOS Levente, Napvilág, Budapest, 2002.
- A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Budapest, 2009.
- Magyarságkép és történeti változásai*, szerk. PATAKI Ferenc – RITOÓK Zsigmond, MTA, Budapest, 1999.
- A magyar történetírás új útjai* (A Magyar Szemle Könyvei 3.), szerk. HÓMAN Bálint, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931.
- A magyar tudománypolitika alapvetése*, szerk. MAGYARY Zoltán, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.
- MÁLYUSZ Elemér, *Három folyóirat*, Századok 68. (1934), 45–65.
- MÁLYUSZ Elemér, *A magyar történettudomány*, Bolyai-könyvek, [Budapest, 1942].
- MÁLYUSZ Elemér, *A mai német történetfelfogás és a magyarság = Az Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve az 1940/41-es évekről*, szerk. REMPÖRT Elek, Budapest, 1942, 19–38.
- MÁLYUSZ Elemér, *Népiségtörténet* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 13.), s. a. r. Soós István, MTA TTI, Budapest, 1994.
- MÁLYUSZ Elemér, *Az új német nacionalizmus történetírása*, Magyar Szemle 15. (1932), 241–253.
- Mályusz Elemér emlékezete 1898–1989*, Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, Makó, 1999.
- Erich MASCHKE, *Die Wiedergewinnung des deutschen Ostens = Europas Schicksal im Osten*, szerk. von Hans HAGEMEYER, F. Hirt, Breslau, 1939³, 104–115.
- Otto MAULL, *Einheit und Gliederung Südosteuropas*, Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa 1937/4., 3–20.
- Lothar MERTENS, *Die „Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft / Deutsche Forschungsgemeinschaft“ im Dritten Reich 1933–1936 = Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 53.), szerk. Frank-Rutger HAUSMANN, Oldenbourg, München, 2002, 21–38.
- Mi a magyar?* (A Magyar Szemle Könyvei 15.), szerk. SZEKFŰ Gyula, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939.
- Eckard MICHELS, *Von der Deutschen Akademie zur Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960* (Studien zur Zeitgeschichte 70.), Oldenbourg, München, 2005.
- Migration im Gedächtnis* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 16.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2013.

- Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (Zentral-europa-Studien; 1.), szerk. Richard G. PLASCHKA – Horst HASELSTEINER – Arnold SUPPAN – Anna M. DRABEK – Birgitta ZAAR, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995.
- Mitteleuropa. Traum oder Trauma? Überlegungen zum Selbstbild einer Region*, szerk. H[ans].-P[eter]. BURMEISTER – F[rank]. BOLDT – Gy[örgy]. MÉSZÁROS, Edition Temmen, Bremen, 1988.
- „Mitteleuropa” und „Südosteuropa” als Planungsraum. *Wirtschafts- und kulturpolitische Expertisen im Zeitalter der Weltkriege*, szerk. Carola SACHSE, Wallstein, Göttingen, 2010.
- MOLNÁR Péter, *Magyar–német vegyesbizottsági tárgyalások a tankönyvek kölcsönös revíziójáról (1940–1944)*, Századok 131. (1997), 477–488.
- Hans MOMMSEN, *Der faustische Pakt der Ostforschung mit dem NS-Regime. Anmerkungen und Historikerdebatte = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 265–273.
- Wolfgang J. MOMMSEN, *Vom „Volkstumskampf” zur nationalsozialistischen Vernichtungspolitik in Osteuropa. Zur Rolle der deutschen Historiker unter dem Nationalsozialismus = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 183–214.
- Adolf MORSBACH, *Deutsche Kulturpolitik im Ausland = Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstage*, szerk. Heinrich KONEN – Johann Peter STEFFES, Gilde, Köln, 1932, 237–265.
- Eduard MÜHLE, *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Droste, Düsseldorf, 2005.
- Eduard MÜHLE, „Ostforschung”. *Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 3. (1997), 317–390.
- Robert MÜLLER-STERNBERG, *Deutsche Ostsiedlung – eine Bilanz für Europa*, Ernst und Werner Giesecking, Bielefeld, 1971.
- Josef NADLER, *Das stammhafte Gefüge des deutschen Volkes*, Josef Kösel & Friedrich Pustet, München, 1934.
- Nationalsozialismus in den Kulturwissenschaften*, I–II., szerk. Hartmut LEHMANN – Otto Gerhard OEXLE, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2004.
- A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011.
- NEHRING, Karl, *Der Briefwechsel von Fritz Valjavec 1934–1950. Personen und Institutionen*, Südost-Forschungen 53. (1994), 323–354.

- Karl NEHRING, *Geschichte des Südost-Instituts = Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum 70. Geburtstag* (Südosteuropa-Bibliographie, Ergänzungsband 2.), szerk. Karl NEHRING, Oldenbourg, München, 1990, 21–31.
- Karl NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula 1934–1936*, Südost-Forschungen 50. (1991), 1–30.
- NÉMEDI Lajos, *Béla Pukánszky (1895–1950)*, Arbeiten zur deutschen Philologie (Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts der Kossuth-Lajos-Universität Debrecen) I. (1965), 9–28.
- NÉMEDI Lajos, *Das Deutschtum im ungarischen Blickfeld*, Ungarische Jahrbücher 20. (1940), 35–70.
- Ludwig NÉMEDI, *Das Gesamtdeutschtum im ungarischen Blickfeld* (Schriftenreihe der Neuen Heimatblätter 6.), Sárkány, Budapest, 1938.
- NÉMEDI Lajos, *Das ungarländische Deutschtum und das Ungartum*, Ungarische Jahrbücher 21. (1941), 19–55.
- NÉMETH István, *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*, ELTE Eötvös, Budapest, 2001.
- NIEDERHAUSER Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, MTA TTI, Budapest, 1995.
- Thomas NIPPERDEY – Ludwig SCHMUGGE, *50 Jahre Forschungsförderung in Deutschland. Ein Abriss der Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1920–1970*, Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bonn – Bad Godesberg, 1970.
- Willi OBERKROME, *Aspekte der deutschsprachige „Volksgeschichte“ = Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre“*, szerk. Michael GARLEFF, Oldenbourg, München, 1995, 37–46.
- Willi OBERKROME, *Geschichte, Volk und Theorie. Das „Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums“ = Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*, szerk. Peter SCHÖTTLER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999, 104–165.
- Willi OBERKROME, *Regionalismus und historische „Volkstumsforschung“ 1890–1960 = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 39–48.
- Willi OBERKROME, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 101.), Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1993.

- Willi OBERKROME, *Zur Kontinuität ethnozentrischer Geschichtswissenschaft nach 1945*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 49. (2001), 50–61.
- Erwin OBERLÄNDER, *Geschichte Ostmitteleuropas – Selbstwert oder Funktion der deutschen Geschichte? Zur historischen Osteuropaforschung der 30er/40er Jahre = Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Inter-ethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre“*, szerk. Michael GARLEFF, Oldenbourg, München, 1995, 25–36.
- Erwin OBERLÄNDER, *Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich. Ein Bericht zum Forschungsstand = Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945-1990 (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 35.)*, szerk. Erwin OBERLÄNDER, Franz Steiner, Stuttgart, 1992, 12–30.
- Christoph OBERMÜLLER, *Die deutschen Stämme. Stammesgeschichte als Namensgeschichte und Reichsgeschichte*, Velhagen&Klasing, Bielefeld–Leipzig, 1941³.
- OROSZ László, *Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarorszáján*, Közép-Európai Közlemények 2015/1., 34–48.
- László OROSZ, *Die Verbindungen der deutschen Südostforschung zur ungarischen Wissenschaft zwischen 1935 und 1944. Ein Problemaufriss anhand des Briefwechsels zwischen Fritz Valjavec und Elemér Mályusz = Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*, szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2004, 126–167.
- OROSZ László, *Ein Leben im Dienste der Forschung des südostdeutschen Raumes: Fritz Valjavec (1909–1960)*, Suevia Pannonica 18. [28.] (2000), 57–59.
- OROSZ László, *Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás*, Századok 135. (2001), 635–648.
- OROSZ László, *A két világháború közötti német „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához: Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése*, Levéltári Közlemények 2004/1., 105–137, 2004/2., 117–154.
- OROSZ László, *A két világháború közti német történettudomány közelítése Köztes-Európa népeinek vizsgálatához*, Közép-Európai Közlemények 2014/3–4., 99–106.
- OROSZ László, *Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában*, Századok 137. (2003), 43–99.
- OROSZ László, *Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938)*, Aetas 2009/2., 5–21.
- Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive* (Regensburger Studien 13.), szerk. Katrin BOECKH – Roman SMOLORZ, Stadtarchiv, Regensburg, 2008.

- OTTLIK László, *Das Stefansreich im neuen Europa* (Sonderabdruck aus dem Pester Lloyd vom 18. und 20. August 1940.), Pester Lloyd-Gesellschaft, Budapest, 1940.
- Österreichische Historiker 1900–1945. *Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*, szerk. Karel HRUZA, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2008.
- PÁRDÁNYI Miklós, *Államesség és nemzetiségi kérdés a politika rendszerében*, Veritas, Budapest, 1944.
- Albrecht PENCK, *Deutscher Volks- und Kulturboden = Volk unter Völkern* (Bücher des Deutschtums 1.), szerk. Karl Christian von LOESCH, mtárs. A. HILLEN ZIEGFELD, F. Hirt, Breslau, 1925, 62–72.
- Albrecht PENCK – Hans FISCHER, *Der deutsche Volks- und Kulturboden in Europa*, Wagner&Debes, Leipzig, 1925.
- Michael PETERS, *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908–1914). Ein Beitrag zur Geschichte des völkischen Nationalismus im spät-wilhelminischen Deutschland* (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 501.), Peter Lang, Frankfurt am Main, 1996².
- PRITZ Pál, *A Haushofer-jelenség = Vissza a történelemhez. Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára*, szerk. IZSÁK Lajos – STEMLER Gyula, Napvilág, Budapest, 1996, 279–292.
- PRITZ Pál, *Külpolitika és nemzetiségi kérdés Magyarországon 1945–1993 = A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*, szerk. GERGELY Jenő – CSAPÓ Csaba – DOBSZAY Tamás – ZEIDLER Miklós, ELTE BTK, Budapest, 2000, 423–432.
- PRITZ Pál, *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995.
- PRITZ Pál, *A magyar–német viszony 1918–1945 között = Újrakezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok / Chronik des wiederholten Neubeginns 1867–2001. Deutsch–ungarische diplomatische Beziehungen*, szerk. UJVÁRY GÁBOR – PRÖHLE Gergely, Corvina, Budapest, 2001, 57–77.
- PRITZ Pál, *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*, Akadémiai, Budapest, 1982.
- PRITZ Pál, *Magyarsággép és külföldi propaganda a húszas évek első felében*, Századok 128. (1994), 1078–1115.
- PRITZ Pál, *Pax Germanica – Német elképzelések Európa jövőjéről a II. világháborúban*, Osiris, Budapest, 1999.
- Béla PUKÁNSZKY, „Deutschungar”, *Deutsch–Ungarische Heimatsblätter* 3. (1931), 81–91.
- PUKÁNSZKY Béla, *Német polgárság magyar földön*, Franklin, Budapest, 1940.

- Béla PUKÁNSZKY, *Ungarn und die Deutschen = Ungarn und die Nachbarvölker*, szerk. Stefan GÁL, Danubia, Budapest, [1943], 36–60.
- Béla PUKÁNSZKY, *Valjavec, Fritz: Karl Gottlieb von Windisch (1725–1793). Das Lebensbild eines südosddeutschen Bürgers der Aufklärungszeit*, München, 1936 [recenzió], Századok, 71. (1937), 354–356.
- Béla PUKÁNSZKY, *Wandlungen und Abwandlungen des deutsch–ungarischen Bewußtseins*, Ungarische Jahrbücher 14. (1934), 144–164.
- Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster* (Tübinger Geographische Studien 128.), szerk. Horst FASSEL – Christoph WAACK, Geographisches Institut der Universität Tübingen, Tübingen, 2000.
- Religion und Geistesgeschichte der Weimarer Republik*, szerk. Hubert CANGIK, Patmos, Düsseldorf, 1982.
- Adolf RIETH, *Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart* (Schriften des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart, A: Kulturhistorische Reihe 18.), Ausland und Heimat, Stuttgart, 1927.
- Ernst RITTER, *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen* (Frankfurter Historische Abhandlungen 14.), Franz Steiner, Wiesbaden, 1976.
- ROMSICS Gergely, *A magyar történelem völkisch ábrázolásai – Hogyan alakult a hazai szélsőjobboldal történeti diskurzusa a Horthy-korszak végén?*, Rubicon 2004/11., 69–75.
- ROMSICS Gergely, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*, Új Mandátum, Budapest, 2010.
- ROMSICS Gergely, *A német birodalmi gondolat völkisch metamorfózisa a történetírásban = Németföldről Németországba. Magyar kutatók tanulmányai a német történelemről*, szerk. FRANK Tibor, Gondolat, Budapest, 2012, 220–241.
- ROMSICS Ignác, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Osiris, Budapest, 2011.
- ROMSICS Ignác, *Hóman Bálint és a magyar történetírás = Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 9–18.
- ROMSICS Ignác, *Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában, 1919–1944 = Uő., Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris, Budapest, 2005, 177–233.
- ROMSICS Ignác, *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*, Osiris, Budapest, 2004.

- ROMSICS Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*, Napvilág, Budapest, 1998.
- ROMSICS Ignác, *Történelem, történetírás, hagyomány*, Osiris, Budapest, 2008.
- RÓNAI András, *Egy német nemzetiségi térkép*, Magyar Szemle 24. (1935), 120–125.
- RÓNAI András, *A nemzetiségi kérdés területi megoldásai*, Magyar Szemle 31. (1937), 201–209.
- Franz RONNEBERGER, *Bismarck und Südosteuropa* (Veröffentlichungen des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts 9.), Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1941.
- Franz RONNEBERGER, *Der politische Südosteuropabegriff*, Reich, Volksordnung, Lebensraum 6. (1943), 53–107.
- Franz RONNEBERGER, *Erinnerungen an Mitteleuropa. Zur Geschichte einer Raumidee*, Südosteuropa-Mitteilungen 21. (1981), 3–19.
- Franz RONNEBERGER, *Südosteuropa in den internationalen politischen Beziehungen der Gegenwart* (Südosteuropa-Studien 10.), Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1968.
- Franz RONNEBERGER, *Wandlungen im Verständnis Südosteuropas. Betrachtungen über Gegenstand und Aufgaben der Südosteuropaforschung in Abhängigkeit von politischen und sozialen Konstellationen = Wirtschaftswissenschaftliche Südosteuropa-Forschung. Grundlagen und Erkenntnisse. Hermann Gross zum 60. Geburtstag* (Südosteuropa-Schriften; 4.), szerk. Theodor ZOTSCH, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, München, 1963, 9–34.
- Franz RONNEBERGER, *Zwischenbilanz der Südosteuropaforschung. Leistungsstand, Schwierigkeiten, Zukunftsprognosen = Uó., Politische Systeme in Südosteuropa* (Südosteuropa-Studien, a Südosteuropa-Gesellschaft megbízásából szerk. Walter ALTHAMMER, 33.), Günter Olzog, München–Wien, 1983, 51–63.
- Mechtild RÖSSLER, *„Wissenschaft und Lebensraum“. Geographische Ostforschung im Nationalsozialismus. Ein Beitrag zur Disziplingeschichte der Geographie* (Hamburger Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte 8.), D. Reimer, Berlin, 1990.
- Hans ROTHFELS, *Die Geschichtswissenschaft in der dreißiger Jahren = Deutsches Geistesleben und Nationalsozialismus. Eine Vortragsreihe der Universität Tübingen*, szerk. Andreas FLITNER, Rainer Wunderlich, Tübingen, 1965, 90–107.
- Herbert SACHSE, *Die Verluste des ungarländischen Deutschtums im Spiegel der Statistik* (Schriften zur Volkswissenschaft 6.), Grenze und Ausland, Berlin, 1937.
- Horand Horsa SCHACHT, *Volksdeutsche Fibel*, I–II., Velhagen&Klasing, Bielefeld–Leipzig, 1937.

- Anna SCHADER, *Harold Steinacker (1875–1965). Sein Weg in den Nationalsozialismus*, disszertáció, Klagenfurt, 1997.
- Helmut SCHALLER, *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*, Friedrich Pustet, Regensburg, 2002.
- Martin SCHARFE, *Einschwörung auf den völkisch-germanischen Kulturbegriff = Hochschule und Wissenschaft im Dritten Reich*, szerk. Jörg TRÖGER, Campus, Frankfurt – New York, 1984, 105–115.
- Wilhelm SCHMIDT, *Rasse und Volk: ihre allgemeine Bedeutung, ihre Geltung im deutschen Raum*, Pustet, Salzburg, 1935.
- SCHNEIDER Márta, *A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum*, *Hungarológia* 2. (1993), 4–35.
- SCHNEIDER Márta, *Farkas Gyula berlini évei = A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*, szerk. FUTAKY István – KESZTYÚS Tibor, Universitas, Budapest, 2003, 203–214.
- Thomas SCHÖBEL, *Albert Brackmann und die Publikationsstelle Berlin-Dahlem = Dahlemer Erinnerungsorte*, szerk. Jessica HOFFMANN – Anja MEGEL – Robert PARZER – Helena SEIDEL, Frank & Timme, Berlin, 2007, 229–243.
- Günter SCHÖDL, *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus“* (Erlanger Historische Studien 3.), Peter Lang, Frankfurt am Main, 1978.
- Bastiaan SCHOT, *Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz* (Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 4.), J. G. Herder-Institut, Marburg/Lahn, 1988.
- Georg SCHREIBER, *Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn* (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Geisteswissenschaften 6.), Westdeutscher Verlag, Köln–Opladen, 1954.
- Georg SCHREIBER, *Das auslanddeutschtum [!] als Kulturfrage* (Deutschtum im Ausland. Studien zum Auslandsdeutschtum und zur Auslandskultur 17/18.), Aschendorff, Münster, 1929.
- Karl Heinz SCHRÖDER, *Geographie an der Universität Tübingen 1512–1977* (Tübinger Geographische Studien 72.), Geographisches Institut der Universität Tübingen, Tübingen, 1977.
- Csaba SCHULTHEISZ, *Die ungarländische deutsche Minderheit im Spiegel nationalsozialistischer Zeitschriften zwischen 1933 und 1939*, Magisterarbeit, Tübingen, 1996.
- Winfried SCHULZE, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, Oldenbourg, München, 1989.
- Schwartz Elemér emlékére / Elmar von Schwartz zum Gedächtnis, szerk. MOLLAY Károly, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1991.

- Hedwig SCHWIND, *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums* (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B – Wissenschaftliche Arbeiten 14.), Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1960.
- Martin SECKENDORF, *Kulturelle Deutschtumspflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie = Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, szerk. Wolfgang JACOBET – Hannjost LIXFELD – Olaf BOCKHORN, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994, 115–135.
- Gerhard SEEWANN, *Chronologie zur Geschichte Ungarns und der deutsch-ungarischen Beziehungen = Ungarn und Deutschland, eine besondere Beziehung*, a Haus der Geschichte Baden-Württemberg és a Kulturinstitut der Republik Ungarn megbízásából kiad. Silberburg, Tübingen, 2002, 193–222.
- Gerhard SEEWANN, *Das Südost-Institut 1930–1960 = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten; 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 49–92.
- Gerhard SEEWANN, *Das Ungarndeutschtum 1918–1988 = Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 35.), szerk. Edgar HÖSCH – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 1991, 299–323.
- Gerhard SEEWANN, *Deutsch–ungarische Beziehungen 1918–1944. Verbündete in Niederlage und Revision = Ungarn und Deutschland, eine besondere Beziehung*, a Haus der Geschichte Baden-Württemberg és a Kulturinstitut der Republik Ungarn megbízásából kiad. Silberburg, Tübingen, 2002, 135–150.
- Gerhard SEEWANN, *Die Bibliothek des Südost-Instituts = Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag* (Südosteuropa-Bibliographie: Ergänzungsband 2.), szerk. Karl NEHRING, Oldenbourg, München, 1990, 265–285
- Gerhard SEEWANN, *Geschichte der Deutschen in Ungarn, I–II.*, Herder-Institut, Marburg, 2012.
- Gerhard SEEWANN, „*Mégis huncut a német*”. *Zum Ungarn- und Deutschlandbild in der Zwischenkriegszeit = Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg* (Aus der Südosteuropa-Forschung 6.), szerk. Holger FISCHER, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1996, 63–74.
- Gerhard SEEWANN, *Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenbecken 1918–1980. Ein typologischer Vergleich ihrer Entwicklung = Aspekte*

- ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donaauraum“* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 35.), szerk. Edgar HÖSCH – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 1991, 395–409.
- Gerhard SEEWANN, *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze* (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában 4.), Osiris, Budapest, 2000.
- Gerhard SEEWANN, *Ungarns Deutschlandbild in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts = Deutschlandbilder in Polen und Rußland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn*, szerk. Hans SÜSSMUTH, k. n., Baden-Baden, 1993, 252–264.
- Gerhard SEEWANN, *Zwischen Positivismus, Anpassung und Innovation. Deutsche Historiker zur Geschichte Ungarns im 20. Jahrhundert = Das Ungarnbild der deutschen Historiographie* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 13.), szerk. Márta FATA, Franz Steiner, Stuttgart, 2004, 192–213.
- Ferdinand SEIBT, *Ostkunde und Ostforschung mit neuen Zielen = Gräben und Brücken. Berichte und Beiträge zur Geschichte und Gegenwart Ostmitteleuropas. Festschrift für Ernst Nittner zum 65. Geburtstag*, szerk. Horst GLASSL – Franz OLBERT, Ackermann-Gemeinde, München, 1980, 116–123.
- Ingomar SENZ, *Die Donauschwaben* (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat 5.), Langen Müller, München, 1994.
- Erich SIEBERT, *Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938–1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wiederaufgenommene auswärtige Kulturpolitik*, disszertáció, Berlin/Ost, 1971.
- Erich SIEBERT, *Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945)*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe XV. (1966/1.), 19–34.
- Karin SITZLER – Gerhard SEEWANN, *Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der deutschen Minderheit Ungarns in den Jahren 1938–1948*, Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung 1988/4., 142–170.
- Norbert SPANNENBERGER, *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 22.), Oldenbourg, München, 2002, 2005².
- SPANNENBERGER Norbert, *Az író felelőssége avagy hogyan némult el a hidasi harang? = Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen*

- Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag*, szerk. VITÁRI Zsolt, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009, 87–104.
- SPANNENBERGER Norbert, *Izzó lelki hazafiból „pángermán agitátor”? Basch Ferenc útja a Volksbund alapításáig = „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*, szerk. GEBEI Sándor – ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János, Líceum, Eger, 2011, 436–450.
- SPANNENBERGER Norbert, *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*, Lucidus (Kisebbségkutatás Könyvek), Budapest, 2005.
- Norbert SPANNENBERGER, *Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz 1934–1939 = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten; 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 215–236.
- Norbert SPANNENBERGER, *Zwischen Hakenkreuz und Stephanskronen. Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 = Die Volksdeutschen in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslovakei. Mythos und Realität*, szerk. Jerzy KOCHANOWSKI – Maike SACH, Fibre, Osnabück, 2006, 235–257.
- Norbert SPANNENBERGER – József VONYÓ, *Rezeption der nationalsozialistischen Ideologie in Ungarn und in der deutschen Volksgruppe = Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa*, szerk. Mariana HAUSLEITNER – Harald ROTH, IKGS, München, 2006, 237–253.
- Friedrich SPIEGEL-SCHMIDT, *Lernprozess. Ein Leben zwischen Kirche und Politik. Vom Einsatz für das Deutschtum in Ungarn zum Eintreten für die Versöhnung des deutschen Volkes mit den östlichen Nachbarn*, I–II. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte, Vierte Reihe: Zeitzeugen 2.), Evangelischer Presseverband in Österreich, Wien, 1992.
- Renate SPREITZER, *Harold Steinacker (1875–1965). Ein Leben für „Volk und Geschichte” = Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*, szerk. Karel HRUZA, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2008, 191–223.
- Staat und Volkstum* (Bücher des Deutschtums 2.), szerk. Karl Christian von LOESCH, mtárs. A. HILLEN ZIEGFELD, Deutscher Schutzbund, Berlin, 1926.
- Georg STADTMÜLLER, *Begegnung mit Ungarns Geschichte. Rückblick auf ein halbes Jahrhundert* (Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München 25.), Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1984.
- Georg STADTMÜLLER, *Geschichte Südosteuropas*, Oldenbourg, München, 1976.

- Hans STEINACHER, *Deutsches Volkstum, deutscher Lebensraum*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1934.
- Hans STEINACHER, *Volkstum jenseits der Grenze. Staat und Volk, Staatsbürger und Volksgenosse*, Franckh, Stuttgart, 1934.
- Harold STEINACKER, *Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 8.), Oldenbourg, München, 1963.
- Harold STEINACKER, *Das Südostdeutschtum und der Rhythmus der europäischen Geschichte, Festvortrag zur Jahrhundertfeier des Deichters Adam Müller-Guttenbrunn, München, am 28. November 1952*, Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1954.
- Harold STEINACKER, *Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild* (Stoffe und Gestalten der deutschen Geschichte, Bd. 2, Heft 11.), B. G. Teubner, Leipzig, 1937.
- Harold STEINACKER, *Volk und Geschichte. Ausgewählte Reden und Aufsätze*, Rudolf M. Rohrer, Brunn–München–Wien, 1943.
- Irma STEINSCH, *Die Entwicklung der deutschen Volksforschung in Ungarn vom ersten Weltkrieg bis zum Wiener Vertrag = Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg*, II., szerk. Hermann AUBIN, Hirzel, Leipzig, 1943, 531–551.
- Stefan STEYER, *Treue Bewahrung, tapfere Bewahrung*, Suevia Pannonica 6. (1988), 3–21.
- Günther STÖKL, *Osteuropa. Geschichte und Politik* (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 238.), Westdeutscher Verlag, Opladen, 1979.
- Günther STÖKL, *Zum Selbstverständnis des Faches Osteuropäische Geschichte*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 32. (1984), 481–487.
- Holm SUNDHAUSSEN, *Der Balkan. Ein Plädoyer für Differenz*, Geschichte und Gesellschaft 29. (2003), 642–658.
- Holm SUNDHAUSSEN, *Die Wiederentdeckung des Raums. Über Nutzen und Nachteil von Geschichtsregionen = Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, szerk. Oliver Jens SCHMITT, Oldenbourg, München, 2005, 13–34.
- Holm SUNDHAUSSEN, *Europa balcanica. Der Balkan als historischer Raum Europas*, Geschichte und Gesellschaft 25. (1999), 626–653.
- Holm SUNDHAUSSEN, *Osteuropa, Südosteuropa, Balkan. Überlegungen zur Konstruktion historischer Raumbegriffe = Was ist Osteuropa?* (Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Politik

- und Gesellschaft 1.), szerk. Holm SUNDHAUSSEN – Hans-Joachim TORKE – Klaus SEGBERS, Osteuropa-Institut der FU, Berlin, 1998, 4–22.
- Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Entwicklung und Problematik der Südosteuropa-Forschung* (Symposion des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft in West-Berlin vom 17.–19. Oktober 1975.), szerk. Klaus-Detlev GROTHUSEN, k. n., Hamburg, 1976.
- Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München)* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004.
- Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum 70. Geburtstag* (Südosteuropa-Bibliographie: Ergänzungsband 2.), szerk. Karl NEHRING, Oldenbourg, München, 1990.
- Südost-Institut München 1930–2005. Edgar Hösch zum siebzigsten Geburtstag*, szerk. Karl NEHRING, Oldenbourg, München, 2005.
- Symposion des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich* (Südosteuropa-Studien; 19.), szerk. Klaus-Detlev GROTHUSEN, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1972.
- SZABÓ István, *Népiségtörténeti tanulmányok*, szerk. ERŐS Vilmos, Lucidus, Budapest, 2005.
- SZÁSZ Zsombor, *Egy kisebbségi folyóirat*, Magyar Szemle 33. (1938), 270–272.
- SZÁSZ Zsombor, *Egy kisebbségi kézikönyvről*, Magyar Szemle 29. (1937), 168–173.
- SZEKFŰ Gyula, szerk. DÉNES Iván Zoltán, *Új Mandátum*, Budapest, 2001.
- Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*, szerk. PAKSA Rudolf, Argumentum, Budapest, 2007.
- SZEKFŰ Gyula, *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről* (A Magyar Szemle Könyvei 17.), Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1942.
- SZEKFŰ Gyula, *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*, I–II., szerk. ERŐS Vilmos, Osiris, Budapest, 2002.
- SZEKFŰ Gyula, *Schüttenhelm Ede*, Magyar Szemle 30. (1937), 223–231.
- BÉLA SZENT-IVÁNYI, *Ungarn und die deutsche Kultur = Ungarn. Das Antlitz einer Nation*, szerk. Zoltán BARANYAI, Königliche Ungarische Universitäts-Druckerei, Budapest, 1940, 780–791.
- SZÜCS Jenő, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Balassi–JATE–Osiris, Budapest, 1997.

- Anton TAFFERNER, *Das Bleyer'sche „Sonntagsblatt“ (1921–1935). Ein Kampfblatt des ungarländischen Deutschtums = Volk und Volkstum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Lebensjahr*, szerk. Theodor VEITER, Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Wien, 1981, 101–131.
- Anton TAFFERNER, *Das ungarländische Deutschtum und speziell auch das Donauschwabentum in der Geschichtsbetrachtung Julius Szekfűs*, Deutsche Forschungen in Ungarn 8. (1943) [Heft 2–4. (1980)!], 279–299.
- Anton TAFFERNER, *Die donauschwäbische Wissenschaft als Faktor der volklichen Selbsterhaltung = Entwicklung und Erbe des donauschwäbischen Volkestammes. Festschrift für Josef Volkmar Senz zum 70. Geburtstag* (Donauschwäbisches Archiv, Reihe I.: Schriftenreihe der ADL 10.), szerk. Georg WILDMANN, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1982, 190–210.
- Anton TAFFERNER [Anton Franz Christian WIRTHOVEN álnéven], *Die volksdeutsche Forschungsarbeit im Nachkriegsungarn*, Deutsche Forschungen in Ungarn 4. (1939), 1–17, 188–199; 6. (1941) 266–286; 7. (1942), 333–348; 8. (1943) [Heft 2–4. (1980)!], 231–244.
- Anton TAFFERNER, *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil* (Donauschwäbisches Archiv, Reihe III: Beiträge zur Volks- und Heimatforschung Nr. 24.), Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1974.
- TARNAI Andor, *Fritz Valjavec és a magyar irodalom*, Irodalomtörténeti Közlemények 1966/1–2., 233–240.
- Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland* (Südosteuropäische Arbeiten 94.), szerk. Holger FISCHER – Ferenc SZABADVÁRY, Oldenbourg, München, 1995.
- Tillmann TEGELER, *Ein Weckruf, der fast verhallte. Das behäbige „Wiederanlaufen“ des Südost-Instituts nach 1945 = Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive* (Regensburger Studien 13.), szerk. Katrin BOECKH – Roman SMOLORZ, Stadtarchiv, Regensburg, 2008, 46–57.
- TILKOVSKY Loránt, *A Bleyer-portré problematikus vonatkozásai*, Történelmi Szemle 1993/3–4., 259–276.
- TILKOVSKY Loránt, *Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938–1945*, Kossuth, Budapest, 1978.
- TILKOVSKY Loránt, *Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944)*, Századok 127. (1993), 601–649.
- TILKOVSKY Loránt, *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*, Kossuth, Budapest, 1989.

- TILKOVSKY Loránt, *A német irredenta és Magyarország. A magyarországi népi-német (volksdeutsch) mozgalom útja*, Történelmi Szemle 13. (1970), 369–396.
- TILKOVSKY Loránt, *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*, JPTE, Pécs, 1997.
- TILKOVSKY Loránt, *Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929)*, Történelmi Szemle 23. (1980), 52–90.
- TILKOVSKY Loránt, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Csonkai, Debrecen, 1998.
- TILKOVSKY Loránt, *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*, Akadémiai, Budapest, 1967.
- Loránt TILKOVSKY, *Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938*, Akadémiai, Budapest, 1989.
- TILKOVSKY Loránt, *A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei*, Századok 114. (1980), 201–228.
- Christian TÖCHTERLE, *Wir und die „Dinarier“ – Der europäische Südosten in den rassistheoretischen Abhandlungen vor und im Dritten Reich = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen (Südosteuropäische Arbeiten 119.)*, szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004, 159–174.
- TOKODY Gyula, *Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban*, Századok 131. (1997), 677–722.
- TOKODY Gyula, *Az első világháború utáni forradalmi változások hatása a nagy-német történetíráásra*, Századok 103. (1969), 990–1020.
- TOMORI Viola, *A német „népiség”-kutatás*, Magyar Szemle 31. (1937), 143–152.
- Frank TROMMLER, *Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert*, Böhlau, Köln, 2014.
- Történelmi ártértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011.
- Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*, szerk. GLATZ Ferenc, Európa, Budapest, 1990.
- Emanuel TURCZYNSKI, *München und Südosteuropa = Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas. Gedenkschrift für Wilhelm Gülich (Südosteuropa, Schriften der Südosteuropa-Gesellschaft 2.)*, szerk. Gerhard TEICH – Leonore HENNIG, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, München, 1961, 321–413.
- Újrakezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok / Chronik des wiederholten Neubeginns 1867–2001. Deutsch-ungarische diplomatische Beziehungen*, szerk. UJVÁRY Gábor – PRÖHLE Gergely, Corvina, Budapest, 2001.
- Gábor UJVÁRY, *Auswirkungen Preußens auf die ungarische Wissenschaftspolitik in den 1920er Jahren: Friedrich Schmidt-Ott, Carl Heinrich Becker und Graf*

- Kuno Klebelsberg = Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandsaufnahmen zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts*, szerk. Rüdiger vom BRUCH. Steiner, Stuttgart, 2002, 180–192.
- UJVÁRY Gábor, *Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése)*, *Hungarológia* 2000/3., 99–120.
- UJVÁRY Gábor, *Das Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien und die auswärtige Wissenschaftspolitik Ungarns in der Zwischenkriegszeit*, *Österreichische Osthefte* 39. (1997), 223–243.
- UJVÁRY Gábor, *Das Ungarische Institut der Berliner Universität, das Collegium Hungaricum und die deutschen Wissenschaftsbeziehungen (1916–1944) = Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das Deutsch-ungarische Beispiel (Südosteuropäische Arbeiten 125.)*, szerk. Holger FISCHER, Oldenbourg, München, 2005, 297–334.
- UJVÁRY Gábor, „Gyötör az a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget.” *Angyal Dávid, a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézetigazgató = A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde – HALÁSZ Ferenc – UJVÁRY Gábor, *Argumentum*, Budapest, 2009, 96–191.
- UJVÁRY Gábor, *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*, Ráció, Budapest, 2010.
- UJVÁRY Gábor, *Kis magyar história – nagy magyar történeztől = A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 251–288.
- UJVÁRY Gábor, *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris Budapest, 2009, 377–413.
- UJVÁRY Gábor, „A kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.” *Klebelsberg Kuno kulturális külpolitikája = A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*, szerk. MIKLÓS Péter, *Belvedere Meridionale*, Szeged, 2008, 107–124.
- UJVÁRY Gábor, „A magyar kultúra külföldi őrszemei.” *A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok = Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*, szerk. ÉGER György – KISS J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004, 25–76.
- UJVÁRY Gábor, *A magyar történetírás bécsi korszaka (1918–1944) = Österreichisch-ungarische Beziehungem auf dem Gebiet des Hochschulwesens / Osztrák-magyar felsőoktatási kapcsolatok*, szerk. K. LENGYEL Zsolt – NAGY József Zsigmond – UJVÁRY Gábor, Kodolányi János Főiskola – Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Székesfehérvár–Budapest, 2010, 351–364.

- UJVÁRY GÁBOR, *A magyar tudomány otthona Berlinben: a berlini egyetem Magyar Intézete és könyvtára, 1916–1945 = Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2003, 363–377.
- UJVÁRY GÁBOR, *A (nagy)német tanársegédek esete a magyar tudománnyal. Otto Albrecht Isbert, Helmut Klocke és a berlini Magyar Intézet = Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*, szerk. STEINERT Ágota, Kortárs, Budapest, 2005, 327–340.
- UJVÁRY GÁBOR, *Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet*, Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára, Győr, 1996.
- UJVÁRY GÁBOR, „*Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel*”. *A berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum története (1924–1944) = Újrakezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok / Chronik des wiederholten Neubeginns 1867–2001. Deutsch–ungarische diplomatische Beziehungen*, szerk. UJVÁRY GÁBOR – PRÖHLE Gergely, Corvina, Budapest, 2001, 79–102.
- UJVÁRY GÁBOR, *A végtelenben újra találkoznak. Szekfü Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája = Szekfü Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*, szerk. PAKSA Rudolf, Argumentum, Budapest, 2007, 43–78.
- Hermann ULLMANN, *Das Südostdeutschum* (Schriften zur Volkswissenschaft 2.), Grenze und Ausland, Berlin–Stuttgart, 1935.
- Herbert ULRICH, *Arbeit, Volkstum, Weltanschauung. Über Fremde und Deutsche im 20. Jahrhundert*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1995.
- Ungarn. Das Antlitz einer Nation*, szerk. Zoltán BARANYAI, Königliche Ungarische Universitäts-Druckerei, Budapest, 1940.
- Ungarn – Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Wissenschaftliche Kolloquien der ungarischen Wirtschafts- und Kulturtag in Hamburg 1982* (Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München 24.), szerk. Wolfgang BACHOFER – Holger FISCHER, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1983.
- Ungarn und die Nachbarvölker*, szerk. Stefan GÁL, Danubia, Budapest, [1943].
- Versäumte Fragen. Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus*, szerk. Rüdiger HOHLS – Konrad H. JARAUSCH, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–München, 2000.
- Volkstümlicher Durchbruch. Aufrufe und Bekenntnisse zur gesamtdeutschen Verbundenheit von Vizekanzler von Papen*, VDA, Berlin, 1934.
- Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstage*, szerk. Heinrich KONEN – Johann Peter STEFFES, Gilde, Köln, 1932.

- Volk unter Völkern* (Bücher des Deutschtums I.), szerk. Karl Christian von LOESCH, mtárs. A. HILLEN ZIEGFELD, F. Hirt, Breslau, 1925.
- Wilhelm VOLZ, *Das Problem der Gliederung des deutschen Raumes*. Hirzel, Leipzig, 1935.
- Völkische Wissenschaften und Politikberatung im 20. Jahrhundert. Expertise und „Neuordnung“ Europas*, szerk. Michael FAHLBUSCH – Ingo HAAR, Schöningh, Paderborn, 2010.
- Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, szerk. Wolfgang JACOBET – Hannjost LIXFELD – Olaf BOCKHORN, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994.
- Hermann WECK, *Das Deutschtum im Ausland*, Georg Müller, München, 1916.
- Hans-Ulrich WEHLER, *Nationalsozialismus und Historiker = Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, szerk. Winfried SCHULZE – Otto Gerhard OEXLE, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1999, 306–339.
- Britta WEICHERS, *Der deutsche Osten in der Schule. Institutionalisierung und Konzeption der Ostkunde in der Bundesrepublik in den 1950er und 1960er Jahren* (Die Deutschen und das östliche Europa, Studien und Quellen 10.), Peter Lang, Frankfurt/Main, 2013.
- Gerhard WEIDENFELLER, *VDA. Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich* (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 66.), Peter Lang, Frankfurt/Main, 1976.
- Johann WEIDLEIN, *Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950*, szerzői kiadás, Schorndorf, 1958.
- Johann WEIDLEIN, *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció 1930–1950*, Suevia Pannonica, Heidelberg, 1996.
- Bernd-Jürgen WENDT, „Mittleuropa“. *Zur Kontinuität deutscher Raumpolitik im zwanzigsten Jahrhundert = Ungarn – Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Wissenschaftliche Kolloquien der ungarischen Wirtschafts- und Kulturtag in Hamburg 1982* (Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München 24.), szerk. Wolfgang BACHOFER – Holger FISCHER, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1983, 299–333.
- Karl Ferdinand WERNER, *Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft*, Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1967.
- Richard WICHTERICH, *Volksdeutscher Kampf*, DuMont Schauberg, Köln, 1936.
- Wiebke WIEDE, *Rasse im Buch. Antisemitische und rassistische Publikationen in Verlagsprogrammen der Weimarer Republik*, Oldenbourg, München, 2011.

- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, összeáll., s. a. r., bev. RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula, Kossuth, Budapest, 1968.
- Dorothea WILLKOMM, *Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropahistoriographie*, Magisterarbeit, Hannover, 1979.
- Wilhelm WINKLER, *Deutschtum in aller Welt. Bevölkerungsstatistische Tabellen*, Deuticke, Wien, 1938.
- Wilhelm WINKLER, *Statistisches Handbuch des gesamten Deutschtums*, a Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig megbízásából kiad. Deutsche Rundschau, Berlin, 1927.
- Giselher WIRSING, *Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft*, Diederichs, Jena, 1932.
- Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas. Gedenkschrift für Wilhelm Gülich* (Südosteuropa, Schriften der Südosteuropa-Gesellschaft 2.), szerk. Gerhard TEICH – Leonore HENNIG, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, München, 1961.
- Wirtschaftswissenschaftliche Südosteuropa-Forschung. Grundlagen und Erkenntnisse. Hermann Gross zum 60. Geburtstag* (Südosteuropa-Schriften; 4.), szerk. Theodor ZOTSCHER, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, München, 1963.
- Wissenschaft im Dritten Reich*, szerk. Peter LUNDGREEN. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985.
- Helmut WOLTER, *Die bevölkerungspolitische Lage der Volksdeutschen in Ost- und Südosteuropa* (Bildung und Nation. Schriftenreihe zur nationalpolitischen Erziehung 84/87.), Hermann Eichblatt, Leipzig, 1940.
- Krista ZACH, *Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen = Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster* (Tübinger Geographische Studien 128.), szerk. Horst FASSEL – Christoph WAACK, Geographisches Institut der Universität Tübingen, Tübingen, 2000, 267–301.
- Krista ZACH, *Friedrich Valjavec nach seinen privaten tagebuchartigen Aufzeichnungen (1934–1946) = Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen* (Südosteuropäische Arbeiten 119.), szerk. Mathias BEER – Gerhard SEEWANN, Oldenbourg, München, 2004., 257–274.
- ZEIDLER Miklós, *A revíziós gondolat*, Osiris, Budapest, 2001.
- Klaus ZERNACK, *Bemerkungen zur Geschichte und gegenwärtigen Lage der Osteuropahistorie in Deutschland = Europa slavica, Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, szerk. Klaus-Detlev GROTHUSEN – Klaus ZERNACK, Duncker & Humblot, Berlin, 1980, 542–559 (újabb kiadása = *Entwicklungslinien und Schwerpunkte der westlichen Osteuropahistorie*, szerk.

Günther STÖKL, Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, Stuttgart, 1981, 83–105).

Fred ZIMMERMANN, *Jungkonservative Volkstheorie und Grenzlandliteratur. Max Hildebert Boehm und das eigenständige Volk*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Geisteswissenschaftliche Reihe 41. (1992), 31–44.

Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre“, szerk. Michael GARLEFF, Oldenbourg, München, 1995.

NÉVMUTATÓ

- Abeghian, [?] 109
Abel, Wolfgang 97, 109
Abelein, Manfred 134, 420
Ablonczy Balázs 420
Achmeteli, Michael 96–97
Adams, [?] 61, 88, 96, 98, 107
Adelung, Johann Christoph 82
Albrecht bajor herceg 22
Albrich, Gerhard 420
Alföldi András 155, 327, 387, 399
Almai, Frank 161, 424, 428
Altmann, Franz-Lothar 124
Ammende, Ewald 425
III. András (Endre) 226
Angyal Dávid 41, 67, 152–154, 184, 210,
220, 327–328, 367, 370, 376, 378, 382,
387, 391–392, 396, 399, 435, 452
Angyal Endre 154, 156, 328, 382, 387,
391–392, 396, 399, 418
Angyal Franciska 329, 382, 399
Arany János 414
Arató Máttyás 329, 382, 399
Aschauer, Wolfgang 420
Asendorf, Manfred 421
Asztalos Miklós 139, 415
Aubin, Hermann 421, 425, 438, 448
Auer, Alois 91
- Babics András 157, 329, 371, 376, 399
Babinger, Franz 112
Bachofer, Wolfgang 429, 453
Badendieck, Friedrich Karl 421
Bahr, Richard 421
Baillie-Stewart, [Norman?] 109
Bakács János 217
Balassa Ferenc (horvát–dalmát és szlavón
bán, 18. sz.) 249–250, 317, 323–325
Balassa József 161–162, 330, 371, 398–399
Balázs Éva, H. 10, 207
Balázs János 162, 330, 396, 399
Balogh Ilona 158
Balogh Margit 10
Balogh Sándor 437, 441
Baranyai Zoltán 453
Barcsai Géza (Barta István álneve, *lásd ott*)
- Bárdossy László 141
Barta István 142–143, 256–258, 330, 392,
399, 421
Bartha Dénes 158, 246, 330, 393, 396, 399
Bartucz Lajos 158, 330, 371, 399
Bartz, [?] 109
Basch Ferenc Antal (Franz Anton Basch)
17, 20–21, 38, 42, 65, 163, 173, 194–196,
198–200, 208, 210, 213, 330–333,
367–368, 371–372, 376, 378–379, 382,
387, 391, 398–399, 420–421, 447
Bausinger, Hermann 421
Beck, Sebastian 96–97
Becker, Carl Heinrich 135, 144, 193, 421,
451–452
Beer, Mathias 8, 111, 421–422, 427, 430,
433, 439, 445, 447, 449, 451, 455
III. Béla 84
Belitzky János 141, 155, 157, 217–218, 242,
333, 368, 372, 376, 399, 422
Bell, Karl 421
Bellér Béla 42, 422
Below, Georg von 150
Benz, Wolfgang 44, 426, 431
Beranek, Franz Josef 123, 318
Berber, Friedrich 96–97, 109
Berg, Matthias 22, 422
Bergsträsser, Arnold 422
Berlász Jenő 184
Bernath, Mathias 7, 43, 65, 87, 408, 419,
422, 439, 445, 449
Bertényi Iván, ifj. 21, 447
Berzevczy Albert 414
Berzsenyi Dániel 153
Bethlen István 146, 166, 225, 409
Beyer, Hans-Joachim 90, 96–97, 100,
105–106, 109, 127, 172, 189, 197,
201, 410
Bilimovich, Alexander D. 418
Bismarck, Otto von 21, 94, 134, 443–444
Björkman, Walther 96–97, 109
Bleyer Ferenc 333, 372, 399
Bleyer Jakab 16–21, 24–25, 27–28, 31–34,
36–37, 39, 41–43, 51, 56, 65, 74, 86–87,
111, 148, 152–153, 163, 171, 173, 194–195,

- 197–199, 204, 211–213, 220, 235, 238, 409,
412, 422–423, 428–429, 434, 445, 450
- Bockhorn, Olaf 47, 445, 454
- Boeckh, Katrin 120, 440, 450
- Boehm, Max Hildebert 86, 419, 422, 430,
456
- Boelitz, Otto 423
- Boldt, Frank 438
- Bóna Imre 416
- Bonfini, Antonio 171
- Bonomi Jenő (Eugén Bonomi) 160–161,
195–197, 206, 333–336, 368, 372–373,
376, 379, 383, 387, 391, 393, 396,
398–399
- Borbándi Gyula 423
- Borcherdt, Hans Heinrich 23
- Borodajkewycz, Taras 52
- Borsa Gedeon 166, 453
- Botsch, Gideon 51, 92, 423
- Bouhler, Philipp 192
- Bömelburg, Hans-Jürgen 52, 423
- Bömer, Karl 96
- Brackmann, Albert 63, 143, 233, 432, 444
- Brandhuber, Georg 414
- Brandsch, Rudolf 33
- Braubach, Max 414
- Braune, Walter 96–97
- Brecht, Walter 23
- Breyne, Marcel 96–97, 109
- Bruch, Rüdiger vom 87, 144, 431, 452
- Brunner Emőd 414
- Brunner, Otto 425
- Buchner, Max 73–74, 77–79, 81–82, 84
- Bucsay Mihály 419
- Bulla Béla 159, 177, 336, 383, 399
- Bunde, Willi 336–337, 376, 379, 383, 399
- Burkert, Martin 135, 423
- Burmeister, Hans-Peter 438
- Busshoff, Lotte 123
- Bünker, Johann Reinhard 195
- Büttner, [?] 50
- Byron, George Gordon Noel 168
- Cancik, Hubert 421, 442
- Christ, Hans 420
- Christof, Friedrich 423
- Classen, Wilhelm 423
- Claus, Elisabeth 166
- Codreanu, Corneliu Zelea 50
- Coleridge, Samuel Taylor 415
- Cramer, Alwin 36
- Crämer, Ulrich 73–74, 77–79, 81–83
- Csaba György 55
- Csabai István 337, 383, 387, 391, 393, 399
- Csallner, Alfred 63
- Csapó Csaba 441
- Csapodi Csaba 76, 137, 155, 218, 231, 241,
337, 398–399, 423
- Császár Elemér 41, 67, 123, 165, 167–171,
220, 337–338, 367, 373, 376–377, 379,
383, 388, 399
- Császtvay Tünde 152, 435, 452
- Csóka Lajos 184
- Csuka Zoltán 338, 379, 383, 400
- Csúry Bálint 246
- Dahlmann, Dittmar 143, 423, 432
- Dainat, Holger 134, 423, 431
- Dane, Ivo 97, 109
- Danneberg, Lutz 134, 423, 431
- Deák Ferenc 18
- Deér József 142–143, 151, 155, 157, 208,
338, 373, 400, 424
- Demandt, Alexander 425
- Dénes István 424
- Dénes Iván Zoltán 424, 449
- Depner, Maja 417
- Derndarsky, Michael 83, 424
- Dick, Volker 46
- Diplich, Hans 11, 420
- Distel, Ludwig 23
- Dobszay Tamás 441
- Dóczy Lajos 415
- Domanovszky Sándor 67, 141, 155, 281–282,
338, 368, 373, 377, 379, 383, 388, 400,
412
- Dölger, Franz 73–74, 77, 80–82, 84, 112
- Döring, [?] 109
- Drabek, Anna M. 438
- Dujčev, Ivan 186
- Düwell, Kurt 29, 134, 424, 426, 434
- Ebser, Erhard 46
- Eckhardt Sándor 156, 165, 233, 237, 241,
282–283, 288–289, 338, 373, 377, 379,
388, 400, 426
- Eckhart Ferenc 156, 339, 377, 400, 415
- Eder, Karl 67, 413
- Éger György 178, 452
- Eggenvelder, Liebhardus 79
- Eiler Ferenc 17, 19–20, 199, 204, 426
- Eis, Gerhard 123
- Elekes Lajos
- Elvert, Jürgen 29, 426, 436
- Ember Győző 218
- Eöttevényi Olivér 339, 393, 400, 418
- Erfurt, [?] 109

- Ernyey József 417
 Erős Vilmos 141–143, 146, 210, 216–218,
 227, 241, 243–244, 426–427, 432, 449
 Ertl, Karl Hans 39, 87, 123
 Eschmann, Ernst Wilhelm 96–97
 Etzenmüller, Thomas
- Fábri Anna 182, 453
 Fahlbusch, Michael 23, 43, 52, 63, 135,
 200, 239, 427, 432, 454
 Falk Miksa 152
 Fall Endre 339, 373, 400
 Farkas Gyula 41, 67, 104, 152, 154, 165–167,
 177, 220, 339–340, 367–368, 373, 377,
 383, 388, 391, 393, 398, 400, 413, 428,
 433, 444
 Fassel, Horst 17, 27, 425, 428, 442, 455
 Fata Márta 10, 16–17, 19, 62, 122, 136, 144,
 161, 423, 426, 428–429, 437, 440, 446
 Faulstich Egyed (Aegidius Faulstich) 63,
 197, 206, 208, 340, 368, 373, 400
 Fejes Judit 429
 Fél Edit 158–159
 Ferdinandy Mihály (Michael de
 Ferdinandy) 123
 Ferenc Ferdinánd főherceg, Habsburg-
 Lotaringiai 33, 123, 418
 I. Ferenc József 74, 154
 Fiebig, [?] 109
 Fischer, Aloys 22–23, 26
 Fischer, Hans 441
 Fischer, Holger 123–124, 159, 424, 429,
 445, 450, 452–454
 Fischer, Karl August 15, 60, 65, 91, 110,
 124, 131, 408, 419–420
 Fischer, Rolf 123
 Fittbogen, Gottfried 429
 Fleischer Gyula 184–187, 195, 340–341,
 388, 391, 393, 400
 Flitner, Andreas 425, 443
 Fochler-Hauke, Gustav 35, 45, 91, 175, 426
 Förster, Horst 27, 428, 442, 455
 Fraknói Vilmos 222
 Francke, August Hermann 82
 Frank Tibor 442
 Frank, Walter 68
 Franke, Herbert 118–119
 Franz, Eugen 23
 Franz, Georg 123
 Frauendienst, Werner 97
 II. Frigyes német-római császár 99
 II. Frigyes porosz király 83
 Fröschle, Ulrich 161, 424, 428
 Futaky István 166, 433, 444
- Fügedi Erik 155, 177, 223, 290
 Fülel-Szántó Endre 429
 Fürstenberg-Stammheim, Egon Franz
 Graf von 13
- Gadow, Reinhold 96
 Gál István 442, 453
 Gáldi László 188, 341, 388, 400, 417
 Galeotto Marzio 171
 Gálos Rezső 170–171, 236, 341–342, 388,
 391, 393–394, 400
 Gamillscheg, Ernst 176, 188–189
 Garleff, Michael 53, 423, 439–440, 456
 Gebei Sándor 20, 447
 Geiss, Imanuel 429
 Gergely Jenő 441
 Gesche, Katja 47, 135, 429
 Geyr, Géza Andreas von 123
 Gierach, Erich 73–74, 77, 80–81
 Giurescu, Constantin 146, 188
 Glassl, Horst 430, 446
 Glatz, Eduard 39, 87, 123
 Glatz Ferenc 430, 451
 Goebbels, Joseph 94
 Goethe, Johann Wolfgang von 152, 169
 Gogolák Lajos 228, 342, 384, 400, 430
 Gooss, Roderich
 Gosztonyi (beazonosítatlan berlini
 egyetemista) 102
 Gottsched, Johann Christoph 82
 Göbl László 414
 Gömbös Gyula 47, 243, 441
 Graf, Benno 50, 123
 Gräf, Rudolf 145, 433
 Graf, Wilhelm 47
 Gräfe, Gerhard 51
 Gragger Róbert 144, 152, 167, 452
 Graml, Hermann 44, 426, 431
 Gratz Gusztáv 123, 430
 Gréb Gyula 41, 220, 342, 367, 379, 384,
 391, 394, 396, 400
 Grécu, Vasile 186
 Greife, Hermann 96, 109
 Grewe, Wilhelm 96–97
 Griewank, Karl 134, 430
 Grimm, Gerhard 119, 194, 239, 430
 Grimm, Jacob 113
 Grisebach, Manfred 425
 Groneweg, Barbara 35, 39, 87, 123
 Gross, Hermann 430, 443, 455
 Grothusen, Klaus-Detlev 422, 430, 436,
 449, 455
 Grotmann, Richard 86
 Gruenberg, Leo 431

- Grund Henrik 343, 373, 400
 Grüttner, Michael 44–45, 87, 134, 150, 431
 Gsodam, Gertrude 412
 Gulyás László 134, 431
 Gunda Béla 158–160, 177, 343, 373, 377,
 379, 384, 400
 Gunst Péter 144, 431
 Guzmics Izidor 169
 Gündisch, Guido 33, 343, 368
 Günter, Heinrich 22–23, 26
 Gürke, Norbert 45
- Gyalokay Jenő 417
 Gyarmathi Sámuel 18, 409
 Győrffy István 158–159, 343, 379, 400
 Győri Tibor 416
 György József 415
 Gyulai Pál (irodalomtörténész) 415
 Gyurgyák János 431
- Haar, Ingo 23, 27, 43, 49, 90, 111, 135,
 143, 229, 239, 431–432, 454
 Hachmeister, Lutz 51, 88, 432
 Häckel Ernő 343–344, 388–389, 391, 400
 Hagemeyer, Hans von 437
 Hahn, Joseph Matthias 420
 Hahn, Otto 134, 444
 Haiczl Kálmán 415
 Hajnóczy Iván 417
 Halász Ferenc 152, 435, 452
 Haller, Johannes 432
 Hambuch Vendel 16, 420, 429, 434
 Hammer Gyula 416
 Hammerstein, Notker 29, 134, 432
 Hanák Péter 83, 424, 432, 436
 Hantsch, Hugo 66–67, 414
 Haraszthy Gyula
 Hartmann, Rudolf 161, 429
 Haselsteiner, Horst 438
 Haslinger, Peter 432
 Haufe, Helmut 432
 Hauff, Walter von 424
 Haushofer, Albrecht 96–97
 Haushofer, Karl 23, 28–29, 31, 43, 55, 69,
 97, 432, 434, 441
 Hausleitner, Mariana 447
 Hausmann, Frank-Rutger 29, 44, 134,
 136, 425, 431–433, 437
 Haydn, Josef 47
 Házi Jenő 344, 389, 400
 Hederich, Karl Heinz 192
 Heepe, Martin 96–97
 Heindl, Waltraud 83, 424, 436
 Heiss, Friedrich 57, 425, 433
- Hekler Antal 138, 155, 168, 175–178, 219,
 270–271, 344, 377, 379, 384, 400
 Helle Ferenc 14–16, 19, 433
 Hennig, Leonore 451, 455
 Hentig, Werner Otto von 96, 109
 Herder, Johann Gottfried von 82, 433
 Herrmann, Albert 96
 Herrschaft, Hans 102–104
 Hertfelder, Thomas 111
 Hess, Rudolf 23, 97
 Heuss, Theodor 94
 Herz Mária 415
 Heydrich, Reinhard 49, 93, 105
 Heymann, Egon 50
 Hillen Ziegfeld, Arnold 57, 441, 447, 454
 Hilpert, [?] 109
 Hitler, Adolf 42, 44, 47, 50, 61, 115, 142,
 173–174, 197, 418, 445–446
 Hockl, Hans Wolfram 67, 411, 413, 420
 Hoetzsch, Otto 143, 432
 Hoffmann Edith 138, 176, 178–181, 183,
 189, 194, 344, 377, 379–380, 400
 Hoffmann, Jessica 63, 444
 Hoffmann, Leopold Alois 67, 413
 Hofmannsthal, Hugo von 23
 Hohls, Rüdiger 453
 Holub József 209
 Holzheimer, [?] 109
 Hóman Bálint 141–142, 178, 206, 209, 221,
 241, 243–244, 417, 424, 426, 437, 442,
 451–453
 Honterus, Johannes 415
 Hoppe, Willy 92–93, 95, 109
 Hornberger, Theo 46
 Horthy Miklós 42, 418, 446
 Horvát István 18, 409
 Horváth János 414, 416
 Horváth Jenő 222
 Horváth Lehel 415
 Horváth Mihály 153
 Hönigswald, Richard 23
 Hösch, Edgar 7, 420, 433, 445–446, 448–449
 Hruza, Karel 137, 441, 447
 Huber János 345, 369, 400
 Hublitz, Friedrich-Karl 12, 14
 Huizinga, Johan 64
 Huss Richárd 163, 170, 174, 195–197, 200,
 206, 226, 345–347, 369, 373–374, 377,
 380, 384, 389, 391, 401, 433, 435
 Huss Richárdné, Gerta 347, 391–392
 Huszti József 233
 Hübinger, Paul Egon 110
- Iggers, Georg G. 433

- Ila Bálint 217
 Imrédy Béla 243, 307
 Iorga, Nicolae 60, 206
 Isbert, Otto-Albrecht 140, 143, 148, 172,
 181–183, 200, 223, 228–229, 433–434,
 453
 I. István, Szent 27, 74, 84, 143, 225, 227,
 237, 427
 Istványi Géza 416
 Iványi Béla 157, 210, 347–348, 380, 385,
 389, 398, 401
 Iványi-Grünwald Béla 414
 Iványi János 348, 385, 401
 Iwan, Walter 97, 109
 Izsák Lajos 441
- Jacobeit, Wolfgang 47, 445, 454
 Jacobsen, Hans-Adolf 29, 55, 135, 432, 434
 Jahr, Christoph 87, 431
 Jakó Zsigmond 229
 Jarausach, Konrad H. 453
 Jäschke, Gotthard 96–97
 Jászi Oszkár 198
 Jenőfi Nándor 103
 Jentsch, [?] 109
 Jezerniczky Margit
 Jobst, Hanns 45
 II. József, Habsburg-Lotaringiai 79, 221–222,
 245, 248–249, 275, 277, 281, 289, 292,
 294, 315
 Juhász Gergely 415
 Juhász Gyula (történész) 46, 455
 Juhász Lajos 184
 Jurda, Karl Franz 96
- Kaindl, Raimund Friedrich 30, 416
 Kállay Miklós 418
 Kalmár Zoltán 146, 424
 Kaltenecker Krisztina 111, 434
 Kamnikar, Pauline 11
 Karácsonyi János 222, 286, 288
 Karasek, Alfred 159–160, 181, 183, 194
 Károlyi Árpád 241
 Károlyi Mihály 198
 Karsai (Kurzweil) Géza 195, 348–349,
 369, 374, 377, 385, 389, 401, 417
 Kaser, Karl 7, 434
 Kaunitz, Wenzel Anton von 215, 217,
 262–263, 265–266
 Kecskeméthy Aurél 152
 Kemény Zsigmond 133
 Kerekes Lajos 434
 Kerékgyártó Adrienne, U. 158
 Keresztury Dezső 349, 385, 401, 434
- Kern, Fritz 67–68, 114, 408, 411
 Kesztyűs Tibor 166, 433, 444
 Kibédi Varga Sándor 349, 389, 392, 394,
 401
 Kienast, Walter 108
 Kiesewetter, Bruno 96–97
 Kiltz, Else 46, 349, 374, 401
 Kinas, Sven 87, 431
 Király Ernő 124
 Kiss J. László 178, 452
 Klar, Richard 12
 Klebel, Ernst 123, 318
 Klebelsberg Kuno 14, 135, 144, 178, 436,
 451–453
 Klein, Karl Kurt 415, 435
 Kleinschmidt, Pater Beda 435
 Klemmt, Alfred 96
 Klempa Károly 349, 374, 380, 385, 401, 414
 Klessmann, Christoph 435
 Klimó, Árpád von 123
 Klingemann, Carsten 51, 435
 Klivényi Lajos 349, 394, 401
 Klocke, Helmut 182, 287, 289, 435, 453
 Kloeber, Wilhelm von 28, 45, 68–73
 Kloosterhuis, Jürgen 435
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 82, 415
 Kniezsa István 155, 177, 223, 290, 350,
 380, 401
 Knigge-Tesche, Renate 422
 Knoll, Kurt 96
 Knott, [?] 109
 Knüpfner, [?] 109
 Kochanowski, Jerzy 447
 Koellreutter, Otto 45
 Kogutowicz Károly 159, 350, 374, 377, 401
 Kohn, Hans 418
 Kolbenheyer, Erwin Guido 47
 Kollmann, Franz 116
 Komjáti (Kring) Miklós 142
 Konen, Heinrich 134, 435, 438, 453
 Kopitar, Bartholomäus (Jernej) 113, 123,
 154, 408, 410
 Kornis Gyula 111
 Korodi, Lutz 33
 Kósa János 76, 137, 155–156, 184–185,
 195, 233–235, 239, 241, 309, 311–312,
 350, 377–378, 401, 435
 Kosáry Domokos 435
 Koschmieder, Erwin 112, 116–117
 Kosiek, Rolf 435
 Koszó János 154, 174, 350, 380, 389, 401
 Kovács-Bertrand, Anikó 123
 Kozáky István 350, 374, 401
 Kozocsa Sándor 350, 389, 401

- Kölcsey Ferenc 153
 König Antal 435
 Kötzschke, Rudolf 435
 Kövics Emma 435
 Kramm, Heinrich 86, 416, 418
 Krallert, Gertrud 436
 Kraus, Carl von 23
 Krebs, Hans 96
 Krehl, Alfred 42–43, 47–49, 195, 331, 368
 Kremling, Ludwig 36
 Kronfusz, Wilhelm 350, 389, 401
 Krüger, Gerhard 48, 193
 Kuhn, Walter 418, 436
 Kuncz Jenő 351, 369, 401
 Kussbach Ferenc 173, 195, 351, 367, 401
 Kuster [?] 190, 192
 Kuziela, [?] 109
 Köhl, Joachim 436
 Kühnl, Reinhard 436
 Küpper, Herbert 124
- Laatsch, Willi 119
 Lackó Miklós 436
 Lajos Iván 50
 Lám Frigyes 41, 220, 351, 367, 401
 Lamprecht, Karl Gotthard 150–151, 436
 Landt, Erhardt 108–109
 Lane, Adolf 96, 109
 Lang, Bruno 413
 Lang, Grete 123, 318
 Lange, Friedrich 12
 Langfelder Erzsébet Magda 415
 László Irma 414
 Lehmann, Hartmut 438
 Lehmann, Heinz 96
 Lehmann, Paul 82, 84, 109
 Lehr Albert 152
 Leibbrandt, Georg 109
 Lemberg, Hans 430
 Lénárd Ödön 217
 Lenau, Nikolaus 47
 Lendvai L. Ferenc 436
 Lengyel Béla 184
 Lengyel Endre 351, 378, 401
 Lengyel Zsolt, K. 452
 Leniger, Markus 197, 436
 Levin, Rudolf 98
 Lies, Otto 50
 Link, Werner 29, 424, 434
 Lipták, Johann 37, 412
 Liszt Ferenc 47
 Lixfeld, Hannjost 47, 445, 454
 Loesch, Karl Christian von 96–97, 109, 430, 436, 441, 454
- Lohr, Otto 197, 410
 Loesch, Karl Christian von 436
 Loisch János 351, 389–390, 396, 401
 Longerich, Peter 50
 Loschdorfer Anna 197, 206, 351, 369, 401
 Lovas Barbara 415
 Lubbenau, [?] 109
 Lundgreen, Peter 435, 455
 Luitpold bajor herceg 22
 Luksecs Pál 413
 Lukinich Imre 155, 229, 351, 374, 401
 Lundgreen, Peter 435, 455
 Luther Márton 83
 Luther, Tammo 29, 135, 436
 Lükó Gábor 158
 Lüpke, Helmut 96–97, 109
- Maass, Ferdinand 418–419
 Maass, Kurt-Jürgen 134, 426, 436
 Macartney, C. A. 417, 419
 Macaulay, Thomas Babington 152
 Machatschek, Fritz 35–36, 44, 82, 85, 89–91, 110, 205, 413, 436
 Mackensen, Hans Georg von 46
 Madaras Éva 34
 Magyar Zoltán 415
 Magyary Zoltán 437
 Mahnke, Horst 98, 109
 Mai, Richard 416
 Makkai László 241, 273–274, 276–277, 417
 Maksay Ferenc 229
 Malfèr, Stefan 83, 424, 436
 Mályusz Elemér 9–10, 137–149, 157, 200–204, 206–211, 214–230, 232–233, 237–250, 253, 254, 256–257, 262, 264, 267–268, 270, 272, 275, 278, 286, 291, 294, 296, 298, 300, 308, 313, 318–319, 324, 327, 352–353, 369, 374, 378, 380–381, 385–386, 390, 392, 394, 396–398, 402, 407, 426–428, 437, 440
 Mályusz Mihály 285
 Mályuszné Császár Edit 248, 373
 Mamatey, Victor S. 418
 Mándi Márton István 414
 Mándruț, Stelian 145, 433
 Marchionini, Alfred 115
 Marczali, Henrik 152–153
 Margit, Árpádházi Szent 241, 303
 Markó Árpád 415
 Marschelke, Kurt 45–46, 175, 179–181, 185, 193–194
 Maschke, Erich 437
 Martonyi János 246, 353, 394, 402
 Matl, Joseph 414

- I. Mátyás, Hunyadi 171, 229, 416
Maull, Otto 437
Maurer, Hermann 49, 109
Mayer, Franz Martin 416
Meckelein, Richard 96, 101
Megel, Anja 63, 444
Meinecke, Friedrich 66, 97, 150, 208
Meinzolt, Hans 110, 115
Melich János 162, 354, 374, 390, 402
Meltzl Hugó 154
Mende, Gerhard von 96–97, 109
Mertens, Lothar 29, 134, 437
Meskó Lajos 217
Mészáros György 438
Mészáros Gyula 354, 381, 402
Metnitz, [?] von] 109
Metzsch, Horst von 96
Meyer, Arnold Oskar 21, 23–24, 26, 63, 75
Meyer, Gerhard 413
Mezler-Andelberg, Helmut Jodok 67, 413
Michels, Eckard 29, 134, 437
Miklós Péter 178, 436, 452
Milotay István 55
Milton, John 168
Miskolczy Gyula 155, 185, 354, 378, 381, 386, 402, 419, 430
Mohr, Friedrich Wilhelm 424
Mohrdieck, [?] 109
Mollay Károly 419, 444
Molnár Péter 193, 438
Mommsen, Wolfgang J. 438
Monsberger Ulrich 414
Moór Elemér 160, 162–165, 197, 206, 273, 290, 354–355, 369, 374, 378, 381, 402
Moravcsik Gyula 155, 355, 394, 397, 402
Morsbach, Adolf 134, 438
Moser, [?] 109
Mörtel, Georg 45
Mussolini, Benito 61
Mühle, Eduard 438
Müller Gyula 413
Müller, Karl Alexander von 21–26, 32, 34–35, 43–44, 53–54, 57–58, 60, 68–69, 73–78, 82–83, 125, 208, 218, 422
Müller, Karl Valentin 86
Müller, Ulrich 246
Müller-Guttenbrunn, Adam 36–37, 39, 47, 87, 123, 448
Müller-Guttenbrunn, Roderich 36
Müller-Langenthal, Friedrich 33, 157, 226
Müller-Sternberg, Robert 438
Nadler, Josef 438
Nagel, Anne Christine 87, 431
III. Nagy István moldvai fejedelem 416
Nagy Sándor (III. Alexandrosz makedón király) 99
III. Napóleon francia császár 50
Nehring, Karl 11, 17, 28, 43–44, 52–53, 61–63, 66, 76, 106, 120, 123, 135, 139–140, 145–146, 148–149, 194, 211, 238, 246, 438–439, 445, 449
Némedi Lajos 147, 174, 355, 381, 402, 439
Németh Antal 246
Németh Gyula 246, 355, 394, 397, 402
Németh István 439
Niederhauser Emil 206, 439
Nigl, [?] 85
Nielsen-Sikora, Jürgen 436
Nipperdey, Thomas 29, 134, 439
Nobl Ilona 415
Nonn, Christoph 111
Norbert, Szent (Magdeburgi/Premontrei) 414
Nuber, Hans 96
Oberkrome, Willi 134–135, 425, 439–440
Oberländer, Erwin 440
Oexle, Otto Gerhard 8, 421, 424, 427, 431–432, 438, 454
Oláh György 243
Olbert, Franz 430, 446
Olofsson Placid (Olofsson Károly) 355, 381, 402
Oncken, Hermann 44, 111, 150–151
Oravetz Vera 415
Orosz László 137, 145–146, 191, 327, 440
Orth, Karin 134, 425
Ortutay Gyula 158, 355, 386, 402
Ottlík László 441
III. Ottó német-római császár 143
Otto, Walter 73–74
Paál Vince 123
Paksa Rudolf 152, 244, 449, 453
Palme, Anton J. 93–94
Palotay Gertrúd 356, 397
Pamlényi Ervin 46, 455
Papajewski, [?] 109
Papke, [?] 109
Parzer, Robert 63, 444
Pascher, Joseph 117–118
Párdányi Miklós 441
Pataki Ferenc 437
Patsch, Carl 128
Paulinyi Oszkár 155–156, 273–276, 356, 381, 386, 402

- Penck, Albrecht 441
 Pernitzsch, Max Gerhard 96–97
 Pertz, Georg Heinrich 18, 409
 Peters, Michael 441
 Petersen, Carl 432
 Petranu, Coriolan 138, 146, 175–177,
 218–220, 270
 Petz Gedeon 172–174, 356, 369, 402
 Petzold, [?] 109
 Pfeffer, Karl Heinz 97, 248
 Pirchegger, Hans 416
 II. Piusz pápa (Aenaes Sylvius
 Piccolomini) 81
 Plaggemeier, [?] 109
 Plaschka, Richard G. 438
 Poór János 10
 Press, Peter 45
 Prinz Gyula 159, 164, 356, 374, 402
 Prinzing, Albert 96–97, 109
 Pritz Pál 134, 441
 Prohászka Lajos 356, 394, 402
 Pröhle Gergely 166, 420, 441, 451, 453
 Pukánszky Béla 26, 37, 137, 147, 149,
 171–172, 192–193, 196, 199, 211–214,
 242, 356, 369, 374, 402, 416, 439,
 441–442
 Puttkamer, Joachim von 123

 Quelle, Otto 96–97

 Rainer M. János 21, 447
 II. Rákóczi Ferenc 415
 Ramming, Martin 96
 Ranke, Leopold von 67, 152, 269, 409
 Ránki György 46, 455
 Rédey Tivadar 416
 Rehm, Albert 23
 Reimers, Erich 417
 Rempert Elek 140, 437
 Reschat, Gertrud 39, 86, 123
 Révész Imre 356, 381, 390, 397, 402
 Révész László 123
 Révész Mária 415
 Reymann, Gottfried 190
 Réz Henrik 123, 357, 378, 386, 402
 Rézler Gyula 417
 Ribbentrop, Joachim von 49
 Rieth, Adolf 442
 Ritoók Zsigmond 437
 Ritter, Ernst 47, 135, 442
 Rocholl, Heinrich 96
 Rogl, Ludwig 36, 39, 87, 123
 Rohlf, Gerhard 73–74, 78–79, 81–82, 84
 Romsics Gergely 191, 442
 Romsics Ignác 20, 134, 141, 144, 178, 207,
 243, 433, 437, 442–443, 447, 452
 Rónai András 228, 443
 Ronneberger, Franz 45, 51, 70, 443
 Ronnefeldt, Fritz 96
 Roos, [?] 109
 Rosenkranz, [?] 109
 Rossipaul, [?] 109
 Roth, [?] 109
 Roth, Harald 447
 Roth, Karl Heinz 105
 Roth, Stefan Ludwig 47
 Rothfels, Hans 443
 Röhrig, Hans Walter 417
 Rössler, Mechtild 443
 Rummy, Karl Georg 113, 123, 408, 410
 Rüdiger, Hermann 55–56

 Sach, Maike 447
 Sachs, Hans 195
 Sachse, Carola 438
 Sachse, Herbert 443
 Salewski, Michael 29, 436
 Sándor Lipót nádor, Habsburg-Lotaringiai
 249, 323–324
 Saria, Balduin 130
 Sashegyi Oszkár 419
 Schacht, Horand Horsa 443
 Schack, Friedrich 96
 Schader, Anna 137, 444
 Schäfer, Dietrich 150–151
 Schäfer-Rümelin, Max 103
 Schaller, Helmut 54, 58, 120, 444
 Scharfe, Martin 444
 Scharschmidt, Clemens 96–97
 Schedius, Ludwig 152, 409
 Scheel, Otto 432
 Scheiger, Franz von 128
 Schellenberg, Walter 49, 91
 Scherzberg, Lucia 43, 431
 Schickert, Klaus 51
 Schieder, Theodor 111, 411, 426, 434
 Schiessel, Friedrich 11
 Schiessel, Marie 11
 Schiller, Friedrich 153
 Schilling, Roger 357, 369, 381, 402
 Schilling, Theodor 357, 367, 402
 Schittenhelm Ede 147, 149, 449
 Schlegl János 357, 374, 378, 402
 Schlereth, Ludmilla 39, 86, 123, 198, 298
 Schlobies, [?] 109
 Schlözer, August Ludwig von 118, 409
 Schmaus, Alois 112
 Schmidt Henrik 41, 174, 220, 357, 367,

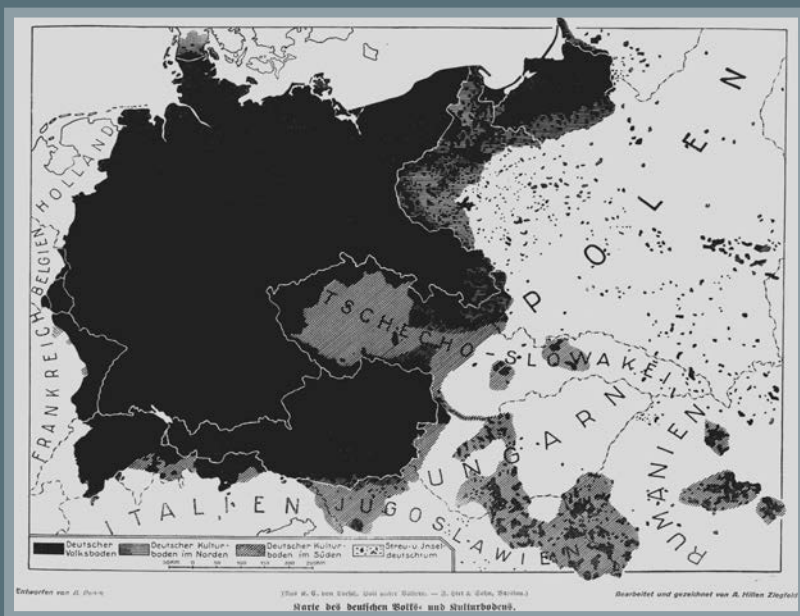
- 369–370, 374–375, 378, 381, 386, 390, 403
- Schmidt János 358, 370, 375, 403
- Schmidt, Anton von 86
- Schmidt, Hans 86
- Schmidt, Isolde 39, 86, 123, 198
- Schmidt, Wilhelm 444
- Schmidt-Ott, Friedrich 144, 451
- Schmidt-Pretoria, Werner 96
- Schmidt-Schweizer, Andreas 123
- Schmiedfeld altábornagy (18. sz.) 249, 317, 319
- Schmitt, Oliver Jens 7, 448
- Schmugge, Ludwig 29, 134, 439
- Schnabel, Franz 67, 111–115
- Schneefuss, Walter 417–418
- Schneider Márta 166, 444
- Schneider, Peter 49
- Schnitzer János 358, 370, 375, 378, 403
- Schnoekel, Paul 96
- Schoberth, [?] 109
- Schot, Bastiaan 444
- Schöbel, Thomas 63, 143, 444
- Schödl, Günter 34, 444
- Schönemann, Friedrich 96–97
- Schöttler, Peter 105, 430, 439
- Schramm, Wilhelm von 413
- Schreiber, Georg 134, 435, 438, 444, 453
- Schroeder, Felix von 65, 67, 419
- Schröder, Karl Heinz 444
- Schulteis Csaba 444
- Schultes, Anton 418
- Schultze, Walter 69
- Schulze, Winfried 8, 421, 424, 427, 431–432, 438, 444, 454
- Schünemann, Konrad 123, 148, 233, 287, 289
- Schwartz Elemér 159, 162, 174–175, 199, 358, 394, 403, 444
- Schwartz, Michael 218, 229
- Schweizer, Bruno 54, 56
- Schwind, Hedwig 16–17, 87, 333, 372, 445
- Scurla, Herbert 96
- Sebestyén Károly 160, 358, 375, 386, 392, 394, 403
- Seckendorf, Martin 47, 445
- Seewann, Gerhard 8, 17, 20, 42, 44, 49, 59, 123, 125, 127, 135, 197, 420, 422, 427, 430, 433, 439, 445–447, 449, 451, 455
- Segbers, Klaus 7, 449
- Seibt, Ferdinand 446
- Seidel, Helena 63, 444
- Semmelweis, Ignaz Philipp 47
- Sennhenn, Carlheinz 45
- Senz, Ingomar 34, 413, 446
- Senz, Josef Volkmar 200, 426, 450
- Seton-Watson, Robert William 64
- Shakespeare, William 415
- Siebert, Erich 28, 51, 93–95, 97, 99, 246, 446
- Silagi, Denis 123
- Simonyi kisasszony (egyetemi hallgató) 172
- Sipos Levente 437
- Sitzler, Karin 446
- Six, Franz Alfred 49, 51, 61, 85, 88–93, 95–99, 103–104, 106–109, 166, 246, 248, 407, 432, 434
- Smolorz, Roman 120, 440, 450
- Someșan, Laurean 158, 177
- Somogyi Éva 83, 424, 436
- Somogyi József 358, 394–395, 403
- Soós István 10, 220–221, 249, 437
- Spannenberger Norbert 20, 42, 50, 145, 420, 446–447
- Spectator (Fritz Valjacev álneve) 412
- Spiegel-Schmidt, Friedrich 447
- Spindler, Max 23
- Spindler, Robert 73–74, 82, 84
- Spohr, Ludwig 417
- Spreitzer, Renate 137, 447
- Srbik, Heinrich Ritter von 83, 424
- Stadtmüller, Georg 7, 88, 119, 194, 430, 447
- Stark, Johannes 33
- Stauffenberg, Alexander Schenk von 112–115
- Steffes, Johann Peter 134, 438, 453
- Steinacher, Hans 432, 448
- Steinacker, Edmund 22, 34–37, 39, 49, 60, 64, 87, 123, 137, 197, 229, 300, 410–411, 451
- Steinacker, Harold 12, 20, 22, 33–34, 37, 54, 67, 90, 119, 130, 137, 222, 234–235, 285, 416, 419–420, 422, 444, 447–448, 451
- Steinacker, Roland 37
- Steinert Ágota 182, 453
- Steinsch, Irma 46, 200, 448
- Stemler Gyula 441
- Stenner, Friedrich Wilhelm 128
- Steyer, Stefan 20–21, 359, 378, 382, 395, 403, 448
- Stieve, Friedrich 182, 205
- Stolberg-Wernigerode, Otto Graf zu 22–23
- Stökl, Günther 417, 430, 448, 456
- Strauß, Franz Josef 102
- Sundhaussen, Holm 7, 121, 448–449
- Suppan, Arnold 438

- Szurányi-Unger Tivadar 246, 359, 392,
395, 397, 403
Suthoff, [?] 109
Süssmuth, Hans 425, 446
Swaty, Anna 11
- Szabadváry Ferenc 123, 429, 450
Szabó Árpád 154
Szabó Dezső 147
Szabó István 141, 155–156, 165, 217–218,
267–269, 273–276, 359, 375, 403, 427,
432, 449
Szabó Pál Zoltán 192
Szász Károly 169
Szász Zsombor 449
Széchényi Ferenc 156, 168, 409–410
Széchenyi István 67, 105, 153, 229, 296,
410, 414
Szekfű Gyula 11, 35, 41, 44, 46, 60, 66–67,
76, 105, 138–143, 145–153, 155, 157, 166,
184–185, 195, 197, 206–211, 214–21,
220, 225–227, 232, 236–239, 241–244,
254–257, 262–263, 265–266, 359–361,
367, 370, 375, 378, 382, 386, 390, 392,
395, 397, 403, 407, 409, 412, 424,
426–427, 430, 436–439, 449, 450,
452–453
Szent-Iványi Béla 156, 246, 361, 382, 395,
397, 403, 449
Szentpétery Imre 416
Szigligeti Ede 415
Sziklay László 361, 395, 397, 403
Szilády Jenő 362, 397, 403
Szilágyi Ágnes Judit 244
Szily Kálmán 104
Szinnyei Ferenc 165, 362, 386, 392, 403, 417
Szinnyei József 165
Sztachovics Remig 195
Szűcs Jenő 225, 449
- Tafferner Antal 11, 15, 17, 21, 28, 196,
198–200, 211, 233, 362, 378, 386, 390,
392, 397, 403, 450
Tálas István 158
Tamás (Trem) Lajos 188, 362, 392, 403
Tárczay-Felicides Román 363, 397, 403
Tarnai Andor 19, 66, 450
Tasnádi-Nagy András 363, 395, 403
Tegeler, Tillmann 120, 450
Teich, Gerhard 451, 455
Temir, [?] 109
Tenorth, Heinz-Elmar 87, 431
Teutsch, Friedrich 47
Teutsch, Georg Daniel 47
Teutsch, Oswald 48
Thaly Kálmán 413
Thiel, Jens 87, 431
Thienemann Tivadar 154, 172, 174, 199,
242, 363, 370, 375, 403, 416
Thier László 363, 392, 403, 425, 428, 434
Thierfelder, Franz 29
Thököly Imre 153
Tilkovszky Loránt 10, 17, 19–20, 33, 37,
42, 46, 51, 87, 103–104, 145, 147, 174,
194–195, 198, 200, 450–451, 455
Tillmann, Tegeler 450
Tirpitz, Alfred von 67
Tokody Gyula 34, 37, 83, 137, 451
Tomori Viola 228, 451
Tomba Ferenc 363, 395, 397, 403
Torke, Hans-Joachim 7, 449
Tóth András 363, 386, 403
Tóth László 218, 242, 363, 386, 403, 415
Tóth, Adalbert 123
Tóth Zoltán, I. 67
Töchterle, Christian 451
Török Pál 157, 246, 363–364, 382, 386,
390, 392, 395, 404
Tövisházy-Ferjentsik Ottokár 245
Trampler, Kurt 54, 56–59
Treitschke, Heinrich von 151
Trittel, Walter 96–97
Trócsányi Dezső 414
Trócsányi Zsolt 418
Trommler, Frank 134, 451
Tröger, Jörg 433
Turczynski, Emanuel 451
- Uebersberger, Hans 96
Ujváry Gábor 10, 105, 135, 144, 152, 166,
178, 182, 193, 244, 420, 424, 426–427,
435, 438, 441–442, 451–453
Ullein-Reviczky Antal 364, 395, 404
Ullmann, Hermann 453
Ulrich, Herbert 453
Urban, [?] 109
- Váczy Péter 41, 139, 147–148, 157, 209–210, 220,
241, 259–260, 364, 367, 370, 397, 404, 415
Valjavec, Andreas 11
Valjavec, Fritz, ifj. 119
Valjavec, Ludwig 11
Valjavec, Therese 119
Valjavec, Veronika 119
Vallo István 364, 370, 404
Varsik, Branislav 417
Vásárhelyi Judit, P. 453
Vasmer, Max Julius Friedrich 113

- Vass József 13
 Vecsey Lajos 365, 375, 404
 Végh Jenő 418
 Veiter, Theodor 450
 Verancsics Faustus 79, 415
 Vernadsky, George 64, 123
 Veszprémi Dezső 413
 Viski Károly 160, 186, 246, 365, 395,
 397–398, 404
 Vitéz János 238
 Voinovich Géza 165, 365, 375, 404
 Volz, Wilhelm 424, 435, 454
 Vonyó József 447
 Völlick, Bruno 365, 398, 404
- Waack, Christoph 27, 428, 442, 455
 Wächtler, Fritz 424
 Wagner, Friedrich 97
 Waldapfel József 413
 Weber, Johann 123
 Weck, Hermann 454
 Wehler, Hans-Ulrich 454
 Weichers, Britta 454
 Weidenfeller, Gerhard 41, 179, 454
 Weidlein János 47, 111, 197–198, 206,
 365–366, 370, 375, 382, 386, 395, 404,
 418–419, 434, 454
 Weinelt, Herbert 123, 180–181, 189, 298,
 300
 Weiss, Hermann 44, 426, 431
 Weiss, Willi 45
 Weizsäcker, Ernst Freiherr von 102–104
 Wekerle József 123, 366, 386, 404
 Wendt, Bernd-Jürgen 454
 Wentzcke, Paul 129
 Weresch, Hans 37
 Werner, Joachim 112
 Werner, Karl Ferdinand 454
 Wessely, Kurt 417
 Westermann, Dietrich 96–97
 Wettel, Franz 36
 Wiberg, Egon 117
 Wichterich, Richard
 Wiede, Wiebke 61, 454
- Wieland, Christoph Martin 82
 Wildmann, Georg 200, 426, 450
 Willing, Willi 92, 96
 Willkomm, Dorothea 53–58, 239, 455
 Windisch, Karl Gottlieb von 24–27, 32,
 38, 59, 65, 74, 112, 123, 149, 153,
 171–172, 196, 210–212, 215, 261,
 263–265, 408, 442
 Winkler, Wilhelm 455
 Wirsing, Giselher 455
 Wirthoven, Anton Franz Christian
 (Tafferner Antal árneve, *lásd ott*)
 Witzenetz Julia 414
 Wolf, [?] 109
 Wolf, Georg Jacob 57
 Wolff Károly 47
 Wolff, Karl Friedrich Otto 28, 69
 Wollinger, Karl 33
 Wolter, Helmut 455
 Wunderlich, Ernst 424
 Wunderlich, Rainer 425, 443
 Wüst, Walther 68–69, 71–72, 85, 88–90
- Xylander, von Rudolf 109
- Zaar, Birgitta 438
 Zach, Krista 27, 60, 63, 119, 136, 161, 239,
 455
 Zagoroff, S. D. 418
 Zechlin, Egmont 96–97
 Zeidler Miklós 441, 455
 Zernack, Klaus 455
 Zichy János 13
 Ziegler, Wilhelm 96
 Zilcher, Heinz 50, 175
 Zillich, Heinrich 188–189
 Zimmermann, Bernhard Hans 16
 Zimmermann, Fred 456
 Zolnai Béla 154, 185, 366, 375, 386–387,
 390, 395, 404
 Zotschew, Theodor 443, 455
 Zrínyi Miklós (1620–1664) 171
- Zsirai Miklós 162, 366, 398, 404

A KJF Történeti Műhelyének Kiadványai 8.
Sorozatszerkesztők: Ujváry Gábor és Csurgai Horváth József
Sorozatterv: Arany Imre
ISSN 2062-0764

Kiadja a Ráció Kiadó
www.racio.hu
Budapest, 2014
Kiadványszám: 197
Felelős kiadó a Ráció Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Csillag István
Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu
ISBN 978-615-5047-74-9

„Valóban németbarát magyar tudós alig van. Amennyiben beszélhetünk ilyenekről egyáltalán, ezek egy kézen megszámlálhatóak. Mindez természetesen azzal van összefüggésben, hogy a felfogások terén tapasztalható elmentet erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta. [...] Ugyanígy világos, miként reagál a magyar kutatás munkába állásunkra, s hogy ezt megkísérli ellenirányú munkával elhárítani. Amint látom a dolgokat, ebben többé-kevésbé valamennyi magyar kutató egységes nézetet vall. Még a németbarát csoport is csupán a módszere által különbözik a másik szárnytól, nem pedig egy más irányú alapvető felfogása révén.” (Fritz Valjavec, 1938)

Orosz László hosszú évek óta foglalkozik Fritz Valjavec munkásságával. Hazai és németországi levéltári kutatásai eredményeként született meg a magyar és a nemzetközi szakirodalomban is első, terjedelmes és átfogó életrajza a müncheni Südost-Institut emblemikus figurájáról, aki az intézet folyóiratának (Südost-Forschungen) szerkesztőjeként, egyúttal a „közeli Délkelet” legjobb németországi ismerőjeként alapvető befolyást gyakorolt a német „Südostforschung” diszciplínájára.

ISBN 978-615-5047-74-9

9 786155 047749

3500 Ft